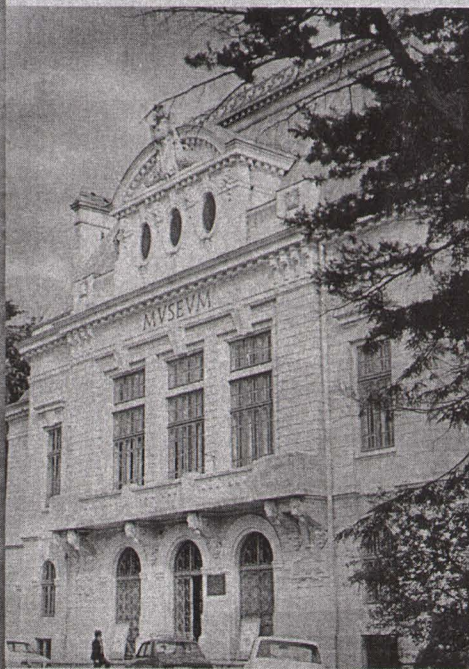


MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

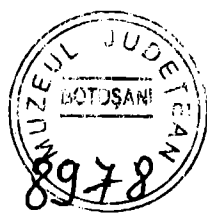
ACTA HOLLANDICAE SEPTENTRIONALIS

V-VI
2006-2007



Botoșani, 2008

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS
V-VI, 2006-2007



Editura AXA Botoșani – 2008

Tel. / Fax: 0231 585050

email: caromibt@yahoo.com

ISSN: 1582 - 6112

© 2008 Muzeul Județean Botoșani
ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS
V-VI, 2006-2007

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

**ACTA MOLDAVIAE
SEPTENTRIONALIS**

V-VI, 2006-2007

Redactori coordonatori:

Dr. Dan Prodan

Eduard Setnic

Volumul de față include teme de
**ISTORIE, MEMORIALISTICĂ, CIVILIZAȚIE,
CULTURĂ, MUZEOGRAFIE, ETNOGRAFIE,**
structurate în trei secțiuni:

- I. EVUL MEDIU ROMÂNESC: PERSONALITĂȚI, AȘEZĂRI, SIMBOLURI;**
- II. DIRECȚIILE MODERNIZĂRII: DEMOGRAFICĂ, ECONOMICĂ,
POLITICĂ, SOCIALĂ, CULTURALĂ;**
- III. RĂZBOAIELE MONDIALE ȘI ROMÂNIA: VICTORII, EROI,
MEMORIALIȘTI, DIPLOMAȚI, ATITUDINI;**

**Editura AXA
Botoșani, 2008**



CUPRINS

Cuvânt înainte.....	9
Abrevieri utilizate în „A.M.S.”, V-VI, 2006-2007	12

SECȚIUNEA I

EVUL MEDIU ROMÂNESC: PERSONALITĂȚI, AȘEZĂRI, SIMBOLURI

Constantin Rezachevici - A fost Ștefan cel Mare „ales” domn în aprilie 1457?	17
Cătălin Hriban – Orașul Iași în timpul lui Ștefan cel Mare. O schiță de topografie istorică.....	31
Vitalie Josanu - Grigore Ureche despre cucerirea Cetății Albe în 1465. Ficțiune sau realitate istorică?	53
Dan Prodan - Moldoveni și otomani în timpul lui Ștefan cel Mare. Completarea bibliografiei	59
Florentina Nițu - Ponderea podoabelor în cadrul acumulărilor de avere și a zestrei jupanitelor și domnițelor din spațiul românesc în secolele XVI -XVII	74
Daniel Botezatu - Sigiliul Botoșanilor	93
Sergiu Haimovici - Studiul unui material arheozoologic provenit din situl medieval (sec. XIV-XV) de la Radovanu	107
Dan Prodan - Sistemul monetar otoman (1326-1914) și influența sa asupra Țărilor Române. Considerații generale.....	115

SECȚIUNEA a II-a

DIRECȚIILE MODERNIZĂRII: DEMOGRAFICĂ, ECONOMICĂ, POLITICĂ, SOCIALĂ, CULTURALĂ

Vasile Adăscăliței - Dorohoiul și locuitorii săi.....	127
Stela Giosan - Scrisori autografe Mihail Kogălniceanu în fondul documentar botoșănean	156
Steliana Băltuță - Ceramica tip „Kuty”. Arie de răspândire.....	164
Gheorghe Median, Maricica Cazacu, Cristina Dohotariu, Adriana Enășescu - Un document inedit privind activitatea farmaceutică la Botoșani în prima jumătate a secolului al XIX-lea.....	173

Gh. Median - Personalități botoșănene uitate - Iosif Șmelț (1834 – 1888)	178
Adrian - Bogdan Ceobanu - Problema Basarabiei în contextul Războiului de Independență	183
Liviu Brătescu – „Chestiunea” Dunării - o problemă pe agenda clasei politice românești (1878-1888)	190
Ștefan Cervatiuc - Al XI-lea Congres al studenților din România desfășurat la Botoșani în anul 1890 și semnificațiile sale	211
Ionel Bejenaru - Județul Botoșani la ora răscoalei. 100 de ani de la Marea Răscoală din 1907 (montaj de documente inedite)	221
M. Comaci, I. Siminiceanu, C. Chiricheș - Memoria anului 1907 reflectată în filatelie și numismatică	229

SECȚIUNEA a III-a:

RĂZBOAIELE MONDIALE ȘI ROMÂNIA: VICTORII, EROI, MEMORIALIȘTI, DIPLOMAȚI, ATITUDINI

Ioan Fetcu - 90 de ani de la bătăliile purtate de armata română în vara anului 1917. Triunghiul de foc : Mărăști, Mărășești, Oituz	255
Ionel Bejenaru - Grigore Ignat și Botoșanii. Documente inedite	263
Sergiu Balanovici - Eminent ca militar, comandant și om : Generalul de corp de armată Nicolae Samsonovici	279
Ionel Bejenaru - Fii ai orașului Dorohoi, combatanți în Primul Război Mondial, în spitalele de campanie conduse de Dr. Iacob Iacobovici	285
Gică Manole - Memoriile sergentului Anichitei	288
Violeta Budăi - Damaschin - Momente premergătoare Marii Uniri de la 1918 – Reflectate în neamul românesc, cu trimeteri la colecția documentară a Casei memoriale Nicolae Iorga Botoșani (col. cmni bt)	307
Andi Mihalache - Ars Moriendi. Cultul eroilor	330
Adrian Vițalariu - Nicolae Petrescu - Comnen – diplomat al României interbelice	346
O.L. Șovan, N. Pușcașu - Un document inedit - Însemnările memorialistice ale lui Ion Mihalache	355

IN MEMORIAM!

Ionel Bejenaru - In Memoriam-vieți trecute la muzeu sau „opt Doamne și toți opt !”	379
---	-----

CONTENTS

Dan Prodan - Foreword	9
Abbreviations used in „A.M.S.”, V-VI, 2006-2007.....	12

SECTION I

THE ROMANIAN MIDDLE AGES: PERSONALITIES, PLACES, SYMBOLS

Constantin Rezachevici - Was Stephen the Great the „Choice” Prince of Moldavia in April 1457?.....	17
Cătălin Hriban – The Town of Iasi during the Reign of Stephen the Great. The Outline of a Historical Topography.....	31
Vitalie Josanu - Grigore Ureche about the Conquering of the Cetatea Albă in 1465. Fiction or Historical Reality?.....	53
Dan Prodan - Moldavians and Ottomans in the Time of Stephen the Great. The Completion of a Bibliography.....	59
Florentina Nițu - Jewels Share in the Princesses’ Fortune from the Romanian Space in XVI-XVII Centuries.....	74
Daniel Botezatu – Le Sceau de la ville Botoșani.....	93
Sergiu Haimovici - L’étude d’un matériel archéozoologique provenant d’un site médiéval (XIV ^{ième} -XV ^{ième} siècles) de Radovanu.....	107
Dan Prodan - The Otoman Coin (1326-1914) and its Circulation in the Romanian Countries. General Characteristics.....	115

SECTION II

THE DIRECTION OF MODERNIZATION: DEMOGRAPHIC, ECONOMIC, POLITIC, SOCIAL, CULTURAL

Vasile Adăscăliței – Dorohoi Town and its Inhabitants (1774 -1864).....	127
Stela Giosan - Mihail Kogălniceanu’s autographic Letters in Botoșani Documentary Stock.....	156
Steliana Băltuță - „Kuty” Type Ceramics. Extent Area.....	164
Gheorghe Median, Maricica Cazacu, Cristina Dohotariu, Adriana Enășescu - Un document inedite sur l’activité pharmaceutique à Botosani, dans la première partie du XIX-e siècle.....	173
Gh. Median - Personalités de Botosani oubliées – Iosif Smelț (1834 – 1888).....	178

Adrian - Bogdan Ceobanu - The Issue of Bessarabia in the Context of the Romanian Independence War	183
Liviu Brătescu – „Question” of Danube – a Problem on the Agenda of Romanian Political Class (1878-1888)	190
Ștefan Cervatiuc – The Eleventh Congress of Students from Romania, at Botoșani in 1890, and its Significations	211
Ionel Bejenaru - Le district Botoșani à l'heure de la révolte de la classe paysane (Montage de documents inédits)	221
M. Cornaci, I. Siminiceanu, C. Chiricheș - The Memory of 1907 reflected in Philately and Numismatics	229

SECTION III

THE WORLD WARS AND ROMANIA: VICTORIES, HEROS, MEMORISTS, DIPLOMATS, ATTITUDES

Ioan Fetcu - 90 Years from Romanian Army Battles in Summer 1917. Fire Triangle: Mărăști, Mărășești, Oituz	255
Ionel Bejenaru - Grigore Ignat et la ville Botoșani. Des documents inédits	263
Sergiu Balanovici – Militaire, commandant et homme eminent: le general Nicolae Samsonovici	279
Ionel Bejenaru - Des fils du ville Dorohoi, combattants dans Le Première Guerre Mondiale, dans les hôpitals de campagne de sous direction Dr. Iacob Iacobovici	285
Gică Manole - Sergeant Anichitei's Memories	288
Violeta Budăi-Damaschin - Precursory moments of the Great Union from 1918, reflected in the journal <i>Neamul Românesc (Romanian Nation)</i>	307
Andi Mihalache - <i>Ars Moriendi</i>. The Cult of the Heros	330
Adrian Vițalaru - Nicolae Petrescu-Comnen – diplomé de la Roumanie d'entre les deux guerres	346
O.L. Șovan, N. Pușcașu - An Unpublished Document – Ion Mihalache's Memories	355

IN MEMORIAM!

Ionel Bejenaru - IN MEMORIAM – Des vie passées au Musée de Botoșani	379
--	-----

CUVÂNT ÎNAINTE

Numărul V-VI/2006-2007 al „A.M.S.” - Botoșani cuprinde trei secțiuni tematice care acoperă istoria a românilor în general, istoria Țării Moldovei și a zonei Dorohoi-Botoșani în particular din, secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XX-lea.

Prima secțiune, intitulată generic: *Evul mediu românesc: personalități, așezări, simboluri*, include contribuții tematice referitoare la Țara Moldovei, la târgurile Iași și Botoșani în perioada secolelor XIV-XIX. Ea cuprinde 8 contribuții, dintre care 7 inedite și doar una edită, preluată din paginile „A.I.I.X.I.”. Astfel, sărbătorirea a 550 de ani de la urcarea pe tronul de la Suceava a tânărului Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, este marcată prin studiile și articolele semnate de C. Rezachevici (*Ștefan – domn în aprilie 1457*), V. Josanu (*Cetatea Albă cucerită de Ștefan în 1465?*), C. Hriban (*Târgul Iași în timpul lui Ștefan*), D. Prodan (*Completarea bibliografiei tematice*, începută în „A.M.S.”, n-r IV/2005, pp. 142-191). Alte contribuții conexe, circumscrise temei secțiunii I, analizează *materialul arheozoologic medieval* de la Radovanu (jud. Călărași) - (S. Haimovici), *relația poabe și bijuterii – avere și zestre* în cazul domnițelor din secolele XVI-XVII (Florentina Nițu), *sigiliul târgului Botoșani* între secolele XVI-XIX (D. Botezatu), *moneda otomană și circulația sa* în spațiul românesc (D. Prodan).

A doua secțiune, intitulată sugestiv: *Direcțiile de dezvoltare ale modernizării: demografică, economică, politică, socială, culturală*, cuprinde 10 contribuții (9 inedite și una edită, preluată din „Acta Bacoviensis” - Bacău) care prezintă diverse evoluții și fapte istorice naționale și locale din epoca modernă a românilor. Astfel, V. Adăscăliței a analizat *evoluția demografică* a târgului Dorohoi la începutul epocii moderne (în cadrul manifestărilor complexe *Dorohoi-600* (1407-2007)), Stela Giosan a reeditat *3 scrisori ale lui M. Kogălniceanu* păstrate la D.J.A.N.R. – Botoșani, Gh. Median și colaboratoarele sale au prezentat două pagini din *istoria farmaciilor și farmaciștilor botoșăneni* în secolul al XIX – lea, Șt. Cervatiuc a readus în discuție *al XI-lea congres al studențimii românești* din anul 1890, desfășurat la Botoșani, și semnificațiile sale „eminesciene”. A.B. Ceobanu (*problema Basarabiei în 1878-1878*), L. Brătescu („*Chestiunea*” *Dunării* în 1878-1888), S. Băltuță (*Ceramica „Kuty” și răspândirea ei*) au studiat evoluții politice și culturale la nivel național. Centenarul răscoalei din 1907 izbucnită în zona Botoșani, găsește ecoul științific convenit în paginile „A.M.S.”, n-rele

V-VI. I. Bejenaru a realizat un grupaj documentar inedit referitor la acele evenimente, iar M. Cornaci, I. Siminiceanu, C. Chiricheș au prezentat ecourile răscoalei în filatelie și numismatică.

Ultima secțiune a periodicului, a III-a, reunește nouă contribuții (6 inedite și 3 edite) circumscrise unei teme incisive: *Războaiele mondiale și România: victorii, eroi, memorialiști, diplomați, atitudini*, cu aspecte aniversare: 90 de ani de la croicul dar și tragicul an 1917; 65 de ani de la eliberarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și a Herței de sub ocupația rusească bolșevică. Ioan Fetcu, I. Bejenaru și S. Balanovici au prezentat evenimentele anului 1917 prin *victorii* (Mărăști, Mărășești, Oituz) și eroi (Grigore Ignat, Nicolae Samsonovici, dr. Iacob Iacobovici). A. Mihalache a analizat *cultul eroilor* Primului război mondial, iar A. Vițalaru a prezentat, în linii generale, activitatea diplomatului interbelic N. Petrescu-Comnen, luptător pe frontul diplomatic pentru promovarea intereselor naționale românești. Războaiele mondiale și România sunt prezentate și prin prisma *memoriilor* unor persoane implicate direct în evenimente, indiferent de statutul lor politic, social, militar: sergentul *Anichitei Constantin* despre anii 1916-1918; liderul P.N.Ț. *Ion Mihalache*, despre 1940 și 1944. *Evenimentele pregătitoare ale Marii Uniri din 1918*, prezentate în paginile „Neamului Românesc” de *Nicolae Iorga*, au fost rememorate în articolul Violetei Budăi-Damaschin.

Ionel Bejenaru a conturat în *In Memoriam !* activitatea a opt foști angajați ai Muzeului Județean Botoșani, toți trecuți în lumea umbrelor și a amintirilor frumoase și pioase.

Volumul V-VI/2006-2007 al „A.M.S.” include, de asemenea, un *Cuvânt înainte*, lista abrevierilor utilizate și cuprinsul în limbi străine, alcătuite de D. Prodan. Paternitatea și responsabilitatea ipotezelor, afirmațiilor, concluziilor etc. din contribuțiile incluse în „A.M.S.”, V-VI/2006-2007 revine, conform Art. 206 C.P., exclusiv autorilor acestora. Imperfecțiunile tehnice ale prezentului tom sunt asumate integral de către cei doi redactori coordonatori. Aceștia mulțumesc încă o dată autorilor contribuțiilor pentru amabilitatea și disponibilitatea de a fi participat la alcătuirea prezentului volum, autorilor și editurilor pentru permisiunea acordată de a republica articolele și studiile editate în perioada 1992-2007. Redactorii responsabili lansează, și cu această ocazie, invitația adresată cercetătorilor interesați să contribuie cu studiile lor la alcătuirea n-ului VII/2008 al „A.M.S.”, cu apariție în 2009, sub semnele faste ale altor aniversări, dintre care enumerăm:

- 1439-2009 – 570 ani de la atestarea orașului Botoșani;
- 1538-2008 – 470 de ani de la campania sultanului otoman Süleymân I Kânûnî în Țara Moldovei, împotriva lui Petru Rareș;
- 1688-2008 – 320 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a domnitorului Constantin Brâncoveanu;

- 1759-2009 – 250 ani de la înființarea Școlii Domnești de la Biserica Uspenia (Botoșani);
- 1848-2008 – 160 de ani de la revoluția pașoptistă;
- 1859-2009 – 150 de ani de la înființarea Liceului „A.T.Laurian” (Botoșani);
- 1878-2008 – 130 de ani de la obținerea Independenței de Stat a României;
- 1889-2009 – 120 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu;
- 1918-2008 – 90 de ani de la Marea Unire;
- 1939-2009 – 70 de ani de la începutul celui de al doilea Război Mondial;
- 1989-2009 – 20 de ani de la Evenimentele din 1989 (căderea regimului Ceaușescu).

Dan PRODAN

ABREVIERI UTILIZATE ÎN „A.M.S.”, V-VI, 2006-2007

- „A.A.R.M.S.I.”	= „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice” - București
- „A.d.I.”	= „Analele de Istorie” - București
- „A.G.”	= „Arhiva Genealogică” - Iași;
- „A.H.R.”	= „The American Historical Review” – New York
- „A.I.I.A.C.”	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” - Cluj Napoca
- „A.I.I.A.X.I.”	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» Iași” - 1964 - 1989;
- „A.I.I.X.I.”	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iași” -- 1990 -
- „A.I.R.”	= „Arhiva Istorică a României” - București
- „A.I.S.P.A.I.M.”	= „Anuar. Institutul de Studii Politice, de Apărare și Istorie Militară” - București
- „A.M.”	= „Arheologia Moldovei” - Iași
- „A.M.M.”	= „Acta Moldaviae Meridionalis” – Vaslui
- „A.M.M.R.”	= „Anuarul Muzeului Marinei Române” - Constanța
- „A.M.N.”	= „Acta Musei Napocensis”- Cluj-Napoca
- „A.M.R.”	= Arhivele Militare ale României - Pitești
- „A.M.S.”	= „Acta Moldaviae Septentrionalis” - Botoșani
- „A.Med.C.S.”	= „Arheologia Medievală. Muzeul Caraș-Severin” - Reșița
- „A.N.I.C.”	= Arhivele Naționale Istorice Centrale – București
- „A.N.R.”	= Arhivele Naționale ale României - București
- „An. P.”	= „Analele Putnei” – Putna, Suceava
- „A.O.A.S.H.”	= „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae” - Budapesta
- „A.R.B.S.H.”	= „Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique” – Bucarest
- „A.T.”	= „Ars Transilvaniae” - Cluj Napoca
- „A.U.B.I.”	= „Analele Universității București. Istoric”
- „A.U.D.C.I.”	= „Analele Universității «Dimitrie Cantemir» - Istoric”- București
- „A.U.V.S.A.H.”	= „Annales d' Université «Valahia». Section d'Arheologie et d' Histoire „ - Târgoviște
- „B.A.I.E.S.E.E.”	= „Bulletin de l' Association Internationale des Études Sud-Est Européen” - Bucarest
- „B.C.I.R.”	= „Buletinul Comisiunii Istorice a României” - București
- „B.C.M.I.”	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice” - București
- „B.M.I.”	= „Buletinul Monumentelor Istorice” - București
- „B.M.M.N.”	= „Buletinul Muzeului Militar Național” - București
- „B.O.R.”	= „Biserica Ortodoxă Română” - București
- „B.S.N.R.”	= „Buletinul Societății Numismatice Române” - București

- „B.S.O.A.S.”	= „Bulletin of the School of Oriental and African Studies” - London
- „B.T.T.D.”	= „Belgelerle Türk Tarih Dergisi” - Istanbul
- „B.T.T.K.”	= „Belleten. Türk Tarih Kurumu” - Ankara
- „B.Z.”	= „Byzantinische Zeitschrift” - Leipzig
- „B.”	= „Balcania” - Bucarest
- „C.A.”	= „Cercetări Arheologice” - București
- „C.I.”	= „Cercetări Istorice” - Iași
- „C.L.”	= „Convorbiri Literare” - București
- „C.L.S.O.”	= „Caicele Laboratorului de Studii Otomane” – București
- „C.N.”	= „Cercetări Numismatice” - București
- „C.M.R.S.”	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique” - Paris
- „C.T.”	= „Columna lui Traian” - București
- D.G.A.S.	= Direcția Generală a Arhivelor Statului - București
- d.Hr.	= după Hristos
- „D.I.”	= „Dosarele Istoriei” - București
- D.I.R.	= Documente privind istoria României - București
- D.J.A.S.I.	= Direcția Județeană a Arhivelor Statului – Iași
- „D.R.”	= „Destin Românesc” - Chișinău
- D.R.H.	= Documenta Romaniae Historica – București
- „E.B.P.B.”	= „Études Byzantines et Post-Byzantines” - Bucarest
- E.D.P.	= Editura Didactică și Pedagogică - București
- E.E.	= Editura Enciclopedică - București
- E.Ș.E.	= Editura Științifică și Enciclopedică - București
- ed.	= editor
- edit.	= editura
- f.	= fila
- „F.C.”	= „Forum Cultural” - Botoșani
- f.f.	= filele
- „G.B.”	= „Glasul Bisericii” - București
- „H.”	= „Hierasus” - Botoșani
- H.	= Hegira
- „H.U.”	= „Historia Urbana”, Sibiu - București
- „H.U.S.”	= „Harvard Ukrainian Studies” - Cambridge Mass.
- „J.E.S.H.O.”	= „Journal of the Economic and Social History of the Orient” - Leiden
- „J.T.S.”	= „Journal of Turkish Studies” - Cambridge Mass.
- „J.G.O.”	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” - München
- „L.Î.P.”	= „Lupta întregului popor” – București, din 1990 a devenit „R.I.M.”
- „L.R.”	= „Limba română” - Chișinău
- „M.A.”	= „Memoria Antiquitatis” - Piatra Neamț
- „M.C.A.”	= „Materiale și Cercetări de Arheologie” - București
- „M.I.”	= „Magazin Istoric” - București
- „M.I.A.”	= „Materiale de Istorie și Arheologic” - București
- „M.I.D.”	= „Magazin Istoric pentru Dacia” - București
- „M.M.S.”	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei” - Iași
- „M.O.R.”	= „Monitorul Oficial al României” - București
- „M.S.Ș.I.A.R.”	= „Memoriile Secției de Științe Istorice a Academiei Române” - București
- p.	= pagina

- pp. = paginile
- „R.A.” = „Revista Arhivelor” - București
- „R.dI.” = „Revista de Istorie” - București
- „R.E.F.” = „Revista de Etnografie și Folclor” - București
- „R.E.I.” = „Revue des Études Islamiques” - Paris
- „R.E.R.” = „Revue des Études Roumaines” - Paris
- „R.E.S.E.E.” = „Revue des Études Sud-Est Européenes” - Bucarest
- „R.H.S.E.E.” = „Revue Historique du Sud-Est Européen” - Bucarest
- „R.I.” = „Revista Istorică” - București
- „R.I.A.F.” = „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie” - București
- „R.I.H.M.” = „Revue Internationale d'Histoire Militaire” - Bucarest
- „R.I.M.” = „Revista de Istorie Medicală” - București
- „R.I.Mold.” = „Revista de Istorie a Moldovei” - Chișinău
- „R.I.R.” = „Revista Istorică Română” - București
- „R.I.T.L.” = „Revista de Istorie și Teoria Literară” - București
- „R.M.” = „Revista Muzeelor” - București
- „R.M.M. - M.I.A.” = „Revista Muzeelor și Monumentelor - Monumente Istorice și Artă” - București
- „R.P.H.” = „Roumanie. Page d'Histoire” - Bucarest
- „R.R.H.” = „Revue Roumaine d'Histoire” - Bucarest
- „R.R.S.I.” = „Revista Română de Studii Internaționale” - București
- „R.S.I.” = „Rivista degli Studi Internazionali” - Roma
- „Rsl.” = „Romano - Slavica” - București
- „S.A.I.” = „Studii și Articole de Istorie” - București
- „S.A.O.” = „Studia et Acta Orientalia” - Bucarest
- „S.C.I.A.” = „Studii și Cercetări de Istoria Artei” - București
- „S.C.I.V.” = „Studii și Cercetări de Istorie Veche” - București
- „S.C.I.V.A.” = „Studii și Cercetări de Istoria Veche și Arheologie” - București
- „S.C.N.” = „Studii și Cercetări de Numismatică” - București
- „S.C.Ș.I.” = „Studii și Cercetări Științifice Istorice” - Iași
- „S.M.I.M.” = „Studii și Materiale și Istorie Medic” - București
- „S.M.I.Sv.” = „Studii și Materiale de Istorie. Suceava” - Suceava
- „S.M.M.I.M.” = „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară” - București
- s.n. = serie nouă
- „S.O.F.” = „Süd - Ost Forschungen” - München
- „S.R.dI.” = „Studii. Revistă de Istorie” - București
- „S.T.” = „Studii Teologice” - București
- „S.U.B.B.H.” = „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Historia” - Cluj Napoca
- s.v. = serie veche
- „T.M.I.R.” = „Tezaurul de Monumente Istorice pentru România” - București
- „T.O.E.M.” = „Türk-i 'Osmani Encumeni Mecmua'si” - Istanbul
- „T.R.” = „Transylvanian Review” - Cluj
- v. = vezi

SECȚIUNEA I

EVUL MEDIU ROMÂNESC: PERSONALITĂȚI, AȘEZĂRI, SIMBOLURI

A FOST ȘTEFAN CEL MARE „ALES” DOMN ÎN APRILIE 1457 ? *

CONSTANTIN REZACHEVICI**

„În primăvara anului 1457, pe câmpia căreia i se spunea Direptate, nu departe de cetatea de scaun a Sucevei, un vlăstar al familiei domnitoare a Moldovei înapoiat din pribegie pentru a-și revendica moștenirea părintească era aclamat domn, potrivit tradiției, de o mare adunare a țării alcătuită din reprezentanții boierimii de toate treptele și ai clerului”. Așa începe ultima micromonografie dedicată lui Ștefan cel Mare, una dintre cele mai temeinice și bine documentate lucrări de acest fel, privitoare la marele domn¹. Ea înregistrează de fapt părerea mai veche că „marea adunare a țării” (instituție care în realitate, în evul mediu românesc, nu apare sub acest nume și având conținutul care i s-a atribuit de către majoritatea istoricilor!), a „aclamat”, a „recunoscut” sau chiar a ales pe Ștefan cel Mare pe „câmpia Direptate”. Deși s-a observat mai demult că „până la această dată, nu se întâlnesc în actele noastre interne mențiuni despre alegerea domnilor moldoveni... S-ar părea deci că Ștefan cel Mare ar fi primul domnitor care a fost ales sau cel puțin recunoscut de o parte a clasei dominante”².

E adevărat că o ciudată caracteristică a istoriografiei românești alături adesea date și fenomene minuțios analizate științific, cu altele din domeniul legendei, crezând în egală măsură în ambele. Iar o dată legenda pătrunsă în lucrările științifice, purtând girul unor nume prestigioase, cu greu mai poate fi recunoscută ca atare și înlăturată. Căci pare mai frumoasă ca realitatea, mai atractivă, uneori chiar mai „patriotică”. Am avut adesea prilejul să separ legenda de realitatea recuperată științific³, și știu cât de grea e în optica diferitelor medii despărțirea de cea dintâi, din inerție, din interes, din ignoranță chiar. Dar adevărul istoric trebuie mai devreme sau mai târziu să iasă la lumină.

Și în cazul urcării în scaun a lui Ștefan cel Mare, în aprilie 1457, se îngemănează neobservat două elemente distincte: unul științific analizat și rezolvat abia în ultimele decenii, problema luptelor lui Petru Aron cu pretendentul, apoi cu domnul Ștefan, celălalt, provenind îndeosebi dintr-o consemnare cronicărească cu iz de legendă din secolul XVII, acceptată ca atare, referitor la rolul unei adunări a stărilor privilegiate laice și religioase, în

* Articol preluat din „Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” - Iași, XXIX, 1992, pp. 19 – 34.

** Cercetător științific principal I, doctor în istorie, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.

¹ Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei 1457 – 1504*, București, 1990, cu ediții anterioare în diferite limbi europene.

² N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare (1457 – 1459)*, în „S.C.S.I.”, istoric, Iași, nr. 1, p. 50.

³ Cf. în acest sens lucrări ale autorului acestor rânduri, în „A.I.I.A.I.”, XXIV¹ (1987), p. 71, nota 2.

proclamarea ca domn a lui Ștefan cel Mare, peste care se suprapune aproape întotdeauna ceremonia ungerii cu mir, încoronarea, arătată ca petrecându-se tot pe acel câmp faimos „Direptate”. Deși e vorba de o cu totul altă ceremonie, mai bine cunoscută din izvoarele istorice, și care nu se putea petrece decât într-o biserică, iar nu pe un câmp!

Întotdeauna m-am întrebat – și nu am fost singurul – de ce a fost nevoie de „aclamarea” sau „recunoașterea” lui Ștefan de către o mare adunare a țării, mai bine zis a stărilor privilegiate, când în aprilie 1457 acesta era un pretendent fără probleme (fusesse chiar asociat la domnie de către tatăl său, Bogdan II, cu titlu de „voievod”, document cel puțin de la 11 februarie 1450)⁴, în plus era singurul competitor după alungarea lui Petru Aron. De ce o astfel de practică nu apare în cazul ridicării în scaun a altor domni din Moldova în secolul XV ? Iar în Țara Românească se întâlnesc doar două cazuri de acest fel, în secolul XVI și la începutul celui următor, atunci, cum vom vedea, pretendentul nu era sigur os domnesc, respectiv când s-a schimbat dinastia, în ambele cazuri simțindu-se nevoia unei legitimări. Nu cumva această așa zisă adunare a țării din aprilie 1457 a fost confundată cu o altă ceremonie? Un răspuns am schițat doar în 1982⁵, reiau deci analiza.

Se știe astăzi că tânărul pretendent Ștefan, cu oastea sa (nu tocmai mică, cum se afirmă de obicei, de vreme ce număra pînă la 6 000 de oameni, un efectiv însemnat la acea vreme)⁶, concentrată cu sprijinul lui Vlad Țepeș la hotarul muntean în martie 1457, a înaintat la începutul lunii următoare de-a lungul Siretului spre Suceava. Petru Aron nu a fost surprins ca atare, cum se crede îndeobște; cunoștea acțiunile pretendentului și-l aștepta. Dar observ cu această ocazie, îl aștepta mai târziu, după 1 mai sau chiar după 30 iunie⁷. Surprinzătoare pentru el a fost doar iușeala cu care a înaintat Ștefan, căruia în consecință nu i-a putut opune decît o oaste strânsă în grabă. Nu e de mirare astfel, că la 12 aprilie 1457, tânărul pretendent a înfrînt această oaste a lui Petru Aron lângă satul Doljești (Dolhești), la sud – est de cetatea de scaun a Sucevei, aproape de vărsarea Șomuzului Mocirlos (locul zis și Hreățca = „tină”) în Siret, care pe atunci se făcea în dreptul satului Dolhasca (apărut mai târziu)⁸, adică, după cronică moldo – germană: „la o gâră sau apă cu numele Hreasca,

⁴ DRH, D, I, București, 1977, p. 411; A, II, București, 1976, pp. 12, 14, 16.

⁵ C. Rezachevici, *Familia lui Ștefan cel Mare. Împrejurările ocupării tronului*, în „RA”, LIX (1982), nr. 2, p. 117.

⁶ *Cronica moldo-germană* spune: „cu putere mică, cu muntenii, cu țările de jos, ca la 6 mii de oameni (Cronicile slavo-române din sec. XV – XVI publicate de Ion Bogdan, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 28), dar 6 000 de oameni crau o „putre mică” în ultima parte a domniei lui Ștefan, când a fost scrisă cronică, nu la 1457.

⁷ Nu s-a observat până acum că la 1 aprilie 1457, din Succava, Petru Aron fixează pentru returnarea unei pagube, făcute fraților Mózilo și Bartosz Buczacki, stăpânii Pocuției și a Podolici, ziua sfîntului Filip (1 mai la catolici, 30 iunie la ortodocși - Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, pp. 808 – 814), deci nu se aștepta ca cel puțin până la una din aceste date să fie înlăturat din scaun.

⁸ Acum vărsarea Șomuzului Mocirlos sau Mic în Siret se face lângă satul Rotunda (com. Doljești, jud. Succava), adică puțin mai la nord decît în secolul al XV – lea (C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna și Roșcani*, în „A.I.I.A.I.”, XIX, (1982), pp. 626 – 628. Discutarea unor detalii de teren, la N. Grigoraș, *Când a intrat Ștefan cel Mare în Moldova?* ? extras din „Anuarul Liceului Național Iași, pe anii 1942 – 1945”, p. 5 – 7; idem, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare*, p. 49 – 50; idem, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 36 – 38; Al. I. Gonița, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare*

*lângă Doljești*⁹. Învins, Petru Aron a fugit spre Camenița, unde își asigurase, doar cu mai puțin de două săptămâni în urmă, refugiul, cu dreptul de folosi veniturile orașului, pentru sine și boierii însoțitori, mari și mijlocii („*panii și slugile noastre*”), printr-un tratat întărit cu jurăminte de credință, încheiat cu Móžilo și Bartosz Buczacki, adevărații stăpâni ai Pocuției și Podoliei¹⁰. Îl însoțeau destui boieri, chiar dintre vârful sfatului domnesc, căci se străduie mereu să-i atragă, ca și pe exponenții clerului¹¹.

Următorul moment pentru biruitorul Ștefan l-a constituit ridicarea la domnie, îndată după 12 aprilie 1457. Letopisețele din vremea lui Ștefan cel Mare nu amintesc nimic despre vreo adunare legată de acest moment. Pentru cronica moldo-germană, după înfrângerea și alungarea lui Petru Aron, Ștefan Voievod „*a rămas stăpân cu putere*”¹². Iar pentru letopisețul anonim al Moldovei, care reproduce cel mai apropiat cronică de curte a lui Ștefan cel Mare, după același moment, învingătorul „*a luat schiptrul Moldovei*”¹³. Atât ! Nu s-a simțit nevoia nici unui comentariu, nici unei justificări. *Pentru că totul s-a petrecut firesc, în tiparele obișnuite ale înscăunării unui domn al Moldovei, prin nimic deosebit la vremea sa de alți urmași ai lui Alexandru cel Bun, care după moartea acestuia și-au dobândit în același fel domnia*. Abia în secolul XVI, probabil în vremea domniei lui Ștefan cel Tânăr (1517-1527), pe la 1517-1519, deci la aproape șase decenii după evenimente, în letopisețele redactate la mănăstirea Putna, pornind de la aceeași cronică de curte din secolul trecut¹⁴, se adaugă (cel puțin la formele păstrate astăzi), pe baza unor informații orale, știrea despre o a doua biruință a lui Ștefan cel Mare asupra lui Petru Aron, la Orbic, îndată după cea de la Doljești, când de fapt în intervalul dintre aceste lupte se scurseseră aproape 13 ani¹⁵. Iar între această știre și luarea schiptrului, anonimii călugări din ctitoria-necropolă a marelui Ștefan, adaugă în același

și Petru Aron, în „Studii”, XI (1958), nr. 6, pp. 189 – 201; Emil Diaconescu, *Precizări cu privire la lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, în „A.I.I.A.I.”, XIV (1977), pp. 277 – 283; Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare voievod al Moldovei (1457 – 1504)*, Madrid, 1970, pp. 13 – 14. Cei amintiți sunt de acord că o a doua luptă a lui Ștefan cel Mare cu Petru Aron, la Orbic, n-a mai avut loc la 14 aprilie 1457. Ea a fost plasată pe la 1470, când Petru Aron intrând în Moldova a fost învins la Orbic – Buhuși (jud. Neamț) și executat (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 626; idem, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467 – 1474*, în „S.C.Ș.I.”, istoric, nr. 1, pp. 14 – 15). Aflarea unui sclășit Orbic, lângă Doljești din județul Neamț, tot în vecinătatea Siretului, dar pe partea stângă, tot lângă o localitate Rotunda, și încă aflată în proprietatea boierilor Dereptate, *coincidențe într-adevăr tulburătoare*, l-au făcut pe Costin Mcrișca, „*La locul ce se chiamă Dereptate*”, în „M.I.” XI (1977), nr. 7, p. 29, să admită localizarea luptelor de la Doljești (ca și istoriografia interbelică) și Orbic (aceasta la 14 aprilie 1457) în județul Neamț. Și tot în această zonă plasează și locul numit Dereptate, după vechii săi stăpâni (ipotcăză care mai fusese susținută în 1899 și 1933) (cf. C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei*, p. 629, nota 30).

⁹ *Cronicele slavo-române*, p. 28.

¹⁰ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenesti*, II, pp. 808 – 814, 1 aprilie 1457, Succava.

¹¹ *Ibidem*, p. 814 / 815. N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenesti (1432 – 1457)*, Iași, 1948, p. 197, 205, 225.

¹² *Cronicele slave – române*, p. 28. Ion Const. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942, pp. 36 – 37, 59 (Traducerea lui P.P. Panaitescu este însă fidelă sensului real al textului).

¹³ *Cronicele slavo – române*, pp. 14, 49, 56, 61.

¹⁴ Cf. și Leon Șimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. II. Lista domnilor din prima jumătate a secolului XV*, în „A.I.I.A.I.”, XXII² (1985), p. 578.

¹⁵ Cf. nota 8.

fel, în două variante păstrate, părându-li-se desigur prea săracă în știri cronica de curte a binefăcătorului lor : „*După aceea s-a adunat toată țara cu prea sfințitul mitropolit, chir Theoctist și l-a uns pentru domnie, pe Siret, unde se numește Dereptate până în ziua aceasta*”¹⁶. Iar traducerea unei alte variante, fără a mai aminti nimic despre adunarea a toată țara, inserează în schimb știrea interesantă că ungerea lui Ștefan a avut loc „*la Seret, în satul Dreptate*”¹⁷, ceea ce constituie un element de bază în descifrarea acestui toponim. Aceste știri apar așadar doar în letopisețele alcătuite la mănăstirea Putna, puternic legată de personalitatea ctitorului ei, și reprezintă amplificarea unor știri transmise oral, cu toate dezavantajele acestui mod de comunicare. **Cronica moldo-polonă** redactată la 1564-1565, în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, după un izvor intern se pare tot la Putna, nu mai e interesată în relatarea înscăunării lui Ștefan, ca atare consemnând sec doar că în „*Anul domnului 6965 (1457) august 12, în joia mare, a venit din Țara Muntenească Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod*”¹⁸.

Urcând pe firul vremii, în al doilea sfert al veacului XVII, deci după aproape două veacuri de la întâmplările din aprilie 1457, Grigore Ureche sporește, am putea spune chiar creează „scenariul” acestora, înserând în cronica sa capitolul intitulat: „*Cindu s-au strîns țara la Direptate*”. Observ însă că pornind de la datele „letopisețului cel moldovenesc”, care în acest caz este unul din cele redactate la Putna, el preia știrile acestuia, și după obiceiul său (pe care îl surprindem bine în cazul folosirii știrilor din cronicile polone cunoscute)¹⁹, le detaliază, sporind doar pe această cale textul acestora, și adăugând, cum vom vedea, numai un amănunt nou. Ca atare, în loc de „*toată țara*” a letopisețului de la Putna, Ureche înșiră categoriile sociale care o compuneau după concepția sa²⁰, iar în de „*schiptru*” folosește echivalentul potrivit: „*steagul țării Moldovei*”. „*Deci Ștefan vodă strîns-au boierii țării și mari și mici și altă curte măruntă dimpreună cu mitropolitul Theoctistu și cu mulți călugări, la locul ce se cheamă Direptate și i-au întrebatu pre toți: ieste-le cu voie tuturor să le fie domnu? Ei cu toții au strigat într-un glas: „În mulți ani de la Dumnezeu să domnești”. Și decii cu toți l-au rădicatu și l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theoctistu. Și de acoloa luo Ștefan vodă steagul țării Moldovei și se duse la scaunul Sucévi*”²¹.

Introducând dialogul anințit mai sus, inexistent în letopisețul de la Putna, care trebuie să fi fost o reminiscență a unui ceremonial mai vechi, anterior epocii sale, când

¹⁶ *Cronicile slavo-române*, pp. 14, 49, 56, 61.

¹⁷ *Ibidem*, p. 70.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 168, 178.

¹⁹ Exemple prin prezentarea în paralel a textelor polone și a traducerilor lui Ureche, la P.P.Panaiteescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „A.R.M.S.I.”, s. III, t. IV, 1925, pp. 282-339.

²⁰ Pentru componența instituției sociale „țara”, cf. părerile lui P.P.Panaiteescu, *Marea adunare a țării, instituției a orânduirii feudale în țările române*, în „Studii”, X (1957), nr. 3, pp. 154-157; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (secolele XV-XVIII)*, în „A.I.I.A.I.”, I (1964), pp. 76-85 („Termenul de „Țară” sau de „Marc Adunarc a țării” s-a întrebuițat în mod greșit, țară însemnând alte pătri sociale în afară de boicrime”, p. 77); Alexandru Gonța, *Adunarea țării din primăvara anului 1574 în Moldova*, în „R.d.I” XXVII (1974), nr. 6, pp. 891-895.

²¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P.P. Panaiteescu, București, 1958, p. 91.

domnii erau numiți de către Poartă, sau cel puțin stabiliți la Constantinopol dintre mai mulți candidați, susținuți de grupări boierești, Grigore Ureche precizează astfel limpede că interpretează textul „letopisețului moldovenesc” (de la Putna), ca o „ridicare” (alegere) de domn, urmată de ungerea acestuia: „*l-au rădicatu domnu și l-au pomăzuitu*”.

Istoricii care s-au referit într-un fel sau altul la luarea domniei de către Ștefan începând din a doua jumătate a secolului XIX, au trecut foarte rar, de pildă A.D. Xenopol²², peste actul petrecut după 12 aprilie 1457, ori s-au referit doar la ungerea lui Ștefan ca domn, fără a preciza cadrul în care aceasta s-a desfășurat²³. E drept că unii s-au mulțumit să citeze fără comentarii relatarea letopisețelor de la Putna (uneori sub numele eronat de „letopisețul lui Azarie”) ²⁴ sau cronica lui Ureche²⁵. Mai des însă au urmărit ambele categorii de izvoare²⁶ sau, în ceea ce privește cronicarul din secolul XVII, prelucrând și amplificându-i relatarea ca atare, până la literaturizare²⁷. Alții însă, pomind de la „scenariul” aceluiași Ureche, s-au referit mai precis la alegerea sau aclamarea ca domn a lui Ștefan de către o mare adunare a țării, cuprinzând toate, sau aproape toate, categoriile sociale²⁸, mai nou vorbindu-se de înălțarea lui Ștefan „în câmp, pe drumul

²² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, București, 1986, p. 250.

²³ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904, p. 66; idem, *Istoria românilor*, IV, București, 1933, p. 125; Manolc Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 17; I. Ionașcu, *O domnie – o epocă*, în „M. I.”, V (1971), nr. 2, p. 45.

²⁴ I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 22 iulie 1504*, București, 1925, p. 12-13; Horia Ursu, *Ștefan cel Mare (1457-1504)*, în *Ștefan cel Mare, 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*, București, 1957, p. 9; Gh. Duzinchevici, *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 1973, pp. 8-9.

²⁵ I. Lespezcanu, L. Marcu, *Nebiruitul Vodă Ștefan. 47 de ani glorioși*, cd. a II-a, București, 1962, p. 8. Cf. și C. Cihodaru, *op.cit.*, p. 76 (subliniază însă că „organul căruia istoricii mai noi dintr-o interpretare cronată a izvoarelor i-au dat denumirea de „Țară” sau „Marca adunare a țării”... ar rezulta dintr-un pasaj al cronicii lui Grigore Ureche care, vorbind despre alegerea lui Ștefan cel Mare ca domn al Moldovei, întrebuința în titlul capitolului respectiv expresia: „Când s-au strâns țara (subl. C.R.) la Dreptate”).

²⁶ N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare*, pp. 50-52; idem, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, pp. 39-43, explică prezentarea ungerii și „alegerii” lui Ștefan de către letopisețele de la Putna și Grigore Ureche, prin prisma intereselor clerului, respectiv ale boierimii. Cf. și P.P. Panaitescu, *Marea adunare a țării*, p. 155; Al. I. Gonța, *O problemă de geografie istorică*, p. 201; *Istoria României*, II, București, 1962, pp. 322-324, 490.

²⁷ Dimitrie Bolintineanu, *Viața și faptele lui Ștefan vodă cel Mare*, ed. a II-a, București, 1870, p. 10; P. Ispirescu, *Istoria lui Ștefan Vodă cel Mare și Bun*, București, 1908, p. 10; Alex. Lapodatu, *Ștefan-cel-Mare*, București, 1904, p. 24; Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare*, p. 16 (crede că e vorba de „unanimitatea impusă de învingători”). Și de „comedia alegerii” pentru a căpăta consimțământul țării); Ion Cupșa, *Ștefan cel Mare*, București, 1974, p. 16 („alegere mai de voie, mai de nevoie”); Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 59; Al. Gh. Savu, *Ștefan cel Mare. Campanii*, București, 1982, p. 22. Cf. și Mihail Sadoveanu, *Viața lui Ștefan cel Mare*, București, 1934, pp. 75-76.

²⁸ I. Ionașcu, *Ștefan cel Mare*, București, 1955, p. 10; Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, pp. 36-37; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 238 (afirmă însă: „Nu se știe cât de veridică poate fi această relatare a lui Gr. Ureche...”); C. Căzânișcanu, V. Zodian, A. Pandea, *Comandanți militari. Dicționar*, București, 1983, p. 304 („a fost ales domn de către Adunarea țării, la Dreptate”); Mircea Voiculescu, Leon Șimanschi, *Ștefan cel Mare în conștiința europeană. „Fiecare este jinit să-și iapere țara”*, în „M. I.”, XXI (1987), nr. 9, p. 5. („Pe câmpul de la „Dreptate”, din apropierea luptei abia încheiate, în fața mulțimii de oșteni și țărani din partea locului, Ștefan a fost proclamat domn, înscăunarea fiind consfințită de o adunare largă a poporului, în spiritul vechilor tradiții”); Cf. și Leon Șimanschi, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare*, în „Rdl”, XXXV (1982), nr. 5-6, p. 586; *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, 1988, pp. 7-8; Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare*, p. 5.

Siretului, într-o adunare a stărilor”²⁹. Scena putând fi chiar vizualizată în cunoscutul tablou al lui D. Stoica, „Aclamarea lui Ștefan cel Mare ca domn al Moldovei”, reprodus în multe lucrări³⁰, în care îl putem vedea pe noul voievod călare cu spada ridicată, având alături grupuri de țărani-oșteni și în față cete de boieri împreună cu mitropolitul, unul din aceștia oferindu-i coroana pe o pernă, totul pe fundalul turnurilor cetății Suceava. Sau în pictura mai puțin cunoscută a lui V. Ștefan, de o factură asemănătoare³¹.

P. P. Panaitescu, studiind în 1957 instituția mării adunări a țării, credea că cea de la Direptate prezenta în versiunea lui Grigore Ureche „descrierea scenei alegerii domnului în câmp, când adunarea este întrebată dacă este de acord și răspunde prin aclamații. Se arată compoziția socială a adunării; însuși faptul că ea s-a ținut în câmp este o dovadă a numărului mare al celor care au participat, neputând încăpea între zidurile unei clădiri”. Totuși, în legătură cu atribuția mării adunări a țării în alegerea domnului, autorul nu-și poate reprimă îndoiala dacă la Direptate „a fost vorba acolo de o alegere adevărată sau de o recunoaștere festivă a domnului nou, care cucerise tronul cu armele”³². Pentru ca ulterior să conchidă că „la ungerea lui Ștefan, la Direptate, s-a adunat toată țara, deci a fost o alegere”³³. Criteriu de apreciere formal, care acceptă *ad-litteram* afirmația afirmația letopisețelor de la Putna.

Deși nu îl citează, vorbind de „scena alegerii domnului în câmp”, P.P. Panaitescu făcea, desigur, aluzie la articolul lui Aurel H. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronizării domnilor în câmp*, publicat în 1944³⁴, care a influențat și pe alți cercetători³⁵. Autorul acestuia, pornind de la datele raportului vicebailului venețian de la Constantinopol, din 24 aprilie 1562, în care se menționează scrisoarea lui Ferhat aga, trimisul sultanului pentru investirea lui Despot vodă cu domnie asupra Moldovei („*la investitura della Moldavia*”), prin care trimisul turc se plângea că domnul nu a ieșit din fortăreața în care se afla „*pentru a face această ceremonie în câmp cum este obiceiul acelei țări*”³⁶, aduce ca mărturie a obiceiului întronării domnilor „în câmp”, tocmai textul lui Grigore Ureche, referitor la „momentul solemn, glorios dar și tradițional al înscăunării din câmpia Dreptate ori Dereptate” a lui Ștefan cel Mare. „Întronarea în câmp” fiind considerată un obicei „venit direct” din Roma eternă „ca o mărturie a latinității și continuității noastre pe meleagurile Daciei Traiane”. Iar toponimul „Câmpul lui Dragoș” ar aminti întronarea în câmp a lui Dragoș vodă, deși se știe că existența „câmpurilor (Lung-i, a lui Neag etc.) în țările românești și de asemenea în Italia, Franța, Germania,

²⁹ *Istoria militară a poporului român*, II, București, 1986, p. 294.

³⁰ La I. Focșăncanu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei, glorios comandant de oști 1457-1504*, București 1957, (album nepaginat); I. Lespezcanu, L. Marcu, *op.cit.*, p. 8, etc.

³¹ La N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, p. 42.

³² P.P. Panaitescu, *Marea adunare a țării*, pp. 155-156; și în „N.E.H.”, III, București, (1965), pp. 121-122.

³³ Idem, în *Cronicele slavo-române*, p. 54. Cf. și idem, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, pp. 339-340.

³⁴ În volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, pp. 271-275.

³⁵ Ștefan S. Gorovci, *Mușatinii*, pp. 15-16; Corina Nicolescu, *Le couronnement «Incoronația». Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în „R.E.S.E.E.”, XIV (1976), nr. 4, pp. 656-657.

³⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 210.

Serbia³⁷, a fost determinată de forme geografice în care s-a dezvoltat, în ceea ce privește spațiul românesc, un grup de sate alcătuind o obște, sau chiar o formațiune politică, purtând uneori numele unui conducător sau mai târziu, a unui proprietar.

Numai că raportul vicebailului de la Constantinopol, la care pot fi adăugate și informația din 15 aprilie 1562 a unui trimis imperial la Poartă, care menționează aceleași relatări din scrisoarea lui Ferhat aga, după care Despot „nu a vrut să vină personal în câmp pentru a fi îmbrăcat cu caftan și a primi steagul după obicei”³⁸, ca și descrierea întregii ceremonii petrecute la curtea de la Iași, de către agenții imperiali Ioan Belsius și Marc Berkovith, la 8 aprilie 1562, conform căreia Ferhat aga „a dat lui Despot steagul sultanului pe care îl numesc sangeac și l-a îmbrăcat cu caftanul sultanului, cu mari strigăte de bucurie”³⁹, se referă la ceremonia investirii domnului de către sultan și nicidecum la cea a întronării domnilor în câmp, care nu a existat la români.

Este adevărat că teoretic, în țările române, cu „sfatul de obște” sau „adunarea stărilor”, numite adesea de unii istorici cu un termen care nu apare în izvoare, pornind tocmai de la pasajul din cronica lui Ureche referitoare la înălțarea în scaun a lui Ștefan, „marea adunarea a țării”⁴⁰, putea alege pe domn⁴¹ în realitate însă, practic acesta era ales în cadrul familiei domnitoare, după principiul „osului domnesc” („fii legitimi ca și cei nelegitimi urmează la domnie fără nici o deosebire” - Georg Reicherstorffer, 1541)⁴², de către membrii sfatului domnesc, iar în momente tensionate de către reprezentanții unor grupări boierești. Iar pentru a asigura alegerea urmașului, domnul în scaun îl asocia la domnie pe fiul cel mare, sau unic, încă din timpul vieții, așa cum a făcut Bogdan II cu Ștefan, care a primit titlul de „voievod”, nu mult după începerea scurtei domnii a tatălui său, cum am amintit mai sus. Și în cazul desemnării unui candidat la domnie rolul hotărâtor îl aveau tot marii boieri, uneori și cuvântul mitropolitului sau dorința domnului defunct, cum s-a întâmplat în cazul desemnării și alegerii lui Petru Rareș, care a cunoscut trei etape între 14 și 20 ianuarie 1527: adunarea electivă („boierii și țara”, „sfatul obștesc”) pentru desemnarea candidatului, aflarea în țară și întâmpinarea acestuia și, în slârșit, ridicarea la domnie⁴³. Iar înălțarea la aceasta a lui Iliș Rareș în 1546 s-a făcut „după sfatul episcopilor și al întregului sfat”⁴⁴. Rolul „țării”, prin care în cadrul

³⁷ Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 7 și urm.

³⁸ Hurmuzachi, *Documente*, II¹, p. 417, nr. CCCLXXXVI.

³⁹ *Ibidem*, pp. 404-405, nr. CCCLXXIX; *Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, pp. 132-133.

⁴⁰ C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște din Moldova*, p. 76.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 76-79; P.P. Panaitescu, *Marea adunare a țării*, pp. 156-156; și în „N.E.H.”, III, (1965), pp. 121-122; Valentin Al. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII^e et XVIII^e s.)*, în „R.R.H.”, V, (1966), nr. 5, p. 784; *idem*, *Types et formes d'Assemblée d'états en Droit féodal roumain, in Liber memorialis Georges de Lagarde*, Londra, 1968, pp. 118-119; *idem*, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, pp. 50, 152; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, pp. 237-238; *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, pp. 268, 271.

⁴² *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 199. La fel Anton Verancsics: „La domnie urmează copiii legitimi, precum și cei nelegitimi” (*ibidem*, p. 405).

⁴³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, pp. 147-148; *Cronicele slavo-române*, pp. 81, 95.

⁴⁴ *Cronicele româno-slave*, pp. 88, 103. Ștefan Rareș primește „schiptul” din partea sfatului de obște (*ibidem*, pp. 89, 104-105), în vederea legitimării, el ajungând de fapt la domnie prin răsturnarea în urma unui complot a

adunărilor generale electivă se înțelegeau boiernașii și curtenii, însă niciodată țărani (liberi), așa cum se întâmpla în cazul noțiunii de „oaste”, era foarte redus în ceea ce privește alegerea domnului. La 1705 Dimitrie Cantemir mărturisește că aceste categorii erau convocate doar pentru a lua cunoștință despre deciziile adunării electivă⁴⁵.

O însemnătate ceva mai mare o aveau boierii mici și curtenii în cadrul adunărilor electivă, desfășurate în împrejurări deosebite, de criză politică sau dinastică. Astfel, în Țara Românească, alegerea lui Radu de la Afumați în 1522 a avut loc în condițiile în care Mehmed bei obținuse domnia din partea sultanului. „*Iar Stoica logofătul, fiind într-acea vreme la Poartă în Țarigrad, curând au trimis aice în Țara Românească, la toți boierii, ca să ridice domn cum mai curând, pre Radul vodă din Afumați, pentru că piare țara de turci. Într-aceia curând s-au adunat boierii toți și mari și mici și toată curtea și au rădicat domn pre Radul vodă din Afumați, ginerile lui Băsărah vodă, la leat 7030*”⁴⁶. În acest caz de ce a trebuit convocată o „mare adunare electivă”, de vreme ce Radu de la Afumați, trecea drept fiu nelegitim al lui Radu cel Mare? Probabil pentru că această descendență a sa era discutabilă, astfel că i se recunoștea necondiționat titlul de ginere a lui Neagoe Basarab, în condițiile în care trebuia totuși să fie ales, pentru a conduce lupta antiotomană.

O astfel de „mare adunare a țării” a mai avut loc în Țara Românească cu prilejul schimbării în fapt a dinastiei, în toamna anului 1601, când tot din rațiuni militare și politice imperioase, la Cârștienești, județul Argeș, unde se afla oastea boierilor proimperiali, a trebuit să fie ales Radu Șerban, din familia Craioveștilor⁴⁷, primul domn care nu făcea parte din neamul domnesc al urmașilor lui Basarab I.

Niciuna din aceste condiții nu s-au pus cu prilejul ridicării la domnie a lui Ștefan cel Mare. Era „os domnesc” recunoscut și în plus, biruitor asupra rivalului său care fugise spre Camenița. Pentru ce ar fi fost nevoie să fie aclamat sau recunoscut de o mare adunare a țării, care se și convoca greu, prin trimiterea de „alergători în toate olaturile” pentru a da de știre, urmată de deplasarea celor vizați etc.⁴⁸. Apoi, ar fi fost și greu să fie adunați toți reprezentanții marii boierimi, dintre care o parte îl însoțiseră pe Petru Aron, care, cum am mai amintit, a fost extrem de favorabil marii boierimi și clerului. Dacă mitropolitul Teoctist s-a alăturat lui Ștefan după biruință, a făcut-o pentru că un înalt ierarh în scaun nu-și putea părăsi țara, turma pe care o păstorea. Din suita sa făceau parte

fratelui său Iliș Rareș (Constantin Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion Vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a "turcirii" lui Iliș Rareș (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în „R.A.”, LII (1975), nr. 4, pp. 384-385).

⁴⁵ P.P. Panaitescu, *Marea adunare a țării*, p. 163.

⁴⁶ *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Greceanu, D. Simionescu, București, 1960, pp. 43-44. „*Radu de la Afumați, carele zic să fi fost ginere lui Neagoe vodă*”, la Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Greceanu, București, 1963, p. 38.

⁴⁷ Ion Ionașcu, *Unde au fost Cârștienești*, în „R.I.R.”, XIV (1944), nr. 1, pp. 40-56; Constantin Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa*, (în mss). Cf. și Paul Ion Cruciană, *Unde au fost Cârștienești cei de la 1602 (sic)?*, în „S.C.”, Curtea de Argeș, III (1990), pp. 66-70. În chip ciudat, P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163, nu amintește această „mare adunare a țării”.

⁴⁸ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163, după relatările lui Dimitrie Cantemir.

într-adevăr mulți călugări, dar aceștia nu participau la marea adunare a țării, cum se credea până acum, prezența lor fiind legată de ceremonia religioasă a ungerii domnului.

Pentru că în fond, „în satul Dreptate”, nu a avut loc nici o „mare adunare electivă a țării”. Se vor fi aflat aici reprezentanți din toate categoriile sociale, fie în oastea lui Ștefan, fie veniți să-l întâmpine în frunte cu mitropolitul și să asiste la ceremoniile ce se desfășurau cu prilejul ridicării unui nou domn, chiar în vecinătatea Sucevei. Iar prima ceremonie trebuie să fi căpătat caracterul de *întâmpinare și de închinare înaintea viitorului domn*. Sunt cunoscute astfel de ceremonii, din nefericire de multe ori confundate cu cele ale marilor adunări electivă, din pricina participării la ambele a „țării” sau a „poporului”. Astfel, Alexandru Lăpușeanu, aflat într-o situație similară în parte cu cea a lui Ștefan din aprilie 1457, deși „a fost ales și ridicat la domnie”, de numeroșii boieri care îl însoțiseră în Polonia, în 1552, după înfrângerea rivalului său Joldea, la Șipote, a fost întâmpinat de toate stările: „*făcându-se - spune cronicarul Eftimie - adunarea întregului popor, au căzut de s-au închinat lui Alexandru voievod cu mare bucurie și multă veselie*”⁴⁹. Ne amintim că în același fel prezintă și letopisețele de la Putna adunarea de la Dreptate: „*După aceea s-a adunat toată țara cu prea sfințitul mitropolit, chir Theoctist și l-a uns pentru domnie*”, adunarea țării și ungerea fiind două momente consecutive. Iar faptul că Grigore Ureche introduce și dialogul lui Ștefan cu boierii, după adunare și înainte de ceremonialul ungerii, aceasta trebuie să fi fost, cum aminteam, o tradiție, probabil reală înaintea veacului XVII, pe care cronicarul, care nu avea scrupulele lui I. Neculce, în ceea ce privește introducerea tradițiilor în cuprinsul manuscrisului cronicilor predecesorilor săi⁵⁰, nu ezită să o înregistreze la locul potrivit. Altfel „scenariul” venirii la domnie a lui Ștefan cel Mare îi va fi părut prea simplu cronicarului, mare admirator al domnului.

La „întâmpinări” participa într-adevăr și poporul, ceea ce nu înseamnă că avem de-a face cu „mari adunări electivă ale țării”. Astfel, Neculce consemnează tradiția că după alegerea lui Petru Rareș: „*au trimis boierii și mitropolitul haine scumpe domnești și carita domnească cu slujitori, unde l-ari întâmpina, să-l aducă mai în grabă la scaon, să-l puie domnu [...]. Și când s-au pogorât în vadul Docoli <ni>i, li-au întâmpinat gloata, și au început a i să închina și a-l înbrăca cu haine domnești*”⁵¹. În 1561, „după ce sosi la Suceavă - menționează cronică de la Nicolae Costin, referitor la Despot vodă -, eșitu-i-au în tâmpinare mitropolitul țării cu episcopii și cu tot nărodul, de-l petrecură până în cetate”⁵².

⁴⁹ *Cronicele slavo-române*, pp. 114, 123.

⁵⁰ „Cuvintele” sau „istoriile” lui I. Neculce se referă, după cum am mai observat, la textele cronicilor lui Ureche și Miron Costin, fiind așezate ca o anexă la sfârșitul celei din urmă, în cadrul unui manuscris care le cuprindea în ordine cronologică pe toate (Constantin Rezachievici, *Un alt „cuvânt” al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea și câteva relatări în legătură cu „istoriile” sale*, în „R.d.l.”, XXVI (1974), nr. 4, p. 582 și nota 113).

⁵¹ Ion Neculce, *Opere*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, pp. 169-170.

⁵² Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 453.

„Marile adunări ale țării” nu se țineau în „câmp”. Cea de la satul Cârstienești, județul Argeș, din Țara Românească, a fost o excepție determinată de situația militară internă, din vremurile tulburi de după moartea lui Mihai Viteazul, când reședința domnească nu era accesibilă. Cuprinzând de obicei vârfurile clerului și ale boierimii, ele *aveau loc la curțile domnești*. Astfel, în 1552, după întâmpinarea deja amintită, Alexandru Lăpușneanu a fost înălțat în scaun de „adunarea generală” ținută în palatul curții de la Hârlău. Cronica lui Azarie arată în chip expres că „*s-a adunat tot poporul și căpeteniile oștilor împreună cu episcopii și boierii și tot sfatul și au ridicat pe Alexandru la demnitatea domniei, la Hârlău, în palatul domnesc*”⁵³. Firește, mulțimea care avea rolul doar de a asista, a rămas doar în preajma palatului, în biserica căreia a avut loc desigur ungerea și încoronarea lui Lăpușneanu.

După închinarea boierilor și sosirea mitropolitului Teoctist cu călugării săi, următorul moment (*ceremonie*) în ridicarea la domnie a lui Ștefan a fost „*ungerea*” („*pomăzuirea*”), prin care domnului i se transmitea harul divin, era „consacrat”, devenind persoană inviolabilă. Din motive pe care nu le cunoaștem, dar care țin desigur de strategia momentului, Ștefan a grăbit desfășurarea ceremoniei, care nu a avut loc la mitropolia din Suceava, după obicei⁵⁴, ci chiar „*în satul Dreptate*”, după unul din letopisețele de la Putna⁵⁵, mai precis în *biserica* acestuia. De altfel, nici cronicile de la Putna, nici Grigore Ureche nu amintesc de vreun „câmp” cu acest nume, în realitate o creație a istoriografiei românești moderne, care în plus, pomind de la această premisă falsă, a inventat ceremonia „alegerii” sau „aclamării” domnilor „în câmp”, după modelul germanic (!), fără legătură cu realitatea românească.

Satul **Dreptate** sau **Direptate**, stăpănit de boierii cu acest nume din a doua jumătate a secolului XV și prima jumătate a secolului următor, iar apoi de mănăstirea Pobrata, se afla pe atunci chiar la sud de locul luptei cu Petru Aron, pe aceeași parte dreaptă a Siretului, între actualele localități Dolhasca și Heciu. Satul a dispărut între timp⁵⁶ (de aceea e amintit ca atare în majoritatea letopisețelor de la Putna și la Grigore Ureche), el reprezentând locul lângă care s-a aflat tabăra viitorului domn în vremea bătăliei. Desigur, nici cronicarul călugăr de la Putna și nici Ureche, care l-a urmat, scriind despre „*locul [nu câmpul ! / n.n.] ce se chiamă Direptatea*”, nu și-au închipuit că va veni o vreme când oamenii nu vor mai înțelege de la sine că ungerea unui domn de către mitropolitul țării nu se putea face decât într-o biserică, iar nu pe un „câmp” pustiu. Și totuși așa s-a întâmplat, majoritatea istoricilor vorbind până nu de mult de ridicarea la domnie a lui Ștefan cel Mare pe câmpul **Direptatea** ! A contribuit la aceasta desigur și magia acestui nume, neobișnuit în semnificația sa ca topic, nume interpretat până azi în fel și chip: de la câmpie lângă Suceava, unde „se țineau poate judecățile cele mari de

⁵³ *Cronicele slavo-române*, pp. 130, 140.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 78, 92. În 1517 Ștefan cel Tânăr „a primit binecuvântarea ungerii cu mâna preasfințitului mitropolit chir Teoctist în cetatea cea preaslăvită a Sucevii”.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 70.

⁵⁶ C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei*, pp. 628-629; Al. I. Goța, *O problemă de geografie istorică*, p. 201.

către voievozii ieșiți la câmp, sub cort”⁵⁷, și se alegeau domnii, în legătură cu care s-a pus chiar un jilț de piatră cu stema țării (aflat însă în alt loc)⁵⁸, până la înțelesul și mai ciudat de amintire „a marelui act de domnie «dreaptă», legiuită, care se săvârșise acolo” prin alegerea lui Ștefan⁵⁹, de unde prin suprasolicitare, înălțarea acestuia în scaun a devenit „un act considerat de contemporani de *justitio* – de unde perpetuarea numelui „Direptate” dat de atunci locului –”⁶⁰.

Realitatea a fost însă cu mult mai simplă. În biserica satului **Direptate**, Ștefan a fost uns cu untdelemn sfințit, în cadrul unei ceremonii pe care o cunoaștem după relatările lui Dimitrie Cantemir, Axinte Uricarul, și Gheorgachi logofătul, ceremonie de tip bizantin, aproape neschimbată în esență, în Moldova cel puțin, de-a lungul întregului ev mediu. În cadrul acesteia, noul domn era întâmpinat la ușa bisericii de către mitropolit, sărutând crucea și evanghelia prezentate de acesta, îngenunchia în fața ușilor împărătești și-și rezema capul de sfânta masă (pristol). Mitropolitul îi puneă omoforul pe cap și-i citea rugăciunile de încoronare („*molitva de domnie*”)⁶¹, ungându-l apoi pe frunte cu sfântul mir. Domnul săruta apoi sfânta masă și icoanele, iar mitropolitul îi puneă pe cap coroana de aur cu pietre scumpe (care la români în secolul al XV-lea era coroana regală deschisă cu fleuroane, care se folosea în Europa centrală și apuseană, după cum rezultă de altfel din toate portretele lui Ștefan)⁶². După care, sprijinit de subțiori, domnul se îndrepta spre tronul domnesc aflat în partea dreaptă a bisericii. Cu aceasta ceremonia se încheia în mijlocul cântărilor bisericești și noul voievod ieșea, încălecând, pentru a porni spre reședința sa⁶³. *Evident o astfel de ceremonie tradițională nu se putea desfășura în câmp.*

Deși s-a considerat că ea ar fi putut avea loc numai la mitropolia din Suceava⁶⁴, prezența mitropolitului Teoctist și a călugărilor care îl însoțeau și care aveau un rol bine determinat în cadrul ceremoniilor, face perfect posibilă pe cea a ungerii și încoronării lui Ștefan în biserica de la **Direptate**. De altfel, Ureche indică limpede succesiunea

⁵⁷ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 66.

⁵⁸ Rudolf Gassauer, *Două sculpturi în piatră cu stema Moldovei din Muzeul orașului Suceava*, în *Miscellanea*, I, Suceava, 1940, pp. 17-26.

⁵⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 125. Crede și faptul că letopisețele de la Putna „pomenească întâia suire în scaun cu forme bisericești bizantine”. Cunoaște, după M. Costăchescu, că topicul în cauză ar fi moșia familiei Dereptate și că s-ar găsi lângă Doljești.

⁶⁰ *Istoria militară a poporului român*, II, p. 294.

⁶¹ Cf. și Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 174.

⁶² Reprezentanții lui Ștefan cel Mare la N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, pp. 12-20. Cf. și P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc*, în „S.R.d.l.”, XIV (1961), nr. 1, p. 64; Ștefan S. Gorovci, *Mușatinii*, pp. 17-20.

⁶³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, pp. 154-155; Paul Mihail, I. Caproșu, *Despre ceremonialul domnesc*, în „A.I.I.A.I.”, VIII (1971), pp. 397-399. Cu neînsemnate modificări, acest ceremonial s-a păstrat, prin puterea tradiției, și în veacul XVIII, fiind consemnat și în condica lui Gheorgachi din 1762 (Dan Simionescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939, pp. 265-266). Cf. și Corina Nicolescu, *Le couronnement - «Incoronatie»*, pp. 657-663.

⁶⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 125; N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare*, pp. 50-52; idem, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, pp. 38-43; Alexandru V. Bodur, *Ștefan cel Mare*, p. 117; Gheorghe Duzinchevici, *Contribuții la o mai bună cunoaștere a lui Ștefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în „R.A.”, LXI (1984), nr. 2, p. 157.

evenimentelor următoare, care plasează drumul din Suceava, după ceremoniile de la Direptate: „*de acolo luo Ștefan vodă steagul țării Moldovei și să duse la scaunul Sucévi*”⁶⁵, ceea ce corespunde formulării „*Și a luat schiptru țării Moldovei*”⁶⁶ din letopisețele putnene și formulei „*a rămas stăpân cu putere*”⁶⁷ din cronica moldo-germană.

Într-adevăr „schiptru”, care în această perioadă însemna foarte probabil steagul cel mare al țării⁶⁸ (mai degrabă decât sceptru „regal”), care nu e figurat niciodată pe frescele, monedele sau sigiliile cu reprezentările domnilor români din secolele XV-XVI⁶⁹, fiind înfățișat ca atare din secolul XVII⁷⁰, deși „sceptrul auriu” (*auratum sceptrum*) e amintit între însemnele domnești ale lui Despot vodă⁷¹, investea pe domn cu puterea militară (legat de atributul său de voievod, comandant suprem al armatei), ulterior el însuși împărțind steaguri unităților create prin mobilizare în vreme de război⁷². Preluarea „schiptrului” a rămas de altfel legată de ceremonia „ungerii la domnie” chiar și atunci când acest steag venea ca investitură a sultanului, în secolul XVI⁷³.

Această investire cu steagul cel mare al țării („schiptru”) reprezenta *cea de-a treia ceremonie*, cea mai scurtă, din succesiunea celor care alcătuiau în secolul XV ridicarea la domnie a unui pretendent acceptat (după întâmpinarea-închinare și ungere-încoronare). De-abia ulterior, în secolul următor, când „schiptru” trimis de sultan va

⁶⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁶ *Cronicele slavo-române*, pp. 44, 49, 56, 61, 70.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 28.

⁶⁸ Cf. și Marcel Romanescu, *Despre schiptru*, în „R.I.R.”, XVI (1947), nr. 3, pp. 288-294.

⁶⁹ Chiar Mircea cel Bătrân și fiul său Mihail I, singurii domni români care sunt figurați pe monedele lor cu un însemn „regal”, țin în mâna stângă un „glob cruciger”, iar nu un sceptru (George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Opreșco, *Monede și bancnote românești*, București, 1974, fig. 82, 83, 85, 87, 89, pp. 178, 180, 183, 187, 188, 189).

⁷⁰ „Sceptru” ca atare, însoțit de reprezentare, apare în pisanția slavonă și stema lui Vasile Lupu din biserica Sf. Paraschiva (Sf. Vincii), ctitorie a acestuia din Liov, la 1643-1644 (Pavel Balan, *Icoana sufletului nostru*, Chișinău, 1992, p. 42), apoi în stema Moldovei din *Cazania* lui Varlaam (*ibidem*, p. 90) sau în *Psaltirea* lui Dosoftei, tipărită la Kiev (1673) (*ibidem*, p. 79, 86). Este însă un element nou introdus în cîmășul stemei în vremea lui Vasile Lupu, astfel că Dosoftei descriind în versuri „herbul” tradițional al Moldovei, se referă doar la capul de bour încoronat și antur de soare, lună și luccafăr (*Opere*, I, ed. N.A. Ursu, București, 1978, p. 3). Ulterior, la sceptru se referă Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 319: „schiptrul, adică toiagul crăesc”, și pp. 312-313. Cf. și Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 20, pentru „schiptru” lui Mihnea cel Rău († 1510). Până în secolul al XVI-lea, domnii români foloseau și buzduganul ca însemn al puterii, dar și ca armă, Ștefan Tomșa I executând pe Despot cu „buzduganul ghintui” (de fapt „întuit”, *ferrata clava*) (Christianus Schesacus, *Ruinele panonice*, la Johannes Sommer, Christianus Schesacus, *Scrieri alese*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1988, pp. 176-177).

⁷¹ Johannes Sommer, Christianus Schesacus, *op. cit.*, pp. 126-127, 176-177.

⁷² *Cronicele slavo-române*, pp. 45, 50, 57, 63, 71.

⁷³ Referitor la Ștefan, fiul minor al lui Petru Șchiopu, cronică murală din biserica Sf. Gheorghe din Suceava consemnează că „în anul 7098 (1590) februarie 2, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-au adus lui steagul (schiptro) de la împăratul turcesc și a fost uns la domnie cu mâna preasfințitului părintele nostru, chir Gheorghe Movilovici, mitropolitul a toată Țara Moldovei” (*Cronicele slavo-române*, pp. 162-163). În 1551 boierii complotiști care l-au ridicat în scaun pe Ștefan Rareș în condiții deosebite, i-au acordat întâi „schiptru” deoarece Iliș, domnul încoronat, era la Constantinopol, înainte de abdicare, și abia după aceasta din urmă a urmat ceremonia ungerii și încoronării lui Ștefan (*ibidem*, pp. 85, 105; Constantin Rezaachevici, *Prima încercare a lui Ion Vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei*, pp. 384-385, 389).

deveni obiectul principal al investiției domnilor de către împăratul otoman⁷⁴ (alături de „cuca” înlocuitoare a coroanei și de sabie), ceremonia întâmpinării ceaușului care îl aducea, desfășurată cu mult fast și participare, abia acum într-adevăr „în câmp”, înaintea curții domnești, va ocupa un rol însemnat în cadrul ridicării în scaun a unui domn, fiind urmată de ungerea și încoronarea în biserica mitropoliei (de obicei), în cadrul unei ceremonii mai restrânse, marcată, cel puțin după o mărturie din vremea lui Despot, de obiceiul de a se face daruri noului cap încoronat⁷⁵.

*

În concluzie, învingător asupra lui Petru Aron la 12 aprilie 1457 la Doljești, în apropierea Sucevei, *întâmpinat și primind închinarea* boierilor și a altor categorii sociale, după obicei (ceremonie prin nimic deosebită de cele cu care erau întâmpinați toți noii domni la acea vreme !), în tabăra sa de lângă satul Direptate (simplu nume de sat, intrat în istorie doar cu acest unic prilej *conjunctural!*), la sud de locul luptei, *uns la domnie* de către mitropolitul Teoctist în biserica satului **Direptate**, și fiind *investit cu „schiptrul”* („steagul cel mare al țării”) înainte de a-și face intrarea triumfală în cetatea Sucevei, aceasta trebuie să fi fost desfășurarea reală a înălțării la domnie a lui Ștefan cel Mare corespunzător obiceiului din acea vreme, în lumina izvoarelor din secolele XV-XVI.

Dacă desfășurarea ceremoniilor ca atare nu se abate de la tradiție, în schimb momentele ungerii și investiției cu steagul cel mare al țării au fost hotărâte (cu oarecare grabă) de Ștefan din rațiuni strategice personale, îndată după biruința asupra lui Aron Petru, chiar în tabăra de lângă locul luptei, și faptul trebuie consemnat ca atare, deși nici aceasta nu constituie un eveniment de excepție. Încercările ulterioare, pornind de la ceremonialul prezentat de Grigore Ureche în secolul XVII (fără a se observa până acum că în realitate acesta doar detaliază știrile unui letopiseț de la Putna), de a transforma cele *trei momente obișnuite* ale înălțării în scaun a unui domn în veacul XV într-un „scenariu” grandios, implicând o așa-zisă „mare adunare a țării”, eventual însoțită de „comedia alegerii”, prin „unanimitatea impusă de învingător”, sau chiar un fantezist și inexistent vreodată ceremonial al alegerii domnilor, chipurile „*în câmp*” (!), doar pentru că se refereau la persoana celui care a devenit ulterior Ștefan cel Mare, față de care ceremonia tradițională reală părea prea simplă, *nu au nici un temei istoric și, în lumina adevărului, trebuie părăsite*.

În realitate, în aprilie 1457, Ștefan, un pretendent ca toți ceilalți din neamul lui Bogdan I, care și-a cucerit tronul cu spada, a fost ridicat formal la domnie doar după obișnuitele ceremonii tradiționale ale vremii sale, poate puțin grăbite, după înfrângerea rivalului său, trebuind de-acum înainte să-și dovedească marile sale calități în conducerea țării. Ceea ce a și făcut vreme de 47 de ani, în ciuda tuturor greutăților și adversităților, ridicând treptat Moldova la rangul de adevărată putere europeană.

⁷⁴ Constantin Rezachievici, *Steagurile militare ale Țării Românești și Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „R.dI”, XXIX (1976), nr. 8, pp. 1207-1208.

⁷⁵ Johannes Sommer, *Elegia III. La încoronarea lui Despot*, în Johannes Sommer și Christianus Schesacus, *Scrieri alese*, pp. 48-53.

Was Stephen the Great the „choice” prince of Moldavia in April 1457?

(Summary)

In April 1457, the young Stephen – one ordinary pretender from Mușatinian dynasty, Bogdan II's son – has conquered the moldavian throne by sword. After that, he was enthroned using three traditional ceremonies of his time: submission of the boyards, in front of **Dreptate** village; anointment with Holy Oil, in **Dreptate** village's church; investment with the „big flag of the county”, before the triumphal entrance in Suceava fortress.

ORAȘUL IAȘI ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE. O SCHIȚĂ DE TOPOGRAFIE ISTORICĂ*

CĂTĂLIN HRIBAN**

În istoria medievală a Moldovei epoca lui Ștefan cel Mare este considerată, pe drept cuvânt, o epocă de aur, iar această viziune datează încă din zorii epocii moderne, întâlnind-o chiar de la Grigore Ureche¹. În ce măsură epoca lui Ștefan cel Mare a constituit o perioadă de prosperitate și dezvoltare teritorială pentru orașul Iași este, în continuare, o direcție de cercetare. „Epoca lui Ștefan cel Mare” este folosită, însă, aici, nu ca un etalon al creșterii economice pentru un oraș moldovenesc medieval, ci drept indicator temporal-politic. Sensul acestei afirmații este următorul: domnia lui Ștefan cel Mare, prin durata mare și prin domnia autoritară și activă administrativ, constituie un „domeniu” special în istoria socială/culturală a Evului Mediu moldovenesc, în care pot fi investigate curente și fenomene sociale și culturale pe cicluri complete sau aproape complete, în care contextul politic este pozitiv². Ca pentru restul Evului Mediu românesc, o cercetare de genul enunțat mai sus este îngreunată de precaritatea izvoarelor.

Analiza și restituirea topografiei unui oraș medieval este o încercare dificilă, care necesită aportul tuturor izvoarelor (documentare, narrative, arheologice, cartografice) și o metodă eliberată de șabloane, mai apropiată de antropologia modernă a *peisajului cultural*³ decât de cercetarea istorică tradițională. Adeseori, încercarea de restituire a istoriei unui organism urban se bazează pe simpla constatare a supraviețuirii acestuia și pe urmărirea, enumerativă și descriptivă, a fazelor sale de evoluție și de regresie. În acest context, topografia și ecologia istorice ale unui oraș sunt doar cauze, printre altele, care contribuie, într-o măsură mai mare sau mai mică la accesul la istorie al orașului. În cazul orașului nostru, datele necesare unei astfel de restituiri sunt atât de precare, în întregul demers pare a fi sortit unui aventuros eșec. Cu toate acestea, datele nu lipsesc, ci sunt

* Studiu inedit.

** Doctorand, Academia Română Filiala Iași, Institutul de Arheologie.

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1978 (în continuare: *Ureche*), p.70.

² Ștefan S. Gorovci, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laudae maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna – Succava, 2005, p.402.

³ *Kulturlandschaft* sau *Cultural Landscape*, la Octavian Groza devine „peisaj antropizat” (*De re geographica*, sau *lungul drum al spațiului către teritoriu*, în *Teritorii (Scrieri, dez-scrieri)*, București, 2003, p.241.)

doar prea răsfirate pentru a putea închea o imagine solidă; interesul, în acest context, fiind unul de metodă și de punere la punct a conceptelor și dinamicii necesare unei cercetări cu un asemenea obiectiv, în condițiile precarității datelor de bază, situație valabilă nu doar pentru orașul nostru, ci pentru majoritatea organismelor urbane cu existență istorică din spațiul extracarpatic.

În fapt, topografia și ecologia urbană, departe de a fi doar un fundal, care evoluează sub propriile cadențe, ritmate cosmic și planetar, sau, în cealaltă extremă, cauze determinante, *genii loci* imanente și vigilente ai organismului urban influențându-i constant și decisiv viața, sunt piese componente ale istoriei materializate, care influențează și sunt influențate, care alterează și sunt, la rândul lor, alterate de oraș. Studiul istoriei orașului medieval din spațiul extracarpatic nu poate scăpa de bolile copilăriei, determinismele, atâta vreme cât nu este conștient acceptată ideea că orașul istoric (indiferent de vechimea zidurilor) există în interiorul topografiei și ecologiei sale, iar acestea, la rândul lor, există, paradoxal, în interiorul orașului. Oamenii care fac istoria alterează, în același timp, locul, *topos*-ul, „culturalizează” peisajul în sensul în care succesul unei civilizații depinde de măsura în care reușește să își adapteze peisajul, iar nu să se adapteze acestuia⁴.

În condițiile în care topografia era definită, încă de către Pierre Davity, în 1614 (în *Les États et les Empires du Monde*), astfel: „Topografia, adică descrierea unui loc, nu este altceva decât reprezentarea specifică a unui oraș, cu sau fără teritoriul său”⁵, expresia *topografie urbană* ar părea, fără îndoială, tautologică. Înțelesul compusului de origine elină τοπος + γραφος este mai complex decât o arată o simplă explicare descriptivă. Pentru topografii englezi ai perioadei elisabetane, topografia a fost mult mai mult decât o „descriere a locului”. Pentru John Leland (1549, *The Laboryouse Journey and Serche of J. Leylande for Englandes Antiquities*)⁶ și William Camden (1586, *Britannia*)⁷ analogia biografie – topografie merge dincolo de simpla alăturare etimologică, topografia devenind o „narare” a locului, cu istoria, ecologia și oamenii acestuia. În acest sens, topografia majoră, epică, a Angliei, *periegesis*-ul (Camden fiind elogiat de Anthony Wood drept un Pausanias al Insulelor Britanice), este aglutinată din multe și familiare topografii minore. În această accepțiune vom folosi și noi termenul, clarificându-l cu adăugirea, poate ușor tautologică, dar necesară, de „istorică”.

Așadar, o topografie istorică a unui oraș medieval moldovenesc. Probabil cea mai reușită exemplificare ieșeană a concepției lui Leland și Camden ar fi monografia *Orașul Iași* a lui N. A. Bogdan, o topografie minoră, nu în sensul dimensiunilor fizice sau în cel al derizoriului, ci în sensul familiarului, al unei dimensiuni comprehensibile la nivelul uman. Elaborarea unei topografii sistematice, metodice a unui oraș medieval moldovenesc nu este numai supusă servituților generate de precaritatea izvoarelor, ci și

⁴ Georges Jehel, Philippe Racinet, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien à l'Orient musulman (V^e-XV^e siècle)*, Paris, 1996, p.62.

⁵ O. Groza, *op.cit.*, p.237.

⁶ A.W. Ward, W.P. Trent et al., *The Cambridge History of English and American Literature*, III, New York, Bartleby.com (www.bartleby.com/cambridge/213/1507), 2000, p.21.

⁷ *Ibidem* (www.bartleby.com/cambridge/213/1506), p.19.

celor generate de precaritatea metodei sau, mai degrabă, de absența acesteia. Precaritatea izvoarelor face ca „nararea” locului, a orașului, să nu poată fi făcută decât în planul unui prezent, extins cu una sau două generații ale memoriei orale. Astfel, *periegesis*-ul lui Cantemir include memoria unei „vânători de antichități” în ținutul Fălciului⁸, iar N. A. Bogdan relatează, la persoana I, amintirea unei convorbiri cu „răposatul inginer G. Bayardi”⁹ despre descoperirile arheologice ale acestuia de la Curtea Domnească. Trecutul locului, istoria orașului, sunt statice, imagini înșiruite, desprinse din documentele păstrate și din cronică, ancorate puternic la planul dominant și determinant al prezentului ca tot atâtea carote stratigrafice. Ceea ce lipsește din topografia lui N.A. Bogdan este analiza, încercarea de a explica metodice, viziunea. Reluând analogia biografie – topografie, *Monografia istorică și socială* a Iașilor lui N. A. Bogdan reușește să fie un text bogat, erudit și bine scris, o „narare”, într-adevăr (nu a unei vieți, ci a unui oraș), dar romanțată.

Principala problemă de metodă a unei topografii „istorice” a orașului moldovenesc este definirea clară a „domeniului de activitate” și a obiectivelor. Adunarea exhaustivă a informației istorice și geografice disponibile și apoi etalarea acesteia, în ordine cronologică, este modelul omniprezent. Această cale satisface, într-adevăr, definiția literală a monografiei, dar domeniul de activitate (istoria, geografia sau demografia, moravurile sau apartenența statală, epoca istorică sau perioada culturală etc.) este difuz, iar obiectivele majore, în afară de cel auto-conținut, de etalare exhaustivă a informației, sunt nedefinite. Cele mai probabile cauze ale acestor deficiențe se găsesc în mereu blamata precaritate a izvoarelor. Lipsa unei cartografii minore pentru perioada de dinainte de 1750, raritatea surselor documentare cu conținut descriptiv, incoerența izvoarelor iconografice și artistice în domeniul imagisticii urbane, au făcut ca extrapolările necesare oricărei reconstituiri a spațiului istoric să fie construite direct pe baza informațiilor documentare de natură spațială, indiferent de relevanța temporală a acestora. Lipsa unei integrări spațiale a informației documentare acumulate a determinat caracterul „monografic” (superficialitate analitică, soliditate, lipsă de viziune) a majorității textelor dedicate istoriei urbane și locale. Pragmatismul ancilar al geografiei în epoca pozitivismului (conform geografilor înșiși¹⁰) nu a mai evoluat, pentru istorici, dincolo de: „Capitolul II. Mediul geografic și cel natural”.

Corectarea acestor deficiențe ar sta, în opinia noastră, în ordonarea datelor disponibile, documentare, narrative, arheologice, de la bun început în contextul lor spațial și cronologic¹¹, înainte de a le folosi pentru extrapolări sau analize. Această evaluare a informației ar servi, în același timp, la o bună definire a limitelor studiului, ca și la o stabilire clară a obiectivelor acestuia. În cazul nostru, studierea topografiei orașului

⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973 (în continuare: *Descrierea Moldovei*), p.29.

⁹ N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Iași, 1997, p.21.

¹⁰ O. Groza, *op.cit.*, p.238.

¹¹ Exemplul, deja cunoscut, al atestării mahalalei Arcari în Iași, care nu trebuie separată de contextul spațial, „prc Podul Vechi...aproape de besereca armenească” și de cel temporal: datarea documentului, 8 februarie 1676, contexte care fac dificil de extrapolat și evaluat importanța arcarilor în plină perioadă de fundare a orașului. (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, II, editor I. Caproșu, Iași, 2000, p.402; *Ibidem*, III, editor I. Caproșu, Iași, 2000, p.148, p.434, în continuare: *Documente Iași*).

medieval moldovenesc este clar conturată de disproporția masivă dintre informațiile documentare, narative, literare, iconografice etc., păstrate de dinainte de 1600 și de cele de după acest prag cronologic abstract, studiul trebuind separat conform celor două domenii cronologice. În același timp, obiectivele devin diferite, din același motiv, pentru prima perioadă documentară, topografia va fi una majoră, a contururilor și reliefulor largi, generale, în timp ce pentru a doua perioadă documentară obiectivul general ar fi alcătuirea de topografii minore, de detaliu.

Cu siguranță, topografia „istorică” poate fi genul de cercetare care ar putea umple o parte din golul dintre studiul monografic local sau regional, cu facilitățile și servitudinile sale, și sinteza de istorie urbană medievală moldovenească, oferind acesteia din urmă îndreptările metodologice, datele analitice și modelele sintetice necesare depășirii stadiului de mimare difuză a sintezelor produse de mediivistica europeană.

O EVALUARE A SUBIECTULUI: IAȘII LUI ȘTEFAN CEL MARE

Legătura dintre Iași, capitala țării, și Ștefan cel Mare, domnul „vârstei de aur” a Moldovei, este marcată simbolic și valorificată încă de la începutul istoriografiei românești. Astfel, Grigore Ureche și interpolatorii săi atribuie lui Ștefan cel Mare „descălecarea” târgului și a Curții Domnești, odată cu ctitorirea bisericii Sf. Nicolae¹², iar Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, reproduce o legendă interesantă a întemeierii *Iașilor*, a ridicării acestuia dintr-un sat de către Ștefan cel Mare¹³, numit Iași după numele unui morar, stăpân al locului, sat pe care Ștefan l-ar fi făcut târg, unde a mutat scaunul țării și a ridicat Curtea Domnească și biserica Sf. Nicolae. Legenda redată de Dimitrie Cantemir este o înfățișare tipică a mitului eroului fondator, similară aceleia, redată de Ioan Neculce, a întemeierii mănăstirii Putna¹⁴. Într-o justificare antropologică, este cât se poate de normal pentru orașul capitală a țării (în timpul lui Ureche la fel ca și în timpul lui Cantemir) să fie întemeiat, cu toate atributele „capitoline” (*curia*, templul, instituțiile), de nimeni altcineva decât de regele-erou. Debutul unui proces de mitizare a figurii lui Ștefan cel Mare, încă de la mijlocul secolului al XVII-lea, ar putea fi cauza pentru care originea (nouă, a celei de-a doua descălecări) a capitalei Moldovei a fost legată de personalitatea sa.

Cu excepția informațiilor din *Letopiseșul* lui Grigore Ureche și din *Descrierea Moldovei*, nu avem alte date despre prezența lui Ștefan cel Mare la Iași (altele decât cele ale datelor de loc ale actelor sale), cu atât mai puțin despre o relație specială a domnului

¹² Misaile Călugărul ridică ipoteza legăturii directe dintre ridicarea bisericilor de târg de către Ștefan cel Mare și „descălecatul” acestora: Iașii ar fi devenit târg când Ștefan a ridicat biserica Sf. Nicolae după victoria de la Grumlești-Vadul Jorii asupra cazacilor: „De acolo s-au întors Ștefan vodă și-au descălecat târgul Iașii și în lauda lui Dumnezeu au început a zidi besroca marului mucenic și ciudotvorci Nicolai”, (Ureche, p.51). Textul propriu zis al lui Ureche plasează ridicarea bisericii din Iași după bătălia de la Cătălbuga (Ureche, p.57).

¹³ „Acesta este scaunul Țării. Ștefan cel Mare l-a mutat de la Succava la Iași, [...] mai întâi a poruncit să se zidească o biserică închinată sfântului Nicolae și care este astăzi biserica cea mare; după aceea a poruncit să se clădească și palate pentru dânsul și pentru boicri”. *Descrierea Moldovei*, p.24.

¹⁴ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ed. Iorgu Iordan), București, 1975, pp.11-12.

cu viitoarea capitală a Țării Moldovei. Din cele 408 documente interne păstrate emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, doar 12 sunt emise la Iași, între 1458 și 1502¹⁵, dintre care doar seria de trei urice, din 3, 4 și 5 februarie 1495, și cea de patru urice, din 17, 22 și 25 martie 1500, pecetluite de logofătului Tăutu, sunt legate de o posibilă prezentă la Iași a lui Ștefan cel Mare pentru o sărbătoare mare de peste an, Întâmpinarea Domnului, la 2 februarie¹⁶, în cazul primei serii și Buna Vestire, la 25 martie¹⁷, în cazul celei de a doua, existând o vagă posibilitate ca de aceeași sărbătoare să se lege și cele două acte din 17 februarie 1502 emise la Iași, ca și cea, fără dată de loc, din 22 februarie 1502¹⁸. Raportul soliei regelui Matei Corvin la curtea lui Ștefan cel Mare, din vara lui 1475 menționează audiența acordată de domn, „in lassmarch hunc foro Filistinorum castrum tenet”, *castrul* fiind, probabil, Curtea domnească fortificată de Ștefan, sau, cum presupunea Alexandru Andronic, fortificația pe care Ștefan cel Mare ar fi pus să fie construită în jurul orașului, în care își așezase tabăra militară, „cu toată puterea sa”¹⁹.

Cu excepția valorii mitice a relației dintre domn și oraș, valoare inserată de interpolatorii lui Grigore Ureche și dezvoltată, apoi, de Dimitrie Cantemir, târgul medieval al Iașilor nu se remarcă prin nimic în plus față de alte târguri medievale ale Moldovei lui Ștefan cel Mare. Excepție ar face, probabil, informația bivalentă a existenței a două biserici românești de zid la Iași la sfârșitul secolului al XV-lea, vechea Biserică Albă cu hramul Adormirea și Sf. Nicoale Domnesc, ceea ce ar ridica statutul târgului deasupra așezărilor contemporane de același rang. Informația referitoare la hramul Adormirea, cum că aceasta ar fi fost mănăstire, conduce la concluzia că localizarea acesteia ar fi una periurbană, iar înălțarea bisericii Sf. Nicolae Domnesc ar fi fost motivată tocmai de cvasi-indisponibilitatea teritorială și liturgică a mănăstirii Adormirea, în contextul unei eventuale creșteri demografice a Iașilor.

OAMENII

Deși așezările de pe hotarul târgului, „Ceairul lui Pereț”, „Copou”, „Cârlig”, „Tătărași”, „Ciurchi”, „Șorogari”, „Holboca”, „Nicolina”, „Hlincea” sunt documentate arheologic dinainte de perioada atestării documentare a târgului medieval²⁰, acțiunea de defrișare a fost relativ continuă, chiar și în timpul și după perioada de stabilizare oficială a hotarului Iașilor, perioadă la care face referire, probabil, „descălecatul” din interpolarea lui Misail Călugărul²¹, acțiunea care nu numai că „împinge” constant limitele pădurii, dar și creează în mod activ culoare de comunicare. Exemplul defrișării este doar unul din modurile în care locuirea umană alterează primar peisajul, aici „primar” fiind folosit ca indicator al unei intervenții legate de funcția de subzistență pe care o acoperă așezarea de

¹⁵ DRH, A, II, III, *passim*.

¹⁶ DRH, A, III, pp.320-327.

¹⁷ *Ibidem*, pp.454-461.

¹⁸ *Ibidem*, pp.470-475.

¹⁹ Al. Andronic, *Iași ...*, p.51

²⁰ V. Chirica, M. Tănăsachi, *op.cit.*, pp. 171-177, 184-205.

²¹ Vezi *supra*, nota 65.

tip rural. Iezăturile, pe de o parte, și asolamentele, pe de alta, afectează, la același etaj funcțional, peisajul, de data aceasta zona plată a șesului inundabil și platourile teraselor. Locuirea urbană fiind o funcție a comunicării, alterarea peisajului de către aceasta este fie direct legată de comunicare, tăierea de drumuri, construirea de poduri, amenajarea de vaduri, stații de poștă, șanțuri și rohatce, fie indirect, prin intermediul amenajărilor intensive dedicate culturilor de post-subsistență, la acest etaj temporal și cultural fiind vorba doar de podgorii, cum sunt cele din Dealul Copoului, de la Socola sau de la Bucium²², sau a alterărilor provocate de amenajări cvasi-industriale, cum sunt morile. Intervenția asupra peisajului, antropizarea sau culturalizarea acestuia, făcute de locuirea umană, fie la nivelul funcției de subsistență, fie la cea de comunicare, este procesul care duce în final la formarea unei ecologii a teritoriului locuit, practic etapa culminantă a procesului de culturalizare a peisajului. Ecologia teritoriului locuit este un sistem particular greu de revelat în spațiul rural, ecologia urbană fiind cea care oferă cele mai multe elemente pentru structurarea conceptuală și argumentarea materială a acesteia. Exemple elocvente pentru un stadiu ulterior de evoluție a târgului lașilor sunt cărătura gunoiului (de la Curte, în secolul al XVII-lea)²³, aglomerarea cimitirelor²⁴, băile din mahalaua Feredeiilor, depozitele de cereale legate de Târgul Fâinii sau măcelarii aglomerate pe Ulița Meserciilor.

Culturalizarea peisajului, mergând până la alterarea definitivă și degradarea antropică a acestuia nu poate fi evaluată doar pe baza modificărilor suferite de relief și vegetație, elementul cheie este dat de informațiile documentare și arheologice reflectând modificările în ecologia *topos*-ului și formarea unei ecologii a teritoriului locuit, coerența și fermitatea informațiilor asupra acestui din urmă aspect fiind de fapt reperele de atestare a unui organism urban funcțional și durabil.

GEOMETRIA ORAȘULUI

Deși orașul medieval crește din sat, devine mult mai mult decât satul originar și transcende rațiunile simple de a exista ale lumii rurale, nu poate totuși supraviețui în absența satului. Într-o logică foarte similară, diferind în context și premise, orașul nu se poate desprinde de servituțile, pe care le împărtășește cu locuirea rurală, ale planului. Cu o parte a organismului lipită de peisaj, ca și satul, orașul proiectat orizontal pe un plan, lipsit de categoriile și cantitățile celei de-a treia dimensiuni, oferă „naratorului” componentele geometrice care îi mărturisesc originile rurale. Redus la poligoane, linii și puncte, orașul devine schematic, o planșă anatomică a organismului urban.

Exemplul *hotarului* târgului este cel mai elocvent atunci căutăm rădăcinile satești ale orașului. Peisaj agrar, hotarul târgului este partea orașului cea mai apropiată de modul de viață rural. Format din islazuri, fânețe, țarini și iazuri, hotarul este spațiul aproape

²² Via dintre Socola și Bucium, întărită de Ștefan cel Mare Mitropolici, la 1469. *DRH, A, II*, p.233.

²³ Scutirea de dări, printre care și „de gunoiu”, a „dughenii de fâină” a mănăstirii Aron Vodă, dc pe Ulița Nouă, la 1661. *Documente Iași, II*, p.1.

²⁴ Necesitatea lărgirii cimitirului Biscricii Albe, la 1682, cf. *Ibidem*, p.509.

amorf care constituie domeniul de subzistență al orașului, spațiu alocat de domnie în acest scop și care este lipsit de relief statutar, astfel încât domnia dispune în mod indiscriminat de proprietate. Din punct de vedere social, politic, economic, hotarul este asimilat, astfel, *de facto*, proprietății personale a domnului, deși este, legal, morfologic și topografic, nu doar centura cvasi-rurală a târgului, ci perimetrul delimitat constituind baza plană pe care se ridică relieful urban. În consecință, hotarul târgului apare ca fundația plană, lipită de peisaj, de la care se ridică, tridimensional, orașul, afirmație la fel de reală din punct de vedere spațial ca și politic, administrativ, fiscal și religios.

Înălțarea deasupra peisajului

Satul (și modul de viață rural) este locuire umană în funcție de subzistență; orașul (și modul de viață urban) este locuire umană în funcție de comunicare, suprapusă și succedând satului. Pe lângă această diferențiere conceptuală, orașul medieval se ridică deasupra satului prin tridimensionalitatea spațială specifică (clădiri din piatră, turle, clopotnițe, turnuri), cât și prin prezența dimensiunilor verticale: socială, fiscală, administrativă și, mai ales, juridică, dimensiuni care, folosind o metaforă, nu sunt în lumea rurală decât proiecții aruncate de Putere prin intermediul orașului.

Relief spiritual: bisericile

Dacă unul din nodurile de putere și comunicare ale orașului este Curtea, indiferent dacă această constituie sau nu nucleul de agregare urbană, centrul fizic al orașului, celălalt nod este, cu siguranță, biserica. „Ridicarea” orașului nu înseamnă numai înălțarea profilului prin intermediul turlelor și clopotnițelor, așa cum apar acestea în cunoscuta „gravură de la Augsburg” din 1701²⁵. Bisericile de piatră, cu turlele și clopotnițele lor, marchează ascensiunea locuirii la un plan superior, spiritual și social. Parafrazând textul lui Misail Călugărul: *Ștefan Voievod, când au făcut biserică de piatră au descălecat și Orașul*.

Atestarea unei biserici la Iași, mai veche de momentul 1491-1492, al construcției Sf. Nicolae Domnesc, este făcută de inscripția de pe un Minei, datat 1492, care a fost dăruit de logofătul Tăutul mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din Iași, aflată probabil în zona Bisericii Albe de la sfârșitul secolului al XVI-lea, loc pe care, mai târziu, este ridicată biserica veche a Mitropoliei²⁶. Această informație marchează faptul că, spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, funcționau la Iași cel puțin două biserici românești (mănăstiri ?). Pe lângă fundația actualei Catedrale Metropolitane, unde este documentată existența unei Biserici Albe, dar cu Hramul Sf. Ioan Botezătorul²⁷, localizarea vechii Biserici Albe ar putea fi atribuită și construcției descoperite arheologic pe strada Ștefan cel Mare, la punctul „Materna”, edificiul religios fiind datat de descoperitori către

²⁵ N.A. Bogdan, *op.cit.*, p.3

²⁶ D. Bădărau, I. Caproșu, *op.cit.*, p.44.

²⁷ N.A. Bogdan, *op.cit.*, p.26.

începutul secolului al XV-lea²⁸. Pe lângă vechea Biserică Albă, Iași ar mai fi avut cel puțin încă o biserică, amplasată pe locul bisericii Sf. Nicolae Domnesc și fiind ruinată, aceasta din urmă i-ar fi luat locul. Argumentul pentru această afirmație ar fi blocarea dezvoltării târgului Iași, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în direcția promontoriului Curții, blocaj pe care autorii *Iașilor vechilor zidiri* îl pun pe seama existenței acestei biserici anterioare lui Sf. Nicolae²⁹, a cărei incintă și proprietăți ar fi ocupat marginea dinspre oraș a promontoriului Curții.

Relief social: Curtea domnească

Chiar dacă o așezare umană poate accede la un statut și un stadiu urban de dezvoltare prin mijloace proprii (creștere economică, factori de mediu natural extrem de favorabili, resurse naturale, poziție strategică), pentru Moldova medievală doar intervenția creativă a domniei oferă organismului urban valoare reală de oraș, aceea de focar al unui spațiu de justiție reală (numit de noi *spațiu de drept*), valoare pe care primele orașe medievale din Europa, cele episcopale, o au încă din secolul al VIII-lea. Momentul intervenției domnești este marcat de formarea ținutului și instituirea orașului ca reședință a acestuia, reflectarea materială a acestui moment fiind ridicarea Curții domnești, al cărei rol de reședință este minor în comparație cu cel de centru juridic, administrativ, militar și fiscal al ținutului și, uneori, a regiunii. Apelând la o licență modernizantă, Curtea domnească adună, în orașul medieval moldovenesc, Palatul de Justiție, Prefectura, Comisariatul militar, Curtea de Conturi și Administrația Financiară într-o singură instituție și, cel mai important, într-o singură clădire, ușor de fortificat și apărat.

Curtea domnească de la Iași, a cărei construcție îi este atribuită lui Ștefan cel Mare de către Misail Călugărul, exista dinainte de urcarea pe tron a domnului, cel puțin sub formă instituțională, prima atestare documentară fiind menționare veniturilor Curții în actul din 8 octombrie 1434, dat de Iliaș voievod³⁰. Despre funcționarea efectivă a Curții înainte de Ștefan cel Mare avem informații din întărirea lui Petru al II-lea pentru mănăstirea Probota, din 5 aprilie 1448, care interzice *judeșilor* de la Hârlău și Iași să judece sau să ia amenzi de la oamenii din satele mănăstirii³¹. Faptul că documentul în cauză este o întărire, foarte probabil a daniei din 18 august 1438 a lui Ilie voievod³², în care județii de la Hârlău și Iași apar ca *panii*, suferind aceleași interdicții, face ca probabilă atestarea funcționării Curții domnești de la Iași încă la 1438³³. Această datare nu este departe de prima atestare a *târgului Iași*, în actul din 1434, al lui Ștefan al II-lea,

²⁸ N.N. Pușcapiu, V. Pușcapiu, *op.cit.*, p.33.

²⁹ D. Bădărbău, I. Caproșu, *op.cit.*, p.44.

³⁰ DRH, A. I, 114, p.187.

³¹ *Ibidem*, p.392.

³² *Ibidem*, p.264.

³³ Pentru detalii asupra administrației și atribuțiilor, cf. Nicolae Grigoraș, *Instituțiile feudale din Moldova*, București, 1971, pp.322 și urm.

act scris de diacul Costea, „... în Târgul Iașilor, vâ leat 6942 (1434), mai 25”³⁴. Descoperirile arheologice confirmă atestările documentare, cele mai vechi fundații ale Curții domneștii fiind datate la începutul secolului al XV-lea, foarte probabil din timpul domniei lui Alexandru cel Bun³⁵, pe baza analogiilor cu materialele ceramice de construcție descoperite la Cetatea de Scaun a Sucevei, în nivelul corespunzător refacerii din timpul lui Alexandru cel Bun. Fortificarea, sau refortificarea Curții, probabil documentată de raportul solilor lui Matei Corvin și, cu siguranță, de mențiunea lui Misail Călugărul, se reflectă arheologic cel puțin în turnul patruleter ale cărui fundații au fost descoperite pe latura de sud-est a incintei Curții, construcție datată de descoperitori³⁶ în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, pe baza analogiilor constructive cu Cetatea de Scaun și Curtea domnească de la Suceava.

Astfel, Curtea domnească este obiectivul cel mai important al orașului medieval moldovenesc, acesta din urmă, deși putând exista independent, prosperă datorită armăturii juridice și administrative pe care le oferă Curtea, aceasta devenind, practic, nucleul social al organismului urban, în forma specială, moldovenească, a acestuia.

Relief economic: atelierele și piața

Curtea domnească este, fără îndoială, pivotul politic, administrativ și fiscal al ținutului pe care îl conduce. În aceeași accepțiune, orașul este pivotul economic al ținutului și uneori, mai mult decât atât, al regiunii. Producția, calitatea și cantitatea acesteia, ca și veniturile din comerț, ridică orașul deasupra spațiului plat al câmpurilor și satelor și deasupra anatomiei lipite de peisaj a târgurilor.

Nu posedăm date materiale clare despre activitate meșteșugărească la Iași în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cu excepția cuptoarelor de olari descoperite la marginea de nord a târgului medieval, în actuala zonă a Pieței Unirii. În perioada 1960-1967 au fost descoperite și cercetate nu mai puțin de 15 cuptoare în această zonă³⁷ (pentru localizarea exactă, v. fig.4), doar unul dintre acestea fiind de tipul primitiv, în groapă simplă, majoritatea fiind de tipul, cunoscut în majoritatea teritoriului est-european, cu grilă simplă, la acestea adăugându-se și câteva cuptoare cu grilă susținută de perete vertical median³⁸. Un grup de cuptoare de olari de tipul cu grilă simplă au fost descoperite în timpul cercetării arheologice bisericii mănăstirii Sf. Sava³⁹. Descoperiri sporadice pe teritoriul târgului medieval au scos la iveală existența unor ateliere de argintari⁴⁰, care produceau, posibil, atât pentru clienții înstăriți, cât și pentru târg.

³⁴ DRH, A, I, p.203.

³⁵ Al. Andronic, *Iași ...*, p.48.

³⁶ *Ibidem*, p. 52

³⁷ *Ibidem*, p.38.

³⁸ Vezi fig. 12, reconstituiri de cuptoare de ars ceramică din spațiul pruto-nistean, secolele XIV-XV și fig.13, reconstituirea unui atelier din cartierul olarilor din orașul medieval de la Costești (Rep. Moldova), L. L. Polevoi, *Gorodskoe gončarstvo Pruto-Dnestroviia v XIV veka*, Kiliiov, 1969.

³⁹ N.N. Pușcasiu, V. Pușcasiu, *op.cit.*, p.33.

⁴⁰ Vezi *supra*, nota 62.

Existența unei piețe în târgul medieval al Iașilor este destul de greu de probat, pentru a doua jumătate a secolului al XV-lea. Judecând după atestările documentare din secolul al XVII-lea, ele numelor: Târgul de Jos, Târgul de Sus, Târgul Nou, Târgul Vechi, Târgul lui Barnovschi, Târgul Mare, Târgul Făinii⁴¹, în vocabularul documentelor de epocă nu se face o discriminare clară între semnificația de piață, loc de schimb, și cea de așezare, localitate de tip urban, a „târgului”. Cu siguranță, sensul de *forum* (spațiu pentru schimburi comerciale, de adunare și discuții, de pornire și încheiere a procesiunilor, de desfășurare a ceremoniilor civice sau de predică populară, sens acoperit parțial de *parvis*) nu se aplică pieței din târgul medieval Iași. Așezarea periferică, la 1600, a Târgului Făinii, nu poate servi drept bază pentru a plasa existența unei piețe în Iași din timpul lui Ștefan cel Mare în zona răspântiei dintre Ulița Rusească, Podul Vechi și Ulița Chervăsăriei⁴², mai sus de locul viitoarei Vămi domnești (și în apropierea actualei Hale Centrale). Partea dinspre est a acestei presupuse piețe ar fi fost „acoperită” de Ulița Trapezănească⁴³.

Fără a fi un element foarte specific al locuirii de tip urban, manufactura și schimbul, componente ale funcției de comunicare, ridică așezarea deasupra peisajului și spațiului rural, datorită, în primul rând, desprinderii de etajul modului de viață și economiei de subzistență specifice locuirii rurale, desprindere la care manufactura și schimbul contribuie semnificativ, complementând și intersectând aportul major adus de ordonarea socială, politică și religioasă.

DINAMICA ORAȘULUI

Rata expansiunii spațiale este, mai întotdeauna, strâns corelată de creșterea sau descreșterea importanței unei așezări în interiorul sistemului social și politic din care face parte. Determinarea acestei rate și, apoi, analiza acestei în corelație cu secvențele contextului social și politic oferă instrumentul pentru a evalua „energia” unui oraș, a-i determina dinamica „mișcării”, cu scopul ultim de a acoperi cu date extrapolate zonele rarefiate sau chiar golurile narrative ale unei topografii.

Axe și direcții

Oportunismul este, practic, trăsătura unei locuiri umane care determină în cel mai mare grad supraviețuirea și succesul acesteia. Valorificarea oportunistică a existenței a trei axe majore de comunicare, intersectate în târgul Iașilor, culoarul Bahluiului, culoarul Nicolinei, culoarul Jijia-Prut, a asigurat succesul așezării începând cu stadiul pre-urban, când funcția de comunicare devine motorul dezvoltării (v. fig.2). O privire rapidă asupra imaginii sintetice a etapelor de dezvoltare a orașului⁴⁴ (v. fig.3, cf. și fig. 5) relevă faptul

⁴¹ D. Bădărau, I. Caproșu, *op.cit.*, p.73.

⁴² *Ibidem*, p.76; toate ulițele negustorești și meșteșugărești convergeau spre Chervăsărie și Vama domnească..

⁴³ *Istoria orașului Iași*, I, p.54; conform autorilor (*i.e.* Constantin Cihodaru), numele ar însemna Ulița Schimbătorilor (de bani), a Zarafilor, fără nici o legătură cu negustorii trapezuntini.

⁴⁴ Al. Andronic, *op.cit.*, p.74.

că axele pe care se face evoluția spațială a Iașilor nu coincid întocmai cu axele majore de comunicare ale regiunii. Axa locală dominantă este cea ENE-VSV, care urmărește, previzibil, marginea terasei inferioare a Bahluiului și axa de comunicare „Ceairul lui Perei” – „Cișmeaua lui Păcurar” – „Curtea domnească” – „Vama domnească”, care unește, pe de o parte, drumul Sucevei și al Hârlăului, cu drumul Vasluiului și al Țuțorei, pe de altă parte.

Iașii lui Ștefan cel Mare era, foarte probabil, deja ordonat în jurul pivotului care era Curtea, care constituia vârful fix al unui triunghi neregulat, latura opusă fiind reprezentată de „marginea liberă” dintre Cacaina și Râpa Pevețoaiei. Acest triunghi este orientat, spațial și organic, pe axa majoră descrisă mai sus, cu o dezvoltare complexă, radiară, mai accentuată spre capetele axei, mai redusă în direcția „marginii libere”, și cu o dezvoltare secundară, spre sud, prin ocuparea lentă a șesului inundabil.

Accelerații

Chiar dacă târgul medieval și pivotul acestuia, Curtea domnească, sunt preexistente jumătății de secol de domnie a lui Ștefan cel Mare, importanța politică și ideologică pe care o are „descălecarea” târgului de către Ștefan nu poate fi, în nici un fel, ignorată. Practic, orașul începe să crească mai repede. Această accelerație, prima din seria de „impulsuri de evoluție” ale Iașilor (celelalte fiind legate de mutarea capitalei în timpul lui Alexandru Lăpușeanu și, respectiv, de domnia lui Vasile Lupu), este marcată atât de ridicarea celei de a doua biserici de zid din târg, Sf. Nicolae, cât și de dezafectarea primului „cartier al olarilor”, din zona mănăstirii Sf. Sava⁴⁵ și mutarea acestuia dincolo de marginea nordică a târgului, în zona actualei Pieței a Unirii. Creșterea de populație și de statut pe care o implică ridicarea bisericii Sf. Nicolae sunt întâmpinate de o încercare de „sistemizare” și de extinderea spațială a orașului ce o însoțește. O consecință mai subtilă a „decolării” evolutive a orașului este prezența unei colonii catolice și înflorirea acesteia spre sfârșitul domniei lui Ștefan, dovedită prin prezența a doi „școlari” din Iași la Universitatea de la Cracovia⁴⁶.

Nu putem ști, la stadiul actual al cercetării, dacă dezvoltarea accelerată a orașului din ultimul sfert al veacului al XV-lea ia sfârșit odată cu arderea și prădarea orașului de către tătari, la 1513⁴⁷, putem doar presupune, datorită unei pauze de o generație în activitatea de ctitorire a bisericilor de zid (1541, biserica lui Dancu, cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavril⁴⁸ și biserica lui Ioan Golâi, cu hramul Înălțarea Domnului, ante 1546⁴⁹), că evoluția accelerată a fost oprită, iar revenirea a apărut doar din momentul refacerii târgului după ce a fost ars și prădat de oastea sultanului Soliman, în 1538⁵⁰, pentru a lua avânt, din nou, după 1560.

⁴⁵ N.N. Pușcasu, V. Pușcasu, *op.cit.*, p.51.

⁴⁶ Michael Thomc de Jasso (1494) și Petrus Johannis de Jasso (1502). D. Bădărău, I. Caproșu, *op.cit.*, pp.35-36.

⁴⁷ Ureche, p.92.

⁴⁸ N.A. Bogdan, *op.cit.*, p.198

⁴⁹ *Ibidem*, p.199; D. Bădărău, I. Caproșu, *op.cit.*, p.201.

⁵⁰ Al. Andronic, *op.cit.*, p.57.

ÎN LOC DE CONCLUZII: IASII, DOAR UN TÂRG „DESCĂLECAT” DE DOMNIE ?

Relația dintre domnie și oraș în Moldova medievală, oricât de bine investigată documentar, nu poate fi pe deplin înțeleasă în absența investigării consecințelor pe care le are asupra materialității organismului urban, în sensul în care domnia, ca factor activ, poate împinge o așezare pe un curs accelerat de dezvoltare. Acest fenomen se întâmplă, credem, și la Iași spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare.

Direcțiile și viteza cu care orașul crește, spațial și social-politic, sunt dovezi ale unei intervenții active a domniei și există motive pentru a presupune că mutarea centrului de greutate a statului moldovean dinspre nord-vestul Moldovei spre centrul țării (proces finalizat odată cu mutarea definitivă a scaunului domnesc la Iași, la începutul secolului al XVII-lea, după domniile Movileștilor) ar fi putut să fi început încă din partea finală a domniei lui Ștefan cel Mare⁵¹. Nu vom putea ști cu siguranță dacă a existat un program real al lui Ștefan de a crea o capitală secundară la Iași, program legat modificarea strategiei generale, economice și de apărare odată cu pierderea Chilie și Cetății Albe. Putem doar constata o dezvoltare accelerată a târgului medieval Iași, care ar deține teoretic (înainte de prima mutare a scaunului domniei) nu mai puțin de patru biserici românești de zid (din care cel puțin una este mănăstire, Biserica Albă, Adormirea Maicii Domnului), la care s-ar adăuga o biserică catolică și cel puțin o biserică armenească. În aceste condiții, Iașii mijlocului de secol XVI rivalizează clar cu Suceava, chiar și în absența unei Cetăți de Scaun. Dacă adăugăm faptul că două dintre bisericile românești de zid sunt fundații private, Sfinții Arhangheli, a lui Dancu, și Înălțarea, a lui Ioan Golâi, iar o a treia ar putea fi în aceeași situație, Adormirea Maicii Domnului fiind considerată o ctitorie a logofătului Ioan Tăutul⁵², avem imaginea unui oraș care se înalță accelerat deasupra tuturor celorlalte târguri, cu atât mai mult în condițiile în care presupusa presiune evoluționistă din partea domniei ar fi încetat odată cu sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare.

Concluzia nu poate fi decât că, dacă Ștefan cel Mare a impulsionat dezvoltarea orașului, nu a făcut altceva decât să preia și să susțină o tendință ascendentă deja prezentă, dând dovadă de simț politic și gândire strategică, însușiri pe care am fost obișnuți, ca istorici, să i le recunoaștem doar în domeniul militar și diplomatic.

⁵¹ *Istoria orașului Iași*, p.83.

⁵² *Ibidem*, p.80.

THE TOWN OF IASI DURING THE REIGN OF STEPHEN THE GREAT. THE OUTLINE OF A HISTORICAL TOPOGRAPHY (Summary)

The reign of Stephen the Great might be regarded as a Golden Age in the Medieval history of Moldavia, and truly, this idea emerges back in the times before the Modern era, in the writings of Grigore Ureche, the first annalist and historian who wrote in Romanian. The way this Golden Age reflected in the growth and prosperity of the then provincial town of Iași is a further, but promising, field of research, which the author, with the present paper is embarking upon with stern determination. We use the concept of "reign of Stephen the Great" not as a prosperity standard to be compared with, but as a political-temporal indicator. In other words, the reign of Stephen, by its length, its strength of authority and active administration, is a special world of its own in the larger frame of the social/cultural history of Medieval Moldavia, in which the social and cultural trends and phenomena can be investigated in their particularity, on their complete or close to completeness cycles.

Izvoare

Documente privitoare la istoria orașului Iași, vol. I, ed. Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, Iași, Dosoftei, 2000.

Documente privitoare la istoria orașului Iași, vol. II, III, editor Ioan Caproșu, Iași, Dosoftei, 2000.

Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova, vol. I, ed. Const. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, Ed. Academiei RSR, 1975.

Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova, vol. II, ed. L. Șimanschi, G. Ignat, N. Ciocan, București, Ed. Academiei RSR, 1976.

Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova, vol. III, Const. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan, București, Ed. Academiei RSR, 1980.

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, București, Minerva, 1973 (reproduce textul ediției Petre Pandrea, 1956).

Chirica, Vasile, Tanasachi, Marcel, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I, II, Iași, Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, 1984 (I), 1985 (II).

Costăchescu, Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, I – Documente interne*, Iași, Viața Românească, 1931.

Costăchescu, Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, II – Documente interne, Documente externe*, Iași, Viața Românească, 1932.

Neculce, Ion, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, Minerva, 1975 (textul ediției Iorgu Iordan, 1959).

Ureche, Grigore, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, Minerva, 1978 (textul ediției P. P. Panaitescu, 1958).

Ward, A.W., Trent, W.P. et al., *The Cambridge History of English and American Literature*. New York, G.P. Putnam's Sons, 1907-21; electronic edition: New York, Bartleby.com (www.bartleby.com/cambridge/), 2000.

Lucrări generale și speciale

Catedrala romano-catolică din Iași, Dănuț Doboș (coord.), Iași, Presa Bună, 2005.

Istoria orașului Iași, I, coord. Const. Cihodaru, Gh. Platon, Iași, Junimea, 1980.

Teritorii (Scrieri, dez-scrieri), Octavian Groza (coord.), București, Paideia, 2003.

Agache, Dumitru, *Târgurile și cetățile moldovene în sistemul de comunicații din epoca medievală*, în „H.U”., III (1995), 1-2, pp.105-111.

Andronic, Alexandru, Neamțu, Eugenia, Cheptea, Stela, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961-1967*, în „A.M.”, IX (1980), pp.103-120.

Andronic, Alexandru, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, Junimea, 1986.

Andronic, Alexandru, *Noi precizări în legătură cu numele orașului Iași*, „A.I.I.A.I.”, X (1973), pp.93-98.

Andronic, Alexandru, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romanoslavica”, seria Istorie, XI (1965).

Barel Yves, *La ville médiévale. Système social, système urbain*, Grenoble, Presses Universitaires, 1977.

Bădărau, Dan, Caproșu, Ioan, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, Junimea, 1974.

Benevolo, Leonardo, *Orașul în istoria Europei*, trad. Mădălina Lascu, Iași, Polirom, 2003.

Bogdan, N. A., *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Iași, Tehnopress, 1997 (reproduce anastatic textul ediției din 1913-1915 a lucrării).

Brătianu, George I., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatar et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, București, Imprimeria Națională, 1935.

Brunhes, Jean, *La Géographie Humaine*, I, III^e éd., Paris, Felix Alcan, 1925.

Ciurea, Dimitrie, *Fărămițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului*, în „A.I.I.A.I.”, XVI (1979), pp. 305-323.

Dutour, Thierry, *La ville medievale*, Paris, Editions Odile Jacob, 2003.

Giurescu, Constantin C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, Ed. Enciclopedică, 1997.

Gheorghiu, Teodor Octavian, *Cetățile orașelor. Apărarea urbană în centrul și estul Europei*, Simetria, București, 2000.

Gorovei, Ștefan S., Székely, Maria Magdalena, *Princeps omni laudae maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna – Suceava, Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare” al Sf. Mănăstiri Putna, 2005.

Grigoraș, Nicolae, *Instituțiile feudale din Moldova*, București, Ed. Academiei RSR, 1971.

Heers, Jacques, *La ville au Moyen Age en Occident. Paysages, pouvoirs et conflits*, Paris, Librairie Artheme Fayard, 1990.

Lavedan, Pierre, Hugueney, Jeanne, *L'Urbanisme au Moyen Age*, Genève, Droz, 1974.

Jehel, Georges, Racinet, Philippe, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien a l'Orient musulman (V^e-XV^e siècle)*, Paris, Armand Colin, 1996.

Matei, Mircea D., *Orașul medieval din spațiul românesc. Opinii cu privire la orientările actuale din cercetarea românească a orașului medieval*, în „H.U.”, I (1993), 1, pp.9-18.

Matei, Mircea D., *Câteva precizări cu privire la contribuția arheologiei la cunoașterea civilizației urbane medievale românești*, în „H.U.”, II (1995), 1-2, pp. 47-56.

Matei, Mircea D., *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, Helios, 1997.

Matei, Mircea D., *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV-XVI)*, ed. a II-a, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2004.

Mihailescu, Constantin, *Clima și hazardurile Moldovei. Evoluția, starea, predicția*, Licorn, Chișinău, 2004.

Polevoi, L. L., *Očerki istoričeskoj geografii Moldavii XIII-XV vv.*, Știința, Kișinev, 1979.

Polevoi, L. L., *Gorodskoe gončarstvo Pruto-Dnestrovija v XIV veke*, „A.N.M.S.S.R.”, Kișinev, 1969.

Pușcașu, Nicolae N., Pușcașu Voica-Maria, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, „R.M.M.”, XIV (1983), 2, pp.20-64.

Pușcașu, Nicolae N., Pușcașu Voica-Maria, *Mănăstirea Sf. Sava. Monografie Arheologică*, Iași, Trinitas, 2005.

Spinei, Victor, *Cetatea Albă în însemnările de călătorie ale pelerinilor ruși din secolele XIV-XV*, în *Nașterea română, idealuri și realități istorice*. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani, coord. Al. Zub, V. Achim, N. Pienaru, București, Ed. Academiei Române, 2006, p.483-491.

Spinei, Victor, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău. Universitas, 1994.

Spinei, Victor, *La genèse des villes médiévales de Moldavie*, în *The Colloquia of the XIIIth International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Forlì (Italia) – 1996, 14: Archaeology and History of the Middle Ages*, Forlì, „A.B.A.C.O.”, 1996.

Spinei, Victor, *The Great Migrations in the East and South of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*. Cluj Napoca, Istros, 2003.

Tafrali, Orest, *Curțile Domnești din Iași*, în „A.A.”, 7-8 (1931-32) Iași, pp.72-88.

Tufescu, Victor, *România. Natura, om, economie*, București, Ed. Științifică, 1974.

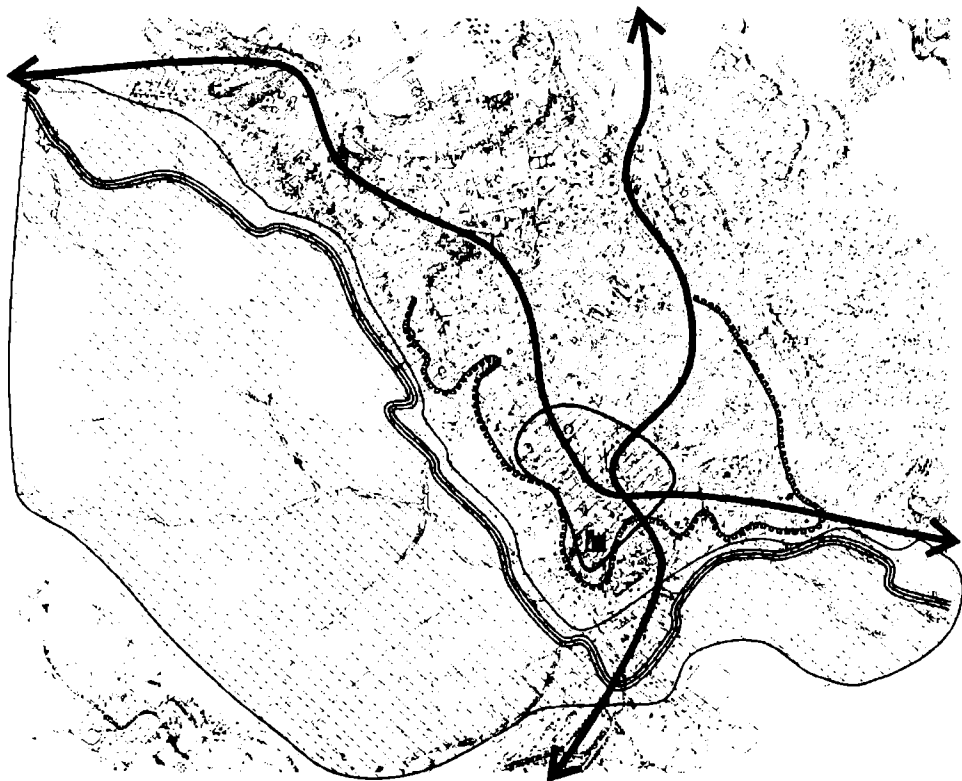


Fig. 1

Orașul Iași. Elaborare folosind ca fundal planul lui G. Bayardi.

Sunt marcate: cursul Bahluiului, șesul inundabil (cu hașură oblică dublă), axele majore de comunicare, limita terasei inferioare, curtea domnească și perimetrul probabil al târgului la mijlocul secolului al XV-lea (cu hașură oblică simplă).

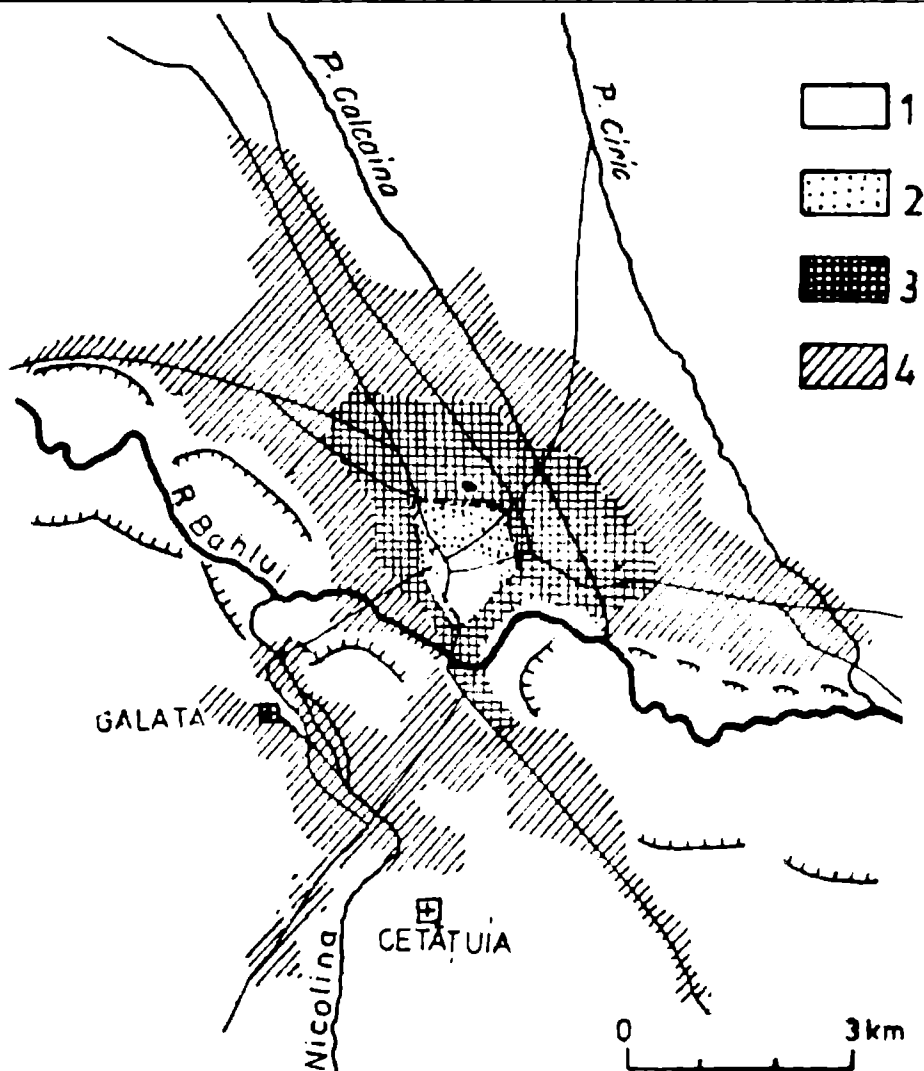


Fig. 2

Extinderea teritorială a oraşului Iaşi. Secolele XIV-XV (1), secolul al XVI-lea (2), secolul al XVII-lea (3), secolele XVIII-XIX (4) (apud Alexandru Andronic, *Iaşi până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză şi evoluţie*, Iaşi, 1986, p.89, fig.1).

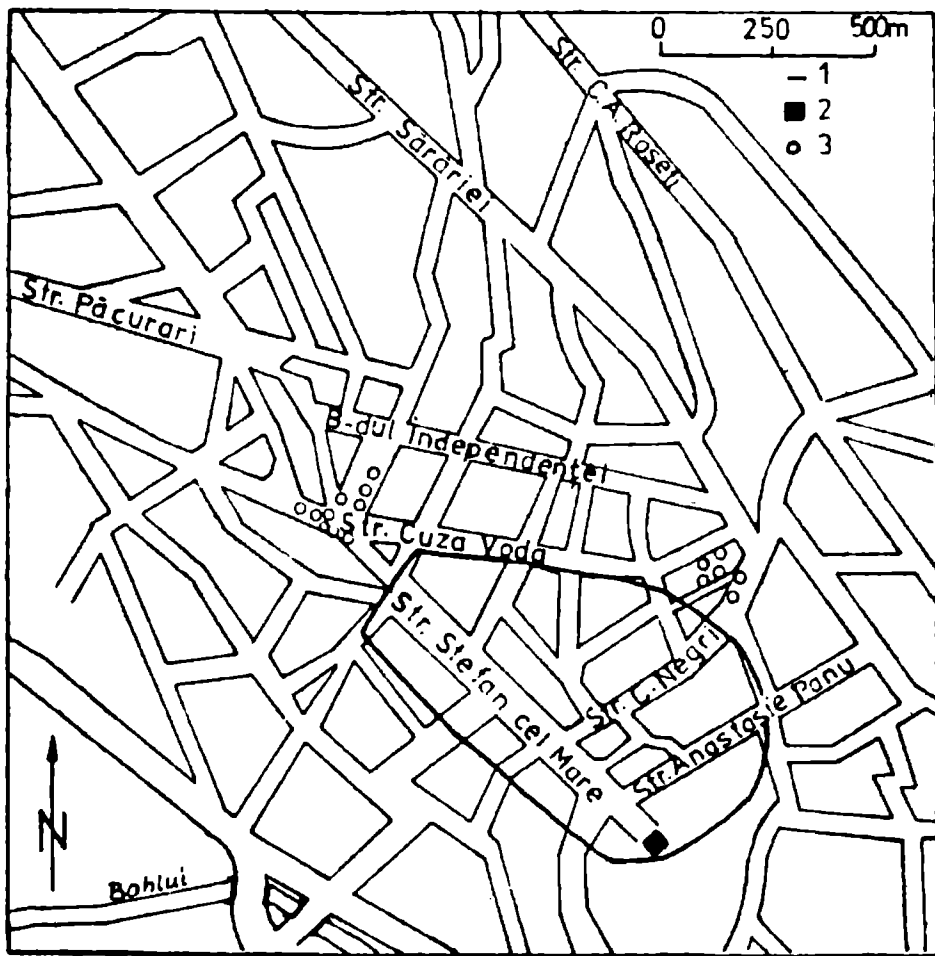


Fig. 3

Extinderea târgului medieval Iași. Perimetrul târgului în perioada secolelor XIV-XV (1), Curtea domnească (2), cuptoare de olar (3) (*Ibidem*, p.89, fig.2).

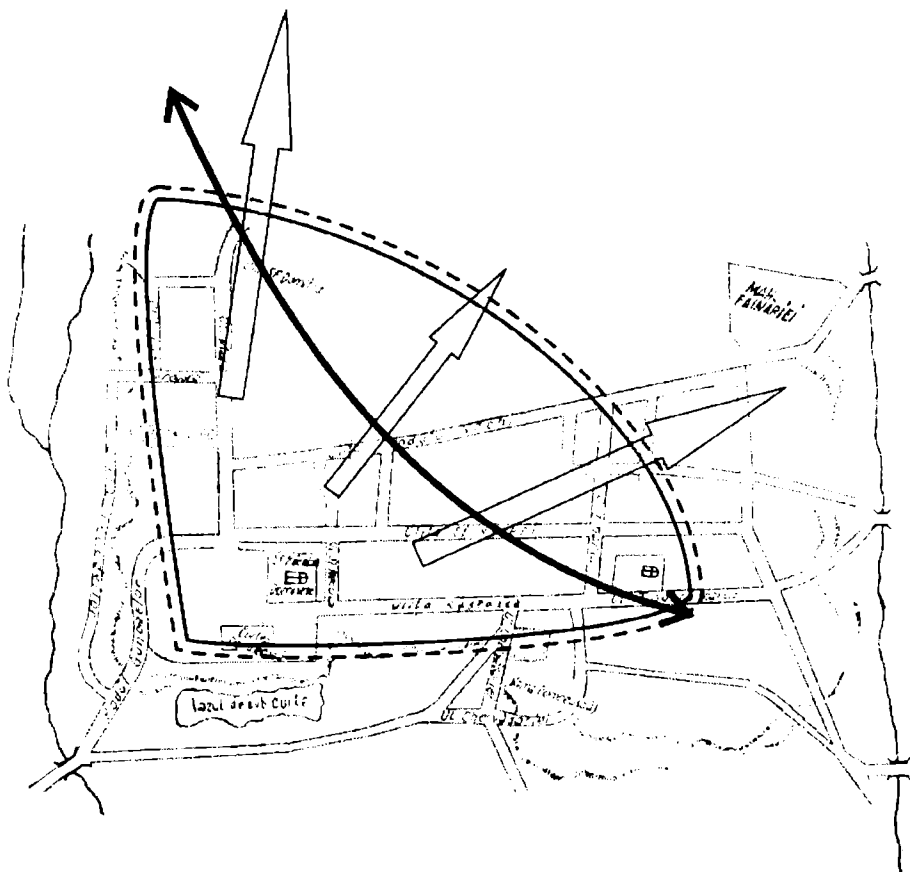


Fig. 4

Axul major regional și direcțiile de creștere ale târgului medieval. Elaborare având la bază planul reperelor din zona Curții în secolul al XVII-lea (apud Dan, Bădărau, Ioan, Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974, p.40), cf. fig.8.

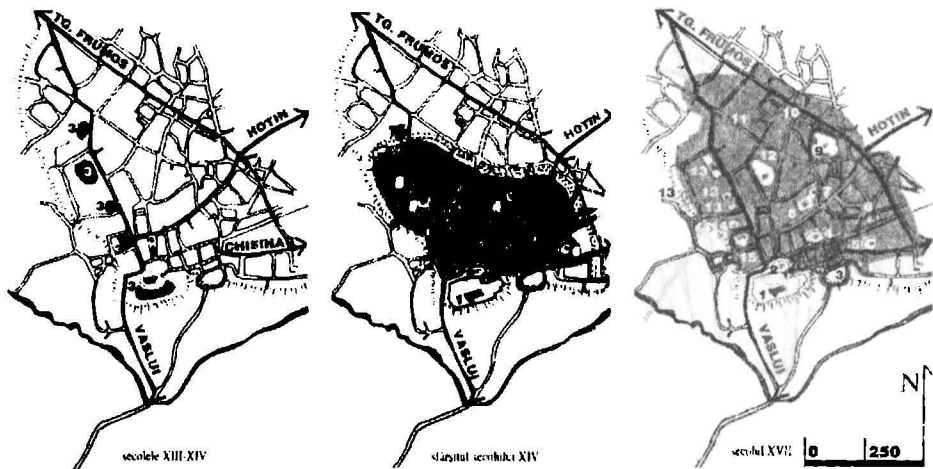


Fig. 5

Etapale de probabile extindere a sistemului de fortificații al târgului medieval Iași (apud Teodor Octavian Gheorghiu, *Cetățile orașelor. Apărarea urbană în centrul și estul Europei*, București, 2000, p.112).

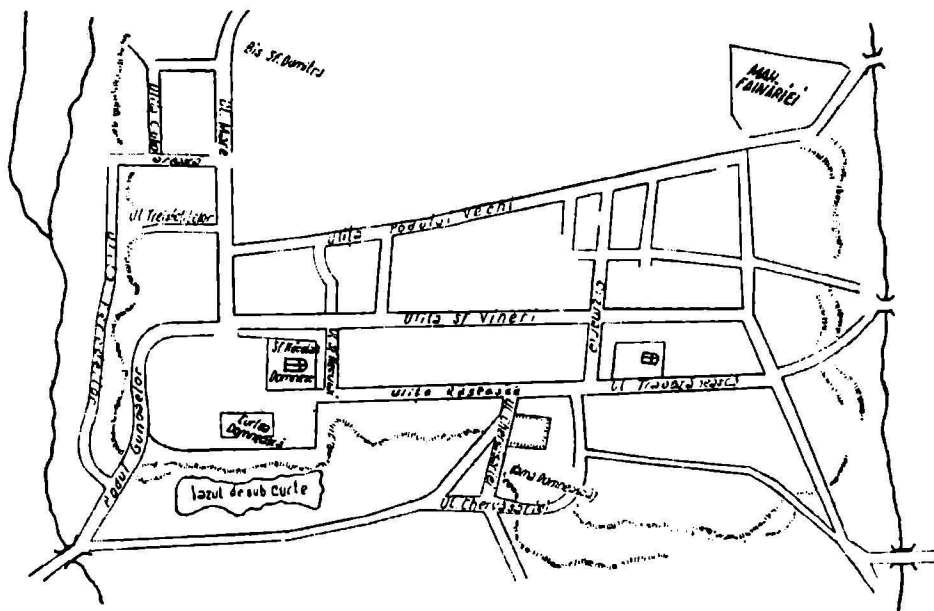


Fig. 7

Zona curții domnești. Principalele repere (apud D. Bădărau, I. Caproșu, *op.cit.*, p.40).

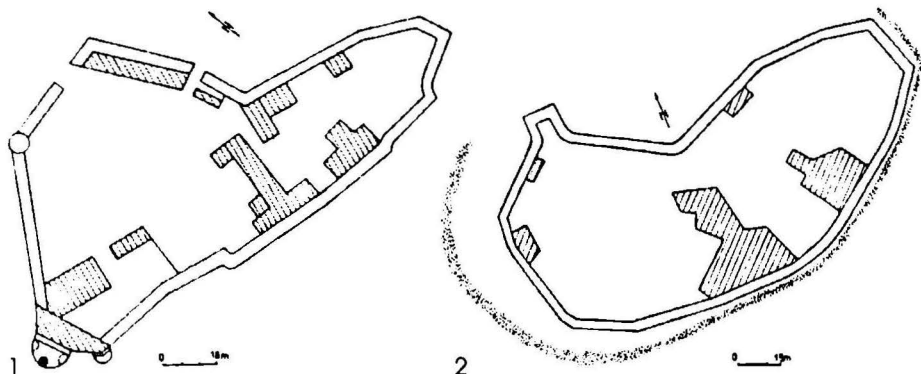


Fig. 8

Curtea domnească din Iași conform hărților din secolul al XVIII-lea: 1769 (1), 1790 (2) (apud Al. Andronic, *op.cit.*, p.138, fig.56).

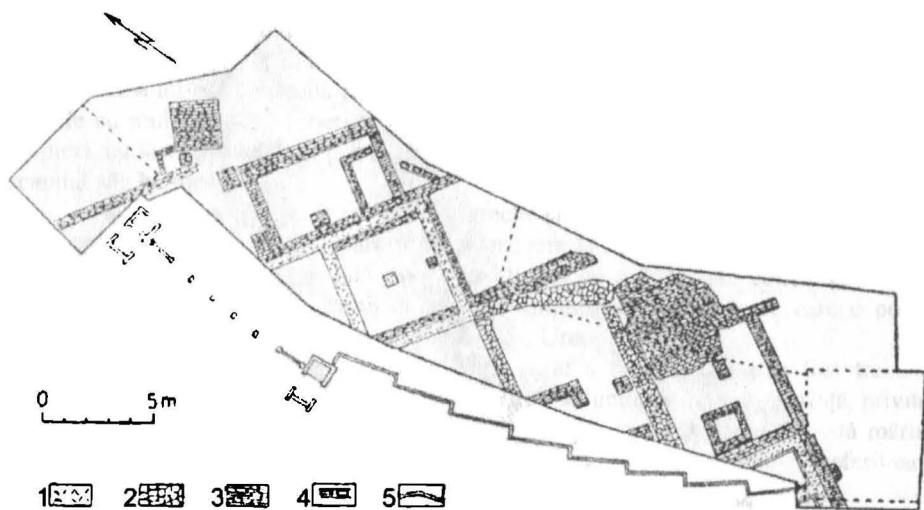


Fig. 9

Fragmente din fundațiile Curții domnești, excavate arheologic în zona Teatrului de Vară. Secolul al XV-lea (1), secolul al XVI-lea (2), secolul al XVII-lea (3), conductă de olane (4), limita Teatrului de Vară (5) (*Ibidem*, p.92, fig.6).

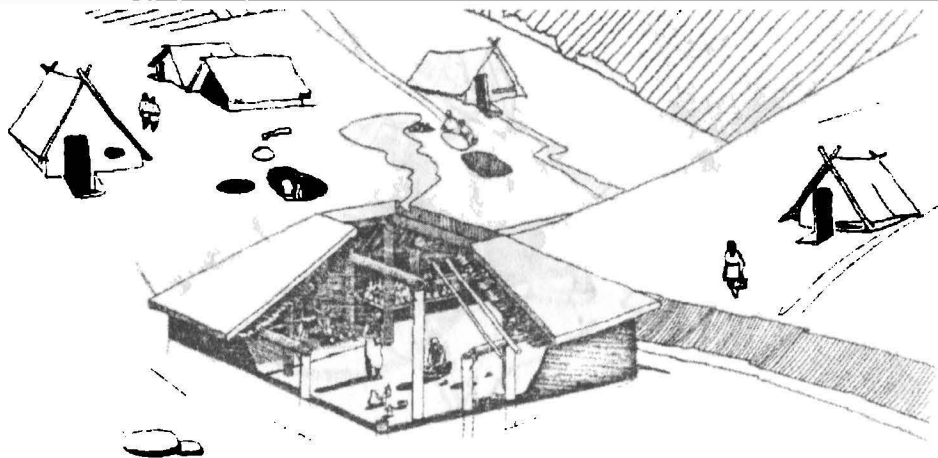


Fig. 10

Cartierul olarilor și încercare de reconstituire a unui atelier de olar din orașul medieval de la Costești (Rep. Moldova), secolul al XIV-lea (*Ibidem*, p.58, **fig XVI**).

GRIGORE URECHE DESPRE CUCERIREA CETĂȚII ALBE ÎN 1465. FICȚIUNE SAU REALITATE ISTORICĂ?*

VITALIE JOSANU**

“Văleat 6973 (1465), meseța ghenarie 23, adunând Ștefan vodă multă oaste de țară, vrând să răscumpere cetățile cari le luase păgânii de la alți domni, pogorât-au cu toată puterea sa spre cetatea Chiliei. Și sosind la cetate miercuri spre gioi, la miază-noapte, au încungiurat cetatea însă gioi nu s-au apucat de harțu, iar vineri dăs-de-dimineață au început a bate cetatea, și așa toată zioa s-au hărțuit până în seară. Iar sâmbătă să închinară cei den cetate și intră Ștefan vodă în cetatea Chiliei. Și acolo petrecu 3 zile, veselindu-se și lăudând pre Dumnezeu, și înblânzia oamenii în cetate. Decia și la Cetatea Albă au tras și, multă năvală făcând, dobîndi și Cetatea Albă. Și așa amândoa cetățile cu multă moarte și perire de ai săi le dobîndi, care întărindu-le cu bucate și cu slujitori, au lăsat pre Isaiia și pre Buhtea pârčalabi, ca să le grijască, iar el s-au întorsu la scaunul său la Suceavă”¹.

Episodul relatat de către Grigore Ureche și reprodus mai sus este citat adesea de către specialiști, de fapt prima parte a sa, referitoare la cucerirea Cetății Chilia. De altfel, s-a observat că momentul de față este înregistrat și de alte izvoare contemporane scrise², ceea ce elimină eventualele dubii în privința amprente de adevăr pe care o poartă o mărturie destul de târzie, cum este aceea a lui Gr. Ureche.

Surprinzător sau nu, cea de a doua parte a pasajului citat a fost trecută cu vederea în istoriografie și nici măcar Nicolae Iorga în lucrarea sa – de referință, privitoare la cele două porturi ale Moldovei³ - nu lasă cel puțin un rând despre aceeași mărturie. Aceeași atitudine sau opțiune se observă în mai toate studiile importante referitoare la Cetatea Albă și Chilia.

* Articol inedit.

** Muzcograf la Muzcul Târgu-Neamț, jud. Neamț.

¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de Liviu Onu, Edit. Științifică, București, 1967, pp. 84-85.

² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Edit. Academici Române, București, 1899, p. 129; Șt. Andreescu, *Note despre cetatea Chilia*, în Idem, *Din istoria Mării Negre (genovezi, români și tătari spașii pontic în secolele XIV-XVII)*, E.E., București, 2001, p. 50.

³ N. Iorga, *op. cit.*, *passim*.

Motivația plauzibilă pentru care a fost ignorată știrea privitoare la cucerirea Cetății Albe poate fi aceea că izvoarele istorice – inclusiv letopisețul lui Gr. Ureche – referitoare la trecutul cetății înainte de anul 1465 nu oferă informații după care s-ar putea formula necesitatea cuceririi ei de către Ștefan cel Mare.

Roman I se intitula în trei hrisoave păstrate – din anul 1392 – „marele singur stăpînitor (...) stăpînind Țara Moldovei de la munte până la mare”⁴. „Marea” ar trebui să cuprindă din punct de vedere semantic și stăpînirea asupra Cetății Albe. Alexandru cel Bun percepea la 1408 vamă la Cetatea Albă⁵. Petru Aron era rugat de soliile genoveze în 1455 să-i oblige pe cetățenii Moncastrului să le retrocedeze cetățuia Lerici.

Cele de mai sus sunt câteva din indiciile concludente – avute la dispoziție – pentru a susține faptul că Cetatea Albă era a Țării Moldovei încă mult timp înainte de domnia lui Ștefan cel Mare. La aceasta se mai adaugă și faptul că în sfatul domnesc se regăsesc pîrcălabi de Cetatea Albă începînd cu documentele care s-au păstrat de la Alexandru cel Bun. Alte aspecte colaterale nu sunt menționate aici pentru a nu îndepărta cititorul de esența demersului de față.

Cel puțin informațiile istorice enumerate permit să se conchidă că Albo Castro / Maurocastro / Cetatea Albă / Belgorod / Akkerman era un centru urban moldovenesc.

Pe de altă parte, se impun câteva nuanțări sesizate și anterior prezentelor rînduri în literatura de specialitate⁶. Izvoarele literare italiene – în special – trădează un statut privilegiat al urbei nistrene în comparație cu celelalte orașe ale Țării Moldovei. Un statut oarecum obișnuit în evul mediu european⁷ și care în epoca pomenită nu suporta în totalitate – se pare – conotațiile, cel puțin scrise, ale autonomiilor contemporane. Dreptul unor asemenea entități politice la autodeterminare excludea eventualele veleități de desprindere de sub tutela puterii centrale.

Conform mărturiilor existente, autoritățile Cetății Albe se implicau în relațiile internaționale independente de poziția domnului de la Suceava.

Din suma indiciilor sesizate se pot aminti – în treacăt – documentele privitoare la solia genoveză din 2 mai 1386 care se deplasa la „Maocastro” și care urma să-i contacteze pe „Constantino et Petro vayvoda”⁸. Emisarii urmau să discute cu Constantin

⁴ *Documente Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. I, (1384-1448), coord. C. Cihodaru, Edit. Academiei Române, București, pp. 3.4.5; Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Edit. Corint, București, 1999, p. 108; V. Spinci, *Moldova în secolele XI-XIV*, Edit. Universității, Chișinău, 1994, p. 382.

⁵ *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, editate de M. Costăchescu, Iași, 1931, p. 663.

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor. Cavalerii*, vol. IV, E.E., București, 1996, p. 36; Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, Edit. Meridian, București, 1988, p. 113; C.C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, E.E., București, 1997, p. 213; Șt. Pascu, S. Goldcnberg, *Despre orașele medievale din unele țări dunărene*, în „A.I.I.A.”, Cluj, XIV, 1971, p. 40; A.P. Gorodenco, *Dve monety čekanki Asprokastro, Monety srednevekovoj Moldavii*, în *Stratum plus*, nr. 6/1999, Sankt-Petersburg, Chișinău, Odessa, p. 238 (acești doi specialiști sunt de pîrceră că autonomia Cetății Albe în cadrul Țării Moldovei s-a păstrat și în timpul lui Ștefan cel Mare).

⁷ *Ibidem*, p. 251.

⁸ Ș. Papacostea, *op.cit.*, p. 106.

– consul al Cetății Albe* – și cu Petru, voievodul Țării Moldovei. „Dominus”-ul sau consulul Cetății Albe era implicat într-o acțiune externă alături de domnul țării, „cu prilejul războiului cu Solkat-ul”.

Cetatea Albă constituia un centru al teritoriilor din sudul Țării Moldovei, regiune distinctă față de Țara de Jos și numită „Parathalasia”⁹. Laonic Chalcocondil o consideră capitală a „Bogdaniei negre”¹⁰.

Împărțirea teritoriului Țării Moldovei de către Iliș și Ștefan al II – lea, primul stăpânind Țara de Sus și al doilea Țara de Jos, relevă aceeași realitate. În cadrul Țării de Jos luată de Ștefan nu intra „Parathalasia”, această entitate teritorială făcea obiectul unei noi departajări.

Fără acordul vădit al domnului Moldovei, tatăl „dominus” – de la Moncastro intra în trative cu rivala Genovei, Veneția, în anul 1435, pentru instituirea unui viceconsulat la limanul Nistrului¹¹.

Peste douăzeci de ani, cetățenii orașului asediau și cucereau o cetate de peste Nistru, Lerici¹², din nou fără a ține cont de voința domnului. Acesta, rugat de genovezi să ceară autorităților Moncastrului restituirea cetății cucerite, este refuzat, iar reprezentanții Genovei stabiliți la Caffa anunțau puțin mai târziu că relațiile cu Moncastro nu trebuiau întrerupte¹³.

* Izvorul este lansat în istoriografia română de către Șerban Papacostea, însă autorul identifică – oarecum forțat – pe Constantino cu voievodul Costea din pomelnicul de la Mănăstirea Bistrița (*Ibidem*, p. 107. Vezi și V. Spinci, *op. cit.*, p. 383). Atât reproducerea pasajului din izvorul genovez, cât și traducerea oferită puțin mai jos exclud fără echivoc această identificare. Dintre cei doi, doar Petru este numit voievod; pentru ca și Constantino să fi purtat acest titlu, cuvântul „vayvoda” trebuia să fie scris la plural. Așadar, se pare că între Constantino – cel mai probabil „dominus” al Moncastrului – și Costea, voievodul din pomelnic, nu este nici o legătură.

⁹ N. Iorga, *Patruhirul lui Alexandru cel Bun: cel dintâi chip de domn român*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediție îngrijită de Șerban Papacostea, E.Ș.E., București, 1984, pp. 159-160; Șt. Andreescu, *Note despre Cetatea Albă*, în Idem, *Din istoria Mării Negre ...*, p. 21; Ș. Papacostea, *Începuturile politice comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI)*. *Drum și stat*, în Idem, *Geneza statului ...*, p. 199).

¹⁰ Laonic Chalcocondil, *Creșterea puterii turcești. Căderea împărăției bizantine și alte istorii despre felurite țări și popoare*, în *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, Edit. Academiei Române, București, 1958, p. 93.

¹¹ N. Iorga, *Noi descoperiri privitoare la istoria românilor*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediție îngrijită de Șerban Papacostea, E.Ș.E., București, 1984, pp. 223, 226-227 (reproducerea corespondenței dintre venețieni și cetățenii Moncastrului); Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 263; N. Bănescu, *Maurocastro – M <n>castro – Cetatea Albă*, București, 1941, pp. 3-4, 10-11; M. Malowist, *Quelques aspects concernant la situation des principautés valaques du XVe siècle vues de Caffa*, în „*Dacoromania*”, 4/1977 – 1978, pp. 97-98; Ș. Papacostea, *Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră*, în „*A.I.I.X.I.*”, XXIX, 1992, Iași, Edit. Academiei Române, p. 69; P.P. Birnea, N.D. Russev, *op. cit.*, p. 221.

¹² N. Iorga, *Studii istorice ...*, p. 116; N. Bănescu, *op. cit.*, p. 13; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Edit. Junimea, Iași, 1978, p. 190; S. Columbeanu, *Aspecte ale istoriei navigației în România (din cele mai vechi timpuri până la tratatul de la Adrianopol – 1829)*, în „*S.R.d.*”, tom 25, nr. 4, Edit. Academiei Române, 1972, p. 729; Șt. Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova*, în „*A.I.I.X.I.*”, Iași, XIX/1982, Edit. Academiei Române, p. 208; P.P. Birnea, N.D. Russev, *op. cit.*, p. 221.

¹³ N. Iorga, *Studii istorice ...*, p. 118. Din cauza stăpânirii turcești asupra Strămtorilor, genovezii erau nevoiți să suporte orice șicană din partea autorităților moldovenești sau ale acelor din porturile sale sudice. Teritoriul Țării Moldovei devenise un important punct de trecere pe uscat în drumul, care căpăta tot mai multă

Chiar modul în care autoritățile genoveze se adresau consulului de la Cetatea Albă („*magnifico ac spectabilibus dominus jupano et senioribus Albi Castri*”¹⁴) în raport cu domnul țării este relevant pentru a susține ideea autonomiei.

Un alt indiciu important este dreptul orașului de a bate monede proprii, aspect care pentru orice numismat – în primul rând – trădează un statut aparte al centrului emitent¹⁵. Baterea monedelor cu legenda Asprocastro a încetat – se pare – în anul 1457¹⁶, an în care Ștefan, fiul lui Bogdan al II – lea, s-a așezat în scaunul de domnie al tatălui său. Deși baterea de monede la Cetatea Albă înceta în anul 1457, circulația restrânsă pe care o aveau acestea putea continua.

Mai mult enumerate decât dezvoltate, ambele categorii de informații nu motivează a asediul al oștilor moldovenești asupra Cetății Albe în 1465. Deși autonom, orașul se afla deja în componența Țării Moldovei.

Totuși, a doua parte a textului cronicarului român ar putea fi perceput ca un act de intimidare militară a oștilor lui Ștefan cel Mare sub zidurile celei mai vechi cetăți de pe teritoriul Țării Moldovei.

Contextul politic în care Ștefan cel Mare preluase domnia Țării Moldovei impunea luarea unor măsuri serioase pentru asigurarea a însăși dăinuiri țării sale. Cucerirea Constantinopolului în anul 1453 pare să fi avut un impact psihologic serios asupra lumii creștine. Țara Moldovei se număra printre primele state europene care în anul 1454 își dota fortificațiile cu tunuri¹⁷ și nu întâmplător prima cetate este aceea de la limanul Nistrului¹⁸. În vară otomanii se aflau sub zidurile Cetății Albe¹⁹.

În anul următor, Petru Aron primea o solie a Porții care îi înfățișa cererea sultanului Mehmed al II-lea de a plăti tribut²⁰. Haraciul era acceptat la 5 iunie 1456, cu o lună înainte de asediul turcesc asupra Belgradului. Datorită lui Iancu de Hunedoara și lui

consistență, spre îndepărtata metropolă. Legăturile cu Ungaria și Polonia se realizau prin intermediul porturilor sudice moldovenești, M. Malowist, *op. cit.*, p. 96.

¹⁴ *Apud*, P. P. Bîrcea, N. D. Russev, *op. cit.*, p. 221.

¹⁵ A. P. Gorodenco, *op. cit.*, pp. 157-158; P. P. Bîrcea, N.D. Russev, *op. cit.*, p. 221.

¹⁶ *Ibidem*, p. 158.

¹⁷ L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orașenești* (teză de doctorat), Institutul de Arheologie al Academiei Române, București, 1972, p. 55.

¹⁸ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXX, București, 1908, pp. 15-20; L. Șimanschi, *Criza politică din Moldova dintre anii 1432 și 1437*, în „A.I.I.X.I.”, XXXIII/1996, Edit. Academiei Române, p. 30; *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Edit. Militară, București, 1986, p. 71.

¹⁹ N. Iorga, *Studii istorice...*, pp. 113-114; G. Castellan, *Histoire des Balcanes (XIVe-XXe siècles)*, Fayard – Armand – Montron, 1991, p. 94; G.V. Gonța, *Обščіе і особенныє чєрты в положєніи Молдавїи і стран балканского полуострова в системе господства Османской имперїи*, în *Moldavskij feodalizm. Обščіе і особєннє*, Edit. Științifică, Chișinău, 1991, p. 104. Flota turcescă ce fusese trimisă în Marca Neagră era menită probabil să distragă atenția creștinilor de la pregătirile lui Mehmed al II-lea pentru cucerirea Belgradului sârbesc, adevărată piedică a marșului spre Viena.

²⁰ N. Iorga, *Istoria românilor...*, p. 76; Idem, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365-1369 și politica lui Vladislav-vodă față de unguri*, în *Studii istorice...*, p. 120; I. Bogdan, *Luptele românilor...*, pp. 21-22; N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmed II și Ștefan cel Mare?*, în „S.C.I.”, Iași, 1948, p. 5; I. Todorașcu, *Crestomație de istorie medie a României*, Edit. Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 1984, p. 80; G. Tashin, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Edit. Academiei Române, București, 1991, p. 20.

Giovanni Capistrano, creștinii reputaseră o victorie strălucită²¹, fără ca acest succes să însemne încetarea ofensivei otomane. Creștinătatea est-europeană rămânea în continuare în defensivă. Linia Dunării urma să fie apărată pentru câțiva ani de către domnul Țării Românești, Vlad Țepeș.

Țara Românească, angrenată mai de timpuriu în luptele directe cu otomanii, dădea semne de epuizare. De altfel, domnia Drăculeștilor în țara românească de la sud de Carpați a asigurat o perioadă de relativă liniște pentru românii de la nord de gurile Dunării dinspre tăvălugul otoman.

Presimțind probabil dificultățile cu care urma să se confrunte în 1462 domnul muntean – lipsit de sprijin – în lupta cu oștile otomane, Ștefan cel Mare își îndrepta contingentele militare spre sud pentru a opune rezistență otomanilor, în cazul în care ar fi fost atacat și pentru a întregi centura defensivă a țării sale asediind Chilia²². Eșecul din fața Chiliei l-a făcut să amâne pentru un timp acest obiectiv și să se concentreze asupra Hotinului, obținându-l în urma unui acord cu leșii²³.

Puterile din Marea Neagră se închinau otomanilor în intervalul dintre anii 1454-1456, plătind tribut²⁴, Trapezuntul cădea în 1461²⁵. Obiectivele pontice și balcanice ale otomanilor erau previzibile după cucerirea Bizanțului și chiar mai înainte, iar Țara Moldovei se număra printre statele vizate.

Pentru a face față inevitabilului conflict cu Poarta, Ștefan era nevoit să elimine din timp orice urmă de ambiguitate politică și economică din interior. Țara sa trebuia să acționeze ca un corp comun.

Țara Moldovei nu se putea angaja într-o confruntare deschisă cu Imperiul otoman atâta timp cât regiunile din sud și nord erau lipsite de o apărare eficace. Sprijinul pe care l-ar fi oferit Vlad Țepeș atrăgea după sine replica otomanilor într-un moment în care nici măcar relațiile cu Regatul Poloniei nu erau suficient cimentate. O incursiune otomană în Țara Moldovei în acele momente ar fi putut avea consecințe dramatice pentru domn și țara sa.

Constatarea de față se impune în paralel cu faptul că Ștefan cel Mare și-a făcut loc pe arena luptelor antiotomane abia după ce a reușit să întrească nervura defensivă a țării. Intrarea în front transpune atât din incursiunile sale în Muntenia – susținând urmași ai Basarabilor²⁶ care să întrească și să consolideze defensiva creștină și implicit să împingă ofensiva păgânilor cât mai departe de granițele Țării Moldovei și a liniei Dunării – cât și prin confruntările de mare anvergură de la Vaslui și Războieni.

²¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, pp. 99-100; A. Clot, *Mahomed al II-lea cuceritorul Bizanțului*, Edit. Artemis, București, 1993, pp. 88-90.

²² I. Bogdan, *Luptele românilor ...*, pp. 22-23.

²³ *Istoria militară ...*, vol. II, p. 295.

²⁴ Ș. Papacostea, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorgu și în istoriografia ziilelor noastre*, în „S.M.I.M.”, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 54.

²⁵ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 147; M. Malowist, *op. cit.*, p. 98.

²⁶ N. Grigoraș, *op. cit.*, pp. 6-9; Ș. Papacostea, *Moldova lui Ștefan ...*, pp. 71-72; A. Clot, *op. cit.*, p. 189; M. Malowist, *op. cit.*, p. 99.

Realitățile politice din veacul XV impuneau desființarea autonomiei pe care o avea bastionul de la limanul Nistrului. Cucerirea Chilie și supunerea definitivă a Cetății Albe erau menite să asigure securitatea Țării Moldovei în fața amenințărilor otomane.

Acțiunea lui Ștefan la Cetatea Albă pare să fi fost conjugată cu acelea ale reprezentanților puterii sale care activau în interiorul cetății și posibil ale unor cetățeni. Pare să fie exclusă o confruntare armată propriu-zisă, știrea s-ar fi regăsit și în alte izvoare ale epocii.

Grigore Ureche about the conquering of the Cetatea Albă in 1465.

Fiction or historical reality ?

(Summary)

Stephen the Great, prince of Moldavia, has conquered Chilia fortress at January 23, 1465. After a few days, Stephen has canceled the Cetatea Albă's local utonomy and has consolidated the south security of the Moldavia, in front of the ottoman threatening.

MOLDOVENI ȘI OTOMANI ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE. COMPLETAREA BIBLIOGRAFIEI*

DAN PRODAN**

În această contribuție completez și actualizez bibliografia¹ referitoare la relațiile complexe, pe multiple planuri, dintre Ștefan cel Mare și turcii otomani, în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul celui următor². Au fost catalogate alte 220 de contribuții tematice specifice, publicate în România sau în străinătate în perioada 1929-2007. Dintre acestea amintesc în mod deosebit *monografiile* consacrate lui Ștefan cel Mare³ și celei de-a doua soții a sa, Maria de Mangop⁴. Cele două contribuții fundamentale au acoperit goluri resimțite în istoriografia românească în ultimele decenii.

Rămân valabile precizările metodologice și repartizarea contribuțiilor în categorii tematice-cronologice, formulate anterior⁵:

- I. Izvoare istorice de diferite genuri;
- II. Sinteze, monografii, contribuții cu tematică generală specifică;
- III. Studii, articole, cercetări, contribuții tematice: 1457-1473;
- IV. Studii, articole, cercetări, contribuții tematice: 1473-1486;
- V. Studii, articole, cercetări, contribuții tematice: 1486-1504.

I. Izvoare istorice

— Andreescu, Ștefan, *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, București 2005;

— Andreescu, Ștefan, *Un nou act genovez cu privire la Ștefan cel Mare*, în „S.M.I.M.”, XXII, 2004, pp. 133-136;

* Studiu inedit.

** Profesor doctor în istoric, Botoșani.

¹ Dan Prodan, *Relațiile moldo-otomane din vremea lui Ștefan cel Mare în istoriografia românească. I. Izvoare și sinteze istorice*, în vol. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, editat de P. Zahariuc și S. Văcaru, Edit. Alfa, Iași, 2003, pp. 413-427; idem, *Relațiile moldo-otomane din timpul lui Ștefan cel Mare în istoriografia românească. II. Monografii, studii, articole*, în „A.I.I.X.I.”, t. XLI, 2004, Iași, pp. 79-95; idem, *Moldoveni și otomani în timpul lui Ștefan cel Mare. O bibliografie*, în „A.M.S.”, IV, 2005, Botoșani, pp. 142-191.

² Vezi D. Prodan, *Moldoveni și otomani*..., pp. 142, notele n-relc 1-2.

³ Șt. S. Gorovci, M. M. Szekely, *Princeps Omni Laude Maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, Edit. Mușatinii, Succava, 2005, 629 p. + 59 fig.

⁴ M. M. Szekely, Șt. S. Gorovci, *Maria Asanina Paleologhina. O principesă bizantină pe tronul Moldovei*, Sfânta Mănăstire Putna, Edit. Mușatinii, Succava, 2006, 290 p. + 244 fig.

⁵ D. Prodan, *Moldoveni și otomani*..., pp. 142-143, 148, 149, 153, 159, 165, 181, 184, 190.

- Anton –Manea, Cristian, *Podoabele purtate în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București 2007, pp. 78-88;
- Batariuc, Paraschiva-Victoria, *Cahle din timpul lui Ștefan cel Mare de la cetatea Suceava*, în „A.T.”, 2000-2001, n-rele 10-11, Cluj, pp. 35-62;
- Bâra, Monica-Buburuzan, Silviu, *Imaginea lui Ștefan cel Mare în cronicile turcești contemporane*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, pp. 108-121;
- Biliarsky, Ivan, *Pismo na sultan Baiazid vtori do kral Matiaș Korvin ot 1487 godu*, în „Ricerche Slavistiche”, XLIV, 1997, pp. 61-93;
- Buzdugan, G.- Luchian, O - Opreșcu, G.G., *Monede și bancnote românești*, București, 1977, pp. 78-84;
- Chelaru, Rafael-Dorian, *Correspondența de limbă latină a domnitorului Ștefan cel Mare – strategie de comunicare*, în „R.A.”, an LXVI, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 129-138;
- Chirtoagă, Ion, *Cetatea Smil (Ismail)*, în „D.R.”, II, 1995, n-r 2, Chișinău, pp. 104-116;
- Chirtoagă, Ion, *Suceava*, în „D.R.”, VIII, 2001, n-r 2, Chișinău, pp. 7-19;
- Chirtoagă, Ion, *Târgul și Cetatea Neamțului*, în „D.R.”, IX, 2002, Chișinău, nr. 3, pp. 41-53;
- Colea, Maria, *Statuia lui Ștefan cel Mare de la Chișinău în refugiu la Vaslui. Mărturii documentare*, în „R.A.”, LXVI, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 138-151;
- *Cronica Moldovei de la Cracovia, secolul XIII-începutul secolului XVII*, textul inedit al unui autor polon anonim, studiu introductiv, ediție și note bibliografice de Constantin Rezachevici, Edit. Merona, București, 2006, pp. 106-113;
- Cristea, Ovidiu, *Ștefan cel Mare în sursele venețiene: câteva considerații*, în „An.P.”, I, 2005, pp. 101-113;
- Denize, Eugen, *Ștefan cel Mare în I Diarii lui Marino Sanudo*, în „S.M.I.M.”, XXII, 2004, București, pp. 137-151, în „L.R.”, 2004, n-rele 4-6, Chișinău, pp. 27-40;
- Diaconescu, Marius-Érszegi, Géza, *Documenta, quibus Hungariae, Valachiae et Moldovae relationes melius illustrantur (1417-1484)* în „Mediaevalia Transilvanica”, II, 1998, n-r 2, Satu Mare;
- Eșanu, Andrei - Eșanu, Valentina, *Interpretări pe marginea unor lacune din documentele lui Ștefan cel Mare*, în „R.I.Mold.”, 2000, n-rele 3-4, Chișinău, pp. 70-73;
- Eșanu, Andrei, *O cronică necunoscută din timpul domniei lui Ștefan cel Mare (Letopisețul slavo-român Hilindar)*, în „Cugetul”, 2004, n-r 2, Chișinău, pp.6-13;
- Eșanu, Andrei, *O ctitorie necunoscută a lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Omagiu lui Virgil. Cândea la 75 de ani*, vol. I., București, 2002, pp. 215-232;
- Gertsen, A. G., *Po povodu novoj publicatii tureškogo istocinika o zavoevanii Krîma (Cu privire la o nouă editare a izvorului istoric otoman despre cucerirea Crimeii)*, în „Materiali po Arheologii, Istorii i Etnografii Tavrii”, VIII, 2001, pp. 366-387;

- Gheorghiu, T.O., *Elemente de structură și morfologie urbană românească extracarpatică la cumpăna secolelor XV și XVI (cazul Moldovei lui Ștefan cel Mare)*, în „H.U.”, XII, 2004, n-rele 1-2, Sibiu – București, pp. 31-52;
- Gheorghiu, T.O., *Suceava medievală – geneză și evoluție până în prima parte a sec. al XVI-lea. Elemente morfo-structurale*, în „H.U.”, XII, 2004, nr. 1-2, 67-94;
- Gorovei, Ștefan S., *Feudele ardelenale ale lui Ștefan cel Mare. Observații pe marginea izvoarelor*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp.123-132;
- Gorovei, Ștefan S., *Semelele lui Ștefan cel Mare de la Cetatea Albă*, în „S.M.I.M.”, XXIII, 2005, București, pp. 215-226;
- Gorovei, Ștefan S., *Titlurile lui Ștefan cel Mare. Tradiție diplomatică și vocabular politic*, în „S.M.I.M.”, XXIII, 2005, București, pp. 23-41;
- Grecu, Alexandru (= P. P. Panaitescu), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în „S.R.dl.”, V, 1952, n-r 1, București;
- Haibullea, N., *Novii tureŭky istocinik po istorii Krîma (Un nou izvor istoric otoman referitor la istoria Crimeii)*, în „Materialî po Arheologii, Istoriei i Etnografii Tavrîi”, VIII, 2001, pp. 355-365;
- Hău, Florin, *Din nou despre biserica veche de la Volovăț-jud. Suceava (unele considerații referitoare la planimetria monumentului)*, în „A.M.S.”, IV, 2005, Botoșani, pp. 284-291;
- Ifrim, Maricica, *Ștefan cel Mare și epoca sa în documente de arhivă*, în „R.A.”, an LXVI, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 159-164;
- Ittu, Constantin, *Rădăcinile religioase ale crinilor heraldici din stema personală a lui Ștefan cel Mare*, în „Sargetia”, 28-29, 1999-2000, n-r 1, Deva, pp. 279-289;
- König, Carol, *Armamentul din dotarea oastei Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*, în „R.M.”, X4, 2004, nr. 3, București, pp. 45-52;
- Langu Sorin, *Considerații asupra tezaururilor încheiate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în „Danubius”, XXII, 2004, Galați, pp. 15-19;
- Ligor, Alexandru, *Scrituri de acte din Moldova lui Ștefan cel Mare și Sfânt*, în „Biblioteca”, an XV, 2004, n-r 3, București, pp. 85-87;
- Matei, Călin T., *Sfânta Mănăstire Putna a lui Ștefan cel Mare*, Edit. Almarom, Râmnicu Vâlcea, 2004, 42 p.;
- Mihăilă, Gheorghe, *Letopisețul lui Ștefan cel Mare*, în „Academica”, an XIV, 2004, n-r 29, București, pp. 33-36.
- Mitrea, Ioan, *Statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare și Sfânt din Bacău*, 2004, Bacău, 18 p.;
- Nacker, Liborius, *Tagebuch über der Krigszug der Hochmeisters Johann von Preussen gegen die Turken im Jahre 1497*, în vol. *Scriptores Rerum Prussicarum*, V, Leipzig, 1874;
- Năsturel, Petre S., *Steagul „de luptă” al lui Ștefan cel Mare: prapur bisericesc ori prapur de icoană ?*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 47-52;

- Nehring, Karl, *Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, I, în „Lévéltári Közlemények”, I, 1976, Budapesth;
- Oberländer-Târnoveanu, Ernest, *Componenta pontică în circulația monetară moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare*, în „R.M.”, XL, 2004, nr. 3, pp. 63-85;
- Oberländer-Târnoveanu, Ernest, *Emisiuni monetare, circulație monetară și politică în Moldova domniei lui Ștefan cel Mare-observații pe marginea rolului emisiunilor locale*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 2007, pp. 48-77;
- Oberländer-Târnoveanu, Ernest, *Zlotul „românesc” sau „moldovenesc” – o monedă de cont de tradiție bizantino-balcanică din Moldova secolelor XV-XVI*, în „C.N.”, VIII, 2002, București, pp. 223-246;
- Obreschov, Vesko, *Crónica osmanli anónima de 897 H. / 1491-1492*, în vol. *Enjeux politiques, économique et militaires en mer Noire (XIVe – XXle)*, 2007, pp. 481-486;
- Păltănea, Paul, *Peceți ștefaniene la Dunărea de Jos*, Edit. Episcopiei Dunării de Jos, 2004, 288 p.;
- Pârvan, Katiușa, *Contribuții la cunoașterea monedelor lui Ștefan cel Mare (tezaurul de la Sulița Nouă)*, în „R.M.”, XL, 2004, nr. 3, București, pp. 52-62;
- Pop, Ioan-Aurel, *Dalla crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano, all'inizio del XVI secolo*, în vol. *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masi e Andreea Piccardi, Brăila-Venezia, 2004;
- Postică, Gheorghe, *Orheiul Vechi: cercetări arheologice*, 1996-2001, Iași, 2006;
- Rezachevici, Constantin, *Spada lui Ștefan la Constantinopol ?*, în „R.I.M.”, 2004, nr. 3, pp. 25-33;
- Satco, Emil, *Ștefan cel Mare și Sfânt. Mari aniversări 1504-2004. Documente*, Suceava, 2004, 64 p.;
- Șesan, Dragoș, *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare în documente*, A.N.R., București, 2004, 129 p. + il.;
- *Ștefan cel Mare 500. Album de documente*, autori: C. M. Lungu, M. D. Ciucă, S. Vătafu-Găitan, M. Comănescu, Edit. A.N.R., București, 2004;
- Thurocz, Johannes, *Chronica Hungarorum, I. Textus*, ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó, Budapesta, 1985; *II. Commentarii, 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487*, composuit Elémér Mályusz, adiuvante Julio Kristó, Budapesta, 1988;
- Văcaru, Silviu, *Scribi în cancelaria domnească a lui Ștefan cel mare*, în „L.R.”, 2004, n-rele 4-6, Chișinău, pp. 90-100;
- Vasiliev, V.V., *Jorg von Nuremberg, a Writer Contemporary with the Fall of Constantinople (1453)*, în „Byzantion”, X, 1935;
- Vasiliu Virginie, *Sur la seigneurie de „Tedor” en Crimée au XVe siècle, à l'occasion d'un nouveau document*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1929, I-e partie, Paris;
- Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932;

II. Sinteze, monografii, contribuții cu tematică generală

- Adăniloaie, Nichita, *Comemorarea lui Ștefan cel Mare în 1904*, în „S.A.I.”, LXIX, 2004, București, pp. 31-46;
- Adăniloaie, Nichita, *Spiru Haret – inițiatorul și organizatorul comemorării lui Ștefan cel Mare în 1904*, în „R.I.”, XV, 2004, n-rele 3-4, București, pp. 11-24;
- Alef, Gustave, *The origins of Muscovite Autocracy. The Age of Ivan IIIrd*, Berlin, 1986;
- *Altfel despre Ștefan cel Mare*, coordonatori Alexandru Elian, André Scrima, M. M. Székely, texte de Anca Manolescu, Șt. S. Gorovei, Dumitru Năstase, Sorin Dumitrescu, Ovidiu Cristea, Ovidiu Moldovan, Ioan Olar, Edit. Anastasia, București, 2004, 293 p.;
- Alzati, Cesare, *Ierusalim, Roma, Bizanț, Translațiile unui ideal*, în vol. *Tentația istoriei. In memoria profesorului Pompiliu Teodor*, coord. N. Bocșan, O. Ghitta, D. Radoslav, Cluj-Napoca, 2003;
- Andreescu, Ștefan, *Moldavia's Pontic Policy: Stephen The Great and „Illice” Castle*, în „Il Mar Nero”, III, 1997-1998, Roma, pp. 178-187;
- Andreescu, Ștefan, *Note despre cetatea Chilia*, în „Pontica”, an XXXII, 1999, Constanța, pp. 225-232;
- Andreescu, Ștefan, *Ștefan cel Mare – coordonate de strategie pontică*, în „R.d.I.”, XXXV, 1982, n-rele 5-6, București;
- Andrei, Luminița, *De la Arthur la Ștefan cel Mare, Destinul miturilor și legendelor despre regi la britanici și români*, Iași, 2004;
- Bacumenco, L., *Ținutul Orheiului în secolele XV-XVI*, Iași, 2006;
- Barbu, Daniel, *Byzance, Rome et les Romains. Essais sur les production politique de la foi an Moyen Âge*, Bucharest, 1998;
- Bârnea, P.P., *Orașul medieval în Moldova (secolul XV–primul sfert al secolului XVI)*, Chișinău, 1997;
- Batariuc, Paraschiva, Victoria-Setnic, Eduard, *Cahle inedite de la Botoșani*, în „A.M.S.”, IV, 2005, Botoșani, pp. 256-267;
- Bazilevici, K. V., *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955;
- Bejenariu, Ionel, *Ștefan cel Mare și Botoșanii*, Edit. Agata, Botoșani, 2004, 26 p.;
- Berindei, D., Ștefănescu, Șt., Denize, E., Zbughea, Gh., Țugui, P., 2004: *Anul omagial Ștefan cel Mare*, în „D.I.”, an IX, 2004, n-r 7, București, pp. 1-18;
- Bezviconi, G., *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962;
- Biscop, Marian, *Die politische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*, în „J.G.O.”, XVI, 1978;
- Botezatu, Daniel, *Repere ale întemeierii Botoșanilor: Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș*, în „A.M.S.”, IV, 2005, Botoșani, pp. 239-255;

- Burac, Constantin, *Așezările Țării Moldovei din epoca lui Ștefan cel Mare*, Edit. M.A.I., București, 2004, 423 p.;
- Burac, Constantin, *Așezările Țării Moldovei din epoca lui Ștefan cel Mare*, București, 2004;
- Căndea, Ionel, *Cetatea Albă în istoriografia românească din secolul al XIX-lea*, în vol. *Arta istoriei. Istoria artei*, București, 2004, pp. 273-282;
- Căndea, Ionel, *Edificii religioase la Cetatea Albă și Cetatea Sucevei (secolele XIV-XV)*, în „S.M.I.M.”, XXII, 2004, București, pp. 117-124;
- Cazacu, Matei, *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la mer Noire aux XIV^e-XV^e siècles*, în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Louvain – Paris, 1986;
- Chiper, Mihai, *Ștefan cel mare în memoria generației pașoptiste*, în „A.I.I.X.I.”, XLI, 2004, Iași, pp. 1-20;
- Chiricheș, Coriolan–Cornaci, Mihai, *Ștefan cel Mare și Sfânt. Emisiuni numismatice din anul 2004*, în „A.M.S.”, IV, 2005, Botoșani, pp. 268-281;
- Ciobanu, Tiberiu, *Mari victorii ale oștilor române conduse de Ștefan cel Mare*, în „Columna”, V, 2004, n-rele 17-18, Timișoara, pp. 7-12;
- Ciocan, Rodica, *Contribuții la studiul relațiilor lui Ștefan cel Mare cu Ivan III*, în vol. „Studii și comentarii de istorie și lingvistică”, București, 1947;
- Ciocoșei, Mihaela Elena, *Viziunea lui Dimitrie Cantemir despre monarhul din perioada Renașterii. Studiu de caz: Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 2007, pp. 122-142;
- Ciută, Ioan, *Politica lui Ștefan cel Mare privind întărirea autorității centrale domnești*, în „Carpica”, XXXI, 2002, Bacău, pp. 143-146;
- Cocârlă, P.S., *Târgurile sau orașele Moldovei în epoca medievală (secolele XV-XVIII)*, Chișinău, 1991;
- Crăiescu, Constantin, *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp. 53-60;
- Cristea, Ovidiu, *Note sur le rapport entre le prince et „l'homme saint” dans les Pays Roumains. La rencontre d'Etienne le Grand avec Daniel l'Ermite*, în vol. *L'Empereur hagiographe*, Bucarest, 2001, pp. 177-185; varianta în limba română, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004*, Putna, 2003, pp. 192-198;
- Cristea, Ovidiu, *Ștefan cel Mare și Daniil Sihastrul. Notă asupra relației dintre prinț și omul sfânt în Țările Române*, în vol. *Altfel despre Ștefan cel Mare*, Edit. Anastasia, București, 2004, pp. 287-293;
- Denize, Eugen, *Lumea în a doua jumătate a secolului al XV-lea și Moldova lui Ștefan cel Mare*, în „D.R.”, 2004, n-rele 1-2, București, Chișinău, pp. 22-32;
- Denize, Eugen, *Semnificația haraciului în relațiile moldo-otomane din vremea lui Ștefan cel Mare. Câteva considerații*, în „S.M.I.M.”, XXIII, 2005, București, pp. 227-239;
- Denize, Eugen, *Țările Române în relațiile internaționale. Secolele XV-XVI (vezi Epoca lui Ștefan cel Mare)*, Edit. Dorul, Aalborg, Danemarca, 1999, 205 p.;

- Dragnev, Demir-Cașu, Igor-Dragnev, Emil-Pârlariuc, Virgil, *Ștefan cel Mare și Sfânt în contextul epocii sale și al posterității*, Edit. Civitas, Chișinău, 2004, 207 p.;
- Elekes, Lajos, *Nagy István moldovai vajda politikája és Mátyás király (The Policy of Stephen the Great, Prince of Moldavia, and King Mathias)*, Budapest, 1937;
- *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles). Etudes à la mémoire de Mihail Guboglu*, sous la direction de F. Bilici, I. Căndea, A. Popescu, Éditions Istros, Braïla, 2007, 763 p. (vezi pp. 140-170, 363-390, 481-486);
- Eșanu, Andrei, *Ștefan cel Mare și epoca sa. 500 de ani de la trecerea în nemurire*, în „Tyrageția”, XIII, 2004, Chișinău, pp. 3-15;
- Eșanu, Andrei, *Ștefan cel Mare și epoca sa. 500 de la trecerea în nemurire*, în „Tyrageția”, XIII, 2004, Chișinău, pp. 3-15;
- Eșanu, Andrei, *Vlaicu pârcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*, Edit. Prut Internațional, Chișinău, 2001, 108 p.;
- Eșanu, Andrei-Eșanu, Valentina, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte*, Edit. Institutului Cultural Român, București, 2004, 600 p.;
- Eșanu, Andrei-Eșanu, Valentina, *Pârcălabii de Hotin, în domnia lui Ștefan cel Mare*, în „Cugetul”, 2003, n-r 3, Chișinău, pp. 14-17;
- Eșanu, Andrei-Eșanu, Valentina, *Ștefan cel Mare – ctitorul primei biserici din piatră de la Căpriana*, în „Arta”, 2002, Chișinău, pp. 25-30;
- Eșanu, Andrei-Eșanu, Valentina, *Ștefan cel Mare și Mănăstirea Căpriana*, în „Sud-Est”, 2001, nr 3, Chișinău, pp. 124 -140.
- Eșanu, Valentina, *Pârcălabii de Orhei în epoca lui Ștefan cel Mare*, în „D.R.”, IX, 2002, nr. 1, București-Chișinău, pp. 9-15;
- *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator Mihai Dinu Sturdza, București, Edit. Simetria, 2004, 670 p.;
- Fenyvesi, László, *Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás. Király haláláig [Relations diplomatiques turco – hongroises jusqu'à la mort du roi Mattias]*, în „Hadtörténelmi Közlemények”, 103, 1990, Budapest;
- Filitti, J.C., *Marie Paléologue (+1477), épouse d'Etienne le Grand, prince de Moldavie*, Bucarest, 1937;
- Floareș, D., *Fortificațiile Țării Moldovei în secolele XIV-XVII*, Iași, 2005;
- Fráknói, Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái. XX. Mátyás király követei keleten (Diplomates hongrois du roi Mattias à l'est)*, în „Századok”, 33, 1899;
- Gaiță, Alexandru, *Ștefan cel Mare la curbura Carpaților*, în „Acta Bacoviensis”. Anuarul Arhivelor Naționale- D.J. Bacău, I, 2006, Bacău, pp. 134-143;
- Gâscă, Alexandru, *Din viața voievozilor noștri: Familia lui Ștefan cel Mare*, în „S.A.I.”, LXVIII, 2004, București, pp. 47-52;
- Gonța, Gheorghe, *Viața politică a Țării Moldovei în epoca domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi (Relațiile internaționale și mișcarea de eliberare în contextul*

- politicii otomane în a doua jumătate a secolului al XV-lea – secolul al XVI-lea*), Edit. Cart-didact, Chișinău, 2004, 236 p.;
- Gorovei, Ștefan S.–Szekély, Maria Magdalena, *Les emblèmes impériaux de la princesse Marie Assanine Paléologue*, în „E.B.P.B.”, V, 2006, București, pp. 49-87;
- Gorovei, Ștefan S.–Szekely, Maria Magdalena, *Princeps Omni Laude Maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, carte tipărită cu binecuvântarea I.P.S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăușilor, Sfânta Mănăstire Putna, Editura Mușatinii, 2005, 629 p. + 59 fig.;
- Halic, Bogdan-Alexandru, *Politica de securitate a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare. Puncte de vedere*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 2007, pp. 89-107;
- Hoensch, Jörg, K., *Mathias Corvinus. Diplomat, Feeldherr und Mäzen*, Graz-Wien-Köln-Styria, 1998, 328 p.;
- Husar, Alexandru, «Poarta Creștinătății» [-Țara Moldovei lui Ștefan cel Mare] în vol. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, volum editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, cuvânt înainte de Alexandru Zub, Edit. Alfa, Iași, 2003, pp. 309-316;
- Ifrim, Maricica, *Ștefan cel Mare: ipostaze ale puterii domnești*, în „R.A.”, an LXVI, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 120-128;
- Josanu, Vitalie, *Importanța Cetății Albe pentru Țara Moldovei. Câteva însemnări*, în „Studii de istorie veche și medievală”, 2004, Chișinău, pp. 222-227;
- Joudiou, Benoît, *La règne d'Etienne le Grand et la succession: une perspective idéologique*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, Edit. Mușatinii, Suceava, pp. 415-428;
- Kitsikis, Dimitri, *L'Empire ottoman*, Paris, Paris, 1994 (sultanatele lui Mehmed II și Baiazid II);
- Lazăr, Silvia, *O controversată problemă de geografie istorică: localizarea Chilie și câteva noi informații documentare venețiene privitoare la cucerirea cetății moldovene de către otomani*, în „Erasmus”, 2002, n-r 13, București, pp. 102-106;
- Lefter, Lucian-Valeriu, *Boieri și „domenii” în ținutul Vaslui înainte și în vremea lui Ștefan cel Mare*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp. 61-68;
- Luca, Gavril-Dumitroaie, Gheorghe, *Cetatea Neamț. Monografie*, Edit. Constantin Mătasă, Piatra Neamț, 2000, 120 p.;
- Lucinescu, Dan, *Ștefan cel Mare și Sfânt*, ediția a II-a, Edit. Fides, Iași, 2002, 272 p.;
- Manole, Gică, *Ștefan cel Mare. 1457-1504*, ediția a II-a, Edit. Corint, București, 2008;
- *Marea Neagră de la „lacul bizantin” la provocările secolului XXI*. Culegere de studii, coord. General-maior (r) d-r Mihail E. Ionescu, Edit. Militară, București, 2006, 464 p. + 42 fig., pp. 96-118;
- Micle, Veniamin, *Sfântul Ștefan cel Mare, voievodul Moldovei (1504-2004)*, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 2004, 30 p.;
- Minea, Ilie, *În legătură cu Maria de Mangop*, în „C.I.”, V-VII, 1929-1931, Iași;

- Mirgaleev, J.M., *Politieskaia istorija Zolotoy Ordī, perioda pravlenija Toktamış-Hana (Istoria politică a Hoardei de Aur, în perioada conducerii lui Toktamış-Han)*, Kazan, 2003.
- Mischevca, Vlad, *Ștefan cel Mare și Sfântul Munte Athos*, în „L.R.”, 2004, n-rele 4-6, Chișinău, pp. 66-77;
- Moșneagu, Marian, *Politica navală a Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „R.I.M.”, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 52-55;
- Murgescu, Bogdan, *Ștefan cel Mare – 2004. Câteva reflecții la 500 de ani de la moartea domnitorului*, în „A.M.S.”, IV, 2005, pp. 132-141;
- Năstase, Dumitru, *Ideea imperială în Țările Române, Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, Atena, 1972;
- Nicolae, Eugen, *Invazia asprilor otomani și riposta lui Ștefan cel Mare: emisiunile moldovenești de tip otoman*, în „A.M.S.”, IV, 2005, Botoșani, pp. 124-131;
- Nițu, Florentina, *Societatea moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare și evoluțiile economice europene. Preful satelor în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 2007, pp. 30-41;
- Oberländer-Târnoveanu, Ernest, *Componenta pontică în circulația monetară moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare*, în „R.M.”, XL, 2004, nr. 3, pp. 63-85;
- Pál, Fodor, *The Simurg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary (1390-1533)*, în vol. *Fight against the Turk in the Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, ed. Zambori Istvan, Budapest, 2004, pp. 9-36;
- Papp, Sándor, *Cristian Vassals on the Northvest Border of the Ottoman Empire*, in *The Turks, t.3, Ottomans*, Ankara, Y.T.Y., 2002, pp 744-753; variantă în limba maghiară, în „Aetas”, 17, 2002, nr. 1, Budapest, pp. 67-96;
- Papp, Sándor, *Hungary and the Ottoman Empire (from the Begining to 1540)*, în vol. *Fight against the Turk in the Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, ed. Zambori Istvan, Budapest, 2004, pp. 37-90;
- Papp, Sándor, *Ștefan cel Mare, le roi Mattias et l'Empire ottoman*, în vol. *Enjeux politiques, économique et militaires en mer Noire (XIVe – XXle)*, 2007, pp. 363-390;
- Paradais, Claudiu, *În căutarea comorilor lui Ștefan cel Mare*, în „Cugetul”, 2004, n-r 3, Chișinău, pp. 5-15;
- Păcurariu, Mircea, *Ștefan cel Mare – ctitor de lăcașuri sfinte*, în „Academica”, an XIV, 2004, n-r 23, București, pp. 5-8;
- Pecican, Ovidiu, *Sânge și trandafiri. Cultură ero(t)ică în epoca ștefaniană*, Edit. Cartier istoric, Chișinău, 2005, 208 p.;
- Pilat, Liviu, *Biserică și putere în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp. 133-149;
- Pilat, Liviu, *Cutul Sfintei Cruci în vremea lui Ștefan cel Mare*, în „An.P.” I, 2005, nr 1, Putna, pp. 5-15;
- Pilat, Liviu, *Mesianism și escatologie în imaginarul epocii lui Ștefan cel Mare în „S.M.I.M.”, XXII, 2004, București, pp. 101-116;*

- Pilat, Liviu, *Modelul constantinian și imaginarul epocii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004. Atlas al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, Edit. Mușatinii, pp. 429-444;
- Pintilescu, Florin, *Religie și artă în Moldova lui Ștefan cel Mare. Simbolismul iconografic*, în vol. *Confesiune și cultură în Evul Mediu. În onoare Ion Toderășcu*, Iași, 2004, pp. 211-218;
- Pippidi, Andrei, *Lucruri noi despre Ștefan cel Mare*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp. 79-91;
- Piticar, Gruie, *Ștefan cel Mare în literatura română*, în „Zargidava”, 2004, n-r 3, Bacău, pp. 15-23;
- Pop, I.A., *Relații între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „A.M.N.”, XXXI, 1994, n-r 2, Cluj-Napoca; reeditat în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, Edit. Mușatinii, Suceava, pp. 420-434;
- Pop, Ioan-Aurel, *Creștinătatea europeană între cruciadă și pace: rolul rezervat celor două „Valahii” la începutul secolului al XVI-lea*, în vol. *omagial Confesiune și cultură în Evul Mediu. În onoare Ion Toderășcu*, Iași, 2004;
- Pop, Ioan-Aurel, *Relations entre le Transylvanie et la Moldavie à l'époque d'Etienne le Grand*, în „T.R.”, XIII, 2004, n-o 2, Cluj, pp. 20-34;
- Pop, Marin, *Considerații privind personalitatea lui Ștefan cel Mare și modul cum a fost ea percepută și comemorată de către posteritate*, în „Silvania”, III, 2004, n-rele 1-4, Zalău, pp. 22-30;
- Popa, Anghel, *Sărbătorile naționale de la Putna, Câmpulung Moldovenesc*, 2004, 222 p.;
- Popescu, Anca, *La mer Noire ottomane: mare clausum ? mare apertum ?*, în vol. *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe – XXIe siècles)*, 2007, pp. 141-170;
- Popescu, Anca, *Regim vamal și dominație politică: Chilia și Cetatea Albă în secolul al XV-lea*, în „R.I.”, XV, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 207-214;
- Porumb Marius, *Ștefan cel Mare și Transilvania*, în „Tribuna”, III, 2004, n-r 45, Cluj, pp. 3, 14; în „T.R.”, XIII, 2004, n-r 2, Cluj, pp. 13-19 (în limba engleză);
- Porumb, Marius, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în secolele XV-XVI*, în „L.R.”, 2004, n-rele 4-6, Chișinău, pp. 78-83; Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 2004, 123 p.;
- Postică, Gheorghe, *Cetatea Orheiului în strategia lui Ștefan cel Mare*, în „Tyragetia”. Istorie. Muzeologie, s.n., XVI, vol. I/2, 2007, Chișinău, pp. 9-16;
- Prodan, Dan, *Moldoveni și otomani în timpul lui Ștefan cel Mare. O bibliografie*, în „A.M.S.”, IV, 2005, Botoșani, pp. 142-191;
- Purdelea, Cosmin, *Relațiile diplomatice ale Moldovei cu Polonia și Ungaria în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Columna”, V, 2004, n-rele, 17-18, Timișoara, pp. 16-19;
- Reindl, Hedda, *Männer um Bayezid. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II (1481-1512)*, Berlin, 1983;

- Rezachievi, Constantin, *Ștefan cel Mare (1457, aprilie 12 – 1504, iulie 2)*, în „Cugetul”, 2004, n-r 1, Chișinău, pp. 27-33;
- Ruzé, Alain, *Etienne le Grand, défenseur de la Chrétinité et «Athlète du Christ»*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 2007, pp. 9-29;
- Simion, Eugen (coord.), *Ștefan cel Mare – 500*, în „Academica”, XIV, 2004, n-r 25, București, pp. 3-29;
- Simon, Alexandru, *Stephen the Great and his Involvement in Transylvania*, în „T.R.”, XIII, 2004, n-o 2, Cluj, pp. 35-53;
- Stoian, Radu Zamfir, *Personalitatea lui Ștefan Voievod în timpul vieții și după trecerea spre cele veșnice*, în „Acta Bacoviensis”. Anuarul A. N. – D.J. Bacău, I, 2006, pp. 162-167;
- Szekely, Maria Magdalena, *Mănăstire Putna – loc de memorie*, în „S.M.I.M.”, XXII, 2004, pp. 73-101;
- Székely, Maria Magdalena, *Ștefan cel Mare și cultul Sfintei Cruci*, în „An.P.”, I, 2005, n-r 1, Putna, pp. 17-34;
- Szekely, Maria Magdalena, *Ștefan cel Mare și sfârșitul lumii*, în „S.M.I.M.”, XXII, 2003, București, pp. 271-278;
- Szekely, Maria Magdalena–Gorovei, Șt. S., *Gesturile puterii la Ștefan cel Mare*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp. 93-99;
- Szekely, Maria Magdalena–Gorovei, Șt. S., *Nepoții lui Ștefan cel Mare*, în „A.G.”, V, 1998, n-rele 1-2, Iași, pp. 107-123;
- Székely, Maria Magdalena–Gorovei, Ștefan S., *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Sfânta Mănăstire Putna, 2006, Edit. Mușatinii, 290 p. + 244 fig.;
- *Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Referate și comunicări*, Chișinău, 2005;
- *Ștefan cel Mare și epoca sa*, Culegere de studii, coordonator: Tudor Teoteoi, Edit. Universității din București, 2007, 215 p.;
- *Ștefan cel Mare și Sfânt – 500. Evocări băcăuane*, editat de Jean Ciută, Lăcrămia Marin-Stratulat, Grigore Codrescu, Marius Alexandru Istina, Edit. Conexiuni, Bacău, 2004, 200 p.;
- *Ștefan cel Mare și Sfânt în memoria băcăuanilor*, volum îngrijit de Ioan Mitrea, Alexandru Artimon, Edit. Conexiuni, Bacău, 2004, 272 p.;
- *Ștefan cel Mare, ctitor al lăcașurilor sfinte*, Edit. Reprograph, Craiova, 2003, 44 p.;
- Tardy, Lajos, *Régi magyar követjárások Keleten [Légations anciennes hongroises à l'est]*, Budapeșt, „A.K.K.C.R”, 1983, pp. 35-62;
- Tătar, Octavian, „Păgânul” în mentalitatea românilor din principatele române în secolele XV-XVII, în vol. *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2002, pp. 197-208;
- Teoteoi, Tudor, *Étienne le Grand, prince souverain, et ses rapports avec le culte des saints militaires*, în „E.B.P.B.”, V, 2006, Bucarest, pp. 89-116;

- Teoteoi, Tudor, *Ștefan cel Mare între tradiția bizantină și cea apuseană*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 2007, pp. 145-202;
- Theodorescu, Răzvan–Solcanu, Ion–Sinigalia, Tereza, *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare*, Edit. Coresi SA, București, 2004, 120 p.;
- Tomescu, Vasile, *Muzica în spațiul românesc în epoca lui Ștefan cel Mare*, în „Academica”, XIV, 2004, n-r 24, București, pp. 14-17;
- Tomescu, Vasile, *Ștefan cel Mare evocat în arta sonoră*, în „Academica”, XIV, 2004, n-r 23, București, pp. 9-12;
- Țiplic, Ioan Marian, *Breslele producătorilor de arme din Sibiu, Brașov și Cluj (sec. XIV-XVI)*, Sibiu, 2001, 167 p.;
- Țurcanu, Ion, *Factorul religios în politica externă a lui Ștefan cel Mare*, în „R.I.M.”, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 37-46;
- Țurcanu, Ion, *Ștefan cel Mare, ctitor de țară și creator de cultură în „Cugetul”*, 2004, n-r 2, Chișinău, pp. 18-26;
- Țurcanu, Ion, *Ștefan cel Mare. Mică enciclopedie pentru adolescenți*, Edit. Arc, Chișinău, 2004, 48 p. cu text și ilustrații color;
- Viallon, Marie F., *Venise et la Porte Ottomane (1453-1566). Un siècle de relations vénéto-ottomanes de la prise de Constantinople à la mort de Soliman*, Paris, 1995;
- *Viața Sfântului Ștefan cel Mare*. Antologie de G. Kirileanu, ediție și prefață de Alexandru Stănculescu-Bârda, Edit. Cuget Românesc, 1998, 320 p.;
- Vitcu, Dumitru, „*Preistoria*” unui monument: statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare din Iași, în „A.I.I.X.I.”, XLI, 2004, Iași, pp. 21-30;

III. Studii, articole, cercetări, contribuții tematiche: 1457-1473

- Denize, Eugen, *Impactul căderii Constantinopolului asupra spațiului românesc*, în vol. *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, 2003, Brăila, pp. 119-132;
- Eșanu, Andrei, *Când s-a născut Ștefan cel Mare?*, în „Cugetul”, 2003, n-r 4, Chișinău, pp. 6-12;
- Eșanu, Andrei, *Tatăl lui Ștefan cel Mare – Bogdan al II-lea*, în „Tyrageția”, XIII, 2004, Chișinău, pp. 91-100;
- Eysser, Rigomera, *Papst Pius II und der Kreuzzug gegen die Turken*, în vol. *Mélanges d'Histoire Générale*, publiés par Constantin Marinescu, București, 1938, pp. 1-134;
- Filipescu, Radu, *Oltea Doamna în opinia publică modernă și contemporană*, în „A.I.I.X.I.”, XLI, 2004, Iași, pp. 67-78;
- Fráknói, Vilmos, *La politique extérieure du roi Mathias de Hongrie (1464-1470)*, în „Revue d'histoire diplomatique”, V, 1891, pp. 383-418;
- Gorovei, Ștefan S., *Baia, 1467*, în „Europa XXI”, 11-12, 2002-2003, Iași, pp. 41-56;
- Josanu Vitalie, *Ștefan cel Mare nu s-a bătut niciodată pentru Cetatea Albă*, în „Historia”, II, 2004, 31, București, pp. 45-46;

- Mărculeț, Vasile, *Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș – adversari ireconciliabili*, în „*Historia. Revistă de istorie*”, VII, n-r 62/februarie 2007, București, pp. 60-67;
- Neagoe, Manole, *Campania din 1467 și lupta de la Baia*, cu ediția critică și traducerea izvoarelor de Dan Șlusanschi, Edit. Roza Vânturilor, București, 2007, 156 p.;
- Nótári, Tamás, *A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini Europa című műveben [Les étapes de l'expansion turque dans l'ouvrage Europe d'A.S.P.]*, în „*Aetas*”, 14, 1999, nr. 4, pp. 149-162;
- Pall, Francisc, *Notes du pèlerin William Wey à propos des opérations militaires des Turcs en 1462*, în „*R.H.S.E.E.*”, XXII, 1945, Bucarest, pp. 246-266;
- Parasca, Pavel, *Împrejurările politice externe ale instalării și consolidării domniei lui Ștefan cel Mare în „D.R.”*, 2004, n-rele 1-2, Chișinău, pp. 11-21;
- Șimanschi, Leon-Agache, Dumitru, *Moldova între 1469 și 1473: program de guvernare și conjuncturi politice*, în „*A.I.I.X.I.*”, XXXV, 1998, Iași, pp. 1-18;
- Șimanschi, Leon, *12 Aprilie – o zi de două ori memorabilă din viața lui Ștefan cel Mare și Sfânt*, în „*A.M.S.*”, IV, 2005, Botoșani, pp. 32-39;
- Zănescu, Ionel, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Vlad Țepeș*, în „*R.M.*”, XL, 2004, nr. 3, pp. 17-25;
- Zub, Alexandru, *Repere simbolice în posteritatea ștefaniană*, în „*Academica*”, XIV, 2004, n-rele 27-28, pp. 27-30;

IV. Studii, articole, cercetări, contribuții tematiche: 1473-1486

- Andreescu, Ștefan, *Caffa, hanul crâmlean Hadji Ghirai și Moldova: noi știri dintr-un act genovez*, în idem, *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, București, 2005;
- Andreescu, Ștefan, *Ștefan cel Mare al Moldovei și Zaccaria Ghizolfi, seniorul din Matrega. Câteva note despre relațiile lor*, în idem, *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, București, 2005; în „*An.P.*”, I, 2005, n-r 1, Putna;
- Dogaru, Mircea, *Bătălia de la Șcheia, ultimul episod al războiului pontic româno-otoman din anii 1470-1486*, în „*A.I.S.P.A.I.M.*”, 1999, București, pp. 152-164;
- Dogaru, Mircea, *Considerații privind rolul și acțiunile flotei în strategia apărării Dunării maritime și litoralului nord-vestic pontic în epoca lui Ștefan cel Mare*, în „*A.M.M.R.*”, 1999, 2, Constanța, pp. 119-127;
- Gonța, Gheorghe, *Confruntările moldo-otomane în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în „*L.R.*”, 2004, n-rele 4-6, Chișinău, pp. 54-65;
- Gorovei, Șt. S., „*Din Purice-Movilă*” și „*Barnovschi-Moghilă*”. Două explicații (nu numai) genealogice, în „*A.G.*”, III (VIII), 1996, n-rele 3-4, Iași;
- Gorovei, Șt. S., *Din nou Hronotă: epilog*, în „*A.I.I.A.X.I.*”, XVI, 1979, Iași, pp. 537;
- Gorovei, Ștefan S., „*Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovei*”, în „*S.M.I.M.*”, XXII, 2004, București, pp. 9-50;
- Iosipescu, Sergiu, *Marea Neagră, de la imperiul mongol și coloniile genoveze la afirmarea statelor riverane și cucerirea otomană (1204-1484)*, în vol. *Marea Neagră de la “lacul bizantin” la provocările secolului XXI*. Culegere de studii, coord. general-

- maior (r) d-r Mihail E. Ionescu, Edit. Militară, București, 2006, pp. 47-113, în special, pp. 96-113;
- Postică, Gheorghe, *Cetatea Orheiului în strategia lui Ștefan cel Mare*, în „Tyragetia”. Istorie. Muzeologie, s.n., XVI, vol. I/2, 2007; Chișinău, pp. 9-16;
- Pippidi, Andrei, *O solie din Moldova la Veneția [1477]*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, Edit. Mușatinii, pp. 499-508;
- Pistarino, Geo, *La caduta di Caffa: diaspora in Oriente*, în idem, *Genovesi d'Oriente*, Genova, 1990;
- Szekely, Maria Magdalena-Gorovei, Șt. S., *Călugărirea lui Ștefan cel Mare. De la temeiurile ipotezei la realitatea istorică*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp. 93-99;
- Simon, Alexandru, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474-1475). Considerații asupra relațiilor dintre Regatul Ungariei, Moldova și Țara Românească*, în „S.U.B.B.H.”, IL, 2004, n-r 2, Cluj, pp. 3-26;
- Simon, Alexandru, *The Use of the „Gate of Christendom”. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the late 1400's*, în „Quaderni”, 2004, n-o 3, Bucarest, pp. 205-224;
- Treptow, Kurt W., *Albania and the Ottoman Invasion of Italy. 1480-1481*, în „Studia Albanica”, 1990, n-r I, Tirana, pp. 81-105;
- Tuluș, Arthur, *Consecințele anului 1484 asupra circulației monetare din Moldova*, în „Istros”, an IX, 1999, Brăila, pp. 371-376;

V. Studii, articole, cercetări, contribuții tematice: 1486-1504

- Ciubotaru, Mircea, *O problemă de demografie istorică de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare*, în „An.P.”, I, 2005, nr. 1, pp. 69-77;
- Cîrstina, Irina, *Bogdan the Third and the so-called submission of Moldavia Towards the Ottoman Gate*, în „A.U.V.S.A.H.”, 2000-2001, n-ros 2-3, Târgoviște, pp. 148-151;
- Gombos, Constantin, *Cetatea Ciceului sub stăpânirea lui Ștefan cel Mare în „Columna”*, V, 2004, n-rele 17-18, Timișoara, pp. 13-15;
- Gonța, Gheorghe, *Relațiile politice dintre Țara Moldovei și Statul Rus în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în „R.I. Mold.”, 2003, n-rele 1-2, Chișinău, pp. 26-38;
- Gorovei, Ștefan S., *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, V, 1978, Suceava;
- Halic, Bogdan-Alexandru, *Imaginea lui Ștefan cel Mare în rapoartele lui Mateo Muriano (1502-1503)*, în „R.I.M.”, 2004, n-rele 1-2, București, pp. 47-51;
- Ilie, Liviu Marius, *Ștefan cel Mare și asocierea la tronul Moldovei*, în „R.I.”, XV, 2004, n-rele 3-4, București, pp. 67-82;
- Pienaru, Nagy, *Moldova și Hanatul din Crimeea, 1484-1492*, în „S.M.I.M.”, XXII, 2002, București, pp. 125-132;

- Rezachievici, Constantin, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) și Elena Ștefanova Volșanca. Legături dinastice și politice*, în „S.M.I.M.”, XXII, 2004, București, pp. 51-72;
- Solcan, Șarlota, *Ștefan cel Mare – stăpân de domenii în Transilvania*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 2007, pp. 42-47;
- Soreanu, Mircea, *Marea Neagră – „lac otoman”*, în vol. *Marea Neagră de la „lacul bizantin” la provocările secolului XXI*. Culegere de studii coord. General-maior (r) d-r Mihail E. Ionescu, Edit. Militară, București, 2006, pp. 114-149, în special pp. 114-118;

**Moldavians and Ottomans in the Time of Stephen the Great.
The Completion of a Bibliography
(Summary)**

In this contribution the author up-to-dates and completes the bibliography concerning Stephen the Great, prince of Moldavia, on 550 years from his moldavian enthronement (1457-2007). There were presented 220 new historiographical contributions about the theme from the title. Methodological specifications and thematical categories are identical with those from my former article, from 2004 (see „Acta Moldaviae Septentrionalis”, IV, 2005, Botoșani, pp. 142-191, in special p. 148).



PONDEREA PODOABELOR ÎN CADRUL ACUMULĂRILOR DE AVERE ȘI A ZESTREI JUPANIȚELOR ȘI DOMNIȚELOR DIN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN SECOLELE XVI-XVII*

FLORENTINA NIȚU**

Începând cu secolele XIV-XV, podoabele au devenit o componentă importantă a veșmântului în Europa apuseană, pentru ca, din secolul al XVI-lea, aurarii să producă nu numai la comanda capetelor încoronate ci și pentru nobilime sau fețele bisericești. Tipurile de bijuterii purtate de doamne s-au diversificat apoi, treptat, devenind tot mai numeroase. În Țările Române, podoabele de secol XVI-XVII au purtat amprenta fastului și somptuozității, reflectând poziția marcantă a posesorilor lor în societate, la fel cum se întâmpla în apusul sau centrul Europei. Dealtfel, documentele păstrate din secolele XVI-XVII atestă creșterea într-un ritm rapid atât a averilor domnilor și a marilor boieri cât și a negustorilor (mai ales a celor din Transilvania); aceștia reușeau să teaurizeze cantități importante de metale prețioase atât sub formă de monedă cât și sub formă de bijuterii sau piese de orfevrărie.

Însă, dacă în apusul Europei se considera a fi bogată persoana care poseda cât mai mult numerar în aur și argint, în spațiul nostru – marcat de instabilitatea politică - averile boierilor și, mai ales, ale domnilor, sugerează preferința păstrării valorii sub forma podoabelor sau a orfevrăriei din metal prețios. Vedem astfel că aceste podoabe din metal prețios constituiau în secolele XVI-XVII un mijloc alternativ de teaurizare, în condițiile în care numerarul nu era atât de consistent. Alteori, aflați în exil, domnii ori boierii preferau să își cheltuiască mai întâi banii (monedele) și abia apoi bijuteriile sau piesele de orfevrărie. Așadar, în condițiile tulburi ale epocii, podoabele constituiau în egală măsură valori durabile, care puteau fi transformate în bani lichizi ori puteau fi transportate ușor în timpul pribegiei. Orientarea spre investiții în podoabe și pietre scumpe pare să fi sporit o dată cu secolul al XVI-lea; pentru Țara Românească și Moldova, rezultatele săpăturilor arheologice indică un salt cantitativ față de epoca

* Articol inedit.

** Doctor în istorie, Facultatea de Științe Auxiliare și Muzeologie, București

precedentă (ilustrată mai ales de vestigiile Basarabilor din necropola voievodală de la Curtea de Argeș sau de cele aparținând epocii lui Ștefan cel Mare).

Din păcate, informațiile documentare asupra valorii acestor podoabe sunt extrem de fragmentare. Inventarele averilor și foile de zestre care s-au păstrat, nu numai că nu sunt foarte generoase în a ne dezvălui întotdeauna valoarea unora dintre bijuteriile epocii, dar de cele mai multe ori nu ne dau nici indicii consistente privind aspectul acestor piese, greutatea, dimensiunile pietrelor prețioase cu care erau ornate. Din această cauză, studiile care s-au aplecat asupra zestrei, de pildă¹, evită să ia în discuție valoarea totală a acestora sau ponderea diferitelor categorii de bunuri.

Acele informații păstrate indică faptul că o parte importantă a marilor averi de secol XVI-XVII preferau să păstreze metalul prețios mai ales sub forma prelucrată a unor podoabe sau a produselor de orfevrărie. Avantajul conferit de acest procedeu era, în primul rând, acela al păstrării unor valori mari în obiecte de mici dimensiuni (în cazul podoabelor) care puteau fi ușor transportate în timpul unui refugiu. Se adăuga la aceasta și faptul că bogăția încorporată în piesele de podoabă putea fi etalată în diverse ocazii solemne, conducând la sporirea prestigiului posesorului. Podoabele constituiau astfel și o investiție în poziția socială, o formă de exprimare a consumului opulent, care avea rolul de a face o bună "publicitate" purtătorului.

Pe de altă parte, bijuteriile puteau fi folosite și în situații extreme, pentru a obține o serie de împrumuturi; în multe situații, creditorul lua drept zălog sau garanție de la debitor (de regulă, din rândurile boierimii, dar nu numai) unul sau mai multe obiecte de podoabă ale acestuia. La începutul secolului al XVIII-lea, Antiohie Jorea, fost hatman și Gligoraș Jorea, trei logofăt, luaseră în arendă cămărașia ocnelor de la Constantin Duca, domnul Moldovei. Însă, neavând suficiente lichidități pentru a putea achita primul sfert din arendă, au luat bani cu împrumut de la negustori, punând ca zăloage niște *inele de aur cu pietre*². Pe la 1726, diata Mariei, fata Radului logofăt cuprinde și ea menționarea unor obiecte de podoabă care fuseseră zălogite în vederea obținerii de împrumuturi; este vorba despre *o pereche de cercei cu un picior de balaș și luminile de zmaragd* (zălogite la Gheorghe hangiu pentru 22 taleri noi), *o pereche de cercei cu luminile de balaș, cu câte trei picioare de mărgăritar* (zălogite la Stamate vameșul pentru 6 taleri noi) și *nouă șiruri de mărgăritare* (zălogite la jupân Hriste pentru 40 taleri)³.

Alteori, în vremuri grele, sculele din zestre erau vândute pentru a acoperi datoriile sau pentru a supraviețui; deși există și cazuri în care, în lipsa lichidităților, boierii se împrumutau cu diverse sume, se pare că cel mai adesea, aceștia preferau să vândă câte ceva. Printre ultimele bunuri vândute în aceste cazuri se numărau ocinile și

¹ Constanța Ghițulescu, *Zestrea între normă și practică. Țara Românească în secolul al XVII-lea*, în "S.M.I.M", XVIII, 2000, pp. 213-222 și "S.M.I.M", XIX, 2001, pp. 255-264. Autoarea arată, de altfel, la p. 219 că s-a izbit de lipsa unor studii care să calculeze cuantumul zestrei sau al părții de avere ce revenea băieților.

² *Documente românești din arhiva mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog*, vol. I, ed. de Florin Marincescu, Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, Iași, 2005, p. 110, doc. 199.

³ *Documente privitoare la istoria orașului București (1634 - 1800)*, București, 1982, pp. 159-160, doc. 125.

sculele⁴. În cazul unor probleme financiare acute, se putea întâmpla ca soțul să folosească podoabele din zestrea soției pentru a plăti datoriile, urmând ca zestrea să fie reconstituită în vremuri mai bune. În această situație se afla, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Hrizan postelnicul, care cheltuia zestrea soției iar la moartea acestuia, jupâneasa își revendica “zestriile ei”. În a doua jumătate a secolului, Matei sulger, aflat și el la ananghie, vindea zestrea soției pentru a-și plăti datoriile⁵; mai multe documente de la sfârșitul deceniului al optulea al secolului îl surprind pe acesta încercând să reconstituie această zestre și, în general, să lase lucrurile în ordine⁶.

În general, însă, se avea în vedere necesitatea ca podoabele să fie transmise generațiilor următoare, astfel încât acestea erau printre ultimele bunuri vândute în situații dificile.

În secolul al XVI-lea, un caz interesant de investire a averii în bijuterie îl constituie venețianul Aloisio Gritti, trimis de Poartă în Transilvania. Acesta, conform unui apropiat al său, era posesorul unor pietre scumpe a căror valoare totaliza 350.000 galbeni (cea mai importantă investiție în pietre scumpe din spațiul nostru atestată documentar până acum) însă, averea sa mai cuprindea și vase de aur sau argint, împodobite la rândul lor cu pietre prețioase. Înclinația sa pentru colecționarea de pietre prețioase, de pe urma comercializării cărora se și îmbogățise, se poate observa și în momente de cumpănă ale existenței (fugar fiind, își ascunde pietrele scumpe în cizme). Averea lui Gritti, care mai cuprindea veșminte sau stoffe scumpe precum și alte bunuri totaliza, se pare, în jur de 1 milion de galbeni⁷. Aceasta înseamnă că valoarea pietrelor prețioase (350.000 galbeni) reprezenta 35% din totalul averii, ceea ce constituia un procent destul de important. Suma reprezenta totodată echivalentul, în epocă, a 175.000 boi sau a 1.400.000 câble grâu⁸.

La polul opus se află averea doamnei Voica, văduva lui Mihnea cel Rău al Țării Românești, refugiată la Sibiu; orfevrăria rămasă acesteia reprezenta partea cea mai valoroasă, astfel că din totalul de 2.400 florini, conform evaluării făcute în 1514, orfevrăria însuma un procent de 73%, veșmintele, 13%, în timp ce pietrele (72 granate mici și alte pietre numite “kwach”), doar 7%, ca și banii peșin, de altfel⁹.

Petru Cercel fugea în Transilvania, împreună cu 43 de care încărcate cu “bani, scule și alte avuții”¹⁰. Valoarea tezaurului său a fost apreciată de contemporani la peste 1.000.000 aspri (din care aproximativ 700.000 aspri reprezentau banii proveniți din dări

⁴ DANIC, Achiziții Noi, CLXXV/13, CLXXIV/26.

⁵ *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, publicate de Paul Șt. Grecianu, vol. I, București, 1913, p. 104.

⁶ Sulgerul a bolit mai mulți ani, ceea ce i-a oferit răgazul necesar pentru rezolvarea acestei probleme; v. DANIC, Achiziții Noi, CLXXIV/26.

⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, coord. Maria Holban, București, 1968, p. 365.

⁸ O căblă avea 80-85 l deci în total, 119.000.000 l; v. Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, pp. 296-297.

⁹ Colecția Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/1, București, 1911, pp. 225-226, doc. CCCCVII.

¹⁰ *Ibidem*, vol. IV/2, București, 1884, p. 128.

și destinați haraciului)¹¹. În plus, se zvonea că ar mai fi avut depuși, numai în Transilvania, circa 125.550 ducăți și o serie de obiecte de preț¹². O parte dintre bijuteriile sale, despre care Sivori spunea că au fost puse într-un cufăr pentru a fi la îndemână în caz de nevoie (adică pentru câștigarea bunăvoinței vreunui nobil, orășean sau chiar țăran, care l-ar fi ajutat să se ascundă), valorau circa 100.000 de scuzi¹³. Dacă acestea ar fi fost toate bijuteriile sale (ceea ce documentul nu indică, ci lasă mai degrabă impresia că ar mai fi fost și altele), atunci ele reprezentau circa 10% din valoarea tezaurului, așa cum fusese el evaluat de către contemporani. Cu cei 100.000 de scuzi, la care erau evaluate o parte din bijuteriile domnului muntean, se puteau cumpăra circa 20.000 boi, în Țara Românească¹⁴.

Pe de altă parte, și fostul domn moldovean Iancu Sasul încercase să se refugieze în Ungaria însoțit de 100 de căruțe, dintre care 40 erau pline cu bani, scule și alte averi. Ajuns însă în Polonia, după o călătorie plină de peripeții, în timpul căreia însoțitorii îl jefuiseră de o parte dintre aceste bunuri, ceea ce mai rămăsese din averea sa a fost confiscat. Documentul întocmit cu această ocazie face referire la brăie împodobite cu smaralde și rubine, un cercl țâiat într-o perlă de mari dimensiuni, nasturi prețioși și perle cusute pe veșminte de aparat, precum și la bani peșin, blănuri sau veșminte luxoase¹⁵. Toate aceste bunuri fuseseră evaluate la circa 20.000 ducăți, însă tezaurul domnului era evaluat de contemporani la sume mult mai mari¹⁶.

O cantitate importantă de metal prețios prelucrat sub formă de bijuterie se găsea însă în averea unui alt fost domn moldovean, Petru Șchiopul. Înregistrarea bunurilor rămase după moartea acestuia la Bozen indică un număr important de bijuterii din aur împodobite cu nestemate: coroană cu perle, rubine și smaralde, surguciuri, pandantivi de ureche, coliere de aur cu diamante sau alte pietre scumpe, nasturi, diverse tipuri de centuri, brățări sau inele. Doar jumătate dintre podoboabele înregistrate de comisarii imperiali au greutatea precizată, însă aceasta nu era deloc neglijabilă: peste 900 kg de metal prețios și pietre scumpe¹⁷. Totuși, în cadrul averii acestui domn se pot vedea și influențe ale mentalității apusene, care valoriza în epocă deopotrivă banii peșin; acesta avea sume importante de bani, dintre care o parte erau împrumutate iar altele erau depuse la bănci sigure. Același model de investire a averii se poate sesiza și în cazul lui Radu Mihnea la începutul secolului al XVII-lea. Acesta avea depuși 19.647 ducăți la Banca

¹¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, coord. Maria Holban, M. M. Alcxandrescu - Dersca Bulgaru, București, 1971, pp. 38-39; Bogdan Murgescu, bazându-se și pe alte informații contemporane, consideră că această sumă era totuși mai mică, în jurul a 500.000 galbeni, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 218.

¹² Hurmuzaki, *Documente...*, vol. IV/2, p. 128 și III, pp. 90-91.

¹³ *Călători străini...*, vol. III, p. 40.

¹⁴ Damaschin Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în "S.M.I.M.", V, 1962, p. 163.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. III/1, p. 90-91, doc. LXXV

¹⁶ Cel puțin 400.000 scuzi (adică circa 300.000 ducăți, sumă revendicată de fiul său, Bogdan, în 1588 (v. A. Veress, *Alte lucruri nouă despre Iancu vodă Sasul și familia sa*, în "R. I.", X, 1925, nr. 7-9, p. 151.

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, București, 1900, p. 454-471, doc. DXCVII.

Veneției¹⁸, bani care erau asigurați în felul acesta în fața unor eventuale răskoale interne sau alte evenimente neprevăzute.

Cu adevărat impresionante sunt și înregistrările referitoare la averile Movileștilor, rămase în Polonia la începutul secolului al XVII-lea¹⁹. Informațiile cuprinse de registre se dovedesc a fi extrem de sugestive pentru tendința de păstrare a averilor sub formă de bijuterii, orfevrărie sau articole de vestimentație scumpe și ne permite relevarea ponderii fiecărei categorii de bunuri în cadrul acestor acumulări de averi. Tezaurul fostului domn al Moldovei, Ieremia Movilă a fost însușit de unul din ginerii acestuia, Samuil Corecki, după ce doamna Elisabeta fusese dusă în robie de către turci. Dintr-un total estimat al acestei averi - de 495.000 florini și 1500 zloți polonezi - 87% era exprimat în bijuterii, iar un procent de 7% era reprezentat de argintăria de masă. Trebuie făcută precizarea că era vorba de bijuterii extrem de valoroase, împodobite cu pietre scumpe, mai ales cu diamante de foarte bună calitate. Chiar dacă valoarea bijuteriilor fusese supralicitată în documente, ceea ce este destul de probabil, ponderea valorică rămâne aceeași și ea reprezintă o cotă importantă datorită și faptului că documentele se referă la bunuri cu care familia se refugiase în Polonia, așadar, lista excludea din start bunurile imobiliare și animalele.

Tezaurul rămas la moartea lui Moise Movilă, fost domn al Moldovei (1630-1631, 1633-1634) era și el prețuit la 38.000 florini, 2000 zloți roșii, 4000 zloți polonezi și 2000 taleri. În cadrul acestei sume, aproximativ jumătate fusese investită în obiecte de podoabă (broșă cu diamante și rubine, pană de diamante, nasturii de diamante și rubine), 14% era exprimată în pietre prețioase (smarald foarte mare încrustat cu diamante, safire) iar circa 5% era reprezentată de monede. În schimb, între bunurile rămase în Polonia, și care aparținuseră lui Miron Barnovschi, fost domn al Moldovei și el (1626-1629), podoabele reprezentau doar 5% din total, iar orfevrăria, circa 11%, restul fiind alcătuit din harnașamente bogate, piese de îmbrăcăminte, covoare, blănuri, oi, vite ș.a. Puținul interes acordat acumulării de podoabe scumpe, de către Miron Barnovschi, s-ar putea explica și prin faptul că, așa cum precizează cronica, nu avea „cuconi” și deci nu trebuia să strângă astfel de podoabe pentru înzestrarea moștenitorilor. În plus, Miron Costin arăta că domnul moldovean a avut o activitate ctitoricească foarte intensă, reușind să ridice numeroase edificii religioase într-un timp destul de scurt (3 ani de domnie)²⁰, orientare ce ar putea explica preferința pentru achiziționarea de piese de orfevrărie²¹, în detrimentul podoabelor. Pe de altă parte, Movileștii erau influențați de modul de viață polon, unde nobilimea era înconjurată de lux și investea masiv în podoabe, întrucât acestea reprezentau un indicator social important.

Registrul de cumpărături al curții princiare a lui Gabriel Bethlen surprinde numeroase înregistrări referitoare la achiziționarea de podoabe, ale căror valori erau importante. Cele mai importante cheltuieli menționate de aceste registre se referă de altfel

¹⁸ *Ibidem*, vol. IV/2, p. 422-423, doc. CCCCLXXX și vol. VIII, București, 1894, p. 418, doc. DCIII.

¹⁹ I. Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuții la istoria artei și a prețurilor*, în “S.R.d.l.”, 1972, nr. 1, pp. 29-60.

²⁰ Miron Costin, *Opere*, vol. I, ed. critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965, pp. 70, 72-73.

²¹ Prin piese de orfevrărie înțelegem argintăria laică și religioasă, adică cupe, pahare, diverse vase ș.a.

la obiectele de reprezentare, adică în primul rând la podoabe, orfevrărie și veșminte scumpe; În privința podoabelor, se poate observa că nu a existat o pondere constantă a acestora în cadrul cumpărăturilor anuale; de la 5,5% în 1617, la 36%, în 1620, întâlnim o mare varietate de sume investite în astfel de bunuri.

Tabel 1. Ponderea diferitelor bunuri de lux în cadrul cumpărăturilor curții principelui Gabriel Bethlen (1617-1626).

Anul/ bunuri	1617	1618	1619	1620	1621	1623	1625	1626
Podoabe	5,5%	25%	8%	36%	17%	-	12%	17%
Pietre prețioase	6%	-	sub 1%	-	3%	5%	7%	sub 1%
orfevrărie	27%	-	-	-	-	-	-	5%
Total	38,5%	25%	cca 9%	36%	20%	5%	19%	cca 23%

Pe de altă parte, numai înșirarea numărului de obiecte de podoabă din metal prețios, marea majoritate ornate cu diamante și rubine relevă valoarea acestora. Așadar, între 1617 și 1627, principele a achiziționat 1538 de aplice, 751 nasturii, 279 inele, 243 aplice-rozele, 35 perechi de cercei, 26 coliere, 21 lanțuri de aur, 15 pandantive, 10 cingători, 7 perechi de brățări, 3 diademe, 3 surguciuri, 3 lanțuri de perle, precum și câte o broșă și o cruce pendentiv. De asemenea, au fost cumpărate 271 de diamante, 193 de rubine, circa 1 kg de perle, la care se adăugau alte peste 500 de bucăți de perle. Dacă socotim doar bijuteriile propriu-zise, fără accesoriile care erau nasturii sau aplicele, avem de-a face cu 446 de obiecte de podoabă, care aveau rolul de a înfrumuseța întregul corp²².

Trecând munții în Moldova lui Vasile Lupu, aflăm de la contemporanii domnului cum tezaurul acestuia se ridica la circa 2.000.000 de galbeni, „parte în bani, parte în *giuvaericele*”²³. Această sumă reprezenta de circa 40 de ori valoarea tributului plătit de Moldova în epocă. Valoarea ridicată a bijuteriilor lui Vasile Lupu și a familiei sale făcea totodată obiectul admirației misionarului Bandini, care participase la sărbătorirea Bobotezei alături de domnul moldovean. Bandini vorbește despre bumbii de aur de la haină în valoare de 100.000 aurei (ducați), despre brățările, inelele și colierele strălucind de mărgăritare mari și rubine care erau purtate de doamnă și pe care acesta extaziat le evalua – probabil supralicidând – la peste 400.000 aurei²⁴.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, averea lui Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, cel supranumit de turci “Altân bei” era estimată la circa 10.000.000 taleri (sau 20.000 pungi²⁵), la care se adăugau 53.893 galbeni la Brașov, 210.000 galbeni

²² *Udvartás és számadáskönyvek*, közli Báró Radvánszky Béla első kötet, *Bethlen Gábor Fejedelem udvartása*, Budapest, 1888, pp. 5-155.

²³ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. V/2, București, 1886, p. 6, doc. IX.

²⁴ Marco Bandini, *Însemnări despre lucrurile din Moldova*, în *Călători străini...*, vol. V, coord. Maria Holban, M. M. Alexandrescu – Dersca Bulgaru, Paul Cernovodcanu, București, 1973, p. 330.

²⁵ O pungă avea 500 de talcri.

la Banca Publică din Veneția, 244.844 florini la Viena²⁶, dar și alte sume despre care se spunea că ar fi fost ascunse; în afara acestora, domnul posedă o mulțime de bijuterii și piese de orfevrărie de mare valoare, precum și o importantă avere imobiliară (cele câteva case din Ardeal, precum și moșiile din Țara Românească²⁷). O parte din giuvaerele de preț pe care le avea Brâncoveanu și care se aflau asupra sa în momentul mazălirii au fost confiscate de defterdar; același lucru a pățit și doamna “care și ea a trebuit să-și dea juvaerele”²⁸.

În cadrul bunurilor confiscate de către turci, 615.832 guruși reprezentau bani peșin (circa 75%), la 10.000 guruși era evaluată îmbrăcămintea, la 5.000 guruși, vinul vândut iar alți 119.712 guruși fuseseră obținuți în urma vânzării proprietăților din Fanar. În schimb, valoarea obiectelor și bijuteriilor din metal prețios era de 82.440 guruși, cea a săbiilor și harnașamentelor, 1.229 guruși, 27.081 guruși valorau vasele de argint și lingourile de aur iar o Biblie găsită la locuința din Fanar, 126 guruși²⁹. Valoarea totală a obiectelor din metal prețios, incluzând aici atât orfevrăria cât și bijuteriile era de 109.521 guruși, ceea ce reprezenta 13% din averea confiscată; în cadrul acestui procent, podoabele dețineau 10%.

Dacă adăugăm la valoarea podoabelor confiscate de turci și ceea ce Constantin Brâncoveanu încredințase lui Apostol Manu, în 1714³⁰, reiese că valoarea bijuteriilor pe care le deținea domnul muntean era desigur cu mult mai mare. Prin urmare, se poate observa și în cazul lui Constantin Brâncoveanu o înclinație către păstrarea metalului prețios sub formă de podoabe (așa cum se întâmpla cu un secol înainte în cazul Movileștilor din Moldova) după modelul autohton, dublată de rațiunea păstrării unor sume de bani la Zecca Veneției sau în alte bănci. Domnul ar fi cedat Porții, conform unui diplomat olandez la Constantinopol, 400.000 lei (reprezentând 800 pungi), bani pe care îi avea depuși la Veneția³¹.

Nu au fost însă confiscate proprietățile și bunurile din Transilvania care erau estimate la 240.139 florini de către doamna Marica³², după cum nu avem o evaluare clară a obiectelor trimise de domn, în 1703, la Brașov, spre a fi în siguranță (o ladă cu argintării și pietre scumpe).

²⁶ Constantin Bălan, *Aspecte economice din Țara Românească în epoca brâncovenească*, în *Constantin Brâncoveanu*, red.coord. Paul Cernovodcanu, Florin Constantiniu, București, 1989, p. 44.

²⁷ Numărul proprietăților lui Constantin Brâncoveanu – 179, din care 43 moștenite, 13 cumpărate ca boier și 123 în timpul domniei – făcea din acesta cel mai mare proprietar funciar din Țara Românească, cu mai multe sate decât Mihai Viteazul; v. Iolanda Țighilui, *Domeniul lui Constantin Brâncoveanu*, în *Constantin Brâncoveanu*, red. coord. Paul Cernovodcanu, Fl. Constantiniu, București, 1989, p. 79.

²⁸ N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin vodă Brâncoveanu la domnia și sfârșitul lui*, București, 1901, p. 133.

²⁹ *Ibidem*, pp. 173-197.

³⁰ Din păcate, aceste obiecte sunt doar cnumerate, nu și evaluate. Este vorba despre o serie întrecagă de bijuterii din metal prețios împodobite cu diamante, rubine, smaralde, safire sau perle: coroană împodobită cu diamante și rubine și o alta “ungurcască” doar cu rubine, acc de păr, mai multe perechi de cercei, lanțuri de aur, coliere și pandantive cu pietre scumpe, nasturi, centuri și cataramă, câteva perechi de brățări, circa 15 inele și multe altele.

³¹ N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin vodă Brâncoveanu...*, p.133.

³² C. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 303.

Conform estimării bailului venețian la Poartă, averea domnului român depășea 2 milioane de guruși, în această sumă neintrând evaluarea bunurilor imobile din Țara Românească, ceea ce înseamnă că doar aproximativ jumătate din impresionanta sa avere mobilă a putut intra în mâinile turcilor.

În ceea ce privește podoabele aparținând nobilimii transilvănene sau ale boierimii din spațiul extracarpatic, informațiile referitoare la ponderea acestora sunt destul de sărace, datorită faptului că valoarea bijuteriilor nu era decât rar menționată în cadrul inventarelor.

La jumătatea secolului al XVI-lea, un inventar cuprinzând bunurile familiei Perényi scotea în evidență o bogăție a podoabelor și accesoriilor, care nu este documentată încă pentru spațiul extracarpatic: 12 lanțuri de aur (simple sau decorate cu diamante, rubine, smaralde, safire, topaze ori perle), un lanț cu pandantiv, un colier de perle cu o cruce bătută în pietre scumpe, un colan, o cruce pandantiv cu diamante și perle, 4 brățări de aur, 8 centuri și 22 de inele (împodobite cu diamante, rubine, balase, smaralde, safire, turcoaze)³³. Gusturile rafinate ale acestei familii sunt vizibile și în realizarea unor garnituri de podoabe, lucrate în același mod, cuprinzând centură, brățară și colier din aur³⁴. Dintr-un total de 20.000 de aurei (ducați), bijuteriile (inclusiv accesoriile de veșmânt) erau evaluate la 3.893 aurei, reprezentând, prin urmare, un procent de 19,5% din averea familiei. Harnașamentele bogate, precum și veșmintele scumpe atingeau și ele câte un procent de 16, respectiv 17% din întreaga avere.

Bogat era și inventarul cuprinzând bunurile Zamferei, fiica fostului domn Moise Movilă, dar căsătorită în Transilvania și având statut nobiliar³⁵. Întâlnim în acest inventar o diademă cu pietre, o coroană de aur cu pietre și mărgăritare, o pană de vultur cu mărgăritare, 5 lanțuri de aur, de diferite dimensiuni, unele decorate cu pietre scumpe, 4 pandantive, de asemenea cu pietre prețioase (safire, smaralde, rubine, perle), o cruce de aur cu pietre și perle, 6 cercei din aur cu diamante, rubine, smaralde, safire, 10 inele de aur cu safire, rubine, smaralde, turcoaze și 3 inele sigilare. De asemenea, mai multe accesorii de costum bogat împodobite: o agrafă de căciulă, 3 nasturi, o copcă de pieptar și 3 braie³⁶. În total, obiectele evaluate (din păcate, nu toate, întrucât nu se dau greutatea pentru o diademă, o cruce și 12 inele) atâneau 117 mărci și 40 pisete (circa 29 kg de metal prețios, incluzând aici și valoarea pietrelor). Orfevrăria acesteia (cântărită, în cea mai mare parte a ei) atârna și ea 201 mărci și 33 pisete (49,5 kg de metal prețios). Prin urmare, din cantitatea de metal prețios prelucrată pe care o deținea domnița Zamfira, 37%

³³ András Komáromy, *Perényi-féle ingóságok leltára 1569-ből*, în "Történelmi Tár", Budapest, 1901, pp. 588-597.

³⁴ O situație similară se întâlnește în secolul următor în spațiul extracarpatic, unde săpăturile efectuate la mănăstirca Comana au scos la iveală într-unul dintre morminte o garnitură completă de bijuterii: cercei, nasturași, incl, pafta și cataramă, lucrate asemănător; v. Lia Milencovici-Bătrana, *Podoabe din necropola fostei mănăstiri Comana*, în "B.C.M.I.", 1973, nr. 2, pp. 10-18.

³⁵ A fost căsătorită cu nobilul maghiar Ștefan Kcsér, apoi cu polonezul Stanislaw Nisovski, care avea o poziție însemnată la curtea Isabellei Zapolya și a lui Ștefan Bathory.

³⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, vol. II, 1930, pp. 77-83.

luase forma unor podoabe din cele mai diverse, iar restul se găsea transformat în orfevrerie (cupe, capace de cupe, cești, tipsii, linguri etc).

În spațiul extracarpatic, averea boierească avea următoarea componență, așa cum rezultă din precizările făcute în documente: la 1673, în Țara Românească, avere însemna “bani, haine, *scule*, dobitoc” iar într-un alt document din același an, componența sa apare mult mai diversificată, cu sate, rumâni, țigani, vii, *scule*, haine, dobitoace³⁷. Și în Moldova, la 1670, un izvod cuprinzând averea Alexandrei, fiica lui Grigore Ureche, biv vel vornic și soția lui Chiriac paharnic enumera sate, case și dughene în Iași, vii, sălașe de țigani, *aur*, *argint*, *odoră*³⁸. Alteori, în diatele boierimii apar doar ocinele, însă această situație pare a fi specifică mai ales boierimii mijlocii, cum era cazul aceluia Tudoran, biv vel clucer, care poseda, la 1677, doar moșii³⁹. Chiar dacă în diatele acestor boieri nu regăsim întotdeauna obiecte de podoabă, totuși foile de zestre întocmite pentru fiice conțin, în aproape toate cazurile, bijuterii și haine scumpe. Iată, de pildă, pe la 1649, diata lui Dumitru mare stolnic, în care se preciza și care va fi zestrea fiicei sale, la căsătorie. Deși averea sa era destul de mare⁴⁰, nu se regăsesc în cadrul ei decât sate, rumâni, țigani, dobitoace și câteva haine ale soției. Valoarea averii lui Dumitru stolnic era destul de importantă în epocă, situându-se în apropierea averilor deținute de 50% dintre nobilii parizieni, la sfârșitul secolului al XVII-lea⁴¹.

În alte documente vedem cum averea rămasă de pe urma vreunui boier nu cuprindea și moșii, ci doar țigani, dobitoace, precum și veșminte și podoabe (creștet de argint aurit, cu pietre și mărgăritare, 3 inele de aur, două perechi de cercei de aur, un gherdan⁴² de aur cu mărgăritar, o pereche de brățări din argint aurit, 20 nasturi de argint și o sabie ferecată de argint)⁴³. Valoarea acestei averi poate fi estimată la circa 700 ughi, din care podoabele din metal prețios nu puteau să depășească suma de 125 ughi, ceea ce ar însemna un procent de 18% din valoarea întregii averi, adică cam tot atât cât reprezentau și în cadrul zestre⁴⁴.

³⁷ *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, publicate de Paul Șt. Grecianu, p.35; DANIC, Mitropolia Țării Românești, CLXXIII/34.

³⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol.II, *Acte interne (1661-1690)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 280.

³⁹ *Documente referitoare la istoria județului Teleorman. 1441-1700. Catalog*, vol.I, București, 1989, p. 245, doc. 585.

⁴⁰ Estimăm că bunurile pe care le lasă soției și feciorilor se ridicau la circa 2.500 ughi, fără a adăuga valoarea zestre; v. DANIC, *Documente istorice*, MDLVI/31.

⁴¹ Cei peste 3.500 ughi, la care poate fi evaluată averea lui Dumitru mare stolnic reprezentau echivalentul a circa 200 kg argint fin, în timp ce, 50% din nobilimea pariziană avea averi de peste 50.000 livre (333 kg argint fin); cf. Daniel Roche, *The culture of clothing. Dress and fashion in the “ancien régime”*, Cambridge, 1994, p. 96.

⁴² Colier.

⁴³ Nu erau numai veșmintele sau podoabele purtate de boierul respectiv, ci tot ceea ce se găsea în casă în momentul morții, inclusiv podoabele și veșmintele soției, pe care aceasta le adusese ca zestre sau le făcuse în timpul căsătoriei; v. DANIC, *Marea Horezu*, V/5.

⁴⁴ Pentru estimările de averi din acest studiu am folosit prețurile de epocă, atât la veșminte și podoabe, cât și la celelalte bunuri; v. *Catalogul documentelor Țării Românești din arhivele statului*, vol. V, 1640-1644, coord. Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincușescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1985, p. 252, doc. 558, p. 596, doc. 1419, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețului cailor în Țara Românească (sec.XV-XVII)*, în “S.M.I.M.”, VI, 1973, pp. 225-242, *Documente privitoare la istoria orașului*

De multe ori, aceste averi imense ale boierimii erau doar o aparență, mulți dintre mari boieri având datorii importante; evident că o moștenire sau o zestre mare puteau oricând să restabilească situația lichidităților. În plus, stilul de viață ostentativ practicat de boieri, încercarea de imitare a Curții domnești secătuiau și mai mult resursele acestora. Astfel, la 1686, în Moldova, Toader Cantacuzino vistier avea, la moartea sa, datorii de 15.225 lei (circa 10.000 ughi), pe care le-au plătit urmașii, vânzând, printre altele, și obiectele de podoabă ale acestuia, în valoare de 2.393 lei (circa 1600 ughi)⁴⁵. În acest caz, podoabele reprezentau un procent de 16% din valoarea datoriilor lui Toader vistier, însă este dificil de estimat care era ponderea lor în cadrul averii boierului moldovean. Un alt boier care lăsa o situație financiară destul de complicată la moartea sa era Goran logofăt, din Țara Românească, la 1693. Avera sa cuprindea dobitoace, o serie de produse ale economiei agrare (grâu, vin), câteva veșminte, o pereche de cercei de aur și un brâu de argint (zălogit, dealtfel, pentru un împrumut)⁴⁶; în total, aceste bunuri pot fi estimate la o sumă maximă de 750 taleri (500 ughi), la care se adăugau 1.474 taleri, care trebuiau încasați de la diverși debitori, dar și datorii în valoare de 358 taleri. Dacă podoabele sale erau doar cele menționate de document (o pereche cercei de aur și un brâu de argint), ponderea acestora în cadrul averii era doar de 6-10%.

De regulă, documentele păstrate din secolul al XVII-lea nu par să indice faptul că bărbații purtau podoabe foarte numeroase (ceea ce ar explica slaba prezență a acestora în cadrul diatelor), bijuteriile familiei fiind mai ales cele aduse de soție, dintre care unele urmau a fi date ca zestre fiicelor. Astfel, într-un document de la sfârșitul secolului al XVII-lea, din Țara Românească, printre bunurile soțului, rămase după moartea soției sale, Stanca, se regăseau mai ales ocine, case, vii, țigani și dobitoace⁴⁷. O excepție în rândul acestor documente o constituie referirea la averea rămasă de pe urma unui boier muntean, la 1685, când între bunurile sale apărea o sabie ferecată cu argint, precum și 20 de nasturi din argint, ce ar fi putut proveni de la vreun veșmânt de ceremonie al acestuia⁴⁸.

Iași, vol.II, p.584, 589 și vol.III, *Acte interne (1691-1725)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 94, 130, *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XXIII, București, 1969, p. 297, vol. XXIV, București, 1974, p. 345, vol. XXX, București, 1998, p. 137/138, Ștefan D. Grecianu, *Genealogiile...*, vol. I, pp. 34-35, vol. II, București, 1916, p. 157, DANIC, Achiziții Noi, CLXXVIII/2, Episcopia Râmnic, LVIII/7, Mănăstirea Horezu, XVI/46, George D. Florescu, Dan Pleșia, *Condica Văcăreștilor. Copii de documente, regeste și mențiuni publicate*, în "S.R.d.", XIX, 1966, nr. 5, p. 971, Dinu C.Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a visteriei lui Constantin Brâncoveanu*, în "S.M.I.M.", V, 1962, pp. 457-458, N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, vol.VII, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, București, 1904, pp. 175, 178, 183, *Revista istorică a Arhivelor României. Condica de venituri și cheltuieli a visteriei de la leatul 7202-7212 (1694-1704)*, București, 1873, pp. 7-142, *Viața lui Constantin vodă Brâncoveanu de vel logofăt Greceanu*, ed. de Șt. D. Grecianu, București, 1906, anexa 2 și 3, pp. 279-313.

⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente...*, vol.VII, p. 184.

⁴⁶ Nu sunt incluse aici bunurile provenind din zestre soției: țigani, stupi, boi, vaci, o dulamă de coșteric venetică și o rochie de atlas; v. N. Iorga, *Studii și documente...*, vol. XIV, *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului precum și din a Protopopiei Argeșului, din a boierilor brâncoveni și a altor neamuri, găsite în casele proprietății de la Brâncoveni*, București, 1907, pp. 246-252.

⁴⁷ DANIC, Mitropolia Țării Românești, CCLXXXV/3.

⁴⁸ DANIC, M-reca Horezu, V/5.

Nu numai marea nobileme posedă bogății nenumărate însă, ci și membrii micii nobilimi sau burghezia acumula surprinzătoare cantități de metal prețios încorporat în podoabe și orfevrărie⁴⁹. De pildă, la 1679, inventarul cu bunurile soției lui Farkas (Lupu) Bethlen, întocmit la Sibiu, menționa 3 lanțuri din aur cu mărgăritare și o rozetă împodobită cu 121 de diamante. Cele două lanțuri din aur cântăreau 60, respectiv 100 de auri (210 – 350 gr.)⁵⁰.

Averea unui negustor clujean înstărit, Sebastian Munich (Barat) conținea obiecte de aur și argint evaluate, conform inventarului alcătuit în 1597, la 30 mărci și 7½ pisete (adică peste 7 kg de aur și argint). Doar obiectele din aur și argint la care se indica valoarea erau prețuite la 795 florini și 50 dinari. Printre obiectele de podoabă lăsate moștenire se găseau o broșă cu diamante și grante în valoare de 150 florini, zeci de inele cu rubine, smaralde și diamante sau diademe cu pietre prețioase și perle, în valoare de sute de florini. Alte mii de florini valorau cupele aurite de diferite dimensiuni, paharele și lingurile de argint⁵¹.

Albert Huet (1537-1607), comite al sașilor, lăsa și el moștenire, la începutul secolului al XVII-lea, 31 de inele, lanțuri, colane, agrafe și cingători, la care se adăugau numeroase pietre prețioase și, desigur, orfevrărie (câni, cupe, cești, pocale, lingurițe, zaharnițe) sau piese de harnașament și arme luxoase⁵². În testamentul soției sale, Margareta Howleschen, se găseau, printre altele, 2 coliere de mărgăritare, 137 perle mari, 37 turcoaze ș.a., toate giuvaericele fiind evaluate la 1.458 florini⁵³.

În cadrul averii unui aurar sibian, Paulus Schirmer Postumul se găseau la 1718, când se realiza împărțirea averii sale între soția supraviețuitoare și copii următoarele tipuri de podoabe și accesorii: 16 cingători, 6 paftale, 37 inele, mai multe pandantive, agrafe de păr, agrafe de manta și nasturi precum și câteva pietre prețioase nelegate (2 diamante, 4 smaralde, 4 rubine, 3 perle)⁵⁴. Averea acestuia era evaluată la suma totală de 15.251 florini aur și 20 dinari, o sumă importantă dacă o raportăm la cea a confratelui său celebru, Sebastian Hann, care lăsa o avere de doar 3.685 florini și 39 dinari⁵⁵.

Analizând modul de întrebuințare a metalului prețios de către Paulus Schirmer, se poate remarca o pondere importantă a podoabelor în raport cu numărul mult mai mic al orfevrăriei, realizată mai ales din argint.

Un caz special îl constituie, pentru Țara Românească, cazul familiei de negustori Pepano, familie care a investit masiv și în cumpărarea de moșii, pământul oferind și el

⁴⁹ O analiză făcută cu privire la regiunea viticolă de lângă Sopron (Ungaria) indică faptul că aici existau chiar și în casele țăranilor (cei înstăriți, desigur) câteva cupe și sfecnice de argint; v. Vera Zimányi, *Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526-1650)*, Budapest, 1987, p. 58.

⁵⁰ Imre Lukinich, *Bethlen Farkasné Ostrosics Borbála ingóágainak leltára*, în "T.T.", 1908, pp. 18-20.

⁵¹ S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 279 și anexa XIV, p. 400.

⁵² Viorica Marica, *Cămile istoriate ale argintarului Sebastian Hann*, în "A.M.N.", II, 1965, p. 367.

⁵³ Idem, *Sebastian Hann*, 1972, p. 21 apud Ioan Opreș, *Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*, prefață de Vasile Drăguț, București, 1986, p. 137.

⁵⁴ Viorica Guy Marica, Liliana Popa, Corina Sebișan, *Actul de partaj al averii lăsate de aurarul Paulus Schirmer Posthumus*, în "Ars Transilvanica", VI, 1996, pp. 136-139.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 134.

securitate materială⁵⁶; diata lui Pană Pepano vătav este ilustrativă din acest punct de vedere, structura averii sale fiind identică cu cea a unei averi boierești. Prin urmare, alături de moșii, țigani, vii, mori și dobitoace⁵⁷, regăsim în diată o serie de veșminte de preț și scule; dintre podoabe, menționăm 8 perechi cercei de aur cu smaralde, salbă cu 10 ughi și altă salbă cu 16 ughi, 3 lanțuri de aur cu un left de aur, 4 inele de aur sârbești, inel de aur cu safir, inel sigilar de aur, o brățară de argint. La acestea se adăugau și câteva piese de orfevrărie și arme ferecate cu argint. La moartea sa, s-au mai găsit 546 lei, la care se adăugau alți 60 lei, pe care îi avea împrumutați; din acești bani s-a plătit datoria de 548 lei, semn că majoritatea averii sale era investită în bunuri de valoare, ce puteau fi oricând transformate în numerar. În total, averea lui Pană Pepano pare să fi depășit 4.000 taleri, dintre care circa 1.000 taleri reprezentau valoarea bijuteriilor rămase de pe urma sa, adică un procent de 25%.

Pe măsură ce înaintăm către secolul al XVIII-lea mărturiile documentare cu privire la bunurile deținute de orașeni încep să se înmulțească. Astfel, în 1721, Ianache cupețul din București menționa în diata sa, îngrijorat că *"sfârșitul vieții mele se apropie"* iar *"lumea aceasta este trecătoare"*, o serie de bunuri lăsate Mitropoliei. În cadrul averii acestuia, preponderente sunt obiectele vestimentare (conțeșuri, dulame, rochii, ghiordii, zăbunuri, ii, marama), dintre obiectele de podoabă fiind menționate doar *o păreache de cercei de aur cu robinuri, un inel de aur cu robin și două inele de argint mari, polite, de Lipțca*⁵⁸. Importantă pentru discuția noastră se dovedește observarea faptului că deși podoabele nu erau numeroase, valoarea lor trebuie să fi fost destul de importantă, pe de o parte pentru că materialul din care erau realizate era aurul (doar cele două inele de Lipțca erau din argint și apoi aurite) iar pe de altă parte pentru că erau împodobite cu pietre prețioase. În ceea ce privește locul de unde fuseseră procurate, Lipsca apare destul de frecvent menționată ca sursă de procurare a bijuteriilor boierilor noștri încă din secolul al XVII-lea.

Zestrea jupanițelor și domnițelor.

În foile de zestre ale fiicelor de domni precum și ale celor de mari boieri regăsim o serie de obiecte de podoabă care se transmiteau, de altfel, de la o generație la alta. Există se pare obiceiul, consemnat de ieziutul Antonio Possevino, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, ca plata zestrei să se achite 2/3 în bani iar restul în bunuri mobile, ce puteau fi vândute (în această categorie intrau probabil și podoabele, alături de veșminte scumpe și alte produse)⁵⁹.

⁵⁶ Această mentalitate există și în apusul Europei: la 1560, aproape de sfârșitul vieții, celebrul orfevrer Benvenuto Cellini a cumpărat un mic domeniu în apropiere de Florența; v. Fernand Braudel, *Mediterranean și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. III, București, 1985, p. 111.

⁵⁷ Junătate de sat, 3 ½ moșii, alți 50 stânjeni de moșie, 24 pogoane de vic, loc de casă în Târgșor, pivniță de piatră cu loc și case în București, locuri de prăvălie la uliță în București, peste 20 de țigani, 96 animale mari, 241 oi, stupi; v. Gh. Lazăr, *Documente privitoare la negustorii Pepano și la ctitoria lor de la Codreni "pe Mostiște"*, în "S.M.I.M.", 2000, pp. 152-158, doc. 8.

⁵⁸ *Documente privind istoria orașului București...*, p. 157, doc. 123.

⁵⁹ Antonio Possevino, *Transilvania, în Călători străini despre Țările Române*, vol. II, red. resp. Maria Holban, București, 1970, p. 560.

În spațiul extracarpatic, foile de zestre includeau cel mai adesea astfel de bunuri mobile sau mișcătoare, dintre care animalele ocupau un loc important, însă puteau să apară aici și țigani, diverse ustensile sau obiecte casnice. Familiile mai înstărite își permiteau chiar să înzestreze fetele cu podoabe din metal prețios și cu veșminte din materiale scumpe. În schimb, pe măsură ce coborâm pe scara socială, bijuteriile dispar, rareori strecurându-se prin aceste foi de zestre câte un inel sau altă podoabă din metal comun.

Conform foilor de zestre păstrate, componența acesteia era următoarea: sate, moșii, rumâni, țigani, dobitoace, scule de aur, cu sau fără pietre scumpe, veșminte, și alte bucate. Nu toate foile de zestre conțin în mod obligatoriu toate aceste elemente, după cum ponderea lor poate să varieze de la un caz la altul, în funcție și de situația materială. De asemenea, ordinea acestor elemente în cadrul zestrei se dovedește a fi destul de diversă, însă de regulă apăreau inserate la început sculele, urmate de veșminte, țigani, animale și moșii. Se pare că exista chiar un anume formular al foilor de zestre, vizibil mai ales în documentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea; în aceste foi de zestre standard nu erau incluse și prețurilor bunurilor, însă s-au păstrat câteva socoteli privitoare la cheltuielile făcute cu această ocazie. Zestrea era adunată încetul cu încetul: unele obiecte erau moștenite, altele erau cumpărate în contexte favorabile. Astfel, la 1706, în lista de cumpărături a logofătului Căzănescu, întocmită în preajma nunții, nu apar cele “5 șiruri de mărgăritari cu mărganuri” prezente însă în foaia de zestre a fiicei acestuia⁶⁰. Chiar dacă exista obiceiul – mai ales în rândul boierimii – ca tânara să primească la căsătorie obiecte de podoabă (“cercei și inele... cunună și brățări”)⁶¹, într-un document muntean din 1627), uneori, părinții nu dispuneau la momentul respectiv de ele sau nu mai doreau să le înstrăineze; prin urmare, ginerile se putea mulțumi, de regulă, cu o moșie⁶².

Din păcate, mențiunile referitoare la zestrea fiicelor de domni din secolul XVI sunt destul de puține, mult mai bogate în informații dovedindu-se foile de zestre alcătuite de Constantin Brâncoveanu pentru fiicele sale, la sfârșitul secolului al XVII și începutul secolului al XVIII.

Pentru secolul al XVI-lea, raportul între podoabe și celelalte componente ale zestrei oferite unei fiice de domn se poate ceva mai bine surprinde în cazul Mariei, fiica lui Petru Șchiopul, domnul Moldovei. Din valoarea de 1,6 milioane de aspri, 810.000 aspri erau încorporați în obiecte de podoabă, ceea ce reprezenta aproximativ jumătate din valoarea zestrei⁶³.

Aceeași proporție poate fi surprinsă și în cazul Isabellei Zapolya, a cărei zestre valora 140.000 florini, la 1540; în cadrul ei jumătate din valoare era exprimată în monede iar cealaltă jumătate în pietre, aur și argint⁶⁴.

⁶⁰ DANIC, M-rca Horezu, XVI/46.

⁶¹ D.R.H., B. *Tara Românească*, vol. XXI, București, 1969, p. 335.

⁶² Pentru o discuție mai amplă privind componența zestrei și diverse situații concrete de acordare a acesteia v. Constanța Ghiulescu, *Zestrea...*, în loc. cit, pp. 213-222, pp. 255-264.

⁶³ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, pp. 705-707, doc. CLXVI.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II/4, București, 1894, p. 243, doc. CXXXIII.

O zestre foarte bogată – conform lui Miron Costin - a primit și domnița Maria, fiica lui Vasile Lupu, domnul Moldovei, la nunta cu cneazul Radziwill, în 1645⁶⁵. Această zestre a constituit ulterior motiv de dispută, fiind revendicată de fratele său, Ștefăniță Lupu; în 1660, ea era estimată la 150.000 zloți polonezi bani peșin, la care se adăugau foarte multe bijuterii⁶⁶.

Aproximativ la aceeași valoare ajungea și zestrea pe care o primise o altă domniță Maria, fiica domnului Moldovei, Ieremia Movilă, zestre rămasă și ea în Polonia, după intrarea în captivitate a soțului său⁶⁷; cu ocazia procesului ce a urmat s-a întocmit un inventar al bunurilor revendicate, extrem de prețios pentru noi. Conform acestuia, averea domniței Maria, era estimată la 75.678 zloți roșii, 10.160 zloți polonezi și 21.900 taleri; din această sumă, un procent de 40% era reprezentat de podoabele domniței, 6% era investit în produse de orfevrerie iar la aceștia se adăugau 2.500 zloți roșii și 16 portugali⁶⁸, bani peșin (26% din avere) și niște pulbere de aur în valoare de 400 zloți roșii (0,4%).

Cea de-a doua fiică a lui Vasile Lupu, domnița Ruxandra, a primit și ea, la căsătoria cu Timuș Hmielnițchi, 200.000 galbeni, din care 50.000 de galbeni în giuvaeruri, adică un procent de 25%⁶⁹.

Domnul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu și-a înzestrat fiii și fiicele în mod princiar; în cadrul foilor de zestre ale acestora se poate constata că podoabele reprezentau circa 50-55% din valoarea totală a bunurilor prețuite la sume cuprinse între 12.960 și 19.330 taleri. Aceasta poate sugera faptul că domnul considera obiectele de podoabă din metal prețios și cu multe pietre scumpe ca fiind principala expresie a bogăției. Interesant este însă și faptul că orfevrăria (tipsii, solnițe, sfeșnice, linguri, cuțite, ligheane) reprezenta doar în jur de 10% în cadrul valorii inventarelor de zestre⁷⁰. În schimb, podoabele primite de feciorii săi, cu prilejul nunții fiecăruia dintre ei, reprezentau un procent mult mai ridicat în cadrul bunurilor primite, în jur de 70%, iar orfevrăria rămânea cu un procent constant de 10%, ca și în cazul surorilor lor⁷¹.

În ceea ce privește fiicele de boieri, mărturiile privind componența zestrei oferită acestora sunt din ce în ce mai numeroase pe măsură ce înaintăm în veacul al XVII-lea și apoi în cel de-al XVIII-lea. Astfel, în 1573, zestrea Mariei la căsătoria cu Dragomir postelnic cuprindea cercei, inele, brățări, brăie, o cunună (în total, 14 obiecte de podoabă), opt linguri și două pahare de argint dar și numerar⁷². Se poate observa că valoarea cumulată a obiectelor de podoabă pare să o întrecă pe cea a celorlalte elemente ale zestrei. Astfel, ea primea 5.000 aspri în locul ocinei care trebuia dată și scule în

⁶⁵ M. Costin, *Opere*, vol. I, p. 84.

⁶⁶ I. Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 268.

⁶⁷ Idem, *Odoarele Movileștilor...*, în loc.cit., pp. 47-52.

⁶⁸ Aproximativ 240 zloți roșii.

⁶⁹ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III/1-2, *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, ed. îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2000, p. 69.

⁷⁰ Nu erau prețuite satele cu rumâni, casele și ȣiganii dar chiar și prin includerea valorii acestora tot ar fi rămas un procent semnificativ; v. *Viața lui Constantin vodă Brâncoveanu...*, anexa 3, pp. 285-313.

⁷¹ *Ibidem*, anexa 2, pp. 278-281.

⁷² *DRHB*, vol. VII, București, 1988, p. 192, doc. 145.

valoare de circa 15.000 aspri (250 ughi); acestea reprezentau un procent de 75% din valoarea zestrei, dintre care doar podoabele (cunună, cercei, inele, brățări, brâu și țințe de rochie) valorau 50%. Existau însă și situații inverse; la 1642, în zestrea promisă de Preda Buzescu surorii sale, podoabele reprezentau doar un procent de circa 25% din totalul de 320 ughi⁷³. În alte cazuri, valoarea podoabelor nu era precizată, însă se menționa suma plătită în numerar; la 1586, zestrea unei jupanițe Maria, din Țara Românească, cuprindea 30.000 aspri gata și “multă marfă de aur”⁷⁴. Anterior, în 1572, jupanița Despina primise și ea ocină, moară, vie și scule scumpe, evaluate la 180.000 aspri (3.000 galbeni)⁷⁵.

Cele câteva informații provenind din secolul al XVI-lea și referitoare la zestrea unor jupanițe din Țara Românească indică totuși faptul că valoarea acestora se afla mult sub nivelul dotelor oferite de nobilimea apuseană. De pildă, la Roma, contele de Sta. Fiore dădea fiicei sale o dotă în valoare de 50.000 écus (1.470 kg argint fin)⁷⁶, adică de peste 100 de ori mai mult decât zestrea jupaniței Maria, din 1573. De altfel, în apusul Europei, o dotă destul de importantă se plasa în jurul valorii de 40.000 ducăți⁷⁷ (140.000 gr. aur fin și cca 1.600 kg. argint fin), fiind chiar mai mare decât zestrea oferită fiicelor de domn din secolul al XVI-lea, în spațiul românesc.

Documentele din secolul al XVII-lea fac referire ceva mai des la componența și cuantumul zestrei boierești. Valoarea acestora depindea de poziția socială a părintelui, dar și de cea a viitorului soț. La începutul secolului, jupâneasa Comna primea, la căsătoria cu Paraschiv logofăt din Butești, o zestre care poate fi estimată la circa 160 ughi, din care podoabele (o cunună de aur, 80 ace și 2 brăie de argint) valorau aproximativ 80-90 ughi, adică mai mult de jumătate din valoarea totală a zestrei, care mai cuprindea 150 de stupi⁷⁸. O zestre mult mai bogată primea Alexandra, fiica lui Ivan pitar, din Țara Românească, la 1645; ținând cont de prețurile din epocă ale pământului, ȋiganilor și animalelor, precum și cele ale podoabelor, putem estima că valoarea sa era plasată în jur de 750-800 ughi. Podoabele primite - printre care se aflau un creștet de argint, o cunună de aur, 54 ace de maramă, un gherdan de aur, 3 perechi de cercei și 3 inele de aur - puteau să valoreze și ele în jur de 140-150 ughi, ceea ce reprezenta un procent de 18% din valoarea totală a zestrei⁷⁹. Un procent ceva mai scăzut al podoabelor (10%) pare să fie cel din cadrul zestrei jupaniței Maria, la 1645; din nou, folosind prețurile din epocă, putem estima că valoarea întregii zestre se plasa în jur de 1.100 ughi, iar cea a podoabelor (creștet de argint cu mărgăritar și pietre, 40 ace, gherdan de aur cu pietre și mărgăritare, 3 perechi cercei de aur, o altă pereche de cercei, un inel de aur), la circa 100-120 ughi⁸⁰.

⁷³ *Catalogul documentelor Țării Românești...*, vol. V, p. 252, doc. 558.

⁷⁴ *DIRB, XVI*, vol. III, București, 1952, pp. 279-280, doc. 325.

⁷⁵ *DRHB*, vol. VII, p. 116, doc. 89.

⁷⁶ Jean Delumcau, *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVI-e siècle*, vol. I, Paris, 1957, p. 446.

⁷⁷ Fernand Braudel, *Méditerranée...*, vol. IV, p. 49.

⁷⁸ DANIC, Episcopia Râmnicului, LVIII/7.

⁷⁹ *DRHB*, vol. XXX, p. 387, doc. 355.

⁸⁰ DANIC, M-rca Câmpulung, LXI/13.

O zestre bogată lăsa fiicei sale marele stolnic Dumitru, pe la jumătatea secolului al XVII-lea. Alături de ocină, rumâni, țigani și numeroase animale (oi, porci, boi, vaci, iepe), jupanița primea 3 perechi de cercei de aur cu mărgăritar, o cunună de aur, un gherdan de aur cu mărgăritar, vâletura cu creștet de argint și cu ace și 4 inele de aur. Valoarea totală a zestrei poate fi plasată la circa 1.000 ughi, din care podoabele reprezentau tot un procent de circa 17%, cu o valoare aproximativă de 150-200 ughi.⁸¹

Probabil că la fel de importantă va fi fost și zestreă lăsată de Tudor stolnic fiicei sale, Elina, în aceeași perioadă. Din păcate, documentul menționează doar valoarea podoabelor și a veșmintelor (200 ughi), în timp ce pentru celelalte componente ale zestrei (părți de ocină, țigani și vie) nu precizează nici măcar suprafața sau numărul. Dacă luăm în considerare faptul că, la 1642, un rând de haine de serasir, din cadrul zestrei promise de Preda Buzescu surorii sale, costa 50 ughi, înseamnă că podoabele din această zestre valorau 150 ughi, adică aproape cât cele din zestreă fiicei lui Dumitru mare stolnic.⁸²

După jumătatea secolului, în Moldova, întâlnim chiar valori mai mari ale bijuteriilor din zestreă boierească; astfel, în timpul lui Gheorghe Duca, o foaie de zestre boierească cuprindea 3 gherdane cu mărgăritar și mărgelile de aur, de diverse mărimi și forme, 22 șiraguri de mărgăritar, un lanț de aur și un inel mic de aur, valorând, probabil, în jur de 500-550 ughi⁸³, adică mai mult decât dublul valorilor întâlnite până acum în foile de zestre din prima jumătate a secolului. Interesant este faptul că după jumătatea secolului pare să crească și valoarea averilor boierimii, în condițiile, totuși, ale înrăutățirii situației economice a Țărilor Române și a măririi presiunii fiscale. Iată că și în Țara Românească, la 1678, valoarea numai a sculelor primite de jupâneasa Aviana, soția lui Matei sulger, se plasa la 785 taleri (523 ughi)⁸⁴, de peste trei ori mai mult decât în cazul fiicei lui Tudor stolnic.

Valoarea bunurilor cu care își înzestra fiica un alt dregător, logofătul Vlad Cocorăscu, era însă cu mult mai mare, depășind 4.000 ughi; în cadrul acestora, podoabele reprezentau circa o treime, cu o valoare plasată în jurul sumei de 1.200 ughi⁸⁵.

Deși nu identică în ceea ce privește componența, și foaia de zestre alcătuită de marele spătar Mihai Cantacuzino pentru fiica sa, Maria⁸⁶ poate fi estimată la valori relativ asemănătoare cu cele din foaia de zestre alcătuită de logofătul Cocorăscu. Podoabele incluse aici, chiar dacă nu sunt prețuite, seamănă cu cele cuprinse în foile de zestre ale

⁸¹ DANIC, Documente istorice, MCLVI/31.

⁸² *Catalogul documentelor Țării Românești...*, vol. V, p. 252, doc. 558.

⁸³ N. Iorga, *Studii și documente...*, vol. XVI, Documente și registre din colecția de familie, București, 1906, p. 130.

⁸⁴ DANIC, Achiziții Noi, CLXXIV/26.

⁸⁵ *Documente referitoare la istoria județului Teleorman...*, p. 269, doc. 654. De data aceasta, varietatea mare a bunurilor cuprinse în foaia de zestre, precum și lipsa unor posibilități de comparare mai apropiate de situația socială și materială a acestui boier nu ne permit estimări foarte precise, însă valoarea foarte mare a acestora este evidentă din simpla înșiruire: *cunună de aur cu rubine, diamante și mărgăritare, salbă de 100 galbeni de aur, 20 galbeni bani pe cap, 6 șiruri de mărgăritar mare, o pereche de cercei cu rubine, "zamnț" și picioarele cu rubine, o pereche de cercei cu rubine și picioare cu rubine, o pereche de cercei cu rubine și picioare cu rubine, o pereche de cercei cu smaralde și picioare cu mărgăritar, o pereche de brățări de aur cu diamante și rubine, un inel de aur cu rubine și diamanturi împrejur, un inel de aur cu rubine, un inel de aur cu diamant, un inel de aur cu smarald, un inel de aur cu un rubin și smaralduri.*

⁸⁶ Constanța Ghițulescu, *Zestreă...*, (II), în loc. cit., pp. 260-261, doc. 4.

Cantacuzinilor moldoveni sau în cele alcătuite de domnul Constantin Brâncoveanu pentru fiicele sale. Prin urmare, raportându-ne mai ales la prețurile bijuteriilor din Moldova, înclinăm să credem că valoarea celor incluse în foaia de zestre a Mariei, fiica spătarului Mihai Cantacuzino, se plasa în jurul a 1.500-2.000 ughi, dintr-un total de circa 3.000 ughi, ceea ce reprezenta un procent de 35-40%.

În ciuda faptului că valoarea acestei zestre părea foarte mare comparativ cu altele aparținând boierimii mijlocii, ea reprezenta doar 15-30% din valoarea unei dote oferită în unele orașe italiene, la sfârșitul secolului al XVII-lea, și care putea atinge 10-20.000 florini sau chiar mai mult⁸⁷.

În aceeași perioadă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, documentele menționează și câteva foi de zestre ale căror valori nu sunt la fel de ridicate ca cele menționate mai sus. Este vorba despre foaia de zestre alcătuită de banul Pavlache pentru fiica sa Stanca, zestre a cărei valoare se ridica, probabil, la circa 650 ughi, din care podoabele valorau în jur de 150 ughi (adică un procent de 23%)⁸⁸.

De asemenea, în zestre a Ancuții, fiica sulgerului Matei Rudeanu, podoabele valorau în jur de 200 ughi, ceea ce reprezenta un procent de 18% din valoarea totală a zestrei, care era de circa 1.100 ughi⁸⁹.

Ceva mai puțin valorau podoabele în cazul zestrei Despei, fiica logofătului Căzănescu, la 1706, în Țara Românească⁹⁰. În acest caz, însă, o valoare importantă o aveau și veșmintele, împodobite cu nasturi de argint aurii sau cu sponci de argint aurite, accesorii care le măreau considerabil prețul. Lista de târguieli alcătuită de logofătul Căzănescu se dovedește a fi un document de o excepțională valoare pentru deslușirea nu numai a prețului veșmintelor, podoabelor ori a pământului, vitelor sau robilor, ci și pentru înțelegerea mentalității epocii, precum și a căilor de procurare a elementelor componente ale zestrei. Pe baza acesteia se poate vedea că podoabele valorau 60 ughi, dintr-un total al bunurilor (mobile și imobile) de circa 400 ughi, ceea ce însemna un procent de 15% investit în obiecte de lux.

De asemenea, zestre primită de Ilinca, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea totaliza o valoare de vreo 400 ughi; în cadrul acesteia însă, podoabele erau foarte puține (o pereche de brățări de aur și o pereche de cercei de aur) și nu păreau să depășească 25 ughi, reprezentând doar 6% din valoarea bunurilor sale⁹¹.

În schimb, în cadrul zestrei primite de Rocsanda, fiica lui Ionășcuță Rusul, fost mare logofăt, deși numărul podoabelor nu era foarte mare (un inel din aur cu pietre scumpe și 12 șiraguri de mărgăritare), valoarea destul de ridicată a mărgăritarelor făcea ca ponderea bijuteriilor să atingă un procent ceva mai ridicat, probabil în jur de 20%⁹².

⁸⁷ Richard A. Goldthwaite, *Wealth and the demand for art in Italy 1300-1600*, Baltimore-London, 1993, p. 59.

⁸⁸ DANIC, Episcopia Argeș, III/43.

⁸⁹ Constanța Ghițulescu, *Zestre...*, (II), în loc. cit., pp. 261, doc. 5.

⁹⁰ DANIC, M-reă Horezu, XVI/45 și XVI/46.

⁹¹ DANIC, Mitropolia Țării Românești, CCCXVII/1.

⁹² În plus, lipsa ocinci din foaia de zestre scadea valoarea bunurilor componente (*Catalogul documentelor moldovenești...*, vol. V, București, 1974, p. 166, doc. 639).

La nivelul fețelor bisericești, cele câteva foi de zestre întâlnite până acum atestă faptul că aceștia încercau să țină pasul cu boierimea în ceea ce privea valoarea și diversitatea elementelor din cadrul zestrei. Astfel, la 1707, popa Vladul din Ceplegi dăruia fiica sa o zestre destul de bogată⁹³, valorând în jur de 700 de ughi, din care ponderea podoabelor (20 taleri de pus pe cap, 4 perechi de cercei de argint auriți, gherdan de argint aurit, 2 inele de aur și 3 inele de argint, 2 brăie de argint) era de 7%, cu o valoare de 50 ughi. Interesant este că, în cazul acestei foi de zestre, apar și bani în numerar, 300 de taleri (200 ughi) dați în contul veșmintelor și alți 30 taleri (20 ughi) bani gata.

Tot la începutul secolului al XVIII-lea o altă față bisericească, popa Hiera își înzestra fiica, printre altele, cu mai multe podoabe din aur și argint, ornate cu rubine și mărgăritare: cunună de argint, 10 taleri, bani de pus pe cap, pereche de cercei de aur cu mărgăritar și rubine, 6 șiruri de mărgăritar, 10 șiruri de mărgărite, 2 inele de aur și o pereche de brățări de argint⁹⁴. Valoarea acestora atingea circa 50 ughi, ca și în cazul anterior, însă cumulată cu celelalte bunuri ajungea până la circa 400-450 ughi, ceea ce înseamnă că ponderea podoabelor se plasa la 11% din valoarea totală a zestrei.

Existau, desigur, și situații în care zestrea fetei nu cuprindea deloc obiecte de podoabă; așa este cazul lui Drăgan din Obârșia care, la 1678, se înțelegea cu părinții viitorului ginere pentru o funie de moșie (40 stânjeni), 2 boi, o iapă și o vacă⁹⁵. Dar existau și situații inverse, când în foaia de zestre nu apăreau moșii, rumâni, țigani și nici prea multe dobitoace, în schimb, erau menționate veșmintele, așternutul și câteva podoabe. Astfel, la 1702, în foaia de zestre alcătuită de Iliana pentru fiica sa Rada și ginerile Barbu, sunt inserate 2 perechi de cercei cu mărgăritar, o pereche de cercei auriți, decorați cu mărgărean, 2 inele de argint și un inel de aur; în lipsa pământului și a țăganilor, valoarea zestrei nu este foarte mare, probabil în jur de 100 ughi, însă podoabele ocupă un loc important, reprezentând 35-49% din total⁹⁶. Aceasta pare a fi totuși o situație ceva mai rar întâlnită în societatea românească de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, întrucât astfel de documente sunt foarte puține.

În general, analiza foilor de zestre din cursul secolului al XVII-lea indică faptul că valoarea podoabelor se plasa la circa 15-20% din totalul zestrei, procentele care depășesc această medie, în sus sau în jos, reprezentând doar situații particulare. Un procent mai mare de 20% apare în foile de zestre alcătuite de marea boierime (logofăt, ban, spătar), în timp ce, procentele plasate sub 20% se referă la persoane a căror condiție socială, foarte exactă, documentul nu o precizează (jupâneasa Vilaia și jupâneasa Iliana).

Așadar, pe măsură ce urcăm pe scara socială, valoarea bijuteriilor crește, după cum sporește și ponderea lor în cadrul zestrei, de la 6-10%, în cazul unor boieri mici și mijlocii, la 50-55% în cadrul foilor de zestre ale fiicelor de domni, precum și a fiicelor de mari boieri din spațiul românesc. Raportul acesta tindea să se modifice în favoarea altor bunuri (pământuri, case, vii, animale, țigani robi, veșminte) în cazul fiicelor de boieri

⁹³ DANIC, Mitropolia Țării Românești, LXXXIII/1.

⁹⁴ Constanța Ghițulescu, *Zestre...*, (II), în loc. cit., pp. 262-263, doc. 8.

⁹⁵ DANIC, M-rca Bistrița, LXII/116.

⁹⁶ DANIC, Mitropolia Țării Românești, LIX/1.

mici sau mijlocii. Valoarea bijuteriilor era conferită desigur și de materialul din care erau realizate sau de prezența pietrelor scumpe în montură.

Acest procent al bijuteriilor în cadrul zestrei fetelor era variabil, se pare, și în Apus; astfel, în 1562, o fată de familie bună din Provence primea 21% din dotă în bijuterii, în schimb în 1583, o alta primea 44% în astfel de podoabe⁹⁷ și exemplele ar putea continua.

Prin urmare, deși cu o pondere variabilă în cuprinsul acumulărilor de averi și a zestrei boierimii ori ale domnilor munteni sau moldoveni, din secolele XVI-XVII, obiectele de podoabă au constituit permanent o investiție care se dovedea a fi profitabilă, nu numai prin etalarea la marile evenimente, dar și în vremurile de restriște.

**Jewels share in the princesses' fortune from
the romanian space in XIV-XVII centuries
(Abstract)**

This article debates the issue of princely, boyards and townspeople's fortunes composition in the Romanian Principalities over the 16-17 centuries. Also there is analyzed the dowry structure. Unfortunately, the documents related to these subjects are not very numerous and they often lack accuracy.

There can be noticed a tendency of those enriched to treasure object of precious material no matter if they were jewelry or goldsmith trade objects. Those jewelries from precious metal represented a type of accumulation and also, in an equal balance, a social representation. Likewise, the jewelry represented an investment in art, a type of prestige, and also type of insuring the cash in secure goods easier to be transported than those real estate ones.

Considering these situations, the goods inventory lists of the bourgeois' or rules suggest an increase of the number of jewelry from precious metal starting with XVI century, and especially with the next century. In Transylvania too, the noblemen and the reach town people invested in jewelry from precious metal. The habit of adorning with such precious jewelry spread in the same rhythm with the development of the trades and sales, as well as the increase of the income, resulted from those businesses.

As we climb on the social scale, the value of the jewelries increases, also their importance and position within the dowry, from 6 -10%, in case of small and medium boyards, to 50-55% in case of lords' daughters' dowry and the big boyards from the Romanian territory. This report had the tendency to modify in favor of other goods (lands, properties, vineyards, animals, gypsy slaves, clothes) for the daughters of small and middle boyards.

Therefore, even though with a variable weight during the fortune and dowry accumulation the Wallachian and Moldavian boyards or rulers, during XVI-XVII centuries, the adorning objects represented the most important object of consumption for the upper social class.

⁹⁷ George d'Arvencel, *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800*, vol. 5, Paris, 1909, p. 378.

SIGILIUL BOTOȘANILOR*

DANIEL BOTEZATU**

Vechea pecete a Botoșanilor, alături de la fel de vechea organizare municipală concretizată în instituția șoltuzului (voitului, în cazul celor reprezentându-i pe locuitorii armeni), cu acel consiliu al celor 12 pârgari (uneori apare și pârgarul cel mare), reprezintă expresia relativei libertăți urbane românești concretizată prin privilegiul de sigilare a actelor proprii¹. În același timp, pecetea târgului Botoșani se înscrie în șirul sigiliilor urbane moldovenești cu elemente figurative ce își trag originea din cadrul natural rustic, sugerând apartenența la un mediu rural inițial, în care s-au conturat formarea și evoluția târgului².

Însemnul municipal al Botoșanilor este o pasăre, identificată de toți cercetătorii cu păunul³. Folosirea păunului ca emblemă sigilară a Botoșanilor este expresia simbolică a statutului privilegiat al acestui târg, deosebit de toate celelalte orașe ale Țării Moldovei prin aceea că era târg al Doamnei⁴. În același sens, Eugenia Greceanu remarcă faptul că alegerea păunului ca simbol individualizant al târgului Botoșani, în egală măsură târg al Doamnei, arată o bună cunoaștere a mitologiei greco-romane, păunul fiind atributul caracteristic al Junonei⁵.

* Articol inedit.

** Prof. Dr., inspector educativ la I.S.J. Botoșani

¹ Vezi Emil Vîrtosu, *Despre dreptul de sigiliu*, în „S.C.N.”, III, București, 1960, p. 343.

² D. Ciurca, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, extras din „S. C. Ș. I.”, an VII (1956), fasc. 2, p. 163. De altfel, orașul medieval moldovenesc nu s-a desprins niciodată de sat, cea mai bună dovadă constituind-o existența ocoalelor.

³ Alexandru Papadopol-Callimach, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, în „A.A.R.M.N.”, seria a II-a, tom IX, secțiunea II, București, 1887, p. 94, cu o reproducere a sigiliului din 5 august 1670; V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, seria 1786-1800, tom III, pp. 464-465, *apud* Sorin Gh. Ifțimi, *Sigiliile de doamne și de domnițe ale Moldovei*, extras din „A. G.”, II (VII), 1995, 1-2, Iași, p. 1. Vezi și N. Iorga, *Un oraș românesc: Botoșanii*, în *Botoșanii în 1932- schiță monografică* -, vol. îngrijit de Tiberiu Crudu, Liga Culturală-secția Botoșani, 1932 p. 6, dar și D. Ciurca, *op. cit.*, pp. 161-162.

⁴ „Botoșanii era apanagiul Doamnei, din care cauză acel oraș purta ca marcă în sigiliul său păunul [...]” (cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, în *ibidem*).

⁵ Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981, p. 37. Cercetătoarea are dreptate doar parțial, pentru că este vorba numai de mitologia greacă și de Hera, cărcia „fi erau sacri păunul și cucul (în această formă i s-a prezentat prima dată Zeus), corbul și șoimul”; cf. George Lăzărescu, *Dicționar de mitologie*, Casa Editorială Odcon, București, 1992, p. 166. Personal ne exprimăm rezerve față de aceste explicații ale autoarei, ele părându-ni-se mai degrabă fanteziste.

Fără îndoială, sigiliul reprezentând păunul a început a fi folosit din momentul în care Botoșanii devin apanaj al Doamnei. Probabil că atunci a și fost înlocuită vechea marcă sigilară a târgului, pe care trebuie să o fi avut Botoșanii, dacă nu cumva tot păunul va fi fost pe sigiliul lor și înainte, caz în care, printr-o fericită coincidență, devenind feudă a Doamnei, vechea reprezentare a pecetii le va întări și mai mult noua identitate.

Primul document cunoscut pe care s-a aplicat sigiliul Botoșanilor este cel din 20 iulie 1603, prin care șoltuzul în funcție, cu cei 12 pângari, fostul șoltuz și alți oameni buni din târg sunt martori la zălogirea unei case dintr-un sat de la ținutul Sucevei către Pătrașcu, ureadnic din Botoșani⁶. Următorul document știut pe care s-a aplicat, tot în fum, aceeași pecete, datează din 18 aprilie 1604⁷. În legenda slavă a acestui sigiliu, bine executat, folosit probabil și în secolul al XVI-lea⁸, se utilizează, spre deosebire de sigiliile altor orașe, nu termenul de târg, ci acela de **miasto**. În câmpul sigilar se observă o pasăre întoarsă spre stânga, fără a fi conturnată, ce pare a ține ceva în cioc (un pește?). Sub pasăre este o terasă ușor curbată la cele două capete, la unul dintre ele, cel din dreapta, fiind figurată și o stea cu șapte raze. Pasărea este flancată în spate, la **dextra**, de un spic, iar în față, la **senestra**, de o violetă semănând cu o șopârlă, plasată cu capul în dreptul picioarelor păsării, ale cărei aripi întredeschise sugerează fie coborârea în zbor, fie pregătirea pentru a zbura. Întreaga reprezentare este încadrată într-un cerc format dintr-o linie dantelată în exteriorul căreia, un alt cerc delimitează spațiul exergei. În exergă, legenda, în slavonă, are textul: „†SIIA PECEATĂ ESTĂ MIA<S>TĂ BOTĂȘIANSKĂGO”.

Acest sigiliu este înlocuit ulterior de un altul, mai grosier executat, a cărui imagine s-a păstrat prin aplicarea pe un document din 5 august 1670⁹. De această dată nu încapе îndoială că pasărea din câmpul sigilar nu ar fi un păun, cu gâtul lung, bine evidențiat și coada răsfirată. Și în acest sigiliu păunul este orientat spre stânga și are sub el o terasă ce pare a reprezenta fie o coroană, fie o cetate peste care se suprapune un alt simbol, neidentificat. De o parte și de alta a păsării este figurată câte o cunună de spice. În registrul de deasupra corpului păunului se află o mobilă neidentificată, susținută de o terasă dreaptă. Legenda este în limba română, dar scrisă cu litere chirilice „† PECEATĂ TRĂG BOTĂȘ”. Actul pe care s-a aplicat această pecete¹⁰ se încheiase în urma unei judecăți orășenești, pentru un loc de casă din mijlocul târgului, între feciorii unui armean cu nume românesc, Căldărușe, și un moldovean, medietori fiind cei doi vornici de Botoșani iar martori, de-a valma, târgoveți „rumâni și armean”¹¹.

Aceeași pecete rotundă, cu diametrul de 3,3 cm, a fost aplicată, în fum, pe actul din 12 decembrie 1676, prin care Gheorghe al lui Pavel și feciorii săi le dau călugărilor

⁶ DIR, A, Moldova, veac XVII, pp.111-112, nr. 159.

⁷ ASI, Documente, CCLXXIV/2, (publicat în *ibidem*, p. 139)

⁸ Cf. Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, p. 494, fig. 5. Pentru imaginca pecetii vezi și Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 1.

⁹ Alexandru Papadopol-Callimach, *op. cit.*, p. 94. Vezi și Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 2.

¹⁰ ASB, Fond Mănăstirea Cetățuia, XVII/6.

¹¹ Inedită, din câte știm, folosirea în documentele moldovenești a acestui termen, în sensul său etnic, în locul firescului (pentru epoca respectivă), moldovean sau român.

de la mănăstirea Doamnei vatra unui heleșteu de pe apa Dresleucei, în contul unei mai vechi datorii, martori fiind Eremia, șoltuzul de Botoșani și patru preoți¹².

În cazul pecetii aplicate în fum pe actul din 22 iulie 1680, se poate desluși doar legenda, pe care, comparând-o cu cea de pe sigiliile aplicate documentelor din 1670 și 1676, constatăm că provine de la același tipar¹³. Și în acest document, pecetea târgului s-a aplicat deși pricina respectivă nu era de resortul competențelor sfatului municipal, fiind vorba de o vânzare de ocină dintr-un sat aflat în ținutul Hârlăului, nici măcar în ocolul Botoșanilor, cumpărător fiind Constantin Jora, vornicul de Botoșani. Printre martori sunt amintiți „Lupul, șoltuzul românesc din Botășeni și șoltuzul armenescu”¹⁴. În acest caz, aplicarea sigiliului trebuie înțeleasă ca o consacrare juridică a înțelegerii dintre părți, în condițiile în care persoana cu autoritate mai mare decât cea a șoltuzului, Jora, vornicul de Botoșani, care era chiar una dintre părți, dispunea de pecetea inelară personală, care nu avea însă putere juridică; în plus, după cum am menționat, Jora era parte în acest act de vânzare¹⁵.

La 15 decembrie 1737, mai mulți târgoveți români, armeni și evrei din târgul Botoșanilor stabilesc, în urma poruncii vornicului de Botoșani, valoarea casei cu pivniță proprietatea lui Ion, sin Titicescu și a fiului său vitreg¹⁶. Acest document prezintă două elemente de specificitate: unul se referă la pecete, aplicată în fum, care este alta decât cea cu care se sigilasera precedentele trei documente la care ne-am referit, iar celălalt are în vedere faptul că sigiliul târgului s-a aplicat deși documentul nu îi pomeneste nici pe șoltuz, nici pe pârgari.

Legenda noii peceti, tot în limba română, este „† PECE<ATĂ> TRĂ<G> BOTĂȘEN<I>”. Pecetea este la fel de prost executată ca și precedentă, așa încât, în *dextra*, eventuala terminație a cuvântului PECEATĂ nu se distinge, nu din cauză că pecetea nu ar fi fost bine aplicată, ci pentru că matricea avea un defect care făcea terminația acestui cuvânt ilizibilă pe toate documentele unde s-a aplicat pecetea.

Spațiul din interiorul conturului păsării este hașurat cu linii ce se întretaie. O altă deosebire față de vechea pecete o reprezintă locul în care s-a aplicat semnul †, marcând invocația simbolică. La vechea pecete, acest semn era aplicat în *dextra* sus, în timp ce la sigiliul din 1737 el se află jos, la mijloc, în dreptul picioarelor pânului, plasate de această dată mai realist, în dreptul centrului de greutate al păsării, nu în spatele acestuia, ca în sigiliul precedent.

Un al doilea lucru care atrage atenția la acest document este faptul că sigiliul s-a aplicat în absența șoltuzului sau pârgarilor, ori cel puțin aceștia nu au fost menționați ca

¹² ASB, Fond Schitul AgaŃon, I/2.

¹³ Cruce-ajulă (invocația simbolică) de la care începe legenda, forma ultimelor trei litere de la BOTĂȘ, cu T având brațul din mijloc puțin alungit, Ă și Ș scrise la fel, sunt tot atâtea elemente identice; vezi *Anexa Sigiliul Botoșanilor*, fig. 3.

¹⁴ ASI, Documente, CCCXXIII/39. Probabil că actul a fost îndoit accidental, imediat după aplicarea pecetii, imprimându-se astfel, la stânga, jos, forma pecetii originale. În ceea ce privește documentul ca atare, menționăm din nou folosirea adjectivului *românesc* în înțelesul său etnic.

¹⁵ Este posibil ca aplicarea pecetii să fi avut în vedere și faptul că Jora, vornicul de Botoșani, având în oraș una sau mai multe proprietăți (inclusiv locuință), putea fi considerat locuitor al acestuia.

¹⁶ ASBT, Documente, XIV/2. Pentru pecete, vezi *Anexa Sigiliul Botoșanilor*, fig. 4.

atare. Putem bănuia că măcar unul dintre cei care iscălesc de o parte și de alta a peceteii, ca martori, făcea parte din consiliul municipal, în calitate de pângar¹⁷. Absența șoltuzului, deși documentar el va fi constatat la Botoșani și peste mai bine de 50 de ani, poate fi un indiciu al unei relative căderi în desuetudine a acestei funcții, poate din cauza responsabilităților suplimentare, sau poate datorită pierderii de „substanță” a funcției, prin preluarea unor atribuții de către anumiți slujbași domnești; în ambele situații, calitatea de șoltuz nu mai era dezirabilă, fiind percepută mai curând ca o corvoadă aducătoare de necazuri și consumatoare a unui timp prețios, care putea fi folosit în scopuri mai bune.

Nici în următorul document pe care s-a aplicat această nouă pecete nu este semnalată prezența șoltuzului sau a pângarilor, ascunsă poate în masa amorfă a martorilor: „și la această danie s-au tâmplat mulți oameni buni și târgoveți de Botșeni [...]”¹⁸. În schimb printre martorii care au asistat la încheierea tranzacției sunt pomeniți „sâhastrul Agafton” și „protopopul de Botșeni”, ceea ce ar putea însemna faptul că simpla aplicare a peceteii, ca garanție juridică a valabilității actului încheiat, în absența șoltuzului, avea nevoie și de garanția morală, dată de prezența celor două fețe bisericești.

După alte câteva decenii, însemnul municipal al Botoșanilor este din nou schimbat. La 14 august 1779¹⁹, pe actul pe care Cerbul, staroste de jidovi și cu frații săi, vând un loc de casă din târg lui Adam Paraschiv, este aplicată o pecete nouă, prima diferență majoră față de cea precedentă fiind dată de poziția în câmp a păunului, orientat de această dată spre dreapta.

O altă diferență lesne de observat este aceea că în noua pecete legenda este încadrată într-o exergă. Un element de noutate insolită îl constituie menționarea în registrul inferior al câmpului, sub terasa pe care se află pasărea, care abia mai păstrează vagi asemănări cu un păun, a anului 1780. Aceasta era, așadar, pecetea deja pregătită pentru anul următor, deși până atunci mai erau patru luni! În exergă, cu litere mai îngrijite decât în precedentele sigilii, legenda se desfășoară după cum urmează: „†PECETE TÂRGULUI BOTOȘONI” (sic!). Sugestiv pentru noile realități urbane din Botoșani și din alte târguri ale Țării Moldovei este locul în care s-a aplicat pecetea: în colțul din stânga jos al actului, înghesuită de iscăliturile părților implicate în vânzare și ale martorilor lor. În dreapta peceteii, cel care a și aplicat-o scrie: „Eu P<a>văl cupar am pus pecete”; nici un cuvânt, așadar, despre șoltuz, o instituție care, cel puțin la Botoșani, era pe cale de dispariție.

Deși fusese făcută cu gândul de a fi folosită începând cu anul 1780, această pecete a fost retrasă nu atât din cauza scrierii defectuoase a numelui târgului (să fi fost meșterul care a făcut tiparul mai puțin familiarizat cu limba română?), cât mai ales deoarece în anul 1780 apare o nouă ștampilă municipală, reprezentându-l pe Sf.

¹⁷ Semnează ca martori târgoveți armeni (Ștefan Triancul, dintr-o familie de negustori de frunte ai târgului, Luca sin Mani<i>, boiermași locali stabiliți de ceva vreme în târg, îndeplinind felurite slujbe domnești acolo sau în ținut, precum Toader Stihii, meșteșugari ca Neculai blănar, ori simpli orășeni, cum par a fi Ursu și Ștefan Brad.

¹⁸ Actul, datat 1740 iunie 1, consacră dania unei case ce aparținuse unei văduve din târg și pe care ca o dăruia bisericii Sf. Paraschiva (Idem, VII/1); vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 5. Aceași pecete o găsim aplicată și pe un document din 20 martie 1774, ca fiind reproducă la Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 433, fig. 2.

¹⁹ ASI, Documente, DCI/3. Vezi și Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 6.

Gheorghe ucigând balaurul²⁰. Legenda încadrată în exergă lămurește noua situație: „PECETEA TÂRGULUI BOTOȘAN<I> AFIEROSIT LA S<FÂN>T GHEO<R>GHIE 1780”.

Afierosirea peceții municipale la o biserică domnească era de natură a suplini autoritatea laică a lucrului judecat sau actului încheiat, pe care șoltuzul o exercita, prin intermediul sigilării respectivului act, autoritate care încetase să mai existe în condițiile în care instituția șoltuzului și a pârgarilor era în plină disoluție, cu autoritatea spirituală pe care o aveau Biserica și oamenii săi. Cu aceasta ia sfârșit și iluzia reprezentativității, în vechiul său înțeles, a celui care aplica sigiliul, din moment ce de atunci înainte acest lucru urma să îl facă episcopul acelei biserici, una dintre cele trei ctitorii domnești din târg.

La 20 ianuarie 1787, stolnicul Manolache Dimache, vornicul de Botoșani, îl rânduieste pe Constantin sin Apostol ca episcop al bisericii Sf. Gheorghe, încredințându-i și sigiliul târgului pentru întărirea zapiselor, din care se și asigura venit bisericii (câte o oca de ceară pentru fiecare act întărit)²¹. La acea dată, Vornicia de Botoșani avea controlul deplin asupra peceții târgului: numea episcopul bisericii la care era afierosit acest sigiliu și tot Vornicia încredința respectivului episcop pecetea, stabilind și venitul pe care aplicarea acesteia, pe fiecare act municipal, trebuia să îl aducă. La 4 aprilie 1793 și la 20 aprilie 1820 erau rânduiți alți episcopi ai bisericii Sf. Gheorghe păstrători ai peceții târgului²², ceea ce înseamnă că timp de 40 de ani toate documentele târgului au fost sigilate de către episcopii acestui lăcaș.

Noua pecete este aplicată pe un zapis din 12 aprilie 1800, prin care Ecaterina Cuciureanu, văduva clucerului Athanasie, vinde la doi negustori armeni din târg trei dughene de piatră. La o cercetare atentă a peceții se constată că între aceasta și cea aplicată pe actul din 1780 există câteva detalii care nu concordă.

Astfel, în cazul peceții din 1800, este vizibil căpăstrul calului, inexistent la pecetea reprodușă de Artur Gorovei. În al doilea rând, dacă la sigiliul din 1800 turla bisericii, reprezentată în partea dreaptă a câmpului sigilar, aproape că este la același nivel cu urechile calului, în cel aplicat pe actul din 1780 turla este la nivel cu botul calului. În sfârșit, diferă între cele două sigilii și poziția picioarelor calului.

În ceea ce privește pecetea aplicată pe actul din 1800, sulița Sf. Gheorghe împarte câmpul sigilar în două registre perfect egale. Se remarcă grija deosebită pentru detalii și naturalitatea reprezentării. În partea superioară a câmpului sigilar, două mobile îl flanchează pe Sf. Gheorghe, conținând inițialele acestuia: pe cea din **dextra** „CT”, pe cea din **senestra** „ΓE”. Ca și pecețile anterioare, și aceasta este aplicată în fum²³.

Același sigiliu, dar în tuș, este aplicat pe un act din 11 iunie 1804, care consacră vânzarea unei case din mahalaua Morărești²⁴. În schimb, pecetea aplicată pe un document

²⁰ O reproducere la Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Ediția Primăriei de Botoșani, f.a.(1926), p. 432, fig. 1. Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 7 (după reproducerea lui A. Gorovei).

²¹ ASBT, Documente, X/7.

²² Idem, X/7.

²³ Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 8.

²⁴ În spațiul liber din dreapta locului unde s-a aplicat pecetea scrie: „S-au întărit și cu pecetea târgului de mine, Dimitrie Micureșu episcop, înaintea vornicilor de Botoșani” (ASBT, Documente, II/43). Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 9.

datat 1 septembrie 1826, al Eforiei târgului Botoșani și adresat Vorniciei de acolo, reprezentându-l tot pe Sf. Gheorghe, este diferită de celelalte două folosite până atunci²⁵.

Artur Gorovei reproduce și o altă pecete a târgului, aplicată pe un document din 4 mai 1831, din Colecția Dombrowski, observând că ea diferă de aceea din 1780, semnalată de Iorga și fotocopiată și în monografia din 1926 a Botoșanilor²⁶. Așadar, până în 1831 se folosiseră patru peceti închipuindu-l pe Sf. Gheorghe, neidentice una cu cealaltă, diferențiate prin modul de reprezentare a unora dintre amănunte. În schimb, pe o scrisoare din 20 ianuarie 1832, a „Obștiei” târgului Botoșani către Divanul Împlinitor al Cnejeii Moldovei, s-a aplicat în fum, primul dintre speciemenle acestor peceti, cel din 1780, produs de Artur Gorovei²⁷.

În 1832 se schimbă din nou pecetea, urmare a adoptării Regulamentului Organic, prin care se dă o nouă organizare administrației comunale din orașele Moldovei. Acest din urmă sigiliu, aplicat pe un document din 25 iulie 1832²⁸, este diferit radical față de stemele municipale ale târgului Botoșani. Noua emblemă este o coasă. așezată în câmp în poziție oblică, lama fiind orientată spre dreapta, coasa fiind încadrată într-un scut dreptunghiular central, având în registrul de jos menționat anul 1832. Scutul este timbrat de o coroană închisă, din stânga căreia, în exergă, începe legenda cu următorul conținut: „PECETE SFATULUI MUNIȚIPAL DE BOTOȘENI”. Scutul timbrat este susținut de doi delfini afrontați. Noua pecete este întrucâtva asemănătoare cu cea a Judecătorei ținutului Botoșani, aplicată pe un act din 5 martie 1832. Coasa este figurată tot într-un scut dreptunghiular, timbrat de o coroană deschisă, cu cinci fleuroane, terminată cu glob crucifer. Scutul este flancat la **dextra** de o cunună de spice, iar la **senestra** de o mlădiță de copac. Pe coroană, cu litere latinești, scrie, „LEX”. În scut se află o balanță susținută de o senestroasă. Legenda acestei peceti ovale este: „PECETE GIUDICĂTORIE ȚINUTULUI BOTEȘAN 1832”.

Foarte apropiată de această reprezentare este pecetea ținutului Botoșani, aplicată pe un document din 2 septembrie 1832²⁹ și a cărui legendă o citește greșit Artur Gorovei³⁰. Singura diferență este că la această pecete coroana este perlata în interior cu cinci perle care înlocuiesc cuvântul „LEX”.

²⁵ Deși nu este la fel de clară ca și celelalte, imprimându-se și pe pagina așezată peste ea imediat după aplicare, se poate observa diferența față de celelalte peceti prin compararea picioarelor balaurului, mai lungi și mai subțiri decât în precedentele sigilii, la fel ca și picioarele posterioare ale calului, de altfel; (ASBT, Documente, II/61). Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 10.

²⁶ Picioarele calului și capul acestuia au poziții diferite față de biserică, într-o pecete se vede doar un picior al balaurului (ele sunt, de fapt, două, dar celălalt, fiind în plan secund, este suprapus de cel din primul plan) etc. Vezi Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 418 și p. 432, fig. 1 și fig. 4; reproduc și în Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 11.

²⁷ Deși starea pecetii aplicată pe actul din 1832 este destul de proastă, cercetarea sa atentă nu lasă loc la interpretări: este aceeași cu pecetea aplicată pe documentul din 1780; ASI, Documente (Colecția Artur Gorovei), CCLXXXVI/8. Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 12.

²⁸ ASI, Documente (Colecția Artur Gorovei), CCLXXXVI/10. Coroana ce timbrează scutul seamănă izbitor cu o coadă răsfirată de păun! Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 13.

²⁹ Idem, CCLXXXVI/12. Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 14.

³⁰ Citită corectă legenda este următoarea: „PECETE GIUDICĂTORIE ȚINUTULUI BOTEȘAN”.

Interesantă este pecetea Vorniciei de Botoșani din 1814 (1817?), aplicată pe o chitanță a acestei Vornicii din 6 iulie 1828³¹. De formă rotundă și aplicată în fum, ea are câmpul sigilar împărțit în două registre prin chenarul de la mijloc, în care este scris „BOTOȘANII”¹. În registrul superior, la mijloc stă coasa, orientată spre stânga, flancată la dreapta de o lună (semiluna descrescentă), iar la stânga de un soare format din zece raze. În registrul inferior este scris anul 1814 (??), ultima cifră lăsând loc interpretărilor. Sub an, o acoladă flancată la dreapta de un spic de grâu, iar la stânga de o mlădiță de copac.

Nu cunoaștem când s-a făcut primul sigiliu al Botoșanilor, dar putem bănuî că acest lucru s-a întâmplat după ce a fost acordat privilegiul domnesc de târg. Primul sigiliu cunoscut, cel aplicat pe acte din 1603 și 1604, a fost probabil folosit și în secolul al XVI-lea. Pasărea din câmpul sigilar seamănă, însă, prea puțin cu un păun. Rămâne un semn de întrebare și asupra ființei sau obiectului ce se observă în ciocul păsării.

Următorul sigiliu, făcut și folosit în secolul al XVII-lea, deși grosier, arată mai clar că pasărea respectivă este un păun. Neclară este mobila de la picioarele păunului, interpretată de noi ca fiind reprezentarea unei cetăți, posibilă figurare a orașului Botoșani peste care tronează păunul, simbolul protector al „cetății”.

Din secolul al XVIII-lea pecetea este înlocuită, din nou, de o alta, închipuind tot un păun. În contextul instaurării domniilor fanariote și în condițiile diminuării considerabile a autonomiei orășenești, acesta fiind secolul în care hotarele, vetrele și vechile libertăți urbane sunt constant și deopotrivă uzurpate, sigiliul își pierde vechea sa semnificație, cu atât mai mult cu cât nu șoltuzul mai este cel care îl aplică, ci diferiți dregători domnești sau alte persoane desemnate de către vornicul de Botoșani.

În acest sens trebuie înțeleasă apariția noii peceti, cea din 1780, afierosită bisericii Sf. Gheorghe, ai cărei epitropi, numiți de vornicii de Botoșani, se substituiau șoltuzilor de până atunci prin dreptul ce-l căpătaseră de a întări toate zapisele din târg. Prin aceasta, valoarea de simbol municipal a pecetii, dar și menirea sa judiciară, sunt dublate de conotația economică pe care o dădea faptul că fiecare aplicare a respectivei peceti aducea bisericii Sf. Gheorghe câte o oca de ceară.

Din 1832, când încep a fi aplicate prevederile regulamentare, Botoșanii capătă o nouă pecete în care elementul central îl constituie o ... coasă! Ca un reflex al istoriei seculare a târgului și ca o rămășiță a vechii peceti cu păunul, coroana care timbrează scutul seamănă cu o coadă răsfirată de păun. De altfel, coasa devine simbolul central și pe celelalte peceti botoșănene, a Judecătoriei ținutului Botoșani, a ținutului ca atare și a Vorniciei.

³¹ ASI, Documente, DLXXXVIII/142. Vezi Anexa *Sigiliul Botoșanilor*, fig. 15.

¹ Cum apare, din nou, croarea de scriere a numelui „BOTOȘANI”, la fel ca pe ultima pecete cu păunul a târgului, credem că fic era vorba de același meșter care a făcut și tiparul pecetii din 1814 (1817?), fic de unul aparținând aceleiași etnii, pentru care părea mai firesc astfel numele ortografiat fic, pur și simplu s-a copiat forma greșită a numelui, cu „O” în loc de „A”, de pe pecetea aplicată în 1779, în care apărea această croare.

Le Sceau de la ville Botoșani (Résumé)

Le vieux sceau du bourg de Botoșani s'inscrit dans la ligne des sceaux urbains moldaves avec des éléments figuratifs qui ont l'origine au cadre naturel rustique, en suggérant l'appartenance à un milieu rurale initial, où se sont tracé la formation et l'évolution du bourg.

On ne connaît pas quand on a réalisé le premier sceau de Botoșani, mais on peut supposer que cela fut après le privilège princier de l'appellation de bourg. Le premier sceau connu, celui appliqué dans les actes de 1603 et de 1604, a été probablement employé aussi dans le XVI-ème siècle. L'oiseau du cadre du sceau se ressemble, quand même, très peu à un paon.

Le sceau suivant, réalisé et employé dans le XVII-ème siècle, même grossier, renvoie beaucoup plus évidemment à un paon. A partir du XVIII-ème siècle, le sceau est remplacé par un autre nouveau, représentant toujours un paon. A partir de 1780, le nouveau sceau est consacré à l'église St. Georges dont les tuteurs, élus par l'ordre des boyards gouverneurs, remplaçaient les anciens maires des bourgs par le droit acquis de renforcer tous les actes du bourg.

Dès 1832, lorsqu'on commence à appliquer les prévisions réglementaires, Botoșani acquiert un nouveau sceau, où le nouvel élément central le constitue une faux. La faux devient d'ailleurs le symbole central des autres sceaux de Botoșani, du Tribunal du district de Botoșani, du territoire proprement dit et de la dignité du Juge.

ANEXĂ

SIGILIUL BOTOȘANILOR

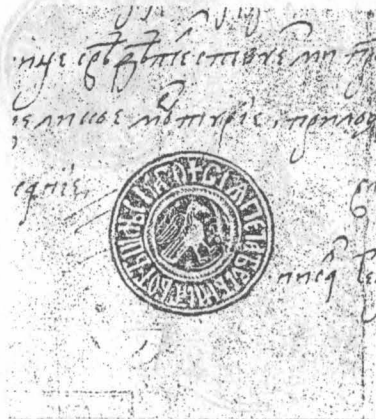


Fig. 1

ASI, Documente, CCLXXIV/2

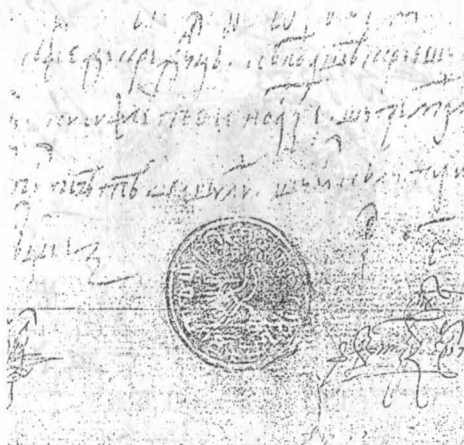


Fig. 2

ASB, Fond Mănăstirea Cetățuia, XVII/6



Fig. 3

ASI, Documente, CCCXXIII/39



Fig. 4

ASBT, Documente, XIV/2

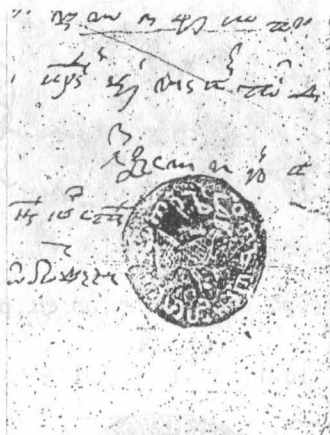


Fig. 5
ASBT, Documente, VII/1



Fig. 6
ASI, Documente, DCI/3



Fig. 7

Reproducere după Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 432, fig. 1



Fig. 8

ASBT, Documente, II/37



Fig. 9

ASBT, Documente, II/4

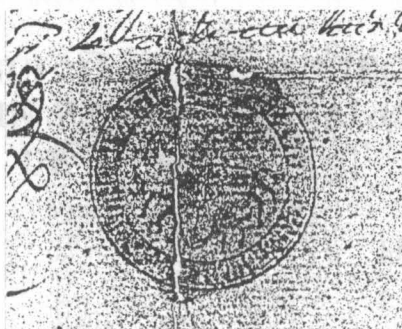


Fig. 10

ASBT, Documente, II/61



Fig. 11

Artur Gorovei, *op. cit.* p. 433, fig. 4

Fig. 12

ASI, Documente, CCLXXXVI/8



Fig. 13

ASI, Documente, CCLXXXVI/10



Fig. 14

ASI, Documente, CCLXXXVI/12



Fig. 15

ASI, Documente, DLXXXVIII/142

STUDIUL UNUI MATERIAL ARHEOZOOLGIC PROVENIT DIN SITUL MEDIEVAL (SEC. XIV-XV) DE LA RADOVANU*

SERGIU HAIMOVICI **

Așezarea stratificată de la Radovanu se găsește situată în județul Călărași, în sud-estul Câmpiei Burnasului, aproape de malul cursului inferior al Argeșului, cam la 18 km de vărsarea acestuia în Dunăre, lângă orașul Oltenița, zonă astăzi aproape cu totul despădurită și profund antropizată. Satul este cunoscut încă din evul mediu, iar prin săpăturile arheologice s-au găsit materiale ce corespund unor civilizații ce merg din partea a doua a mileniului I p.Chr., până aproape de timpurile moderne. Noi am executat de acum două lucrări referitoare la resturi faunistice aparținând la diferite straturi găsite în sit, oprindu-ne acum la cel din evul mediu dezvoltat, adică din secolele XIV-lea – XV-lea. Pentru nordul Moldovei am studiat de curând, material arheozoologic dintr-o așezare asemănătoare ca vârstă și anume din actualul municipiu Botoșani¹, deci un sit orășenesc și nu unul rural ca cel în cauză.

Resturile animaliere nu sunt prea numeroase, în număr de 279, ele fiind totodată, în mare măsură, puternic fragmentate, arătând clar că provin din cadrul resturilor menajere, aruncate de locuitorii sitului; evident s-au păstrat din acest material „de bucătărie” doar acele care erau tari și nu au fost astfel eliminate prin putrezire, mai ales resturi osoase.

Întregul material avut la dispoziție a fost abordat după cerințele arheozoologiei, făcându-se o descriere a resturilor fiecărei specii în parte, iar acolo unde a fost posibil, s-au executat măsurători ce au fost întabulate pe specii (tabelele 4,5,6). S-au calculat frecvențele (vezi tabelele 1,2,3) și pe baza tuturor acestor date rezultate din studiu, s-a trecut la creionarea unor caracteristici ale economiei animaliere, dar nu numai, a locuitorilor din acea perioadă, din cadrul sitului sus menționat.

Acest material ce a fost determinat de către noi, putem să-l împărțim în două categorii sistematice : mai întâi cele aparținând nemamiferelor și anume, un număr mic, doar 14 (5,01%), iar o cantitate mult mai mare – 265 (94,99%) este reprezentată prin resturi osoase de mamifere ce provin la zece specii atât domestice cât și sălbatice.

* Articol înedit.

**Doctor în biologic, arheozoolog, Iași.

¹ S. Haimovici, *Caracteristici ale economiei animaliere ale orășenilor din Botoșani în epoca lui Ștefan cel Mare (a doua jumătate a secolului XV-lea) în „F. C.”*, anul IV, nr.1, martie 2004, Botoșani .

Resturile nemamiferelor aparțin la mai multe grupe. Mai întâi, dintre nevertebrate, am evidențiat moluștele, atât lamelibranhiate cât și gastropode. Pentru lamelibranhiate considerăm genul *Unio* – scoica de râu – care este reprezentată prin șapte valve, unele chiar întregi; ele aparțin la două specii diferite: șase de la *Unio crassus* și doar una de la *Unio pictorum*. Gastropodele sunt reprezentate prin două cochilii de melci din cadrul genului *Helix*, cunoscut sub denumirea de melcul de grădină. Dintre vertebrate enumerăm mai întâi peștii teleosteeni, cu doar două resturi, ambele reprezentând vertebre de la doi indivizi diferiți. Sunt ale unor exemplare mici, de mărime între 15 și 20 cm și aparțin probabil familiei ciprinidelor. Urmează păsările cu trei resturi, relativ fragmentare. Două din ele provin de la găina domestică (*Gallus domesticus*) și sunt reprezentate printr-un tibiotars fragmentar, găsindu-se doar porțiunea distală și de un tarsometatars întreg cu lungimea de 73 mm; ele ar putea aparține la același individ femel; remarcăm că partea distală a primului nu este acoperită cu carne, ca și întregul celuiilalt os, încât se poate că au fost eliminate chiar de la început, prin tăiere, de la individul abia sacrificat (nu au mai trecut prin oala de gătit). Găina, după cele două oase, ar fi de talie mică, așa zisa găina „sătească” de la noi. Al treilea rest în materialul nostru este reprezentat prin partea distală a aripei (oasele metacarpului), de asemenea neîmbrăcată în carne ci doar în piele. Aparțin însă unui individ mai mare ca talie decât găina domestică, poate o specie sălbatică de apă.

Majoritatea covârșitoare a resturilor osoase provin însă de la mamifere. După cum reiese din tabelul 1 au fost puse în evidență 10 specii, unele cu material mai bogat, altele cu mai puține oase, ajungându-se chiar la un fragment. Șase din ele sunt specii domestice comune societății umane din zona noastră: 1. taurinele (*Bos taurus*), numite și cornute mari; 2-3. ovicaprinele, reprezentate atât prin ovine (*Ovis aries*), cât și prin caprine (*Capra hircus*), ambele genuri formând împreună cornutele mici; 4. porcinele (*Sus scrofa domesticus*); 5. calul (*Equus caballus*); 6. câinele (*Canis familiaris*). Altele patru sunt sălbăticiuni: 7. vulpea (*Vulpes vulpes*); 8. mistretul (*Sus scrofa ferus*); 9. cerbul (*Cervus elaphus*); 10. probabil chiar bourul (*Bos primigenius*).

După cum apare în tabelul 1, dar mai ales conform tabelului nr. 2, frecvența cea mai înaltă (jumătate din fragmente și o treime a indivizilor prezumați) o au **taurinele** care sunt de altfel și o specie de talie mare între domestice (cu excepția eventual a calului). S-au găsit resturi de la toate părțile corpului, arătând astfel clar că prin sacrificare dădeau cantitatea cea mai mare de carne (proteine animale) pentru necesitățile hranei umane. Aceștia puteau însă înmulți proteinele și chiar grăsimea prin folosirea laptei și a unor alimente derivate din industrializarea acestuia (cum vom vedea cele două metapodale găsite întregi aparțin femelelor – vacilor). Se știe că taurinele sunt „motor” animal de primă importanță, mai ales în agricultură dar chiar și în căraușie, alături de cal; din păcate însă materialul nostru nu ne permite să punem în evidență și castrați (boi), dar indirect această întrebare a lui *Bos taurus* și la munci ne este dată când sesizăm care era vârsta de sacrificare. Dintr-un total de 11 indivizi sacrificați, doar unul este tânăr, doi sunt adulți, ceilalți maturi și chiar unul bătrân. Se vede fără tăgadă că locuitorii foloseau de obicei taurinele pentru scopuri utilitare și că erau sacrificate mai ales după ce nu mai corespundeau cu totul la acestea. Măsurătorile arată destul de bine (în lipsa unor coarne

întregi și, în general, a unor părți mai mari a scheletului capului) că taurinele nu erau deloc înalte la greabăn, nu arată a fi nici masive, aparținând astfel unui tip destul de primitiv și evident neameliorat.

Ovicaprinele se aranjează scriptic după taurine dar considerând talia lor, chiar joasă la tipurile existente, putem spune că aportul acestora la necesitățile de proteine animale, dar concomitent și a laptelui acestora ca atare) era cu mult mai mic decât cel al taurinelor, ele fiind întrecute net și de către porcine, dar chiar împreună aceste două specii nu reușeau să atingă importanța în alimentație a taurinelor. Considerăm însă atât caprinele dar mai ales ovinele totuși ca polivalente, dând, pe lângă carne și lapte, iar oaia și lână; vârsta lor de sacrificare o arată destul de bine. După cum se vede în tabelul nr.1, s-au găsit în materialul studiat ambele genuri, dar *Ovis* are evident în raport cu *Capra*, cu mult mai multe resturi decât aceasta, de la care am putut evidenția doar două resturi, ambele foarte fragmentare. Se știe că scheletul caprinelor se aseamănă foarte bine cu cel al ovinelor încât nu la tot materialul ce le aparține se poate stabili, mai ales când avem resturi osoase fragmentare, apartenența generică; se rezolvă problema prin a trece la o grupare artificială „ovicaprine”, a acelor resturi pentru care apartenența la un gen sau altul nu poate fi arătată. Pentru ovine s-au putut face și ceva măsurători (la caprine a fost imposibil) iar în tabelul cu măsurători s-a trecut în text litera *o* la acele resturi asupra cărora am considerat că sunt precis de *Ovis*. Metric, dar mai ales morfologic, putem spune că ambele genuri aveau în sit câte un tip cu talie sub medie și neameliorat.

Porcinele se găsesc, de asemenea scriptic, imediat după ovicaprine și evident mult după taurine, dar totodată statutul lor este altul. Sunt cu totul monovalente, dar producătoare de carne însă concomitent de multă grăsime (care în vechime putea avea totuși, pe lângă caracter alimentar și alte folosințe departe de a fi alimentare). Locul lor ca furnizoare de proteine l-am stabilit când am scris despre ovicaprine. Monovalența acestora este arătată clar și prin evidențierea vârstei de sacrificare: tineri, mai puțini, dar cea mai mare parte adulți de la unu spre doi ani când, fiind și ei de un tip destul de primitiv, ajungeau la vârsta optimă de sacrificare (totuși însă prin folosirea în alte scopuri decât cel alimentar a osânzei, ne face să spunem că, într-un fel oarecare, se îndreptau către polivalență, fapt actualmente inexistent).

Calul urmează artiodactilelor domestice. Era evident folosit în agricultură, căraușie și de asemenea în equitație (călărie). Devenise astfel monovalent în sensul întrebuințării lui doar pentru a fi „motor animal”? Este foarte greu de spus dacă era folosit și ca specie producătoare prin sacrificare și nu moarte naturală, de proteine animale evident comestibile pentru a-l socoti polivalent adăugând astfel și această funcționalitate? Putem arăta doar că resturile sale erau tot atât de fragmentate, ca a celorlalte specii arătate mai sus și că în afară de părți ale corpului fără acoperământ bun de carne, cum ar fi capul și extremitățile membrelor, se găsesc și altele ce aveau pe ele carne, să-i spunem de tipul calitativ I, cum ar fi vertebrele, scapularul, chiar radius. Faptul că nu am găsit, între resturi, tineri și adulți nu este convingător, căci taurinele și ovicaprinele se sacrificau de asemenea când erau mature, chiar spre bătrânețe; acest din urmă fapt ar arăta poate doar că locuitorii sitului erau relativ săraci, dar totodată că se făcea doar o economie tipică de subzistență (cea de piață aducând după sine o sacrificare

la vârste mai tinere, pentru a se produce carne de calitate, ce putea fi comercializat. De asemenea, menționăm că în Europa occidentală și chiar centrală, cu toate că multe bule papale interziceau consumarea cărnii de cal (după cum o arată inițial și Biblia), aceasta era pe deplin folosită în tot timpul evului mediu – se pare că ortodocșii erau mai aproape de canon și nu o făceau (date scrise nu prea există).

Ultima specie domestică este **câinele** cu doar două resturi. Este sigur că el nu era folosit în alimentație și de asemenea nici în diverse activități de cult, fapt încă practicat la strămoșii geto daci. Cele două resturi, un fragment mic de mandibulă și altul reprezentând o porțiune de humerus arată un individ, cel mult de talie medie, pentru această specie.

Cele patru specii de **mamifere sălbatice** sunt reprezentate mai întâi prin vulpe, cu un singur rest, o mică porțiune de maxilar superior cu trei alveole, aparținând dinților P^2-P^4 , ce sunt căzuți; acest carnivor este euriec frecventând toate tipurile de biotop, excluzând doar pe cele acvatice, încât nu poate da nici o dată cu privire la ambientul din jurul sitului. Urmează trei artiodactile: **mistrețul**, **cerbul** și **bourul**, dintre care acesta din urmă are de asemenea un singur fragment, partea distală a unei coaste cu o lățime de 56mm, mult mai largă astfel față de resturile similare ale taurinelor – prezența lui este, de aceea, în parte nesigură. Celelalte două artiodactile au fiecare multe fragmente, încât ele existau atunci precis în zonă, fiind vânat în primul rând pentru carnea lor, dar nu numai, cerbul și pentru coarneaule masculilor (unul dintre resturile ce-i aparțin este chiar un fragment dintr-un ram al cornului, având urme de cioprire). Ambele sunt tipic stenoece, trăind în păduri, mai ales de foioase, primul fiind indiferent la altitudinea locului, dar al doilea frecventând doar pădurile de înaltă altitudine de unde-i vine și numele de „cerbul carpatin”. Dacă actualmente mistrețul poate apare rar în zona pădurilor de luncă ale Dunării, deci oarecum mai aproape de sit, cerbul a dispărut din zona de câmpie a Munteniei, dar mai există însă acolo, cel puțin până în evul mediu mijlociu, cum o arată studiul nostru. Desigur putem trage și concluzia că nu cu prea multă vreme în urmă existau în jurul sitului codri foarte întinși, deci tocmai biotopul celor două specii.

După ce am studiat îndeaproape caracteristicile fiecărei specii în parte să ne oprim și la importanța lor pentru economia societății umane.

Scoicile și cochiliile găsite arată că o ocupație cu totul ancestrală, culesul, era oarecum folosită și de locuitorii din sit, dar fără a influența cu ceva, în ansamblu, economia animalieră. Același lucru îl putem considera și cu privire la pescuit care nu valora nici el mai nimic pentru economie, deși râul Argeș era situat în apropiere.

O ocupație de bază, poate chiar cea mai importantă, era creșterea animalelor domestice, cu o cotă de asemenea aproape de neluat în seamă pentru găina domestică, dar cu foarte importantă aceea a mamiferelor domestice, mai cu seamă a taurinelor dar trebuind a lua bine în seamă, atât porcinele cât și ovicaprinele; calul pare a fi ținut mai ales pentru funcția sa de „motor animal” pe care o executa împreună cu taurinele.

Nu trebuie să neglijăm de asemenea, vânătoarea mamiferelor mari, ce prin doborâre dădeau o cotă consistentă de proteine animale și ușor de asemenea de grăsime animală prin mistreț, încât aceasta trebuie luată în considerație, în economie și nu doar ca astăzi, o pură distracție pentru persoanele avute.

Însă mamiferele laolaltă, cele domestice și cele sălbatice, primele prin sacrificare, secunde prin doborâre, furnizau alături de cele arătate mai sus, o serie de produse, să le spunem secundare, dar cu totul trebuitoare mai ales pentru o economie slab dezvoltată, deși chiar în timpurile noastre acestea sunt luate în seamă, dând astfel naștere unor industrii specifice: piele, blană și păr (în afara lânii), coarne, oase ca atare, chiar dinți, formațiuni moi precum intestine, vezică urinară și biliară, alături de tendoane și ligamente ș.a., acestea din urmă fiind putrescibile, nelăsând astfel urme pentru posteritate.

**L'étude d'un matériel archéozoologique provenu d'un site médiéval
(XIV^{ième}-XV^{ième} siècles) de Radovanu**

Résumé

Le site se trouve en Munténie, sur le bord de la rivière d'Argeș, un peu avant de sa confluence avec la Danube. Le matériel faunique est représenté par 279 restes qui proviennent de mollusques, de poissons, d'oiseaux et spécialement de mammifères (voir les tableaux avec la fréquence et les mensurations). On a fait une étude morphoscopique et biométrique de ces restes et on a discuté sur l'économie animale.

**Tabelul nr. 1 Repartiția pe specii și
pe fragmente osoase a resturilor de mamifere**

SPECIA	Coarne	Craniu neural	Craniu facial	Maxilar sup.	Diți superiori	Maxilar inf.	Diți inferiori	Vertebre	Coaste	Omoplat	Humerus	Radius	Cubitus	Carp	Coxal	Femur	Tibia	Peroncu	Astragal	Calcaneu	Atle oase ale tarsului	Metacarp	Metatars	Metapodale	Falanga I	Falanga II	Falanga III	Nr. fragmente	Nr. indivizi	
Bos taurus	1	3	1	1	12	6	17	18	9	6	4	6	2	4	4	3	7		6	4	2	3	4	1	8	3	2	137	11	
Ovis aries										1	2	1					1						1					6	58	7
Ovicaprine				3	6	4	7	1	3	2	2	1	3		5	4	3		1			1	1	2	1			50		
Capra hircus	1										1																2			
Sus domesticus		3	2	2	4	6	7		1	3	2	2	3		3		2		1					1		1		43	6	
Equus caballus					3	1	3	1		1		1							1	1				1				13	3	
Canis familiaris						1					1																	2	1	
Vulpes vulpes				1																								1	1	
Sus scrofa ferus				1	1	1	1			1		1						1										7	2	
Cervus elaphus	1			1							1																	3	1	
?Bos primigenius									1																			1	1	
Total																												265	33	

Tabelul nr.2
Frecvența speciilor de mamifere

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr abs	%	Nr abs	%
<i>Bos taurus</i>	137	51,70	11	33,34
<i>Ovis aries</i>	6	21,88	7	21,21
<i>Ovicaprinc</i>	50			
<i>Capra hircus</i>	2			
<i>Sus domesticus</i>	43	16,22	6	18,18
<i>Equus caballus</i>	13	4,91	3	9,10
<i>Canis familiaris</i>	2	0,75	1	3,03
<i>Vulpes vulpes</i>	1	0,37	1	3,03
<i>Sus scrofa ferus</i>	7	2,65	2	6,06
<i>Cervus elaphus</i>	3	1,14	1	3,03
<i>?Bos primigenius</i>	1	0,37	1	3,03
Total	265		33	

Tabelul nr.3
Raportul dintre domestice și sălbatice

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr abs	%	Nr abs	%
Mamifere domestice	253	95,47	28	84,85
Mamifere sălbatice	12	4,53	5	15,15
Total	265		33	

Tabelul nr.4 cu măsurători în mm
Mamifere domestice

Segment osos/ dimensiune	<i>Bos taurus</i>	<i>Ovicaprinae</i>	<i>Equus caballus</i>	<i>Sus domesticus</i>
MAXILAR				
lungime M ¹				30
MANDIBULA				
lungime M ₁	30	22; 23		33
OMOPLAT				
lungime cap articular	52	33	90	
lungime suprafață articulară	45	26	57	
lărgime suprafață articulară	39	22	49	
lărgime min gat	44	18	63	
		o		
HUMERUS				
lărgime epifiză inferioară	66	26; 26		35
lărgime suprafață articulară	64	24; 25		27
		o		
RADIUS				
lărgime epifiză superioară	65	29	70	
lărgime suprafață articulară	61	27	64	
		o		
COXAL				
diametrul acetabular	57	25		

TIBIA			
lărgime epifiză inferioară	54		31
lărgime suprafață articulară	48		
ASTRAGAL			
lungime maximă	58		44
lărgime trochleei inferioare	35		26
CALCANEU			
lungime maximă	116		
lărgime maximă	40		
METACARP			
lărgime epifiză superioară	51		
lărgime epifiză inferioară	53		
METATARS			
lărgime epifiză superioară	49		
lărgime epifiză inferioară	51		

**Tabelul nr.5 cu măsurători în mm la
metapodale de *Bos taurus***

Dimensiuni	Metacarp	Metatars
Lungime maximă	169	210
Lărgime epifiză superioară	48	35
Lărgime epifiză inferioară	50	-
Lărgime minimă diafiză	27	23
Indice I	28,40	16,66
Indice II	29,58	-
Indice III	15,97	10,95
Sex	Femel	Femel
Înălțime greabăn (cm)	102,2	110,8
Media	106,5	

**Tabelul nr.6 cu măsurători în mm
Mamifere sălbatice**

Segment osos/ dimensiune	<i>Sus scrofa ferus</i>	<i>Cervus elaphus</i>
MAXILAR		
lungime M ¹	45	
MANDIBULA		
lungime M ₁	47	
HUMERUS		
lărgime epifiză inferioară		60
lărgime suprafață articulară		54
diametrul antero-posterior		55

SISTEMUL MONETAR OTOMAN (1326-1914) ȘI INFLUENȚA SA ASUPRA ȚĂRILOR ROMÂNE. CONSIDERAȚII GENERALE*

DAN PRODAN**

Istoria sistemului monetar otoman și, implicit, a politicii financiare otomane, fundamental legată de istoria Imperiului Otoman în epocile medie și modernă, este deosebit de interesantă, incitantă, dar și controversată în cazul unor aspecte generale sau particulare ale problemei amintite. Plecând de la truismul că istoria Imperiului otoman nu poate fi studiată și înțeleasă fără abordarea problematicii sale monetare, financiare, economice, diferiți istorici, economiști, numismați, muzeografi au analizat monedele otomane, sistemul financiar și al taxelor – impozitelor otomane, originea, metalismul, paritatea și circulația monetară în statul sultanilor și în teritoriile vecine, printre care și în Țările Române, între sec. XIV – începutul sec. XX¹.

* Articol inedit.

** Profesor doctor în istoric, Botoșani.

¹ Ibrahim Artuk, Cevriye Artuk, *Istanbul Arkeoloji Müzeleri Te'shirdeki Islami Sikkeler Kataloğu (Muzele de Arheologie din Istanbul. Catalogul monedelor islamice din expoziție)*, II. Cilt, Istanbul, 1980; Haim Gerber, *The Monetary Sistem of the Ottoman Empire*, în "J.E.S.H.O.", XXV, 3, 1982, pp. 308-324; Ekrem Kolerkiliç, *Osmanlı İmparatorluğunda Para (Moneda în Imperiul Otoman)*, Ankara, 1958; Nuri Perc, *Osmanlılarda Madeni Paralar (Monedele de metal la otomani)*, Istanbul, 1968; Sultan Jem, *Coins of the Ottoman Empire and Turkish Republic, a detailed catalogue of the Jem Sultan collection*, 2 vols., Thousand Oaks, 1977, California; The Turkish Numismatic Society, *A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the T.N.S.*, Istanbul, 1988; Şevket Pamuk, *Money in the Ottoman Empire, 1326-1914*, în H. İnalcık, D. Quataert, editors, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge University Press, 1994, pp. 947-985; N. Aykut, *Osmanlı İmparatorluğunda sike te'cidleri (Reforme monetare în Imperiul Otoman)*, în "T.E.D.", 13, 1987, Istanbul, pp. 257-297; Octavian Iliescu, *Moneda în România, 491-1864*, București, 1970; C. Moisil, *Istoria monetei în România. Expunere sumară*, în "C.N.A.", I-IV, 1920-1024, București; idem, *Monetele României*, în *Enciclopedia României*, I, 1938, București, pp. 98-124; C.C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I-II, București, 1964-1967; O. Iliescu, *Istoria monedei în România. Cronologie - bibliografie - glosar*, Edit. Enciclopedică, București, 2002; M. Mitchiner, *Oriental Coins and their value. The World of Islam*, London, 1977; H. Sahillioğlu, *The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history*, în vol. *Precious metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, editat de J.F. Richard, Durham, North Carolina, 1983, pp. 269-304; H. Dj. Siruni, *Monetele turcești în Țările Române*, în "B.", II-III, 1939-1940, București, extras, 75 p.+ VIII pl.; Eugen Nicolac, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512*, Edit. Arc, Chișinău, 2003; Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în*

Ca urmare, au fost identificate 5 perioade în evoluția sistemului monetar otoman în epocile medii și modernă²:

1. Perioada c. 1326 - c. 1477: de la baterea primei monede de argint, numit **akçe**, până la emiterea primei monede otomane de aur cunoscute; sistemul monometalic bazat pe argint, paritatea **akçe**-lei și paritatea sa în raport cu monedele contemporane de argint sau de aur din Europa, Orientul Apropiat sau Egipt au fost relativ stabile, garantate și de evoluția și expansiunea complexe ale tănărului stat otoman. Prima monedă otomană de argint, numită, cum am precizat deja, **akçe** sau **akça** ("moneda albă", "banul alb") a fost emisă în anul 727 Hegira (1326 d.Hr.), la începutul domniei **emîr**-ului Orhan **Gâzi**, având o greutate de aprox. 1,15 g. **Akçe**-a, numită în izvoarele vest-europene **aspru**, a fost unitatea monetară otomană de argint de bază a sistemului financiar, de cont și plăți curente până la sfârșitul secolului al XVII-lea, când a fost înlocuită cu altă monedă de argint, numită **куруш**³.

2. Perioada c. 1477 - c. 1585: sistemul monetar bimetalic **argint-aur**, în perioada dezvoltării economice, fiscale, politice, militare a imperiului sultanilor, devenit tricontinental și lider al islamismului mondial. În acest secol, sistemul economic și financiar-monetar otoman s-a confruntat cu primele probleme cauzate de interferențele inevitabile cu sistemul economic mondial pre-modern, de fluxul masiv al argintului iefin sud-american în Europa și în Imperiul Otoman. Prima monedă otomană de aur, numită **hasenî** sau **sultanî**, a fost bătută în anul 882 Hegira (1477-1478), în timpul sultanului Mehmed II **Fatih**, cuceritorul Constantinopolului și adevăratul fondator al Imperiului Otoman. **Hasenî/sultanî** a avut o greutate și o compoziție în aur aproape identică sau chiar ușor superioare caracteristicilor similare ale ducatului de aur venețian contemporan, care a fost model al primei monede otomane de aur. Greutatea unui **sultanî** în prima jumătate de secol de existență a fost de 3,572 g. Sistemul monetar otoman **akçe/sultanî** a funcționat în Peninsula Balcanică și în Anatolia, în celelalte teritorii otomane au circulat monede locale ante-otomane (**medin/para** de argint, **șerifi/ashrafi** de aur în Egipt și Peninsula Arabia; **șahi/dirham** de argint în Irak). În Țările Române au circulat atât monede otomane de argint/aur, cât și concurențele lor din spațiul austriac, ungar, polon, italian sau german⁴.

În tabelul următor am centralizat informațiile cunoscute referitoare la gramajul **akçe**-lei și **sultanî**, rata de schimb dintre acestea și monede europene contemporane lor, raportul aur/argint. **Dirham**-ul a fost o unitate de măsură a argintului pur, folosit în monetăriile otomane pentru emiterea **akçe**-lei, în secolele XIV-XVII, cântărind 3,072 g. (**dirham**-ul de Tabriz)⁵.

Țările Române în secolul al XVI-lea, E.E., Bucurcști, 1996; Osman Oykara, Halil Inalcik, editors, *Social and economic history of the Turkey (1071-1920)*, Ankara, 1980.

² Ș. Pamuk, *op. cit.*, pp. 947-985; E. Kolerkiliç, *op. cit.*; N. Pirc, *op. cit.*

³ Ș. Pamuk, *op. cit.*, pp. 950-985, cu bibliografia minimală tematică, pp. 981-985.

⁴ Ș. Pamuk, *op. cit.*, pp. 953-960, cu bibliografia minimală tematică, pp. 981-985.

⁵ *Ibidem*, pp. 954-956.

Anul	Nr. akçe/ 100 dirhami	Akçe (gramaj)	Sultanî (gramaj)	Rată de schimb akçe/ducat venețian	Rată de schimb akçe/sultanî	Raportul aur/argint calculat
1326	266	1,15	-	-	-	-
1388	260	1,18	-	30/1	-	9,0/1
1410	266	1,15	-	35/1	-	10,2/1
1431	260	1,18	-	35-36/1	-	10,6/1
1444	305	1,01	-	39-40/1	-	10,1/1
1451	315	0,98	-	40-41/1	-	10,0/1
1460	330	0,93	-	42-43/1	-	10,0/1
1470	350	0,88	-	44/1	-	9,8/1
1475	370	0,83	-	45/1	-	9,4/1
1477	370	0,83	3,572	45,5/1	45,5/1	9,5/1
1481	400	0,77	3,572	47/1	47/1	9,2/1
1491	420	0,73	3,572	52/1	52/1	9,6/1
1512	420	0,73	3,572	54-55/1	55/1	10,2/1
1526	420	0,73	3,544	59/1	59/1	11,0/1
1550	420	0,73	3,544	60/1	60/1	11,2/1
1566	450	0,68	3,517	60/1	60/1	10,4/1
1582	450	0,68	3,517	60/1 (oficial)	65-70/1	11,8/1
1582	450	0,68	3,517	65-70/1 (pe piață)	65-70/1	11,8/1

3. Perioada c. 1585 - c. 1690: dezintegrarea sistemului monetar bimetalic otoman, datorită dificultăților economice, fiscale, politice, militare, cauzate de urmările nefavorabile ale mișcărilor monetare intercontinentale; invadarea piețelor otomane financiare și economice cu monede europene, vest-asiatice și nord-africane de argint/aur și cu versiunile lor devalorizate.

După 1550 o mare cantitate de monedă europeană de argint a invadat piața economică și financiară otomană, ca plată pentru mirodenii, postav, îmbrăcăminte sau alte articole produse în Orient. Această nouă monedă de argint a fost numită convențional **guruș**, după **grosso** italian sau **groschen** german. Afluxul imens de argint a determinat devalorizarea rapidă și masivă a akçe-lei în raport cu sultanî, de la un raport de schimb de 60/1 în 1584 la 120/1 în 1586. Intervalul c. 1585 – c. 1640 s-a caracterizat printr-o instabilitate pronunțată a gramajului și a valorii financiare a akçe-lei: de la 120/1 în 1586 la 250/1 în 1640 în raport cu sultanî; de la 0,68 g. în 1584 la 0,20 g. în 1640. Ca o soluție de criză, ca o alternativă viabilă la devalorizarea akçe-lei, începând cu 1624 s-a bătut o nouă monedă de argint, **para**, la origine monedă egipteană, cu o greutate în argint

de 3 ori mai mare decât **akçe**-a⁶. Toate aceste tribulații monetare-financiare sunt detaliate în tabelul următor⁷.

Anul	Nr. <i>akçe</i> /100 <i>dirhami</i>	<i>Akçe</i> (gramaj)	<i>Sultanî</i> (gramaj)	Rată de schimb <i>akçe/sultanî</i>	Rată de schimb <i>akçe/ducat venețian</i>	Raportul aur/argint calculat
1584	450	0,68	3,517	60/1	60/1	10,4/1
1586	800	0,38	3,517	120/1	120/1	11,8/1
1596	1400 ?	0,22 ?	3,517 ?	220/1	-	12,3/1 ?
1600	950	0,32	3,517	120/1	125/1	10,0/1
1612	950	0,32	3,517	120/1	-	10,0/1
1618	1000	0,31	3,517	150/1	150/1	11,8/1
1621	1000	0,31	3,517	150/1	-	11,8/1
1623	1300 ?	0,25 ?	3,517	210/1	-	12,2/1 ?
1624	1900 ?	0,17	3,517	310/1	310/1	14,4/1 ?
1625	1000	0,31	3,517	130/1	120/1	10,3/1
1632	1400	0,22	3,517	220/1	220/1	12,3/1
1636	1500 ?	0,20 ?	3,517 ?	240/1	-	12,5/1 ?
1640	1400 ?	0,22 ?	3,490 ?	250/1	-	12,5/1 ?
1641	1000	0,31	3,490	160/1	168/1	12,7/1 ?
1659	1250	0,26	3,490	180/1	190/1	11,9/1
1669	1400	0,23	3,490	225/1	250/1	13,3/1
1672	1400	0,23	3,490	270/1	-	16,0/1
1683	1400	0,23	3,490	270/1	300/1	16,0/1

4. Perioada c. 1690 - c. 1844: încercări de a introduce și a consolida un nou etalon de argint prin moneda **kuruş**; relativa stabilitate a **kuruş**-ului de argint până în 1760-1770, urmată de crize financiare acute și de rapida sa devalorizare. Adaptarea sistemului monetar bimetalic **aur-argint** la realitățile complexe ale modernizării și europenizării Imperiului Otoman. Eșecul introducerii monedelor de cupru (**mangîr**) otomane și, implicit, a unui sistem monetar trimetalic (1687-1691).

În 1690 a fost introdusă noua monedă de argint, **kuruş**, egală cu 40 **para**-le sau cu 120 de **akçe**-le, cu un procent inițial de 45-60 % (sau 0,45-0,60) argint pur. În perioada 1697-1728 locul monedelor otomane de aur "clasice" (**sultanî** sau **şerifi**) a fost luat de altele noi, numite **tuğralî**, **cedid-i Istanbul**, **zincirli**, **fındîk** sau **zer-i mahbub**, cu un standard monetar aproape identic cu cel al ducatului venețian. După 1770 **kuruş**-ul a

⁶ *Ibidem*, pp. 961-966, cu bibliografia minimală tematică, pp. 981-985.

⁷ *Ibidem*, pp. 963-964.

cunoscut o puternică și continuă devalorizare, în 1844 reprezentând doar 10 % din greutatea în argint pur din anul 1772⁸.

Evoluția monetară-financiară a kuruş-ului de argint este prezentat în tabelul următor (k = kuruş, ak = akçe)⁹.

Anul	Greutatea /gramajul	Titlul/puritatea aproximativă a monedei	Greutatea de argint pur conținut	Rată de schimb kuruş/ducato venețian	Rată de schimb kuruş/findik	Raportul aur/argint calculat
1690	29,5	0,60-0,68	18,9	2 k.60 ak/1	-	13,6/1
1696	28,2	0,60-0,68	18,1	2 k.60 ak/1	-	13,0/1
1708	25,6	0,56-0,68	15,9	3 k/1	-	13,7/1
1720	26,4	0,52-0,58	14,5	3 k.20 ak/1	3 k.40 ak/1	13,2/1
1731	26,2 ?	0,52-0,58 ?	14,3 ?	3 k.25 ak/1	-	13,4/1 ?
1740	24,1	0,52-0,58	13,7	3 k.80 ak/1	3 k.40 ak/1	14,4/1
1752	23,6 ?	0,52-0,58 ?	13,3 ?	3 k.108 ak/1	-	14,8/1 ?
1758	23,6 ?	0,52-0,58 ?	13,3 ?	3 k.105 ak/1	3 k.105 ak/1	14,8/1 ?
1766	19,2	0,52-0,58 ?	10,6	4 k/1	4 k/1	12,2/1
1772	19,2	0,46-0,56	9,8	4 k.15 ak/1	4 k/1	11,6/1
1780	18,5	0,46-0,52 ?	9,0 ?	4 k.70 ak/1	4 k/1	12,0/1 ?
1788	15,2	0,46	7,0	5 k.60 ak/1	5 k/1	11,1/1
1790	12,6	0,46	5,9	5 k.90 ak/1	5 k/1	9,7/1
1794	12,6	0,46	5,9	7 k/1	6 k/1	11,8/1
1800	12,6	0,46	5,9	8 k/1	7 k/1	13,5/1
1810	10,0	0,46	4,6	10-11 k/1	9 k/1	13,9/1
1824	4,0	0,60	2,4	16-18 k/1	11 k/1	11,4/1
1829	1,5	0,83	1,25	30-32 k/1	25-27 k/1 ?	11,1/1
1834	2,0	0,44	0,86	45 k/1	33 k.60 ak/1	11,1/1
1844	1,2	0,83	1,0	50-52 k/1	35-37 k/1 ?	14,6/1
1844-	1,2	0,83	1,0	50-52 k/1	35-37 k/1 ?	15,1/1
-1922	1,2	0,83	1,0	50-52 k/1	35-37 k/1 ?	15,1/1

5. Perioada c. 1844 - c. 1914: introducerea unui nou sistem monetar bimetalic, bazat pe kuruş-ul de argint și pe lira de aur; dezvoltarea rapidă a comerțului cu Europa, masive

⁸ *Ibidem*, pp. 966-970, cu bibliografia minimală tematică, pp. 981-985; *Standard Catalog of World Coins*, Colin R. Bruce II, editor, Krause Publications, Wisconsin, ed. 1985, pp. 1746-1761. *Standard Catalog of World Coins*, Eighteen Century, 1701-1800, second edition by C.L. Krause and C. Mishler, 1997 Krause Publications Inc., Iola, WI, USA, pp. 1053-1065; *Coins of the World, 1750-1850*, third edition, by William D. Craig, Racine, WI, USA, 1976, pp. 464-469.

⁹ *Ibidem*, pp. 967-968.

împrumuturi de pe piețele financiar-bancare europene, abandonarea politicii deprecierii monedelor ca modalitate de creare a veniturilor financiare; adoptarea standardului aurului "oscilant" în anii 1870.

În plin proces de europenizare, de occidentalizare a societății și statului otoman, de integrare în piețele economice și financiare mondiale, în 1844 a fost introdus un nou sistem monetar bimetalic: 1 **lira aur** = 100 **kuruş** argint = 5 **mecidiye** argint, 20 **kuruş** = 1 **mecidiye**.

Au fost emise și utilizate pentru perioade limitate bancnote de hârtie, numite **kayime-yi muteber-i nakdiyye** sau pe scurt **kayime** (1840-c. 1865, 1875-1880) și monedele divizionare de **nişel** (1910-1922). În zonele centrale ale Imperiului Otoman au continuat să circule monedele de aur emise la începutul secolului al XIX-lea, iar în regiunile periferice din Europa central-sudică, Africa nordică sau Orientul Apropiat monedele locale "clasice" sau europene de argint-aur. La sfârşitul secolului al XIX-lea valoarea **kuruş**-ului în raport cu **lira** a scăzut, ajungându-se la raportul de schimb: 1 **lira** = 120 **kuruş**¹⁰. Ratele de schimb monetar-financiar între **lira** de aur otomană și principalele monede europene sunt prezentate în tabelul următor¹¹.

Lira otomană de aur			Rata de schimb între diferite monede-lira otomană		
Caracteristici monetare	În 1844	În 1878	Moneda	În 1850	În 1914
Greutatea în grame	7,216	7,216	Lira sterlină engleză	1,10	1,10
Greutatea în grame aur pur	6,6	6,6	Francul francez	0,0433	0,044
Titlu	22/24 91,67 %	22/24 91,67 %	Florinul/coroana austriacă	0,11	0,046
Rata de schimb lira-kuruş	1 = 100	1 = 100	Marca germană	-	0,0542
Raportul aur/argint	15,09/1	15,09/1	Rubla rusească	0,175	0,116
			Lira egipteană	1,0	1,146
			Dolar SUA	0,229	0,229

¹⁰ *Ibidem*, pp. 970-975, cu bibliografia minimală tematică, pp. 981-985; *Standard Catalog of World Coins*, Colin R. Bruce II, editor, Krause Publications, Wisconsin, ed. 1985, pp. 1761-1770; *Standard catalog of World Coins, 1801-1900*, by C.L. Krause and C. Mishler, 1996, Krause Publication, Iola, WI, USA, pp. 1026-1038; *Standard catalog of World Coins*, by C.L. Krause and C. Mishler, 2001, Krause Publication, Iola, WI, USA, pp. 1829-1835.

¹¹ *Ibidem*, pp. 972-973.



Monedele otomane au circulat și în Țările Române, din a doua jumătate a secolului al XV-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea. Intensitatea și caracteristicile acestei circulații monetare au fost influențate de mai mulți factori: nivelul relațiilor de protecție tributară otomană asupra provinciilor românești; rolul Imperiului Otoman ca factor de putere în Europa central-sudică; perioada de evoluție/involuție a statului otoman; soliditatea/fragilitatea sistemului monetar otoman al vremii; nivelul de dezvoltare a economiei otomane și gradul ei de integrare în economia mondială a epocii; starea de pace sau de război în care s-a aflat imperiul sultanilor într-o anumită perioadă și influența stării generale asupra cursului monetar și a politicii fiscale otomane etc.

Analiza circulației monetare în spațiul istoric românesc în secolul al XVI-lea¹² a oferit concluzii interesante despre structura acestuia pe categorii de monede din Imperiul Otoman, ponderea acestora în tezaurele monetare din secolul al XVI-lea, procentul monedelor otomane în plata **haraç**-ului în veacul amintit anterior. Astfel, ponderea emisiunilor monetare otomane în structura tezaurelor monetare descoperite în spațiul extracarpatic în secolul al XVI-lea a fost următoarea¹³:

Provincia istorică	Perioada 1501-1580	Perioada 1581-1600	Media 1501-1600
Țara Românească	86,6 %	38,5 %	62,55 %
Țara Moldovei	26,2 %	7,3 %	16,75 %

Ponderea monedelor otomane de argint-aur în plata **haraç**-ului Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este prezentată în tabelul următor¹⁴:

¹² B. Murgescu, *op. cit.*, cu bibliografia tematică comentată, pp.16-35.

¹³ *Ibidem*, p. 69.

¹⁴ Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du karadj de la Moldavie entre les années 1538-1574*, în "B.A.I.E.S.E.E.", X, no. 2, 1972, Bucharest, pp. 233-261; idem, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire Ottoman durant la période 1540-1575*, în "B.A.I.E.S.E.E.", XII, no. 2, 1974, Bucharest, pp. 367-381; idem, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în "R.d.l.", 32, nr. 9, 1979, București, pp. 1731-1765; idem, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în "S.M.I.M.", XII, 1994, pp. 3-46; idem, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padișahi contra aspru*, în "C.N.", 5, 1983, București, pp. 129-152; B. Murgescu, *op. cit.*, pp. 72, 75, 77, 97-98; idem, *The shahis in Walachia*, în "R.E.S.E.E.", 32, nos 3-4, 1994, Bucharest, pp.293-300.

Anul	Țara Românească			Țara Moldovei		
	În akçe de argint	În sultanî/ <i>padișahî</i> de aur	În total	În akçe de argint	În sultanî/ <i>padișahî</i> de aur	În total
1533-1534	100 %	0 %	100 %	40 %	2,1 %	42,1 %
1541-1542	100 %	0 %	100 %	-	-	-
1542-1543	-	-	-	100 %	0 %	100 %
1563-1564	100 %	0 %	100 %	-	-	-
1564-1565	-	-	-	8,27 %	8,45 %	16,72 %
1565-1566	100 %	0 %	100 %	56,78 %	12,76 %	69,54 %
1568-1569	98,53 %	1,08 %	99,51 %	58,58 %	9,22 %	67,80 %
1569-1570	98,32 %	0 %	98,32 %	61,15 %	25,12 %	86,27 %
1571-1572	-	-	-	75,29 %	12,77 %	88,06 %
1574-1575	-	-	-	80,06 %	7,20 %	87,26 %
1575-1576	-	-	-	65,80 %	22,81 %	88,61 %
1588-1589	0,05 %	93,81 %	93,86 %	0 %	36,3 %	36,3 %
1591-1592	-	-	-	0 %	0 %	0 %

*
* *

Cadrul general al evoluției sistemului monetar otoman în perioada precizată în titlu este necesar să fie completat cu câteva concluzii punctuale:

1. Începând cu secolul al XVI-lea, conducerea centrală otomană nu a reușit să impună în întreg imperiul un singur sistem monetar bimetalic și să elimine circulația monetară și utilizarea monedelor statelor vecine; dimpotrivă, alături de monedele otomane, în provinciile otomane de graniță au circulat și monedele statelor vecine din zonă.

2. Stabilitatea sistemului monetar otoman în fiecare perioadă de evoluție a fost strâns legată de starea economiei și finanțelor otomane, de eficiența instituțiilor și personalitatea sultanilor, de ritmul modernizării, de alternanța pace-război etc.

3. Sistemul economic mondial și evoluțiile monetare continentale au influențat în mod decisiv traseul sistemului monetar otoman între secolul XVI - începutul secolului XX.

4. Istoria sistemului monetar otoman a fost sinuoasă, perioadele de stabilitate monetară (1326-1477, 1477-1584, 1690-1760, 1844-1875) au alternat cu cele de instabilitate monetară (1585-1690, 1760-1844, 1875-1914). **Akçe**-ua a scăzut continuu în gramaj de la 1,15 g. în 1326 la 0,0083 g. în 1914, reprezentând doar 0,72 % din greutatea inițială. **Kuruș**-ul a involuat de la 18,9 g. argint pur în 1690 la 1 g. argint pur în 1922, reprezentând doar 5,3 % din masa monedei inițiale. Mult mai stabilă în greutate a fost moneda de aur **sultanî**, care a cântărit 3,572 g. în 1477 și 3,490 g. în 1683, pierzând doar 0,082 g., reprezentând 2,3 % din masa piesei inițiale.

5. Analizând istoria monedei otomane din perspectiva duratei lungi istorice, precizez că devalorizarea monetară a fost un coșmar pentru sistemul monetar otoman, producând urmări contradictorii: pe termen scurt, a evitat/a depășit o criză financiară

punctuală; pe termen lung a cauzat, inevitabil, prăbușirea sistemului monetar otoman al vremii.

6. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea monedele otomane de argint și, ulterior, de aur au circulat și în spațiul geografic și istoric românesc. În cadrul complex al relațiilor de protecție tributară otomano-române din evul mediu, **haraç-ul** (tributul) Țării Românești și Țării Moldovei datorat sultanului de la Istanbul a început să fie plătit și în monede de argint/aur otomane, treptat după anul 1500. Astfel pentru unii ani ai aceluia secol, procentul monedelor otomane cu care s-a plătit tributul anual a variat între 98-100 % pentru Țara Românească și între 16-100 % pentru Țara Moldovei. Pe de altă parte, pentru alți ani ai aceluiași veac, **haraç-ul** a fost achitat integral în monede europene sau, în anii cu plată "mixtă", între 1-16 % în monedă "creștină"¹⁵.

7. În Imperiul Otoman au fost emise și monede din cupru, numite **mangîr** sau **pul**, la sfârșitul secolului al XIV-lea. Ele au fost utilizate pentru plăți în tranzacțiile comerciale mărunte, locale, nefiind acceptate la plata impozitelor sau în operațiunile financiare majore. Cu puține excepții, **mangîr-ii** nu au fost tezaurizați. Rolul lor financiar minor, local, nu a influențat sistemul monetar otoman monometalic (1326-1477) sau bimetalic (din 1477). **Mangîr-ul** a rămas o simplă diviziune a **akçe-lei**. A eșuat și încercarea de a introduce masiv **mangîr-ul** în circuitul monetar otoman și de a fundamenta un sistem monetar trimetalic (1687-1691)¹⁶.

The Otoman Coin (1326-1914) and its Circulation in the Romanian Countries. General Characteristics (Summary)

This contribution surveys the evolution of the Ottoman monetary system from the earliest coins until World War I. Since the world economic environment and the Ottoman monetary system changed substantially during these six centuries, it will be necessary to identify distinct time periods and treat the basic problems of the each separately. For each time period, It focuses on both the supply of money and demand for money.

Five time periods are defined:

1. **1326-1477**: from the minting of the first silver **akçe** until the minting of the first known Ottoman gold coin; the silver-based and relatively stable currency of the emerging state.

¹⁵ M. Maxim, *Recherches... 1538-1574*, pp. 254-255; idem, *Circonstances... 1540-1575*, pp. 375-377; idem, *Considerations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire Ottoman dans la seconde moitié du XVI e siècle*, în idem, *L'Empire Ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVI e siècle. Études et documents*, Les Editions Isis, Istanbul, 1999, pp. 266-267; B. Murgescu, *Circulația monetară*, pp. 72, 77, 98-99; toate aceste contribuții conțin și bibliografia tematică minimală.

¹⁶ E. Nicolae, *op. cit.*, pp. 97-112; B. Murgescu, *op. cit.*, pp. 100-102, cu bibliografia tematică minimală.

2. **1477-1585**: a bimetallic system based on silver and gold during a period of economic fiscal and political strength for the empire; problems associated with the arrival of large quantities of silver from the Americas to the Old World.

3. **1585-1690**: disintegration of the monetary system due to fiscal, economic and political difficulties compounded by the adverse effects of inter-continental movements of specie; invasion of Ottoman markets by foreign coins and their debased versions.

4. **1690-1844**: attempts to establish a new silver standard around the Ottoman *kuruş* until the 1760s, followed by severe fiscal crises and rapid debasement.

5. **1844-1914**: a new bimetallic system based on the silver *kuruş* and gold *lira*; rapid expansion of trade with Europe, heavy borrowing in the European financial markets and abandonment of debasement as a means of creating fiscal revenue; adoption of a „limping” gold standard in the 1870s.

SECȚIUNEA A II-A

**DIRECȚIILE MODERNIZĂRII:
DEMOGRAFICĂ, ECONOMICĂ,
POLITICĂ, SOCIALĂ, CULTURALĂ**

DORHOIUL ȘI LOCUITORII SĂI (1774-1864)*

VASILE ADĂSCĂLIȚEI**

Dezvoltarea societății umane se prezintă dintotdeauna ca un proces global extrem de sensibil la tot ce se întâmplă în fiecare din componentele sale. Iată de ce nu este cătuși de puțin surprinzător faptul că există dintotdeauna o strânsă relație între tendințele evoluției populației, creșterea demografică și progresul general al societății.

Studiul demografiei istorice, după opinia acceptată de economiștii și sociologii contemporani, este absolut necesară pentru măsurarea vitalității unui popor, a forței sale economice, militare și culturale. Strategii militare, politologii și filosofi iau chiar în calcul și posibilitățile de expansiune ale unor popoare din această perspectivă demografică.

Se acreditează tot mai mult ideea că evenimentele „mari” din istoria omenirii își găsesc, în parte, explicația în schimbările intervenite în creșterea populației, în mișcările ei verticale – reprezentate de proporția dintre natalitate și mortalitate și orizontale ale deplasării. “Explozia demografică” care a dublat populația Europei între 1750 și 1900 se manifestă fără îndoială și în spațiul românesc, cu trăsături evident specifice, îndeosebi în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Transformările din domeniul demografic, „revoluția demografică”, și-au găsit expresie nu atât în latura cantitativă, în ritmul mai mare de creștere a populației, cât mai cu seamă în cea calitativă, exprimată în modificarea substanțială a structurii acesteia, creșterea numărului de meșteri și negustori, separarea de agricultură a unei însemnate părți a populației, modificarea funcțiilor orașelor care devin promotoare ale noului, centre ale producției și schimbului, ale activității administrative și mai nou, centre de formare ale spiritului public, a conștiinței naționale, cărora le-a dat expresie școala și presa.

Privită dintr-o altă perspectivă, creșterea demografică datorată și desființării monopolului otoman, dispozițiilor Regulamentelor Organice, stabilității politice ce a urmat după 1834, a grăbit formarea pieței unice, dezvoltarea legăturilor cu piața externă, intensificarea luptei politice și ideologice pentru modernizarea societății românești și realizarea primului pas spre unirea românilor din 1859. În cercetarea demografică a acestei perioade – ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea – pentru orașul Dorohoi, m-am folosit de două categorii de izvoare fundamentale: 1. recensămintele din anii 1774, 1803, 1832 și 1859, situate la intervale de timp aproximativ

* Articol inedit.

** Profesor de istorie la Dorohoi, doctorand în istorie la Universității „Al.I. Cuza” - Iași.

egale și referențiale pentru domeniu și actele de stare civilă de la Arhivele Statului Botoșani; 2. fondurile Prefecturii, Primăriei și Protoieriei orașului Dorohoi. Deși prezintă numeroase deficiențe, alcătuite neștiințific, în scopuri pur fiscale, aceste documente totuși există, ele fiind un motiv de satisfacție chiar și pentru cercetătorul mai exigent.

Recensămintele anterioare anilor 1772-1774 sunt puține și nu ni s-au păstrat în întregime.

I. CATASTIHUL DIN 1591

Prima înregistrare a populației din Țara Moldovei datează de la sfârșitul secolului al XVI -lea (1591), în ultimul an de domnie a lui Petru Șchiopul, când s-a făcut o situație a populației birnice, pe ținuturi¹. Catastihul din anul 1591, privind populația birnică a țării și gorștina oilor, este socotit drept cea mai veche statistică moldovenească. Poartă denumirea de “Catastih de cisle de țărani, de la toate ținuturile și curteni și vătăji și neamini și popi”, fiind datat la 20 februarie 1591. Scris în limba română, catastihul este astfel, unul dintre puținele documente ale limbii române din secolul al XVI- lea.

Catastihul împarte populația birnică a Țării Moldovei în cinci categorii fiscale; țărani, popi, vătăși (care par a fi vătămanii, căpeteniile administrative ale satelor), nemeși, „neamuri”, boieri de la țară fără funcții. Această din urmă categorie va fi numită mai târziu mazili sau răzeși, probabil plătind un bir mai mic, dar îndatorați a sluji pe domn ca ostași și curteni, despre care C.Turcu afirmă că erau țărani liberi din satele domnești, cărora li se impun treptat pe lângă obligațiile militare și obligații fiscale. C.C.Giurăscu afirmă că ei, curtenii, reprezentau o importantă categorie fiscală, făceau servicii și la curtea domnească prin rotație și de aceea au putut fi considerați drept slujitori ai curții².

Catastihul de la 1591, înregistrează în ținutul Dorohoi 1829 de birnici, capi de familie, din care 121 de popi, 124 de curteni, 50 de neamiși, 24 de vătăși și 1510 de țărani (82,55%), încadrați în diferite categorii fiscale. Datele oferite sunt incomplete, deoarece catastihul nu cuprinde și numărul mare al sălașelor de țigani, locuitorii din clasele privilegiate, boierii, dregătorii, slujitorii curții domnești și boierești, călugări din numeroasele biserici și mănăstiri, popii din Iași. În același timp, catastihul nu este complet. Este singurul pentru o perioadă foarte lungă și nu se pot face comparații cu alte documente asemănătoare; se referă doar la populația țării privită sub o singură latură, aceea a visteriei.

Deși interpretarea lui este susceptibilă de erori, totuși catastihul ne oferă multe informații destul de exacte, el marcând totodată și începutul statisticii românești. Din analiza catastihului, la 1591 populația Moldovei ar fi fost de 215.085 suflete – din care 47.217 birnici³. Odată cu dezvoltarea în ansamblu a societății medievale românești, populația Țării Moldovei a crescut din 1591 până în 1772 cu 109,4%, iar până la începutul secolului al XIX-lea, cu 235,8%⁴. Această creștere s-a realizat chiar în condițiile în care, în secolul al XVIII-lea,

¹ Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești* în „S.C.Ș.”, Istoric, Anul VII, fasc.2, 1956, Iași, p.58.

² C.C.Giurăscu, *Istoria Românilor*, vol.II 2, Ediția a 2-a, București, p.513.

³ Constantin Turcu, *op.cit.*, p.67.

⁴ Gh.Platon, *Rădăcinile istorice ale Revoluției române de la 1848*, în „A.I.I.A”, XI 1974, p.41, Iași.

secolul fanariot, Țara Moldovei a fost teatrul mai multor războaie pustiitoare iar politica fiscală a domnilor fanarioți și numeroasele abuzuri ale boierimii au provocat deplasări masive ale populației în afara granițelor Moldovei⁵.

II. CATAGRAFIA ȚĂRII MOLDOVEI DIN 1774

Primele date cu privire la populația târgului Dorohoi le găsim în catagrafiile realizate din ordinul lui P.A. Rumeanțov, comandantul trupelor rusești în războiul ruso-otoman din 1768-1774. Prin efectuarea recesământului, comandantul trupelor rusești voia să cunoască pe ce resurse materiale și umane se poate baza în războiul purtat cu otomanii. Datele primei catagrafii începută în 1772 și terminată în vara anului 1773 nu au mulțumit autoritățile țariste, care au ordonat efectuarea unei noi catagrafii, terminată în 1774 și din care rezultă diferențe însemnate față de prima⁶.

După informațiile din aceste catagrafii s-a întocmit cea mai completă listă a locuitorilor din Moldova, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Recensămintele cuprind 2.299 așezări cu 87.000 de capi de familie. Densitatea populației Țării Moldovei dintre Siret și Prut era de 10 loc./km². Dregătorii Țării Moldovei, pământeni care au efectuat recensămintele, înregistrează capii de familie din fiecare așezare, categoria fiscală a celor catagrafiați, fiind înregistrați și proprietarii satelor, fapt ce permite și reconstituirea structurii proprietății feudale pentru acea perioadă.

Catagrafiile (1772-1773 și 1774) cuprind cele mai complete și timpurii informații a ocoalelor din ținutul Dorohoiului. Târgul Dorohoiului face parte din Ocolul Târgului, cuprinzând satele Hilișeu, Pomârla, Ibănești, Cristinești, Dămileni, Comănești, Oroftiana, Șfărcăuți, Lișna, Mlenăuți, Eșiții din Pomârla, Vorniceni și satul Hudești⁷.

În târgul Dorohoiului dregătorii domnești fac următoarele înregistrări în anul 1774: "Situație de toate suma oamenilor ce s-au aflat la ținutul Dorohoiului, scriindu-se care cu orice fel de nume s-au numit, biriciei și rufeturile, 1774, iunie 22".

Ocolul Târgului

Târgul Dorohoiului

177 – toată suma caselor

177 – scădere rufeturile, încă

112 – poștași

6- femei sărace

8- străini

5 – argași ai căpitanului de poștă

5 – lemnari și pescari ispravnicești

⁵ Vczi Ecaterina Negruți -- Munteanu, Paul Cernovodcanu, *Potențialul uman al Țărilor Române (1711-1820). Evoluția demografică a Țării Românești și Moldovei*, în *Academia română Istoria Românilor*, vol.VI, *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, E.E., Bucurcști, 2002, pp.51-78.

⁶ P.G..Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol.VII, partea I, Chișinău, Editura Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie Chișinău, 1975,p.26.

⁷ *Ibidem*, pp.486-503.

- 10 - preoți, diaconi, dascăli
- 3 - ruțași
- 5- țigani
- 21 - jidovi
- 2 - văduve ale jidovilor

Poștași

- 1.Anton Tiron
- 2.Vasile Straton
- 3.Ion sîn Tofăneascăi
- 4.Ion, hostinar
- 5.Nichita, pescar
- 6.Constantin Hribu
- 7.Gheorghii Gavriluță
- 8.Ilie sîn Ursul
- 9.Toader zet Ungurinaș
- 10.Macsin
- 11.Ion sîn Mihaiu
- 12.Vasile, muntean
- 13.Savin Dărăscu
- 14.Ion Broscăuceanu
- 15.Vasile Andrieș
- 16.Luca Kriță
- 17.Toader Kriță
- 18.Ștefan Kriță
- 19.Maksin Țar
- 20.Ștefan Tiron
- 21.Ioniță, ciubotar
- 22.Vasile, olar
- 23.Ion Răcilă
- 24.Neculaiu cumnat lui Roman
- 25.Aleksa, morar
- 26.Miron Kuciran
- 27.Ion sîn Miron
- 28.Aksinti Koțuc
- 29.Neculaiu Koroii
- 30.Ion Motan
- 31.Tănasii, solnar
- 32.Aksintii Iftodan
- 33.Dumitru, bârsan
- 34.Gheorghii Hilip
- 35.Vasile, vătăman

- 36.Eftimie, solonar
- 37.Ion Ghiniș
- 38.Sandul Pricop
- 39.Moise Pricop
- 40.David Pricop
- 41.Vasile, chihac
- 42.Lupul sân Ursul
- 43.Timoftuii Ostahi
- 44.Kiriak, morar
- 45.Toader Măță
- 46.Kiriak, olar
- 47.Ion Grosu
- 48.Ioniță, blănar
- 49.Tatul
- 50.Andrei Fetescul, holtei cu mamă
- 51.Dumitrașko Surdul, slabu
- 52.Toader sân Andriiaș
- 53.Vasile, secrier, șchiop
- 54.Gavriluță cel bătrân
- 55.Toader sân Gavriluță
56. Onofrii morariul
- 57.Vasile Ciucă, bătrân
- 58.Petre, cumnat lui Maksin
- 59.Neculaiu sân Zaharia
- 60.Tănasii sân Soltuzoaiei, holtei
- 61.Mihălaki sân Felip
- 62.Ion cumnatul Lucăi
- 63.Toader, olariul, băjenar
- 64.Simion , casap
- 65.Andronic, slabul
- 66.Ivan, rus
- 67.Toader Tiron
- 68.Ion sân Gafiții, holtei cu mamă
- 69.Gheorghiiță, ungurean, slabul
- 70.Neculaiu Gânsacu, vătăman
- 71.Neculaiu, rus
- 72.Ion Koceran
- 73.Vasile, brăhar
- 74.Sandul cumnat Kihal Cernăuțan
- 75.Ștefan Coroiu
- 76.Eftimie sân Măricăi, slabu
- 77.Nichita, brat lui?
- 78.Ion Ursul, brat Nichitei

- 79.Toma Cuciurean
- 80.Nichifor sîn Gheorghii
- 81.Sandul Cazacul, vătăman
- 82.Ștefan, vătăman
- 83.Toader Pleșca
- 84.Opre, muntean, vâcar
- 85.Grigorii sîn Koroiu, holtei
- 86.Vasile, ciubotar, bătrân
- 87.Grigoraș zet ciubotar
- 88.Ion Bălan
- 89.Toader Prutean
- 90.Ștefan Plăcintă
- 91.Toader Hodoroabă
- 92.Gavril Hodoroabă
- 93.Vasile, rotar
- 94.Eftimie sîn Moisi, slabu
- 95.Ursul Moisi
- 96.Ion Tâmpoc
- 97.Ion, ungurean
- 98.Dumitrașco Stratan
- 99.Gheorghe, oltean
- 100.Kira Horlaci
- 101.Pavel Horlaci
- 102.Gheorghii Dron
- 103.Ursul sîn Bejan
- 104.Miron Bejan
- 105.Andrei, zugrav
- 106.Ștefan sîn lui?
- 107.Aleksa sîn lui?
- 108.Vasile Negrescu
- 109.Ion Vasoschii
- 110.Vasile Bostan
- 111.Lazăr sîn Herjabă
- 112.Eftimie Ciuntul, calic
- 112 fac (112 total)

Femei sărace fără ajutor

- 1.Neculăiasca
- 2.Lipa Skifirnițoaie
- 3.Nastasia Neculăiasca
- 4.Româniasa
- 5.Maria, bărbierița
- 6.Ioana, preoteasă

Rufeturi

Străini din târgul Dorohoiului ce nu dau nici la o rânduială

- 1.Toader, crâșmar vlădicăi ot Rădăuți
- 2.Stoian, furmașinu, orbu
- 3.Gheorghii, markitan
- 4.Ștefan, crâșmarul căpitanului Constandin
- 5.Vârnăv, cu darea lui la căpitanul Hilișeu ot Botoșani
- 6.Gheorghii, argat lui Tutovan, străin
- 7.Vasile, sârbul, marchitan
- 8.Ion, frâncul, botezat
- 9.Vasile Robul

Argații lui Grigoraș Gherghel căpitan de poștă

- 1.Andrei, crâșmar
- 2.Toma Andriiaș, pescar
- 3.Toader Mihulcă, lemnar
- 4.Dumitrașco, rotar
- 5.Gavril, ungurian, cioban

Lemnari și pescari isprăvnicești

- 1.Gheorghe sânn Andrieș, pescar
- 2.Andrieș, pescar
- 3.Sandul zet Andrieș, lemnar
- 4.Grigoraș zet Bălan, lemnar
- 5.Ion sânn Paraschivii, lemnar

Preoți, diaconi și dascăli

- 1.Preot Tănasii
- 2.Preot Iordachi
- 3.Preot Ion
- 4.Diacon Irimie
- 5.Diacon Toader
- 6.Diacon Dumitrașco
- 7.Dumitrașcu, clisiarhu (palamar)
- 8.Grigoraș, dascăl
- 9.Preot Păladi
- 10.Diacon Simion

Ruptașii ot tam

- 1.Vasile Brandaburul
- 2.Constantin, cumnatul Brandaburului
- 3.Toader, cojocar

Tiganii, domniei sale stolnicului Enachi Canta ce se află cu case șezători în Dorohoi

- 1.Stan, scripcar
- 2.Dumitru, scripcar
- 3.Nistor, cobzar
- 4.Ion, scripcar
- 5.Drăgoiu, scripcar

Jidovi ce se află șezători în târgul Dorohoiului

- 1.Hărșcu, staroste
- 2.Nosil, Strâmbul
- 3.Iosip zet Marie
- 4.Nițul sîn Bârcul
- 5.Îțco cumnatul Leibii
- 6.Moscul sîn Hărșcu
- 7.Aizic sîn Hevjii
- 8.Hațcal
- 9.Marco zet Freidiiu
- 10.Dănilă fratele Leibii
- 11.Strule cel Negru
- 12.Strul, bărlădean
- 13.Avram a Beiliu
- 14.Mănasco sîn Hărșcu
- 15.Mihil Școlnic
- 16.Solomon Tătar
- 17.Moscul, hotincean
- 18.Nuta, croitor, cel bătrân
- 19.Iacov zet Avram
- 20.Leiba, croitor, slab
- 21.Zaviț, croitor, slab

x sîn – fiu(slavonism)

xx zet - ginere (slavonism)

xxx brat - frate (slavonism)

Deși Dorohoiul era reședința isprăvniciei ținutului dar și a ocolului, în fruntea căruia se afla un căpitan cu atribuții administrative și militare din Cristinești, 24 capi de familie sunt scutiți de bir, „ce sunt călărași la vel căpitan de Dorohoi”, târgul era a doua așezare a ocolului ca număr de locuitori, după Hudești, care avea 357 de case din care 151 rufeturi și 206 birnici⁸. Din 177 de gospodării (capi de familie), în Dorohoi 112 slujesc ca poștași.

Populația înregistrată ca „poștași sau portari” făcea prestații pentru armata rusă, transportând alimente și materiale de război de la bazele de aprovizionare din Podolia și până la Dunăre. Stațiile de poștă din ținuturile Dorohoi, Ibănești, Rădăuți, Ghireni, Volovăț și Ștefănești, se aflau la o zi distanță de mers și fiecare era deservită de 80-110 gospodării care transportau poverile cu carele și căruțele proprii. Pentru a aprecia numărul total al locuitorilor, se consideră, în medie 5 suflete de familie. Deci rezultă că numărul aproximativ al locuitorilor din Dorohoi, la acea dată ar fi fost cuprins între 850 și 900.

Având poziție privilegiată, locuitorii sunt înscrși toți în categoria rufeturilor, fiind scutiți, în calitate de argași ai căpitanului de poștă, ai isprăvniciei, preoți, țigani, străini (8) sau jidovi. Interesant este că la acea dată evreii reprezentau deja 11,71% din locuitorii târgului, străinii - 4,5% și țiganii - 2,8 %.

Catagrafia dorohoienilor din 1774 are o serie de neajunsuri legate de înregistrarea uneori numai a prenumelui capului de familie, Ion, Iordachi etc.; în alte cazuri ne arată sau nu, al cărui fiu, frate sau ginere este (Ilie sîn Ursul, Sandul zet Andrieș) sau se înregistrează ocupația respectivului (Ioniță-blănar, Dumitrașco-rotar, Grigoraș-dascăl) ori locul de unde vine (Gheorghe, oltean; Neculai, rus; Vasile, muntean). Ea reprezintă însă și o primă cronologie a onomasticii moldovenești, surprinzând procesul de formare a numelor locuitorilor din porecle, ocupații, origini sau anumite trăsături fizice (slabul, orbul). La data menționată, 1/3 dintre capii de familie, purtau deja nume de familie formate: Stefan Coroiu, Toma Cuciureanu, Ion Tâmpan, Vasile Negrescu.

Scurtă istorie a moșiei Târgului

Dorohoiul este atestat documentar, prima dată, la 6 octombrie 1407, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. În delegația de boieri ce-l însoțește pe domn în Polonia, cu ocazia reînnoirii tratatului de vasalitate din anul 1404, îl găsim menționat al treilea între cei 27 boieri pe „pan Mihail dela Dorohoiu”⁹.

Punct vamal, menționat un an mai târziu (1408), Dorohoiul a fost probabil înzestrat și cu o moșie, ca toate așezările similare. Din nefericire, de-a lungul timpului, hrisovul domnesc a dispărut iar în aceste condiții moșia a suferit numeroase amputări din

⁸ P.G.Dmitricv, *Moldova în epoca feudalismului*, vol.VII, Partea I, pp.486-488; 499.

⁹ Costăchescu, M. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol.II, 1932, Iași, p.630.

partea marilor boieri vecini din Broscăuți, Șendriceni și Pomârla iar sub fanarioți, la sfârșitul secolului al XVIII- lea, târgul și moșia sa ajung chiar obiect de danie domnească.

În anul 1795, la 17 ianuarie, domnul Țării Moldovei, Mihail Constantin Șutu, dăruiește bisericii Sf. Gheorghe din Herța „mortasipia târgul Dorohoiu, ot ținut Dorohoiului și tot venitul din vatra târgului”¹⁰. La începutul sec. al XIX- lea, pe 15 mai 1804, domnul Alex. C. Moruz trece către mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, biserica Sf. Gheorghe din Herța cu toate veniturile aferente ei, între care și vatra târgului Dorohoi¹¹. Documentul este contrasemnat de „Iordachi Roset vel Vistiernic”.

De la 1804 până la 1851, când s-a înființat Eforia târgului Dorohoiului, toată administrația veniturilor moșiei târgului se face de Epitropia casei Spitalelor din Iași. Întrucât după 1851 apar numeroase conflicte între Eforie și Epitropie, privind încasarea veniturilor moșiei târgului, după mai multe târăgănări și corespondențe între Iași și Dorohoi, în 1885 se cade la învoială ca vatra târgului cu toate veniturile să fie răscumpărată de la Epitropie de către Primăria comunei Dorohoiului cu suma înfimă de 7000 lei¹².

Aceste schimbări de proprietari n-au afectat însă creșterea orașului, îndeosebi demografică, cantitativă, dar și calitativă, în ceea ce privește procesul de stratificare a populației în acord cu lărgirea pieței unice și accentuarea procesului de modernizare. La 1774 Dorohoiul se afla în rândul orașelor mici din Țara Moldovei având 177 capi de familie cu 850-900 suflete, alături de Hârlău, Focșani, Vaslui, Tg.Frumos, Ștefănești, Fălciu, Tg.Neamț și Bacău(345).

III. CATAGRAFIA FISCALĂ DIN 1803

La 1803, în „Condica liuzilor”, Dorohoiul se regăsește între orașele mijlocii din Țara Moldovei (1000 și 2000 locuitori), fiind înregistrați 296 capi de familie cu 1480 de suflete, ceea ce reprezintă o creștere de 59,79% comparativ cu anul 1774¹³. Am calculat la numărul capilor de familie: birnicii, oamenii scutiți, numărul celor care-i scutesc (ca boieri), negustorii hrisovoliți, armenii, cioclii și evreii, indicați la sfârșitul ținutului. Numărul capilor de familie în 1774 și 1803 este mai mic decât cel real, deoarece nu au fost înregistrați în statistică decât numărul contribuabililor.

În anul 1803 unele categorii - mazili, ruțași, bresle de slujitori, slujitori bisericești, chiar și evrei - nu sunt catagrafiate pe localități, ci la sfârșitul ținutului, deci nici acestea n-au fost cuprinse între numărul capilor de familie existenți în orașe și târguri. La 1803, în ținutul Dorohoi erau 17 jidovi ce plăteau bir la 3 luni 33 lei, iar anual 132 lei. Din cei 296 de capi de familie, plăteau bir doar 130 în sumă anuală de 2104 lei, aproximativ 16 lei/ familie, restul locuitorilor - negustori, breslași ai spătarului Mihalache Costache și ai căminarului Costache, fiind scutiți de bir de stăpânii lor. Locuitorii se ocupau cu negoțul și cărăușia având „loc puțin de hrană”¹⁴.

¹⁰ Gh.Ghibănescu, *Dorohoiul, studiu și documente*, Iași, 1924, p.78

¹¹ *Ibidem*, pp.89-95.

¹² *Ibidem*, p.30.

¹³ Th.Codrescu, *Uricariul*, vol.III, 1886, Iași, pp. 300-308.

¹⁴ *Ibidem*, p.300.

Cu toate lipsurile menționate, „așa-zisa” **Condica liuzilor** din anul 1803 -publicată de Th. Codrescu în „Uricariul” la Iași în 1886 (unde îi face o prezentare și dă o interpretare greșită conținutului ei, susținând că ar cuprinde numărul oamenilor (liuzilor) aduși de peste hotare de către boieri și mănăstiri) - este pentru începutul secolului al XIX-lea primul document ce poate da o imagine indicativă, dacă nu precisă, asupra numărului total de capi de familie existenți în Dorohoi la acea dată. Originalul documentului se păstrează la Biblioteca Academiei Române din București¹⁵ și, după cercetări ulterioare, s-a ajuns la concluzia că această condică generală a visteriei a fost întocmită în octombrie 1803 și a servit la așezarea birului în Țara Moldovei începând cu 1 octombrie 1804, în conformitate cu dispozițiile hățișerifului din anul 1802¹⁶.

IV. CONDICA VISTERIEI ȚĂRII MOLDOVEI DIN ANUL 1816

A fost descoperită în anul 1844 în conacul părăsit al boierilor Sturza de la Cristești, jud. Iași și se păstrează la Arhivele Statului din Iași¹⁷.

Având o rubricare asemănătoare cu cea a condicei din 1803, condica oferă informații succinte privind numărul birurilor, suma birului, proprietarii așezării, oamenii fără bir și „cei de către care se scutesc”

În ținutul Dorohoiului sunt înregistrați ca plători de bir 3903 oameni ce plătesc anual 13.417 lei, 423 oameni neplătitori de bir, 176 sunt slujitori iar 14 dregători și alții scutiți de bir¹⁸. În ținutul Dorohoi era un târg, 4 ocoale și 78 de sate.

Dorohoiul face parte din Ocolul Târgului cu 19 sate. În târgul Dorohoiului sunt înregistrați 62 de birmici ce plăteau anual 265 lei, 32 de oameni fără bir, așezarea aflându-se în proprietatea mănăstirii „Sf. Spiridon” din Iași. Ca și la 1803, cu privire la condițiile locuitorilor și starea lor, se menționează despre aceștia „.....cu chirii, loc de hrană puțin”, ceea ce înseamnă că și la acea dată, dorohoiienii au hrană neîndestulătoare, puțin pământ, ocupându-se cu negoțul și cărăușia.

În Moldova, cu începere de la 1 ianuarie 1832 se va aplica Regulamentul Organic. În decursul timpului, opiniile exprimate de cei avizați față de Regulamentul Organic sunt destul de contradictorii, poate și datorită resentimentelor antirusești ale unor reprezentanți ai societății românești din diverse perioade.

Și totuși ce reprezintă Regulamentul Organic?

În partea de introducere a ultimei ediții a “Regulamentului Organic al Moldovei”, ediție integral realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădăraș cu sprijinul lui Corneliu Istrate, se dezvoltă una din cele mai interesante, complexe și complete definiții ale Regulamentului Organic: „Născut din conjugarea intereselor interne, pe de o parte, reprezentate de revendicările, tendințele sau predispozițiile (dar și obstrucțiile) reformiste ale boierimii moldo/valahe după abolirea regimului politic turco-fanariot și celor externe,

¹⁵ Biblioteca Academiei Române MSS rom, nr.504.

¹⁶ Istrate Corneliu, *Condica visteriei Moldovei din anul 1803*, în manuscris, pp.37-38.

¹⁷ Arhivele Statului Iași, mss rom., nr.57.

¹⁸ Corneliu Istrate, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979, pp.155.

pe de alta, ilustrate prin creșterea apetitului anexionist al Rusiei înveșmântat în haina străvezie a protectoratului unilateral asumat asupra popoarelor creștine din Orientul european, pe fondul degradării continui a capacității de conservare a Imperiului Otoman, după pacea de la Kuciuk-Kainardgi, Regulamentul Organic semnifică nu doar un simplu act legislativ inseriat celor cu valoare constituțională pentru societatea românească, ci un autentic jalon, cu multiple simboluri sau valențe în procesul complex al evoluției acesteia către modernitate în prima jumătate a sec. al XIX-lea¹⁹.

Preocupat de această problemă ani îndelungați, regretatul profesor universitar Gh. Platon se pronunță tranșant: „Regulamentele Organice, în esența conținutului lor, au reprezentat totuși o operă de progres netăgăduit. Reliefând existența unei națiuni române (...) și dându-i expresie prin normele comune de exprimare (...), înlăturând o serie de instituții și practici feudale, ele au creat un aparat de stat modern și un climat mai propice pentru dezvoltarea noului”²⁰.

Punând bazele unei noi societăți, Regulamentele Organice încearcă să sădească respectul pentru lege în întreaga organizare a celor două principate, Moldova și Muntenia, reglementând și „chipul facerii înscriserii sau catagrafii”, organizarea comisiilor pe fiecare ținut, componența, categoriile de birnici ce urmează a fi înscrși, mazilii, rușai și rupele visteriei, negustorii de toate felurile, meșterii din toate breslele și birnicii lucrători de pământ, obligațiile fiecărei categorii, precum și „claturile nesupuse nici la o dari”, „cliroșul bisăricesc”, „boierii”, „corpul academicesc”, „privilegiații” și „nația jidovească”.

Se stabilește totodată că „înscriserile se vor face la fiecare șapte ani”, prima catagrafie alcătuită după noile reglementări, realizându-se în 1832²¹.

V. CATAGRAFIA DIN 1832

În ținutul Dorohoiului sunt înregistrate trei orașe și târguri: Dorohoi, Mihăileni și Herța.

Ca în majoritatea orașelor Moldovei, și la Dorohoi se înregistrează un puternic spor demografic, numărul capilor de familie practic dublându-se, de la 296 în 1803 la 644 în 1832, o creștere procentuală extrem de mare, 217,56%. Această creștere e legată de numărul mare de imigranți evrei, din prima jumătate a sec. al XIX-lea, ei așezându-se aproape în exclusivitate în orașe și târguri.

Măsurile fiscale și administrative antievreiești luate de Rusia și Austria în Ucraina, Polonia, Cehia, Galiția, războaiele ruso-austro-otomane soldate cu ocupația militară a teritoriului Moldovei (1769-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829) au grăbit și facilitat pătrunderea evreilor în Moldova, unde au găsit pentru început o țară deschisă imigranților, fertilă, care le oferea numeroase posibilități de câștig. Acest adevărat exod

¹⁹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de D.Vitcu și G.Bădărău, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Ed.Junimea, Iași 2004, p.15.

²⁰ Gh.Platon, *Regulamentele organice și elaborarea lor*, în *Academia Română, Istoria Românilor*, vol.VII, tom 1, *Constituirea României moderne(1878-1821)*, coordonator, Dan Bărindei, E.E., București, 2003,p.86.

²¹ Cf. Al.Papadopol – Calimah, *Generalul Pavel Kiseleff în Moldova și Țara Românească (1829-1834)* după documente rusești în „A.A.R.M.S.I.” S.II , tom 9 , 1886-1887, p.83.

al evreilor a nelineștit treptat autoritățile moldovenești, care nu pregetă să ia măsurile necesare de reducere a fenomenului, iar în documentele interne oficiale și neoficiale dintre 1830-1850, autoritățile folosesc tot(mai des expresia de „năvălire a jidovilor.”

La 1832 în Dorohoi trăiau 1702 de suflete, orașul fiind mai mic ca număr de locuitori față de Botoșani (13.796 locuitori) și Herța (2123 locuitori), apropiat de Ștefănești (1703) și mai mare ca Mihăileni(1403 locuitori), Săveni (602 locuitori) sau Bucecea (114 locuitori)²².

De menționat că această creștere este înregistrată după epidemiile de ciumă și holeră din 1829-1831, care au produs în Moldova 8814 morți, 7,04% din totalul populației urbane a Moldovei, fără târgurile Dorohoi, Vaslui și Mihăileni. Această situație se petrece cu toate măsurile severe luate de guvernatorul rus Pavel Kiselev: introducerea carantinei, supravegherea intrărilor și ieșirilor din țară, rânduirea medicilor de ținuturi prin toate județele²³.

Din numărul total (1702) al locuitorilor dorohoieni, 864 (50,76%) erau parte bărbătească iar 838 (49,24%) femei, numărul bărbaților fiind ușor mai mare decât al femeilor, îndeosebi în familiile locuitorilor pământeni. Spre deosebire de recensămintele anterioare, datele sunt mai precise și detaliate, permițând o analiză și o imagine mai bune pentru radiografierea acestei perioade.

În ceea ce privește *structura socială*, aceasta reiese din atenta analiză a celor cinci categorii fiscale.

1. Clasa boierilor cu a lor familii de slugi (1832)

boierii – 20	slugi - 61	țigani robi bărbați – 49
cucoane - 18	slujnice – 50	țigani robi femei - 34
fii de boieri – 23	fii de slugi -	fii de țigani - 28
fiice de boieri - 30	fiice de slugi -	fiice de țigani - 44

Suma totală de suflete a acestei clase, incluzând slugile și țișanii este de 357, dar nr. boierilor este de 91, ceea ce reprezintă 5,35% din totalul populației dorohoiene. În același timp, la Botoșani se înregistrau 124 boieri, la Herța 2 și la Săveni doar unul.

2. Clase de gios cu a lor familii și slugi cuprindea:

bărbați - 24	slugi, bărbați - 14
femei - 22	slugi, femei - 13
feciori - 26	copiii slugilor -
fiice - 21	

În Botoșani, clasa cuprindea 10.027 suflete, în Herța 865 suflete și la Săveni doar 6 suflete.

²² E.Negruți, Munteanu, *Date noi privind structura demografică a târgurilor și orașelor moldovenești la 1832 în Populație și societate*, vol.I. Cluj 1972, p.256

²³ *Regulamentul Organic al Moldovei*, op.cit., p.32.

3. Tagma bisericească cu a lor familii și slugi

- călugări -
- slujitori bisericești - 20
- femeile acestora - 17
- feciorii acestora - 12
- ficele acestora - 14
- slugi - 9
- slujnice - 6

Fără slugi, tagma bisericească cuprindea 78 suflete (4,58%) din totalul locuitorilor dorohoieni. Viața religioasă se desfășura în cele două lăcașe de cult, o biserică și o mănăstire, la care slujeau 20 de preoți și diaconi dascăli. Regulamentul Organic stabilește organizarea tagmei bisericești, numărul de preoți (2 preoți la 50-100 credincioși), precum și privilegiile acestei categorii. În Botoșani această tagmă avea 372 suflete, în Herța 41 și în Săveni 21²⁴.

4. **Supușii străini** sunt în număr de 24 (1,41%) din total, beneficiind de importante privilegii și nefiind sub jurisdicția Moldovei, motiv pentru care autoritățile încearcă să le reducă constant numărul și privilegiile.

5. **Jidovii** cu familiile lor formează, incredibil, de la acea dată încă, majoritatea populației, fiind înregistrați după cum urmează:

- jidovi -258
- jidauce - 279
- fii de jidovi - 253
- fice de jidovi -266

Total: 1056 de locuitori evrei, ceea ce reprezintă 62,05% din populația orașului. Procentual, Dorohoiul este situat, după ponderea populației evreiești pe locul IV în Moldova, după Bucecea (85,97%), Frumușica (79,77%) și Târgul Nou (69,99%). În Botoșani, la 1832 sunt înregistrați 1118 evrei (8,10%), în Herța 1056 (49,74%), în Târgul Nou 729 (69,9%), Bucecea 98 (85,97%) și la Săveni 71 (11,7%).

Evreii sunt ajutați la casele lor de 67 slugi, din care 43 bărbați și 24 de femei. **Slugile** din Dorohoi provin prin imigrarea din satele învecinate, fiind în număr de 220 și reprezentând 12,92% din totalul locuitorilor. Astfel, 111 (50,45%) sunt slugi boierești, 27(12,28%), slugi la « clasa mai de jos », 15 (6,81%) slugi de preoți și 67(30,46%) slugi de evrei.

²⁴ Arhivele Statului Iași, Tr.644, op.708, *Statistici științi pe 1832*. Calcul propriu.

Țiganii robi ai boierilor sunt în număr de 155 (9,10%)²⁵.

Sintetizând datele pe categorii sociale și etnice situația în Dorohoi se prezintă astfel :

1. *Boierii* – 91 suflete, reprezentând 5,35 % din numărul total al locuitorilor.

2. „*Clasa mai de gios*” – 93 de suflete, reprezentând 5,47% din numărul total al locuitorilor.

3. *Tagma bisericească* – 63 suflete, reprezentând 3,70% din numărul total al locuitorilor.

4. *Evreii* – 1056 suflete, reprezentând 62,05% din numărul total al locuitorilor.

5. *Supușii străini* - 24 suflete, reprezentând 1,41% din numărul total al locuitorilor.

6. *Slugile* – 220 suflete, reprezentând 12,92% din numărul total al locuitorilor.

7. *Țiganii* – 155 suflete reprezentând 9,10% din numărul total al locuitorilor.

TOTAL : 1702 suflete, reprezentând 100% locuitori.

Structura pe vârste exprimă vitalitatea unui popor, având un rol esențial atât în ceea ce privește potențialul material și spiritual al unei națiuni, cât și posibilitățile sale de devenire. La 1832, Dorohoiul avea o populație foarte tânără. Din cei 1678 locuitori(fără supușii străini, 24) 717 (42,72%) sunt copii după cum urmează :

Specificație	Total copii	Din care		%
		Bărbați	Femei	
Copiii boierilor	53	23	30	7,39
Copiii „clasei mai de gios”	47	26	21	6,55
Copiii tagmei bisericești	26	12	14	3,63
Copii ai evreilor	519	253	266	72,39
Copii slugilor	-	-	-	-
Copiii țăganilor	72	28	44	10,04
TOTAL	717	342	375	100

Structura, majoritar evreiească, a populației din Dorohoi la 1832, conduce și la un grad de confort destul de bun, dacă îl analizăm numai prin coeficientul de coabitare. Cele 644 de familii, locuiesc în tot atâtea case, având 1702 suflete și un coeficient de coabitare de 2,6 suflete/ locuințe, coeficient sub media Moldovei. La Iași coeficientul de coabitare era de 8,5, la Hârlău – 4,8, Bucecea – 5,4, Săveni – 4,2, Ștefănești – 4, Botoșani – 4,7. Doar Frumușica cu 2,1, are un coeficient mai bun, Dorohoiul fiind pe penultimul loc între orașele Moldovei²⁶.

²⁵ Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1850-1859*, Iași, 1997, Anexa 6,7,8,9,10

²⁶ Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1800-1859*, Anexa 12

Ocupațiile

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în urma schimbărilor demografice profunde, a infuziei de evrei și de populație tânără, dintr-un oraș cu rol administrativ, Dorohoiul se transformă treptat într-un oraș comercial și meșteșugăresc, cu funcție administrativă și comercială.

La 1832 din “Treptele negustorești posesorii” făceau parte 112 locuitori, grupați în trei stări: a I – a – 4, a II-a – 13, a III-a – 95.

Numărul meșterilor este de 64, din care 60 meșteri de treapta a III-a și 4 calfe. Cei 176 negustori și meșteri reprezintă 10,3% din populația orașului. Ceilalți lucrau la cele 4 mori de apă, 4 mori cu cai, o fabrică de lumânări și la cele 21 de velnițe pentru fabricarea rachiului din cereale. Numărul negustorilor și meșteșugarilor era mic față de Botoșani (1621), dar mai mare comparativ cu cel din Ștefănești (143), Frumușica (23), Bucecea (10), Târgu Nou (99) și Săveni (14)²⁷.

Locuitorii, fiind majoritari evrei și numărul animalelor mic - 190 de cai, 300 boi, 645 vaci, 242 oi și 447 porci - însemna aproximativ o vacă de familie, 1 bou la 2 familii, o oaie la 3 familii, un cal la 4 familii, 3 porci la 2 familii²⁸.

VI. RECENSAMÂNTUL DIN 1859

Instaurarea domeniilor pământene și mai apoi introducerea Regulamentului Organic au contribuit în mare măsură la sporul demografic urban din Moldova. Garanția oferită de o guvernare și o administrație românească ordonate, siguranța averii și a persoanei au atras creșteri de populație prin migrații definitive, îndeosebi strămutarea țăranilor la orașe, imigrările românilor din afara granițelor politice ale Moldovei, imigrările din sudul Dunării și îndeosebi continuarea procesului de imigrare masivă a evreilor. Evident, trebuie luate în calcul și măsurile de organizare a sistemului sanitar introdus prin Regulamentul Organic, fapt ce a contribuit la un spor natural ridicat²⁹.

În analiza sporului demografic am luat ca termen de referință statisticile din 1832 și 1859, întrucât, cu toată relativitatea cifrelor înscrise, mai cu seamă a celor din 1832, cele două statistici rămân cele mai complete și mai apropiate de realitate.

Între 1779 și 1859, numărul orașelor și târgurilor din Moldova a crescut de la 13 la 81, cea mai mare creștere înregistrându-se între 1832-1859, când populația urbană raportată la totalul populației a ajuns la 21,75%.

²⁷ Arhivele Statului Iași, *Extractul așezării neguștorilor și a meșterilor patentari de prin târguri și orașe cu calfele lui -1832*, Doc.P.X.L. VI, nr.28

²⁸ Arhivele Statului Iași, Fr.644, op. 708, *Statistici știuți pe 1832*, calcul propriu.

²⁹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, op.cit. , p.413-420

a) Populația și densitatea absolută

La începutul domniei lui Al.I. Cuza s-a realizat un prim recensământ al populației, al cărui rezultat a fost publicat în «Analile Statistice ale României» în anul 1860 și în «Lucrările statistice ale Moldovei» între anii 1859-1860. Rezultatele publicate au demonstrat că lucrarea n-a corespuns pe deplin așteptărilor dar, cu toate neajunsurile, se marchează un salt calitativ și în direcția evidenței populației după principii moderne.

La 1859, Dorohoiul avea 1595 de capi de familie cu 6049 suflete, față de 644 capi de familie cu 1702 de suflete la 1832, o creștere foarte mare de 355,40%, situându-se în rândul orașelor mijlocii din Moldova, alături de Tecuci, Tg. Neamț, Tg. Ocna, Bacău, Fălticeni și Focșani. (Anexa 1).

După «Dicționarul geografic al județului Dorohoi(1890) al lui G.Filipescu Dubău, la 1859 vatra orașului Dorohoi avea 100 de fâlci (1 falce = 1,4322 ha) cu o densitate de 60,49 locuitori pe falce.

Creșterea numărului de locuitori a determinat și o creștere în densitate a populației, casele fiind construite în majoritate din lut și cărămidă, piatra și lemnul fiind materiale de construcție deficitare pentru zonă.

b) Compoziția socială a populației urbane din Dorohoi(1859)

Spre deosebire de populația rurală, populația urbană a fost și este mai eterogenă sub aspect social, profesional, etnic și religios. În componența orașelor românești din secolul al XIX-lea intrau: meșteșugari și țărani, negustori țărani și boieri, clerici și slujbași, robi și vagabonzi, fiecare aflându-se în condiții sociale, economice, fiscale și juridice deosebite.

Abolirea monopolului otoman asupra comerțului extern, desființarea vămilor interne, stabilirea unui regim fiscal mai ordonat au determinat un spor demografic important, fapt ce se desfășura paralel cu stratificarea și diferențierea locuitorilor, trecerea de la o stare la alta fiind din ce în ce mai rapidă.

În general, statisticile timpului clasifică populația pe categorii fiscale și anume categoriile „supuse dărilor”, cele „nesupuse dărilor” și privilegiații. Această împărțire pe categorii fiscale nu corespunde împărțirii după clasele sociale și nici după ocupații. Birnicii din orașe, de exemplu, alcătuiau o categorie eterogenă; în rândul lor intrau țărani cu sau fără obligații de clacă, lucrători cu ziua, slugi, negustori și meșteri, slujbași inferiori în administrație. Căpătaierii puteau fi lucrători cu ziua, plugari, slugi, slujitori în administrație, practicau negoțul sau diferite meșteșuguri. Celelalte categorii fiscale: mazili, rușiași, rușe ale visteriei, privilegiați, aveau deasemenea ocupații foarte variate, de la aceea de mici boiernași, proprietari, până la negustori, meșteri, slujbași etc.

În cazul statisticilor fiscale pe care le-am folosit, 1774, 1803, 1816, 1832, modul de clasificare a populației nu este concludent pentru cunoașterea ei sub raport social și profesional. După cum am prezentat, statistica din 1832 împarte populația în: „clasa boierilor”, „clasis mai de gios”, „tagma bisericească”, sudiți și evrei. În fiecare din aceste « clasis » s-a indicat și personalul de serviciu, adică slugile și ȋiganii robi.

Această modalitate de repartizare a populației este evident arbitrară, nu mai corespunde doar din punctul de vedere al ocupațiilor dar și din punct de vedere social.

„Clasa mai de gios” cuprindea toată populația orășenească, în afară de categoriile „mai de sus”, atât pe negustorii și meșteșugarii din orașe cât și pe lucrătorii plugari, zilierii, slujbașii etc. O împărțire mai judicioasă s-a făcut în statistica din 1859, în care locuitorii au fost repartizați la următoarele 8 categorii: tagma bisericească și călugărească, cultivatorii, meseriașii, comercianții, sudiții și clase ce nu au fost supuse dărilor - evreii și orfanii.

Totuși și această clasificare a populației a îmbrăcat criterii combinate: profesionale și fiscale (ca de exemplu clasele ce nu au fost supuse dărilor, sudiții etc. iar categoria cultivatorilor putea cuprinde atât pe țăranii clăcași cât și pe proprietari și arendași).

Ca atare, mai ales pentru perioada anterioară anului 1859, este greu de clasificat amonic populația orașului Dorohoi din punct de vedere social și profesional.

1. *Boierimea*, deși prin ocupații era legată de proprietățile funciare ce le dețineau în mediul rural, a fost permanent atrasă de orașe, mai ales de capitala țării și de orașele reședință de ținut. Slujbele pe care boierii le aveau în administrația centrală, ca și în aceea a ținuturilor, obligau, mai ales pe marii boieri, să petreacă o parte însemnată din an în orașe, ocupându-se cu afaceri comerciale, agricole. Tendința de stabilire a boierilor în orașe a crescut odată cu dezvoltarea pieții interne, creșterea importanței orașelor sub aspect economic, politic, cultural și urbanistic. Într-o statistică parțială din 1857 în ținutul Dorohoi sunt înregistrate 162 de boieri, din care 24 locuiesc în orașul de reședință. Așezarea acestor boieri în oraș avea ecou pozitiv sub raport urbanistic, datorită caselor mari și frumoase pe care le construiau, cu acareturi vaste pentru cai, calești și trăsurii, pentru plimbările protipendadei pe traseul Dorohoi-Leorda sau Dorohoi-Broscăuți.

În statistica din 1859, boierii au fost incluși în categoria „claselor ce n-au fost supuse dărilor”, fără a fi diferențiați.

2. *Meșteșugarii și comercianții*

Aceste categorii formau grupa populației active de bază, elementele orășenești cele mai lucrative, ei asigurând funcția economică fundamentală a orașului. Locuitorii care practicau meseriile și negoțul erau majoritari ca număr și alcătuiau adevărata burghezie orășenească cu stratificarea și particularitățile ei, condiționate de starea social-economică a Moldovei de atunci.

O notă specifică structurii sociale a orașului moldovenesc constă în faptul că meșteșugarii și negustorii nu erau total ruși de agricultori. Orășenii aveau vite și cultivau terenuri din moșia târgului. În urma aplicării Regulamentului Organic pentru meșteri și negustori s-a instituit un impozit după starea materială, plătit pe baza unei patente, în virtutea căreia se exercita meseria și negoțul. Între 1803 și 1859 numărul meșteșugarilor și negustorilor din orașele Moldovei a crescut de la aproximativ 1000 în 1803, la 9693 în 1832 și la 18.553 la 1859, adică o creștere de peste 18 ori. Creșterea se datorează îndeosebi imigrărilor masive de populație evreiască din această perioadă.

La 1851, în Dorohoi, numărul comercianților și meșteșugarilor patentari pământeni era destul de mic în comparație cu cel al evreilor. Negustorii erau în număr de

13 (starea I –4: starea a III-a – 8 și o calfă), meșterii patentari 43, (treapta a III-a –33, calfe – 10) deci un total de 56 negustori și meșteșugari pământeni comparativ cu 258 negustori și meșteșugari evrei, numărul acestora din urmă fiind aproximativ de 5 ori mai mare³⁰.

La acea dată comerțul și meșteșugurile se aflau sub controlul evreilor ca urmare a numărului lor preponderent în această ramură de activitate cât și faptului că ei creditau deseori pe negustorii și meșterii români. Cauzele acestei situații rezidă în mobilitatea deosebită a populației evreiești care a știut dintotdeauna să speculeze eficient diferitele oportunități, era mai bine informată și inovatoare. Negustorii și meșterii evrei își valorificau cu atenție calitățile deosebite: ordinea, prudența, spiritul de economie, de solidaritate și întrajutorare, abilitatea și știința lor de a pune în valoare produse noi, de a folosi tehnici noi, de a găsi mijloace de atragere a clienților și de curaj, deoarece comerțul în condițiile de atunci, amenințat permanent de neprevăzut, presupunea și riscuri.

La 1859, în Dorohoi au fost înregistrați 16 de negustori și 79 de meseriași pământeni, 95 de capi de familie, reprezentând doar 5,98% din numărul total al capilor de familie. Cel mai ridicat procent de pământeni la această categorie era la Galați (56,64%). La Botoșani această categorie reprezenta 9,44% din total, la Iași 16%, la Herța , 19%, la Ștefănești 23,21% și la Mihăileni 4,19%. Familiile acestor categorii cuprindeau la Dorohoi 336 de suflete. Evreii și sudiții, negustori și meșteri erau în număr de 828 capi de familie, 695 evrei și 38 de sudiți. Numărul evreilor comercianți și negustori reprezentau 43,57% din totalul familiilor, iar al sudiților 2,38%.

3. *Tagma bisericească*

Era reprezentată de 22 de capi de familie (preoți, diaconi, dascăli) cu 79 suflete, revenind o medie de 3,6 suflete pe cap de familie. Capii de familie erau 13 bărbați și 9 femei, iar după stare civilă 11 însurați, 2 văduvoi și 9 văduve. Procentual, această tagmă reprezintă 1,37% din numărul total al capilor de familie.

4. *Cultivatorii*

Un număr important dintre locuitorii Dorohoiului continuau să se ocupe cu agricultura și în această perioadă. Pe lângă boierii și arendașii care locuiau în oraș, unii târgoveți aveau mici proprietăți, vii, livezi pe care le exploatau singuri și cu ajutorul lucrătorilor plătiți. Chiar și negustorii sau meșterii avuți aveau proprietăți funciare. În 1859 în Moldova în cele 22 orașe se aflau 16.040 cultivatori. Din totalul orașenilor de 71.530 de capi de familie, 23,3% erau lucrători agricoli. Recensământul din 1859 înregistrează în oraș 444 cultivatori (367 bărbați și 77 femei), cu un număr de 1541 suflete și o medie de 3,47 suflete pe familie. Cultivatorii reprezintă 27,83% din totalul capilor de familie asigurând și aprovizionarea orașului cu produsele agricole necesare.

³⁰ *Extract pentru negustorii și meseriașii patentari –1851, Arhivele statului Iași, tr.1423, op.1619,nr.1054, Ecstractul visteriei.*

5. *Clasele nesupuse dărilor*, formate din reprezentanți ai starilor privilegiate și ai supușilor acestora, ale căror privilegii și număr se restrâng treptat, cuprinde 301 capi de familie cu 893 suflete, reprezentând 18,87% din totalul populației.

Pentru stabilirea acestor raporturi procentuale la structura socială, raportarea am făcut-o la numărul capilor de familie și nu al sufletelor, întrucât nu toți membrii familiilor erau activi iar unii fac disidență profesională față de familia de proveniență.

Nr.crt.	Specificație	Nr.capi de familie	Raport procentual	Obs.
1	Tagma bisericească	22	1,37%	Din lucrările
2	Negustorii și meșterii evrei	695	43,58%	statistice ale
3	Negustorii și meșterii sudiți	38	2,38%	Moldovei, cap.II.
4	Negustorii și meșterii pământului	95	5,95%	Populațiunea pe 1859 și 1860,
5	Cultivatorii	444	27,84%	pp. 23-127
6	Clasele nesupuse birului	301	18,88%	
7	Total	1595	100%	

În afara acestor categorii, în fiecare oraș existau și așa zișii „căpătăiari”, cerșetori al căror număr ca și astăzi este foarte greu de estimat cert și nu l-am luat în calcul.

c) Compoziția etnică a populației din Dorohoi la 1859

Spre deosebire de populația rurală, alcătuită de cele mai multe ori exclusiv din elemente autohtone, populația urbană se caracterizează printr-o mai mare varietate de etnii.

Dorohoiul, prin poziția geografică și nu numai, a atras de timpuriu un aflus de străini din cele mai diverse zone, unii stabilindu-se temporar, dar mulți, atrași de perspectivele zonei, s-au stabilit definitiv aici. Structura etnică a populației din Moldova, la 1859, formată din români - 1.185.132 de suflete (80,98%), evrei - 124.867 de suflete (8,53%), rasa slavă-89.662 de suflete (6,12%), germani - 9270 (0,63%), rasa romă - 6953 (0,47%), greci - 6658(0,45%), turci, armeni și unguri(2,82%) se reflectă în general și la nivelul Dorohoiului.

1. *Românii* din Dorohoi reprezentau 48,66% în anul 1859, majoritatea la limită din populație, fiind înregistrați 862 de capi de familie cu 2944 suflete. Numărul, ponderea românilor este cu mult sub media pe Moldova, care era de 80,98% dar numărul și ponderea lor a crescut comparativ cu anul 1832 .

2. *Evreii* formează majoritatea străinilor, ocupând locul al II-lea după români, reprezentând 48,48% cu 695 capi de familie și 2933 de suflete din care 600 erau însurați, 21 văduvoi și 74 văduve. După sex, numărul bărbaților și al femeilor este echilibrat, 1451

și respectiv 1482. Reprezintă o populație tânără din 2933 suflete, 1458 (49,71%) sunt sub 15 ani. Comparativ cu anul 1832, procentual, numărul populației evreiești a scăzut³¹.

Dacă până în secolul al XIX-lea, autoritățile moldovene am privit cu bunăvoință venirea în țară a străinilor, inclusiv evrei, pentru dezvoltarea activităților comerciale și meșteșugărești, ulterior numărul mare al imigranților evrei, îngrijorează autoritățile, nemulțumindu-i și pe autohtoni. În consecință prin Regulamentul Organic, ulterior se stabilesc măsuri restrictive pentru evrei la venirea în țară, pentru achiziționarea de proprietăți fiare și imobiliare, pentru angajarea de slugi creștine etc.

În Dorohoi, evreii meșteșugari și negustori în majoritate dețin monopolul pităriilor, căsăpiilor, velnițelor și spițeriilor, intrând deseori în conflict cu ceilalți locuitori, datorită prețurilor de monopol practicate și calității îndoelnice a serviciilor prestate și a mărfurilor vândute, fapt ce-i determină pe târgoveți să adreseze o scrisoare în acest sens către revizorul ministrului din Interior, în care „jidovii” sunt incriminați pentru că au lăsat orașul 3 zile fără pâine. Scrisoarea e semnată de 102 târgoveți iar răspunsul autorităților specifică: „Să se scrie atât municipalității de oraș cât și poliției că acei patroni care vor face pâine și sâmbătă să o aibă de bună calitate iar celorlalți să li se interzică a lucra cu totul, căci nu este demn nici rezonabil ca în țară creștină să fim supuși capriciilor”³².

Ca urmare a numeroaselor semnale, Poliția își intensifică controalele la negustorii evrei, urmărind respectarea mercurialului și calitatea produselor vândute. În data de 18.03.1863, Poliția orașului Dorohoi face un control privind calitatea făinii folosită de jidanul Ștrulu farmagiu și descoperă că 1/3 din făina folosită e picluită (aprinsă). Din această făină, jidanul făcuse o comandă de colaci pentru o înmormântare. Prefectul, pe actul de control, pune rezoluția de confiscare a făinii și amendarea evreului³³.

Astfel de situații continuă și în anii următori dar, treptat, vrajba surdă e înlocuită de conciliatori, evreii având un aport important în viața economică și spirituală a orașului. După 1859, imigrarea evreilor se reduce, având loc în același timp deplasarea acestora, din zona de nord spre regiunile de sud ale țării.

3. Supușii străini

Catagrafia din 1820 oferă o primă imagine de ansamblu asupra sudiților din Moldova. În 1820-1821 la Dorohoi, sunt menționați 8 sudiți, 2 supuși austrieci și 6 supuși ruși. Câțiva ani mai târziu, la 1826, în oraș erau 58 de sudiți, 50 de evrei supuși străini și 8 austrieci și ruși. Sudiții beneficiau de privilegiile personale, juridice și economice, scutiți de impozite personale, fapt pentru care și mulți evrei pământeni urmăreau să accedă la acest statut de „protejați”. Așa se explică prezența la 1845 a 12 târgoveți pământeni trecuți sub protecție străină³⁴.

³¹ Din *Lucrările statistice ale Moldovei*, op.cit.pp.72-73, 126-127.

³² Arhivele Statului Botoșani, Fond Prefectura Județului Dorohoi, I, Ds.25, 1863-1864, fl.; f30.

³³ Arhivele Statului Botoșani, Fond Prefectura Județului Dorohoi, DS, 1863-1864, f.40.

³⁴ Stela Măriceș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985, p.121.

În timpul domniei lui Al.I.Cuza, aceste privilegii fiscale ale sudiților, care afectau bugetul țării, au fost desființate prin „Legea patentei” din 1863, sudiții plasându-se, sub raport fiscal, pe picior de egalitate cu pământeni.

La 1859, supușii străini sunt în număr de 38 de familii, cu 172 de suflete, din care 94 sunt bărbați și 78 femei. Sunt supuși ruși, austrieci, germani și italieni, beneficiind în continuare de unele privilegii și nefiind supuși jurisdicției românești din Principate³⁵.

Raportată la numărul de suflete, sintetic, structura etnică a locuitorilor din Dorohoi la 1859 este următoarea:

Nr.crt.	Specificație	Nr.de suflete	%	Obs.
1	Români	2944	48,66%	majoritari
2	Evrei	2933	48,48%	
3	Supuși străini	172	2,86%	
4	TOTAL	6049	100%	

d) Structura familială

1. Repartiția pe sexe

La 1859, în Moldova, toată populația număra 1.463.927 de suflete din care 755.680 erau bărbați (51,62%) și 708.247 femei (48,38%).

La Dorohoi, în același an, din cei 6049 locuitori, bărbații erau în număr de 3045 (50,33%) iar femeile erau 3004 (49,27%), nefiind diferențe mari între cele două sexe: numărul ușor mai mare al bărbaților se înregistrează la tagma bisericească - 1, meseriașii - 30, comercianții - 2, supușii străini - 6. clasele ce n-au fost supuse birului - 101 și orfani - 1, în timp ce la cultivatori și evrei este mai mare numărul femeilor, respectiv cu 79 și 31.

2. Starea civilă

După cifrele statistice din 1859, prezentate la capitolul “Populațiunea după sex, stare civilă, vârstă și infirmități”, numărul capilor de familie la orașe se ridică la 71.530.

La Dorohoi, starea civilă a celor 1595 de capi de familie era următoarea:

Starea civilă	Număr	La 100 capi de familie (%)
Însurați	1214	76,12
Burlaci	96	6,01
Văduvoi	71	4,45
Văduve	214	13,42
Total	1595	100%

³⁵ *Ibidem*, pp.108-109.

Numărul văduvelor 214(13,42%) este de trei ori mai mare decât al văduvoilor, lucru lesne de înțeles. Cele mai multe văduve se regăsesc în tagma cultivatorilor – 77(36%) și în rândul claselor nesupuse dărilor- 50(23,3%).

3. Dimensiunea familiilor

Din comparația numărului capilor de familie cu cea a sufletelor din tagma respectivă, pentru Dorohoi reies la 1859, următoarele dimensiuni ale familiilor:

Nr. crt.	Specificație	Capi de familie	Suflete	Suflete de cap de familie	Obs.
1	Tagma bisericească	22	79	3,6	
2	Cultivatorii	44	1541	3,1	
3	Meseriașii	79	286	3,6	
4	Comercianții	16	50	3,1	
5	Supușii străini	38	172	4,5	
6	Clasele ce n-au fost supuse dărilor	301	893	2,9	
7	Evreii	695	2933	4,2	
	TOTAL	1595	5954		Lipsește orfanii

Numărul mediu al sufletelor de cap de familie pe oraș era de 3,8, situație asemănătoare și la nivelul întregii țări.

4. Structura pe vârste

Una din cele mai importante probleme demografice care poate exprima vitalitatea unei societăți este aceea a repartiției populației pe vârste. Vitalitatea unui popor este determinată în special de structura pe vârste a acestuia și are un rol esențial în ceea ce privește potențialul material și spiritual al unei națiuni cât și posibilitățile sale de devenire.

Până la 1859, nici un recensământ nu a înregistrat populația pe vârste. În 1859, fiecare categorie socială a fost împărțită în două grupe: capi de familie și membri de familie, grupa membrilor de familie fiind împărțită în două subrubrici, până la 15 ani și de la 15 ani în sus pentru femei și de la 15-25 ani pentru bărbați.

La Dorohoi s-au înregistrat 1246 bărbați sub 15 ani, 338 cu vârste cuprinse între 15 și 25 ani, 1370 femei sub 15 ani și 1420 peste 15 ani. Numărul femeilor și bărbaților sub 15 ani era de 2616, ceea ce reprezintă 43,24% din totalul populației orășenești. Întrucât bărbații au fost înregistrați numai de la 0 la 25 ani în număr de 1584, rezultă că numărul celor ce depășesc această vârstă era de 1461.

Sub acest aspect putem concluziona că, în anul 1859, Dorohoiul avea o populație foarte tânără, grupa de vârstă 0 – 25 ani cu 4374 suflete reprezentând 73,30% din populația orașului³⁶.

5. Structura confesională

În lipsa unor date legate de această problemă putem doar evalua că jumătate din populația ortodoxă o reprezentau creștinii ortodocși, 48% dintre locuitori erau adepți ai cultului mozaic iar restul romano-catolici și protestanți.

La 1859, împărțirea în categorii și structura populației din Dorohoi era următoarea: (vezi Anexa 2).

În timpul domniei lui Al.I. Cuza, și în domeniul actelor de stare civilă se introduce treptat mai multă rigurozitate și răspundere. Conform înaltului Decret al Domnitorului nr. 783/11 august 1863, de la 1 ianuarie 1864 actele de de stare civilă intră în competența organelor locale și a prefecturilor, care au obligația de a urmări și sintetiza anual aceste documente. Sarcini concrete revin preoților, comisarilor de poliție „scriitorulu comunalu” iar la nivel de ținut, datele urmau a fi centralizate de „Raportorul Statisticu”. Cuza încearcă să introducă și în Moldova respectul pentru document.

Anul 1864 este primul an când și la Dorohoi evidența pe linie de stare civilă intră în normalitate.

Condicile pentru nașteri, căsătorii și morți se întocmesc separat pe cele două religii majoritare, ortodoxă și mozaică.

În 1864 s-au născut „119 copii de nație izraelită”, 75 bărbați și 44 de femei, s-au întemeiat 18 familii și au decedat 99 persoane, 63 de bărbați și 36 de femei, înregistrându-se un spor natural de 20 persoane³⁷.

În același an, 44 de creștini, aparținând celor două biserici, Sf.Neculai și biserica Adormirii, s-au căsătorit, au fost botezați 159 de copii și au decedat 154, cele mai multe decese înregistrându-se în lunile februarie și martie - 34, spor natural, + 4. Primul născut, copil legitim, s-a înregistrat la 3 ianuarie 1864 fiind botezat cu numele Ioan, din părinți Ioana și Mihalachi Hariliuc, iar prima căsătorie a fost pe 19 ianuarie 1864, când « S-au căsătorit Anton holteiu, feciorul răposatului Gavril Prut și soția sa Icatarina, lucrători de pământ, mirele fiind din comuna Stracova, mireasa Safta, fată mare, fiica lui Ioan a Lupului și soția sa Safta – lucrători de pământ, mirele –22 ani, mireasa 18, nuni fiind Costachi Ladaru și soția sa Safta din Dorohoi»³⁸.

Cât despre morți, interesante sunt diagnosticile, cauzele morții : „Dirău copiilor”, „De vărsat”, „Nădușeală”, „Gălbinari”, „desprindere de mațe”, „de junghi”, „de șopârlaiță” și evident, „de bătrânețe”.

Pentru populația Dorohoiului, la 1864, nu există alte date statistice mai complete decât cele furnizate de „Indicele comunelor României după noua organizare a Legii comunale”, când la Dorohoi sunt înregistrate 900 de case și 1400 de familii. Folosind

³⁶ Din *Lucrările statistice ale Moldovei, op.cit.* pp.92-93, 82-83, 32-33, 42-43.

³⁷ Arhivele Statului Botoșani, Fond I.P. Dorohoi, Ds 9/1864.

³⁸ Arhivele Statului Botoșani, F.P.I. Dorohoi, Ds.31/1864.

aceiași indice de calcul, 5 , rezultă că la acea dată Dorohoiul avea 7000 de locuitori, cu 951 mai mult decât în anul 1859, o creștere procentuală de 13,58% anual, destul de mare pentru acele timpuri³⁹.

Ion Ionescu de la Brad, în capitolul al II-lea - „Populațiunea” din lucrarea *Agricultura română din județul Dorohoi*, apărută la București în 1866, folosește pentru județul și orașul Dorohoi, datele recensământului din 1859, de a cărui coordonare s-a ocupat îndeaproape.

Analiza principalelor aspecte ale structurii demografice a orașului Dorohoi evidențiază o creștere permanentă a populației în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fapt datorat evident și profundelor transformări economice, politice și sociale ce au avut loc în această perioadă și au marcat destinul românilor. Cea mai puternică creștere sub raport demografic se înregistrează între anii 1832 și 1859, când numărul locuitorilor crește de la 1702 la 6049, în 27 de ani o creștere de 355,40% (Anexa 3) când și în celelalte orașe și târguri ale ținutului înregistrează creșteri destul de mari.

Creșterea populației se realizează nu numai în plan cantitativ dar și calitativ, diversificându-se și accentuându-se stratificarea socială prin apariția a noi meserii, sporirea populației ocupate cu îndeletniciri neagricole, în special comerciale și industriale, intensificarea procesului de migrație a populației rurale din zonele adiacente spre oraș. Ca urmare, va crește și suprafața orașului care se extinde spre vest pe cursul superior al Jijiei, apar locuințe cu mansardă construite din cărămidă precum și elegante case boierești (Casa Burghel). Treptat, meșteșugarii și negustorii ocupă locul dominant în viața orașului care se transformă din centru administrativ în oraș cu funcții noi, administrative, comerciale, industriale și culturale. Sub presiunea „vremilor noi și a oamenilor noi”, pentru a-l parafraza pe Mihail Kogălniceanu, fost deputat de Dorohoi la 1857, vechiul aspect al Dorohoiului se schimbă , orașul prăfuit al sacagiilor, aspirând la statutul de așezare moldavă modernă.

Studiul *Dorohoiul și locuitorii săi (1774 – 1864)* urmărește evoluția populației târgului Dorohoi, începând cu anul 1774, când P. A. Rumentov, generalul armatei ruse, pornit în război împotriva Imperiului Otoman (1768 – 1774), întocmește prima Catagrafie a locuitorilor din fostul județ Dorohoi, nominalizându-i după topica vremii.

La 1774, în Dorohoi erau 177 de case și 850 – 900 de locuitori, din care 112 erau poștași, 6 femei sărace, 8 străini, 5 argați ai căpitanului de poștă, 10 preoți și dascăli, 3 ruștași, 5 țigani și 23 de evrei. Târgul era a doua așezare ca număr de locuitori din fostul județ Dorohoi, după Hudești, așezare cu 357 de case.

Catagrafiile ulterioare, din anii 1803, 1820, 1832, consemnează o creștere impresionantă a populației. Practic, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, îndeosebi în perioada 1803 – 1832, populația orașului s-a dublat, ajungând la 644 de capi de familie, o creștere de 217,56 %.

În primul an al domniei lui Al. I. Cuza, se efectuează un nou recensământ, de altfel primul din epoca modernă, și după criteriile moderne. La 1859, Dorohoiul avea 6049

³⁹ Ministerul de Interne, Agricultură și Lucrări Publice, *op.cit.*, București 1865, pp.33-35.

de suflete, din care 79 erau de tagmă bisericească, 1541 cultivatori, 286 meseriași, 50 erau comercianți, 172 supuși străni, 893 reprezentau clasele nesupuse, 95 erau orfani și 2933 evrei. După sex, 3045 erau bărbați și 3004 femei. Încă din 1832, majoritatea populației este formată din evrei.

La 1864, Dorohoiul avea aproximativ 7000 de suflete, situându-se între orașele mijlocii din Moldova, alături de Tg. Frumos, Fălțiceni, Bacău, Focșani ș.a.

Dorohoi town and its inhabitants (1774-1864)

(Summary)

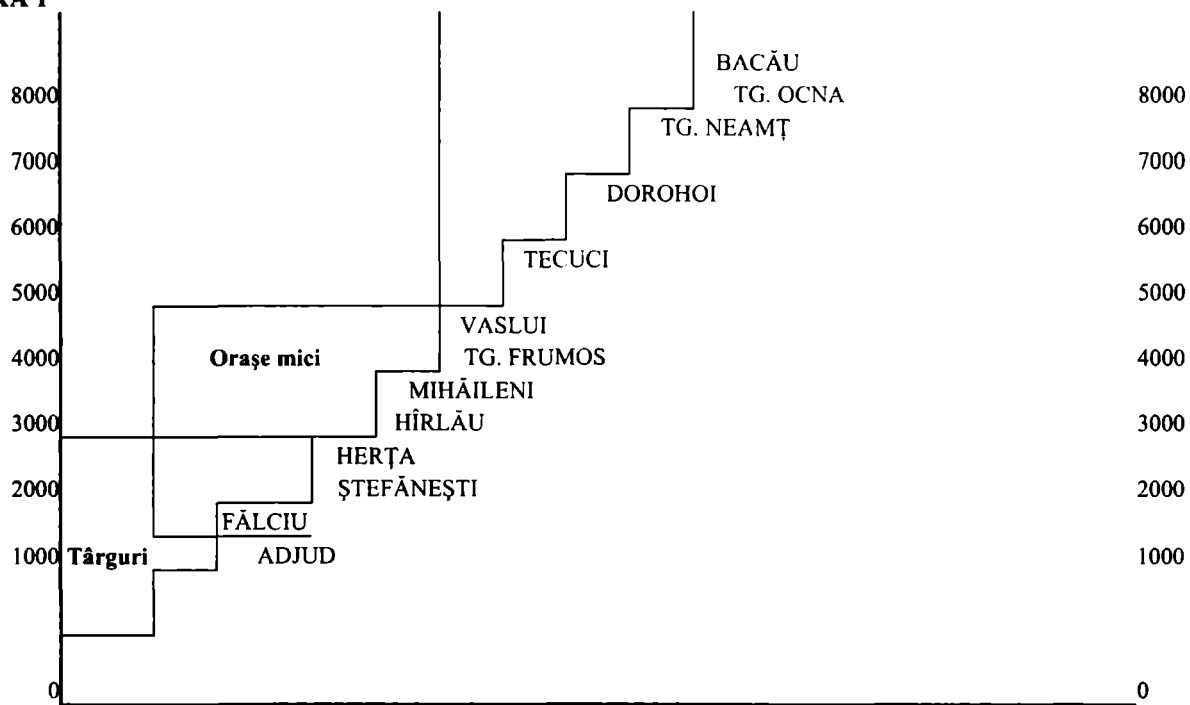
The study of *Dorohoi town and its inhabitants (1774 – 1864)* follows the evolution of the inhabitants of Dorohoi town since 1774 when P. A. Rumeanțov, the general of the Russian army went to war against the Ottoman Empire (1768 - 1774) and made the first Catagraphy of the inhabitants from the old district Dorohoi, giving them names after the topics of the time.

At 1774, in Dorohoi town were 177 houses and 850 – 900 inhabitants – 112 were postmen, 6 poor women, 8 foreigners, 5 labourers paid by the Capitan of the post office, 10 clerics, 3 rate payers, 5 gypsies and 23 Jews. The town was the second settlement by number of the inhabitants from the old district Dorohoi, after Hudești, a settlement with 357 houses.

The futures Catagraphies from 1803, 1820, 1832, show a demographical increasing. In the first half of the 19th century, especially in the period 1803 – 1832, the number of the inhabitants doubled, becoming 644 home-masters, an increasing of 217, 56%. In the first year when Al. I. Cuza ruled, a new demographical study was made, otherwise the first in the modern age, after modern criteria.

At 1859, Dorohoi had 6049 souls – 79 clerics, 1541 land-workers, 286 workers, 50 commercials, 172 foreigners, 893 off-paid taxes classes, 95 orphans and 2933 Jews. After sex, 3045 were men and 3004 were women. Since 1832 the majority of the inhabitants were Jews. At 1864, Dorohoi city had approximately 7000 souls, being close to the middle-towns of Moldavia, Tg. Frumos, Fălțiceni, Bacău, Focșani etc.

ANEXA 1



Clasificarea orașelor și târgurilor din Moldova după numărul locuitorilor la 1859

ÎMPĂRȚIREA ȘI STRUCTURA POPULAȚIEI ORAȘULUI DOROHOI LA RECENSĂMÂNTUL 1859

Nr. crt.	Specificație	Capi de familie		Structura civilă a capilor de familie				Membrii de familie				Infirmități		Cale	Total după sex		Totalul sufletelor din oraș	Totalul sufletelor din ținut	Totalul sufletelor
		B	F	Însurați	Burlaci	Văduvi	Văduve	B		F		B	F		B	F			
								Mai mici de 15 ani	Mai mult de 15 ani	Mai mici de 15 ani	Mai mult de 15 ani								
1.	Tagma bisericească	19	9	11	-	2	9	8	19	10	20	-	-	-	40	39	79	3111	3190
2.	Cultivatorii	367	77	329	14	24	77	326	38	354	379	56	35	-	731	810	1541	80047	81588
3.	Meseriași	78	1	68	6	4	1	71	9	51	76	5	3	19	158	128	286	2456	2742
4.	Comercianții pământului	16	-	15	-	1	-	9	1	7	17	2	-	-	26	24	50	470	520
5.	Supuși stăini	35	3	33	-	2	3	42	17	28	47	-	-	-	94	78	172	1329	1501
6.	Clasele ce n-au fost supuse dărilor	251	50	158	76	17	50	148	98	154	192	-	-	-	497	396	893	5506	6399
7.	Jidovii pământului	621	74	600	-	21	74	708	122	750	658	-	-	-	1451	1482	2933	10318	13251
8.	Orfanii	-	-	-	-	-	-	14	34	16	31	-	-	-	48	47	95	434	529
	TOTAL	1381	214	1214	96	71	214	1246	338	1370	1420	63	38	19	3045	3004	6049	103671	109720

Întocmit după Arhiva Statului Iași, din lucrările statistice ale Moldovei, capitolul II, Populațiunea pe 1859 și 1860.

**EVOLUȚIA NUMĂRULUI DE LOCUITORI
ÎN TÂRGURILE DIN FOSTUL JUDEȚ DOROHOI ÎNTRE 1774 – 1859**

Oraș/Târg	1774		1803		1832				1859			
	Nr. de suflete	Nr. de copii de familie	Nr. de suflete	Nr. de copii de familie	Nr. de suflete			Nr. de familii	Nr. de suflete			Nr. de familii
					B	F	Total		B	F	Total	
Dorohoi*	885	177	1480	296	864	838	1702	644	3045	3004	6049	1595
Mihăileni*	-	-	255	51*	544	499	1043	268	1879	1774	3653	933
Herța*	-	-	2565	513	1049	1074	2123	584	1330	1424	2754	737
Darabani***	-	-	-	-	-	-	-	-	813	828	1641	431
Rădăuți***	-	-	-	-	-	-	-	-	496	427	923	247
Mamornita***	-	-	-	-	-	-	-	-	110	98	208	71
Burdujeni***	-	-	965	193**	273	249	522	137	884	845	1729	436
Total finit Orașe + târguri	885	177	5265	1053	2730	2660	5390	1633	8557	8400	16957	4450

* - Orașe

** - Fără evrei, nefiind indicat numărul lor

*** - Târguri

SCRISORI AUTOGRAFE MIHAIL KOGĂLNICEANU ÎN FONDUL DOCUMENTAR BOTOȘĂNEAN*

STELA GIOSAN**

Mihail Kogălniceanu, personalitate multilaterală, istoric, om politic, scriitor, a desfășurat o largă activitate și pentru propășirea patriei și a poporului român în veacul al XIX-lea, înțelegând din vreme necesitatea creării și dezvoltării industriei în patria sa.

În călătoria sa spre Luneville, unde tatăl său vornicul Ilie Kogălniceanu îl trimite la studiu împreună cu cei doi fii ai domnitorului M. Sturza, Mihail Kogălniceanu observă atent locurile pe unde trecea diligența pe traseul Botoșani, Ițcani, Lemberg, Viena, Strasbourg, făcând neîncetat comparație cu ceea ce lăsase în Moldova, aspecte pe care le comunică tatălui prin scrisori des expediate.

Ajuns mai târziu la Berlin, Mihail Kogălniceanu scrie tatălui său că se interesează de dobândirea unor cunoștințe teoretice și practice care să-i folosească mai târziu când va face „fabrici” în Moldova.

Sosind în patrie în 1838, Mihail Kogălniceanu intenționa să activeze în domeniul industriei grafice, reușind de altfel să-și realizeze această dorință între 1840 și 1845, când conduce o întreprindere tipografică editorială. Revista „*Foae pentru agricultură, industrie și negoț*” din 1840 se dorea să fie, după cum o arată și titlul ei, o tribună pentru dezvoltarea chestiunilor legate de industrie, dar care din cauza conservatorismului factorilor de decizie din perioada respectivă nu și-a atins scopul.

Ilustrativ în acest sens sunt scrisorile autografe ale lui Mihail Kogălniceanu, păstrate în fondul documentar al Direcției Județene a Arhivelor Naționale Botoșani. Una din ele, datată Iași 21 martie 1840, este adresată lui Costache Hurmuzache și conține relatări pe larg privind apariția revistei „*Dacia Literară*”, care „s-a ivit în public alăltăieri, pentru întâiași dată, umedă încă de sub teasc”, precum și despre intențiile sale de a publica o lucrare care să cuprindă pe toți scriitorii români: „*Scriptores rerum romanicarum sive valahicarum*” - „*Cronicarii întâmplărilor românilor sau valahilor*” și „*Istoria literaturii românești*”, cu o antologie din prozaștii și poeții vechi și noi, dar și informații de natură economică: „Poșlina sau dritul exploatării grâului sau popușoiului s-au vândut iconomicos sau mai moldovenește, tâlhărește; consulul a protestat, o a doua vânzare s-a făcut și cu această vânzare a doua, visteria a câștigat trei milioane de lei. Asemenea se zice că și ocnele se vor vinde a doua oară”. (anexa nr. 1)

*Articol preluat din „Acta Bacoviensis”. Anuarul A.N.R.D. J. Bacău, I, 2006, pp. 168-173.

** Director Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale.

Din relațiile de mai sus și după cum se cunoaște putem afirma că Mihail Kogălniceanu devenise conștient că numai prin dezvoltarea comerțului și a industriei se va întări burghezia ca o nouă forță socială și economică progresistă, opozabilă boierimii conservatoare. „Căci până când legea nu va fi lege, până când creditul nu va fi statomicit, pînă cînd cel mic va fi în voia celui mare, starea de mijloc și prin urmare comerț, industrie și prosperitate nu vom avea”¹. Ba chiar mai mult el susținea ideea necesității desființării privilegiilor feudale în domeniul industriei, anularea impozitelor pe fabrici sau alte întreprinderi industriale.

Înainte de 1850, Mihail Kogălniceanu n-a teoretizat prea mult sistemul de industrie ce trebuia adoptat la noi, dar încă de pe atunci era conștient de importanța creării marii industrii, inclusiv a fabricilor. Ulterior a avut posibilitatea să-și înlăptuiască această idee, cerând la 3 septembrie 1852 acordarea unui privilegiu prin care să i se asigure funcționarea nestânjenită și în exclusivitate pe timp de 18 ani a unei fabrici de postav și încheierea unui contract aferent de furnituri pentru armată. Privilegiul i s-a acordat însă numai pe timp de 12 ani, exclusiv termenul de doi ani necesar înființării fabricii și fără contractul solicitat inițial.

Fabrica instalată la confluența Ozanei cu Neamțul la Blebea, era sub raportul organizării o întreprindere complexă și va fi pusă în funcțiune începând din anul 1854.

Referitor la acest lucru Mihail Kogălniceanu scria Mitropoliei la 18 octombrie 1852² că a construit fabrica din „dorința de a da un izvor de îmbogățire Tîrgului Neamț” pe un vad de pîuă neîntrebuințat și cu loc neîndemânatic pentru agricultură, luat de la starețul Mănăstirii Neamț în schimbul „a zece ocă de ceară anual pe care trebuia să le dea mănăstirii” și plata unui bezmăn (anexa nr. 2).

Referindu-se la dotarea fabricii de postav, Mihail Kogălniceanu scrie în continuare în această a doua scrisoare, „am și alcătuit maistru pentru înjghebarea mașinilor fabricei, pentru altele am și făcut comanda la Iacobenii, am și plătit cărămidari și salahori, plătind chiar și calfe de arhitect, voind a începe săparea gârlei chiar în toamna aceasta, ca în primăvară să și încep zidirile”³. La început mașinile ei au fost acționate prin cădere de apă iar de la 1 mai 1856 cu vaporii, investiția proprietarului pentru aceasta ridicându-se la peste 40.000 galbeni⁴.

Solicitând înțelegerea mitropolitului pentru „asemenea folositoare fabrică”⁵, Mihail Kogălniceanu îi face cunoscut greutățile pe care le întâmpină din partea călugărilor mănăstirii (care au și ei o fabrică de postav și îi fac concurență) în preluarea locului de amplasare a fabricii.

Dar greutăți de acest fel și alte persecuții va mai avea de întâmpinat Mihail Kogălniceanu și mai târziu, fapt ce va îngreuna producția de postav a fabricii sale. Într-o

¹ Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale (în continuare: D.J.A.N. Botoșani), *Colecția documente*, P.XVII/4; V. Ionescu, *Mihail Kogălniceanu - contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, 1963, p. 245.

² D.J.A.N. Botoșani, *Colecția documente*, P.XVII/9.

³ D.J.A.N. Botoșani, *Colecția documente*, P.XVII/9.

⁴ V. Ionescu, *op. cit.*, p. 246.

⁵ D.J.A.N. Botoșani, *Colecția documente*, P.XVII/9.

altă scrisoare datată 16 decembrie 1853, Iași, Mihail Kogălniceanu nota: „Dacă Mănăstirea are trebuință de postav, de șaiac de sucman îl poate găsi ... chiar în fabrica mea, care este gata de ai da materialul trebuitor pentru sobor, primind în loc de bani lăna oilor (proprietatea mănăstirii)...”⁶, cerând starețului Naftanail „să întoarne pe părinți și frați de la pieptănași, mașini de tors, stative, forfecărie, teascuri și boiangerie la slujba celor sfinte și la îndeletnicirile prescrise manahilor de canoanele bisericii”⁷ (anexa nr. 3).

Dând în funcțiune cu toate opreliștile fabrica de postav de la Blebea în 1854, Mihail Kogălniceanu s-a preocupat îndeaproape și de crearea unor condiții lesnicioase de muncă pentru lucrătorii săi, clădind în jur locuințe pentru toți și acordându-le și o parcelă de grădină gratuit iar asistența medicală li se dădea pe seama fabricii la Spitalul din Tîrgul Neamț.

În 1855 fabrica producea lunar 5000 de coți de postav de mai multe calități în funcție de lăna folosită (turcană, țigae, merinos), producție redusă dacă se ține seama de concurența fabricilor similare din țară și străinătate. Oricum din informațiile existente oferite de aceste scrisori putem afirma că Mihail Kogălniceanu prin mijlocirea lui Costache Negri, reprezentantul lui Ghica Vodă la Constantinopol, a oferit și Turciei postavuri militare și civile în culorile roșu, albastru, cenușiu, beneficiind de regim vamal preferențial și concomitent a fost furnizor și al miliției moldovenești⁸.

Din cauza multor persecuții la care a fost supus Mihail Kogălniceanu, fiind lipsită și de măsuri protecționiste (pe care le va cere oficial în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza) și terminându-și și banii ce-i investise în întreținerea acestei fabrici de postav, în anul 1874 aceasta va fi concesionată la două case de comerț, una din București și alta din Galați, pentru plata unor datorii, iar apoi colonelului Alcaz, căruia i-a vândut-o, se pare în 1879, care a și transferat-o apoi la Buhuși.

Argumentele lui Mihail Kogălniceanu privind necesitatea măririi și dezvoltării industriei naționale sunt demonstrate și de aceste scrisori aflate la Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, pe care le-am prezentat pentru stricta informare a celor interesați, lăsând loc de interpretare specialiștilor care se ocupă de activitatea marelui om care a fost Mihail Kogălniceanu, care în timpul vieții a vibrat cu toată ființa sa pentru dezvoltarea și propășirea țării din toate punctele de vedere.

Mihail Kogălniceanu's autographic letters in Botoșani documentary stock (Summary)

The letters from Botosani documentary stock, relieve, once more, if necessary, the great personality and character of Mihail Kogalniceanu, bookman and politically involved personality of this “genius human kind”, as described by Nicolae Iorga, a personality who lived for nothing but it's country and it's fellow coutrymen.

⁶ *Ibidem*, P.XVII/10.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A.Z.N. POP., *Pe urmele lui Kogălniceanu*, București 1979, p.158.

Above all, the letters we are referring to relieve, at the same time, Mihail Kogalniceanu's cultural activities – editor-in-chief for many cultural athenaeums and literary, owner of the printer where, for the first time, the “Dacia Literara” athenaeum was released – as well as the financial and economics pursuits – he owned many smalls factories, as well as economic endowment. The letters underline that, in Mihail Kogalniceanu's opinion, there are two essentials things for Romanian nation's welfare and progress: culture and economy. A very cogent example in this direction is the green military cloth factory, owned by M. Kogalniceanu, in Blebea. Being a very good manager, Kogalniceanu succeeded to export its merchandise outside Romanian borders, in Turkey, with Costache Negri's help.

All we have mentioned above constitute the most convincing argument for the fact that Mihail Kogalniceanu lived its entire life for a noble faith/doctrine: “The country needs nothing but enlightenment, progress and life”.

*

Anexa 1

1840 martie 21, Iași

Milostivul meu domn

Această scrisoare v-o scriu în tipografia mea în mijlocul teascurilor și a zețarilor. În minutul acesta am primit scumpul dumnilorvoastre răvaș și îndată mă grăbesc de a vă răspunde. Pricina cea mai mare a lungiei mele tăceri a fost că îndată după primirea manuscrisului dumnilorvoastre am fost trimis de către înălțimea sa la București, împreună cu beizade Iorgu Suțu, spre a lucra la unirea ocnelor Moldovei și a Valahiei, lucru ce din pricina mntenilor nu s-a putut aduce în împlinire. Eu m-am întors, sunt vreo treizeci de zile, de la București și deși eram foarte îndeletnicit cu așezarea tipografiei, totuși n-am lipsit de a întreba pre domnul Euhard de sosirea dumnilorvoastre. Știți ce răspuns mi-au făcut? Acum mă bucur că v-ați întors înapoi, pentru că, așa pot să vă scriu o carte lungă și să pot convorbi cu dumnilavoastră, măcar prin scris.

Novitatea cea mai de căpitenie ce pot să v-o dau este că tipografia mea s-a întemeiat și că „Dacia Literară” s-a ivit în public alaltăieri pentru întâiaș dată, umedă încă de sub teasc și o trimet ca la un bărbat ce n-a uitat încă că-i român. În introducerea mea, când vorbesc de bucovineni, am socotit la dumnilavoastră și nădăjduiesc că acturile care vroiai să le dați în tipar la Brașov, le veți trimite „Daciei”. Manuscrisul l-am primit; este un lucru rar, l-am dat cu voia dumnilorvoastre să-l prescrie, pentru că mă găsesc a publica pre scriitorii întâmplărilor românești „Scriptores rerum Rumanicarum sive Valachicarum”. În această colecție vor intra pentru Moldova: vornicul Ureche, Miron Costin, Neculai Costin, Cantimir, hatmanul Ioan Neculce, Gheorghe Carp, Beldiman; pentru Valahia: Radu Greceanu, Radu Popescu și o călugăriță anonimă; pentru Ardeal pre Șincai.

Un scriitor lucrează zi și noapte la copierea manuscrisului; așadar nădăjduiesc să vi-l trimet prin domnul Cubelca; dacă însă până atunci nu se vor pute sfârși aștept hotărârea dumilorvoastre. Asemine pregătesc „Istoria Literaturii Românești” cu o antologie din prozăiștii și poeții vechi și noi.

Dumneavoastră sigur veți opreți această întreprindere și aștept cooperarea patriotică a dumatile, trimetându-mi orice documenturi puteți ave și eu cu mulțămire vi le voi întoarce înapoi.

Cât pentru litere nu pot destul a vă mulțami pentru bunătatea ce ați avut de a stărui ca să sfârșească mai degrabă fiindu-mi foarte trebuitoare. Novitale am foarte puține să va dau; mai toate le veți găsi în „Telegraful Daciei”. Negruzzi și eu am luat asupră-ne direcția teatruirilor franțez și românesc din Iași pentru seria viitoare. Pregătirile s-au și început și nădăjduiesc că la anul viitor vom ave actori românești destul de buni.

Cum pentru ceea ce atinge de știri politice aveam destule. Poșlina sau dritul exportării grâului și popușoiului s-au vândut iconomicos sau mai moldovenește tâlhărește; Consutul a protestat; o a doua vânzare s-a făcut și cu această vânzare, a doua, visteria a câștigat trei milioane de lei. Asemine se zice că și ocnele se vor vinde a doua oară. Lupușorul Balș se vornește că se va numi logofăt din Lăuntru, iar nu a Dreptății. Însă nici aceasta nu o cred pentru că el a fost cel mai mare stăruitor ca să se vândă poșlina tâlhărește. Cea mai mare a me rugămintă este să binevoiți a ne cinsti cu colaborarea dumatile, după principiile arătate în introducția „Daciei Literare”. Alte novități nu știu nicidecum. Toate sunt liniștite, dar pentru aceasta toate nu sunt bune. În norod domnește o mare ură asupra deputaților care nu s-au arătat nici într-un chip vrednici de chemarea lor. Știți ce este de mirat, tocmai acei tineri. Tocmai bărbații veacului al nouăsprezecelea sunt acei cari au mai puțină ambiție și care pentru o sută de galbeni sunt gata a-și vinde țara. Publicul îi numește „Cățăluși”, pentru că tocmai ca niște căței umblă prin pregiurul visternicului. O mare ură este și asupra călugărilor greci care au jumătate din moșiile Moldovei. Toți doresc și așteaptă ca stăpânirea să le eie aceste averi și să le unească cu veniturile statului. Însă pentru aceasta va mai trece încă multă apă pe sub Podul Roșu de pe Bahlui, căci stăpânirea din nenorocire este oprită de a face un asemenea pas.

Aștept domnul meu cu cea mai mare nerăbdare răspunsul dumatile, mai ales în ceea ce să atinge de manuscris și de colaborare.

Și sânt a dumatile prea plecată slugă și prieten adevărat.

Kogălniceanu.

P.S. Pentru bunele a deputaților vrei să-ți dau o pildă. Stăpânirea a înfăoșat un proiect liberal ca nici un ispravnic să nu poată fi ales deputat în ținutul său, fiindcă ar pute înriura asupra alegerii. Proiectul s-a aruncat. De ce? Pentru că fieștecare deputat trage nădejde că va fi și ispravnic. Guvernul este liberal și adunarea despotică.

D.J.A.N. Botoșani, *Colecția Documente*, P XVII/4, original.

Anexa 2

1852 octombrie 18

Înalt prea sfințite părinte,

De la ocărmuire am dobândit privilegiul pentru înființarea unei fabrici de postav. Dumnealui vornicul bisericesc prețuind folosul ce ar rezulta pentru țară, prin o asămine instituție de îndată au binevoit a-mi propune de a-mi da locul și vadul trebuitor pentru o asămine fabrică pe orice moșie a clerului. Interesele mele ca posesor a moșiei Târgu Neamț proprietate a Sf. Mănăstiri Neamț și Secu și mai ales dorința de a da un izvor de îmbogățire Târgului Neamț, pre care în urma stăruința mele ca plenipotent a mănăstirii l-am lipsit de speculația velniților ce era singurul său rang de industrie, m-au îndemnat ca pentru întemeierea fabricei mele să dau protie acestui târg. Găsind dar pe moșia Târgu Neamț, un mic vad de pîuă neîntrebuințat și cu loc neîndemănatic pentru agricultură, am cerut de la părintele stareț, ca să binevoiască a-mi da acest vad și cu patru fălci loc cu bezmăn în ceară potrivit așezământului din vechi statornicit pentru toate locurile ce se dau pentru binala și alte așezări pe moșia Târgul Neamț, și întocmai după condițiile cu care asămine locuri se dau și la alte fețe. Părintele, starețul, prețuind că o asemenea fabrică n-ar putea decât să contribuieze la bunăstarea și înflorirea Târgului Neamț, au însărcinat pe părintele cămăraș ca să margă la fața locului și să se încredințeze că acest vad și loc cu fabrică întrebuințat, și că prin darea sa nu să jicnea nici un interes de a mănăstirii.

În urma localei cercetări și a încredințării date de părintele cămăraș, că prin darea acestui loc nu să pricinuiască nimăruie nici o pagubă, părintele starețul au și binevoit a mi-l da cu condițiile cerute de condica civilă și potrivit hrisovului târgului, cu deosebire numai că în vreme când târgoveții de Neamț pentru asămine locuri nu plătesc decât dijmă, ori 15 lei, ori giunălate ocă de ceară pe an, eu m-am primit de bună voie a da mănăstirii anual câte zecce ocă de ceară. Și așa, au rămas să să facă numai actul de a cărui iscălire s-au întârziat numai prin pregătirea părinților de a primi pre înalt preasfinția voastră și pe Domnul Stăpânitor. Eu, însă răzămându-mă în blagoslovenia părintelui stareț, am și alcătuit maistru pentru înjghebarea mașinilor fabricei, pentru altele am și făcut comanda la Iacobenii, am și plătit cărămidari și șalahori, plătind chiar și calfe de arhitect, vroind a începe săparea gârlei chiar în toamna aceasta, ca în primăvară să și încep zidirile.

Acum, însă ducându-mă la mănăstire ca să-mi primesc actul, și să dau și ceara hotărâtă, părintele starețul, mi-au arătat că cu părere de rău nu-mi poate da locul cerut pentru că unii din părinți ar fi arătat înalt preasfinției voastre, că acest loc mi s-ar fi dăruit pe veci, iar nu cu bezmăn, și potrivit așezământului obicinuit. Văzându-ă clevetit de către acești părinți și prin refuzul părintelui stareț întemeiat cu poronca înalt preasfinției voastre, adus în mare păgubire, eu cu toată îndrăzneala apelez la nepărtinirea înalt preasfinției voastre în contra acestei clevetiri, ci ca dovadă vă supun chiar actul ce urma a mi se da. Sigur fiind că în înalt preasfinția voastră voi găsi un luminat judecător și apreciator a unei asemenea folositoare fabrici, vă prea rog să vă încredințați de

neadevărul împregiurărilor ce vi s-au arătat și să binevoiți a nu vă împotrivi la o cerere precât de legiuită pe atâta și de importantă pentru țară.

A înalt preasfinției voastre plecat fiu duhovnicesc,

M. Kogălniceanu

18 octombrie 1852

D.J.A.N. Botoșani, *Colecția Documente*, P XVIII/9, original.

*

Anexa 3

1853 decembrie 16, Iași

Înalt preasfințite părinte

În anul trecut Mănăstirea Neamțului s-a hotărât ca sa nu mai cumpere de la maici și iaiacul trebuitor pentru îmbrăcăminte soborului, ci să-l lucreze de-a dreptul, prin părinți și frați, socotind că cu aceasta ar face o economie. Această idee a produs înființarea unei mici fabrici de șaiac în sfânta Mănăstire Neamțului. Tot atunci am dobândit și eu de la ocărmuire privilegiul de a așeza o fabrică de postav, iar prin articolul al trei-lea mi s-a statornicit ca nimine, afară de mine, să nu poată așeza fabrică de postav în Moldova, în termen de 14 ani. Eu, prin urmare, de atunci aș fi fost în dript de a împiedica fabrica Mănăstirii Neamțului; însă, socotind că aceasta s-ar mărgini numai în lucrarea șaiacului trebuitor pentru sobor, și că lucrători n-ar ave decât părinți și frați prin obștie, am tăcut, așteptând să văd urmare în viitor. Folosindu-se de tăcerea me mănăstirea, însă, din zi în zi s-a sporit întreprinderea industrială, aducând neconținut noi mașini, sporind scaunile și, în sfârșit, înființând și lucrare de postav, cergi și apoi de suman, sub cuvânt că este trebuitor pentru argați, haidăi și ciobani. Pe acest princip, mănăstirea dar ar pute înființa și dubălărie și fabrică de pânză și pălărie și cojocărie și alte nenumărate fabrici, la care, întrebuițând părinți și frați nu știu apoi cine ar mai rămânea pentru slujba celor sfinte, pentru căutarea bolnavilor și neputincioșilor, pentru învățarea celor în întuneric zăcători, toate slujbe care mi s-a păr mai potrivite cu viața monahicească, decât producerea postavului și sumanului.

Văzând această pășire a mănăstirei pe calea industriei și care ca contrară condițiilor traiului ascet nu s-a întrebuițat vreodinioară, nici măcar în comunitățile religioase a altor culturi eterodoxe și cu atât mai puțin a trebuit să fie învoit într-un sobor ortodox. Eu m-am adresat îndată, după alegerea sa, către părintele stareț Naftanail, cu nădejde că preacuvioșia sa, ca barbatul carile cea mai mare parte a vieții sale a pitrecut la poalile altariului, prețuind dignitatea și misia monahicească, va depărta pre părinți și frații soborului de la orice ocupație nepotrivită cu îndatoririle religioase și aceasta, potrivit cu cuvintele înțelepte ce înalta preosfinția voastră le-ați adresat, că îndestulau zidit cu var și cu piatră, să să îndeletnicească în viitor mai mult pentru zidirea nemuritoare a lăcuințelor sufletești. Părintele stareț mi-a făgăduit că va pune un capăt

favricei, întrunând pre părinți și frați de la peptănași, mașină de tors stative, foarfecărie, teascuri și boingerie la slujba celor sfinte și la îndeletnicirile prescrise monahilor de canoanele bisericii. Peste toată așteptarea, însă văd că și mănăstirea își sporește fabrica, silind pe părinți și frați de a lucra la ea, fără voea lor, puindu-i în contact cu lucrătorii nemți ce au tocmit, și începând chiar a vinde postav. Trebuie să declar că aceasta se face fără știrea părintelui stareț. Însă destul este că să face și numai aceasta îmi dă mie drit de a cere închiderea fabricei.

Mie prin urmare me-ar fi lesne cu privilegiul în mână să dobândesc aceasta de la ocărnuirea politicească, însă am socotit de datorie de a mă adresa mai întâi către înalt preasfinția voastră, acela carile capul bisericii Moldovei și singur monah din sfânta mănăstire Neamțul, mai bine decât fiecare altul știți ce este potrivit cu viața monahicească, în general, și cu pitrecerea în întâia lavră a Moldovei îndeosebit. Sânt, dar, sigur că înalta preasfinția voastră veți poronci de îndată închiderea fabricei, conțedierea lucrătorilor nemți și întoarcerea părinților și fraților la slujba altariului, singura chemare pentru care s-au adunat acel sobor, iar nu de a face concurență fabricelor și meseriilor din lume. Dacă mănăstirea are trebuință de postav, de șaiac, de sucman îl poate găsi și chiar în fabrica me, care este gata de a-i da tot materialul trebuit pentru sobor, priimind în loc de bani lâna oilor sale. Și să nu credeți preasfințite părinte că această fabrică este o economie pentru sobor, căci niciodată călugărul, acel care este venit în mănăstire de slobodă voe și pentru mântuirea sufletului, va pute lucra postav așa de ieftin ca lucrătorul mirean, care din această meserie își are câștigul viețuirii sale.

A înalta preasfințiilor voastre pre plecat fiu duhovnicesc și supusă slugă,

M. Kogălniceanu

16 decembrie 1853, Iași

D.J.A.N. Botoșani, *Colecția Documente*, P XVII-10, original.

CERAMICA TIP „KUTY”. ARIE DE RĂSPÂNDIRE*

STELIANA BĂLTUȚĂ**

Olăritul, vechi meșteșug începând încă din neolitic, a rămas peste timp una dintre dovezile de viață pe un teritoriu, dând posibilitatea stabilirii unor caracteristici privitoare la ceramica cercetată. Pentru că am amintit de perioada neolitică, apreciem faptul că ceramica tip Cucuteni, impresionează și astăzi prin diversitatea formelor și a decorului, paleta cromatică fiind însă restrânsă. Evoluția prin secole a olăritului a adus cu sine o policromie specifică diferitelor centre de meșteri olari, de pe teritoriul României. S-a îmbogățit de asemenea și registrul de motive decorative, ajungându-se în unele cazuri, chiar la realizarea unor scene epice.

Fiecare centru a creat un anume tip de ceramică, recunoscută după motivele decorative reprezentate și după culorile folosite. Ne vom opri la prezentarea ceramicii tip „Kuty”, recunoscută din perioada medievală, având o arie de răspândire și influențe bizantine așa cum afirma Barbu Slătineanu referindu-se la arta ceramicii din Evul Mediu: „Din amestecul tradiției populare și din arta bizantină importată, a luat naștere o artă locală care a dăinuit până la sfârșitul secolului al XVII-lea”¹.

Autorul conturează mai multe grupe ale acestui tip de ceramică. Grupele care atrag atenția sunt cele în care intră „cupe și străchini cu decorul realizat în tehnica „sgraffito”, fin executat, bogat ornamentate cu figuri omenesti, animale, împletituri datate secolele XI-XII; a doua grupă în care intră străchini cu fond alb-verzui, cu desene stilizate, incizate mai larg și mai adânc decât cele din prima grupă, colorate cu galben, verde și maron. Este felul cel mai răspândit la bizantini. El este din secolul al XIII-lea, fiind caracteristic dinastiei Paleologilor și se pierde până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Din acest tip se găsesc numeroase exemplare în celăile bizantine și turcești de pe coastele Mării Negre și în diverse localități din Muntenia și Moldova. Unele vase erau importate iar cea mai mare parte a fost făcută de olari localnici”².

Aprofundând cercetarea pentru ceramica smălțuită a secolelor XIV- XVI, etnograful Maria Cioară afirmă că: „importante centre au existat la Putna și Rădăuți și în apropierea acestora la Suceava, Baia și Stupca. Cercetările arheologice din perimetrul mănăstirii Putna sunt dovezi concludente ale existenței unui remarcabil centru de ceramică smălțuită de calitate superioară. Produsele acestei categorii de ceramică având

* Articol inedit.

** Muzeograf la Muzeul Județean Botoșani.

¹ Barbu Slătineanu, *Studii de Artă Populară*, Editura Minerva, București, 1972, p. 95.

² *Ibidem*, p. 97.

la bază o gamă cromatică alcătuită din tonuri de verde, cafeniu, galben și o ornamentică, compusă atât din motive geometrice, cât și din elemente fitomorfe și zoomorfe³.

Analiza acestei ceramici, spune mai departe cercetătoarea, „a fost întreprinsă de Corina Nicolescu și adâncită de Tancred Bănățeanu, care a dezvăluit întregul complex de factori care a determinat stagnarea dezvoltării acestei ceramici și continuarea ei de către centrele galițiene, dintre care o deosebită înflorire a cunoscut-o cel de la Kuty, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea”⁴. Fiind o puternică vatră de meșteri olari care a dezvoltat ceramica sgrafittată folosind cromatica galben, verde, brun pe fond alb, acest centru a dat numele său (Kuty) unei ceramici unice în România.

Această ceramică este și astăzi lucrată la Rădăuți (Bucovina) și Botoșani. Aflat pe linia drumurilor comerciale care legau Bizanțul și Marea Neagră, de vechea cetate de Scaun –Suceava către Galiția, Lwow, Kiev, Botoșaniul era unul din importantele târguri moldovenești în perioada medievală. Se găsește aici ctitoria voievodală a lui Ștefan cel Mare de la 1496 - o curte și biserica Sfântul Nicolae Domnesc, la care apare o friză decorativă în culorile verde, galben, brun ca un brâu aproape sub acoperiș.

Revenind la tehnica „sgraffito”, semnalăm descoperirea făcută de dr. Alexandru Rădulescu în biserica Mănăstirii Coșula ctitorită în anul 1535 de Mateiaș vistiernic al voievodului Petru Rareș, a unui vas pe care distinsul arheolog îl descrie: „Într-o nișă amenajată special la extremitatea de est a absidei altarului, în masa zidului la 1,40 de la nivelul pardoselii bisericii, s-a găsit o strachină-farfurie cu marginile drepte, evazate, având 25-30 cm în diametru, cu ornament geometric sgrafittat pe fond gălbui...., este vorba de vasul de închinare a bisericii, depus în acea nișă, amenajată acolo de constructori încă din timpul zidirii bisericii (actualmente strachina se află la Muzeul Județean de Istorie Botoșani)”⁵.

La o analiză mai atentă, decorul „sgrafittat” al farfuriei reprezintă aripi de heruvimi într-o manieră geometrizantă, în cromatica galben, verde, brun (n.n). După tehnică și culori, farfuria (castronul) menționată poate fi înscrisă în ceramica tip „Kuty” care continuă să existe la Botoșani și în secolul al XVI-lea. De remarcat că atât pasta folosită cât și culorile, ca și lipsa vreunei mențiuni referitoare la originea vasului, sunt dovezi că vasul a fost realizat într-unul din atelierele locale (botoșănene).

În cercetarea întreprinsă de dr. în etnografie, Angela Paveliuc-Olariu (citându-i pe prof. N. Zaharia și Mircea Petrescu- Dâmbovița) afirmă că: „pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea olăria rurală este descoperită în cuprinsul unor așezări cu resturi de ceramică orășenească sau otomană de import și cu unele fragmente de cahle sau plăci decorative. Aici s-au descoperit fragmente de oale, câni, castroane, străchini, talere, tigăi, ulcioare, capace din pastă cenușie-roșiatică, decorate cu dungi drepte sau vălurite, impresiuni aplicate cu roțița, smalțuri, verzi, albe sau gălbui”⁶.

³ Maria Cioară, *Zona etnografică Rădăuți*, Editura Sport-Turism, București, 1979, p. 70.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dr. Alexandru Rădulescu, *Mănăstirea Coșula jud. Botoșani - scurt raport arheologic - 1976*, în „F.C.”, anul V, nr. 3, Septembrie 2005/18, Botoșani.

⁶ Angela Paveliuc-Olariu, *Arta Populară din zona Botoșanilor - Ceramica Populară*, Muzeul Județean Botoșani, 1981, p. 12.

Trecând peste timp aflăm că: „Într-o dare de seamă asupra județului Botoșani pe anii 1922-1923, prefectul județului amintea de existența a 33 de ateliere de olărie, cărămidărie și teracotă”⁷. În aceste ateliere, pe lângă ceramica neagră și roșie nesmălțuită, au fost meșteri care au lucrat și ceramică smălțuită „de lux” cu motive diverse (geometrice, avimorfe, zoomorfe, antropomorfe, skeomorfe specifice celei tip „Kuty”.

Argumentele privind existența ceramicii tip „Kuty” în zona Botoșani și lucrata de meșteri locali se referă la prezența ei în colecțiile Secției de Etnografie Botoșani, în colecții muzeale sătești (Cucorâni, Concești) și chiar în unele gospodării. Lucrată și în secolul XX, ceramica sgrafittată în culorile verde, galben, brun, continuă să existe și azi în atelierul de la Cătămărăști-Deal, în curs de mutare la Botoșani.

Extinzând cercetarea asupra ariei de răspândire, aflăm dintr-un studiu publicat de Lessia Douthchenko în limba franceză, că printre meșteșugurile practicate, olăritul secolelor XVII-XVIII, ocupă un rol important prin diversitatea formelor, culorilor și prin tematica abordată. Referindu-se apoi la ceramica Precarpatică din secolul al XIX-lea a zonei de munte de la izvoarele Siretului și Ceremușului a populației huțule, autoarea remarcă: „Tehnica decorului picturii huțule este apropiată de aceea folosită în Bizanțul medieval. Obiectele introduse în argilă albă sunt gravate, apoi puse la cuptor; după aceea ele sunt pictate cu verde, și galben, cu un verni incolor și arse încă odată”⁸.

Motivele decorative folosite sunt complexe și unice în același timp, ducând către teme epice: „Se pot vedea aici odihna în stâni, scene de dans, de sfadă și de vânătoare. Figurile de funcționari, comercianți și de soldați capătă un accent satiric. Oamenii din popor cu ocupațiile lor cotidiene sunt reprezentați cu simțul umorului: ciobanul și turma sa, agricultorul cu plugul, țesătoarea, olarul, morarul”⁹. Autoarea spune că „ceramica pictată huțulă prezintă nu numai un interes artistic, dar se dovedește a fi în aceeași măsură un remarcabil document istoric, căci ea ne oferă un tablou autentic de utilitate și obiceiuri ale locuitorilor din Carpați”¹⁰.

Trebuie să precizăm că nu toți cercetătorii etnografi încadrează tipologic și dau numele „Kuty” ceramicii la care ne-am referit, totuși în toate studiile publicate sunt recunoscute în totalitate: influența bizantină, tehnica „sgraffito”, cromatica (verde, galben, brun), decorul complex și „glazura” (smalțul).

Pentru localizarea centrului care a dat numele unei ceramicii atât de frumoase și unice din punct de vedere documentar, vom da în continuare câteva informații istorice: prima consemnare a așezării apare în 1469 drept sat aparținând lui Jan Odrowaz, arhiepiscop al Lwow-ului și consilier personal al câtorva regi polonezi. Cu timpul așezarea s-a dezvoltat și în 1715 Jan Potoki, voievodul Kievului, a ridicat-o la statutul de oraș mare. Pe 1 mai 1782, orașul Kuty a fost confiscat de guvernul austriac, cauză care a dus la stagnarea dezvoltării sale, rămânând un orașel provincial, locuit în majoritate de negustori evrei și armeni. După căderea Puterilor Centrale în 1918, orașul a fost pentru scurt timp sub controlul Republicii

⁷ Idem, p. 16 (din Arhivlele Statului Botoșani, Fond Prefectura Botoșani, dosar 18, p. 152).

⁸ Lessia Douthchenko, *L'art Populaire Ukrainien*, Editions d'art Aurora Leningrad, 1982, p.13.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

Ukrainei de vest. Totuși, curând a intrat în componența României care l-a dat Poloniei. Orașul a devenit unul dintre principalele puncte de trecere între România și Polonia. Până în 20 septembrie 1939, orașul a fost apărat de armata polonă. După ce orașul a fost cucerit de U.R.S.S., zona a fost anexată Ucrainei sovietice. Din 1991, face parte din Ucraina.

Cu datele care ne-au stat la îndemână până în prezent, am conturat aria de răspândire a ceramicii tip „Kuty” (lăsând loc pentru continuarea cercetării), arie în care zona Botoșani este bine reprezentată, îndepărtând astfel definitiv suspiciunea că atelierele de olărit de aici au copiat ceramica altor centre. Pentru aceasta precizăm că fiecare din centrele menționate (în text) a preluat influența bizantină și a dezvoltat acest tip de ceramică în funcție de imaginația și creativitatea meșterilor locali.

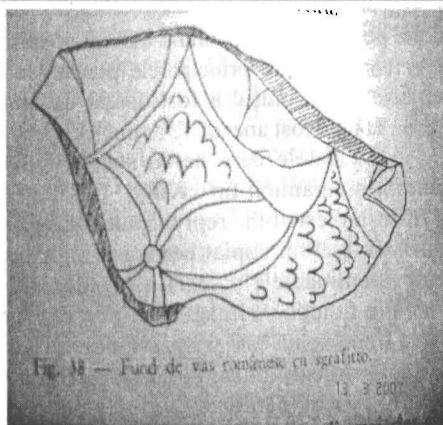
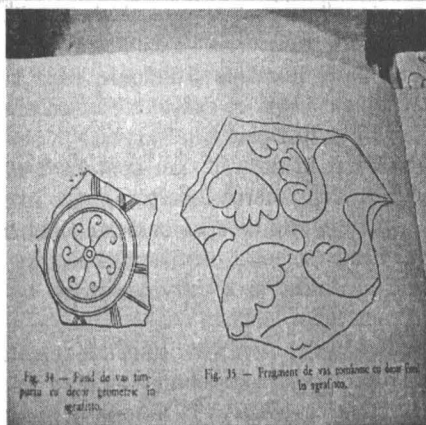
Importanță este păstrarea acestui fel de olărit de valoare istorică și documentară, să fie lucrat în continuare și ajutată meștera Sonia Iacinschi să mențină atelierul de la Cătămăraști-Deal pentru a duce mai departe ceramica tip „Kuty” la Botoșani.

„Kuty” type ceramics. Extent area (Summary)

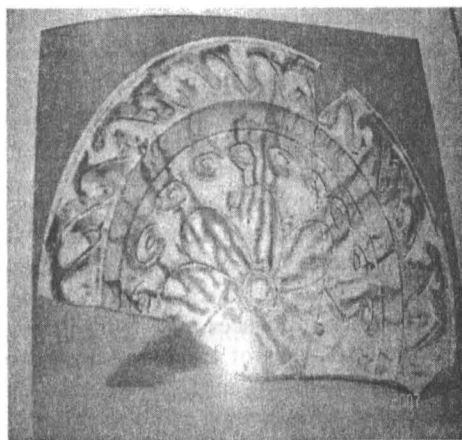
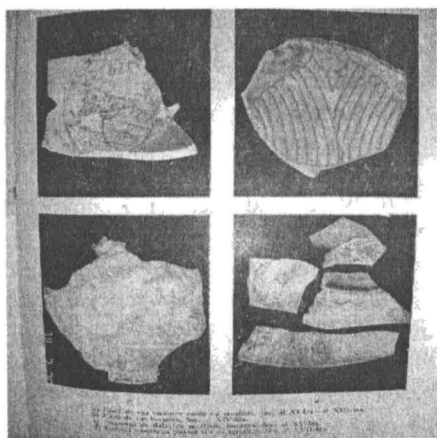
For centuries, starting with the Neolithic Age, the ceramics has been one of the living pieces of evidence of the human evolution, indestructible, bringing arguments as regards the craftsmen's type of life and skills. If leather, wood and fabrics lose their organic qualities during the time, because of decomposition, the ceramics obtained by combining three essentials elements: clay, water and fire, resist along the years, as mater, in the shape of whole pots or fragments.

Being created by artisans as objects for daily use and later for decorating the houses, the pots have evolved in time as shape design, differing from each other, from region to region. The diversity appears chosen technique and cromatics, too. Among the numerous types of ceramics, we will choose a Moldavian one, from the medieval period, with Byzantine influences. This is the ceramics with particular characteristics, „sgraffito” technique: cromatics of green, yellow and brown, and a complex design, starting from geometrical astral motifs to floral, avimorphic, anthropomorphic, zoomorphic, skeomorphic, and reaching epic scenes, too.

This type ceramics has a much wider area spreading, including centres of artisans from Moldavia, such as Botosani, Rădăuți, Suceava, being both in muzeal and private collections. Due to its local beauty, this type of ceramics enriches the register of the diversity of ceramics from Romania.



Fragmente de vase românești de secol XI (cu decor „sgrafitto”)

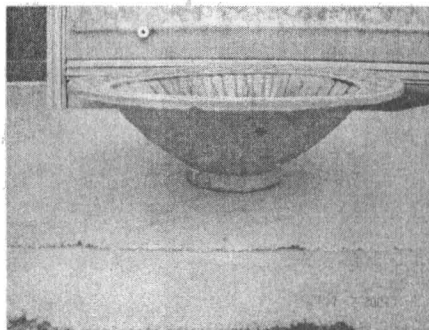


Fragmente de vase cu „sgrafitto” a-b (bizantine sec. XI-XIV); c-d (românești sec. XV-XVIII)

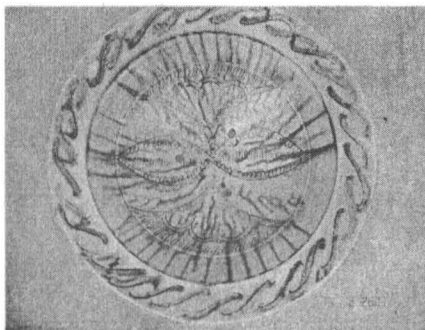
Farfurie românească de sec. XVI (fragment)

Vas de secol XVI

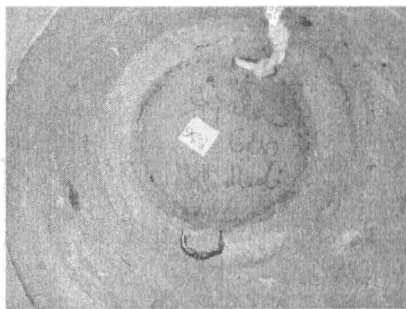
(descoperit în Biserica Mănăstirii Coșula azi în expoziția Muzeului de Istorie Botoșani)



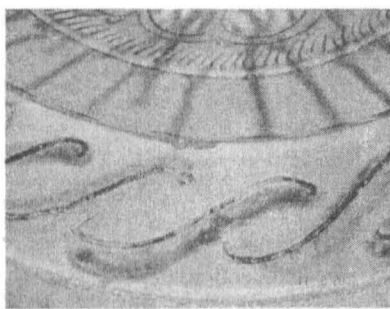
Vasul de închinare (profil)



Decor -aripi de heruvimi-



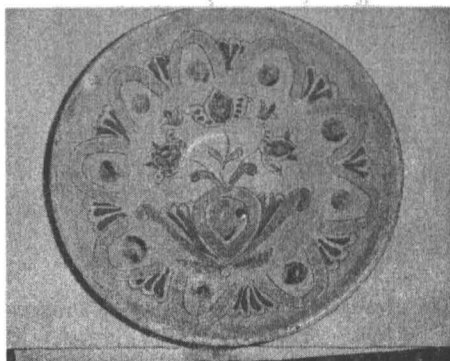
Fundul vasului



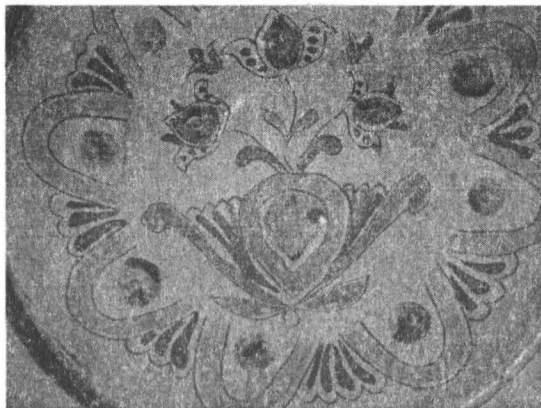
Detaliu

Castron de secol XIX

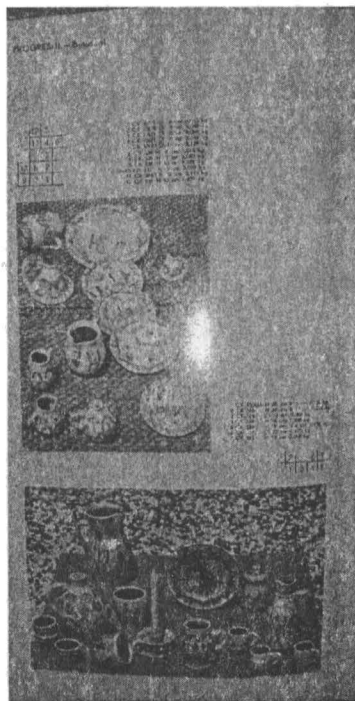
(din expoziția Secției de Etnografie Botoșani)



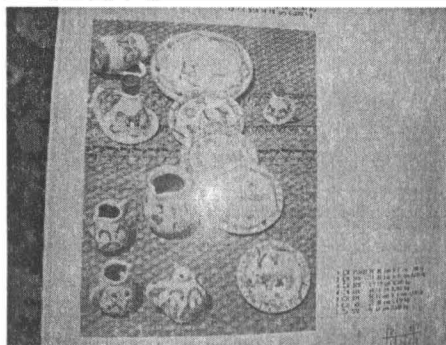
**Decor floral
(în tehnica „sgraffito”)**



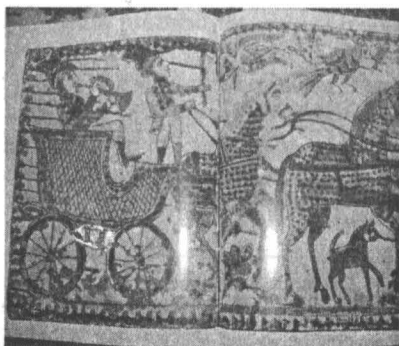
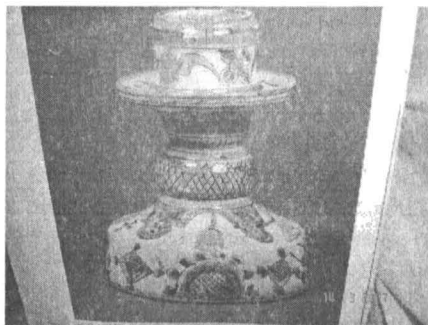
Castron de secol XIX din expoziția Secției de Etnografie (detaliu)



Vase tip „Kuty” (lucrate de meșterii fostei Coop. Progresul-Botoșani anii 1970-1979)



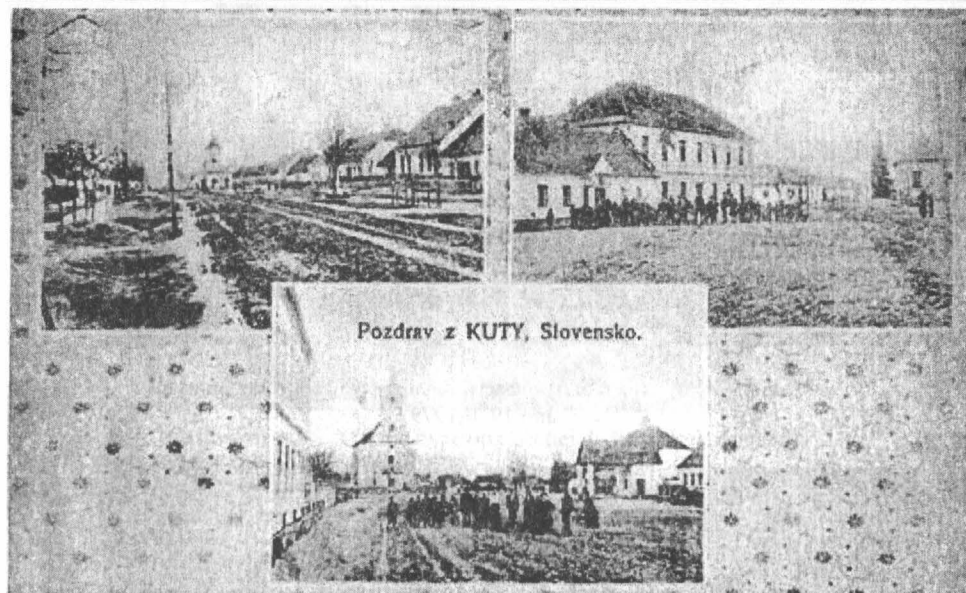
Vase tip „Kuty” (lucrate de meșterii fostei Coop. Progresul-Botoșani anii 1970-1979)



Muzicantul în trăsură



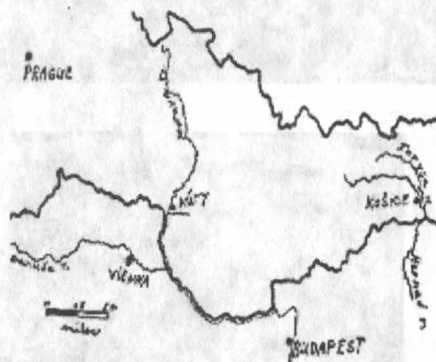
Sfada de la han



Imagini din Târgul Kutu - anul 1900



Localitatea Kutu- anul 1937



Harta cu localizarea orașului Kutu

UN DOCUMENT INEDIT PRIVIND ACTIVITATEA FARMACEUTICĂ LA BOTOŞANI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA*

/

GHEORGHE MEDIAN**
MARICICA CAZACU***
CRISTINA DOHOTARIU****
ADRIANA ENĂŞESCU*****

Oraşul Botoşani are o veche tradiţie în domeniul farmaciei, începuturile acesteia datând încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Acordând atenţie unui domeniu neglijat până atunci, cel al sănătăţii publice, domnitorii aflaţi pe tron în acea perioadă, au îngăduit locuitorilor din oraşele mai importante ale ţării să-şi angajeze medici şi farmacişti, care să le asigure asistenţa de specialitate. Printre localităţile beneficiare ale acestei libertăţi s-a aflat şi Botoşanii, ai cărui locuitori, care s-au plâns domnitorului Mihai Constantin Şuţu (1793 – 1795) că „...neavând medic... la mulţi viaţa şi se primejduieşte”, primesc printr-un hrisov domnesc din 5 octombrie 1793, dreptul „să ție un doftor cu a lor plată... cum şi spiţerie”¹.

Pe baza hrisovului domnesc, târgoveţii din Botoşani îl angajează ca spiţer pe Johann Gorgias, sas din părţile Braşovului², care în acelaşi an deschide o spiţerie în centrul oraşului, probabil într-o casă închiriată. Câţiva ani mai târziu, spiţeria, care între timp primeşte numele de „Spiţeria Curţii”, se va instala într-un imobil impozant, cu etaj, construit de Johann Gorgias în aceeaşi zonă, aproape de Biserica Uspenia.

În anul 1830 Johann Gorgias vinde spiţeria ginerelui său Johann Binder³, care o va conduce sporindu-i renumele, până în anul 1855 când, la rândul-i, o transmite, tot printr-un act de vindere-cumpărare, ginerelui său, Emerich Haynal⁴.

*Articol inedit

** Muzcograf la Muzeul Judeţean Botoşani

***Farmacist primar, Botoşani

****Farmacist specialist, Botoşani

***** Farmacist specialist, Botoşani

¹ Dr. Pompei, Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. III, Bucureşti, Ed. Bucovina IE, 1938, p. 410.

² Ionel Bejcnaru, *Dicţionarul Botoşănenilor*, Editura Moldova, Iaşi, 1994, p. 118.

³ Ştefan Ciubotaru, *Monografia oraşului Botoşani*, Botoşani, Editura Axa, 1997, p. 274.

⁴ Tiberiu Crudu, *Botoşanii în 1932*, Tipografia Saidman, Botoşani, 1932, p. 97.

Johann Binder, sas ca și socrul său, a fost unul dintre cei mai renumiți spițeri din Moldova, numele său, în dreptul căruia era scris „magistru”, aflându-se printre cele ale fondatorilor Societății medicilor și naturaliștilor din Iași⁵, înființată în anul 1830. În spițeria sa din Botoșani s-a desfășurat o activitate farmaceutică la cele mai înalte exigențe ale vremii, pe măsura înaltei sale calificări, fapt pus în evidență de un document extrem de valoros⁶ aflat în fondurile Direcției Județene a Arhivelor Naționale Mehedinți din Turnu Severin, pe care îl prezentăm în rândurile următoare.

Documentul este o copie a Condiții de rețete magistrale a „Spițeriei Curții” făcută de unul dintre colaboratorii lui Johann Binder. Pe o copertă, copistul a menționat că transcrierea a fost făcută „la anul 1836 în Farmacia lui Johann Binder din Botoșani”, iar pe cealaltă s-a iscălit: Georgius Ballomiri. Nu putem ști dacă Georgius Ballomiri a executat copia la cererea patronului spițeriei sau pentru a o folosi în cazul în care ar fi devenit el însuși patron de spițerie și nici prin ce împrejurări documentul a ajuns la Turnu Severin, dar aceste amănunte sunt de importanță secundară față de conținutul condiții.

Condica de rețete magistrale cuprinde un număr de 147 rețete preparate în „Spițeria Curții”, cu indicarea ingredientelor și a cantităților necesare obținerii diverselor medicamente. În cele 76 de pagini ale sale sunt amintite o multitudine de produse vegetale utilizate în mod științific în prepararea medicamentelor și un mare număr de forme farmaceutice. Din produsele vegetale utilizate, unele din flora autohtonă, altele aduse din import, între care șofranul, *zinziberul*, rozmarinul, izma, iedera, frunzele de aloe, tutunul, nalba, macul, gențiana, levănțica etc., se obținea o varietate de extracte uscate și moi, dar și soluții extractive precum uleiuri volatile sau ape aromatate.

Din lectura condiții se constată că alături de extractele vegetale se foloseau în prepararea medicamentelor și extracte animale (untura de porc), precum și o serie de substanțe chimice ca sulful și acidul tartric. Ca vehicul erau utilizate apa, oțetul, alcoolul, uleiul de măsline și siropul de zahăr, iar ca bază de unguent grăsimea de porc. Impresionează numărul mare de forme farmaceutice obținute în laboratorul spițeriei: soluții, unguente, pulberi, supozitoare etc., indicate în tratamentul celor mai diverse afecțiuni, inclusiv a celor dermatologice.

De asemenea, surprinde faptul că, alături de medicamente, erau preparate numeroase produse cosmetice: paste de dinți, prafuri pentru curățatul dinților, ape de colonie, pudre și loțiuni cosmetice, creme, uleiuri și loțiuni de păr etc., din rândul cărora amintim: Aqua Cinamonius, Aqua Spirituosa, Aqua Ceroser Niger, Emplastru Arond, Emplastru Contra Abord și Pulvir Purgatus. Demn de menționat este de asemenea faptul că alături de produsele mai sus amintite se preparau și diferite sortimente de lichioruri și ciocolată.

Condica de rețete magistrale a spițeriei lui Johann Binder este singurul document de acest fel rămas de la farmaciile botoșănene din secolul al XIX-lea și unul dintre puținele de acest fel din țară. Documentul, pe cât de rar pe atât de valoros, ne

⁵ Societatea Medico-Naturalistă și Muzeul Istórico-Natural din Iași, 1830 – 1919 – *Documente, scrisori și amintiri culese și comentate de N.A. Bogdan*, Iași, Tipografia Națională, 1919, p. 17.

⁶ D.J.A.N. Mehedinți, Document nr. 65.

permite să apreciem nivelul la care se află practica farmaceutică la Botoșani în cel de al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea și constituie un prețios izvor de informații pentru istoria farmaciei românești.

**Un document inedite sur l'activité pharmaceutique à Botosani,
dans la première partie du XIX-e siècle
(Rèsumè)**

Un registre de prescriptions magistrales qui date de 1836 constitue le sujet de cet essai. Ce document, inconnu jusqu'à présent, est gardé dans les fonds de la Direction Départementale de Mehedinti des Archives Nationales de Drobeta-Turnu Severin; et il provient de la "Spișeria Curții" de Botoșani.

"Spișeria Curții" est la plus ancienne pharmacie de Botoșani et a été fondée en 1793 par le pharmacien d'origine allemande de Transylvanie, Johann Giorgias. Le document que nous présentons date de la période pendant laquelle la direction de la pharmacie appartenait à Johan Binder "magister pharmaciste" un des plus connus pharmaciens de Moldavie.

Les 76 pages de ce registre de prescriptions magistrales présentent une multitude de produits végétaux et animaux utilisés scientifiquement à la préparation des médicaments et un grand nombre de formes pharmaceutiques obtenues dans la pharmacie: des solutions, des crèmes, des breuvages et aussi de nombreux produits cosmétiques: pâte dentifrice, eau de cologne, lotions cosmétiques, etc.

L'étude du document met en évidence le caractère scientifique dans lequel on obtenait les médicaments dans la pharmacie de Johan Binder qui est remarquable pour cette période et qui représente une preuve en plus que, dans la Moldavie il y avait une activité pharmaceutique de haute tenue dès ses débuts, à l'honneur de ceux qui la pratiquaient.

[illegible]

Foto 1

[illegible]

Foto 2

[illegible]

Foto 3

[illegible]

Foto 4

Foto 1, 2, 3 și 4: Rețete medicale din „Condica de rețete magistrale a Spițeriei Curții”

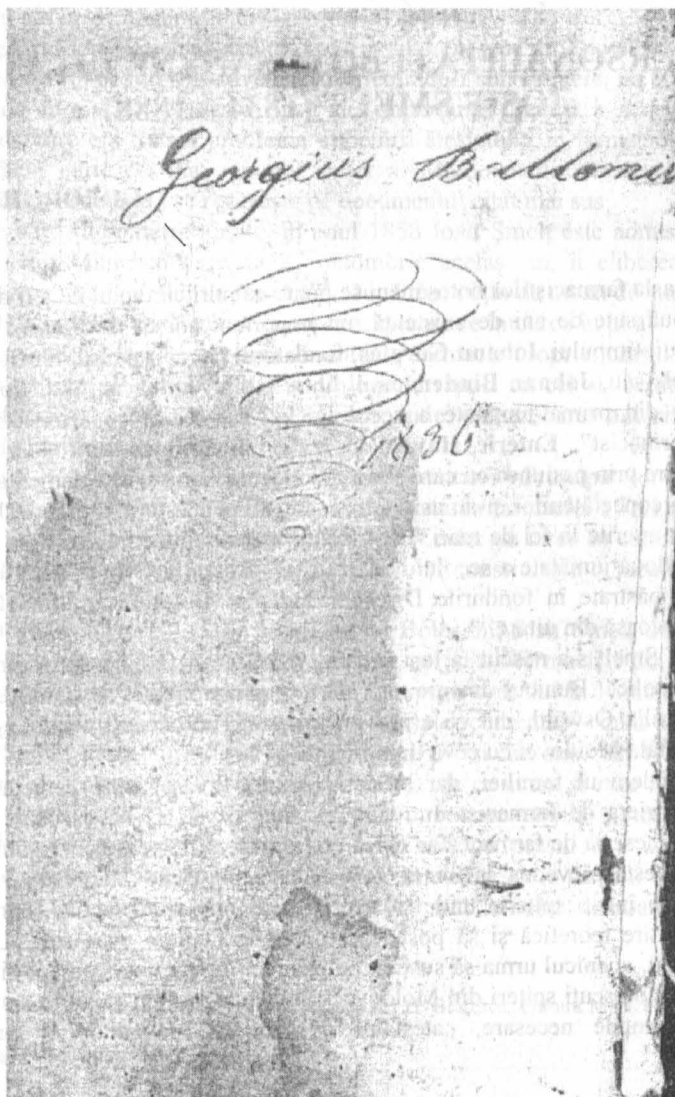


Foto 5 Căsuță, edit. București, Tipografia Asa, București, 1999, p. 373.

Foto 5: Copia copertii a „Condiții de rețete magistrale
a Spîteriei Curișii”

PERSONALITĂȚI BOTOȘĂNENE UITATE - IOSIF ȘMELȚ (1834 – 1888)*

GHEORGHE MEDIAN**

Breasla farmaciștilor botoșăneni se poate mândri cu faptul de a fi dat orașului, în cei peste două sute de ani de existență, un important număr de personalități, al căror nume a dăinuit timpului. **Iohann Gorgias**, fondatorul primei spițerii din Botoșani în anul 1793, ginerele său, **Johann Binder**, unul dintre puținii farmaciști din Moldova pe care documentele din prima jumătate a secolului al XIX-lea îl consemnează cu titlu de „magister farmacist”, **Emeric Haynal** și **Valerian Semaca** sunt doar câțiva dintre farmaciștii care prin pasiunea cu care și-au practicat meseria și devotamentul cu care s-au pus în slujba concetățenilor și-au asigurat recunoștința acestora și dreptul la neuitare. Li se adaugă, cu merite la fel de mari, **Iosif Șmelț**, personalitate de prestigiu a Botoșanilor din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a cărei activitate, pusă în evidență de documentele păstrate în fondurile Direcției Județene Botoșani a Arhivelor Naționale, merită să fie scoasă din uitare.

Iosif Șmelț s-a născut la Iași în anul 1834 într-o familie de origine germană și confesiune catolică. Bunicul dinspre tată, de profesiune medic, se stabilise în Iași pe la 1770, iar familia Oswald, din care provenea mama, de aceeași origine și confesiune, venise în capitala Moldovei cu ceva timp înainte.

La îndemnul familiei, dar și din pornirea firească spre cercetare, decide să îmbrățișeze cariera de farmacist. Întrucât în Moldova nu exista o școală de farmacie, calificarea în meseria de farmacist se făcea conform Regulamentului Organic, aplicat din anul 1832. Acesta prevedea ca tinerii dornici să îmbrățișeze „meșteșugul spițeresc” să lucreze 3-4 ani într-o spițerie unde să deprindă cunoștințele practice, dar să aibă și o anumită pregătire teoretică și să poscede „științele umanitare necesare”. La terminarea anilor de stagiu, ucenicul urma să susțină un examen în fața unei comisii din care făceau parte cei mai cunoscuți spițeri din Moldova, eliberându-i-se, în cazul în care dovedea că posedă cunoștințele necesare, „atestatul de subiect” doveditor al calificării sale profesionale¹.

* Articol inedit.

** Muzeograf la Muzeul Județean Botoșani.

¹ Șt. G. Ciulci, *Regulamentul Organic, prima lege de organizare pe baze moderne a farmaciei în Principate, Farmacia*, 1957, nr. 3, p. 27.

Documentele vremii arată că examenul consta din „probă practică și orală din istoria naturală, chimie și farmacie teoretică și practică, cerându-i-se elevului să cunoască nu numai numele medicamentului ci și părțile lui componente”².

Tânărul Iosif Șmelț a susținut acest examen în ziua de 2 noiembrie 1854 în fața Comisiei pentru Principatul Moldovei care, apreciindu-i cunoștințele, i-a eliberat diploma de asistent de farmacie.³ Nu este lipsit de importanță, pentru a scoate în evidență seriozitatea cu care era tratată problema eliberării atestatului în farmacie, faptul că din Comisie a făcut parte cel mai renumit spîter al Moldovei din acea vreme, Johannes Lachman, a cărui semnătură se regăsește pe documentul citat mai sus.

Pe baza diplomei obținute, în anul 1858 Iosif Șmelț este admis ca student la Universitatea din München care, la 27 octombrie același an, îi eliberează „Atestatul pentru depunerea jurământului de student”⁴. După mai puțin de un an de studii, la 22 iulie 1859, Iosif Șmelț obține Diploma de farmacist, cu care se întoarce în țară⁵.

Deoarece la Iași nu-și putea deschide o farmacie proprie, orașul având la acea dată numărul maxim de farmacii admis de lege în raport cu cel al locuitorilor, tânărul Iosif Șmelț decide să se stabilească la Botoșani unde, cu aprobarea autorităților, în anul 1862 deschide Farmacia „La inger”⁶.

La 9 decembrie același an, Comitetul sanitar al Principatelor Unite din Iași emite adresa nr. 1361, prin care autorizează funcționarea farmaciei⁷. Trei ani mai târziu, la 25 august 1865⁸, cumpără de la evreul Mendel Wexler un teren în centrul orașului, pe Strada Mare, unde, în primăvara anului următor⁹ își construiește o locuință proprie, la parterul căreia mută și farmacia.

La doar câțiva ani de la stabilirea în Botoșani, Iosif Șmelț devine un nume cunoscut și în același timp unul dintre cei mai apreciați farmaciști din oraș. Dovada acestui fapt o face „Atestația” pe care i-o dau locuitorii orașului la 16 noiembrie 1866¹⁰: „Subiscăliji locuitori din Urbea Botoșani – notează documentul – dăm această atestare pentru Iosif Șmelț, născut în orașul Iași, la anul 1834 și din anul 1864¹¹ domiciliat cu profesiunea de spîter în această urbe și după cunoștința ce avem și care fiind neîntreput în mijlocul nostru și în tot timpul au dovedit o purtare nobilă și un simț adevărat patriotic... precum în timpul epidemiilor ce au cotropit orașul. Au dat concursul și ajutorul săracimii cu felurite medicamente și pe considerentele de mai sus și a exactei conștiințe ce o avem, de un bun cetățean, dăm acesta, sub adevăratele noastre iscălituri”.

² *Trecut și viitor în medicină* – studii și note sub redacția dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1981, p. 340.

³ D.J.A.N. Botoșani, Fond Familial Șmelț, doc. 3.

⁴ Idem, doc. 5.

⁵ Idem, doc. 6.

⁶ Ștefan Ciubotaru, *Monografia orașului Botoșani*, Tipografia Axa, Botoșani, 1999, p. 273.

⁷ Tiberiu Crudu, *Botoșanii în 1932, Atelierele B. Saidman*, Fălcișeni, 1932, p. 97.

⁸ Idem, doc. 7.

⁹ Idem, doc. 8.

¹⁰ Idem, doc. 9.

¹¹ Este o greșală. Iosif Șmelț s-a stabilit în Botoșani din anul 1862.

Prestigiul de care Iosif Șmelț se bucura în rândul locuitorilor orașului este scos în evidență și de faptul că din anul 1869 este înscris pe listele electorale¹², trei ani mai târziu¹³ fiind ales consilier municipal, funcție pe care o ca îndeplini și în anii 1873, 1877 și 1879¹⁴. La 16 noiembrie 1881, Biroul electoral al Colegiului al II-lea îl confirmă în funcția de consilier în Consiliul General al județului Botoșani, iar la 6 mai 1887 este confirmat în aceeași funcție de Biroul Electoral al Colegiului al III-lea¹⁵.

În legătură cu activitatea de consilier în cadrul Consiliului General al județului Botoșani din anul 1887, trebuie remarcat faptul că Iosif Șmelț s-a numărat printre puținii consilieri care au susținut cererea adresată de un grup de 60 de cetățeni ai orașului, de a i se acorda un ajutor material poetului Mihai Eminescu, grav bolnav la acea dată¹⁶. Cererea a fost discutată în ședința Consiliului din 14 iunie, o parte a consilierilor, între care Casian Leca, respingând-o sub motivul că bugetul județului nu are fonduri disponibile pentru satisfacerea acestei cereri, prioritatea momentului reprezentând-o drumurile și cazărmile. Singurii care s-au opus au fost consilierii Rusu, Manea și Șmelț. Evocând acest fapt, într-un articol publicat în ziarul „Știrea” din anul 1928, I.M.V. Mavrodin nota: „Ceea ce m-a izbit... în această întâmplare este că am constatat că poetul naționalismului nostru integral... a găsit sprijin pentru umila lui nevoie, la un armean (Manea), la un neamț (Șmelț) și la un transilvănean (Rusu) în timp ce românii subțiri îl încurcau în procedură”¹⁷.

Un moment important din viața lui Iosif Șmelț l-a constituit naturalizarea, acordarea cetățeniei române fiindu-i adusă la cunoștință de Primăria Comunei Botoșani la 16 decembrie 1881¹⁸. După această dată, se poate afirma faptul că Iosif Șmelț a devenit unul dintre cei mai importanți cetățeni ai Botoșanilor. Ne confirmă acest fapt „Certificatul de notorietate” semnat de mai mulți cetățeni ai orașului, care i se eliberează la 15 septembrie 1882, spre a-i servi la obținerea unui împrumut bancar, din care redăm un scurt fragment: „Subsemnații proprietari, domiciliați în Botoșani, eu Jan Burăh din quartalul I, str. Gării, eu Mihalache Cociu, domiciliat în quartalul II, strada Fântâna Alesei, eu Paul Theodoru, domiciliat în Botoșani, quartalul I, strada Cerdacu Roșu, încredințăm prin aceasta că în cercul cunoștințelor fiecăruia dintre noi este de notorietate constată că domnul Iosif Șmelțu este singur proprietar al caselor (farmacie) cu două etaje și a celor zidite din nou în ograda din Botoșani, quartalul II, strada Mare, înscrise cu rolul 738 sub nr. 493, că stăpânirea sa asupra zisei case nu este de nimeni și în nici un chip tulburată și nu am auzit că acest imobil să fie zălogit decât la datoriile arătate la certificatul grefei Tribunalului Botoșani. Dăm acest certificat al nostru la mâna domnului

¹² Idem, doc. 10.

¹³ Idem, doc. 12.

¹⁴ Idem, doc. 13.

¹⁵ Idem, doc. 15.

¹⁶ G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, E.S.P.L.A. București, 1966, pp. 303-304.

¹⁷ M.V. Mavrodin, *L-am văzut și eu, Știrea*, an I, nr. 27, Botoșani, 28 iunie 1928.

¹⁸ Idem, doc. 16.

Iosif Șmelțu ca să se serve de dânsul la împrumutul ce voiește a face la Societatea de Credit Urban din Iași”¹⁹.

O dovadă în plus a prestigiului de care farmacistul Iosif Șmelț se bucura în rândul concetățenilor săi o constituie desemnarea sa ca ajutor de primar fapt ce i s-a adus la cunoștință prin adresele Ministerului de Interne din 26 noiembrie și 12 decembrie 1884²⁰.

Iosif Șmelț nu s-a remarcat doar prin activitatea profesională și cea politică ci și prin implicarea în alte sectoare ale vieții Botoșanilor, ca membru al mai multor societăți cultural-filantropice sau sociale. Reținem dintre acestea activa sa contribuție la bunul mers al Casei de Economii, ca membru în Biroul Adunării acesteia, fapt pus în evidență de adresa din 8 ianuarie 1879, primită din partea acestei instituții, prin care i se adresau mulțumiri pentru rodnică sa activitate din anul precedent²¹.

Farmacitul Iosif Șmelț a reprezentat și un exemplu de familist exemplar. Căsătorit cu Eufrosina Mintici, el a avut doi fii, Nicolae și Alexandru, care au îmbrățișat profesia de medic și asemenea tatălui lor au rămas în Botoșani și s-au implicat în viața orașului. Nicolae Șmelț a devenit în anul 1924 medicul primar al Botoșanilor, iar fratele său Alexandru, medic militar la garnizoana din Botoșani, a fost ales în anul 1901 ajutor de primar.

Iosif Șmelț s-a stins din viață la numai 54 de ani (1888), înainte de a-și fi pus în valoare toate calitățile de specialist, de bun manager și de om al cetății. Prin ceea ce a realizat însă, el a rămas ca una din figurile luminoase ale timpului său, ca un model de implicare în viața comunității, de generozitate și altruism și dacă Botoșanii, în ciuda situației dificile cu care s-au confruntat în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au putut progresa, acest fapt i se datorează cu prisosință și lui.

Personalités de Botosani oubliées – Iosif Smelț (1834 – 1888) (Résumé)

Cet essai présente en bref la vie et l'activité du pharmacien Iosif Smelț, l'une des personnalités les plus importantes de Botosani de la deuxième partie du XIX-e siècle, aujourd'hui oublié. Iosif Smelț est le fondateur de la pharmacie „La Înger” de Botosani en 1862, remarqué par ses concitoyens pour son professionnalisme qu'il a prouvé dans sa métier et aussi pour la générosité avec laquelle il a soigné les pauvres en leur offrant gratuitement des médicaments. L'essai, met en évidence aussi l'activité de Iosif Smelț comme conseiller en Conseil générale du département de Botosani, en retenant le fait qu'il a été parmi les trois conseillers qui s'étaient prononcés pour acorder une aide matérielle au poète Mihai Eminescu, malade, en 1887.

¹⁹ Idcm, doc. 17.

²⁰ Idcm, doc. 20.

²¹ Idcm, doc. 14.

PROBLEMA BASARABIEI ÎN CONTEXTUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ*

ADRIAN- BOGDAN CIOBANU**

Secolul al XIX-lea a fost unul foarte zbuciumat pentru istoria românilor, unul presărat cu momente pline de glorie, dar și unul în care tristețea pierderii Basarabiei în 1812 i-a măcinat tot timpul.

De la bun început trebuie făcută o mică precizare, deoarece problema Basarabiei impune o dublă accepțiune: una temporală și una teritorială. În sens larg, problema Basarabiei a devenit o „constantă” în istoria românilor, începând cu secolul al XIX-lea și care se manifestă chiar și în prezent. Pe de altă parte, în diferite momente ale istoriei, putem vorbi despre o „fragmentare” a problemei Basarabiei, aducându-se în discuție, mai ales, chestiunea sudului Basarabiei. Această zonă a intrat mai mereu în atenția Rusiei, care dorea să o aibă sub administrația sa, deoarece, în acest fel devenea riverană la Dunăre. De fapt, principala preocupare a Rusiei pentru sudul Basarabiei deriva tocmai din importanța acesteia din punct de vedere strategic. Având încorporat și sudul Basarabiei, Rusia putea emite mult mai multe pretenții de implicare în conflictele militare ce se desfășurau de-a lungul Dunării. Chiar dacă în urma Congresului de Pace de la Paris din 1856 sudul Basarabiei a revenit Principatelor Române, primejdia reprezentată de amenințarea Rusiei era tot mai apăsătoare. Marele Imperiu de la răsărit a așteptat momentul favorabil pentru a încerca o nouă manevră care să ducă la împlinirea dorințelor sale.

Între anii 1875-1878 fenomenul cel mai important ce a făcut ca „ochii” marilor puteri să se îndrepte spre sud-estul Europei a fost „criza orientală”, redeschisă după mai bine de douăzeci de ani, de aceasta dată însă de insurecțiile din Bosnia și Herțegovina. Noii interpreți ai actului au fost naționalitățile oprite, ce au arătat că soluționarea problemelor din zona Balcanilor trebuie să țină cont de realitățile etnice, sociale, culturale și religioase¹.

În această perioadă, în care România și-a cucerit independența de stat-„suma vieții noastre istorice” - cum o numea Eminescu, problema Basarabiei s-a accentuat treptat o dată cu derularea destul de rapidă a evenimentelor.

* Articol inedit.

** Doctorand, Universitatea „Al.I. Cuza” - Iași.

¹ Gh. Cliveti, *România și puterile garante*, Universitatea Al. I. Cuza, Iași, 1988, p. 209.

Într-o primă etapă- de la izbucnirea insurecțiilor în Bosnia și Herțegovina până în iulie 1876-marile puteri au avut ca obiectiv principal identificarea unor posibilități de lichidare a „crizei orientale” la dimensiunea ei balcanică². În acest timp România, datorită și guvernului conservator ce se afla la cârma țării, a avut o atitudine rezervată, specificându-și totuși poziția de neutralitate în derularea evenimentelor. Problema Basarabiei e menționată mai ales în presă, acolo unde ziarul „Romanul” atrăgea atenția că Rusia are ca obiectiv cucerirea sudului Basarabiei „cheia propășirii și puterii României”³.

Vara anului 1876 avea să aducă noutăți atât în ceea ce privește poziția României, cât și în ceea ce privește problema Basarabiei. După formarea cabinetului coaliției de la Mazar Pașa, la 27 aprilie/9 mai 1876, noul ministru de Externe, Mihail Kogălniceanu, va întreprinde o acțiune îndrăzneată și anume formularea programului politic al neutralității (ce va face obiectul notei din 16/28 iunie 1876), ce va fi trimis lui Sâvfet Pașa (ministru de Externe otoman) și supusă oficial pronunțării puterilor garante⁴.

Aproximativ în aceeași perioadă se hotăra pe plan internațional și soarta Basarabiei. Pe 26 iunie 1876 are loc întrevederea de la Reichstadt din Boemia între țarul Alexandru al II-lea însoțit de cancelarul său, Gorceakov și împăratul Austro-Ungariei, Franz Joseph, alături de Andrassy.

Într-una din convorbiri Gorceakov, întrebat fiind de ministrul de Externe al Austro-Ungariei dacă „voiți la momentul oportun Basarabia”?, cancelarul rus i-a răspuns „desigur, pentru că asta s-a luat de la noi”. Totodată, în urma acestei întrevederi s-a ajuns la un acord verbal între cele două părți direct interesate de soarta Balcanilor și care urma să rămână secret și anume: în cazul în care Imperiul Otoman se va prăbuși, Rusia să obțină sudul Basarabiei și Batum, Austro-Ungaria să ocupe o parte din Bosnia și Herțegovina, Serbia și Muntenegru să-și elibereze teritoriile de sub stăpânirea Turciei, iar la nord de munții Balcanii să apară principatul Bulgariei⁵. Accelerarea evenimentelor din Balcani nu a rămas fără urmări în România⁶.

Astfel, în septembrie 1876 are loc vizita premierului I.C.Brătianu⁷ la Livadia unde, în urma întrevederilor avute cu țarul Alexandru al-II-lea, Gorceakov și Ignatiev, și-a dat seama de inevitabilitatea intrării Rusiei în război⁸. Pe lângă faptul că au fost și primele tatonări legate de o eventuală convenție cu privire la trecerea armatelor ruse prin România, s-a pus în discuție și problema Basarabiei. Brătianu l-a întrebat deschis pe Gorceakov: „bănuiesc că poate veți fi având de gând să ne reluați Basarabia”⁹, însă

² Ibidem, p.212.

³ „Românul”, sâmbătă, 15 noiembrie 1875, p. 1028.

⁴ Gh. Cliveti, *op.cit.*, p.217.

⁵ Emil Diaconescu, *Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877)*, în “A.A.R.M.S.I.”, seria III, t.XXV, 1943, București, p. 46.

⁶ N. Iorga., *Politica externă a regelui Carol I*, București, Ed. Glykon, 1991, p. 167.

⁷ La 24 iulie/5 august 1876 se constituie “ministerul cel lung” a lui I. C. Brătianu (1876-1882).

⁸ Gh. Cliveti, *op.cit.*, p. 219.

⁹ “Monitorul Oficial”, nr. 39, sâmbătă, 18 februarie 1878, p. 1017.

cancelarul rus i-a răspuns enigmatic: „mie nu-mi place să răspund, mie îmi place să fug”¹⁰.

În urma întrevederii de la Livadia, premierul român nu a obținut garantarea sudului Basarabiei, în schimb au început negocierile privind o convenție româno-rusă. Un act al convenției era gata la finele lunii noiembrie, dar în consiliul de miniștri (unde D. Sturdza și N. Ionescu au fost împotriva, în timp ce Vernescu și Chirita au fost pentru) s-a hotărât amânarea semnării unei convenții¹¹.

Acordul secret ruso-austro-ungar din ianuarie 1877 de la Budapesta însoțit și de o convenție militară adițională semnată la 6 martie (prin care Rusia consfințea ocuparea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria, aceasta în schimb aproba ocuparea sudului Basarabiei de către Imperiul Rus)¹² și protocolul de la Londra din martie au oferit Rusiei atuurile potrivite pentru a interveni în sudul Dunării. Autoritățile de la București au ținut cont de pericolul ce se apropia astfel că au pus din nou în discuție încheierea convenției cu Rusia.

Astfel, pe 1 aprilie, principele Carol a convocat la Palat un Consiliu de coroană la care au fost prezenți toți foștii președinți ai Consiliului de Miniștri, însă care nu au schimbat decizia guvernului liberal de a încheia o convenție cu Rusia¹³. Problema cea mai delicată în semnarea convenției a fost cea cu privire la integritatea teritoriului român (oamenii politici dorind astfel să se asigure că sudul Basarabiei va rămâne încorporat României), aceasta fiind soluționată prin articolul 2 al convenției, în care se specifica faptul că „guvernul majestății sale împăratul tuturor Rusiilor se obligă a menține și a face a se respecta drepturile politice ale statului român cum rezultă din legile interioare și tratatele existente precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României”¹⁴.

În ciuda faptului că a fost semnată această convenție, trupele țariste vor trece Prutul fără o notificare prealabilă a acestui fapt și înainte de aprobarea convenției de către cele două Camere de la București. Dat fiind că Poarta otomană l-a destituit pe agentul român de la Constantinopol și a recurs la acte de provocare de-a lungul Dunării, statul român a considerat că se află în stare de război cu Turcia (29 aprilie/10 mai 1877).

Marile Puteri au fost și ele anunțate de semnarea convenției prin circulara ministrului de Externe din 2/14 mai 1877. În contextul acestor evenimente, pe data de 9 mai 1877 a fost proclamată independența de stat a României, printr-un act de energie națională ce a constituit și a avut ținuta unui mare fapt împlinit¹⁵.

În condițiile în care războiul nu era nici pe departe încheiat, între cabinetele europene au loc deja tratative privind soluționarea crizei din Balcani. Astfel într-o notă din 31 mai/12 iunie 1877 a cabinetului rus se preciza că problema existentă poate fi

¹⁰ *Istoria diplomației*, vol. III, sub îngrijirea lui V.P.Potemkin: traducere din limba rusă de Valeria Costăchel, revizuită de A. Oțetca, București, Ed. Cartea Rusă, 1947, p.43.

¹¹ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 178.

¹² Emil Diaconescu, *op.cit.*, p. 58.

¹³ *Documente privind Independența României*, vol. II, p. 102.

¹⁴ I. Ionașcu, *Relațiile internaționale ale României în documente(1368-1900)*, București, Ed.Politică, 1971, p. 400.

¹⁵ Gh. Cliveti, *op.cit.*, p. 223.

rezolvată printr-un acord între Rusia, Austro-Ungaria și Anglia ținând cont mai ales de pretențiile teritoriale și de interesele acestora în zonă. Ca un avantaj special, ca urmare a eforturilor din război, Rusia ar primi partea din Basarabia cedată în 1856, până la brațul de nord al Dunării, în timp ce România ar putea fi despăgubită cu o parte din Dobrogea¹⁶.

Între lunile iulie-noiembrie 1877 toate forțele și toată atenția s-au îndreptat spre câmpul de luptă unde românii intră în urma apelurilor disperate ale părții ruse, care după ce minimalizase importanța participării României la război, a înțeles că prezența armatei române la sud de Dunăre corespunde nu numai intereselor României cât și Rusiei. Deși timpul nu a permis încheierea unui tratat de cooperare militară româno-rusă, armata română a trecut Dunărea și a luptat alături de trupele rusești până la victoria finală¹⁷.

În țară, începând cu a doua jumătate a lunii noiembrie a anului 1877, ziarele de opoziție „Timpul” și „Pressa” atrăgeau atenția asupra intenției rușilor de a relua Basarabia de jos: „toate probabilitățile sunt că Rusia va reclama retrocesiunea Basarabiei, cel puțin până la gura Chiliei și aceasta în schimb pentru Dobrogea”¹⁸.

Dacă în ceea ce privește anul 1877, acesta poate fi numit un an al entuziasmului, al marilor împliniri în care diplomația și vitejia românilor și-au dat mâna pentru a atinge un țel de mult visat, anul 1878 poate fi catalogat drept un an al marilor dezamăgiri, un an care a arătat că România mai avea mult de străbătut pentru a fi cu adevărat implicată în luarea unor decizii ce să schimbe harta Europei. În schimb, soarta sudului Basarabiei pare a fi fost pecetluită încă din anul 1877, anul următor aducând decizia mult așteptată de partea rusă, ca sudul Basarabiei să revină în componenta sa.

Politica ofensivă a Rusiei în ceea ce privește sudul Basarabiei e anunțată încă din nota din 6/18 ianuarie 1878 (ce conține și unele observații austriece), în care Rusia prezintă condițiile încheierii unui tratat de pace și anume: Imperiul rus ar avea în Europa facultatea de a dispune de Dobrogea și Delta Dunării și de a schimba contrapărți din Basarabia ce era anexată Moldovei și care i s-ar restitui pînă la brațul Chilia¹⁹.

Până la pacea din februarie 1878 de la San Stefano diplomația română a făcut tot posibilul ca prezența ei să fie acceptată, însă totul a fost în zadar. Astfel încep misiunile oamenilor politici precum ce a lui Ion Ghica (ce s-a deplasat la începutul lui ianuarie 1878 la Londra pentru a obține sprijinul cabinetului englez), a lui Callimachi Catargi (ce a avut misiunea de a-l tatona pe ambasadorul otoman din capitala Franței pentru a susține recunoașterea independenței României)²⁰, a lui I. Câmpineanu, (cel care în întrevederea avută la Frederich Wilhelm arată viclenia Rusiei ce susținea că e protectoarea Principatelor Române și că a determinat proclamarea independenței), precum și încercările domnitorului Carol au fost în zadar, totul derulându-se în favoarea Rusiei, care

¹⁶ *Independența României*, Documente, vol II/II, (Correspondența diplomatică străină 1877 mai-1878 decembrie), București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, p. 40.

¹⁷ La Plevna, pe 28 noiembrie 1877 Osman Pașa după o rezistență îndârjită a fost nevoit să se predca, imediat Imperiul Otoman a cerut armistițiul.

¹⁸ N. Iorga, *Războiul pentru Independența României-Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, Ediție îngrijită de Elisabeta Simion, București, Ed. Albatros, 1998, p. 169.

¹⁹ *Independența României*, Documente, vol II/II, p.248.

²⁰ Sorin L. Damcan, *România și Congresul de Pace de la Berlin*, București, Editura Mica Valahic, 2004, p. 53.

obține mari beneficii în urma tratatului. Se pusese la un moment dat și problema unor despăgubiri bănești din partea Rusiei precum și o compensație teritorială în Bulgaria, numai ca România să renunțe a mai protesta contra răpirii celor trei județe basarabene. Însă așa cum era și firesc, întreaga clasă politică a respins aceste oferte nedemne²¹.

Referitor la situația Basarabiei grăitoare în acest sens sunt cuvintele lui M.Kogălniceanu : „Basarabia nu va trece cu asentimentul nostru la Rusia. Părășiți de Europa, desigur nu vom face pe Don Quichotte, și ... vom îndura. Dar dacă, din potrivă, găsim undeva un sprijin energetic, și noi vom rezista cu energie”²².

Încercările cabinetului român de a convinge marile puteri că ideea schimbului sudului Basarabiei cu Dobrogea, propus de Rusia, aducea mari prejudicii statului român nu au fost nici ele ascultate, domnitorul Carol I și I.C. Brătianu fiind convinși că „pentru a ajunge la un compromis cu Rusia, Anglia și Puterile aderă la retrocedarea Basarabiei”²³.

Astfel, în cele din urmă Tratatul de pace de la San Stefano încheiat între Imperiul Otoman și Rusia avea să fie semnat pe 19 februarie/ 3 martie 1878, fără participarea vreunui delegat român, partea română aflând abia pe data de 9 martie condițiile păcii. Surprinzător că partea română nu a aflat de hotărârile păcii în urma unei notificări din partea diplomației ruse, ci prin intermediul „Jurnalului de St.Peterszburg” trimis de generalul I.Ghica²⁴.

Tratatul cuprindea 29 de articole, prevăzând, printre altele, independența Serbiei și Muntenegru și crearea Bulgariei mari cu ieșirea la Marea Neagră și Marea Egee, ce cuprindea în hotarele ei și Macedonia. Independența României era menționată la articolul 5 însă cu anumite sacrificii. Astfel la articolul 19, Dobrogea (vechi pământ românesc), Delta Dunării și Insula Șerpilor erau date de Imperiul Otoman Rusiei, care își rezerva dreptul de a le da la schimb pe sudul Basarabiei.

Totodată mari nemulțumiri a produs, în rândul cercurilor politice de la București, clauza cu privire la dreptul de trecere pe teritoriul românesc timp de doi ani a trupelor rusești ce staționau în Bulgaria (art. 8)²⁵.

Situația imediat următoare a fost una destul de tensionată. În Parlamentul României, Mihail Kogălniceanu și alți oameni politici s-au lansat într-un atac virulent asupra Rusiei, cel din urmă considerând actul încheiat între cele două puteri ca fiind unul „nul și neavenit”²⁶.

Momentul critic se petrece însă atunci când în jurul capitalei se constatau mișcări de trupe rusești ce încercau să se stabilească în anumite puncte cheie, ceea ce echivala practic cu o ocupație militară. Putem aprecia faptul că în acele momente sentimentul antirus a ajuns la cotele sale cele mai ridicate.

²¹ Constantin Bacalbașa , *Bucureștii de altă dată* ,vol II (1878-1884), București, Ed.Eminescu, 1993.

²² Apud Nicolae Iorga, *op.cit.*, 1998, p. 170.

²³ *Independența României, Documente*, vol II/II, p. 270.

²⁴ Sorin L. Damcan., *op.cit.*, p. 56.

²⁵ Daniela Busa, *Modificări politico-teritoriale în sud-est Europei între Congresul de la Berlin și Primul Război Mondial(1878-1914)*, București, Ed.Paidia, 2003, p. 24.

²⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 60, 16 martie 1878, pp. 740-741.

Foarte bine însă subliniază trăirile poporului român marele nostru istoric Nicolae Iorga: „în loc de a avea momentul nostru de mare glorie, am trecut prin cele mai dureroase momente ale istoriei noastre contemporane, cu denegarea dreptului nostru istoric, cu încălcarea îndatoririlor formale, cu înlăturarea celor mai elementare scrupule de morală politică”²⁷.

Între Tratatul de la San Stefano și Congresul de la Berlin diplomația română a protestat cu vehemență la „porțile” Marilor Puteri asupra actului încheiat între Imperiul Otoman și Rusia. Astfel unul dintre cei mai înverșunați adversari ai Rusiei țariste, Mihail Kogălniceanu, s-a deplasat la Budapesta în vederea obținerii sprijinului necesar pentru recuperarea celor trei județe din sudul Basarabiei. Răspunsul dat însă de cabinetul austro-ungar a fost unul clar : „Căutați să aveți de partea dumneavoastră pe Engllitera, căci noi singuri nu putem face rebel pentru Basarabia”²⁸.

La Berlin delegația României a găsit multă rezervă în sensul că Bismarck declara că problema Basarabiei ar trebui dezbătută la un congres european, la baza căruia să stea Tratatul de la Paris din 1856²⁹. În ceea ce privește atitudinea celorlalte Mari Puteri, acestea s-au înscris pe aceeași linie, susținând la unison că nu vor face război cu rușii pentru Basarabia. Interesantă pare în aceste condiții părerea presei publice din Moscova, ce critică politica guvernului rus în ceea ce privește Basarabia. Astfel ziarul rus „Golos” susținea faptul că „România ar fi trebuit să fie înștiințată despre intențiunile Rusiei, în momentul când se negocia cu dânsa convențiunea militară...”.

Lovitura era cu atât mai crudă cu cât partea Basarabiei pe care țarul voiește a o lua înapoi aparține Moldovei, de care fu dizlipită în 1812 de turci pentru a fi cedată rușilor, doritori de a întinde frontiera lor până la Dunăre³⁰.

În tot acest timp Marile Puteri s-au pus de acord în vederea organizării unui congres european, guvernul și toată opinia publică din România punându-și mari speranțe în ideea că un congres european va anula deciziile de la San Stefano și va lua hotărâri pozitive în ceea ce privește integritatea teritoriului român. Însă la Congresul de la Berlin ce a început pe 1 iunie 1878, delegația română nici nu a fost invitată, motivarea fiind că statul roman nu avea calitatea de stat independent. În aceste condiții s-a apelat la poziția Turciei, cea care însă a afirmat că nu o interesează această problemă, motivând că „acum sunteți independenți”³¹.

Chiar în ziua deschiderii Congresului, Carol I considera că există puține speranțe pentru păstrarea Basarabiei³². Același Carol într-o scrisoare adresată tatălui său considera

²⁷ Nicolae Iorga , *op.cit.*, 1998, p. 267.

²⁸ *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M.Kogălniceanu*, Vol. I , București, Tipografia și Fondueria de litere Thoma Basilescu, 1893, p. 83.

²⁹ *Ibidem*, p. 110.

³⁰ „Românul”, duminică și luni, 16, 17 aprilie 1878, p. 3.

³¹ N. Iorga, *op.cit.*, p. 294.

³² *Memoriile Regelui Carol I al României de un martor ocular*, Vol . IV, București, Ed. Machiavelli, 1995, p.125.

că „Basarabia este un preț de pace foarte comod, care nu costă nimic Marile Puteri și la care Rusia ține mai mult decât la cele mai multe foloase câștigate în urma campaniei”³³.

Problema audierii reprezentanților români la Congres s-a pus în discuție în 17/29 iunie 1878 și a fost susținută de unul dintre reprezentanții Angliei, marchezul Solsbury, decizia fiind ca reprezentanții statului român să primească invitația de a se prezenta în fața Congresului³⁴.

La 19 iunie 1878, emisarii Principelui Carol I (M.Kogălniceanu și I.C.Brătianu) aveau să prezinte cererile poporului român și anume :

- interzicerea dreptului de trecere pe teritoriul românesc a trupelor ruse ce se retrăgeau din Bulgaria, urmând să utilizeze în acest scop doar calea maritimă;
- posesiune deplină asupra insulelor și a gurilor Dunării, inclusiv Insula Șerpilor, așa cum fusese prevăzut inițial, în 1856;
- despăgubiri de război proporționale cu efectivul militar angajat în conflict și pagubele suferite de pe urma acestuia;
- recunoașterea independenței și garantarea neutralității³⁵.

După multe dezbateri și lungi discursuri, la 1 iulie 1878 s-a semnat tratatul de la Berlin, care l-a înlocuit pe cel de la San Stefano. Astfel în rândurile acestui tratat se recunoștea independența României (art. 43) însă numai cu anumite condiții și anume statul român să acorde drepturi civile și politice și străinilor de alt rit decât cel creștin (art.44), să cedeze sudul Basarabiei, ce revenea Rusiei (art.45). Se menționa și de o așa-zisă compensație pentru România, care primea Delta Dunării (2812km) și Insula Șerpilor (17 km)³⁶. Cu toate că deciziile Congresului de la Berlin au provocat o mare dezamăgire în rândul opiniei publice românești și nu numai, statul român va duce în continuare o „luptă” pe plan internațional având drept scop recunoașterea independenței. După cum bine se știe Marile Puteri vor recunoaște unilateral și condiționat independența României.

Ziarele din epoca comunică următorul cântec pe care îl cântă țărani din Basarabia:

Frunză verde baraboi,
Ne-a făcut maica pe doi,
Unul miercuri, altul joi,
S-a umplut lumea cu noi
Ș-am avut o surioară,
Ce-a umplut lumea de pară!
Maica s-a luat prin țară
Să ne strângă grămăjioară
Să ne deie-n Bălți la școală
Mai bine am muri de boală
Muscălește să-nvățăm

³³ *Ibidem*, p. 127.

³⁴ Sorin L. Damcan., *op.cit.*, p. 69.

³⁵ *Ibidem*, p. 72.

³⁶ *Apud* Daniela Bușa, *op.cit.*, p. 25.

Și la oaste să intrăm!
Muscăleş te-oi învăța
Când eu limba mi-oi uita
Când o crește grâu-n tindă
S-o ajunge până-n grindă,
Când o crește grâu-n casă,
Ș-o ajunge până-n masă!³⁷

Marea dezamăgire a acestui război de independență a fost dată de pierderea sudului Basarabiei, vechi teritoriu românesc, înstrăinat însă nu prin luptă (căci sigur altul ar fi fost deznodământul), ci prin decizia unor factori externi.

Referitor la pierderea Basarabiei grăitoare sunt cuvintele Principelui Carol I într-o scrisoare trimisă tatălui său : „ E trist când Europa silește un stat tânăr, dornic de înaintare, care și-a dovedit tăria și puterea într-un războiu sângeros, să cedeze o provincie ”³⁸.

Luarea pe nedrept a sudului Basarabiei a însemnat o nouă „palmă” dată de „Marea Putere Protectoare” a creștinilor ortodocși, vecinilor săi cu putere mai mică pe plan internațional, dar cu o memorie destul de bună atunci când vine vorba de așa-zisul ajutor al Rusiei.

The issue of Bessarabia in the context of the Romanian Independence War (Summary)

The issue of Bessarabia has become permanent in the romanian history starting with the 19th century and maintaing also in the present times. In the article I mentioned the problem of Bessarabia, especially it's south part, starting with the beginning of the “Oriental Crisis”, 1875, and ending with the Berlin Congress. A great injustice has been decided regarding the romanian state and that was the loss of the south of Bessarabia to the Russian Empire.

³⁷ Constantin Bacalbașa, *op.cit.*, p. 70.

³⁸ Regele Carol I al României, *Cuvinte și scrisori*, tom II, p. 227.

„CHESTIUNEA” DUNĂRII - O PROBLEMĂ PE AGENDA CLASEI POLITICE ROMÂNEȘTI (1878-1888)*

LIVIU BRĂTESCU**

Regimul de navigație pe Dunăre a reprezentat pentru istoriografia românească un subiect amplu dezbătut și studiat. Aspectul politico-juridic al problematicei menționate a fost și el analizat atât în cadrul unor lucrări de sinteză, dar și în studii care au acordat „problemei Dunării” un rol deosebit în stabilirea relațiilor politice dintre România și Austro-Ungaria. Dincolo de faptul că, în cele mai multe cazuri, impresia noastră este că s-a preferat perspectiva, lesne de înțeles, a dublei monarhii asupra acestei probleme și a modului în care era ea văzută de către guvernul de la Viena, credem că mai pot fi formulate unele observații și nuanțe. În studiul nostru ne vom referi, mai întâi, la modul în care va percepe statul român, după 1878, apariția unui subiect care îl aducea fără voia sa în atenția opiniei publice, a cancelariilor europene și care se anunța a fi unul cu numeroase consecințe asupra intereselor sale politice și economice. Dincolo de acest aspect, ceea ce avea să devină „problema Dunării”, fără a fi neapărat o temă nouă pentru clasa politică românească, avea să-i atragă practic, pentru următorii ani, nu doar atenția, ci și o bună parte din energia politică. O chestiune care la prima vedere era mai degrabă una ce ținea de politica externă a României avea să devină după 1878 un subiect foarte concret pentru politica internă, generând regroupări de forțe politice, distanțări, și în cele din urmă, schimbări de prim-miniștri.

Apărută pe agenda unei echipe ministeriale, care mai avusese de depășit un obstacol asemănător în timpul unei alte guvernări (ne referim aici la chestiunea evreiască (1867-1868)), dar care fusese generată totuși de anumite abuzuri ale propriilor reprezentanți din teritoriu, „problema Dunării”, respectiv pretenția Austro-Ungariei, ca stat neriveran, de a face parte din Comisia mixtă a Dunării și de a deține președinția ei, puneă într-o dificultate reală pe liberalii din jurul lui I.C. Brătianu. Greutatea depășirii unui asemenea moment era generată de faptul că, pe de o parte, guvernul de la București trebuia să menajeze interesele și susceptibilitățile unei puteri care recunoscuse prima independența, iar pe de altă parte, după cedarea sudului Basarabiei și acceptul dat pentru

* Articol inedit.

** Doctorand, cercetător științific la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” - Iași.

modificarea articolului 7 din Constituție, orice concesie făcută unei puteri avea toate șansele să ducă la o decredibilizare internă completă. Aceasta în condițiile în care la București se afla un guvern ce avusese o contribuție reală, prin deciziile sale, la dobândirea independenței României.

Devenit subiect de politică internă, poziția dominantă a Austro-Ungariei în comisia mixtă a Dunării va permite tuturor forțelor politice să își exprime atitudinea. Profitând de libertatea conferită de statutul de opoziție, cei mai mulți dintre conservatori nu pierd ocazia de a-și manifesta atitudinea critică față de guvernul liberal de la București. Aceasta nu însemna însă că, în intervențiile lor publice, liderii grupărilor conservatoare prezintă și soluțiile alternative. În condițiile în care în Rusia nu se mai putea avea încredere după experiența avută cu prilejul Congresului de la Berlin, statul român nu își permitea o atitudine de frondă față de dubla monarhie, mai ales că sprijinul cancelariilor europene nu se întrezărea nici de această dată. Ceea ce avea să contribuie și mai mult la inflamarea atmosferei politice avea să fie conștientizarea de către adversarii politici ai lui I.C. Brătianu a faptului că pentru el, ca șef al executivului, se apropia un alt moment important în evoluția statului român, proclamarea Regatului, pentru a cărei realizare se putea prezenta în fața electoratului ca principal artizan. Orgoliile politice ating la 1881 culmi atât de mari încât conservatorii, după ce afirmau răspicat că prețul recunoașterii proclamării Regatului era „cedarea Dunării”, nu vor participa nici la manifestările prilejuite de încoronare. Presa românească, dar și cea străină, avea să joace un rol important în tensionarea relațiilor dintre România și vecinul său de la vest.

Însoțită pe parcursul anilor 1881-1883 de alte crize precum cea provocată de discursul de la Iași a lui Petre Grădișteanu, din 5 iunie 1883, sau de acțiunile de sprijinire a românilor din Transilvania, situațiile de tipul celei create de Congresul de la Londra din 1883 pe tema „problemei Dunării” aveau să contribuie la formarea sentimentului că independența recunoscută la Berlin nu era suficientă fără apartenența la o asocieră politică precum „Tripla Alianță”. Fără a face, asemeni conservatorilor, o legătură imediată între aderarea României la Tripla Alianță și reducerea pretențiilor Austro-Ungariei în privința exercitării controlului politic asupra navigației pe Dunării, se poate spune că aceste două aspecte s-au potențat reciproc și au permis României intrarea într-o altă realitate politică, ce avea să existe până la primul război mondial. În rândurile următoare vom încerca să dezvoltăm toate aceste idei, dar sperăm că vom putea deschide și alte direcții de dezbateră.

Privită cu reținere de o bună parte a clasei politice românești, apropierea României de Austro-Ungaria trebuie privită și înțeleasă într-un anumit context intern și internațional. Ideea unei părți importante a eșicherului politic de a face din România un stat independent la gurile Dunării și asumarea rolului de a reprezenta valorile civilizației occidentale în această zonă¹ în egală măsură și de către Carol I, avea să devină în timp un

¹O temă predilectă a discursurilor politice românești din secolul al XIX-lea a fost misiunea pe care românii ar fi avut-o din partea statelor occidentale în această zonă a Europei: „Noi am fost antegarda Europei, de la începutul secolului al XIII-lea până mai deunăzi, noi am fost bulevardul Europei împotriva tuturor invaziilor asiatice de atunci. Statele europene au putut să se dezvolte în acel timp, căci alții erau care se sacrificau spre a le adăposti”.

proiect greu de pus în practică. Numeroase dificultăți aveau să apară imediat după 1866 din direcții diferite. În timp ce liderii politici români manifestă în această perioadă o anumită moderație în privința manifestărilor politice în zona balcanică, sârbii, grecii, dar și bulgarii devin practic tot mai nerăbdători pentru îndepărtarea dominației otomane. În fața acestei situații, guvernul liberal, deși credea în necesitatea unei mișcări naționale a popoarelor din Balcani care să restrângă sfera de influență a Imperiului otoman în această zonă, conștientiza datorită rezervei manifestate de puterile occidentale, riscurile pe care și le-ar fi asumat participând la o asemenea acțiune². Din acest motiv, singura formă de colaborare a României în această perioadă cu un stat vecin avea să aibă forma tratatului de cooperare economică cu Serbia³. În ciuda acestei precauții, vechile antipatii acumulate, de un lider precum I.C. Brătianu, din partea Franței, dar și declarații ale acestuia privind necesitatea unei politici de înarmare pentru un stat aflat în poziția geografică și politică a României⁴, aveau să genereze o presiune deosebită asupra lui Carol pentru schimbarea guvernului liberal⁵.

Primele două consecințe ale schimbării guvernului liberal-radical erau trecerea relațiilor cu statele balcanice în plan secund⁶ și orientarea, în anii următori, a politicii externe a României spre Austria. Chiar dacă la nivel oficial nu se mai înregistrau semne de interes pentru ceea ce era numită o politică externă ortodoxă, lideri precum I.C. Brătianu credeau necesar să insiste la 6 iulie 1870, asupra distincției între sprijinul acordat mișcării naționale din regiunea Dunării și adversitatea față de un stat precum Rusia⁷. Aceeași credință într-un ajutor venit din partea statelor apusene avea să fie unul din argumentele folosite de I.C. Brătianu în lupta pe care o va duce de la tribuna Parlamentului împotriva semnării, de către România, a convenției comerciale cu Austro-Ungaria. Ideea centrală a pledoariei liderului liberal era că printr-un document de tipul celui semnat în primăvara anului 1875 România favoriza dubla monarhie în detrimentul unor state care „și-au vărsat sângele pentru existența noastră”⁸.

I.C. Brătianu, Camera Deputaților 25 februarie 1879, în L. Boia, *Istorie și mit în conștiința națională românească*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 81.

²*Ibidem*, p. 45.

³Tratatul semnat cu Serbia la București pe 20 ianuarie 1868 de către Radu Ionescu și Kosta Magazinovici, ratificat a doua zi de Carol I și contrasemnat de Ștefan Goleescu, ministrul de externe, și pe 2 februarie de Mihail Obrenovici, se caracteriza în opinia noastră printr-un mare grad de generalitate: „angajarea reciprocă de a contribui la dezvoltarea relațiilor comerciale, acord de asistență, ajutor și menținerea unei atitudini de bunăvoință reciprocă”, în N. Corivan, *op. cit.*, p. 215.

⁴„Înconjurați de trei puteri, noi vom suferi dacă una sau cealaltă s-ar înțelege între ele și ar ocupa țara noastră, dar noi vrem să arătăm Europei că națiunea română este demnă de independența ei”, în Nicolae Adăniloici, Vasile Alexandrescu, Leonid Boicu, *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, București, Editura Militară, 1977, pp. 495, 559.

⁵Apostol Stan, *Independența statală și practica politică a anilor 1859-1877*, în „R.d.l.”, tom 28, nr. 10, 1977, p. 1514.

⁶K. Hitchins, *op. cit.*, vol. II, p. 45.

⁷*Ibidem*, p. 240. În același moment Brătianu declara și că „Vom putea lupta împotriva Rusiei, când națiunea întregă va lua parte la apărare, iar nu 10-20000 soldați concentrați într-un punct descoperit”, în *Ibidem*, p. 227.

⁸I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. I, partea a II-a, 1 ianuarie 1869-aprilie 1876, București, Editura Cartea Românească, 1935, p.402

În condițiile unor asemenea declarații publice, lipsa de reacție a unor state precum Franța, Anglia, Italia față de evenimentele care au loc la sud de Dunăre începând cu 1875, avea să provoace o puternică surpriză negativă nu doar lui I.C. Brătianu, ci unui număr mai mare de lideri politici români. Cu toții realizau că, pentru o bună perioadă de timp, având în vedere obiectivele sale, atitudinea cea mai corectă pe care România trebuia să o adopte era neutralitatea⁹. Evident că o astfel de politică a neimplicării devenea tot mai greu de explicat, dar ea părea a fi singura demnă de urmat, în condițiile în care Austria se exprima în favoarea păstrării status-quo-ului¹⁰, iar intențiile guvernului țarist tot mai prezent în zonă¹¹ nu erau greu de intuit.

Chiar dacă Austro-Ungaria avea o poziție de tipul celei amintite anterior, România începea să acorde din acel moment o atenție tot mai mare relației cu vecinul său de la Apus. Discuțiile dintre I.C. Brătianu și ministrul de justiție, Eugeniu Stătescu, de la Sibiu cu Frantz Joseph, pe marginea războiului ruso-turc¹², urmate de sugestia formulată cu acest prilej privind menținerea într-o strictă neutralitate și retragerea în Oltenia, chiar dacă nu era luată în calcul de către clasa politică românească, deși era însoțită de promisiunea garantării existenței politice a țării¹³, arătau faptul că România începea să aibă în politica sa externă mai multe opțiuni.

În perioada imediat următoare, declarațiile care vin dinspre dubla monarhie nu trec pragul unora de amabilitate mai degrabă decât de angajamente concrete, cum era cea a ministrului de Externe Andrassy, ce considera atitudinea Porții față de România drept una absurdă¹⁴. În aceste condiții exista la nivelul guvernului român preocuparea de a menaja toate susceptibilitățile dublei monarhii. O dovadă în acest sens o reprezenta chiar nota trimisă de I.C. Brătianu pe 1 aprilie aceluiași diplomat austro-ungar, în care era garantată respectarea intereselor dublei monarhii în ciuda colaborării româno-rusești¹⁵. O astfel de atitudine avea să contribuie cu siguranță la acordul tacit pe care Austro-Ungaria, spre deosebire de celelalte puteri, avea să și-l dea pentru participarea României la războiul ruso-turc, văzută și de Andrassy ca modalitate de transformare a independenței într-un fapt de drept¹⁶. Deși multe din astfel de gesturi rămân fără rezultate practice, iar Rusia la capătul unei colaborări politice, impuse de situația internațională, și una militară, dictată de evoluția

⁹ „Românul”, 1 mai, an 20, 1876, p.381.

¹⁰ „Turcia este de o utilitate aproape providențială pentru Austria, iar existența ei este esențială pentru interesele noastre”, în Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, *Bucureștiul și epopeea independenței, 1877 – 1878*, București, Editura Academiei, 1978, p. 31.

¹¹ „Românul”, 1 mai, an 20, 1876, p.381.

¹² Ion I.C. Brătianu, *România și chestiunea orientului* în vol. *Războiul neahtării 1877 – 1878. Conferințe ținute la Ateneul român*, f. I., 1927, p.80.

¹³ I.C. Brătianu, *op. cit.*, p. 228.

¹⁴ *Documentele războiului pentru independență*, vol. I, doc. nr. 689,25 decembrie 1876, p.545.

¹⁵ Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice 1848-1903*, București, Editura Cavallioti, 2003, p.196.

¹⁶ Existau însă și două condiții ce evidențiau interesele guvernului habsburgic în zonă: de a nu călca cu nici un batalion hotarele Serbiei și de a nu urmări nici o cucerire de teritoriu în Bulgaria. Dacă statul român îndeplinea aceste solicitări era promis un sprijin chiar la viitoarea conferință a păcii pentru luarea în slăbănire a unci părți din Dobrogea, în *Independența României. Documente*, vol. I, *Presă străină*, doc. nr. 104, 20 iunie, p. 139.

frontului, avea să afecteze integritatea teritorială a fostului aliat prin tratatul de la Berlin, începând cu 1878 o nouă etapă în viața politicii externe românești se deschidea.

Anul 1878, analizat prin prisma desfășurării Congresului de la Berlin, a reprezentat nu doar recunoașterea independenței României, dar a contribuit și la conștientizarea factorilor de decizie de la București în privința necesității adoptării unei noi strategii de politică externă.

Carol I și I.C. Brătianu, șeful guvernului, ajung la convingerea că, dat fiind noul context politic european, un stat relativ tânăr, indiferent de poziția geografică și de importanța sa economico-politică, nu se putea impune pe plan internațional fără a face parte dintr-un sistem de alianțe politice. Ei au intuit că pentru un act politic major, cum avea să fie proclamarea Regatului, era nevoie de un puternic sprijin extern. Guvernul liberal știa foarte bine că în noul context internațional nu-și mai putea susține demersurile politice bazându-se pe invocarea originii latine și a relațiilor de rudenie cu Germania. Ținând cont de dezamăgirile provocate de indiferența statului francez (recunoașterea târzie a independenței, închiderea pieței financiare pentru mult timp ș.a.), și de faptul că Rusia nu mai putea reprezenta o variantă demnă de luat în calcul având în vedere modul în care fusese tratat statul român în timpul Congresului de la Berlin, orientarea României spre „blocul central-european” era singura opțiune posibilă.

După recunoașterea independenței, rezolvarea problemei succesiunii la tronul României și acceptarea titlului de alteță regală pentru Carol I de către puterile europene, pe lângă faptul că erau rezultatul colaborării dintre suveranul român și un prim-ministru tot mai autoritar¹⁷, au reprezentat și importante ocazii pentru cancelariile europene de a se poziționa într-un anumit fel față de România. Desfășurate aproape în paralel cu demersul pentru recunoașterea independenței, cel privind acordarea titlului de alteță regală domnitorului era văzut ca o modalitate de mărire a prestigiului statului român. Adepți în continuare a luării unor hotărâri importante în urma tratativelor și a negocierilor, factorii de decizie de la București aveau să constate și cu acest prilej că state precum Italia, Franța sunt la fel de rezervate precum înaintea războiului¹⁸ față de proiectele anunțate de autoritățile românești. Soluția adoptării de către Carol I a titlului de alteță regală, pe 9 septembrie,¹⁹ avansată de Andrassy în cadrul discuțiilor cu Ion Bălăceanu, arăta în mod clar că nici Austria nu dorea în acel moment să se angajeze în mod concret față de România²⁰. După un război precum fusese cel din 1877, era firesc aproape ca românii să-și asume măcar în probleme interne responsabilitatea unor gesturi politice, așa cum era cel amintit. Surprinzătoare era însă atitudinea binevoitoare de acum a guvernelor de la

¹⁷ La 21 decembrie 1878 era semnat un document care consfințea alianța între două grupări auto-denumite stânga și dreapta, care îi recunosc autoritatea lui I.C. Brătianu, în Biblioteca Națională, Colecții Speciale, fond I.C. Brătianu, dosar 546/1878, fila 13, 14, și aveau drept scop fuziunea și formarea, după ceva timp, a unui singur și mare partid liberal și național, fără a apărea însă și semnăturile celor implicați.

¹⁸ Raul V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873-1880. Privită de la Agenția diplomatică din Roma*, București, Editura Cultura națională, 1927, p. 7.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Intregitorii*, București, Biblioteca Academiei, 1939, p. 227.

²⁰ Gh.N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoncr, *România și Tripla Alianță (1878-1914)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p.34.

Paris, Berlin, Viena, Roma și Petersburg, față de nota de înștiințare venită din partea lui Mihail Kogălniceanu și transmisă de către agenții diplomatici ai României din capitalele menționate²¹, în privința actului săvârșit de suveranul român²².

Apropierea care începe să se producă între România și dubla monarhie presupunea depășirea câtorva obstacole importante. Dacă pentru guvernul de la București era destul de greu de acceptat și explicat către electoratul român, un eventual acord față de intenția manifestată de Viena după Congresul din 1878 de a-și asigura preponderența asupra Dunării, astfel încât să aibă protejate interesele economice²³, pentru habsburgi susținerea acordată de liberali mișcării naționale românești din Transilvania și Banat nu mai era considerată un fapt tolerabil²⁴. Acceptând să ridice reprezentanța diplomatică de la București la rang de legăție înaintea celorlalte state²⁵, dar și sprijinul acordat guvernului român în timpul conflictului diplomatic cu Rusia din mai 1879²⁶, Austria putea spera că planurile sale de ascensiune asupra Dunării nu vor întâmpina opoziția vecinului de la răsărit.

În aceste condiții, speranțele unor lideri precum M. Kogălniceanu sau V.G. Liteanu în privința unui sprijin politic serios se îndreptau spre Londra sau Petersburg²⁷. Nu peste mult timp avea să se dovedească faptul că ele erau iluzorii. Singură, Franța încercând să-și reia parcă rolul de altădată de protectoare a României, susținea interesele acesteia în problema Dunării, cabinetele englez și rus comportându-se ca și cum și-ar fi dat consimțământul în favoarea politicii austriece²⁸.

Dat fiind un asemenea context, apropierea României de o putere precum Austria care, dincolo de tendința firească de a-și promova interesele economice și politice,

²¹ *Ibidem*.

²² Ion Stanciu, *Diplomația americană și independența României (1877-1880)*, în „R.d.l.”, tom 30, nr. 6, 1977, p. 1042.

²³ În contextul modificărilor situației de fapt și de drept apărute la Dunărea de jos, în urma evenimentelor din anii 1877-1878, diplomația de la Ballplatz și-a schimbat parțial atitudinea față de cea adoptată după Congresul de la Paris, deși obiectivele Vienei rămăseseră în linii mari, aceleași: sustragerea navigației de pe cursul superior al fluviului unui control internațional și asigurarea, dacă nu a unui monopol, cel puțin a unei poziții dominante pentru Austro-Ungaria în ceea ce privește traficul comercial pe Dunărea de jos. Ca atare, diplomația austro-ungară a renunțat la încercările din trecut de a împiedica libera circulație pe fluviu, în amonte de Galati, a vaselor ce nu aparțineau statelor danubiene, devenind în schimb susținătoarea prelungirii fără termene a Comisiei Europene, în sarcina căreia, potrivit punctului de vedere al Vienei, ar fi trebuit, de asemenea, să cadă reglementarea și controlul navigației pe amintita porțiune a Dunării. În același timp, guvernul dublei monarhii au urmărit să obțină monopolul lucrărilor de la Porțile de Fier și să excludă participarea de drept la acestea a statelor rivale, respectiv România și Serbia, după cum fusese prevăzut în tratatul de la Londra din 13 martie 1871, în Gh.Căzan, *Dunărea, Marea Neagră și poporul român*, p. 17.

²⁴ T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația Puterilor Centrale (1878-1893)*, Timișoara, Editura Facla, 1979, p. 61.

²⁵ *Ibidem*, p. 59.

²⁶ Keith Hitchins, *România (1866-1947)*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 64; Evident că intervenții publice de tipul celui pe care o are I.C.Brătianu în Parlamentul Românici, la sfârșitul lunii noiembrie 1878, în cadrul căreia încercând să rezume politica externă a guvernului pe care îl conducea afirma „în afară ministerul va păstra cele mai bune relații cu toate puterile”, în „Monitorul Oficial”, nr. 264, 28 noiembrie 1878, p. 743.

²⁷ *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu*, (întocmit de Augustin Z.N. Pop), București, Editura Academiei, 1959, document nr. 2135, 2136, p. 419.

²⁸ *Idem*, doc. nr. 2138, p. 420.

manifestase un anumit interes pentru o colaborare cu România, devenea un fapt firesc²⁹. Pentru realizarea unui asemenea demers era însă necesar ca unul din inițiatorii schimbării politicii externe a României, I.C. Brătianu să se bucure de o autoritate tot mai mare în interiorul formațiunii politice pe care o conduce³⁰, dar și asupra societății românești în ansamblul ei³¹. Tocmai această autoritate avea să fie folosită în direcția aprobării și promulgării legii pentru concesiunea căilor ferate, din 26 ianuarie 1880, către statul român, și să deschidă practic calea unor negocieri serioase între România și Germania având drept obiectiv încheierea unui tratat și pregătirea terenului în vederea proclamării Regatului³². Dincolo de gesturi simbolice cum ar fi decernarea unor decorații pentru cei doi suverani³³, rezolvarea afacerii Stroussberg era cea care avea o contribuție importantă la apropierea politică dintre cele două state³⁴. Pe această bază, dar și datorită legăturii dintre Germania și Austro-Ungaria, România își va exprima prin vocea primului ministru către diplomatul Hoyos intenția de a concretiza apropierea dintre statele pe care le reprezentau³⁵.

Cunoscând foarte bine mediul politic intern Brătianu se aștepta ca în condițiile existenței problemei Dunării să apară destui politicieni care să îl acuze de trădarea intereselor românești. Dorind să blocheze astfel de atacuri el încerca să cointerezeze în actul de guvernare politicieni cunoscuți pentru orientarea lor filogermana, precum D.A. Sturdza³⁶, și peste puțin timp pe Titu Maiorescu și P.P. Carp³⁷. Ascendența primului ministru român asupra colaboratorilor săi nu avea să contribuie la eliminarea unor incidente de tipul celor din vara lui 1880, în care contrastând total cu demersurile sale ca prim ministru și cu cele ale lui Carol ca șef al statului³⁸, reprezentantul României la Londra critica în presă engleză politica Austriei la Dunăre. Aflat într-un climat public în

²⁹N. Iorga, *op. cit.*, p. 229.

³⁰În timp ce unii îi reproșează acordul pentru îndepărtarea din funcții administrative mărunte, în Arhivele Naționale Centrale, București, fond Brătianu, dosar 28/1880, fila 27, alții cer repuneri în funcții de prefecți, în Idem, fond Brătianu dosarul 28/1880, fila 6, obținerea unor împrumuturi de la instituții cum ar fi creditul funciar, în Idem, fila 18, sau numiri de funcționari în fruntea unor instituții, în Idem, fila 19.

³¹Arhiva Națională Centrală, București, fond Brătianu, dosar 27/1880, fila 5.

³²G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 49.

³³Vizita aceasta avea loc după decorarea lui Carol cu ordinul „Vulturul Negru”. Motivul oficial al deplasării primului ministru era înmănaarea ordinului „Steaua României” pentru împăratul Germaniei Wilhelm al II-lea și Bismarck, în *Ibidem*.

³⁴*Ibidem*, p. 50.

³⁵Gh.N. Căzan, Șerban Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 47.

³⁶Încercarea de rezolvare a afacerii Stroussberg avea să aducă unora dintre oamenii politici români un plus de imagine pozitivă prin plasarea lor pe o poziție de neacceptare a solicitărilor financiare venite din partea guvernului german. Lideri precum Grigore Mihail Sturdza, Lascăr Catargiu, G. Vernescu, Titu Maiorescu, N. Ionescu, erau încurajați să persevereze în atitudinea lor de un grup de meșteșugari și comercianți din Odobesti. Puțin conform cu principiile liberalismului reprezentantul guvernului va avea o tentativă de cenzurare a scrisorii, reproșându-i-se în același timp de către M. Kogălniceanu lipsa unor măsuri care să nu permită astfel de manifestări, în Biblioteca Națională, colecții speciale, fond Brătianu, dosar 29/1880, fila 5-8.

³⁷I.C. Brătianu către D.A. Sturdza, Biblioteca Națională, București, colecții speciale, 21 mai 1880, dosar 290, 1880, fila 3, 4.

³⁸G. Fotino, *op. cit.*, p. 54.

care se vorbea destul de insistent despre politica externă românească ca fiind una obedientă față de cea promovată de Viena, N. Calimachi Catargi se pronunța în această perioadă pentru o acțiune politică mai agresivă în problema Dunării, ba chiar de înfruntare energetică a Austro-Ungariei și de căutare a unui sprijin în rândurile puterilor vestice³⁹. Reprezentantul României în capitala Marii Britanii era convins, în momentul în care făcea astfel de aserțiuni, de reușita unui demers diplomatic având drept obiectiv obținerea unui sprijin politic din partea guvernului englez. Remarci de tipul celor amintite îl determinau pe ministrul de Externe de la București, Vasile Boerescu, să-i recomande o activitate mai prudentă, pentru a nu irita marile puteri deoarece: „Atitudinea noastră trebuie să fie defensivă și nu ofensivă”⁴⁰.

Problema Dunării avea să se constituie pe parcursul anului 1880 într-un adevărat nod gordian al relațiilor dintre România și Austro-Ungaria. Difícil era pentru România și faptul că puterile europene transmiteau semnale confuze, diplomaților români fiindu-le aproape imposibilă conturarea unei opinii clare despre statele pe care ar putea conta în acțiunile lor. După o perioadă de răcire a relațiilor cu România avea să surprindă cu siguranță faptul că singurul guvern care sprijinea formațiunea ministerială din jurul lui Brătianu era în problema Dunării, cel francez. Dacă oscilațiile Angliei și ale Rusiei față de solicitările Austriei erau deja binecunoscute, cercurile politice românești se așteptau la o susținere importantă din partea Germaniei⁴¹. Bine informată, presa germană avea să relateze cu lux de amănunte despre vizita lui Carol din vara aceluiași an, 1880. Amplul comentariu din ziarul „Tagblat” din Berlin în care se vorbea despre contribuția unei atitudini „corecte” în problema Dunării din partea României, asupra recunoașterii titlului de regat de către Germania și Austro-Ungaria⁴² avea să fie folosit din plin de către adversarii executivului de la București.

Deși extrem de virulente la adresa politicii externe a guvernului liberal, grupările opozante arătau prin intervențiile lor că nu ajunseseră la o clarificare necesară în privința orientării României în noul climat european. Programul politic mult așteptat al conservatorilor din vara lui 1880 avea după declarația lui Titu Maiorescu, prin faptul că recomanda „o politică modestă și chiar respectuoasă către toate puterile, dar demnă și stăruitoare”, caracterul unui act plin de „frază anodine, lipsite de orice precizie” și la care ar fi putut adera și liberalii⁴³. Atenți la gesturile politice ale adversarilor, dar lăsându-se pradă discursurilor retorice, conservatorii nu pierdeau ocazia să vorbească despre „servitorii domnului Strousberg” și politica subordonată intereselor guvernelor de la Viena și Berlin⁴⁴. În timp ce grupul de conservatori conduși în primă fază de M.C.

³⁹C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 127.

⁴⁰*Ibidem*, p. 127; Rechemat în țară după ce efectuase un stagiul la Londra și Paris, Calimachi, încălcând normele diplomatice, va publica în capitala Franței un volum de corespondență cu Boerescu și I.C. Brătianu declanșând imediat în mediile interne un imens scandal politic, în *Ibidem*, p. 128.

⁴¹*Catalogul corespondenței lui M. Kogălniceanu...*, pp. 419-420.

⁴²Gh.N. Căzan, Ș. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 54.

⁴³Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub Carol I*, București, Editura Humanitas, 1998, p.117.

⁴⁴Vrând să arate cititorilor săi care erau convingerile politice ale adversarilor, ziarul liberalilor din jurul lui I.C. Brătianu și C.A. Rosetti publicau fragmente importante din textele apărute în „Democrația Națională” din 29

Epureanu nu aduc precizări prea multe în privința politicii externe, apropiatăii lui Gr. M. Sturdza din jurul „Democrației Naționale” atrag atenția asupra importanței unei bune relații cu Rusia⁴⁵. Nu lipsa de precizări din programul politic era surprinzătoare, ci faptul că în ofensiva lor politică conservatorii îl trec în rândul adversarilor și pe suveranul României, ceea ce era puțin obișnuit pentru ei. Vizita lui Carol din vara lui 1880 în Germania și Austro-Ungaria era considerată în aceeași presă conservatoare ca una anticonstituțională, datorită discutării unor probleme ce țineau de suveranitatea națională: succesiunea la tron, problema Regatului și rezolvarea problemei Dunării în favoarea Austro-Ungariei⁴⁶. Ceea ce se dorea a se acredita prin ziare precum „Timpul” implicat și el în această campanie, era de fapt ideea necesității pentru un stat precum România de a avea relații bune cu toate puterile europene, fapt greu de realizat. Semnalele de alarmă pe care conservatorii se considerau îndreptățiți să le tragă în privința riscurilor pe care și le asuma România jucând în plan extern totul pe o carte („unul dintre vecinii noștri care nu se lasă intimidat de onorurile ce ni se fac”⁴⁷) veneau destul de târziu, dacă ne gândim la faptul că decizia de proclamare a Regatului fusese luată împreună cu viitoarele aliate ale guvernului de la București⁴⁸. Pentru cercurile politice avizate, proclamarea Regatului nu mai era un secret așteptându-se ca evenimentul să se producă pe 10 mai 1881 sau 8 aprilie, aniversarea nașterii lui Carol. Pentru aceasta însă, mai trebuia soluționată problema succesiunii la tron.

Atent la toate manifestările politice care au loc, domnitorul nu neglija criticile conservatorilor încercând să le răspundă prin explicațiile date la 15 noiembrie, în mesajul adresat Parlamentului, în care făcea câteva referiri la întâlnirile avute în Apus. Neamintind nimic despre condiționarea recunoașterii independenței, monarhul român prezenta acceptarea de către marile puteri a noului statut juridic al țării pe care o conducea ca o confirmare a locului pe care România îl ocupase, în opinia lui, dintotdeauna în rândul statelor europene⁴⁹.

Evenimentul mult așteptat pentru primăvara anului 1881, proclamarea Regatului, era anticipat de o nouă izbucnire publică a conservatorilor. Remarcându-se până atunci prin stilul său ponderat de a aduce în discuție diferite probleme politice, Titu Maiorescu surprindea la începutul noului an prin publicarea unui text, preluat de întreaga presă românească, în „Deutsche Revue”⁵⁰, în care susținea existența orientării politice rusofile a șefului liberalilor și a lui C.A. Rosetti încă din 1877⁵¹.

august și „Bincle Public” din 22 august, *apud* „Românul”, 9, 10 septembrie 1880, p. 125; Idem, 12 septembrie 1880, p. 133.

⁴⁵Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III, 1881-1888, București, Editura Librăriei Socescu, 1899, p.5.

⁴⁶*Ibidem*.

⁴⁷„Românul”, 10 septembrie 1880, p. 125.

⁴⁸V. Cristian, *Diplomația în slujba împlinirii idealului național...*, p. 251.

⁴⁹*Cuvântările Regelui Carol I 1866-1914*, vol. I, 1866-1886, (ediție sprijinită de C.C. Giurescu), București, Fundația pentru Literatură și Artă, Regele Carol II, 1939, p. 345.

⁵⁰„Românul”, 12, 13 ianuarie, an 25, 1881, p. 33.

⁵¹Idem, p. 33.

Acuzele aduse guvernului român de conservatorii din jurul lui Lascăr Catargiu și M.C. Epureanu, potrivit cărora echipa ministerială liberală ducea o politică externă ce servea mai mult intereselor marilor puteri și prin aceasta se avea în vedere ascensiunea Austriei asupra Dunării aveau să crească în intensitate odată cu apropierea evenimentului din 14 martie nediminuându-se nici după această dată.

Producând impresia existenței unui regret serios pentru faptul că nu se află la guvernare, conservatorii își pierdeau din credibilitate în momentul în care, pe lângă reproșurile de mai sus, plasau informații conform cărora proclamarea Regatului ar fi fost amânată datorită solicitării „părăsirii intereselor românești în problema Dunării”⁵². Presiunea tot mai mare exercitată atât prin intermediul presei, dar și al intervențiilor din Parlament avea să genereze în cele din urmă declarația din 14 martie a deputatului Dimitrie Lecca, prin care se proclama transformarea României în Regat. Dincolo de faptul că datorită conținutului său, documentul citit de Lecca părea o replică la multe din obiecțiile amintite, remarcabilă era insistența asupra atuurilor României datorită cărora puterile europene își manifestaseră deja, în viziunea celor care editaseră documentul, disponibilitatea de a recunoaște Regatul României⁵³. După primele discursuri din Parlament⁵⁴, se putea crede că lumea politică românească își găsisese cel puțin pentru o perioadă de timp liniștea.

Dincolo de entuziasmul sesizabil la nivelul populației marilor orașe⁵⁵, euforia din interiorul clasei politice avea să treacă destul de repede, luptele politice reapărând parcă cu și mai multă vigoare. Primul ministru I.C. Brătianu avea de făcut față, în același timp, contestațiilor venite din Parlament, dar și presiunii care începe să se simtă imediat după proclamare din partea cercurilor politice austriece, care nu făceau un secret din faptul că așteptau în schimbul susținerii transformării României în Regat o atitudine pozitivă față de interesele Vienei la Dunăre⁵⁶. Cum discuțiile desfășurate pe această temă nu puteau avea un caracter public, astfel de subiecte apăreau ca urmare a unor articole din ziarele vieneze, unele dintre ele fiind cunoscute pentru apropierea lor de cercurile oficiale austriece. Lipsa unor explicații clare din partea autorităților române contribuia la apariția celor mai diverse speculații.

Privită ca o modalitate de temperare a atacurilor conservatorilor și de crearea unei atmosfere prielnice desfășurării încoronării lui Carol I, retragerea din fruntea guvernului a lui I.C. Brătianu pe 9 aprilie⁵⁷ și preluarea funcției de prim ministru de către

⁵² „Curierul”, 15 martie, 1881, p. 2.

⁵³ Argumentele invocate erau „întinderea teritorială”, „numărul locuitorilor”, „poziția politică” și nu în ultimul rând, „evenimentele glorioase din 1877 și 1878”, în „Monitorul Oficial”, nr. 60, 14 martie, an 25, 1881, Dezbatările Adunării Deputaților, sesiunea 1880-1881, 13 martie, p. 1776, 1777.

⁵⁴ „Românul”, 15 martie, an 25, 1881, p. 241, Monitorul Oficial”, nr. 60, 15 martie Dezbatările Adunării Deputaților, 14 martie, p. 1817, Vasile Bocrescu, *Discursuri politice 1859-1883*, vol II, 1874-1883, București, Atelierele Grafice Socce, 1910, p. 1254, 1255.

⁵⁵ „Românul”, 25 martie, an 25, 1881, p. 274.

⁵⁶ Idem, p. 257.

⁵⁷ Unul din cei care nu înțelegea gestul lui I.C. Brătianu era D.A. Sturdza. Într-o scrisoare către D. Brătianu își exprima nedumcirea provocată de retragerea interpestivă a fratelui său în condițiile în care guvernele europene recunoscuseră transformarea României în Regat, iar legătura dintre suveran și primul ministru,

D. Brătianu avea să contribuie, prin deznodământul acestui act, la formarea primei fisuri serioase în interiorul puterii. Chiar dacă schimbarea produsă nu mai avea să creeze aceleași frisoane în cadrul diplomației europene ca altădată⁵⁸, noul prim ministru nu reușea să inducă o atmosferă de calm în viața politică internă, apropierea încoronării stimulând parcă opoziția conservatoare să devină tot mai vocală.

Discursurile retorice aproape de patetism⁵⁹ pe care noul prim ministru le rostea încă de la instalare nu îi aduceau, în ciuda angajamentelor pe care și le lua în privința apărării libertății navigației pe Dunare simpatia opoziției, pentru că aceasta vedea în el tot un lider al P.N.L. Venit de pe poziția de reprezentant al României la Constantinopol, D. Brătianu ilustra prin declarațiile sale o ruptură serioasă de realitățile clasei politice românești în momentul în care credea că activitatea lui din anii anteriori⁶⁰, era o garanție pentru adversari în privința bunelor intenții din momentul preluării guvernării. Preocupat să câștige încrederea guvernelor europene de partea sa, primul ministru ținea să sublinieze în circulara trimisă reprezentanților români din străinătate angajamentul respectării cu strictețe a tratatelor internaționale de către cercurile politice de la București, după adoptarea titlului de rege pentru șeful statului⁶¹.

Dacă peste unele neînțelegeri provocate de discursuri oficiale ale miniștrilor români în care se făcea referire la Carol I ca rege al românilor, sau difuzarea unor hărți daco-romane se trecea ceva mai ușor⁶², problema Dunării era una spinoasă mai ales pentru că prin modul în care se încerca rezolvarea ei, era afectată suveranitatea națională. Cererea Austro-Ungariei de a avea președinția permanentă în Comisia mixtă a Dunării de jos alcătuită din delegații statelor riverane, România, Bulgaria și Serbia, era considerată pe bună dreptate exagerată. Acordarea președinției permanente unui stat neriveran pentru zona fluviului de la Galați până la vărsarea în mare, precum și votul preponderent pentru Austro-Ungaria nu putea fi acceptată de România⁶³.

După ce fusese sprijinit mai mult declarativ de Anglia și Rusia, care nu erau interesate de extinderea sferelor de influență în zona Dunării, statul român era nevoit să-și apere singur interesele. Soluția care rămânea României era aceea de a nu accepta crearea unei comisii mixte, refuzând în continuare solicitarea Imperiului Habsburgic. Răspunzând unei interpelări formulate de Nicolae Ionescu, Dimitrie Brătianu afirma că delegația română din Comisia Dunării primise instrucțiuni precise în sensul apărării libertății absolute a navigației⁶⁴. Presat tot mai mult, primul ministru nu avea să facă față uneia din cele mai importante provocări ce-i stăteau în față încă de la preluarea mandatului și anume, eliminarea speculațiilor potrivit cărora România primise

esențială pentru funcționarea bună a unui guvern, era una foarte puternică, în Biblioteca Națională, colecții speciale, fond I.C. Brătianu, dosar 291, 1881, fila 2.

⁵⁸ „New Freyc Presse”, 21 aprilie apud „Românul”, 12 aprilie, an 25, 1881, p. 320.

⁵⁹ „Atunci puteți fi siguri, voi apăra-o cu pasiuncă, cu furia tigresei care își apără puii”, în *Curicul*”, 1 mai, 1881, p. 2.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, 3 mai, 1881, p. 2.

⁶² *Ibidem*, p. 64.

⁶³ I. Mamina, I. Bulci, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, Silcx, 1994, p. 51.

⁶⁴ „Curicul”, 3 mai, 1881, p. 2.

recunoșterea transformării sale în Regat la schimb cu acceptarea ascensiunii Austriei asupra Dunării. Recunoscând public faptul că România avea puține șanse de închidere a acestei probleme conform intereselor ei, noul lider al executivului insinua ideea potrivit căreia guvernul pe care îl conducea se afla în fața unor fapte împlinite, rezolvarea favorabilă României fiind compromisă de guvernul precedent⁶⁵. În ciuda sprijinului pe care părea să-l aibă din partea regelui, fapt confirmat prin telegrama din 15 mai⁶⁶, Dimitrie Brătianu nu avea să mai reziste prea mult în funcția de șef al guvernului liberal.

Aflați în opoziție pentru o scurtă perioadă de timp, liberalii din jurul lui I.C.Brătianu, nemulțumiți de reacția celui care devenise prim ministru la 9 aprilie 1881 față de acuzațiile aduse fostului șef al executivului în privința acceptului preponderenței Austriei pe Dunăre⁶⁷ provoacă o puternică dezbateră pe această temă în Parlament ducând discuția, în cadrul unei dezbateri, asupra responsabilității pe care o aveau toate guvernele care se succedaseră în ultimii ani⁶⁸. Intervențiile unor lideri precum Petre Grădișteanu sau Vasile Boerescu, în care se arăta că în momentul retragerii fostului guvern, acesta se pronunțase în favoarea unei comisii speciale, dar respinsese votul preponderent al Austro-Ungariei, nu aveau un mare ecou în rândurile conservatorilor. Completându-l pe fostul său ministru de Externe, I.C. Brătianu atrăgea și el atenția asupra limitării atribuțiilor comisiei, văzută mai mult ca o „delegație” a Comisiei europene de la Galați. Guvernul condus de el, conchidea fostul prim-ministru, nu intenționase să cedeze atribuții care „sunt un drept al suveranității naționale”⁶⁹. Declarații de tipul celor amintite arătau că exista o anumită solidaritate a liderilor liberali cu I.C. Brătianu, fapt care va grăbi preluarea de către acesta a mandatului de prim ministru.

Revenirea în forță a lui I.C. Brătianu avea să provoace reacții diverse. După ce ziariștii de la „New Freye Presse” remarcă pozitiv preluarea guvernului de către I.C. Brătianu⁷⁰, treptat se poate observa o anumită îngrijorare a cercurilor politice germane și austriece în legătură cu intransigența României în problema Dunării, explicată prin posibila creștere de influență a unor puteri străine asupra Bucureștiului⁷¹.

Relațiile dintre România și Austro-Ungaria luau din nou o întorsătură critică în cursul lunii august din același an 1881. Cauza era interesul și sprijinul pe care guvernul liberal îl acorda mișcării naționale din Transilvania și Banat. În această direcție se înscriau întâlnirile pe care le aveau C.A. Rosetti, V.A. Urechia, M. Kogălniceanu și I.C.

⁶⁵C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 97.

⁶⁶30 de ani de domnie ai regelui Carol I. Cuvântări și acte..., vol II, 1880-1896, p.15.

⁶⁷În condițiile în care existau destui liberali care nu acceptaseră și nu înțeleseseră rațiunea pentru care I.C. Brătianu se retrăsese tocmăi în momentele ulterioare proclamării Regatului, iar unii dintre ei îi condiționează rămânerea lor în politică de revenirea lui era o greșală imensă încercarea lui D. Brătianu de a se dezangaja de orice răspundere în problema Dunării și plasarea acesteia în responsabilitatea guvernelor anterioare inclusiv cel condus de fratele lui, în Biblioteca Națională, Colecții speciale, Fond Brătianu, dosar 534, 1881, fila 866.

⁶⁸Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, vol I, p. 92, apud Apostol Stan, *Liberalismul politic în România*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 242.

⁶⁹„Monitorul Oficial”, nr. 40, 24 mai 1881, pp. 1374-1383.

⁷⁰„New Freye Presse”, 21 iunie apud „Românul”, 13 iunie, an 25, 1881, p. 519.

⁷¹„Berliner Post” apud „Românul”, 14 iunie, an 25, 1881, p. 524.

Brătianu cu reprezentanți ai românilor din Imperiul Habsburgic. Vehemența declarației de la 1 august a ministrului român de Externe, Eugen Stătescu care respingea reproșurile Vienei în legătură cu acțiunile „iredentiste” ale românilor din Regat nu avea să împiedice încercarea de a stabili conexiuni între București și mișcarea românilor din dubla monarhie, de către ministrul de Externe austriac, dar nici incursiunea din Transilvania a generalului Lachmann din septembrie 1881⁷². Atmosfera fusese tensionată și de incursiunile pe care deputatul liberal, N. Ionescu, fără a avea o calitate oficială, le făcuse în august în Banat unde promitea românilor „libertatea”⁷³. Încercând să mai tempereze din acuzele austrieilor, guvernul liberal adopta o hotărâre puțin obișnuită ideologiei pe care o reprezenta și anume, înființarea unui birou de presă care funcționa pe lângă ministerul de externe, având drept obiectiv o „privire” atentă asupra articolelor ce ar fi putut afecta susceptibilitatea dublei monarhii⁷⁴.

Pentru că nu îi erau indiferente raporturile pe care le avea cu Austrio-Ungaria, guvernul român îl trimitea pe C.A. Rosetti să discute cu reprezentantul acesteia la București. Liderul liberal încerca să-l convingă pe baronul Salzberg asupra netemeinciei acuzațiilor referitoare la contribuția guvernului I.C. Brătianu la agitațiile românilor din Transilvania, insistând asupra priorităților unui stat tânăr precum era România: relații bune cu toți vecinii și consolidare politică internă⁷⁵. Ceea ce putea să surprindă în această perioadă era faptul că eforturile guvernanților români pentru normalizarea relației cu dubla monarhie întâmpinau din partea acesteia replici de genul : „acela care nu merge cu noi este împotriva noastră”. Neînțelegând că România, refuzând votul preponderent pentru guvernul habsburgic, nu reprezintă interesele Rusiei, Angliei sau Franței⁷⁶, cercurile politice de la Viena susțineau că „amiciția noastră a rămas fără rezultat” și din aceste motive „România trebuie să facă o opțiune între noi și Rusia”⁷⁷. Presa vieneză sugera, în aceeași perioadă, guvernului austriac adoptarea unei atitudini mai dure față de România fiind convinsă că: „va trece ea de partea noastră dacă începem prin a pune pumnul sub nasul regelui Carol I”⁷⁸.

După această ofensivă a autorităților de la Viena, toamna anului 1881 avea să aducă mai multă fermitate și din partea cercurilor politice românești. Conștienți de necesitatea existenței unei relații amicale cu Austro-Ungaria, liderii de la București dădeau din nou asigurări la sfârșitul lunii septembrie în privința dorinței lor de colaborare cu vecinul de la Apus, neuitând să vorbească despre drepturile și interesele statului român garantate prin tratate internaționale⁷⁹. România considera că tocmai datorită primirii sale în concertul european și a misiunii ce i s-a acordat în această parte a Europei, merita un

⁷² T. Pavcl, *op. cit.*, p. 65.

⁷³ „Românul”, 9 august, an 25, 1881, p. 700.

⁷⁴ T. Pavcl, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁵ „Românul”, 15, 16 august 1881, an 25, p. 719.

⁷⁶ Idem., p. 719.

⁷⁷ Idem., p. 719.

⁷⁸ Idem, 21 august 1881, p. 735.

⁷⁹ Idem, 30 septembrie, an 25, 1881, p. 863.

alt tratament din partea vecinei sale. Liberalii îi avertizau în același timp pe conservatori că prin acțiunile lor politice România pierdea orice respect în ochii Europei.

Discursul susținut de regele Carol în Parlament în noiembrie 1881, axat pe hotărârea statului pe care îl conducea de a se opune oricărui tratat prin care navigația pe Dunăre să fie rezervată acțiunilor unei singure puteri⁸⁰, avea să atragă din nou atenția opiniei publice europene. Nemulțumirea Austro-Ungariei după o asemenea intervenție avea să fie atât de mare încât se ajunge chiar la ruperea legăturilor diplomatice cu executivul de la București pentru o lună de zile. Acceptarea imediată a explicațiilor date de guvernul român⁸¹, pentru noul incident, ne îndreptățește să afirmăm că și guvernul austriac își dăduse seama că față de România, care era acum un stat independent, trebuia să aibă o altă atitudine.

Pe lângă problema Dunării, care reprezenta o piedică în direcția apropierii României de Austro-Ungaria, se adăuga în această perioadă și situația dificilă a românilor din Transilvania. Dincolo de alte motive tactice, guvernul habsburgic credea că transformarea României într-un aliat va reuși să estompeze din ecourile acțiunilor desfășurate de români în cadrul dublei monarhii. Semnale de îngrijorare avea să aibă guvernul de la Viena încă din 12-14 mai 1881 când Conferința națională a românilor din Transilvania și Banat prilejuia formularea unor noi revendicări precum recâștigarea autonomiei Transilvaniei, revizuirea legii naționalităților ș.a.⁸².

Anul 1883 avea să debuteze furtunos. Problema Dunării și modul în care fusese tratată România în cadrul Conferinței de la Londra stârnea noi pasiuni politice. Pentru un stat a cărui independență fusese recunoscută cu greu, neadmiterea unui delegat al său decât cu un vot consultativ nu avea cum să nu provoace nemulțumiri, mai ales când după tratatul de la Berlin România făcea parte din Comisia Europeană de la Galați, ca putere suverană. Noul ministru de Externe, D.A. Sturdza, menționa de la tribuna Parlamentului pe 30 ianuarie demersurile întreprinse de România pentru a fi tratată ca un stat independent. După ce Sturdza amintea și de instrucțiunea dată lui Ion Ghica privind neacceptarea hotărârilor Congresului european fără aprobarea României, urmă declarația primului ministru în care accentul era pus pe încercările sale de a apăra interesul național. Contrastând cu alte declarații, Brătianu își recunoștea acum neputința în fața voinței statelor occidentale⁸³.

Hotărârile Conferinței de la Londra potrivit cărora se stabilea preponderența unor state neriverane în controlul navigației pe Dunărea mijlocie și cea de jos, nu aveau să rămână fără reacție din partea primului ministru român. Acesta avea să afirme în Parlament intenția sa de a nu accepta afectarea intereselor României, dar cerea în același timp o renunțare la luptele de partid atunci când în joc se aflau „chestiuni naționale”. O victorie de imagine avea să obțină Brătianu în momentul în care atitudinea guvernului față de hotărârile Conferinței de la Londra, primea o largă susținere în Parlament⁸⁴.

⁸⁰N. Iorga, *op. cit.*, p. 233.

⁸¹*Ibidem*, p. 234.

⁸²*Ibidem*, p. 105.

⁸³Deczbatărilor Adunării Deputaților (mai departe D. A. D.), sesiunea 1882/1883, 30 ianuarie, pp. 935-937.

⁸⁴Deczbatărilor Senatului (mai departe D. S.), 3 martie 1883, p. 1467-1468.

Trebuie să spunem însă și că în cadrul legislativului român exista o largă majoritate a liberalilor guvernamentali. Acesta era motivul pentru care opoziția unită aflată într-un moment bun al evoluției sale, prefera ca modalitate de manifestare acțiuni extraparlamentare. Exemple în acest sens erau întrunirea contestatarilor guvernului liberal la Iași pe 25 martie⁸⁵ și articolele din aceeași perioadă publicate în „Națiunea” „aparținând” dizidentului liberal D. Brătianu.

Modul în care s-a desfășurat reuniunea europeană din capitala Marii Britanii avea să fie pentru guvernul de la București o nouă dovadă asupra necesității luării unei decizii privind apartenența României la o alianță politică. Derutantă a fost mai ales lipsa oricărui sprijin din partea statului german, ai cărui reprezentanți aveau să ceară în mod surprinzător excluderea delegatului statului român. Propunerea avea să fie aprobată, mai ales că pe acest subiect se manifestaseră doar niște rezerve timide ale plenipotențiarului englez, în timp ce trimisul italian, deși promisesse sprijin, nu schițase nici un gest de împotrivire. În aceste condiții nu a fost o surpriză extinderea jurisdicției Comisiei Europene până la Brăila, votată în unanimitate ca și regulamentul ce trebuia să intre în vigoare la expirarea autorității Comisiei Europene, a cărei existență era prelungită de Conferință cu 12 ani⁸⁶. Explicațiile date de către lordul Granville asupra nedreptății amintite insistau asupra faptului că tratatul de la Londra era o continuare a celui de la Berlin, motiv pentru care România nu putea participa la deliberări. Un astfel de raționament nu avea cum să-i mulțumească pe liderii politici români⁸⁷.

În ciuda acestui insucces diplomatic, alegerile care debutează la 7 martie 1883 pentru formarea Camerelor de revizuire a Constituției aveau să dea câștig de cauză liberalilor guvernamentali, opoziția unită având doar 12 deputați și 12 senatori, iar junimiștii mergând alături de guvern. În semn de protest față de modul de organizare al alegerilor, coaliția liberal-conservatoare se retrăgea în scurt timp din Parlament aducând ca argument pentru gestul lor lipsa legalității constituirii forului legislativ⁸⁸.

După un asemenea succes electoral I.C. Brătianu revenea, la 1 iunie 1883, asupra tonului pe care îl folosea uneori în declarațiile sale politice, afirmând hotărârea guvernului pe care-l conducea de a nu mai accepta rezolvarea de către puterile europene a unor probleme ce afectau România, fără ca aceasta să fie consultată: „Să arătăm Europei că noi, deși o națiune tânără, nu suntem tineri pe terenul civilizației și pe terenul libertăților politice, ci suntem mai vechi decât alte națiuni...atunci poate că nu se vor mai aduna congrese care să ne impună lucruri care nu ne convin”⁸⁹.

Odată îndepărtate suspiciunile și motivele de nemulțumire reciproce, alăturarea României la puterile centrale începea să prindă forme tot mai clare. Un important rol în această direcție avea să-l joace P.P. Carp. El era cel care reușea să-l convingă în

⁸⁵Discursurile rostite în adunarea politică a Opoziției Unite ținute în orașul Iași în ziua de 25 martie 1883, Iași, pp. 17-167.

⁸⁶Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice*, București, Editura Cavalioti, 2003, p. 243.

⁸⁷T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 204.

⁸⁸Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, București, Editura Albatros, 1995, p. 184.

⁸⁹Gh. Iacob, *Strategia dezvoltării României de la independență la Marea Unire*, în *Cum s-a înfăptuit România modernă...*, p. 220.

primăvara anului 1883 pe Brătianu asupra contribuției pe care o putea avea încheierea unui tratat cu guvernul habsburgic asupra diminuării rezistenței acestuia în probleme cum ar fi cea a Dunării⁹⁰. Prudența, discreția rămăneau pe mai departe cuvintele de ordine. Acesta era motivul pentru care deplasarea lui Carol în Germania și Austro-Ungaria din vara lui 1883, fusese pregătită prin discuțiile din iulie 1883 dintre Bismarck și I.C. Brătianu în întâlnirea de la Friedrichsruhe și luase forma unei invitații la botezul noului născut al principelui Wilhelm. Monarhul român urma ca în timpul vizitei să poarte tratative cu împăratul Germaniei și Bismarck, iar la întoarcere să se oprească la Viena.

Întreaga perioadă a negocierilor dintre România, Austro-Ungaria și Germania avea să fie presărată cu numeroase trimiteri la problema Dunării. Unele cercuri vieneze lăsaus acum să se înțeleagă faptul că o eventuală consacrare a apropierii României de guvernul de la Viena putea să aibă drept rezultat renunțarea la exercitarea presiunilor pentru punerea în aplicare a tratatului de la Londra⁹¹. Chiar dacă în aceeași perioadă un personaj politic important, precum vice-prim-ministrul Szogyeny, declara intenția guvernului din care făcea parte de a nu renunța la ideea controlului asupra Dunării, P.P. Carp era convins de faptul că obținând sprijinul lui Bismarck, România nu mai avea motive să fie îngrijorată în privința navigației pe Dunăre⁹². Cunoscând bine acuzațiile care i se aduceau la București de adversarii săi, Brătianu nu pierdea ocazia, în timpul întâlnirii cu diplomatul Kalnoky, unul din artizanii alăturării României la Tripla Alianță, să-i reamintească acestuia menținerea României în problema Dunării pe o poziție conformă cu interesele sale⁹³.

Intuind, după modul cum decurgeau discuțiile, că primul ministru român fusese câștigat pentru alianța cu Puterile Centrale, guvernul de la Viena va renunța pe 15 septembrie 1883 la avantajele obținute în cadrul conferinței de la Londra. Faptul că statele riverane continuau să-și exercite drepturile de control și poliție a navigației pe porțiunea Dunării cuprinsă între Porțile de Fier și Galați, fiecare în porturile și apele lor⁹⁴, putea fi considerat și ca o mică victorie personală a primului ministru. Aceasta îl pune la adăpost de noi critici în țară și deschidea foarte clar ușile tratatelor ce urmau să aibă loc. Ca de fiecare dată în jocurile diplomatice, încrederea obținută din partea celeilalte părți putea să conteze foarte mult. Un exemplu în acest sens îl reprezenta I.C. Brătianu. Primul ministru român câștigase respectul diplomaților germani și austro-ungari, după mărturia principelui de Reusz, în primul rând pentru capacitatea de a controla principalele evenimente politice din țară și abilitatea de a transpune în practică proiecte și înțelegeri politice stabilite la un moment dat⁹⁵. Existența unei imagini pozitive a liderului liberal dar

⁹⁰C. Ganc, P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. I, București, Editura Ziarului Universul, 1936, p. 284.

⁹¹*Ibidem*, p. 114.

⁹²Gh.N. Căzan, Ș. R. Zoner, *op. cit.*, p. 116.

⁹³Arhiva Națională Centrală, București, fond Carol I, Casa Regală, dosar 19, 5 septembrie 1883, fila 67.

⁹⁴C. Ganc, *op. cit.*, pp. 291-292.

⁹⁵„D.A. Sturdza nu are nici o influență asupra poporului, numai domnul Brătianu se poate mândri cu aceasta. Pe acest bărbat de stat trebuie să-l câștigăm pentru cauza aceasta (tratatul - s.n.). Căci el singur ar putea să ofere oarecare cheazășie pentru întărirea legăturii ce se dorește, în Gh.I. Brătianu, *op. cit.*, p. 16.

și a lui Carol I alături de chestiuni de natură geo-strategică aveau să contribuie la semnarea tratatului de alianță între România și Austro-Ungaria (la 30 octombrie) într-un interval de timp care poate fi apreciat drept scurt ținând cont de multitudinea de probleme conflictuale care existau între cele două state⁹⁶. Ultimele formalități aveau să fie încheiate la 6 noiembrie, când Carol I și Franz Joseph semnau documentul ce consemna noua orientarea politică a României⁹⁷.

Revenind pe plan intern, întâmplător sau nu dar exact în ziua în care era semnat tratatul româno-austro-ungar precum și aderarea Germaniei adică la 30 octombrie, deputatul Anastasie Stolojan interpela guvernul asupra cauzelor ce l-au determinat pe Rege ca în timpul călătoriei sale din vara lui 1883 să se oprească la Viena, dar mai ales asupra rezultatelor deplasărilor lui I.C. Brătianu la Gastein și Viena⁹⁸. Păstrând același stil neclar atunci când nu dorea să dea prea multe amănunte, Brătianu declara în Camera Deputaților la 29 octombrie că s-a produs doar o apropiere a României de politica Germaniei și Austro-Ungariei și nu s-a încheiat o alianță⁹⁹. „Nu trebuie să pierdem din vedere că guvernul României este guvernul unui stat mic și statele mici nu pot să facă politică europeană, căci ele nu creează evenimentele, nici nu le provoacă, nici nu le pot amâna sau suprima. Evenimentele vin create de puterile cele mari și nouă ni se impun. De aceea, politica noastră este modestă, fiindcă ne este impusă”¹⁰⁰. El asigura însă, că prin acțiunile pe care le-a întreprins pînă în acel moment, reușise să creeze României posibilitatea ca, în cazul unor evenimente internaționale deosebite, ea să aibă posibilitatea unei opțiuni¹⁰¹. Dorind să arate că declarațiile politice trebuie însoțite întotdeauna de mult calm și de o calculată măsurare a vorbelor, Brătianu readucea în atenția Parlamentului incidentele provocate de unele discursuri de tipul celui susținut de Petre Grădișteanu.

Primul ministru încerca în același timp să-i liniștească pe acei care credeau că Regele Carol, recunoscător pentru acordul dat de marile puteri pentru transformarea țării în Regat, ar putea accepta o cedare în probleme de interes național cum ar fi problema Dunării. El nu pierdea nici ocazia de a arăta modul diferit în care constatare că era privit statul român comparativ cu alte perioade istorice¹⁰². Prezența lui la Viena și Gastein era explicată prin dorința pe care o avusese de a da noi asigurări Puterilor Centrale în privința

⁹⁶ Gh.N Căzan, Ș. R. Zoner, *op. cit.*, p. 122.

⁹⁷ Vînd parcă să întărească sentimentul că apropierea de Tripla Alianță a fost o decizie politică corectă, Ionel Brătianu îi scrie fratelui său în aceeași lună octombrie din Paris despre indiferența manifestată de cercurile politice și intelectuale din Paris față de tot ce nu era francez, în *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, vol. I, București, Imprimeriile Independența, 1934, p. 251.

⁹⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 18, Adunarea Deputaților, sesiunea 1883-1884, 30 octombrie, p. 174.

⁹⁹ Idem, nr. 27, 14 noiembrie, pp. 276-277; Relevant pentru modul în care Brătianu făcea de câțiva ani buni politică în general, politică externă în special, era și faptul că primul ministru român nu a semnat imediat tratatul de aderare la Tripla Alianță, în ciuda acceptării de către guvernul vienez a tuturor observațiilor pe care le formulase pe parcursul negocierilor. După cum relatează Ion Bălăceanu, documentul care purta semnătura lui I.C. Brătianu avea să fie dus la Berlin de D.A. Sturdza, după moartea lui I.C. Brătianu, în Ion Bălăceanu, *op. cit.*, p. 222.

¹⁰⁰ I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. VIII, octombrie 1882 – noiembrie 1883, publicate de G. Marincescu și C. Grecescu, București, Editura Cartea Românească, 1941, p. 211.

¹⁰¹ *Ibidem*, p.212.

¹⁰² *Ibidem*, p.215.

intențiilor pașnice ale statului român¹⁰³. Finalul intervenției sale avea să cuprindă totuși o mică indiscreție în privința celor discutate cu Bismarck și ceilalți oficiali pentru că, subliniind declarația pe care i-o făcuse Bismarck: „Dacă voiți pacea, puteți înclina spre noi, iar dacă voiți războiul, atunci să vă adresați la alții”, era destul de clar drumul pe care intenționa să-l urmeze guvernul condus de el¹⁰⁴. Pentru că unii parlamentari precum G. Ianoli, înțelegând sensul discuției relatate de Brătianu, insista asupra pericolului la care se supunea România optând pentru o putere în defavoarea celeilalte, primul ministru răspundea printr-un nou citat aparținând lui Bismarck: „Noi suntem pentru pace și oricine va provoca războiul sau va face invaziune, vom fi inamicii lui”¹⁰⁵. E greu de crezut că, și după o asemenea intervenție, mai existau mulți lideri politici cărora să nu le fie clară orientarea viitoare României pe plan extern sau care să mai aibă dubii în privința celor discutate în Germania și Austro-Ungaria.

Pentru că anul 1883 era unul în care opoziția făcea eforturi de coagulare, ea nu putea pierde un moment prielnic pentru a critica din nou guvernul liberal. Organul de presă al conservatorilor, „Timpul”¹⁰⁶ interpreta la 20 octombrie răspunsul evaziv dat de I.C. Brătianu ca o dovadă a încercării sale de a ascunde un tratat prin care se adusesse în opinia lor, atingere intereselor României.

Nu numai conservatorii aveau să fie deranjați de ultimele acțiuni ale guvernului român, ci și unul din liderii partidului liberal care, pe lângă unele motive de nemulțumire provocate de actele de politică internă, îi venea greu să accepte apropierea României de Puterile Centrale. Demisia din fruntea Camerei Deputaților la 15 octombrie, urmată de renunțarea la calitatea de deputat avea să marcheze o ruptură categorică și definitivă între C.A. Rosetti și I.C. Brătianu¹⁰⁷. Un om cu o experiență politică precum era cea a lui Rosetti nu avea cum să nu înțeleagă presiunile care se făcuseră în ultimii ani asupra României, doar că și-ar fi dorit ca vechiul său camarad să nu fi fost el cel care se angajase să acționeze pe plan extern alături de Bismarck¹⁰⁸. Din dorința de a arăta publicului că oficialii români făcuseră câțiva pași importanți spre Puterile Centrale, „Românul”, devenit ziar al opoziției, prelua pe larg mai multe știri din influentul ziar „New Freye Presse” care le susțineau afirmația. Acesta publica la 10 septembrie un amplu material în care se explica stadiul în care ajunseseră tratativele și dezvăluia intențiile guvernului român și habsburgic în privința încheierii unui tratat. Precizarea cazurilor în care urmau să intervină militar, cele două state, nu mai lăsa practic loc la nici un comentariu¹⁰⁹. În asemenea situații era destul de greu pentru executivul român de a mai nega în mod credibil existența tratatelor ce urmau să aibă ca obiectiv reorientarea politicii externe a României. Nemulțumiți de negarea unor asemenea evidențe,

¹⁰³ *Ibidem*, p.216.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p.218.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p.216.

¹⁰⁶ „Timpul”, an 8, 20 octombrie 1883, p.1.

¹⁰⁷ Frederic Dame, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'évenement des princes indigenes jusqu'à nos jours (1821-1900)*; Paris, Ancienne Librairie Gerner, 1900, p. 353.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 354.

¹⁰⁹ Apostol Stan, Mircea Iosă, *op. cit.*, p. 246.

conservatorii declarau prin „Timpul” din 20 octombrie 1883 că : „intrarea României în alianță cu Austro-Germania nu poate fi pusă la îndoială”¹¹⁰. Un continuator al multor proiecte politice inițiate de C.A. Rosetti, Gh. Panu, cerea explicații asupra atitudinii echivoce a guvernului în politica externă, în noiembrie 1883, în Camera Deputaților¹¹¹. Și de această dată răspunsul lui Brătianu era unul evaziv, referindu-se sumar la interesele naționale și evitând să facă afirmații categorice așa cum o făcuse în alte împrejurări. Presa de opoziție atentă la fiecare mișcare și declarație politică a guvernului, nu putea să nu consemneze manifestarea unei anumite nervozități din partea premierului în momentul în care răspunsese pe tema politicii externe pe care o ducea¹¹².

Răspunsuri incerte la întrebările formulate pe tema scopului vizitei lui Carol și I.C. Brătianu avea să dea în Parlamentul de la Viena și Kalnoky. El insistă în mod special asupra faptului că, după discuțiile purtate, se căzuse de acord asupra necesității depășirii divergențelor manifestate până atunci, mai ales că o detensionare a relațiilor era în interesul ambelor state¹¹³.

Relațiile României cu Austro-Ungaria aveau să suscite o bună perioadă de timp noi intervenții în Parlament, mai ales că unele evenimente impuneau luări de poziție din partea primului ministru. Acesta avea în noile condiții un spațiu destul de limitat pentru declarații și acțiuni politice energice, motiv pentru care se va mărgini atunci când i se va cere, la afirmații generale care să nu-l angajeze prea mult. O asemenea reacție o va avea în toamna anului 1883 când, interpelat fiind de deputatul Iepurescu pe marginea unor incidente de la granița cu dubla monarhie, se mulțumia să sublinieze poziția dificilă a României aflată între două mari puteri și faptul că tocmai datorită acestei poziționări cuvântul de ordine trebuia să fie prudența și neutralitatea¹¹⁴. Încercând să fie convingător, el afirma că, optând pentru o putere, s-ar aduce un prejudiciu celeilalte și tocmai de aici ar rezulta un pericol pentru România. Păstrarea caracterului secret al alianței era impusă nu numai de precauții de ordin extern, ci mai ales datorită dificultăților care ar fi apărut pe plan intern, unde trebuia să se explice într-un mod plauzibil opiniei publice românești motivele care statuseră la baza încheierii unei alianțe cu un stat care avea în componența sa o numeroasă populație românească și față de care nu manifestase întotdeauna cele mai bune sentimente. Acesta era motivul pentru care unul din cei care insistau ca alianța să rămână secretă era chiar Carol I¹¹⁵.

Dacă după încheierea tratatului din 1883, aveau să fie momente în care România săvârșea gesturi de „independență”, aceasta se întâmpla în primul rând pentru că la nivelul clasei politice exista convingerea faptului că documentul semnat în octombrie producea efecte pozitive pentru ambele state. În cazul Austro-Ungariei avantajele constau, în primul rând, în securitatea sporită pe care tratatul i-o oferea la

¹¹⁰*Ibidem*, p. 246.

¹¹¹P. Cinca, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, Editura Științifică, 1974, p. 123.

¹¹²„Românul”, 25 noiembrie, an 27, 1883, p. 245, „Națiunea”, 26 noiembrie, an 27, 1883, p. 3.

¹¹³„Românul”, 19 octombrie, an 27, 1883, p. 302.

¹¹⁴I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări...*, p. 217.

¹¹⁵Gh.N. Căzan, Ș.R.-Zoner, *op. cit.*, p. 126.

frontiera sa de răsărit și sud. Kalnoky era încrezător că un front unit cu Germania și România va face ca Rusia să evite o confruntare. El aștepta ca noua relație cu România să micșoreze tensiunea din Transilvania între guvernul român și cel ungar. Alianța cu Puterile Centrale avea să formeze piatra de hotar a politicii externe a României timp de 30 de ani, datorită percepției Puterile Centrale de către Rege și câțiva politicieni români drept principala forță militară și economică din Europa. Această nouă realitate a politicii externe românești nu însemna ignorarea schimbărilor ce au loc pe scena politică europeană și nici trecerea cu vederea peste modificările ce apar în privința echilibrului între sistemele de alianțe aflate în competiție.

Ultimii ani ai guvernării liberale aveau să aducă noi situații interesante. Fără a cădea pe panta exagerărilor, dar anii 1884-1888 ne arată un stat român văzut fie ca un arbitru și mediator în conflictul sârbo-bulgar din 1885-1886, fie pilonul central al unor construcții politice de tipul confederațiilor balcanice mult invocate în aceasta perioadă¹¹⁶. Cu toate acestea, un eșec de tipul neadmiterii statului român ca stat riveran la Conferința de la Londra axată asupra circulației pe Dunăre avea să fie greu de explicat electoratului¹¹⁷ și să reprezinte un punct important pe agenda politică a opoziției. Exceptând reuniunea amintită, I.C. Brătianu era admis în această perioadă ca partener de dialog de către marile puteri. Dacă în perioadă anterioară războiului de independență guvernele europene presau suveranul român pentru schimbarea executivului de la București când I.C. Brătianu făcea parte din acesta, acum un lider de factura lui Bismarck își exprima îngrijorarea pentru evoluția în planul politicii externe a României dacă liderul informal al P.N.L. nu ar mai fi deținut funcția de președinte¹¹⁸. Astfel de situații se petreceau pentru că în ciuda documentelor semnate de Carol I și șeful guvernului român, manifestări de ostilitate la adresa Austro-Ungariei se înregistrează și în perioada următoare. Dincolo de explicațiile oferite de D.A. Sturdza, care identifică drept principal responsabil pentru mitingul celor 200 de studenți români din fața legației Austro-Ungariei din București de la 20 mai 1884¹¹⁹ guvernul țarist, o manifestare de acest tip era o dovadă clară a faptului că resentimentele față de dubla monarhie nu dispăruseră de la nivelul societății românești. Așa poate fi explicată și trecerea cu o anumită ușurință peste nemulțumirea provocată de denunțarea convenției comerciale cu Austro-Ungaria de către România la 17 februarie 1885. Depășirea unui astfel de incident avea să fie realizată prin vizita efectuată de I.C. Brătianu în toamna aceluiași an la Viena și Berlin, dar și luarea impopularei deciziei de expulzare a românilor ardeleni implicați în sprijinirea mișcării naționale din Transilvania¹²⁰. Capacitatea de dialog cu factorii de decizie din cadrul Triplei Alianțe și replierile realizate de primul ministru arătau în mod clar cât de necesară era prezența lui în fruntea guvernului în condițiile în care o putere precum Rusia,

¹¹⁶Nicolae Ciachir, *România în sud-estul Europei 1884-1886*, București, Editura Politică, 1968, pp. 218-219.

¹¹⁷Ziarul liberalilor explica electoratului că I.C. Brătianu depusese toate eforturile pentru ca România să fie acceptată în cadrul Conferinței de la Londra pentru a prezenta dolcanțele României, în „Românul”, 26 ianuarie 1883, p. 81, an 28.

¹¹⁸„Voința Națională”, nr 67, 10 octombrie 1884, p. 1.

¹¹⁹A. N. B., fondul Carol I, Casa Regală, dosar 4, 1884, 21 mai 1884, fila 274.

¹²⁰A.N.C.B., Corp diplomatic, vol 183, 10 sept. 1885.

conștientizând importanța asocierii politice dintre Germania și Austro-Ungaria, încearcă prin intermediul unor întruniri de tipul celei de la Skierniewice, în primăvara lui 1884, să se apropie de guvernul vienez¹²¹.

„Chestiunea” Dunării nu mai avea să fie spre sfârșitul guvernării liberale una din problemele ce imprimau o anumită tonalitate discuțiilor dintre factorii responsabili din România și Austro-Ungaria, locul ei fiind luat de o problemă care începe să se pună cu tot mai mare acuitate și anume mișcarea națională a românilor din Transilvania.

**„Question” of Danube – a Problem on the Agenda of Romanian
Political Class (1878-1888)
(Summary)**

„Question” of Danube was, in fact, the problem of the regime of navigation on the Danube, and the attitude of riverside countries (Austro- Hungary, România, Serbia, Russia) towards it. The author has analysed the mode in which the „Question” of the Danube has been reflected in the political action of the romanian ruling class in the time of Ion C. Brătianu’s long government (1878-1888). In 1878 Romania has obtained her political Independence, by treaty of Berlin. Five years later, Romania has signed the political and military secret treaty of alliance with Austro-Hungary (1883).

¹²¹ A.N.B., fond Carol I, Casa Regală, 2 noiembrie 1884, dosar 4, fila 63.

AL XI – LEA CONGRES AL STUDENȚILOR DIN ROMÂNIA DESFĂȘURAT LA BOTOȘANI ÎN ANUL 1890 ȘI SEMNIFICAȚIILE SALE*

ȘTEFAN CERVATIUC**

Despre congresele studenților români ținute la sfârșitul secolului al XIX – lea se cunosc destul de puține lucruri (când au început, în ce localități s-au desfășurat, ce tematică de dezbateri au avut, etc. etc.). Nici subsemnatul nu aș fi ales subiectul enunțat în titlul de mai sus dacă presa botoșăneană a vremii n-ar fi relatat pe larg acest eveniment și dacă tineretul universitar de atunci n-ar fi hotărât ca acest congres să fie închinat special cinstirii memoriei lui Mihai Eminescu ce murise, să nu uităm, cu foarte puțin timp înainte.

Astfel, o primă informație în legătură cu inițiativa studenților o oferă ziarul botoșănean „Libertatea”, care publică știrea că la 14 octombrie 1889 trupa italiană GORDINI a dat la Botoșani o reprezentație pentru sporirea fondurilor destinate ridicării unui bust marelui poet: *„Inițiativa acestei reprezentațiuni precum și plasarea biletelor se datorește d-lor St. Gane, L. Theodor, G. Rangli, I. Ciolac, frații Șardin și C. Dobjanski O jumătate din venitul spectacolului se va înainta Comitetului Central din București, ales la Congresul Universitar din Ploiești pentru a lucra la ridicarea bustului”*¹.

Din această știre putem concluziona că al X-lea congres al studenților români și-a ținut lucrările la Ploiești, la o dată cuprinsă între 15 iunie 1889 (data morții lui Eminescu) și 14 octombrie 1889 (data spectacolului jucat la Botoșani), iar una din hotărârile sale a fost și aceea de a se realiza un bust al a marelui poet care să fie dezvelit la următorul congres studențesc, al XI – lea, ce se va ține la Botoșani. Pe lângă celelalte activități, pe care le vom cunoaște din programul anunțat în presa locală, aceasta va fi principala componentă a congresului.

Pe tot parcursul anului 1890 s-au purtat discuții între reprezentanții studenților și Primăria Botoșani privind locul din oraș unde urma să fie amplasat bustul poetului precum și modul de desfășurare a congresului.

* Articol inedit.

** Profesor pensionar, fost arhivist la A.N.R.D.J. Botoșani.

¹ „Libertatea”, Anul I, Nr. 37, joi 19 octombrie 1889.

Ultima discuție pe această temă s-a desfășurat la începutul lunii august 1890 și este consemnată de gazeta „Voacea Botoșanilor” astfel: „*Delegatul studenților universitari, asociat de d-nul sculptor Georgescu, au fost în orașul nostru și au decis ca statuia poetului Eminescu să se instaleze pe locul viran din fața școalei „Marchian”. Locul e foarte potrivit. (...) Se știe că congresul studenților va avea loc la Botoșani între 5 și 10 septembrie. Comuna a votat suma de 3 000 lei noi pentru a se putea face o recepție demnă de un oraș care se mândrește că în el marele poet Eminescu a văzut lumina zilei*”².

Două săptămâni mai târziu, la 19 august, aceeași gazetă, într-o rubrică specială intitulată „CONGRESUL STUDENȚILOR”, făcea mai multe precizări în legătură cu punctele generale ale modului cum se va desfășura importantul eveniment, așa cum au fost ele stabilite între delegatul studenților și Primăria Botoșani:

- studenții vor sosi la Botoșani în ziua de joi 6 septembrie și chiar în aceeași zi se va ține o primă ședință;
- vineri, 7 septembrie, se vor vizita diferite stabilimente publice din Botoșani, iar după amiază se va ține o a doua ședință publică; seara se va da de către studenți un concert în beneficiul copiilor săraci din oraș;
- sâmbătă 8 septembrie va fi inaugurarea bustului lui Eminescu, cu mare pompă, iar de la ora 14 va fi o ședință omagială în care se va ține și o conferință despre poetul național;
- Duminică dimineața se va face o excursie la mănăstirea Agafton. După prânz va fi închiderea congresului și seara banchetul oferit de Primărie și Consiliul Comunal în onoarea studenților;
- În ce privește inscripția pe soclul bustului lui Eminescu, delegații studenților au convenit asupra următoarei redactări:

„Studenții – Universitari Iași – București
Marelui poet Mihail Eminescu, născut în Botoșani la anul 1850,
mort în București anul 1889.
Omagiu și admirațiune”.

- Sub inscripție vor fi săpate primele 8 versuri din *Glossă*.

Era vorba să se sape mai jos și numele membrilor comisiei înființată pentru ridicarea statuiei, însă delegații studenților au recunoscut că „*ar fi o greșeală și s-ar lovi mult în ceea ce a scris Eminescu*”.

S-a convenit însă să se scrie pe un pergament anul ridicării statuiei, cine a făcut-o, sub a cui îngrijire este și acest pergament să se pună în fundamentul pe care se va așeza statuia³. După încă o săptămână, la 26 august 1890, „Voacea Botoșanilor” publică pe larg programul manifestărilor și serbărilor prilejuite de Congresul studenților universitari și

² „Voacea Botoșanilor”, Anul XI, nr. 28 din 19 august 1890.

³ Idem, Anul XI, Nr. 30 din 19 august 1890.

dezvelirea bustului lui Eminescu. Îl reproducem și noi *in extenso* pentru ca cititorul să retrăiască atmosfera acelor zile:

„(...) Deși acest program a fost dezbătut și votat, totuși se poate ca să sufere oarecare modificări, se înțelege modificări menite de a da acestor serbări un caracter mai solemn, mai splendid, precum merită într-adevăr. E evident că acest Congres... coincidând cu dezvelirea statuiei marelui poet, va deveni unic în felul său, prin afluența de lume ce va atrage.

După știrile ce căpătăm, vor lua parte afară de studenții în mare număr, delegații mai multor orașe, mai mulți oameni de litere, membrii presei și îndeobște cei ce se interesează de mișcarea noastră literară, sunt invitați să ia parte la serbare. Mai cu seamă cei din orașele și județele învecinate vor veni în mare număr și de pe acum oamenii au început a-și pregăti gazde particulare, hotelurile fiind cu totul insuficiente.

Iată acum și

PROGRAMA DE RECEPȚIUNE

Miercuri, 5 Septembrie

Plecarea. Studenții universitari din București întruniți la gara de Nord, vor pleca la orele 9 seara spre Botoșani.

La orele 8 dimineața, a doua zi, vor ajunge la Pașcani, unde vor aștepta pe colegii din Iași și împreună vor pleca la Botoșani.

Joi, 6 septembrie

Sosirea studenților la Botoșani la orele 12³⁵ ziua. Sosind trenul în Botoșani, studenții în sunetul muzicii militare, care va intona imnul **Deșteaptă-te române**, iar corul învățătorilor din Botoșani și Dorohoi va cânta; vor fi întâmpinați de consiliul comunal și salutați de buna venire de către primarul orașului, căruia va răspunde delegatul studenților.

La această recepțiune vor asista autoritățile civile și militare, corpul profesoral, Ateneul Român, școlile, societățile și orașenii.

De la gară va porni cortegiul în ordinea următoare:

- 1) Patru călăreți
- 2) Muzica regimentului 16 de Dorobanți
- 3) Școlile publice
- 4) Societățile cu drapele lor.
- 5) Corpul didactic, presa
- 6) Consiliul comunal cu delegațiunea studenților și autoritățile
- 7) Studenții
- 8) Patru călăreți

Cortegiul va străbate străzile: Calea Națională, strada Primăriei, strada Rosset, strada Spitalului, strada Cuvioasa Paraschiva prin fața palatului Comunal până la Catedrală.

Aici se va oficia un **Te-Deum** după care se va proceda la încartiruirea studenților.

La orele 3 jumătate va fi Deschiderea Congresului în sala Teatrului național unde vor fi locuri rezervate autorităților și cetățenilor botoșăneni.

În această primă ședință se va alege președintele Congresului, se vor citi comunicările, se va trage la sorți comisiunea de verificare și în urmă se va asculta o disertație.

Vineri, 7 septembrie

La orele 7 dimineața, studenții se vor afla în grădina palatului Primăriei de unde vor pleca împreună cu Comitetul de recepție ca să viziteze:

a) Lyceul

b) Spitalul

c) Morile de vapor

d) Biserica Popăuți fondată de Ștefan cel Mare

e) Biserica Sf. Gheorghe și Catedrala Ospenia, fondate de domnița, soția lui Petru Rareș.

La 2 ore p.m. va fi a doua ședință a congresului, a cărei ordine de zi va fi prealabil anunțată. În această ședință se vor ține două conferințe.

Seara la orele 8 se va da un concert de către studenți în folosul elevilor săraci din Botoșani.

Sâmbătă, 8 septembrie

Inaugurarea bustului poetului Eminescu, se va face după un program special ce se va anunța la timp.

Duminică, 9 septembrie

La ora 5 dimineața se vor aduna în grădina Primăriei și vor porni împreună cu Comitetul de recepție și cu muzica militară ca să facă o excursie la Mănăstirea Agafion.

La orele 3 p.m. va fi ultima ședință a congresului, în care se va asculta o conferință, se va citi raportul comisiei de verificare, se vor alege viitoarele comisii de organizare și se va trage la sorți orașul unde se va ține congresul în anul viitor, apoi va avea loc un mare banchet dat de comună în onoarea studenților și a invitaților speciali, care banchet va avea loc într-un salon improvizat în grădina Vârnăv (Belvedere), după care studenții vor porni la gară pentru a lua trenul de dimineață, de la ora 3^{10 m}.

Acestea fiind ultimele dispoziții ale comitetului de recepție, se vor mai ține ședințe unde se vor adăuga sau suprima unele părți din programă⁴.

Conform previziunilor enunțate, programul a suferit o serie de modificări pricinuite chiar de fixarea altor zile de desfășurare: în loc de joi 6 până duminică 9 septembrie, s-au stabilit zilele de sâmbătă 8 până marți 11 septembrie 1890.

⁴ „Voacca Botoșanilor”, Anul XI, Nr. 31 din 26 august 1890.

Pe mai multe pagini, fiecare din gazetele botoșănene ce apăreau atunci: „Curierul Român”, „Voacea Botoșanilor”, „Libertatea”, precum și multe altele care au apărut la București și Iași au făcut cronică manifestărilor din aceste zile de la Botoșani.

Reintrăm în atmosfera acelei vremi spicuiind din respectivele cronici:

„Sâmbătă, cu un tren special, sosi în orașul nostru tinerimea studioasă din cele două Universități ale țării, tocmai când miezul – zilei sunase.

La gară mulțimea cetățenilor îi primi cu căldură și frăție. D. Carp, ajutorul de primar, îi salută de buna venire și finii bine simțita sa cuvântare prin cuvintele: <Porțile cetății vă sunt deschise, intrați!>

Studenți, ziaști, diferite alte delegații, mai mulți adoratori ai poetului Eminescu, în totul un număr de 540 oaspeți fură aclamați la șosea, la intrarea lor în oraș. Aici președintele societății „Munca” întâmpinându-i cu flori, cu spice de grâu, cu struguri..., ură studenților bunăvenire și li arătă fructele muncii lor, bogăția județului nostru.

Toată elita societății noastre, frumoasele întregului oraș ieșise întru întâmpinarea acelor în care țara pune speranța viitorului ei. În mijlocul urărilor generale, a buchetelor de flori ce li se aruncă în cale, având banda muzicală în frunte, studenții făcură intrarea lor triumfală în oraș.

Strămoșeasca ospitalitate ce s-a transmis întregii prezente generațiuni s-a dovedit că formează și astăzi fala moldoveanului; cetățenii botoșăneni au primit pe studenți, întocmai precum fostul primar le anunțase ca răspuns la telegrama lor, că soarta a decis Botoșanii ca loc al viitorului congres, cu brațele deschise.

În adevăr, în fața lipsei totale a autorităților din oraș, a unui număr prea mare de oaspeți, dacă cetățenii toți fără distincție de partide n-ar fi intervenit și nu s-ar fi interpus concursul lor, desigur un mare număr de studenți ar fi rămas pe stradă, ar fi dat cea mai eclatantă dezmințire vechiului renume ce ne caracterizează.

Mulțumită însă prevederilor Comandantului diviziei, a d-lui general Ipătescu, a spontaneității cetățenilor cari ne mai având locuri prin casele lor, au închiriat hotelurile și au așezat pe toți acei pe cari autoritățile nu-i mai puteau găzdui, astfel un minut mai în urmă nimeni mai avu cuvânt de a zice că nu e îmbrățișat, bine primit, bine ospătat.



Congresul constituindu-se, președintele fiind ales, s-au ținut mai multe ședințe în cele trei zile ce au urmat, în care au vorbit câțiva studenți tratând diferite subiecte. Locul nu ne permite nici de a le rezuma, nici a le aprecia, de aceia trecem înainte.

Duminică o retragere cu torțe a avut loc pe străzile principale și prin suburbii. Studenții au ținut astfel a manifesta mulțumirea lor cetățenilor de buna primire ce li s-a făcut. (...)

Luni la ora 12, d-nul A. Enacovici, (...), a întrunit la un dejun la el acasă, pe toți reprezentanții ziarelor, fără distincțiune de partide, de credințe politice. S-au ridicat mai multe toasturi, s-a băut pentru prosperitatea asociației Presei, acei ce luptă pentru idei și au greaua sarcină de a le propaga și ale susține zilnic.

Cu această ocazie, comesenii au putut aprecia și pe lăutarii noștri, a recunoaște meritul fraților Paraschiv și a se mira de varietatea producțiilor lor muzicale.

Luni seara s-a dat serata literară – muzicală de către studenții universitari cu concursul d-nei Gr. Ventura, a d-nei Maria Rădulescu și a d-lui Orchiscz, în beneficiul elevilor săraci din Botoșani. Serata a fost dintre cele mai bine reușite. S-au distins mulți tineri studenți. Cu toții au fost aplaudați și lumea s-a retras pe la 1 după miezul nopții încântată și deplin impresionată de succesul acestei serate literar-muzicale.

Marți la orele 10³⁰ a avut loc impozanta serbare a dezvelirii bustului poetului Eminescu, ridicată pe piața școlii Marchian.

S-au ținut foarte multe discursuri. Cel dintâi s-a rostit de către delegatul Congresului studenților, în care timp s-a dezvelit bustul. La descoperirea maiestuoasei figuri, aclamații și aplauze au izbucnit din toate piepturile acelor ce ca o mare se întindeau la picioarele monumentului.

Delegatul studenților a dat în primire bustul primarului urbei noastre. D. Carp, ajutorul de primar, a mulțumit primindu-l. Și apoi a urmat seria tuturor discursurilor în ordinea Programei ce s-a așîșat.

Neputând analiza, nici aprecia toate acele discursuri ce s-au rostit în timp de 3 ore și jumătate, nu putem totuși să nu semnalăm impresiunea profundă ce au lăsat asupra auditorului discursurile a doi studenți, d-nii Vasiliu și Teodoru. Interpretarea ce acești doi oratori au dat lui Eminescu a fost expusă într-o formă îngrijită, cuprinzând cugetări ce se succedau într-o logică strânsă și făcând să reiasă mai bine meritele poetului, geniul său. Dezvoltarea ideilor din „Epigonii” și „Împărat și Proletar” a fost expusă cu atâta claritate și cu o convingere de care pătruns însuși interpretatorul, încât el a comunicat auditorului aceste convingeri și au fost aprobate prin numeroase aplauze, aclamații la finele discursului lor.

La ora 1 totul era terminat, mulțimea toată cu școlile și diferitele delegații, cu muzica militară în frunte, au părăsit locul serbării și au intrat în oraș împrăștiindu-se fiecare pe la case, dimpreună cu oaspeții lor.

La ora 3 s-a început ultima ședință a Congresului ce a durat până la 7 jumătate seara. (...).

La ora 8 a avut loc banchetul dat de Primăria orașului unde au asistat peste 500 de persoane. Oricine înțelege că procurarea mâncării pentru atâția oameni într-un local cam îndepărtat de oraș era anevoioasă; udătura însă era mai lesnicioasă.

Primarele orașului, retrăgându-se tocmai în aceste momente sub pretextul unui concediu (...) singurul D. Carp, ajutorul de primar, reprezenta toată autoritatea și trebui să recunoaștem c-a făcut tot ce a putut și precât a înțeles ca totul să fie cât mai bine. (...)

După banchet, studenții au așteptat în oraș ora plecării. Astăzi, miercuri, cu trenul de ora 2 dimineată au plecat spre Iași.

Reprezentăția de luni seara de la teatru, dată de studenți în folosul elevilor sărmani din acest oraș a reușit foarte bine, desemnându-se mai multe talente bine apreciate dintre dâșșii.

(...) *Credem că putem spune că precum studenții au fost primiți și ospătați cu căldură și dragoste, tot de asemenea și ei la rândul lor n-au lăsat decât plăcute amintiri despre câteva zile de petrecere în orașul nostru*⁵.

Informații mai exacte ne prezintă ziarul liberal-național „*Libertatea*” în cronica intitulată „*Congresul studenților*”, precum și într-un articol critic la adresa românilor bogați din Botoșani care nu s-au prea înghesuit să-i găzduiască pe studenți și la adresa junimiștilor, care n-au trimis nici un delegat să asiste la dezvelirea bustului lui Eminescu:

„*Zilele acestea orașul nostru a fost în sărbătoare. Studenții universitari de prin toate unghiurile țării s-au adunat aici în congresul anual și pentru a inaugura bustul poetului Eminescu, fapt care făcu ca anul acesta să fie mai impozant decât totdeauna.*”

Nici o dată studenții n-au fost așa de numeroși în congres și nici n-au fost întovărășiți de atâtea delegații și persoane particulare ca anul acesta. Peste 500 studenți și mai mult de 200 persoane particulare au fost oaspeții noștri cu această ocaziune.

Botoșanii i-au primit cu un entuziasm demn de viitorii conducători ai destinului țării și după plecare îi urmărește cu urările de bine cele mai călduroase.

SOSIREA

Sâmbătă 8 curent încă de pe la orele 11 străzile erau pline de lume, din toate clasele societății, îndreptându-se spre gară. La ora 12 gara și împrejurimile erau literalmente pline de lume. Când trenul sosi în gară, un „ura” nesfârșit fu semnalul salutării între cei ce sosiră și cei ce așteptară. După salutările de bună venire din partea primarului și răspunsul studenților, cortegiul a plecat în oraș, în modul și ordinea regulată prin programa ce am publicat mai înainte, trecând prin două ziduri de lume, de o parte și de alta a străzii până la Catedrala unde s-a condus **TeDeum**-ul.

ÎNCARTIRAREA

Încă în drumul spre catedrală, mare parte din studenți erau deja asigurați de găzduirea pe care le-o oferi, din toată inima, cetățenii ce le ieșiseră înainte, și care se întorceau cu dâșanii. După **TeDeum**, se începu încartiruirea celorlalți, după listele ce erau la primărie. Din cauză că studenții veniră în număr mult mai mare decât se anunțase, a urmat oarecare întârziere cu împărțirea lor pe la gazde, dar în fine, până seara, fură toți plasați. (...)

ȘEDINȚELE CONGRESULUI

Sala teatrului, deși destul de încăpătoare de altfel, era mică, foarte mică acum, pentru ședințele congresului. O mulțime de lume, din cea mai aleasă societate botoșăneană umplea lojile ascultând la ședințele congresului și la cele 5 conferințe, ținute de studenți. Toate conferințele au fost bine; motorul însă cu deosebire (a fost) conferința d-lui Calmuschi „Despre pozitivismul în istorie” și a d-lui Teodoru „Despre știință pentru știință și artă pentru artă”, doi tineri de mare talent, care au rezumat și expus cu multă logică și precizie niște subiecte atât de spinoase și atât de grele. Nu

⁵ „Voacca Botoșanilor”, Anul XI, Nr. 33 din 13 septembrie 1890.

putem termina acest capitol fără a recomanda tinerilor de astăzi și viitorilor cetățeni de mâine, de a nu aduce, fără nici un folos, în discuție chestiuni de acelea care influențează chiar pe bărbații maturi, cu atât mai mult pe tineri, dacă vor a nu da spectacolul unor ședințe, cu deosebire furtunoase, cum de exemplu, a fost ședința din urmă a congresului.

DEZVELIREA BUSTULUI EMINESCU

Luni la orele 10 jumătate, fu hotărâtă prin anume programă, dezvelirea bustului norocosului poet.

Încă de la orele 9, piața școlii Marchian era plină de lume, care se aduna pentru a asista la serbare. Pe la orele 10 tribunele erau deja pline. Peste 4000 de persoane erau prezente la orele 10 jumătate când sosiră elevii școlilor primare, cu drapelele lor și studenții universitari cu coroanele, precum și muzica militară.

Serbarea a fost strălucită, sub un cer frumos și în mijlocul unei lumi numeroase și alese, s-au ținut multe discursuri, din partea studenților, oferind bustul comunei Botoșani și răspunsul d-lui ajutor de primar, Carp, din partea presei, din partea comitetului de acțiune botoșănean, din partea corpului didactic, din partea clubului național-liberal din București, reprezentați la serbare prin d-nii de la Vrancea (Barbu Ștefănescu Delavrancea – n.n.) și Grigore Brătianu, precum și alte discursuri. Toate discursurile au fost la înălțimea sărbătorii cu deosebire discursul d-lui (...) Barbu Ștefănescu de la Vrancea care printr-o locuțiune scurtă dar așa de măiestrită, fină clară, precisă și exactă a persoanei lui Eminescu, <care numai el au fost în stare să analizeze și să pue în relief talentul și geniul marelui poet.> Onoare și acestor delegații care n-au făcut altceva decât a nu uita niciodată pe adevărații muncitori care au lucrări neobosite în pământul patriei la ridicarea stării noastre morale intelectuale și materiale.

Onoare presei de toate culorile care prin gura D-lui Ventura de la Adevărul care a zis următoarele cuvinte:

„Să lăsăm pentru moment toate criticile, sfada și ura dintre partide și cu mintea senină și cu inima dezbrăcată de orice patimă să venim și să salutăm pe acela care face gloria și mărirea neamului nostru prin concepțiunea ideilor și prin fermitatea caracterului său.”

Onoare tinerimii universitare de trei ori care prin sacrificiile sale și abnegația sa ne-au dotat orașul cu emblema talentului și a geniului, singurele lucruri nemuritoare pentru un om. Onoare și cetății noastre că pe cât i-a stat în putere i-a primit și tratat pe toți oaspeții din întreaga țară. Onoare d-lui revizor școlar V. Nădejde și corpului învățătoresc din județele Botoșani și Dorohoi care prin prezența lor și formarea unui cor au dat cei dintâi tonul serbării duble: congresul și descoperirea statuiei lui Eminescu.

Onoare comitetului de recepție-execuție, de devotamentul ce au pus în a face cât se poate de splendide cele două sărbători – congresul studenților și descoperirea bustului lui Eminescu. Onoare șefilor de muzică civilă și militară precum și corpului întreg muzical care au întocmit imnuri naționale cu această ocazie.

Serbarea s-a terminat pe la ora 1, prin defilarea pe dinaintea bustului, a școlilor primare și a studenților. S-a observat că societatea Junimea și Conservatorii Liberali,

între care poetul Eminescu, fusese un activ membru, n-au avut reprezentanți la această serbare.

*Seara s-au dat de Primărie un banchet studenților care la ora 3 noaptea au plecat la Iași, acompaniați până la gară de mai mulți cetățeni și urmași mai departe de urările de bine și iubirea tuturor Botoșănenilor, în mijlocul cărora au lăsat frumoase amintiri*⁶.

După această trecere în revistă a relatărilor presei locale, astăzi putem afirma, fără să greșim, că al XI-lea Congres al studenților din România, care s-a desfășurat la Botoșani între 8 și 11 septembrie 1890, a fost prima mare manifestare publică a recunoașterii geniului lui Eminescu și a importanței operei sale.

În legătură cu statuia dezvelită cu acest prilej reprezentând bustul lui Eminescu se nasc două întrebări: 1) este acesta primul bust realizat și dedicat memoriei lui Eminescu ? 2) cine este sculptorul care l-a realizat?

Răspunsul la prima întrebare se găsește în volumul „*Omagiu lui Mihail Eminescu*” editat de Comitetul Comemorării din Galați cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la moartea marelui poet, volum tipărit la București în anul 1909 la Editura „Socec”. În acest volum, Corneliu Botez, jurist și publicist născut la Botoșani în anul 1870, stabilit mai târziu la Galați, inițiator și participant la congresele studențești din 1889 de la Ploiești și 1890 din orașul său natal, a publicat un articol intitulat „*Busturile lui M. Eminescu*”, în care afirmă că la acea dată (1909 – n.n.) în țară existau 3 busturi din bronz și unul din ghips reprezentându-l pe Eminescu.

Din relatările lui Corneliu Botez, în ordine cronologică, primul este cel realizat din ghips de sculptorul Filip Marinescu, la inițiativa tot a studenților grupați în jurul societății revistei „*România Literară*” și a fost dezvelit în 1889, fiind amplasat în interiorul Ateneului din București. Urmează apoi bustul în bronz, operă a sculptorului Ion Georgescu, dezvelit la Botoșani în ziua de marți 11 septembrie 1890, în timpul Congresului studențesc.

În luna iunie 1902, pe cheltuiala lui Leon Ghica, proprietarul moșiei Dumbrăveni, ce făcea parte din județul Botoșani, a fost dezvelit în parcul conacului său un alt bust în bronz al lui Eminescu, realizat de sculptorul Oskar Späthe. În sfârșit, al patrulea bust al lui Eminescu, enumerat de Corneliu Botez, este cel realizat, în bronz tot de Ion Georgescu și amplasat de astă dată în fața Ateneului din București (subl. n.).

Având în vedere că bustul în ghips al lui Eminescu din interiorul Ateneului a dispărut cu foarte mulți ani în urmă, în împrejurări neelucidate, **rezultă că bustul din bronz de la Botoșani, dezvelit la 11 septembrie 1890, este primul și cel mai vechi bust al lui Eminescu ce se păstrează până astăzi.** Iar faptul fericit că el se păstrează și astăzi se datorează conducerii din anul 1932 a Primăriei Botoșani, care a hotărât să mute statuia din fața școlii Marchian în parcul „Mihai Eminescu”. Dacă nu ar fi fost mutată, ea ar fi fost distrusă, așa cum a fost distrusă complet școala în urma bombardamentului executat de armata hitleristă asupra orașului la 8 aprilie 1944.

⁶ „*Libertatea*”, Anul II, Nr. 81, joi 13 septembrie 1890.

Mai menționăm că bustul a fost turnat în bronz în atelierul de turnătorie L. Martin din Paris, conform unei inscripții aflate pe partea interioară a umărului drept al bustului. De asemenea, inscripțiile propuse inițial pe soclul statuiei au suferit modificări în conținut și locație. Astfel, până la urmă, a fost scris pe latura din față a soclului, doar inscripția:

„Poetului
Mihail Eminescu
1850-1889
Studentii Universitari
București-Iassy
Omagiu și admirațiune”

Dedesubt a fost sculptată o liră, iar pe latura din spate a soclului au fost inscripționate versurile primei strofe a *Glossei*. Dragostea de Eminescu a tinerilor universitari din anii 1889-1890 și strădania lor au înzestrat orașul Botoșani cu una din cele mai frumoase statui închinat genului ridicat de pe aceste meleaguri.

The Eleventh Congress of Students from Romania at Botoșani in 1890, and its signification (Summary)

The author describes the developement of the eleventh congress of students from Romania at Botoșani in 1890, september 8-11, and its echos in the local and central press. The congress was the first public manifestation of the recognition of Mihai Eminescu's genius and his creation's importance. The Eminescu's bronze bust from Botoșani, inaugurated in 1890, september 11, is the first and the oldest one who is preserved until today.

JUDEȚUL BOTOȘANI LA ORA RĂSCOALEI. 100 DE ANI DE LA MAREA RĂSCOALĂ DIN 1907 (MONTAJ DE DOCUMENTE INEDITE)*

IONEL BEJENARU**

1. Paharul suferinței se umple¹

„Petru Barbu, primarul comunei Curtești, care contra legii a făcut act de angajament cu administratorul moșiei Avrămeni, angajând pe copiii noștri minori (...) pe termen de 5 luni începător de la martie a.c., fără a fi chemați și noi pentru a consimți la acest angajament pentru plugărit, a trimis copiii la Avrămeni, unde i-a pus la alte munci și de unde s-au întors goi și bătuți și acum cu toate că s-au împlinit cele 5 luni, acum din nou cu jandarmi voiește a-i ridica și negăsindu-i ne amenință a ne trimite pe noi”.

*Din plângerea către prefectul județului
Botoșani a 8 locuitori din satul Orășeni,
com. Curtești, din 6 august 1903*

*

Perceptorul fiscal din circumscripția a 7-a Nicșeni se tânguie că „încasările merg foarte greu” și că agentul fiscal a fost maltrat de locuitorul Vasile Plăvan, rupându-i hainele și opunându-se la plată; asemenea că se opun la plată și ceilalți locuitori, ce mai sunt datori...”

*Din raportul către prefectul județului
Botoșani al administratorului financiar
al județului, din 31 ianuarie 1907*

*

Saveta N. Dascălu, de 40 de ani, din comuna Nicșeni, arată că ”am fost urmărită pe nedrept, nu mă cunosc datoare cu nimic și totuși a venit agentul și mi-a luat cinci lăicere și agentul Șuster m-a bătut, fafă fiind vătăjelul Gh. Scripcariu”.

* Articol inedit.

** Muzcograf, Muzcul Județean Botoșani.

¹ DJAN Botoșani, Fond Prefectura județului Botoșani, dosarc 1903, 1907.

*Din procesul verbal încheiat de
Th. Ghica, controlor fiscal de pe
lângă Administrația financiară
a județului Botoșani, din 15 februarie 1907*

*

„(...) În ziua de 28 februarie a.c., am primit ordinul Domniei Voastre sub nr. 1484/1907, prin care ne ordonați de a pune în vedere administratorului moșiei Ripiceni, din această comună, că Domnul Ministru de Interne, prin ordinul nr. 9375/1907, nu a admis de a aduce muncitori străini pentru munca câmpului pe 1907, deoarece în comună sunt destule brațe indigene de muncă, despre care ordin noi am pus în vedere domnului arendaș, însă D-sa nici grijă nu are de aceasta, căci tot nu voiește a angaja pe toți oamenii din comună (...)”.

*Din adresa Primăriei Ripiceni către
Prefectura județului Botoșani, din 4 martie 1907*

*

Locuitorii din comuna Coșula se plâng că pământul a fost arendat unei „lighioane” ce este „crășmar și dughenar în satul nostru”, „acest singur individ care nu se hrănește ca noi țărani din munca pământului, mai având și negoțul”, „...ne pătrunde cu cuțitul la os (...). Am oferit Casei Bisericii un preț destul de avantajos, ceva mai mult ca vechiul arendaș, apoi acesta cu urcarea sa ne-a făcut a ne lăsa căminurile și a ne duce chiar pe altă lume (...). Declarăm că vom fi siliți a ieși și noi din limitele buneii cuviințe și ne vom face satisfacerea slăpânind acest pământ plătind contra Casei Bisericii după cum am oferit prin săteanul Costachi a Catrinei” (n.n. – 715 lei pentru 23 de fâlcii).

*Din plângerea unor locuitori din
Comuna Coșula către prefectul județului
Botoșani, din 8 martie 1907*

*

„Să puneți în vedere administratorului moșiei Sf. Spiridon ca angajamentul să-l refacă, cum a fost din anul 1902, căci vedem că suntem oameni slabi și neputincioși de a mai munci angajamentele agricole (...). Să ne dea pământ cât va trebui pentru cap de familie, pământul prin angajament 32 de lei falcea și bănește 45 de lei”.

*Din petiția către prefectul județului Botoșani
a 113 locuitori de pe moșia Sf. Spiridon arendată de
Isac Krasnoscheschi din 14 februarie 1907*

*

„... Avem câte 8 și 10 copii în casă, în care se vor găsi câte 2 sau 3 sub steagul satului spre a apăra țara și câte 2 sau 3 la școală...”

*Din petiția către prefectul județului Botoșani
a locuitorilor comunei Tg. Frumușica, 1907*

*

„... când a venit actualul arendaș pe moșie, noi am avut în satul Todireni 4000 oi, iar acum nu avem nici 300 oi, fiindcă ne-a luat câte trei rânduri de plată pentru o vară...”

*Din petiția către prefectul județului Botoșani
a locuitorilor din comuna Todireni,
din 26 februarie 1907*

*

„... pentru 1 falce de pământ care ne-o dă, ne obligă să-i lucrăm 40 de prăjini prașilă, 1 falce seceră, 1 falce de cărat (...). În cătunul nostru Hlipiceni au fost peste 2000 de oi când a venit (...), acum nu știm dacă sunt 200. Să ni se dea și nouă pământ...”

*Din petiția către prefectul județului Botoșani
al locuitorilor din comuna Todireni,
din 28 februarie 1907*

*

„...arendașul Fischer l-a scumpit enorm, așa că pentru falcea de pământ de cea mai proastă calitate, pe locul numit Valea Seacă, ne ia câte 50 lei falcea, iar imașul pentru vite pe care îl plăteam înainte de a veni Fischer câte 7 lei pentru una vacă și 15 lei perechea de boi, a ajuns la câte 15 lei vaca și 50 lei perechea de boi.”

*Din petiția către prefectul județului Botoșani
a locuitorilor din satul Zlătunoaia, comuna Lunca,
din 26 februarie 1907*

II. Flămânzi

„Marele suferind, care a învățat să rabde
și să muncească în tăcere pentru belșugul altora,
începe acum să se trezească din letargia sa.
Obiditul și împilatul țăran, pentru care nu se cheltuiesc
decât doar vorbe grele și cartușele pline,
adus la marginea răbdării sale, ridică fruntea.”

MIHAI GHEORGHIU BUJOR

„De mai bine de zece ani noi am îndurat mari încercări, persecuții și am fost speculați și tratați mai rău decât robii (...). Angajamentele nu se respectă niciodată după cum este scris pe hârtie și nouă ni se dă ca hrană (...) mămăligă de popușoi stricați, brânză roșie iute și cu viermi, curechi și castraveți împuțiți, din care cauză cea mai mare

parte dintre noi ne-am îmbolnăvit de pelagră. (...) Vitele noastre de asemenea niciodată nu au avut imasă suficient, ba chiar nici apă....”

*Din petiția către prefectul județului Botoșani
a locuitorilor comunei Flămânzi,
din februarie 1907*

*

„În ziua de 4 februarie, Gheorghe Gh. Constantinescu [n.n.- administratorul moșiei Flămânzi] s-a întâlnit la iarmarocul din Flămânzi cu mai mulți locuitori din comuna Frumușica cărora le-a spus că pe ziua de 8 februarie să se adune în ograda administrației moșiei Flămânzi pentru a face cu ei învoielile agricole pentru vara anului curent. (...) În noaptea de 7-8 februarie, le-a făcut cunoscut prin vătăjei și feciori boierești a se aduna pe ziua de 8 februarie (...). În ziua de 8 februarie s-au adunat la primăria comunei Flămânzi de dimineață 400-500 locuitori din comuna Flămânzi și o parte din comuna Copălău și alte sate ce cad pe teritoriul moșiei Flămânzi cu anexele ei. (...) Între orele 10-11 a trecut pe dinaintea primăriei Gh. Constantinescu, administratorul, cu trăsura la administrația moșiei; ajunși aici, după ora 12 p.m. li s-a comunicat că nu este aici, „ci a plecat la cumnatul său C. Ciornei, secretarul primăriei, la masă ...”; țăranii s-au sfătuit să-l aducă cu forța; pe la orele 13 și jumătate, Ciornei pleacă de acasă înspre primărie; locuitorii i-au spus să-l cheme; „sătenii erau foarte mulți adunați în drum, înaintea porții”; un locuitor s-a dus să-l cheme afară; apoi s-a dus un altul, care amenință că „dacă nu iese afară să vorbească cu ei îi devastează casa (n.n. – casa secretarului Ciornei) și îi dau foc”; Gh.Gh. Constantinescu a ieșit, spunând că va veni arendașul Fischer pentru a încheia învoielile; unii au ripostat, „că, dacă e administrator, pentru ce i-a chemat să stea flămânzi toată ziua”; unul din ei, Ioan Dumitru Dolhescu, l-a smucit de pe cerdac și apoi alții pentru a-l aduce cu forța la primărie (...) Ioan N. Dolhescu susține că Gh. Gh. Constantinescu l-a lovit pe dânsul cu o piatră în ochi (...). Grigore Th. Roman Grosu, Trifan Th. Roman Grosu și pe urmă cu toții l-au maltrat foarte grav cu bețele în cap (...) Gh.Gh. Constantinescu, având incapacitate de lucru 15 zile după certificatul medico-legal (...). După ce l-au maltrat pe Gh.Gh. Constantinescu, s-au dus o parte din ei în ograda administrației moșiei, pentru a-l găsi pe contabilul moșiei, pentru a trata cu d-sa și, negăsindu-l, au luat la goană pe doi evrei (...). Cancelaria moșiei n-au devastat-o (...). S-a cerut ajutorul armatei în ziua de 4 martie (...). Ni s-au trimis 2 escadroane de cavalerie în Hârlău; azi se află 1 batalion din Regimentul 13 „Ștefan cel Mare” în Hârlău, 1 escadron din Regimentul 8 Călărași la Deleni, 1 la Tg. Frumos, 50 vânători din batalionul 8 la Cristești, pentru a-i împiedica pe răzvrătiții din comuna Bălușeni ce voiau să vie la Cristești și 1 companie de 180 oameni în comunele Tudora și Poiana Lungă pentru a-i împiedica pe răzvrătiții din plasa Siret și județul Suceava ce încercau a răscula aceste două comune.”

*Din raportul către prefectul județului Botoșani
al inspectorului comunal al plășii Hîrlău, care
comunică rezultatele cercetărilor întreprinse
în urma telegramei lui Gh. Gh. Constantinescu.*

*

„Locuitorii erau agitați încă de prin luna noiembrie (...) pentru taxa de 5 lei pentru porumb și alte taxe ce le cred cu nedrept impuse. (...) M-am prezentat în ziua de 8 februarie la cancelaria moșiei, așteptând venirea locuitorilor în vederea muncilor agricole. (...) până la ora 12 nu a venit nimeni. (...). Am plecat de la cancelarie pentru a lua masa la secretarul comunal, dl. Ciernei. Între orele 14 au înconjurat casa vreo 400-500 oameni somându-mă să părăsesc casa ori de nu îi vor da foc. (...) am ieșit afară. (...) mulțimea a început să vocifereze la mine, luându-mă cu forța la primărie. (...) Ion Dolhescu, Grigore Roman și Trifan Roman au început a da cu ciomegele numai la cap. (...) Gh. Zamfirescu dându-mi așa de puternic până a început a curge sânge din rănilor ce le căpătaseră și din nas și din gură, câzând în același timp la pământ (...) Grație constituției mele sunt azi în viață (...) Sperăm că, în curând, nu vom mai fi în siguranță pe Șoseaua Națională Botoșani-Hârlău deoarece locuitorii au luat prea mult curaj (...) Locuitorii satelor ar fi buni – cu toată sălbăticia lor – (...) dacă nu ar exista otrava de cărturari, preoți și învățători (...), care prin poveștile lor ce dau sătenilor cu ocazia întâlnirilor de la Băncile Populare, în așa fel că li se făgăduiește pământ, ba la asemenea ocaziune se mai face și materialism, ceea ce-i îndeamnă la ciomag”.

*Din raportul către prefectul județului Botoșani
al lui Gh. Gh. Constantinescu, din 15 februarie 1907*

*

„Un număr de peste 100 locuitori, în frunte cu Grigore Țurcanu, s-au dus la casa vătavului Ion Mihai Dimitriu, i-au pus în vedere soției ca în timp de 8 ore vătavul să plece cu totul din sat, altfel îi vor da foc casei și pe el îl vor arde de viu.”

*Din raportul primarului M. Ionescu către
prefectul județului Botoșani, din 27 februarie 1907*

*

„Capii revoltei din localitate sunt Dumitru Lipciuc, Vasile Mursa, Gr. R. Grosu, Trifan R. Grosu, Costachi R. Grosu, Alecu Bursuc, Grigore P. Onofriesei, Gh. Zamfirescu, Gh. Th. Pitorac, Grigore Țurcanu și A. Ardeleanu, agent sanitar.”

*Din raportul secretarului Ion Dimitriu
- Flămânzi, din 8 martie 1907*

*

„Blăstămul greu ce ne zbuciumă sufletul să-i ajungă pe aceia ce ne-au îngreunat pe zi ce se scurge” (...)

*Din scrisoarea locuitorilor comunei
Flămânzi către prefect, din 9 martie 1907*

*

„De la Flămânzi,
în tot județul

În zilele de 7 și 8 au sosit în județul nostru, după multe cereri și stăruinți, regimentul 15 Războieni din Piatra Neamț și Regimentul 27 Infanterie din Bacău.”

*Din raportul către Ministerul de Interne al
prefectului județului Botoșani, martie 1907*

*

copii		satul
1. D-tru Corduneanu	3	Dorobanți
2. Costachi Popovici	2	Dorobanți
3. Leon Horceag	—	Dorobanți
4. Ion C. Mateiuc	5	Costești
5. D-tru Tănase	6	Costești
6. Iordache Crețu	5	Cișmea
7. Costache Petrea	5	Cișmea

Ajutorul de care au nevoie familiile lor: 1 vacă și 3 merțe popușoi.

*Tablou de nume și prenumele
victimelor rămase pe urma răscoalei
care a avut loc în luna martie 1907,
comuna Nicșeni, din 24 aprilie 1907*

*

„(...) Spiritele sunt liniștite, mai ales că patrurile militare în unire cu subsemnatul și șeful garnizoanei umblă în fiecare noapte prin sate spre a supraveghea mai de aproape spiritele”.

*Din adresa către prefectul județului
Botoșani a primarului comunei Ungureni,
plasa Târgului, din 22 martie 1907*

*

„Nu ni s-a făcut nici un spor la prețurile de muncă și nici o reducere la plata pământului.”

*Din petiția locuitorilor din satul Roșcani,
Comuna Fântânele, către prefectul județului
Botoșani, din 9 aprilie 1907*

*

„(...) De acea neliniște sunt cuprinși și locuitorii satului Costești, aceasta din cauză că dl. Avram Fischer, arendașul moșiei Curtești, nu se ține de condițiile stipulate prin proiectul de contract, așa că locuitorii au pierdut încrederea...”

*Din adresa Primăriei comunei Nicșeni,
către prefectul județului Botoșani,
din 22 martie 1907*

*

„(...) Și aici și-au exprimat îndoiala cum că guvernul va face toate cele spuse în manifestul său”.

— *Din adresa Parohiei Chiscovata,
comuna Poiana Lungă, către Protoierie,
din 24 martie 1907*

*

„(...) Dacă manifestul guvernului nu se va putea duce la îndeplinire, o nouă tulburare s-ar putea presupune lesne și încă cu mult mai puternică, de altă parte ei nefiind satisfăcuți cu făgăduielile de azi și care sunt făcute prin noi, ar prinde cea mai mare ură și cei dintâi am fi sacrificați noi (...) astăzi, țăranii s-ar mulțumi în cele din urmă cu orice propunere, dar nu înseamnă că s-a făcut liniște (...).

*Din raportul către Protoierie, al parohului
parohiei Corocăiești, comuna Fântânele,
din 24 martie 1907*

*

„(...) Liniștea începe a se restabili încet, afară de comuna Salcea, unde agitație ascunsă tot este.”

*Din raportul Parohiei Văratice,
comuna Dumbrăveni către Protoierie,
din 24 martie 1907*

Le district Botoșani a l'heure de la révolte de la classe paysane (Montage de documents inédits) (résumé)

La montage de face englobe des documents relatif à la situation sociale de la classe paysane vers et dans 1907 en localité comme: Orășeni, Nicșeni, Tg. Frumușica, Todireni, Zlătunoaia, Flămânzi, Copălău, Băloșeni, Tudora, Poiana Lungă, Dorobanți, Costești, Cișmea, Ungureni, Roșcani, Chiscovata, Corocăiești, Văratice.

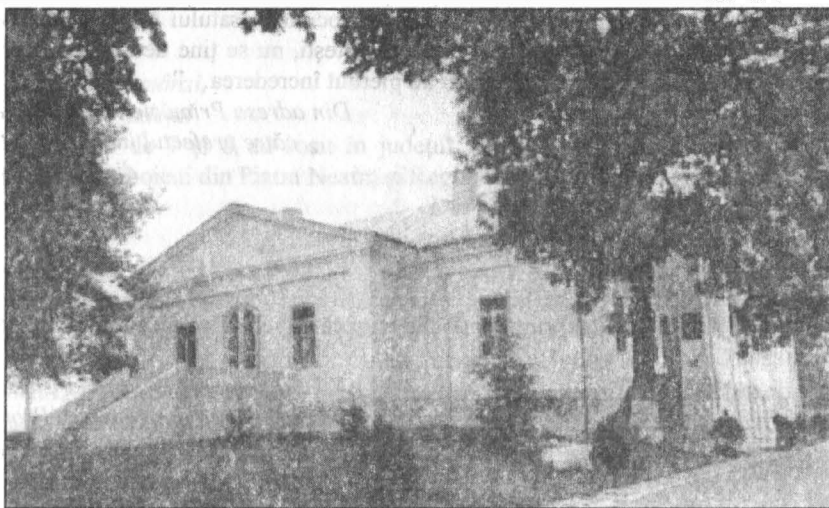


Fig. 1.a.



Fig. 1.b.

Fig. 1: a) Vechiul sediu al Muzeului „Răscoala țăranilor din 1907” din Flămânzi; b) Obeliscul ridicat în memoria țăranilor răsculați, din Flămânzi.

MEMORIA ANULUI 1907 REFLECTATĂ ÎN FILATELIE ȘI NUMISMATICĂ*

M. CORNACI**
I. SIMINICEANU***
C. CHIRICHEȘ****

Ultima mișcare socială de amploare a țărănimii din Europa, Răscoala din 1907 din România a fost o urmare directă a realităților social-politice și economice din regat la începutul secolului al XX-lea, a situației grele în care se afla țărănimea în continuă pauperizare, mereu supusă exploatării moșierilor și arendașilor și persecutată de o parte din autoritățile guvernamentale. La toate aceste stări de lucruri trebuie menționate consecințele crizei economice de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care au generat o serie de conflicte și contradicții ce au dus la declanșarea unor mișcări țărănești premergătoare (în anii 1888, 1899, 1904, 1906) răscoalei din 1907.

Nu este întâmplător faptul că tulburările au început la data de 8 februarie 1907 tocmai în localitatea Flămânzi (județul Botoșani), denumire ce întruchipa generic toate privațiunile și suferințele țărănimii. Tulburările au cuprins mare parte din județele Moldovei, iar după 10 martie 1907, unda de șoc a revoltei a ajuns în Muntenia, îndeosebi în județele Râmnicu-Sărat, Buzău, Teleorman, Vlașca, Olt și parțial Argeș, Dâmbovița și Prahova. Principalul focar al răscoalei din Oltenia a fost județul Dolj, ample proporții căpătând evenimentele violente din județele Mehedinți și Romanați.

În lupta lor pentru dreptate socială, țărani au adresat petiții, au distrus registrele de proprietate, au incendiat conace, au ridicat unele puncte de rezistență întărite, au distrus căi de comunicații, guvernul conservator fiind nevoit să-și dea demisia. Noul guvern condus de D.A. Sturdza a luat măsuri de reprimare violentă a răscoalei, numărul victimelor fiind greu de precizat. I.I.C. Brătianu declara în Parlament că fuseseră uciși 419 țărani; zările socialiste anunțau 11.000; Regele Carol I spunea ambasadorului englez: "mai multe mii". Prin proporțiile și intensitatea ei, răscoala țăranilor din 1907 a scos în evidență necesitatea înlăturării rămășițelor relațiilor feudale din agricultura

* Articol inedit.

** Secretarul Secției Botoșani a S.N.R.

*** Președintele Secției Botoșani a S.N.R.

**** Vice-președintele Secției Botoșani a S.N.R.

României și a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi țărănești¹.

Parte din aceste evenimente sunt oglindite în filatelia și numismatica românească, în special prin emisiuni comemorative de mărci poștale, medalii, plachete, insigne cât și editarea unor plicuri și stampile ocazionale sau publicitare, a unor întreguri poștale și cărți poștale ilustrate.

Dintre emisiunile directe, menționăm:

În anul 1957, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la răscoala țărănească a fost editată o marcă² poștală cu nominalul de 55 bani, reproducând cunoscutul tablou “1907” de Octav Băncilă. (C.M.P.R. 1701; L.P. 426) – (poz. 1).



Poz. 1



Poz. 2

Comemorarea din anul 1967 este marcată prin editarea unei serii³ de mărci poștale policrome formată din două valori (C.M.P.R. 2687-2688; L.P. 648), din care cea cu nominalul de 40 bani reproduce tabloul “1907” de Octav Băncilă, iar cea cu nominalul de 1,55 lei, tabloul “La împărțitul porumbului” de Ștefan Luchian.

Seria (poz. 2) este completată de un plic (poz. 3) și o reușită ștampilă “prima zi”.

Nu este lipsit de importanță faptul semnificativ că cei doi pictori, fii ai ținuturilor botoșănene, au simțit nevoia ca în opera lor să ilustreze momentul “1907”, ce a rămas în artele vizuale ca opere reprezentative pentru întreaga perioadă conflictuală dintre țărani și moșieri, în dorința lucrătorilor pământului de a elimina rămășițele relațiilor de tip feudal din agricultura României.

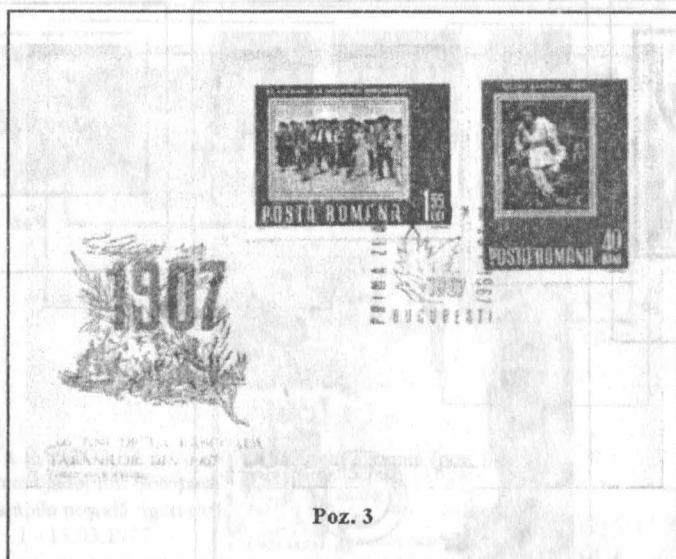
“60 ANI DE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907” - plicul “Prima zi a emisiunii” (F.D.C.)

Literatura de specialitate nu menționează tirajul acestui F.D.C.

¹ Vezi Gh. Platon, *Relații agrare – Mișcări sociale (1878-1918)*, în *Istoria Românilor*, vol VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, coord. acad. Gh. Platon, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 83-103.

² Emisiunea în tiraj de 2.000.000 exemplare machetată de ȘT. ZAINEA și pusă în circulație la 28 februarie 1957, fără First Day Cover (F.D.C.).

³ Emisiune în tiraj de 200.000 serii, machetată de I. DUMITRANA și pusă la circulație la 20 mai 1967.



Poz. 3

În anul 1987 a fost editată emisiunea **"80 de ani de la marea răsccoală a țăranilor din România"**. Marca poștală⁴ cu nominalul de 2 L (poz. 4) redă țăranii răsculați pe un fundal "aprins" cu înscrisul în culoare roșie "1907" (C.M.P.R. 4516; L.P. 1178). Emisiunea este completată de plicul "prima zi a emisiunii" (F.D.C.) în tiraj de 125 exemplare.

Ilustrata maximă⁵ are ca suport C.P.I. "Monumentul 1907" din Buzău (autor C. MEDREA).

În filatelia românească sunt editate și alte emisiuni care, deși prin momentul ce și-l propun a fi marcat pare distant de subiectul supus acestei scurte prezentări, au în conținutul seriei valori cu trimitere sau amintind de răcoala din 1907.

Astfel în seria⁶ **"Centenarul nașterii lui I.L. Caragiale"** din 28 ianuarie 1952, atât marca de 20 bani (supratipar pe 11 lei, roșu) (C.M.P.R. 1356; L.P. 293), cât și cea de 55 bani, din emisiunea **"Centenarul nașterii lui I.L. Caragiale"** din 6 aprilie 1952⁷ (C.M.P.R. 1435; L.P. 321) reproduc coperta lucrării marelui dramaturg: "1907, din primăvară până-n toamnă. Câteva note", precum și tabloul "1907" de Octav Băncilă (poz. 6) dedicate aceluiași eveniment.

⁴ Emisiune în tiraj de 500.000 exemplare, machetată de M. MĂNESCU, pusă în circulație la 30 mai 1987.

⁵ Tiraj de 100 exemplare, realizat de colecționarul HORIA BLĂNARU din Buzău.

⁶ Emisiune în tiraj de 4.000.000 scrii, machetată de O. ADLER. Aceste mărci poștale (C.M.P.R. 1356+1358) erau pregătite spre a fi emise la centenarul nașterii I.L. Caragiale din 30 ianuarie 1952. Intervenind reforma bănească (20 L vechi = 1 L nou) primele 3 valori au fost supratipărite și puse în circulație în ziua reformei, înlocuind mărcile demonetizate, scoase din circulație.

⁷ Emisiune în tiraj de 1.000.000 scrii după desenele lui O. ADLER identice cu cele de la numerele 1356+1358, dar fără supratipar.



Poz. 4



Poz. 5



Poz. 6

În mod asemănător, în seria "**Sculpturi românești**"⁸ din 16 februarie 1961 este inclusă marca poștală cu nominalul de 55 bani (C.M.P.R. 2037; L.P. 513) care reproduce sculptura "Răscoala din 1907" de MAC CONSTANTINESCU (poz. 7).

Figura sugestivă a țăranului preluată din tabloul "1907" a lui Octav Băncilă apare și pe marca poștală cu nominalul de 55 bani, redând stema județului Botoșani (poz. 8), din emisiunea "Uzuale - Stemele Județelor"⁹ din R.S.R., partea I" (C.M.P.R. 3576; L.P. 928)¹⁰.

În primul cartier al scutului, în câmp roșu, un țăran de argint cu capul descoperit și desculț, aleargă spre **senestra**; în al patrulea cartier, în câmp roșu, o coasă¹¹ de argint este intersectată de un snop de grâu de aur, care subliniază semnificația agricolă a acestui ținut.

⁸ Emisiune în tiraj de 3.000.000 serii complete machetate de N. GRANT și I. DRUGA (fără F.D.C.).

⁹ Instituite prin Decretul nr. 503 din 16.12.1970 de Consiliul de Stat al R.S.R. Vechile steme elaborate între 1922-1936 nu au mai fost folosite după anul 1948. Aprobate prin Decretul nr. 302 din 25.07.1972 al Consiliului de Stat al R.S.R., publicat în Buletinul Oficial al R.S.R. VIII-1972 nr. 127/16 noiembrie partea I pp. 1022-1035.

¹⁰ Emisiune în tiraj de 1.000.000 serii pusă în circulație la 20.12.1976. Încadrament I. DUMITRANA. Fiecare marcă din seria de 15 valori, imprimată în coli de 50 exemplare.

¹¹ Începând cu stema mare domnească din 1817 a lui SCARLAT CALLIMACHI - ținutul Botoșanilor a fost reprezentat ca simbol printr-o coasă cu lama la dextera, așezată pe o terasă cu vegetație. Această reprezentare rămâne neschimbată pe sigiliul din 1819 al lui MIHAI ȘUTU, pe cel din 1837 al lui MIHAI STURDZA cât și pe litografiile din 1859 a lui ALEX. ASACHI și a lui PARTENIE din 1860.



Poz. 7



Poz. 8

"70 ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907" - ilustrată maximă (poz. 9)

Obeliscul cu stema județului Botoșani
Obliterat cu ștampila poștală figurativă
6800 Botoșani - 1 - 13.03.1977



Poz. 10



Poz. 9

"75 ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907" - ilustrată maximă
(poz. 10)

Flămânzi. Obeliscul "1907"

Ștampilă ocazională publicitară

6840 Flămânzi Jud. Botoșani - 21.02.1982 - tuș negru

Arhitect. M. TULBURE

Sculptor FL. CALAFETEANU

"75 ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907" - ilustrată maximă
(poz. 11)

"1907" - pictură de Octav Băncilă

Obliterat cu ștampilă poștală figurativă

6800 Botoșani - I - 21.02.1982 - tuș negru



CĂRȚI POȘTALE ILUSTRATE (C.P.I.)

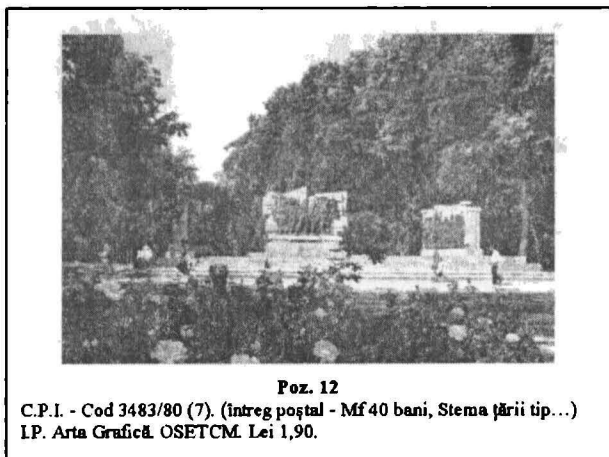
BOTOȘANI

GAVRIL COVALSCHI - ANSAMBLUL MONUMENTAL ÎNCHINAT ȚĂRĂNIMII
(poz. 12÷14)

Artistul a câștigat concursul organizat în anul 1957.

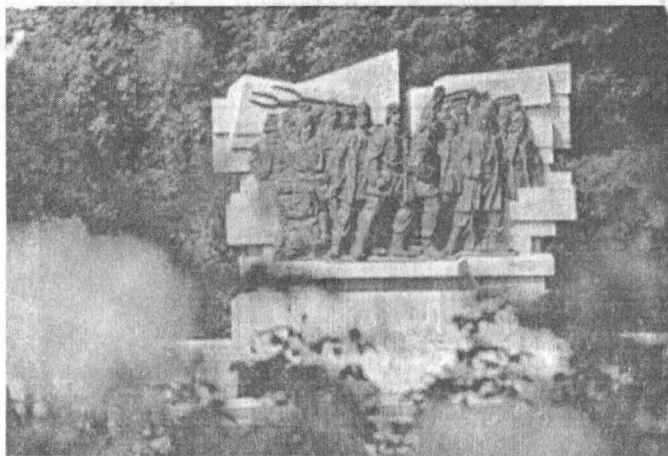
Macheta acestui triptic monumental a fost păstrată la Muzeul "Răscoalei țăranilor din 1907" din Flămânzi.

Monumentul montat pe soclu a fost dezvelit în anul 1979.



Poz. 12

C.P.I. - Cod 3483/80 (7). (Întreg poștal - Mf 40 bani, Stema țării tip...)
LP. Arta Grafică OSETCM. Lei 1,90.



Poz. 13

C.P.I. - EST 10337.

Editura Sport Turism. Foto I. Petcu. Lei 1,50.



Poz. 14

C.P.I. - 17949.

I.P. Sibiu. Editura Meridiane. Foto I. Petcu. Lei 1,50.

FLĂMÂNZI (JUDEȚUL BOTOȘANI)

MUZEUL "RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907" (poz. 15÷16)

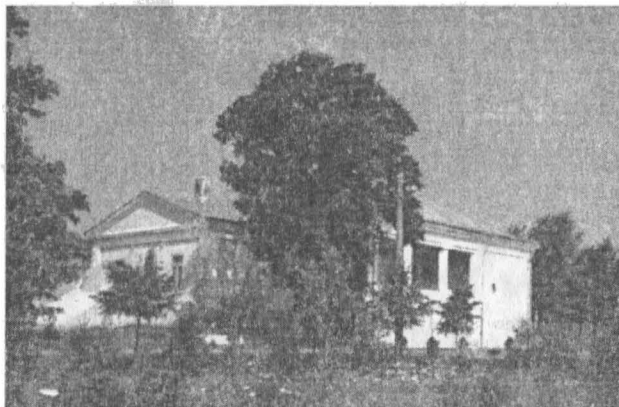
Muzeul a fost pus în circuitul public la data de 22 aprilie 1972 și a funcționat până la 20 octombrie 1981 când a fost distrus de un incendiu.



Poz. 15

C.P.I. - 9174

I.P. Sibiu. Editura Meridiane. Foto C. Vladu. Lei 1,50.



Poz. 16

C.P.I. - 9175

I.P. Sibiu. Editura Meridiane. Foto C. Vladu. Lei 1,50.

Poz. 17



Flămânzi 22 aprilie 1972

Deschiderea oficială a Muzeului "Răscoalei țăranilor din 1907"
(În prim plan, alături de vorbitor, prof. Șt. Cervatiuc organizatorul
colecției expuse)

PLICURI ȘI ȘTAMPILE OCAZIONALE (poz. 17÷27)

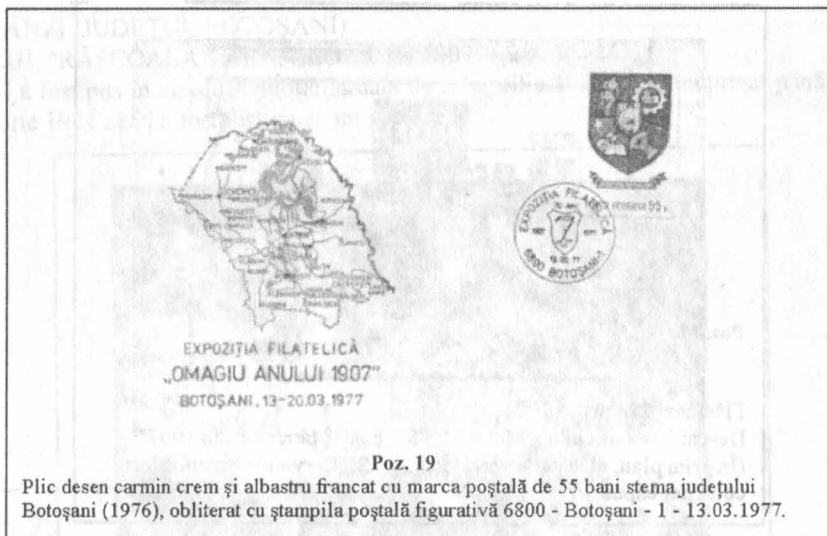
EXPOZIȚIA FILATELICĂ "OMAGIU ANULUI 1907"

Botoșani - Flămânzi 13÷20.03.1977



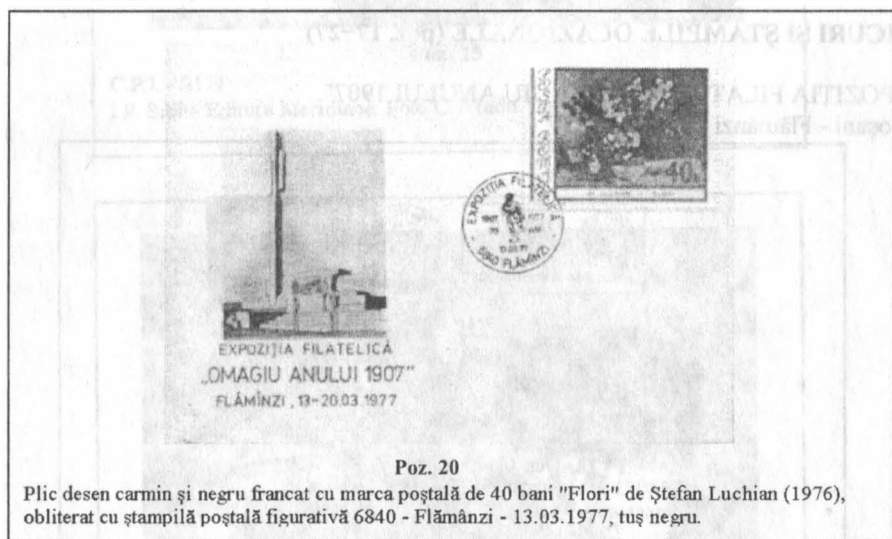
Poz. 18

Plie desen carmin și negru, francat cu marca de 55 bani "Îmorteale" de Ștefan Luchian (1976),
obliterat cu ștampilă poștală publicitară 6800 - Botoșani - 1 - 13.03.1977 - tuș negru.



Poz. 19

Plic desen carmin crem și albastru francat cu marca poștală de 55 bani stema județului Botoșani (1976), oblitterat cu ștampilă poștală figurativă 6800 - Botoșani - 1 - 13.03.1977.



Poz. 20

Plic desen carmin și negru francat cu marca poștală de 40 bani "Flori" de Ștefan Luchian (1976), oblitterat cu ștampilă poștală figurativă 6840 - Flămânzi - 13.03.1977, tuș negru.



POȘTA ROMÂNĂ 55



EXPOZIȚIA FILATELICĂ
„OMAGIU ANULUI 1907”
FLĂMÂNZI, 13-20.03.1977

Poz. 21

Plic desen carmin și crem francat cu marca poștală de 55 bani "Car cu boi" de Nicolae Grigorescu (1977), obliterated cu ștampila poștală publicitară 6840 - Flămânzi - 13.03.1977, tuș negru (Tiraj 500 seturi numerotate)

BOTOȘANI

COMPLEXUL MONUMENTAL ÎNCHINAT ȚĂRĂNIMII



„COMPLEXUL MONUMENTAL
ÎNCHINAT ȚĂRĂNIMII”
BOTOȘANI 1978

Poz. 22

Plic reprezentând imaginea integrală a ansamblului, desen negru, francat cu marca poștală de 55 bani stema județului Botoșani, obliterated cu ștampila poștală figurativă 6800 - Botoșani - 1 - 29.10.1978, tuș negru.



Poz. 23

Plic reprezentând placa din partea stângă a ansamblului (privind din față).
Celelalte caracteristici sunt identice.



Poz. 24

Plic reprezentând placă din centrul ansamblului.
Celelalte caracteristici sunt identice.



Poz. 25

Plic reprezentând placa din partea dreaptă a ansamblului. Celelalte caracteristici sunt identice. În partea dreaptă, inferior, identificăm înscris numele autorului - COVALSCHI.

BOTOȘANI-FLĂMÂNZI

75 DE ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907

EXPOZIȚIA REPUBLICANĂ DE FILATELIE TEMATICĂ ANGAJATĂ

Botoșani 21÷28.02.1982



Poz. 26

Plic în imagine sepia și roșu reproducând tabloul "După răscăală" al pictorului N. Mantu (1871-1957), frangat cu marca poștală de 55 bani, stema județului Botoșani, obliterat cu ștampila poștală figurativă 6800 - Botoșani - 121.02.1982, tuș negru.



Poz. 27

Plic în imagine cenușiu și roșu reproducând basorelieful de pe obeliscul "1907" de la Flămânzi, francat cu aceeași marcă, obliterated cu ștampila poștală publicitară 6840 - Flămânzi - jud. Botoșani - 21.02.1982, tuș negru.
(Tot atunci s-a sărbătorit *20 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii*, fiind emise 3 plicuri și o ștampilă publicitară).

FLĂMÂNZI (JUDEȚUL BOTOȘANI) 90 DE ANI DE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR 1907-1997



Poz. 28

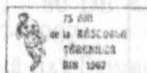
Plic francat cu marca poștală de 2 lei din emisiunea *80 DE ANI DE LA MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN ROMÂNIA (?)*, obliterated cu ștampila poștală de zi Flămânzi 21.03.1997.



Poz. 29

Plic ocazional realizat de prof. ȘTEFAN NICOLAU, președinte al A.F. Botoșani.
Tiraj 100 exemplare.

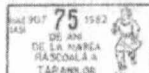
ALTE ȘTAMPILE PUBLICITARE (MARCOFILIE)



1277 - Moșatei - 21.02.1982
1225 - Băilești - 21.02.1982



2000 - Ploiești - tranzit - 31.03.1982



0200 - Târgoviște 1 - OEP. - 22.02.1982



5300 - Focșani - 21.03.1982



5727 - Pașcani 2 - jud. Iași - 01.03.1982



6800 - Botoșani - 1 - 22.02.1982

ÎNTREGURI POȘTALE (PLICURI) (poz. 30÷35)

1982 - 75 DE ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907

comanda 15001


marcă fixă figurativă 2 L/2,45 L albastru deschis

4923 - cod 0013 - București - Monumentul "Răscola din 1907"

4924 - cod 0019 - Botoșani - Ansamblul monumental închinat țărănimii

4925 - cod 0020 - Buzău - Monumentul dedicat memoriei țăranilor căzuți în 1907

75 ANI DE LA RASCOALA DIN 1907



BOȘOIAN - Monumentul memorial din 1907

Destinatar: _____

Strada: _____ Nr: _____


Oras: _____ Județ: _____ Stat: _____

Bestionar: _____

Cod: _____ Localitate: _____

Poz. 36

75 ANI DE LA RASCOALA DIN 1907



BOȘOIAN - Monumentul memorial din 1907

Destinatar: _____

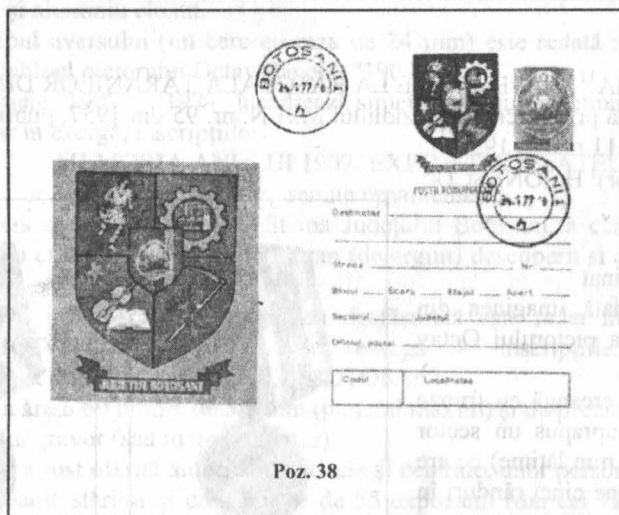
Strada: _____ Nr: _____

Oras: _____ Județ: _____ Stat: _____

Bestionar: _____

Cod: _____ Localitate: _____

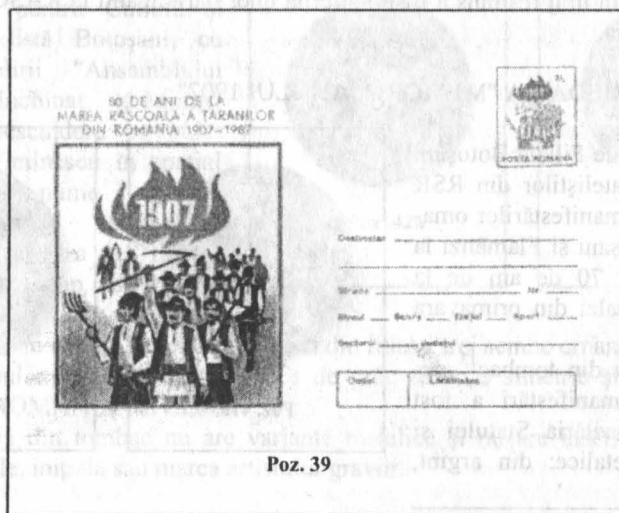
Poz. 37



1987 - 80 DE ANI DE LA MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN ROMÂNIA
1907÷1987

marcă fixă figurativă 2 L/2,45 L albastru

5778 - cod 0108 - "1907" Țărani răsculați



MEDALII

1957 - MEDALIA¹² "50 DE ANI DE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907"

Instituită prin Decretul prezidiului M.A.N. nr. 95 din 1957, publicat în Buletinul Oficial nr. 9 din 11 martie 1957.

- autor (gravor): H. IONESCU
- ø 30, 5 mm
- ≠ = 2,2 mm
- tombac platinat

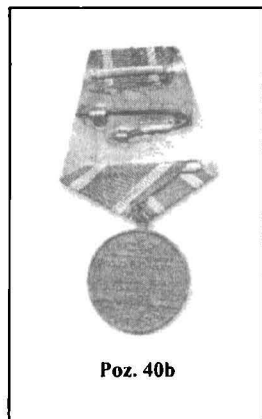
Avers: este redată imaginea din tabloul "1907" a pictorului Octav Băncilă.

Revers: peste o creangă cu frunze de stejar este suprapus un sector orizontal (de 15 mm lățime) ce are inclusă legenda pe cinci rânduri în excizie:

"50 / DE ANI / DE LA
RĂSCOALA / ȚĂRANILOR DIN
/ 1907"



Poz. 40a



Poz. 40b

Două spine de grâu încadrează ornamental și sugestiv nr. 50.

Panglica de culoare roșie cu două dungi galbene (de 3 mm) spre margine este întinsă pe un suport metalic din alamă prevăzut cu sistem de prindere.

Editată în tiraj restrâns a fost conferită unor participanți la RĂSCOALĂ și unor urmași ai acestora.

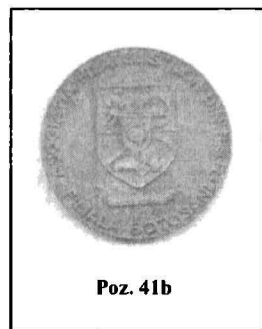
1977 - MEDALIA "MEMORIA ANULUI 1907"

Editată de Filiala Botoșani a Asociației Filateliștilor din RSR organizatoare a manifestărilor omagiale de la Botoșani și Flamânzi la împlinirea celor 70 de ani de la izbucnirea răscoalei din primavara anului 1907.

Medalia din tombac¹³ dedicată acestor manifestări a fost realizată la Monetăria Statului și are variante metalice: din argint,



Poz. 41a



Poz. 41b

¹² Piesă din metal, de obicei cu avers și revers, purtând inscripții sau basoreliefuri, emise în cinstea unei personalități sau în amintirea unei acțiuni glorioase.

¹³ Aliaj din cupru și zinc, în a cărui componență cupru deține raportul peste 80%.

tombac argintat și aluminiu eloxat.

În câmpul aversului (un cerc cu raza de 24 mm) este redată scena din timpul rășcoalei, după tabloul pictorului Octav Băncilă "1907".

Milesimele "1907" - "1977" încadrează simetric țăranul în acțiune.

Circular în exergă, inscripțiile:

MEMORIA ANULUI 1907/ EXPOZIȚIA FILATELICĂ

(între semne ornamentale)

Pe revers este redată central, Stema Județului Botoșani, a cărei scut scartelat prezintă în primul cartier (cîmp roșu), un țăran (de argint) descoperit și desculț, alergând spre **senestra**.

În partea inferioară, pe o panglică desfășurată este redat în excizie textul: "JUDEȚUL BOTOȘANI". Circular, în exergă - inscripțiile: ASOCIAȚIA FILATELIȘTILOR DIN R.S.R. / FILIALA BOTOȘANI.

Medalia are \varnothing 60 mm, \neq de 5,5 mm (punctul maxim) și nu prezintă inscripționate inițialele artistului gravor (sau marca de autor).

Medalia a fost oferită autorităților locale și centrale, unor personalități implicate în organizarea manifestărilor și unui număr de 55 expozanți (din cei 72) participanți în competiția expoziției organizate.

Tiraj total 400 exemplare.

1979 - MEDALIA "ANSAMBLULUI MONUMENTAL ÎNCHINAT ȚĂRĂNIMII" (GAVRIL COVALSCHI)

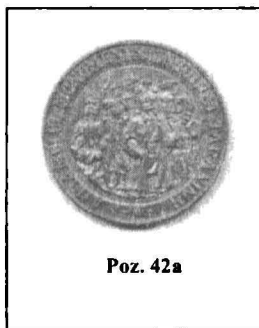
Medalie editată de Comitetul Județean pentru Cultură și Educație Socialistă Botoșani, cu prilejul dezvelirii "Ansamblului monumental închinat țărănimii" amplasat cu deschidere pe bulevardul Mihai Eminescu în spațiul parcului cu același nume.

În câmpul central al aversului (cerc cu raza de 21 mm) este redat un grup de țărani răsculați¹⁴.

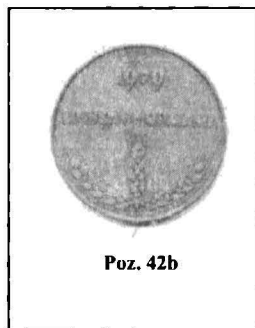
Circular în exergă, este dispus textul din titlu și trei semne ornamentale.

Reversul medaliei redă trei spice de grâu dispuse simetric și textul: "1979 / BOTOȘANI - ROMÂNIA" în excizie.

Medalia din tombac nu are variante metalice și nu are inscripționat conform uzanțelor numele, inițiala sau marca artistului gravor.



Poz. 42a



Poz. 42b

¹⁴ Segmentul din partea dreaptă al corpului central al ansamblului monumental.

Are dimensiunile de \varnothing 60,3 mm, \neq 5 mm și prezintă margine de protecție pentru ambele fețe. Din literatura de specialitate și alte surse de informare nu putem preciza tirajul, dar se poate aprecia că acesta a fost limitat față de alte emisiuni.

1982 - PLACHETA "75 DE ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907"
(G. COVALSCHI; CONSTANTIN DUMITRESCU; I.D.)

Împlinirea a 75 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907 a declanșat la Botoșani, Flămânzi și în alte localități din județ, un ciclu de manifestări ce s-au constituit ca un omagiu adus spiritului de jertfă cu care masele țărănimii s-au ridicat la luptă pentru drepturile și libertățile lor sociale.

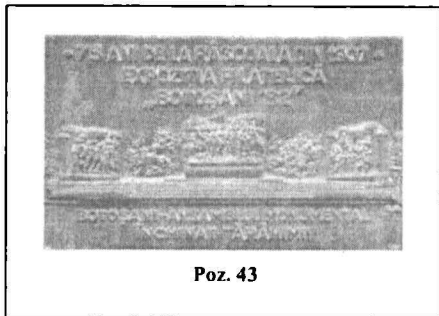
Punctul central al manifestărilor dedicate acestei aniversări l-a constituit organizarea la Botoșani în intervalul 21-28 februarie 1982 a **Expoziției republicane de filatelie tematică angajată "75 ani de la răscoala din 1907"**, ocazie cu care s-au editat mai multe materiale filatelice și o plachetă metalică.

Placheta, de format dreptunghiular cu dimensiunile de 101/60 mm, redă în partea centrală a feței de expunere **Ansamblul¹⁵ monumental închinat țărănimii** dezvelit în 1979.

În partea superioară, pe trei rânduri orizontale este redat textul: "75 ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907 / EXPOZIȚIA FILATELICĂ / "BOTOȘANI '82". În partea inferioară, pe două rânduri este dispus textul: "BOTOȘANI - ANSAMBLUL MONUMENTAL / ÎNCHINAT ȚĂRĂNIMII". La stânga, în incizie (I.D.) și la dreapta în excizie (C.D.) sunt redate inițialele artiștilor gravori.

Placheta din tombac, cu variante metalice din aluminiu eloxat galben și alb a fost realizată la Monetăria Statului în tiraj total de 300 exemplare.

A fost oferită de organizatori oficialităților locale, unor personalități culturale și unui număr de 75de expozanți din întreaga țară.



Poz. 43

¹⁵ Este format din trei corpuri sculpturale dispuse pe o platformă cu dimensiunile de 23/25 m. ansamblul cu suportul din piatră susține cele trei compoziții turnate în bronz: Corpul din stânga redă un grup de țărani implicați cu îndeletnicirile lor de bază, corpul central prezintă un grup de țărani revoltați (1907), iar cel din dreapta sugerând prin grupul de țărani expus creatorii și păstrătorii unei culturi și tradiții de mare originalitate. Compozițiile turnate în bronz au dimensiuni de 2,5+3 m înălțime pentru corpurile laterale și de 3,5+4 m pentru cel central. Lățimea suporturilor este de 6 m. Toate cele trei corpuri turnate în bronz au inscripționat în partea dreaptă inferior numele sculptorului COVALSCHI. Vezi și Gavril Lavric, *Centenarul răscoalei*, în "M.I.", XL1, s.n., n-r 5 (482)/mai 2007, București, p. 61.

2007 - MEDALIA CETENARUL RĂSCOALEI DIN 1907

Inițiată și editată de Consiliul Local și Primăria Orașului Flămânzi la împlinirea unui secol de la izbucnirea rășcoalei din februarie 1907, când masele largi de țărani prin atitudinea și acțiunile lor au determinat în final înlăturarea relațiilor de tip feudal din agricultura României.

Corpul medaliei este din otel-inox (\varnothing 50 mm)

încăstrat într-un suport roșiatic (cupru ?) având ca reprezentare pe avers și revers două cununi de frunze de lauri strânse simetric de o panglică.

Câmpul aversului este dominat de țărănul răsculat, reluat după tabloul "1907" al pictorului Octav Băncilă, intersectat în partea inferioară de milesimele 1907-2007.

Circular, este dispus textul:

FLĂMÂNZI / UN SECOL DE DEMNITATE / 10-11 FEBRUARIE

Reversul medaliei redă central harta localității "FLAMÂNZI" și circular este evidențiat editorul:

CONSILIUL LOCAL FLĂMÂNZI / PRIMĂRIA FLĂMÂNZI

Reprezentările și textele de pe ambele fețe sunt de culoare albă.

Medalia cu \varnothing 66 mm, \neq 3 mm este realizată prin intermediul firmei S.C. BOARDMEDIA SRL Botoșani într-un tiraj de 100 exemplare.

Protejată într-o casetă specială, a fost oferită de editor, celor cu diferite merite.

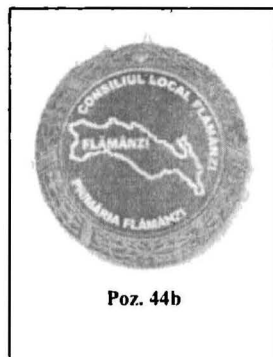
2007 - MEDALIA CELUI DE AL XXIII-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE ȘI RETROLOGIE AGRARĂ (V. MUNTEANU; C. DUMITRESCU)

Al XXIII-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară s-a desfășurat la Bacău în zilele de 23-25 august 2007. Manifestarea științifică a reunit peste 150 de participanți din România și Republica Moldova.

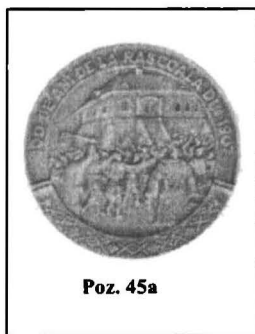
Medalia editată de organizatori pentru a marca acest moment deosebit, prezintă în centrul reversului (pe un spațiu generat de $r = 24$ mm) un grup de



Poz. 44a



Poz. 44b



Poz. 45a



Poz. 45b

țărani revoltați în fața unui conac boieresc. Realizatorii acestei scene de protest au folosit drept sursă de inspirație o gravură de epocă, publicată în presa vremii.

În exergă, pe un segment circular, este inscripționat în excizie textul: “100 DE ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907”. Segmentul circular inferior este împodobit cu motive ornamentale. În zona de separație a celor două segmente (partea dreaptă) se distinge în excizie inițialele artistului gravor (C.D.). Aversul medaliei prezintă central (pe un spațiu generat de $r = 22,5$ mm) imaginea unui segment al satului românesc contemporan și un detaliu de sculptură în lemn, reprezentativ pentru arta acestei tradiționale îndeletniciri populare.

Într-un medalion ($\varnothing 15$ mm) plasat în partea superioară spre a domina întreaga reprezentare este redată efigia zeiței CERES¹⁶, simbolul societății de istorie și retrologie agrară. Circular, în exergă, este redat textul din titlu și localitatea ce a găzduit manifestarea științifică, Bacău. Inferior, în terasă și sub, pe patru rânduri orizontale, este dispus în excizie, textul: “SATUL ROMÂNESC ÎN / CONTEXT EUROPEAN / 23-25 AUGUST / 2007”.

La stânga și la dreapta, pe un segment circular (1,7 mm lățime) sunt inscripționate în incizie ($h = 0,5 \div 0,8$ mm) numele celor ce au conceput și realizat această frumoasă medalie, evidențiați sub titlu. Medalia cu $\varnothing 60$ mm, $\neq 5,5$ mm a fost realizată la R.A. Monetăria Statului București, într-un tiraj de 200 exemplare. A fost oferită participanților în casete speciale.

BIBLIOGRAFIE:

- "Buletinul Oficial al M.A.N. a R.P.R.", nr. 9/11.03.1957.
- *Catalogul Expoziției republicane de filatelie tematică angajată "75 ani de la Răscoala din 1907"*, Botoșani, 21-28.02.1982.
- Cernovodeanu, Dan, Mănescu, Ion N., *Noile steme ale județelor și municipiilor din R.S.R.: studiu heraldic*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1974, pp. 96-99.
- *Dicționar enciclopedic*, vol. IV (L-N), București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 336.
- Dogaru, Maria, *Aspirația poporului român spre unitate și independență, oglindită în simbol heraldic. Album heraldic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 225.
- Dragomir, Kiriace, Surupășeanu, A., *Catalogul mărcilor poștale românești '74*, București, 1975.
- Ievreinov, Alexandru, Iliescu, Octavian, Curdov, Nicolae, Duțu, Maria, *Medalii privitoare la istoria românilor. Repertoriu cronologic 1551-1998*, București, 1999.

¹⁶ În mitologia romană – Zeița grâului și a recoltelor, fiica lui Saturn și a Cibelei. Identificată cu Demeter în mitologia greacă. Romanii o serbau în festivalurile “Ludi Cereris” sau “Cercalia” între 12-19 aprilie (Ovidius, Fasti IV - 392-)

- Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983, p. 131.
- Lavric, Gavril, *Centenarul răscoalei*, în: "M.I.", XLI, s.n., nr. 5 (482)/mai 2007, București, p. 61.
- Revista "Filatelia", nr. 5 (312), 1982, București, p. 8.
- Scorpan, Costin, *Istoria României. Enciclopedie*, București, Editura Nemira, 1997, p. 531.
- Spineanu, Corneliu, Hamaj, A., Vasiliu, D., *Catalogul mărcilor poștale românești 1858-1984*, București, 1985.
- Tudor, Gheorghe, *Catalogul întregurilor poștale românești*, vol. III, *Plicuri 1905-1997*, pp. 146,172.

The Memory of 1907 reflected in Philately and Numismatics (Summary)

In this article the authors presented the echo's of the uprising revolt from 1907 in philately and the numismatics in materials published during 1957-2007 (anniversaries, occasional and special editions). There were presented a number of seven postale marks, four postale wholes; twelve occasional envelopes; a F.D.E. (first day cover); five postale pictorial books; four maximum postale pictoriale books; six publicity stamps; four medals and a plaquette having as a central theme;

The great peasant uprising (revolt) from 1907 started in Flămânzi, jud. Botoșani.

SECȚIUNEA A III-A

RĂZBOAIELE MONDIALE ȘI ROMÂNIA: VICTORII, EROI, MEMORIALIȘTI, DIPLOMAȚI, ATITUDINI

90 DE ANI DE LA BĂTĂLIILE PURTATE DE ARMATA ROMÂNĂ ÎN VARA ANULUI 1917.

TRIUNGHIUL DE FOC: MĂRĂȘTI, MĂRĂȘEȘTI, OITUZ*

IOAN FETCU**

Așa cum se cunoaște, Primul război mondial a izbucnit la 15 iulie 1914, ca urmare a atacării Serbiei de către Austro-Ungaria. Declanșarea lui a surprins oarecum cercurile politice din țara noastră, care, deși considerau că marea conflagrație nu putea fi evitată, nu credeau într-o precipitare așa de rapidă a evenimentelor. Țara noastră deținea sub raport politic, dar mai ales strategic, poziții atât de importante încât, chiar din momentul izbucnirii războiului părțile beligerante s-au întrecut în a face României tot felul de promisiuni, în unele cazuri mergând chiar la presiuni și amenințări. În fața acestei situații, cercurile guvernante din țara noastră, în ciuda atitudinii filogermane a regelui Carol I, s-au decis să adopte și să mențină o stare de neutralitate, mai ales că România nici nu era pregătită a intra în vâlvățiile războiului.

Durata neutralității a fost de doi ani, după care, la 4 august 1916, au fost semnate, la București, tratatul de alianță și convenția militară dintre România, pe de o parte, și Rusia, Marea Britanie, Franța și Italia, pe de altă parte. Principalele prevederi ale tratatului se refereau la linia viitoarelor granițe ale României și la garantarea drepturilor de a participa la conferința de pace alături de aliați¹. Prin convenția militară *a fost fixată data intrării României în război* (15 august 1916) și s-au consemnat o serie de obligații ce reveneau, sub aspect militar, aliaților. Astfel, comandamentul rus se obliga să acționeze „*deosebit de energic pe întreg frontul oriental*”² și în special, în Bucovina, să trimită în Dobrogea un corp de armată; ceilalți aliați trebuiau să preceadă cu opt zile intrarea României în război printr-o „*ofensivă fermă*” a armatelor de la Salonic; de asemenea, aliații se obligau să procure armatei noastre muniția și materialele de război, echipament, medicamente și subzistențe în cantități corespunzătoare.

Chiar de la începutul intrării sale în război, situația României a fost grea: armata, cu tarele ei, a fost obligată să lupte pe două fronturi (totalizând peste 1600 km, în timp ce

* Articol inedit.

** Colonel pensionar, Botoșani.

¹ 1918 la români, vol. I, București, p. 766.

² Idem.

armata rusă avea 1100 km) și fără ca aliații să-și îndeplinească în totalitate angajamentele asumate.

Intrarea României în război a fost determinată de interese superioare ale națiunii noastre. Așa cum declara Barbu Ștefănescu Delavrancea : „*Noi nu am intrat în haosul acestui măcel pentru cucerire, ci pentru dezrobire. Noi nu vrem ce nu este al nostru, ci vrem unirea cu frații noștri din Ardeal, din Banat și din Bucovina*”³. La rândul său, marele istoric Nicolae Iorga, aprecia intrarea României în război ca pe „*un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gândit*”⁴. Năzuințele legitime ale românilor au fost cunoscute și chiar sprijinite. În acest sens s-au angajat personalități românești de primă mărime: N. Iorga, V. Pârvan, Gh. Brătianu, C. Giurescu și alții care au scris în limbi de circulație europeană numeroase articole, studii și cărți pentru ca opinia publică nu numai de pe continentul nostru să cunoască adevărul despre trecutul și prezentul României.

Ca urmare, mulți intelectuali europeni au manifestat receptivitate față de problemele majore ce preocupau poporul român. Iată, de pildă, ce spunea savantul englez S. Watson, în urma unei vizite efectuată de el în Ungaria: „*M-am încredințat, în cele din urmă, că oamenii de stat ai maghiarilor nu sunt de bună credință, stăruie într-o politică nu numai greșită, ci totodată și primejdioasă chiar pentru Ungaria, iar compatrioții mei sunt rău informați despre cele ce se petrec în regatul ungar, despre sistemul politic anacronic.*” A scris că acesta reprezenta „*practic, oprinerea de o singură rasă (în sensul de națiune – n.n.) dominantă pentru a despuia toate celelalte națiuni de cele mai firești drepturi*” calificându-l drept „*una din cele mai murdare pete pe figura civilizației europene*”⁵.

Declarația de război a fost făcută de România numai împotriva Austro-Ungariei, de la care erau revendicate teritorii naționale românești. Intrarea noastră în război a avut loc atunci când pe frontul european de vest armatele franceze, engleze și belgiene se aflau în impas. Ofensivele Antantei de la Verdun și Somme, cu succese inițiale, au fost stăvilite de germani, care și-au permis astfel să transfere 58 de divizii, din care numai cinci de infanterie și una de cavalerie pe alte fronturi, celelalte au fost puse în acțiune în Transilvania⁶. Armatele ruse, în loc să atace armatele germane și austro-ungare odată cu intrarea României în război, au încetat ofensiva „Brusilov”. Rusia, în continuare, se dovedea reticentă față de actul politic al României.

Timp de o lună, ofensiva armatelor române în Transilvania s-a desfășurat cu rezultate importante, provocând, într-o primă fază, o adevărată criză militară în rândurile comandamentelor Puterilor Centrale: regroupări de trupe, noi strategii pentru zona sud-est europeană, schimbări de comandamente. Turcia, la 17/30 august și Bulgaria, la 19/1 septembrie au declarat război României, atacând din sud, împreună cu armatele germane

³ Barbu Delavrancea, *Războiul și datarea noastră*, București, 1916, p. 27.

⁴ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, 2, 1916-1917, Craiova, f.a., p. 83.

⁵ 1918 la români, I, p. 780.

⁶ General de l'infanterie Erich von Falkenhayn, *Le Commandement Suprem de l'Armée Allemande, 1914-1916 et ses décisions essentielles*, Paris, 1920, pp. 221-222.

și amenințând, la începutul lunii septembrie căile de acces spre București. România a fost singura țară atacată concomitent de patru state aparținând Puterilor Centrale.

Marile unități rusești nu au intrat în dispozitiv, lăsând armatele române să reziste singure. Promisiunile generalilor Joffre (Franța) și Alexeev (Rusia) privind declanșarea ofensivelor la Salonic și în Galiția nu au fost onorate, obligând comandamentul român să oprească acțiunea în Transilvania și să înceapă retragerea. Rezistența pe Carpații sudici a durat până în noiembrie 1916, când, după luptele de la Predeal, armatele române s-au retras pe Valea Prahovei. Pe Carpații estici, contraofensiva germană și austro-ungară a fost oprită. Cu tot eroismul și rezistența dărză a ostașilor armatei noastre, a patriotismului lor susținut, ca și al întregii populații românești, în cele din urmă, anul 1916 s-a înregistrat cu un eșec. La 23 noiembrie 1916, „zi de doliu național”, cum au calificat-o românii, feldmareșalul Mackensen și-a făcut intrarea în București, iar Iașiul, încă din prima parte a acestei luni, a devenit capitala României. La sfârșitul anului 1916, frontul s-a stabilizat pe Carpații Orientali, cursul inferior al Siretului și Dunărea maritimă. Pierderile noastre au contat în peste 250 000 de oameni: morți, răniți și dispăruți.

Oștirea română nu a putut fi însă înengunchiată. Ea s-a repliat treptat până înapoia porții Focșanilor și a organizat Moldova, de unde a pornit Reîntregirea. Oamenii acestui pământ românesc și-au strâns rândurile, și-au mobilizat forțele și resursele, inclusiv pe cele morale, pentru a depăși situația deosebit de grea în care se aflau, pentru înfrângerea inamicului, care ținea sub cotropirea sa peste 2/3 din teritoriul statului național român. O națiune întreagă și-a pus problema conștientizând-o: „a fi sau a nu fi”! De la vâdnică la opincă au scos și evidențiat minunatele trăsături morale și de luptă, nefiind cu nimic mai prejos de cele ale înaintașilor. Dincolo de vitregiile anului 1916 „a răsărit mereu pentru noi soarele unei reînvieri”. Dominanta acelei vremi de cumplită cumpănă au devenit speranța și încrederea în forțele proprii.

După ce a fost reorganizată (2 armate în loc de 4), îmbunătățite instruirea și dotarea armatei, elaborate noi planuri operativ strategice – în toată această operă având sprijinul misiunii militare franceze, sub conducerea generalului Berthelot, unitățile și marile unități românești, cu un moral ridicat, au fost gata de acțiune, începând de la sfârșitul lunii iunie 1917. Atmosfera febrilă a acestei jumătăți de an (decembrie 1916 – iunie 1917) a culminat cu înrolarea în rândurile armatei a 1500 voluntari (transilvăneni și bucovineni) proveniți dintre prizonierii luați de ruși de la trupele austro-ungare. Aceștia, după însuflețita adunare de la Iași, au executat o perioadă de pregătire, fiind repartizați la cinci regimente de vânători și de infanterie, în cadrul cărora au luptat cu vitejie și abnegație.

*

În condițiile dezordinii și anarhiei ce cuprinsese armata rusă, după dezlănțuirea revoluției din februarie 1917, inamicul, căutând să exploateze situația creată, și-a propus înfrângerea armatei române și ruse în Moldova, scoaterea României din război, ocuparea întregului nostru teritoriu național și înaintarea spre partea de sud a Ucrainei. Armata 2 română, sub comanda generalului Alex. Averescu, împreună cu forțele de la aripa dreaptă a Armatei 4 ruse, au trecut la ofensivă, la 11 iulie 1917, în sectorul MĂRĂȘTI. După o

viguroasă și eficientă pregătire de artilerie, în sectorul de rupere al armatei, infanteria a pomit atacul. Inamicul a căutat cu disperare să stăvilească ofensiva românilor.

Pe dealul Mărăști, regimentele 2 vânători și 4 infanterie, atacând cu mult elan, au reușit, prin lupta la baionetă, să înfrângă inamicul și să-l izgonească din prima poziție. De teama bombardamentului de artilerie, nemții stăteau pe fundul tranșeelor și s-au pomenit dintr-o dată cu ostașii noștri peste ei surprindere ce a fost totală. Regimentul 2 Vânători a capturat 1500 proiectile încărcate cu gaze asfixiante, pe care artileria germană n-a avut timp să le folosească, iar regimentul 22 infanterie a cucerit, prin lupte crâncene corp la corp, continuate și pe timpul nopții, localitatea Mărăști.

În cursul primei zile de ofensivă, trupele române au obținut un succes important, reușind să rupă prima poziție de apărare a inamicului. Subliniem faptul că trupele austro-ungare, cu care ne luptam, își sprijineau apărarea pe un sistem dezvoltat de lucrări genistice, o primă poziție, formată din „centre de rezistență”, legate între ele prin tranșee și acoperite cu obstacole și baraje, era dublată, la o depărtare de 150-200 m, de o a doua poziție menită să asigure apărării adâncime pe direcțiile mai importante. Întregul sistem de lucrări era acoperit în față cu rețele de sârmă ghimpată pe 6-8 rânduri de pari. Dacă reflectăm asupra condițiilor menționate, la care trebuie adăugate terenul deosebit de frământat, tăria pozițiilor dușmanului, ne dăm seama că misiunea Armatei 2 era deosebit de grea. După prima zi a confruntărilor, comandantul Armatei 4 austro-ungare e nevoit să raporteze superiorilor săi că *„linia noastră subțiată este respinsă. Pe un teren foarte greu și sub presiunea celui mai puternic foc de artilerie inamic, contraatacurile noastre au avut rezultate mici. Artileria noastră a fost decimată, iar infanteria a suferit mari pierderi”*⁷. La rândul său, generalul Alex. Averescu, într-un ordin de zi, a apreciat că ofițerii, subofițerii și trupa s-au *„purtat cu toții ca niște adevărați bravi. Ați izgonit pe dușman din pozițiile lui atât de puternic întărite, ați făcut numeroși prizonieri și ați luat tunuri, arme și muniție...țara este mândră de voi”*⁸.

Violente lupte au fost duse pentru ruperea apărării inamicului celei de a doua poziții, unde acesta rezista cu înverșunare pe crestele dealului Teiuș. În timp ce o parte din unitățile noastre dădeau puternice lovituri frontale, altele au ocolit înălțimea pe la nord și după eforturi susținute au reușit să o cucerească. În ziua ce a urmat, ruptura a fost lărgită până la 30 km, inamicul fiind silit să părăsească în mare grabă depresiunea Vrancea și să se retragă în munți. Trupele noastre au continuat înaintarea, cucerind aliniamentul: Măgura, Cașin, dealul Teiului, înălțimile Zboina Neagră, localitatea Valea Sării - valea râului Putna. La 17 iulie, datorită situației care se crease în Bucovina și Galiția, unde forțele Puterilor Centrale înaintau spre sud și sud-est, ofensiva Armatei 2 române, de la Mărăști, a fost oprită din ordin superior. *„V-ați măsurat cu un dușman care se crede a fi cel mai tare din lume și care nu cunoaște ce este a da înapoi”* – aprecia generalul Alex. Averescu, într-un ordin de zi⁹. Mihail Sadoveanu, care a vizitat câmpul de luptă la câteva zile după terminarea bătăliei, scria: *„Bătălia de la Mărăști va trece în*

⁷ Mărăști, Mărășești, Oituz. Documente militare, Edit. Militară, București, 1977, p. 343.

⁸ Idem, p. 346.

⁹ Idem, p. 352.

istoria noastră ca o operă serioasă și solidă de artă militară. Toată dezvoltarea ei a fost prevăzută și s-a executat conform planului inițial. Cel din urmă soldat a știut unde merge și și-a făcut datoria. Artileria a dovedit o precizie înspăimântătoare. Ofițerii germani prinși au trebuit să se plece, arătându-și omagiile lor”¹⁰. În bătălia de la Mărăști, desfășurată în perioada 24 iulie – 1 august, au murit 1460 de militari români. În semn de cinstire a eroismului și spiritului de jertfă dovedite de ostașii noștri, în satul Mărăști a fost construit un mausoleu, unde sunt depuse oasele a 900 de militari; de asemenea, aici se află sarcofagul mareșalului Alex. Averescu și criptele generalilor Arthur Văitoianu, Alex. Mărgineanu și Nicolae Arghirescu.

Ca urmare a rezultatelor luptelor de la Mărăști, armata germană și-a mutat centrul ofensivei între Siret și estul Carpaților, pe direcția FOCȘANI – MĂRĂȘEȘTI – ADJUD, unul din brațele cu care dușmanul intenționa să prindă, ca într-un uriaș clește, și să zdrobească forțele române și cele ruse. Cel de al doilea braț era format de Grupul Gerock, care trebuia să înceapă ofensiva la Oituz.

*

Pentru atingerea obiectivelor sale strategice, menționate mai sus, inamicul s-a grăbit și a dezlănțuit ofensiva la 24 iulie/6 august 1917, tocmai în sectorul în care aveau loc importante dislocări de forțe rusești, care urmau să se îndrepte spre Bucovina. Această dată a marcat începutul Bătăliei de la Mărășești. Armata română (în speță Armata 1, comandată de generalul C. Cristescu, iar de la 30 iulie de generalul E. Grigorescu), a dovedit încă o dată hotărârea sa fermă, pentru a doua oară, că „nici pe aici nu se trece”, deviza fiecărui luptător român, și inamicul n-a putut trece. Exemplară a fost lupta de la cota 100, formă de teren ce domina lunca Siretului și acoperirea dispozitivul artileriei de pe terasa de la est de râu. Aici s-a încins o luptă pe viață și pe moarte, unde s-a acoperit de glorie compania de mitraliere, din Regimentul 51/52 Infanterie, comandată de căpitanul Grigore Ignat¹¹, care a deschis, prin surprindere, un foc ucigător. Mica porțiune de teren, apărată de o mână de viteji, era răscolită de exploziile proiectilelor artileriei germane. Luptătorii români au oprit o primă încercare a inamicului de a cucerii cota 100. dar efectivele noastre se răreau mereu. Rând pe rând au căzut la piese servanții. „Ofițerii și gradaii la piese”, a ordonat comandat căpitanul Ignat, repezindu-se primul la una din mitraliere. Rezistența a fost eroică. Au căzut cu mâinile încheștate pe arme, loviți de gloanțe și de schije sau străpunși de baionete, toți ofițerii, gradaii și soldații companiei, dar inamicul n-a trecut.

Pe aceleași coordonate s-a înscris și contraatacul celor două batalioane-rezerva Diviziei 13 infanterie – pentru a nimici inamicul și a restabili apărarea. Ostașii acestor batalioane, folosind culturile de porumb din zonă, s-au apropiat în ascuns și într-o ordine desăvârșită, la un semnal, s-au avântat ca un singur om la contraatac, antrenând și subunitățile vecine. Sub loviturile „mânioșilor soldați” – cum spunea Mihail Sadoveanu – cea mai mare parte a Diviziei a 115 – a infanterie germană a fost nimicită, resturile fugind îngrozite spre pozițiile de pe care pleaseră în dimineața zilei. Nepieritoare fapte

¹⁰ Mihail Sadovcanu, *File însângerate. Povestiri și impresii de pe front*, Iași, 1917, p. 121.

¹¹ *Mărăști, Mărășești, Oituz. Documente militare*, Editura Militară, București, 1977, p.363

de arme au înscris în acele zile de foc ostașii Diviziei 9 infanterie în tranșeele din fața gării Mărășești. Toate încercările inamicului de a ocupa gara și localitatea au fost zdrobite de luptătorii noștri. Dovada incontestabilă a devotamentului său față de patrie, neclintit în respectarea jurământului militar, exemplu pentru subordonați este cazul – din zecile de mii asemănătoare – colonelului Ioan Georgescu, comandantul Regimentului 36 infanterie, care, deși rănit la braț și la genunchi, a continuat să conducă în luptă unitatea sa până când un glonț vrăjmaș i-a străpuns pieptul. Sfidând ploaia de gloanțe și obuze cu care îi împrășca inamicul pe ostașii Regimentului 32 „Mircea”, numai în cămași, cu mânecele suflecate și capetele descoperite, într-un viguros contraatac la baionetă au determinat dușmanul să se retragă, în dezordine, spre pozițiile de plecare. Cu aceeași abnegație au luptat și ostașii Regimentului 3 vânători, care au respins inamicul ce atacase satul Doaga.

Aceste înfrângeri ale dușmanului au influențat în mod hotărâtor desfășurarea ulterioară a bătăliei de la Mărășești, „ultima și cea mai desnădăduită lovitură încercată de inamic (în ziua de 6 august – n.n.) fusese înfrântă; trufia prusacă îngenunchiată”¹².

După o pauză de opt zile, la 15 august, Armata 9 germană a reluat ofensiva în sectorul Muncelu, reușind să realizeze o pătrundere la nord și nord-vest de sat, după care inamicul a fost oprit prin efortul comun al trupelor de la aripile interioare ale armatelor 1 și 2 române. Aici, sublocotenentul Ecaterina Teodoroiu, eroina de la Jiu, a căzut în luptă. Cuvinte de înaltă apreciere se află în conținutul Ordinului de zi al comandantului Regimentului 45/59 infanterie, dat cu acest prilej. La 21 august, după aproape o lună de atacuri furibunde, care s-au soldat cu pierderea a peste 47 000 de militari (morți și răniți), ofensiva germană a eșuat. Nici unul din scopurile propuse de comandamentul inamic n-a fost atins.

Bătălia de la Mărășești constituie cea mai mare și cea mai însemnată victorie a forțelor române din timpul primului război mondial. „Bătălia de la Mărășești, prin durată, prin proporțiile și intensitatea ei, rămâne una din cele mai formidabile vărsări de sânge ale marelui război”, scria poetul Octavian Goga¹³. Însuși ministrul de externe al Austro-Ungariei recunoștea că „ultimul atac al trupelor germane la Mărășești s-a terminat cu o înfrângere a germanilor, ridicând mult moralul armatei române”¹⁴.

Victoria românilor la Mărășești a avut un puternic ecou în opinia publică internațională. Lloyd George, primul ministru al Angliei, a exprimat cuvinte elogioase la adresa soldatului român: „făranul român a dovedit umanității că este cel mai brav soldat al lumii când i se dă posibilitatea să-și desfășoare această bravură”¹⁵. Cam în aceeași termeni s-a exprimat și generalul francez Berthelot, care cunoștea bine pe ostașul român. Istoricul britanic S. Watson scria: „Valoarea soldatului român, când este bine condus, a făcut probele care au fost evidente, Mackensen și statul său major, înfrânți, dar, ca totdeauna, cavaleri, o recunosc”¹⁶.

¹² Idem, p. 372.

¹³ Idem, p. 384.

¹⁴ Idem, p. 386.

¹⁵ 1918 la români, I, p. 792.

¹⁶ Idem, p. 794.

„Rezistența dușmanului – arăta generalul german K. Von Morgen - a fost neobișnuit de dâră și s-a manifestat prin 61 de contraatacuri în decursul celor 14 zile. Ele au condus la lupta la baionetă. Acestea ne-au pricinuit pierderi considerabile”¹⁷.

La mausoleul inaugurat în 1938, sunt adăpostite osemintele a 6000 de soldați și ofițeri români, dintre care doar 1926 sunt identificați. În centrul mausoleului este depus sarcofagul generalului Eremia Grigorescu, decedat la 21 iulie 1919.

Numai după două zile de la declanșarea bătăliei de la Mărășești, gruparea Gerock, din Armata 1 austro-ungară, a trecut la ofensivă în valea Oituzului, urmărind să pătrundă pe pe valea Troțușului spre Onești și apoi spre Adjud, pentru a realiza joncțiunea cu Armata 9 germană, care ataca pe direcția Mărășești. După o pregătire violentă de artilerie, în care inamicul a folosit și proiectile încărcate cu substanțe toxice de luptă, forțele austro-ungare și germane au asaltat pozițiile ocupate de diviziile de la dreapta Armatei 2 române. După o rezistență înverșunată, trupele noastre au fost nevoite să se replieze spre est, inamicul, de câteva ori mai numeros, reușind să ocupe localitatea Ferăstrău. Preciind just pericolul care se contura pe această direcție, generalul Averescu a întărit trupele din sectorul amenințat cu rezerva sa. Ca urmare, înaintarea dușmanului a fost în mare parte stăvilită. Inamicul și-a întărit forțele, devenind un pericol potențial. Generalul Averescu, fără să mai aibă rezerve, a solicitat grabnic ajutoare Marelui Cartier General. Generalul Prezan, șeful Marelui Cartier General, a trimis în sprijin, din rezerva sa, o divizie de cavalerie, o brigadă de grăniceri și un batalion de vânători de munte (armă nu cu mult timp nou înființată). Armata 2, și cu aceste forțe de întărire, a izbutit să înfrângă inamicul ce se instalase pe înălțimile Cireșoia și Coșna. Aici, mai ales la cota 742, au fost duse lupte sângeroase, care s-au prelungit mai multe zile. În vâltoarea luptelor, a primit botezul focului arma vânătorilor de munte, care și-a cucerit un loc bine meritat în structura armatei noastre.

Dușmanul cotropitor n-a izbutit să ajungă pe valea Troțușului pentru a pune stăpânire pe resursele de petrol și cărbune și apoi, așa cum era planul, să facă joncțiunea cu forțele comandate de Mackensen. Grupul Gerock și-a văzut astfel înmormântate planurile și speranțele de cotropire. Faptele de arme ale ostașilor români în bătălia de la Oituz, ca și în celelalte lupte din 1916 și 1917, au îmbogățit tradițiile glorioase ale armatei noastre. Exemplare rămân pentru toate generațiile, faptele de arme săvârșite de caporalul-erou Mușat¹⁸, care rănit în luptele din toamna anului 1916 (i se amputase unul din brațe) și incomplet vindecat, când au reînceput luptele în vara lui 1917, el a fugit din spital pe front pentru a contribui la înfrângerea cotropitorilor germani și austro-ungari. Luptând cu ardoare în primele rânduri ale grănicerilor, a căzut în luptele din sectorul Coșna, pe când arunca grenada cu mâna care îi rămăsese teafără.

În semn de omagiu pentru cei peste 2000 de ostași români căzuți în bătălia de la Oituz, a fost ridicat un mausoleu din blocuri de piatră masive, în formă de cruce, în

¹⁷ Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până azi*, Edit. Științifică, București, 1973, p. 412.

¹⁸ Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, vol. II, f.a., București, pp. 618-619.

criptele căruia sunt depuse oasele eroilor. „*Ostași ce-ați căzut pentru țară, / Viteji ai credinței, soldați, / Oriunde-n morminte voi stați, / Vă fie țărâna ușoară!*”.

Soldatul român, înzestrat cu armament modern și însuflețit de credința că luptă pentru apărarea patriei amenințate, s-a dovedit superior soldatului german. Dragostea de țară, ura împotriva dușmanului, sprijinul moral și material al populației, eroismul fără seamăn, conducerea energică și competentă a comandamentului român – sunt doar câțiva din factorii care au stat la baza biruinței trupelor române.

În eterna curgere a vremii, anul 1917 a reprezentat pentru români, peste toate suferințele, o perioadă mai degrabă de îndreptățite nădejdi care-și vor afla împlinirile în anul 1918. Ca întotdeauna și de această dată speranța a fost însoțitoarea permanentă a românului, astfel încât vremelnica înfrângere din 1916 n-a putut anihila voința de luptă a românilor. Marele nostru istoric, Nicolae Iorga, sublinia: „*Încetul cu încetul neasemuita putere de refacere a acestui neam, de atâtea ori cosit și călcat în picioare, începea să se manifeste*”.

Au trecut de la acele glorioase lupte nouă decenii. S-au stins de mult ultimele gemete ale muribunzilor din tranșeele Mărășeștilor și peste tot și toate se așază, din ce în ce mai mult, colbul uitării. Doar manualele școlare și, pe ici pe acolo, câte un mijloc de mass-media rezervă câteva rânduri în amintirea acestor lespezi fierbinți ale dăinuirii și unității noastre naționale. Distanța în timp ca și problemele presante ale generațiilor noastre par a justifica uitarea și, poate, lașitățile noastre. Ne e tot mai greu să privim în urmă, dar nici viitorul nu ne surâde întotdeauna.

Generațiile prezente ca și cele viitoare au nu doar dreptul, ci și datoria morală să cunoască și să-și asume trecutul. În absența acestora, nu se mai poate concepe clădirea temeinică a viitorului.

90 Year from Romanian Army Battles in Summer 1917.

Fire triangle: Mărăști, Mărășești, Oituz.

(Summary)

The author describes the glorious battles won by the Romanian army at MĂRĂȘTI-MĂRĂȘEȘTI-OITUZ, in the summer of 1917, against the german and austro-hungarian invading enemy for freeing the occupied territory, defending the nation and the Romanian state, and the reintegration of the nation.

GRIGORE IGNAT ȘI BOTOȘANII. DOCUMENTE INEDITE*

IONEL BEJENARU**

Legăturile tânărului ofițer Grigore Ignat cu Botoșanii datează din anul 1913, căci, încă înaintea absolvirii Școlii speciale de infanterie din București, fusese avansat la gradul de locotenent și repartizat la Regimentul 77 Infanterie Botoșani¹. Se remarcă, oriunde i-a fost dat să-și facă datoria ostășească, prin rigoare, seriozitate și responsabilitate, vizând mereu perfecțiunea, făcând-o statornic, în mod laborios, pasionat, novator.

După ce a onorat exemplar mai multe misiuni de instrucție și luptă, în condițiile reorganizării Armatei Române, la începutul anului 1917, Reg. 51 Inf., care îl includea pe căpitanul (acum) Grigore Ignat, a fuzionat cu Reg. 52 Inf., formând Reg. 51/52 Inf. din compunerea Diviziei 13 Inf., din Corpul 3 Armată². Astfel, Grigore Ignat ajunge iar pe meleagurile Botoșanilor, la Flămânzi, aici fiind dizlocată Compania de mitraliere al cărei comandant era³. Aproape, deci, de centrul Botoșani, privit, astfel, și ca centru militar și ca reședință a județului. Aici a activat căpitanul Grigore Ignat, de la 25 ianuarie 1917, la „Școala model pentru mitraliere „, la Corpul 3 Armată, „Echipele ce se vor instrui la Botoșani vor forma câte o secție în prima companie de mitraliere a fiecărui regiment ”⁴.

Absolvă cursul inițiat cu calificativul „foarte bine”, revenindu-i comanda primei companii de mitraliere a regimentului, de a cărui reorganizare s-a ocupat (pe secții și piese), în virtutea calităților sale de comandant și trăgător de elită, asigurându-și un efectiv de 151 de militari⁵.

Și, firește, din nou pe front. Unde, la 10 iulie 1917, înaintea mării confruntări de la Mărășești-Răzoare, avea să citească celor pe care-i comanda ordinul de zi al comandantului Diviziei 13 Infanterie, ordin din care spicuim: „Înainte de a pleca, gândiți-vă că o lume întreagă așteaptă să vadă ce e românul în bătălie (...) când vom da semnalul

* Articol inedit.

** Muzeograf la Muzeul Județean Botoșani.

¹ Maior Vasile I. Mocanu, *Căpitanul Grigore Ignat*, Editura Militară, București, 1967, p. 14.

² *Ibidem*, p. 48.

³ *Ibidem*, p. 51.

⁴ Apud Maior Vasile I. Mocanu, *op. cit.*, p. 53.

⁵ *Ibidem*, pp. 53-55.

de asalt, să vă repeziți ca lei, nimic să nu vă stea în cale, să te repezi române așa cum știi tu ...”⁶.

Și ... a venit fatidica zi de 6 august 1917, despre care vorbesc atâtea mărturii, între care și două documente (inedite) care sunt incluse în textul de față. Era momentul în care tăvălugul german țintea o străpungere fulgerătoare a frontului românesc, nicidecum de a întâmpina un zid de apărare din partea companiei de mitraliere comandată de bravul căpitan Grigore Ignat din Regimentul 51/52 Infanterie. Înceleștarea a fost o confruntare înverșunată de forțe, totodată inegală. Într-un final, stivelor de nemți morți li s-au adăugat subordonații lui Grigore Ignat, căzuți, sub uriașa învăluire inamică, unul câte unul, acolo în pădure la Răzoare. Avea să supraviețuiască unul singur (sublocotenentul Teodor Grigoriu) care, printre altele, rememora: „O fracțiune de secundă l-am văzut (pe căpitanul Grigore Ignat – n.n.) cât de înverșunat descărca plumbii în invadatorul ce ne pângărise vatra strămoșască”⁷.

*

... După război, Botoșanii, legați prin atâtea fire (expuse și în contextul nostru) de bravul maior **post-mortem** Grigore Ignat, au dat curs vrierii cetățenilor lor, prin ridicarea unui monument-simbol al eroismului botoșănenilor pe câmpul de luptă în Primul Război Mondial. S-a format un Comitet pentru ridicarea Monumentului Eroilor din Botoșani, al cărui Apel a fost difuzat în aprilie 1925, ale cărui cuvinte sunau: „Cu toții ne bucurăm de îndeplinirea visului care, veacuri nenumărate, a legănat pe înaintașii noștri, simțim urmările binefăcătoare ale acestei împliniri, ne dăm seama că, prin ea, temeiul vieții noastre de astăzi este mai trainic și că mai falnice ne sunt perspectivele apropiate ale viitorului. Să nu uităm însă că moștenirea ce o stăpânim astăzi este plătită cu jertfa supremă a mii de suflete ale părinților, fraților, prietenilor noștri, morți prin spitale sau pe câmpul de luptă, unii îngropați, poate mai cu grijă, cei mai mulți lăsându-și trupurile străpunse de gloanțe sub o mână de țărăni aruncată în grabă”⁸.

A mai trebuit un sculptor-arhitect care să-l inițieze, să-l proiecteze, să-l finalizeze. Iar acesta s-a ivit în persoana lui Horia Miculescu, scriitor totodată. Și, în plus, botoșănean de origine⁹.

Doi cunoscuți arhitecți bucureșteni, împreună cu reprezentanți ai Comitetului local, s-au întrunit într-o adoptare, presa scrisă locală a susținut o trebuitoare campanie de subscripție din partea localnicilor și urgentarea lucrărilor, populația a fost chemată să se pronunțe, așa încât, în vara anului 1929, Monumentul „Compania de Mitraliere Maior Ignat <în atac>”, avea să fie dezvelit în Piața Carol din Botoșani (azi 1 Decembrie 1918), ca o cinstire a celor 7269 morți, 1260 invalizi de război, 10 277 copii orfani de război, 6543 văduve de război, 1297 dispăruți în război, cifre care, însumate, înseamnă tributul

⁶ Apud J. Batalli, col. dr. V. Mocanu, col. I. Strujan, *Pe aici nu se trece!*, Ed. Militară, București, 1976, p. 215.

⁷ *Ibidem*, pp. 210-211.

⁸ „Sămănătorul Botoșanilor”, 18 aprilie 1925, p.1.

⁹ Ionel Bejcnaru, *Istoria unui monument: „Compania de mitraliere Maior Ignat <în atac>”*, Editura Agata, Botoșani, 2002, p.5.

de jertfă și sânge al fostelor județe Botoșani și Dorohoi în Primul Mondial, în Războiul Reîntregirii României, în făurirea României Mari.

*

Sunt, toate cele de mai sus, argumente certe, de necontestat, în definirea relației lui Grigore Ignat cu Botoșanii, o relație simbiotică și simbol pentru un spațiu și un erou care au dat totul pentru Neam și Țară. Pilduitor și memorabil de-a pururi!

*

Documentul 1 (hârtie filigranată) :

România
Primăria Urbei Botoșani
Certificat

În urma cererii înregistrate la Nr. 2289, subsemnatul Primar Comunei Botoșani certific că Dl. Nicolae Enășescu, în etate de 58 ani și D-na Olga Enășescu, în etate de 57 ani a căror profesiune este agricultori proprietari de moșii; sunt părinții legitimi a D-rei Getta Enășescu, se găsesc domiciliați la acest oraș și se bucură de o adorabilitate recunoscută.

Drept care s-a eliberat acest certificat spre a servi la căsătoria proiectată între fiica D-ra Getta Enășescu cu Locot. Grigore Ignat.

14 Mar. 1916

Primar
ss. indescifrabil

*

Documentul 2 (hârtie filigranată)

Certificat

Noi subsemnații cetățeni și capi de familie, domiciliați la Botoșani, atestăm că D-ra Getta Enășescu, în etate de 21 ani, fiică a D-lui Nicolae Enășescu și a D-ei Olga Enășescu care domiciliază la această localitate cu noi, ne este personal cunoscută nouă și ni se bucură de o bună educație și onorabilitate recunoscută.

Botoșani, 14 Martie 1916

Ioan Nicolescu

G.E. Vrânceanu

+ alte două nume

rezoluție de confirmare a Prefecturii Județului Botoșani – 14 Martie 1916.

*

Documentul 3

Ofițer inferior din Regimentul 51 Infanterie
1916 Martie 26

Locotenentul Ignat Grigore
Către Reg(imentul) 51 Inf(anterie)

Dorind a mă căsători cu D-șoara Getta Enășescu, am onoare a înainta actele notate pe contra pagină, rugându-vă să binevoiți a interveni locului la drept pentru a mi se aproba această căsătorie.

Locotenent Grigore Ignat

1916 Martie 31
Regimentul 51 Infanterie, Serviciul Mobilizare
către Comandamentul 3 Teritorial Stat Major

Am onoarea a înainta alăturatele acte necesare la căsătoria locotenentului Ignat Grigore, din acest corp cu D-ra Getta Enășescu.

Întrucât ofițerul primește mai mult decât este regulamentar, iar subsemnatul sunt pe deplin asigurat de onorabilitatea viitoarei soții, am onoare a vă ruga să binevoiți a înainta autorității în drept pentru a se da cuvenita aprobare.

Com. Rg. 51 Inf.
Col. -----
1916 Aprilie 2

Comandamentul III teritorial
Către Corpul 3 Armată

Am onoarea a vă înainta cererea de căsătorie a locotenentului Ignat Grigore, împreună cu actele notate pe contrapagină.

Din acte rezultă că dota asigurată printr-o ipotecă de primul rang, cf. art. 7 al. 3 din Legea căsătoriei ofițerilor.

De asemenea, actul dotal mai cuprinde 10000 lei care se vor da ofițerului, pentru trusou, după celebrarea căsătoriei, fără ca să se arate că „*prețuirea nu face vânzarea ; astfel că, într-un caz eventual, ofițerul rămâne răspunzător de plata integrală a sumei*”.

Notă de actele ce însoțesc prezentul raport.

În privința onorabilității viitoarei soții, din raportul Comandantului de Regiment reiese că este pusă la adăpost de ori-ce critică.

Supunând aceasta la cunoștința D-voastre, cu onoare vă rog să binevoiți a hotărî asupra cererii ofițerului.

3.IV.1916 – Aprob căsătoria

comandantul Comandamentului 3 Teritorial – g-ral__ - -----

*

Documentul 4

1917 august 14

Generalul Popescu I.I.

Către,

Doamna Soția Căpitanului Ignat Grigore,

Din Înalt ordin al M.S.Regelui vă trimit *cea mai înaltă decorațiune de război* (s. n. -- I. B.) Mihai Viteazul, cuvenită viteazului Căpitan Ignat Grigore. Aceeași decorațiune a binevoit M.S. Regele să pună pe pieptul meu și sărutându-mă mi-a zis: „Am venit personal să vă mulțumesc și să vă felicite pentru biruința voastră asupra dușmanului întreit la număr.”

Scumpă soție a Căpitanului Ignat! Dacă până acum nu cunoașteți rostul decorării acestui brav ostaș îmi iau eu penibila dar înălțătoarea sarcină să vă arăt:

În ziua de 6 august Divizia a 13-a a fost atacată de aproape trei divizii germane, din care una (a 12-a bavareză) de elită. Furia atacului nu se poate descrie, căci era ziua falimentului armatelor Kaiserului pe frontul român unde se încerca de 12 zile și 12 nopți în șir să zdrobească *mica dar viteaza oaste română* (s.n. - I.B.).

Pe la ora 10³⁰, pozițiile noastre erau aproape copleșite când, cu drept cuvânt, i s-a arătat dușmanului ce e Românul în turbare; *ca fulgerul tot ce era Român pe câmpul de bătălie s-a ridicat și năpustit împotriva cotropitorului nesățios și l-a culcat la pământ* (s.n. - I.B.), iar ce a mai rămas pe picioare și-a strâns toate puterile pentru a fugi rușinos. S-a isprăvit dar cu faima vrăjmașului teuton.

După bătălie începând să ne numărăm și căutând pe cei care lipseau, am dat peste iubitul nostru camarad, viteazul între viteji, Căpitan Ignat, Comandantul Companiei I Mitraliere, care ca și ofițerul său din Compania slt. Grigoriu, erau literalmente acoperiți cu cadavre nemțești.

Poziția la care s-a găsit eroul arată neîndoielnic inima ce acest ofițer a pus pentru apărarea patriei; era mort dar cu mâna dreaptă încheștată pe mitraliera cu care trăsesese. Desigur s-a întâmplat una din două: sau trăgătorul mitralior a căzut și Căpitanul i-a luat locul, sau nu i-a plăcut Viteazului Căpitan cum trăgătorul împărțea moartea rândurilor dușmane și a luat el în mână mitraliera.

Or cum ar fi, poziția în care s-a găsit Căpitanul Ignat a atras atenția tuturor și-i dă dreptul a fi scris în istoria neamului, alături de marii eroi.

Soldatul Papiliu Iancu, care zice că e vărul Căpitanului, mi-a cerut permisiunea de a transporta cadavrul pentru a-l înmormânta în fața familiei. N-am aprobat. Și dacă prin aceasta găsește că am făcut rău, mă justific. Dacă eroul Căpitan Ignat a iubit atât pământul și linia de luptă pe care o apăra, încât a preferat de a face oficiul de servent

mitralior în mijlocul Companiei sale, nu era drept și sunt sigur că am în a sentimentul său de ostaș, hotărând ca el să rămână pentru vecie în mijlocul camarazilor săi. Nu este îngăduit unui ostaș, ori care i-ar fi gradul, să se bucure de altă soartă decât a soldaților, ce are cinstea să-i comande. Apoi, va veni vremea ca bătălia de la Mărășești și a noastră a Diviziei 13 – a, zisă de la „Răzoare”, să se comemoreze printr-un monument și prin rugi făcute la fața locului către Cel a Tot Puternicul.

Putea-vor cei cari vor oficia acestea să facă excepțiune, strigând pe Căpitanul Ignat dintr-un Cimitir obișnuit oare care?

Am raportat și M.S. Regelui această măsură a mea și am avut satisfacțiunea să obțin înalta aprobare, afirmând că „bine am făcut”.

Anexez aici două exemplare din ordinul de zi dat de mine în noaptea și la ora când bătălia era complet sfârșită, precum și două exemplare din ordinul dat de Domnul Comandant al Armatei.

Rog pe D-zeu să întărească inimile nefericitei mame, tinerei și nefericitei soții, precum și întregii lui familii ca și camarazilor, cu mine în cap, cari l-au cunoscut.

Sunt și eu Tată, am avut durerea să pierd copil la etate ce permitea să mă înțeleg cu el; știu prin urmare ce însemnează această ireparabilă pierdere, dar p’atunci eu aveam vreme să plâng, să mă jelesc. Acum nu e vreme decât a strânge toate puterile trupesti și sufletești ce ne-a dat D-zeu, pt. a zdrobi pe dușman. Plânsul și jalea după război; și le vom pune, pentru îndulcire, alături de splendoarea patriei mărite, sub un singur sceptru.

În ce mă privește, personal, voi căuta de a trăi, să cunosc familia Viteazului Căpitan Ignat, ca să-i arăt prin grai cât a contribuit acest era la gloria Diviziei 13-a și prin urmare la faima oastei căreia se devotase.

Dați-mi voie să subscriu al D-voastră prieten

Com. Div. 13-a

General I. Popescu

•

Documentul 5

Stimată Doamnă,

Regimentul a luat hotărârea ca să cinstească pe Eroul Maior Ignat, prin ridicarea unui monument, pentru a menține trează în conștiința ostașilor acestui corp, actele de bravură ale eroilor Țării.

Pentru aceasta, rugăm a ne ajuta punându-ne la dispoziție o fotografie cât mai apropiată de data actului sublim al jertfirii pentru patrie, precum și orice notiță, scrisoare sau act al Maiorului Erou, care ar putea constitui documente nemuritoare, în întreținerea flăcării sfinte a sentimentului național.

Tot în scopul ce urmărim, apelăm la bunăvoința Dvs. de a dona un costum militar al Eroului, pentru a-l expune într-o vitrină, astfel ca amintirea Maiorului Ignat, numit prin Înalt Decret Regal „A la suite” în acest regiment, să fie cât mai sugestivă.

Încredințați că dorința noastră este și a Dvs., rugăm a ne comunica printr-o scrisoare, cât mai urgent posibil, rezultatul celor solicitate mai sus, și dacă putem trimite un delegat al regimentului pentru a lua în primire, ceea ce puteți oferi.

Comandantul Regimentului 11 Dorobanți „Siret”

Colonel (Rațiu)

(nedatat)

Grigore Ignat et la ville Botoșani. Des documents inédits
(résumé)

Des documents inédits relevant la relation du capitaine Grigore Ignat avec Botoșani; l' auteur nous donne dans l'article de face des nouvelles et inédites informations.



ROMANIA

Certificat

În urma cercetării înregistrate la Nr. 2289, Județ
 Amaratul Primarului Comunei Botoșani certifice
 că, Dl. Nicolae Enăscu, în vârstă de 38 ani, născut
 Olga Enăscu, în vârstă de 37 ani, a căsătorit, după
 ane care s-au încheiat prin prețuri de mări, urmând
 prezent legătură a Serei Getta Enăscu, a se
 prezenta în acest oraș, și se facuse de o
 morabitate deosebită.

Deputat care încheie acest certificat prin
 a lui la căsătorie încheiată între Serei
 Getta Enăscu cu Leont. Gheorghe Enăscu.

Primar



Nr. 02313 14 MAR 1910

Stefan
Enăscu

Regimentul a lui poartă...
 unu monument, pentru...
 bravura de creșterea...
 Pentru a se...
 apropiată de data actuală sublinia al jertfii, pentru pacific, pentru...
 sau act al Monumentului Botoșani, care se poate face...
 facerii sfinte a sentimentelor naționale.
 Tot în scopul de...
 unu al Eroilor, pentru a-l capota...
 huiți prin înalt Decret Regal „A în vîrstă” în acest regiment, și se că mai sugestiv.



Model N^o 2.

Certified

Noi subsemnatii atestam si ca si de familie, domiciliati
in Botosani, atestam ca domniile Catter Unescu in toate
de 21 ani, fiind a D^{nei} Nicolae Unescu si a D^{nei} Olga Un-
escu, care domiciliata in aceasta localitate cu noi, ne este personal cunos-
cuta si nu s-a deplasa de o buna educatie, precum si de o conduita
moralizanta. - Botosani la Noaptea 29.16

Mo 21^{re} 1916
Fran. Nicolamy

S. L. Lumsden

Cherry

C. E. Brannen.

ROMANEA

PREPITO VIA JOTA ALTI ECORAST

© 2000 by J. B. Little & Co. Admin. B-19

1. Prefectul județului Argeș, confirmă cele prezentate
prezentul certificat.

2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 26



Director

Indica

Confidential no 1211
 19-6 Extra Marthe 31
 Reg. mental 51 Infanterie

Am pusare a incalzita slintitele
acta necesare la casatoria Iacintei
Ivanu Bogdan si actul corp, cu
Doa. Ietta Iugosera. -

Actele se notează pe revers.

Testament Separation

Comandam. VII Teritorial
și al unităților de rezervă.

Am înscris a înainta cunosca și să-
ritore a St Ignat Grigore, împreună cu
celile notate pe contra pagină.

nite ofitiorilor.
 Se dăruiesc, actul total mai copios
 5000 lei, care se vor da ofitiorilor, pentru
 muncă, după celebrarea căsătoriei, pînă
 ca să se arate că, pînă la urmă, nu face
 nimic, astfel că, într-un caz emul-
 tual, ofitiorii rămîn în posesia
 tutei, și în marea a sumei



1

Nota de acelu ce însoțește
prezentul raport.

- 1) Extractul de naștere a viitoareii soții
- 2) Act de moralitate a viitoareii soții
- 3) Certificat de moralitate a părinților viitoareii soții
- 4) Certificat de moralitate al viitorului soț
- 5) Actul de căsătorie
- 6) Certificat de ipotecă
- 7) Carte de poșta matricolă a ofițerului

În privința moralității
viitoareii soții, din raportul Co-
mandantului de Regiment reieșe
că este pur și simplu pozitiv
și nu are nici o critică.

Supunând aceasta la di-
scuția D. Voasche, eu nu are
nă raș să bue-văle a bo-
tăre asupra acestei ofițerului

Comandant Comandament 3 Teritorial
Colonel
3.11.1916
General Manu
Căpitan

No 8138

10.7 August 48.

GENERALUL ROMÂN I.I.

Cătra

COMANDA SCOLA CAPITANILOR ÎNCAI GRIGU

Pea înalt ordinul M.S. Regerei va trimite oca mai înal-
ta decoratiune de război "Mădă Viteazului" devenită Viteazul
în Capitanul Ignat Grigoriu. 1902 el decoratiune a "Căpitan
M.S. Regerei" de război pe meritul său și "Mădă Viteazului"
și "Mădă Viteazului" săvârșit mulțumesc și să va trimite
de înalta vreați, domn. Capitanului înalt la domn.

Comandă Școlii a Capitanului înalt la domn până aceluși
cunoscători război decoratiune de război brav căpitan, în ianuar
benzilelor "Mădă Viteazului" și va arăta.

În ziua de 6 August 1914 a fost atacată de
apropo trei divizii germane din care una (a 1-a Divizie
28) de infanterie, care vin din ea peste deșertul și a
sine înălțimile armatei Kaiserului pe frontul Rorur,
unde de înalta de 12 zile și le nopți și gir și cărbun
de mână din vitează care toamnă.

Pe la ora 10.00 noaptea noastre erau aproape oșpe
și de școală dinți căpitan și a "Mădă Viteazului" și a
Romanul în marea de infanterie, dar de aș Romani pe câmp
de înalta și război și înălțimile înălțimile de înalta
înălțimile și a căpitan la înălțimile, dar de a și de
pe înălțimile și a înălțimile toate războiul pentru a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile.

Dupa batalia înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
de la care înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
tăcut înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile.

Postul în care și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
dar de a înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile.

Or cum și fi, postul în care și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile.

Moldatul Papilul înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
tăcut înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile.

Puteți să vedeți că și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
înalta și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile
și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile și a înălțimile.

și au avut satisfacțiunea să obțin înalte aprobări, afirmând că "bine am făcut".

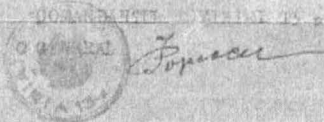
Amplas voi dona exemplare din ordinul de zi dat de mine în accepția și la ore când batalia era confruntată sfârșită, precum și două exemplare din ordinul dat de Domnul Comandant al Armatei.

Sor va avea să întărească înimile nateriditei mele, tinerei și nateriditei soții precum și întregii lui familii ca și camarazilor, ca mine în cap, cari l'au cunoscut.

Sunt și eu Tată, am avut dorerea să lăd copii în state ca permitea să mă înțeleg cu ei; stiu prin urmare ce însemnau acea "împrobabilă pierdere, dar p'atun- ci eu aveam vreme să plâng pe mă jaleam. Acum nu e vreme de căi de a strânge toate puterile trupești și sufletesti ca să a dat l'au, pentru a scribi pe buzele Plănușii și jalea după război; și la voi pune, pentru îndulcirea, alături de spălarea patriei marite, sub un singur acoperu.

În ce să privește personal, voi dăta, ca voi trăi, că cunosc familia fiului lui Grigore Ignat, ca să l'au prin prii căi a contribuit acest erou la gloria Diviziei 13-a și prin urmare la falma costei și raii de deștăse.

Tălm voi să subscriu al l'au-vătră prieten.



STIMATA DOAMNA,

-Regimentul a luat hotărârea ca să cinstească pe
Eroul Maior Ignat, prin ridicarea unui monument, pentru
a menține trează în conștiința ostașilor acestui
corp, actele de bravură ale eroilor țării.-

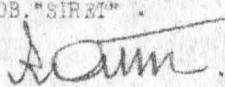
-Pentru aceasta, rugăm a ne ajuta punându-ne la
dispoziție o fotografie a Eroului cât mai apropiată
de data actului sublim al jertfirii pentru Patrie,
precum și orice notiță, scrisoare sau not al Maior-
ului Erou, care ar putea constitui documente remur-
toare, în întregirea fiacărui elint al sentiment-
tului național.-

-Tot în scopul de umbrărire, apelăm la bunavoia
Dvs. de a ne dona un costur militar al Eroului, pentru
el expune într-o vitrină, astfel ca amintirea Maio-
rului Ignat, numit prin înalt Decret Regel „A la
Suite” în acest regiment, să fie cât mai sugestivă.-

Incredințăm că dorința noastră este și a Dvs.,
rugăm a ne comunica printr-o scrisoare, cât mai ur-
gent posibil, rezultatul celor solicitate mai sus,
și dacă putem trimite un delegat al Regt.-ului, pentru
a lua în primire, ceea ce ne puteți oferi.-

COMAND.REGT.11.DOROB.“SIRET” .

COLONEL,(RATIO)





Căpitanul Grigore Ignat

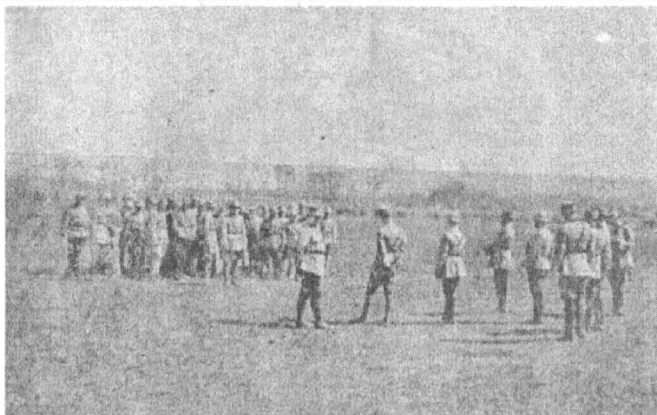


Fig. 1 „La Instrucție”



**Monumentul „COMPANIA DE MITRALIERE
MAIOR GRIGORE IGNAT”**

EMINENT CA MILITAR, COMANDANT ȘI OM GENERALUL DE CORP DE ARMATĂ NICOLAE SAMSONOVICI*

SERGIU BALANOVICI**



Aprecierea din titlu aparține generalului Eremia Grigorescu și a fost formulată cu ocazia propunerii de înaintare la gradul de general de brigadă a colonelului Nicolae Samsonovici, șeful de stat-major al Corpului 6 armată (7 iunie 1917-29 iulie 1917) și al Armatei I române (29 iulie 1917-31 mai 1918) în timpul bătăliei de la Mărășești. "Colonelul Samsonovici are calități ostășești, sufletești și intelectuale superioare"- nota, cu acest prilej, șeful său direct, generalul Eremia Grigorescu. "Posedă vaste cunoștințe militare, care sunt puse în serviciul unei inteligențe reale, a unui temperament calm și serios, a unei firi ordonate, a unui caracter ferm, hotărât și leal. Este neobosit și foarte prevăzător; sănătate excelentă; foarte curajos. Urmează a ridica, în interesul armatei și a țării, cât mai iute treptele ierarhice, pentru a se putea profita de calități atât de vădit frumoase și excepționale. Mi-a fost un consilier prețios și necesar, atât la Corpul 6 armată, cât și acum, la comandamentul acestei Armate" (Armata I- n.n.S.B.)¹.

Cine era ofițerul la adresa căruia Eremia Grigorescu se exprima în termeni atât de elogiși ?

Fiu al soților Costache și Agripina Samsonovici, viitorul general Nicolae Samsonovici s-a născut la 7 august 1877 la Dorohoi. Pentru exactitate, se impune menționat că, la data nașterii sale, părinții își aveau domiciliul în localitatea Săveni, din fostul județ Dorohoi². A îmbrățișat cariera militară de timpuriu: absolvent al Școlii Fiilor

* Articol inedit.

** Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale.

¹ Arhivele Militare Române (în continuare: AMR), *Fond 3042, DCÎ/1974*, crt. 14.042, f. 21.

² Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale (în continuare: DJANB.), *Colecția Registrelor de stare civilă -- oraș Dorohoi*, dosar nr. 37/1877, p. 168.

de Militari din Iași (1895) și al Școlii Militare de Ofițeri de Infanterie și Cavalerie din București (1897), a fost repartizat, ca tânăr sublocotenent de infanterie, la Regimentul 14 Roman. În anii următori a obținut, succesiv, gradele de locotenent (7 aprilie 1900), căpitan (10 mai 1907) și maior (1 aprilie 1913), remarcându-se prin “ținuta ostășească admirabilă, cultura generală întinsă, aptitudinile militare desăvârșite și educațiunea militară ireproșabilă”-așa cum releva comandantul regimentului. Între anii 1910-1912 a urmat cursurile Școlii Superioare de Război, fiind clasificat, la absolvire, primul din promoție. Revenit în unitate, a îndeplinit funcția de adjutant al regimentului și ajutor la Biroul Mobilizării (noiembrie 1912 - aprilie 1913). În timpul celui de-al doilea război balcanic, a participat cu regimentul la campania armatei române în sudul Dunării (iunie-august 1913), în calitate de comandant de batalion, dovedind capacitate organizatorică și grijă față de subordonați. La revenirea unităților în garnizoanele de pace, a fost detașat pentru stagiul timp de un an de zile la Marele Stat Major, după care și-a continuat activitatea în Regimentul 27 Bacău³.

Intrarea României în prima conflagrație mondială l-a găsit pe Nicolae Samsonovici - avansat la gradul de locotenent-colonel odată cu declanșarea ostilităților (15 august 1916) - în funcția de șef de stat-major al Diviziei 7 infanterie⁴. În această calitate, a participat la organizarea și coordonarea acțiunilor ofensive și defensive ale marii unități din zona localităților Ghimeș, Brețcu, Tg.Secuiesc, Miercurea-Ciuc, Vlăhița și Odorhei, de pe văile Trotușului și Uzului (după două săptămâni de lupte crâncene, forțele Corpului 6 armată austro-ungar au fost împiedicate să cucerească localitățile Comănești, Dărmănești și Bacău, fiind silit să se retragă și să treacă la apărare) și apoi de pe aliniamentul Cricovului⁵. Pretutindeni, s-a remarcat atât prin calitatea lucrărilor întocmite, cât și prin profesionalismul și curajul dovedite în executarea recunoașterilor, în alegerea și organizarea pozițiilor de dispunere a trupelor, precum și în transpunerea în practică a ordinelor de operații. “Are calitățile unui eminent șef de stat-major” - consemna, într-o notă de campanie, comandantul diviziei⁶. Ca o recunoaștere a meritelor sale pe front, a fost avansat colonel, în mod excepțional, la 1 aprilie 1917⁷.

Bătălia de la Mărășești, din vara aceluiași an, avea să-l consacre definitive pe Nicolae Samsonovici drept unul dintre cei mai valoroși ofițeri ai armatei române. Sintetizând activitatea și, implicit, meritele subordonatului său, generalul de divizie Eremia Grigorescu, menționa: “Pe frontal de luptă s-a ilustrat: prin recunoașterile prețioase și valoroase ce a făcut pe frontal de la Movileni la Nămolosa, sub bombardamentul violent al artileriei inamice, în vederea intrării pe front a corpurilor de armată române și acțiunii ce urmau să întreprindă, pe baza ordinelor de operațiuni date; prin organizarea Comandamentului Corpului 6 armată - nou creat pe câmpul de luptă, punându-l în măsură a funcționa în foarte scurt timp, în cele mai excelente condițiuni; prin recunoașterile îndrăznețe și înțelepte făcute la pregătirea ofensivei, înainte de bătălia de la Cosmești. La

³ AMR, Fond 3042, DCI/1974, crt. 14.042, ff. 8,9,14.

⁴ *Ibidem*, f. 9,18.

⁵ *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1988, vol. V, pp. 401 - 404, 472, 494.

⁶ AMR, Fond 3042, DCI/1974, crt. 14.042, f. 20.

⁷ *Ibidem*, f. 7.

bătălia de la Cosmești a stat neclintit, zi și noapte, la postul de comandă al Corpului 6, sub ploaia de proiectile, executând și completând judicious ordinele primite, cu un calm imperturbabil. La bătaia de la Mărășești, în calitate de șef de stat-major al Armatei I, a luat parte activă la conducerea bătăliei, transformând în ordine precise și clare intențiunile și voința comandantului de armată, intrând în toate amănuntele necesare pentru a-și asigura frumosul câștig al bătăliei”⁸. “În timpul campaniei - nota, la rândul său, generalul Constantin Prezan - a dovedit excelente cunoștințe și multă energie ca ofițer de stat-major. [...] Pot spune cu certitudine că a contribuit mult la reușita acțiunii de la Mărășești”⁹.

După război, a fost detașat pentru scurt timp în cadrul Inspectoratului Armatei (1 iunie - 1 octombrie 1918) iar la 1 octombrie 1918 i s-a încredințat comanda Regimentului 77 infanterie. La 30 martie 1919, a fost avansat la gradul de general de brigadă și mutat în Marele Stat Major. De la 31 martie 1921 și până la 15 ianuarie 1926, și-a desfășurat activitatea la Școala Superioară de Război din București, în calitate de comandant al instituției și profesor de tactică, strategie și istorie militară¹⁰. În această perioadă, caracterizată de căutări și reasezări pe linia organizării, funcționării metodologiei și condițiilor de admitere¹¹, generalul Nicolae Samsonovici “s-a preocupat de perfecționarea procesului de învățământ, cerând ofițerilor elevi o lectură bogată, capacitate de a sesiza esențialul și îndrăzneală în alegerea soluțiilor”¹².

Paralel cu activitatea de comandă și didactică, generalul Nicolae Samsonovici a desfășurat o bogată activitate teoretică, afirmându-se ca unul dintre exponenții gândirii militare românești din perioada interbelică. S-a preocupat, în special, de studierea problematicei referitoare la activitatea statelor majore, rezolvarea situațiilor tactice, elaborarea hotărârii, principiile ofensivei și defensive rezultate din experiența războaielor etc., probleme ce se regăsesc în lucrările sale: *Ofensiva*, Tipografia Școlii Superioare de Război, București, 1924, 55 p.; *Defensiva*, Tipografia Marelui Stat Major, București, 37 p.; *Cum se rezolvă o temă tactică. Conferințe și aplicațiuni de tactică generală*, vol. I *Defensiva*, vol. II *Ofensiva*, vol. III *Detașamente*, București, 1924 - 1926, I (278 p.), II (391 p.), III (204 p.) - lucrare premiată de Marele Stat Major¹³.

În anii următori, a fost comandant al Diviziei 19 infanterie, dislocată la Turnu-Severin (15 ianuarie 1926 - 1 iunie 1927) și subșef al Marelui Stat Major (1 iunie 1927- 15 noiembrie 1928), fiind avansat, la 1 aprilie 1928, la gradul de general de divizie¹⁴. “Am avut în generalul Samsonovici, în calitatea sa de subșef de stat major - seria ministrul de Război, generalul Paul Angelescu - un colaborator conștiincios și priceput în

⁸ *Ibidem*, ff. 18 - 19.

⁹ *Ibidem*, f. 25.

¹⁰ *Ibidem*, f. 9.

¹¹ Emil Ion, *Școala Superioară de Război și Academia Militară (1889 - 1989)*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 2002, pp. 23 - 25.

¹² Petre Otu, Teofil Oroian, Ion Emil, *Personalități ale gândirii militare românești*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1997, p. 230.

¹³ *Ibidem*, pp. 231 - 233.

¹⁴ AMR, Fond 3042, DCI/1974, crt. 14.042, f. 9.

toate chestiunile pendinte de Marele Stat Major. A condus în cele mai bune condițiuni, în lipsa titularului, Marele Stat Major, căutând a-i da o îndrumare sănătoasă și în raport cu cerințele moderne”¹⁵.

Între 15 noiembrie 1928 - 12 august 1932 și 11 decembrie 1934 - 21 februarie 1937, generalul Nicolae Samsonovici a exercitat funcția de șef al Marelui Stat Major, iar în perioada 12 august 1932 - 9 noiembrie 1933, pe cea de ministru al Apărării Naționale în guvernele prezidate de Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voevod¹⁶. Prin cunoștințele și experiența sa, a contribuit la perfecționarea structurilor organizatorice, a dotării și instruirii armatei române, desfășurând o intensă activitate diplomatică în vederea dezvoltării relațiilor cu alte armate, în special cu cele ale Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei, Greciei, Turciei, Franței și Angliei. Participarea sa la conferințele șefilor Marilor State Majore din țările Micii Întelegeri și Întelegerii Balcanice s-a concretizat în semnarea numeroaselor acorduri, protocoale și convenții militare bi- și multilaterale, valabile în contextul creșterii tendințelor revizioniste și a tensionării vieții politice internaționale în deceniul patru al secolului trecut-pentru situațiile unui eventual conflict regional sau generalizat¹⁷. În dările de seamă înaintate suveranului, Nicolae Samsonovici evidențiază, în mod logic și amănunțit, avantajele pe plan strategic obținute de statul român prin parafarea convențiilor respective, proiectele de operații comune, problemele referitoare la coordonarea acțiunilor armatelor aliate, organizarea comandamentelor și transmisiunilor etc¹⁸. Sesizând corect faptul că în decursul a numai doi ani de zile (1934 - 1935) “s-au produs modificări profunde, fie în ce privește atitudinea, fie în ce privește posibilitățile militare la o mare parte din statele care interesează Mica Înțelegere”, generalul Nicolae Samsonovici avertiza, în același timp, că “din cauza transformărilor situației politice, este posibil ca la execuția unora din proiecte, să ne găsim în alte condițiuni decât acelea care existau la încheierea acestor proiecte”. După opinia sa, “este necesar ca, în mod permanent, să se studieze ce repercursiuni poate avea situația politică asupra condițiilor de bază în execuția proiectelor de operații”¹⁹.

În aprecierea de serviciu pe anul 1931, generalul Constantin Ștefănescu-Amza, ministrul Armatei, consemna: “Generalul Samsonovici N.[...] este tipul ofițerului care a ajuns la această înaltă demnitate în armată numai prin meritele sale. Inteligent, cult și serios, satisface cu prisosință toate grelele cerințe ce îi incumbă postul său. A reprezentat cu bună pregătire și cu prestigiu armata română, în cursul acestui an, la întrunirile șefilor de stat major ce au avut loc la București, Varșovia și Praga. Lucrările sale sunt limpezi și

¹⁵ *Ibidem*, f. 34.

¹⁶ *Ibidem*, *Registru foi matricole ofițeri infanterie*, vol. II/3, f. 1690; *Istoria Statului Major General Român, Documente. 1859 - 1947*, București, Editura Militară, 1994, p. 419; Ion Alexandrescu, Ion Bulci, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Enciclopedia de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2000, p. 110.

¹⁷ *Istoria politicii externe românești în date*, coordonator Ion Calafățeanu, București, Editura Enciclopedică, pp. 260, 274, 293, 297.

¹⁸ *Istoria Statului Major General...*, pp. 249 - 266; Alexandru Oșca, Gheorghe Nicolescu, *Tratate, convenții militare și protocoale secrete (1934 - 1939)*, Editura Vlasic, 1994, pp. 69, 151.

¹⁹ *Istoria Statului Major General...*, pp. 254 - 255.

hotărâte și a asigurat întotdeauna armatei române situațiunea cea mai convenabilă în grelele împrejurări politice și strategice din prezent”²⁰.

În anii 1932 - 1934, generalul Nicolae Samsonovici a făcut parte din delegația română-formată din Dimitrie I.Ghica, Nicolae Titulescu, Constantin Antoniadă, Savel Rădulescu, Alexandru Cretzianu, V.V.Pella ș.a.-prezentă la lucrările Conferinței dezarmării, desfășurată sub egida Societății Națiunilor, la Geneva. Nicolae Titulescu, referindu-se la unele aspecte vizând întărirea capacității de apărare a României, arăta, în 1932, că “cel mai bun mijloc de a ne atinge scopul este ca generalul Samsonovici [...] să ia contact cu statul-major francez și să se pună de accord cu dânsul asupra nevoilor armatei române”. Șeful diplomației române considera că “nimeni nu este mai calificat ca generalul Samsonovici pentru a cădea de acord cu statul-major francez asupra unui program românesc de nevoi reale și serioase”²¹.

La 1 februarie 1937, generalul Nicolae Samsonovici a primit sarcina de a coordona activitatea Consiliului Superior al Apărării Țării, încetând, la aceeași dată, să mai îndeplinească funcția de șef al Marelui Stat Major, iar la 21 februarie 1937 a demisionat din cadrele active ale armatei. În anul următor, la 1 iunie, a fost avansat la gradul de general de corp de armată²².

De-a lungul anilor, activitatea i-a fost recunoscută și apreciată prin conferirea a numeroase ordine și medalii, între care menționăm: Medalia Jubiliară “Carol I” (1906); Medalia “Avântul Țării” (1913); Ordinul “Steaua României” cu spade, în grad de ofițer (1917) și în grad de comandor; Ordinul rus “Sf.Vladimir”, clasa a IV-a (1917); Ordinul rus “Sf.Stanislav”, clasa a II-a (1918); Ordinul englez “Sf. Mihail și Gheorghe”, în grad de comandor (1918); Ordinul “Mihai Viteazul”, clasa a III-a (1919); Ordinul francez “Legiunea de Onoare”, în grad de ofițer (1920); Ordinul “Coroana României” cu spade, în grad de comandor (1920); Ordinul francez “Croix de Guerre”, cu citație pe armata franceză (1920); Medalia interaliată “Victoria” (1923); “Crucea comemorativă a războiului 1916-1918”, cu cinci barete. A fost distins, de asemenea, cu ordine oferite de statele majore ale armatelor aliate în perioada interbelică: “Leul Alb”, în grad de comandor - cehoslovac; “Restituta”, clasa a II-a - polon; “Vulturul Alb” - iugoslav²³.

După instaurarea regimului de “democrație populară”, generalul Nicolae Samsonovici va cunoaște - asemenea atâtor personalități de prestigiu ale armatei și țării - calvarul temnițelor comuniste: s-a stins din viață la 15 octombrie 1954, în închisoarea de la Sighet²⁴.

²⁰ *Istoria politicii externe ...*, p. 270.

²¹ Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, redactor responsabil George Macovescu, București, Editura Politică, 1967, pp. 465 - 466.

²² AMR, *Registru foi matricole ofițeri infanterie*, vol. II/3, f. 1690.

²³ Idem, *Fond 3042, DCI/1974*, crt. 14.042, f. 8.

²⁴ DJANBI., *Colecția Registrelor de stare civilă - oraș Dorohoi, dosar nr. 37/1877*, p. 168. Alcsandru Dușu, Florica Dobro, *Drama generalilor români (1944 - 1964)*, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Militaire, commandant et homme eminent: le général Nicolae Samsonovici (Résumé)

Nicolae Samsonovici est né le 8 août 1877, au Dorohoi. Pendant sa carrière militaire exceptionnelle, il a monté sur tous les rangs de la hiérarchie militaire, du grade de lieutenant (1897) à celui de général de corps d'armée (1938). Pendant la Première Guerre mondiale, il s'est affirmé comme un d'officiers les plus valeureux de l'armée roumaine, en contribuant, comme le chef d'état-major du Corps 6 d'armée (7 juin 1917 – 29 juillet 1917) et de l'Armée Roumaine (29 juillet 1917 – 31 mai 1918), pour obtenir la victoire de Mărășești. L'entre-deux-guerres, il a accompli positions de grand responsabilité : comandant de l' Ecole Supérieure de Guerre de Bucarest (31 mars 1921 – 15 janvier 1926), Chef d'état-major (15 novembre 1928 – 12 août 1932 et 11 décembre 1934 – 21 février 1937) et ministre de la Défense Nationale (12 août 1932 – 9 novembre 1933).

Par ses connaissances et son expérience, il a contribué au perfectionnement des structures organisationnelles, de la dotation et de l'instruction de l'armée roumaine, du développement des relations avec autres armées, surtout avec ceux de la Pologne, Tchecoslovaquie, Yougoslavie, Grèce, Turquie, France et Angleterre. En même temps il a pratiqué une activité théorique riche, en s'affirmant comme un des représentants de la pensée militaire roumaine de l'entre-deux-guerres.

FII AI ORAȘULUI DOROHOI, COMBATANȚI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL, ÎN SPITALELE DE CAMPANIE CONDUSE DE DR. IACOB IACOBOVICI*

IONEL BEJENARU**

Medic de mare reputație, Dr. Iacob Iacobovici (1879 –1959) s-a născut la 18 noiembrie 1879 la Costești – Botoșani. Până a ajunge și a fi considerat întemeietorul școlii românești de chirurgie din Transilvania., Prof. Dr. Iacob Iacobovici a debutat și s-a afirmat în chirurgia de război, înscriindu-și numele ca un blazon de marcă și ca șef al Misiunii sanitare române de la Stara-Zagora, din Bulgaria, atunci când (1912) țara vecină era antrenată în război cu Turcia, întru apărarea statutului său de stat independent. Aici, în Bulgaria, actele sale au stat sub semnul tratării răniților și a sprijinirii combaterii epidemiilor de către populația civilă¹. Le-a redat în lucrarea „*Misiunea Sanitară Română la Stara-Zagora*” („Atelierele grafice Socec et. Co.”, Societate Anonimă, București, 1913)².

Marele ideal al Reîntregirii României îl animă profund, încredințându-i-se conducerea unei salbe de spitale militare – Almaș Mezo, Tulgheș, Ditro, Târgu Ocna, Spitalul 7 Bacău al Armatei a II-a Române, după cum consfințește Jurnalul spitalelor de campanie pe care l-a ținut și în care a consemnat, cu rigoare, pe 17 coloane de observație, o bogăție de informații cu privire la militarii români care, date fiind vitregiile războiului, au fost nevoiți să le treacă pragul³.

Sunt menționate numele a 7 858 persoane, din care 44 ofițeri și plutonieri T.R. și, în plus, între ele, bucurându-se de tratament, și militari din rândul inamicului, prizonieri de război, Dr. Iacob Iacobovici înscriindu-se, în acest sens, cu contribuții de pionierat, având în vedere că atunci nu era încă adoptată o lege în această privință, act rezolvat ulterior de către Societatea Națiunilor.

Din orașul Dorohoi i-au fost pacienți-combatanți, răniți pe front sau suferind de

* Articol inedit.

** Muzeograf la Muzeul Județean Botoșani.

¹ I. Chiricuță, *Prof. Dr. Iacob Iacobovici întemeietorul școlii românești chirurgie din Transilvania*, Editura medicală, București, 1979, p. 110.

² *Ibidem*, p. 161.

³ Iacob Iacobovici, *Jurnalul spitalelor de campanie 1916-1917* (în manuscris).

diverse epidemii, un număr de 25 persoane. Cum, de altfel, i-au fost mii bune de la nivelul județelor Botoșani și Dorohoi, precum și ai întregii țări.

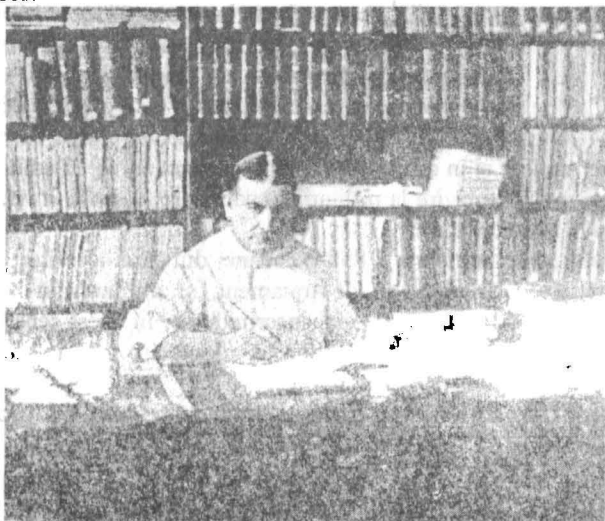
Faptele, încărcate de muncă fără preget, devoțiune, umanism îi sunt răsplătite cu Ordinul Steaua României, cu Medalia de onoare pentru combaterea epidemiilor, conferită de președintele Franței R. Poincaré (1917) și Legiunea de Onoare, conferită de un alt președinte al Franței, Gustave Doumergue (1924), la propunerea Gen. Berthelot.

Cum România avea să fie din nou în focul luptelor și în Al Doilea Război Mondial, Prof. Dr. și Colonel Iacob Iacobovici primește comanda Spitalului Brâncovenesc din Capitală, achitându-se exemplar de înalta misiune și consemnând în același jurnal deschis în Primul Război Mondial, din care am extras combatanții originari din orașul Dorohoi, de data aceasta la finele lui, numele altor ofițeri și ostași cărora le-a acordat asistență medicală, totalul răniților și bolnavilor fiind 3 333, din care 257 ofițeri.

„*Dicționarul Botoșănenilor*” îl așează la loc de frunte între personalitățile locurilor, dedicându-i o cuvenită fișă a vieții, faptei și operei⁴, întru cinstire și perenitate.

**Des fils du ville Dorohoi, combattants dans Le Première Guerre Mondiale,
dans les hôpitals de campagne de sous direction Dr. Iacob Iacobovici
(résumé)**

L'article souligne l'activité du médecin Dr. Iacob Iacobovici (1879-1959), hôpitals de campagne (1916-1918) ainsi que la situation aux fils de la ville Dorohoi, qui ont été hospitalisés.



Profesorul I. Iacobovici la 50 de ani

⁴ Ionel Băjcnaru, *Dicționarul Botoșănenilor*, Editura Moldova, Iași, 1994, pp. 133-134.

1 Nr. crt.	2 Nr. 2 curent din registru	3 Anul	4		5 Numele	6 Contingent	7 Gradul	8 Corpul	9 Județul Comuna	10 Părinții	11 Diagnoza	12 Nr. zilelor de tratament	13			14 Vindecat	15 Evacuat	16 Mort	17 Loc. unde s-a trimis
			Data										Data ieșirii						
			Luna	Ziua															
1	32	1916	Sept.	2	Mândru Anton	1915	Sublt.	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Gheorghe Elena	Dezinterie (ulcer veneric)	4	1916	Sept.	5				—
2	125	1916	Sept.	8	Gheorghiu Petru	1901	Cpt.	Rgt. 69 Inf.	Dorohoi Dorohoi	? ?	Pl. set. gl. partea anter. cot. stg. Fractura umerul.	3	1916	Sept.	11				Hangu
3	131	1916	Sept.	9	Foca Constantin	1901	Sublt.	Rgt. 77 Inf.	Dorohoi Dorohoi	? ?	Plagă perf. glonț a gambei drp. cu fractură a oaselor. Seton superf. a coapsei stângi	5	1916	Sept.	14				Hangu pt. zonă
4	141	1916	Sept.	11	Iancu Meier sin Nachman	1907	Soldat	Rgt. 69 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Nachman Ripea	Ulcer al corneei drepte	1	1916	Sept	11				Hangu
5	185	1916	Sept.	15	Vezeteu Constantin	1906	Plot. M.	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Gheorghe Anica +	Ulcer veneric simplu; adenită ing. dublă conser.	10	1916	Sept.	25				București spc. T. Ionescu
6	202	1916	Sept.	16	Croitoru M. Volf	1903	soldat	Rgt. 69 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Șmil + Haia	Furuncul antracoid	4	1916	Sept.	20		—		—
7	359	1916	Sept.	20	Ciubotaru Șulăm	1913	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Ancel+ Cate	Pl. perf. reg. poplitce lez. vaselor. Pl. tangenț. gambei	2	1916	Sept.	22				Tren sanitar Dorohoi
8	657	1916	Sept.	24	Ilasievici N. Ioan	—	Locoten.	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Neculai Valeria	Pl. perf. gl. mâinii drepte	1	1916	Sept.	25				Corp Hangu
9	1203	1916	Sept.	27	Iacob Toader	1912	Caporal	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Gheor-ghe + Pachița	Pl. tangent. reg. palpamienă stg.	1	1916	Sept.	28				—
10	1288	1916	Sept.	24	Rusu Ștefan	1914	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Vasile+ Ileana+	Pl. perf. reg. scapulo dreaptă; Pl. perf. gl. laba picior dr.	1	1916	Sept.	25				—
11	1386	1916	Sept.	24	Cărnășteanu Leon	1916	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Dănilă Saniela (?)	Pl. perf. gl. artic. tibio-calcaneană stg.	2	1916	Sept.	28				
12	1909	1916	oct.	23	Iancovici Iancu	1912	Soldat	Rgt. 12 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Ioina Reiza	Diabet	2	1916	oct.	25				Bacău
13	2088	1916	oct.	30	Ușerovici Marcu	1916	Soldat	Rgt. 12 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Haim Sura	Pl. set. gl. reg. infer. brațului drept	1	1916	Nov.	31				
14	2683	1916	Nov.	14	Litera Constantin	1908	Soldat	Rgt. 12 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Carol + Maria	Șancăr sifilitic	1	1916	Nov.	16				
15	2821	1916	Nov.	18	Bercovici Bercu	1916	Soldat	Rgt. 13 Inf.	Dorohoi Dorohoi	? ?	Pl. penetr. sfăr. ob. a obrazului drept.	1	1916	Nov.	19				
16	2827	1916	Nov.	18	Cutăr Oișie	1912	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Dănilă Ghitca	Pl. multiple șrap. mâinii și antebraț st. fractură	1	1916	Nov.	19				
17	2857	1916	Nov.	19	Croitoru Herșcu	1914	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	- Ruhla	Pl. multiple șrap. reg. torac p. poster. și gambei st.	1	1916	Nov.	19				
18	2869	1916	Nov.	19	Șmil Ițic Șmil	1914	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Ițic Feiga	Pl. penetr. gl. reg. temporo-parietală dreaptă	10	1916	Nov.	29				
19	2874	1916	Nov.	19	Ciubotaru M. Leib	1915	soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Moise Feiga +	Pl. gl. reg. toracică stângă	1	1916	Nov.	20				
20	2941	1916	Nov.	20	Croitoru Avram	1914	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Ștrul Mina	Pl. penetr. abdominală gl.	2	1916	Nov.	22	ora 1 n.			
21	3131	1916	Dec.	12	Rotariu Vasile	1911	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Ion + Catinca	Pl. multiple prin sfărământ. obuz.	5	1916	Dec.	17				
22	4815	1917	Apr.	25	Scorțaru Șloim	1904	Soldat	Rgt. 19 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Ițic + Ghita	Congel. picior drept	10	1917	Mai	5				Piatra
23	5081	1917	Mai	20	Ciubotaru Iancu	1913	Soldat	C. 4 Subștă.	Dorohoi Dorohoi	Zeida Ruhla	Ulcer gamb. st. traumatic. Adenită ing. stg.	54	1917	Iulie 13	13				
24	6878	1917	Aug.	27	Iacob Costache	1915	Caporal	Rgt. 24 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Petru Ecaterina	Plagă tangent. sf. ob. reg. internă a genunc. stg.	26	1917	Sept	24				
25	7487	1918	Ian.	26	Pomârleanu Leon	1912	Soldat	Rgt. 29 Inf.	Dorohoi Dorohoi	Ion Ecaterina	Hernie ing. stg.	24	1918	febr	19				Centr. Instr. 2



MISIUNEA SANITARĂ ROMÂNĂ

LA
STARA-ZAGORA (Bulgaria)

DE
DOCTOR IACOBOVICI
CHIRURGIE ORTOPE - SEPIA, MĂDĂRIȘ

Dr. N. OANCEA

SI
CHIRURG

Dr. D. PETRESCU

D-rand MIHALOVICI
INTERN

URSIANU
FARMACIST

D. CĂLINESCU
SUB-CHIRURG

— 24 Octombrie — 24 Decembrie, 1912 —



BUCUREȘTI

Ampliarile gratuite SOCEC & Co. Societate Anonimă
1913

Monografia publicată de I. Iacobovici asupra rezultatelor misiunii sanitare române
de la Stara-Zagora, în timpul conflictului armat din 1917



Profesorul I. Iacobovici la absolvirea liceului,
împreună cu părinții și surorile sale

MEMORIILE SERGENTULUI ANICHITEI*

GICĂ MANOLE**

Câteva lămuriri necesare

Întâmplarea joacă deseori, în viața noastră, un rol esențial. Problema este: dacă ceea ce numim noi întâmplare este chiar întâmplare, sau altceva, precum destin, de exemplu. Cred că suntem aleși/destinați să ni se întâmple ceva fiind îndrumați, fie și fără să ne dăm seama, pe un drum anume. Cine, dacă nu întâmplarea, i-a dirijat să sape, pe acei soldați francezi, în Egipt, în timpul campaniei lui Napoleon, la 1798 – 1799, tocmai în locul unde zăcea ascunsă, de milenii, piatra de la Rosetta, dându-i ocazia lui Champollion, peste două decenii și ceva, să descifreze hieroglifile? Cum altfel putem explica eșuarea atâtor atentate, minuțios pregătite, la viața lui Hitler? Important rămâne, în opinia mea, un fapt: tot ceea ce noi desemnăm sub termenul *întâmplare* nu poartă deloc pecetea întâmplării, ci se constituie într-un sistem (aparent dezordonat, haotic) articulat de cineva anume. Este, ca să o spun direct, ca și cum ceva/cineva necunoscut ne gândește pe noi înșine, ne ia în posesie, dirijându-ne viețile, și, dacă avem foarte devreme această intuiție, le transformă în ceea ce noi numim atât de pretențios, destin. Sigur, există destine și destine. Cei mai mulți depășesc sensul aparent nevinovat al „întâmplării”, optând spre un tip sau altul de destin. Unii, în mod deliberat și viclean, prin tertipuri/mijlociri malefice optează spre a se lăsa demonizați. Alții se jertfesc, tot deliberat și tot printr-un mijlocitor, cu bucurie, întru făptuirea mereu binecuvântată a faptei bune. Așa că, nu cred să existe deloc întâmplare, în viața noastră; tot ceea ce ni se întâmplă, ni se întâmplă pentru că așa dorește cineva să ni se întâmple; și dacă „întâmplarea” aglomerează atâtea și atâtea peste noi, acel cineva urmărește un scop anume. De câte dați, eu sau un altul, n-am exclamat disperat „*de ce trebuie/trebuia să mi se întâmple așa ceva tocmai mie?*”, neînțelegând, nedorind să înțeleg că „întâmplarea”, rea sau bună, se constituie într-o încercare, într-un test, într-o tentativă a celui din spatele nostru de a ne trezi/avertiza cu privire la rosturile adevărate ale noastre? Sunt, toate acestea, speculații, și nimic mai mult. Și totuși, dacă spusele de mai sus nu sunt speculații, ci intuiții corecte?

* Selecție din vol. *Memoriile Sergentului Anichitei*, ediție de prof. Gică Manole, Edit. AXA, Botoșani, 2006.

** Profesor de istorie la Liceul „Regina Maria” din Dorohoi.

Așa că, am să încetez a-mi da cu părerea despre lucruri ce mă depășesc sau despre care nu pot avea nici o siguranță, spunând că „*întâmplarea*” a făcut ca, un fost elev, Cosmin Anichitei, acum vreo patru ani, să mă întrebe dacă nu m-ar interesa niște însemnări vechi, pe care le avea de la un străbunic de-al său. I-am răspuns că sunt foarte interesat de oferta sa, rugându-l să mi le aducă, nevând nici cea mai mică idee despre ce ar putea fi vorba. Asemenea surprize plăcute am mai primit, în trecut, și de la alți elevi de-ai mei. Așa, pe la începutul anilor '80, ai secolului al XX-lea, unul mi-a făcut cadou, spre uimirea mea, o monedă imperială romană, din aur, monedă pe care am cedat-o poetului Victor Teișanu, din Darabani, numismat avizat și serios. Sau, spre sfârșitul aceluiași an '80, din veacul întunecat (așa denumesc secolul al XX-lea), pe când lucram la Școala nr. 1 Mileanca, un altul mi-a dăruit un minibust, din gips, al lui Mihai Viteazul, pe care l-ar fi găsit, spunea el, în urma arăturii de toamnă (de atunci și până astăzi bustul cu pricina îmi veghează, neîntrerupt, camera).

Așadar, așteptam nerăbdător să văd ce anume îmi va aduce Cosmin Anichitei, insistând pe lângă el să-mi aducă ceea ce-mi promisese (uita mereu să se înă de cuvânt). Ei bine, într-o zi binecuvântată, Cosmin Anichitei mi-a adus, la liceul unde ne aflam amândoi, „Regina Maria”, din Dorohoi, un carnețel; iar eu, după o primă și rapidă ochire, cu greu mi-am ascuns dezamăgirea, spunându-mi: „*ia uite, un carnețel neînsemnat!*”. Așteptam ceva spectaculos, ceva ieșit din comun, deoarece încă de când citisem, pe la 16 ani, „*Lumi dispărute*”, de Anne Terry White, tot visam să descopăr și eu ceva important, precum acei mari și entuziaști pionieri ai arheologiei: H. Schliemann, A. Evans, W. Petrie. În realitate, așa cum se petrece de fiecare dată când ne aflăm în fața a ceva esențial, dar nu avem o percepție la dimensiunea exactă, aveam în mâini o adevărată comoară, ceva deosebit de valoros, iar dezamăgirea mea inițială nu-și avea rostul. Am răsfoit, grăbit, paginile carnețului, ca să-mi dau seama ce anume conțîn, și, la fel de repede, am înțeles că aveam în mâini însemnările de pe front, din primul război mondial, ale lui Anichitei Constantin, străbunicul lui Cosmin.

Am verificat la primăria din Dersca datele biografice ale lui Anichitei Constantin, date care rezumă, sec și indiferent, o viață, un destin, la doar atât: *născut* la 17 mai 1889 (cu o lună mai târziu decât Adolf Hitler), *fiul* lui Gheorghe și al Elenei, *mort* la 2 iunie 1962. Atât, și nimic mai mult. E adevărat, câte ceva, dar foarte vag, am mai aflat, de la o colegă, Elena Anichitei, profesoară la liceul „Regina Maria” din Dorohoi, nepoata lui Constantin Anichitei, măritată Cojocaru, precum că bătrânul erou a fost înmormântat, sigur, în cimitirul din Dersca (unii mi-au zis că ar fi fost îngropat nu la Dersca, ci la Mihăileni). M-am convins de acest fapt în ziua de 28 octombrie 2005, când, împreună cu trei colegi (Vasile Adăscăliței, Ciprian Voloc, Vasile Schiopu), am făcut o scurtă călătorie la Dersca. Ne-am întâlnit cu primarul comunei Dersca, profesorul Ioan Ștefan, am fost musafiri ai Consiliului Local Comunal, iar domul Vasile Badragan ne-a fost un priceput și generos ghid. Astfel, am vizitat casa sergentului Anichitei (aflată într-o stare foarte bună, îngrijită fiind de ginerele său, Mihai Gherasim), ne-am recules, cu toții, la mormântul bătrânului erou, ne-am smerit în fața monumentului eroilor din primul război mondial și am urcat pe platoul unde se află vechea cetate de pământ, din secolul al X-lea. Această vizită este ilustrată de fotografiile inserate în carte.

Carnetul cu pricina are coperțile negre, pânzate, înălțimea de 13 cm, lățimea 8 cm; conține 71 de foi acoperite cu un scris mărunț, îngrijit, caligrafic, așa spune. Însemnările au fost făcute cu creion chimic, în cea mai mare parte, iar câteva pagini, cu tuș (așa se explică rezistența lor în timp). Bătrânul erou și-a numit în felul următor notațiile făcute pe front, în război: „**Memoriile sergentului Anichitei Constantin din Bateria a 10^a, Regimentul 22 Artilerie, Divizia a 12^a**”. Chiar dacă cele de mai jos nu sunt memorii, în sensul clasic al termenului, am păstrat titlul dat de sergentul Anichitei. „*Memoriile*” propriu-zise încep de la pagina 7 și se sfârșesc la pagina 121 (numerotarea paginilor îmi aparține). După textul „*Memoriilor...*”, pe ultimele pagini sunt notate diferite socoteli bănești, cheltuieli, adrese ale unor camarazi de pe front, o rețetă de fabricare, la domiciliu, a săpunului, un ciudat descântec pentru oi, diferite avize de plată etc. Atât cât am putut citi, toate acestea se găsesc grupate în *Anexe*. La pagina 124, slânga sus, este scris cu creion chimic de culoare roșie anul „1940 – Șendriceni – Dorohoi” și semnătura: „*Anichitei Constantin*”. Câteva pagini mai încolo este notat, pe centrul foii, iarăși, anul „1940” înconjurat de 9 (nouă) semnături ale sergentului, precum și aceleași două denumiri de localități: „*Șendriceni – Dorohoi*”; aceeași notație obsesivă, repetată: „1940 – Șendriceni – Dorohoi” se regăsește și la pagina 127, deasupra ei fiind notată o listă de cumpărături, cu prețul lor. Îmi place să cred că scrierea repetată a anului 1940, semnăturile repetate ale sergentului Anichitei, au fost făcute în vara lui 1940, vara cea neagră a neamului nostru, când România Mare pentru care luptase/suferise și Anichitei Constantin (Costache), se prăbușise, umilitor, fără luptă, spre veșnica noastră dezonoare. Parcă notând sec, repetat, „1940”, și nimic altceva, bătrânul erou era ros de ceva anume, parcă era chinuit de ceva rău, urât, de un coșmar care se prăvălise peste el și pe care nu-l putea alunga. Este lesne de presupus că sergentul Anichitei, ca unul ce luptase pentru înfăptuirea unui deziderat național, precum Unirea cea mare, cu greu și amărăciune a acceptat că țara lui cea mare și frumoasă se prăbușise atât de rușinos.

Carnetul cu „*Memoriile...*” de față are, în două locuri, foi lipsă: intervalul 16 iulie – 25 iulie 1917, precum și pentru perioada 8 august – 24 septembrie 1917. Când am observat acest fapt, cu greu mi-am reprimat frustrarea, deoarece, tocmai în perioadele menționate, marile lupte de pe frontul românesc atinseseră apogeul/culmea, iar, pentru cititor, o mărturie directă ar fi fost deosebit de valoroasă. Ca și în cazul anului 1940, notat repetat, și absența foilor, pentru intervalele menționate, nu mi se pare a fi deloc fortuită. Sergentul Anichitei a consemnat, pe viu, cred eu, noncombatul rușilor, de pe frontul românesc, manifestat din plin în luptele de la Mărășești, și nu numai. Iar atunci când, rușii ne-au ocupat țara, începând cu anul 1944, transformând-o într-o colonie a Uniunii Sovietice, pentru a se pune la adăpost, sergentul Anichitei, presupun, a smuls foile pe care au fost notate „faptele de arme” ale „*aliatului*” nostru din primul război mondial, arzându-le. Așa trebuie să fi stat lucrurile, căci cu greu pot crede că tocmai perioada cea mai grea și eroică, a războiului nostru pentru întregire națională, n-a fost, în nici într-un fel, consemnată de eroul nostru, sau, și mai ciudat, foile respective să se fi pierdut, așa, *la întâmplare*. În sprijinul acestei ipoteze aduc, ca exemplu, cele povestite de buncii mei, Gheorghe Manole și Vasile Cășlaru. Tatăl tatălui meu ne-a umplut copilăria, mie și vărului meu drept, Anton (în acte Cozma), cu povești/întâmplări din primul război

mondial. Parcă îl văd și aud cum se întuneca la față când venea vorba despre ruși, cum suduia strașnic pe „muscali” (așa le zicea el rușilor: muscali), cei care i-au lăsat singuri pe români să se bată cu nemții, la Mărășești, ei plimbându-se cu trenul, spunea el, „la Bârlad și la Iași”. La fel, bunicul meu dinspre mamă, Vasile Cășlaru, atunci când ajungea, cu poveștile lui despre război, și la ruși, scrâșnea, întunecat, din dinți, fără alte comentarii. Tot el, atunci când vorbea despre luptele de la Cașin, Cireșoia etc., lacrima, spunându-mi: „Gică, atâția flăcăi mureau în lupte, încât zăceau culcați ca snopii de grâu vara”.

Așadar, „*Memoriile sergentului Anichitei*” nu sunt memorii de război în sensul clasic, obișnuit; avem de-a face, în fond, cu un jurnal personal, de front, scris pe fugă, în imediata vecinătate a evenimentelor. Nu cunosc, din memorialistica războiului nostru pentru întregire națională (atât de diversă, vastă), vreun jurnal ținut de un combatant din rândurile cele de mai jos, ale trupe. S-ar putea ca, publicând aceste „*memorii*”, să asistăm la o premieră; asistăm, cu siguranță, la o premieră, publicând mărturia unui luptător din primul război mondial, așa de târziu, acum, la aproape un secol de la evenimente. Un fapt îl consider de domeniul miracolului: supraviețuirea acestor „*Memorii*” atâta timp, iar gândurile mele, pentru acest miracol, se îndreaptă, recunoscătoare, către urmașii sergentului Anichitei, tatăl colegei mele, Elena Anichitei, Mihai, precum și către tatăl fostului meu elev, Cosmin Anichitei, Constantin, la care carnetul acesta atât de important (cel puțin pentru mine) a așteptat, cuminte și modest, sosirea timpului său.

Este limpede că orice mărturie umană despre un eveniment istoric important (așa cum a fost primul război mondial) trebuie să ocupe locul pe care-l merită, în memoria noastră. Cu atât mai prețioasă devine o mărturie, cu atât mai credibilă și plină de semnificații ne apare ea atunci când cel care o face s-a aflat în miezul evenimentelor (dacă nu chiar în miezul lor, măcar ca actor al unei mari și complexe scene). Este cazul sergentului Anichitei Constantin. De când păstrez acest carnet de preț (peste șase ani), nu o dată mi-am pus întrebarea: cum ar fi arătat o mărturie scrisă, a bunicilor mei, câte n-aș fi aflat despre lumea lor, despre gândurile/faptele tinereții lor?

„*Memoriile sergentului Anichitei*” au crescut în valoare, cred eu, ca document istoric, cu cât a trecut timpul. Despre Primul război mondial și participarea României la el s-a scris/spus aproape tot ce era de spus; cu atât mai bine dacă se mai identifică și alte mărturii scrise, rămase până acum necunoscute. Înainte de toate, „*Memoriile...*” de față ne scot din uitare un tip uitat de om, îngropat demult, ne prezintă o anumită tipologie de român: aceea care a înfăptuit idealul nostru național, Unirea de la 1918: **cel mai exemplar eveniment al istoriei românilor.**

Desigur, ținând seama de locul pe care-l ocupa cel care o face (unul de la bază), nu trebuie să ne așteptăm la dezvăluiri spectaculoase, descrieri senzaționale de lupte, nu știu ce revelații etc. Descoperim, însă, un tip de om extrem de rezervat, deloc impresionabil la nenorociri mari, răbdător în toate, tare în credința lui - de care nu se îndoia o clipă că este cea adevărată - harnic și tenace, curajos până la temeritate, și, înainte de toate, gata să se jertfească, fără ezitare, pentru cauza/dreptatea neamului său. Spre a lăsa bucuria descoperirii proaspătă (pentru cine are interesul) n-am făcut nici o

analiză, nici un fel de prezentare, fie ea și sumară, a „**Memoriilor**” pe care le aveți în față, crezând că nici un fel de exercițiu analitic nu se poate substitui citirii lor și nu poate suplini farmecul, demult apus, al unei lumi ce nu mai poate fi regăsită nicăieri, nici măcar în memorie. **Căci memoria însăși, în aproape un secol, cât a trecut de la „întâmplările” de față, și-a schimbat, dramatic, conținutul, uzându-se periculos și ireversibil, ca semn sigur al degradării istoriei înseși.** (Toate datele sunt pe stil vechi, ilian. Textele emise au fost marcate cu „.....” - *Notă*: D. Prodan)

28 iunie 2005

Memoriile sergentului Anichitei 1916

1 iulie 1916

Mă aflu în orașul Dorohoi pentru a cumpăra taban pentru casă, când am auzit, de la un om din Dersca, că, acasă, mi-a venit ordinul de chemare; m-am grăbit a ajunge acasă, și m-am dus la postul de jandarmi, de unde am primit ordinul de chemare, numai pe 20 de zile.

2 iulie 1916

După-amiază am plecat la gara Dorohoi, și am luat direcția Hanul Conachi, unde, după ce am sosit, ne-a trimis la campania a II-a; am stat o zi, iar a doua zi ne-am echipat cu muniția de războiu și ne-am imbarcat în seara zilei de 4/5 iulie; și am plecat la Focșani, pentru școală, 20 zile, la tunurile de 53.

..... 14 august 1916

În această zi, am imbarcat, la ora 8 a.m., tunurile, chesoanele și căruțele. Ora 2 p.m.: am plecat în direcția Titu; aici am schimbat trenul pentru Vârciorova. Plecat ora 6 p.m. de la Titu, și am ajuns în Pitești, la ora 9:40 p.m.; am stat, în tren, toată noaptea.

La ora 12, noaptea, în gara Pitești, ne-a sunat mobilizarea; sunau clopotele la toate bisericile, băteau tobele și cânta muzica iar soldații cântau cântece ostășești. Noi ne-am deșteptat, din vagon, și ne-am închinat, să ne-ajute Dumnezeu, cu bine, în calea noastră.

15 august 1916

La ora 6:40, a.m., am ajuns în Slatina, unde am debarcat; și am plecat în oraș spre a ne găsi cantonamente. Am găsit un loc viran; am făcut parc și corturi.

..... 28 august 1916

Ajuns în stația Budești la 6:20 a.m.; am debarcat și am pornit, spre Valea Popei, pe jos. Am trecut prin satele Budești, Radovanu și Valea Popei, unde am cantonat într-o grădină de pomi, în marginea satului. În acest sat era cultură multă de tutun.

29 august 1916

Ora 2 p.m.: venit ordin să plecăm spre satul Chirnogi, 7 km de Dunărea; aici am cantonat pe la casele oamenilor.

30 august 1916

Nimic nou.

31 august 1916

Plecat la gara Pitești, după muniție. Nu ne-am dus până la gară, ci ne-am întors înapoi din apropierea gării, fără muniție, și am oprit lângă o miriște, cu dl. locotenent și dl. sublocotenent Alexandrescu; și am mâncat foarte multă mure.

1 septembrie 1916

Regimentul 5 Obuziere a început a bombarda orașul Turtucaia și a dărâmat o biserică. Am plecat din nou la gara Budești, după muniție, și ne-am întors la ora 11, noaptea.

5 septembrie 1916

Se auzea bubuitul tunurilor, spre sud. La ora 12 a venit ordin să plecăm spre satul Cilibichioi (Satul nou). În acest sat am dormit noaptea. Erau 6 km până la frontul de luptă.

6 septembrie 1916

Așteptăm ordin să intrăm în luptă. Aici erau lupte groaznice, cum nu s-au mai văzut; zi și noapte veneau convoaie cu răniți, pe marginea șoselei, iar pe mijloc, ambulanțele și căruțele, încărcate cu răniți, s-a ținut om de om, 2 zile și 2 nopți. Acești răniți erau din Regimentele 23, 63 și 35 Infanterie, și din 7 Vânători; care puteau merge pe jos se duceau la gara Mejidia (Medgidia). La ora 7:30 a.m. am plecat la Peștera, spre linia de bătaie. Ajunși pe linia de luptă, așteptăm începerea focului.

7 septembrie 1916

Am intrat pe linia de luptă la ora 7 a.m., și așteptăm deschiderea focului dintr-un moment într-altul. Nu se auzea decât bubuitul tunurilor și pârâitul armelor. Primele jertfe ale Regimentului 62 Infanterie, în ziua de 7 septembrie, 4 morți și 3 răniți, la mitralieră și un car. Aceasta a fost pe la ora 11 a.m.

8 septembrie 1916

Ora 6 a.m.: Am început, din nou, bombardarea satului Cocargica. Aveam acum 6 morți și peste 20 răniți. Trebuie să-ncepem asaltul pentru ocuparea satului Cocargica.

9 septembrie 1916

Regimentul 62 Infanterie și Bateria au făcut tranșee, așteptând ordine.

10 septembrie 1916

Schimbam focuri de arme, cu bulgarii, pe la ora 5 p.m. Au vrut să înainteze, dar au fost respinși de artileria noastră.

11 septembrie 1916

Așteptăm noi ordine, de la Brigadă, pentru ocuparea unei poziții. Avem peste 60 răniți și 15 morți. Am schimbat locul de tragere, după cum era ordinea, și am ocupat o foarte bună poziție.

13 septembrie 1916

Schimburii de focuri, de artilerie și infanterie, de ambele părți. Avem și noi o victimă a datoriei. Începând din nou bombardarea, vreo câteva obuze de la inamic cad în apropiere de Baterie și, la un moment dat, un pustiu de obuz, calibru mare, cade numai la 7 metri departe de Baterie, care, spărgându-se, a rănit pe soldatul Huzui Gheorghe; a fost ridicat numaidecât de brancardierii noștri pe targă și dus în satul Idris-Huius, unde erau ambulanțele diviziei. Starea numitului soldat era foarte gravă, fiind rănit în șira spinării.

15 septembrie 1916

Schimb de focuri de artilerie și infanterie de ambele părți.

16 septembrie 1916

Stăm pe poziție.

17 septembrie 1916

Idem.

18 septembrie 1916

Venit ordin să plecăm; am plecat cu Secția I la Regimentul 62 Infanterie pentru a întări flancul drept. Astăzi a început ofensiva noastră. Ajunși la Regimentul 62 Infanterie, ne-a spus că să contramandăm, și am plecat, îndărăt, în sat. Cu Secția am așteptat ordin pentru a ocupa poziția.

20,21,22,23 septembrie 1916

Am plecat, din nou, pentru a alege locul, spre a pune tunurile în Baterie. Am găsit un loc și așteptăm sosirea nopții, pentru a ne face tranșee, în pământ, și a ne așeza tunurile, spre a nu fi văzuți de inamic; însă, noaptea, am pierdut locul acela unde trebuia să ne fixăm, și a rămas să-l căutăm a doua zi.

23 septembrie 1916

Ora 10 a.m.: după ocuparea poziției, am deschis focul de Baterie, la care nu am primit nici un rezultat, fiind încadrați de focurile inamicului. Seara am aflat că am produs ravagii enorme în rândurile bulgarilor. Am încetat focurile la ora 8 seara, după ce terminasem de tras toate obuzele.

Ora 10 noaptea, am plecat cu sergentul Subțirică Brotu de ne-am adus muniție în locul celei trase.

24 septembrie 1916

Stat în defensivă.

25 septembrie 1916

Idem.

26 septembrie 1916

Ora 10 p.m.: am părăsit, noaptea, satul Cocargica, cu Bateria, pentru a merge la Bușteni (Predeal); ajunși în satul Mircea-Vodă a doua zi, ora 12 a.m.

27 septembrie 1916

S-a îmbarcat Bateria de la ora 12 până la 6 p.m.; și am plecat, cu trenul, spre Bușteni.

28 septembrie 1916

Am călătorit, cu trenul, pe linia Ciulnița – Călărași – Slobozia – Ploiești – Sinaia – Bușteni.

29 septembrie 1916

Ajunși la Bușteni, am primit ordin să plecăm, înapoi, spre Nehoiu și, la ora 6, am cantonat, noaptea, în sat, la Fabrica Nehoiu. A doua zi ne-au repartizat la Regimentul 24 Infanterie, Divizia a 6-a.

30 septembrie 1916

Am trecut podul de la Fabrică, și ne-am așezat tunurile, pe poziție, în Nehoiu, iar chesoanele adăpostite în grădini, sub copaci. Aici am stat la un om ce suferea de picior de doi ani; două nopți am dormit la el. În celelalte nopți am dormit cu Dumbravă C. la o casă a unei femei ce avea 8 copii și bărbatul mobilizat aci; în toate nopțile se fabrica țuică, cu cazanul, și era bine din partea băuturii. În acest loc am stat până în seara zilei de 13 octombrie, ajunul Vinerei Mari; în această noapte am plecat cu tunurile, la poziție, la locul numit Gura-Siriului, 13 kilometri departe de Nehoiu și am descărcat muniția și am venit, înapoi, în satul Broasca, în jos, cam 3 kilometri, unde erau așezate tunurile. Am stat pe la case, fiindcă satul Broasca era evacuat de locuitori, fiindcă bătea inamicul cu tunuri de calibru mare. Eu locuiam în casa a trei neveste numite Ioana, Dragna și Dragna, care aveau bărbații mobilizați. Am stat degeaba până la 9 octombrie căutându-mi de cai și reparând grajdurile de la casele unde erau cantonați caii Bateriei.

.....

23 noiembrie 1916, miercuri

Am fost bătuți cu obuze de calibru mare, dimineața, iar seara, pe la ora 6 p.m., am observat că artileria noastră prinde a se retrage în trap mare și, la 100 m, tun de tun; inamicul a simțit retragerea și a început a bate satul Broasca într-un mod îngrozitor; era un adevărat iad de foc; chiar casa unde locuiam eu a fost aruncată în aer de obuze; grajduri și remize au fost făcute praf.

La orele 3 p.m. a venit soldatul Spacală Arsenie care a adus ordinul, de la domnul locotenent, să plec cu atelajele și chesoanele, imediat, că ne retragem. Am luat muniția și tunurile și am pornit, la trap, spre Broasca. La ora 6 dimineața eu rămăsesem la urmă, cu soldatul Tudorianu Ioan, care a luat în spinare o bucată de carne, ce era pentru soldații trenului de luptă.

Pe șoseaua de la Nehoiși, înainte de Buzău, erau atâtea căruțe, chesoane și tunuri încât era ocupată toată șoseaua; mergând pe drum, s-a pierdut, din coloană,

soldatul Pătrașcu Nicolae, pe care l-am găsit în Buzău. Tot în acest drum s-au rupt hulubele de la chesonul 6 condus de soldatul Dușan Gheorghe.

24 noiembrie 1916

Seara am dormit în satul Buga. Plecarea a fost la ora 4, seara, și am dormit în satul Pârscova. De aici am urmat drumul spre Buzău, unde am ajuns în seara zilei de 26 noiembrie; și-am tras în cuartir la un cârciumar; aici erau și caii trenului de luptă; peste noapte a început un vifor, cu ploaie și zăpadă.

27 noiembrie 1916

Am plecat spre Silișteanca, unde am stat și în zilele de 28 și 29, iar în ziua de 30 ne-am retras spre Rîmnicul Sărat. În Silișteanca am tras trăsurile la sergentul Iordachi Gheorghe, și am stat la masă la el; avea vin și țuică multă, și chiar toți sătenii aveau băutură; am dus-o foarte bine. În seara de 29 spre 30, ni s-a furat iapa sură și grasă, de la chesonul 9, al soldatului Mihai Toma.

În Rîmnicul Sărat am ajuns noaptea și am tras bateria la o clădire nouă, unde am instalat toți caii, iar noi am dormit afară, lângă foc. A doua zi, a trecut multă armată rusă, cazaci și infanterie, cântând din gură și cu muzica; și mergeau spre Buzău.

1 Decembrie 1916

Am stat tot în Râmnicu.

2 Decembrie 1916

Am plecat, la ora 3 p.m., spre Focșani. Ne-a apucat noaptea, și am dormit într-o poiană; dimineața am plecat spre Cucu. Am ajuns la ora 12, la Cucu.

10 Decembrie 1916

Am ocupat poziția. Sâmbătă noaptea am dormit în pădure; pe aici era zăpadă și frig, noaptea. Bateria a stat pe poziție în ziua de 12 Decembrie. Oamenii au făcut tranșee și bordeie, însă eu m-am întors în satul Băbeni, la trenul regimentului, după alimente.

13 Decembrie 1916

Am sosit cu alimente pe poziție.

14 Decembrie 1916

Am adus, iarăși, alimente, și, seara, la ora 6, am primit ordin de retragere; și ne-am retras. Retragera a fost grea, drumul rău, prin pădure. Am venit în Băbeni, și imediat am plecat cu căruțele și chesoanele să-mi încarc muniția din Băbeni; și Bateria rămăsese în Băbeni, însă imediat a venit în Băbeni și a plecat Bateria 10 Putna, care era înaintea la a noastră. Aici, în sat, stăteau jos, și se odihneau, două regimente din 10 Putna și 10 Siret.

În apropiere de 150 metri patrula germană prinse a trage cu arme și mitraliere, și era foarte rău, că se făcea ziuă. Ieșind din satul Băbeni am apucat la stânga, pe drumul lucrat de ruși, fiindcă șoseaua Buzău-Râmnic era ocupată de inamic, așa că, prin pârâu, și pe acest șes, inamicul era să ne omoare și să ne captureze toată bateria, de nu mă purtam eu cu sergentul Anca să aducem caii din deal și să punem în cai. Era deal mare foarte, și dura cam 500 de metri; aici fluierau gloanțele, pe la urechile noastre, și tunurile; cum s-au zărit zorile, au prins a ne bate. Eu mă dădusem jos, de pe cal, pentru a nu fi lovit. Am scos toate tunurile, căruțele și chesoanele din mâna inamicului, din gloanțe, însă căruța, cu bucătăriile de campanie, fiind condusă rău de conductorul Dragomir Cristea, care a nămolit-o, în pârâu, nefiind nici boii aproape, a fost capturată de inamic, cu 5 cai, trei bucătării de campanie, două hamuri noi, ranițele lui Dumbravă și ale celorlalți, pături și lada cu scule lemnoase. Aci, numai Dumnezeu ne-a păzit: inamicul era la 20 de metri de noi. Dumbravă era să fie prins, dar nemții, când au dat de pâine bună, albă, s-au prins a certa, și a se bate, de la pâine. În acest moment Dumbravă a șters-o și când au prins de veste ei, el era departe, la o sută de metri; și au prins a striga: "Halt"; el a scăpat, însă Cristache a rămas la inamic. După ce am urcat dealul, mare de 500 de metri, ne-am retras într-un șanț și a început a ne bate inamicul cu șrapnele și obuze. Am urcat dealul și am stat la Oratia. Noaptea de 15-16 decembrie, am dormit în satul Slobozia Bradului, moșia Domnului Șuțu.

16 decembrie 1916

La ora 2 a.m. am mers până la Plăinești Cucu. Am stat până la ora 12 a.m. Am plecat în Golești unde am stat, sâmbătă și duminică, adică 16 și 17 decembrie. În ziua de 18 au minat, ai noștri, podul ce trecea trenul pe el, și i-au dat foc, aruncându-l în aer. Noi am tras frică mare, de acest bubuit, fiindcă s-au spart toate geamurile la școală; și era zorii zilei.

18 decembrie 1916

Am plecat la Focșani și m-am oprit, aici, în marginea orașului, cu Dumbravă; și am ales un car pentru boi în locul căruței capturate de inamic. Ne-am fixat, în curtea Regimentului 1 Cetate, cu bateria. De la Focșani am plecat în satul Făurei; aici am stat 2 zile. Era chiar în ziua de Ignat, când se taie porcii, la țară. Am tăiat și noi mai mulți porci, de la o curte. Rușii ne-au întrecut în tăiatul porcilor.

Joi, dimineața, la ora zece, am mers până aproape de Mărășești. De aici am plecat spre Țițești, și am mers spre comuna Bătinești. Am ajuns la ora 3, și am tras la curtea lui Voicu. Am stat aici joi. Vineri și sâmbătă, în nopțile zilelor de 22, 23, 24, s-a adus vin mult și s-au îmbătat toți oamenii.

24 decembrie 1916

Am stat pe loc.

25 decembrie 1916

Am fost la slujbă, la biserică, și, numai bine ne-am întors, n-am avut timp nici să mănânc bine, și ne-am pomenit cu ordinul de înhămare; și am plecat spre Panciu. În ziua aceasta a nins grozav, se topea zăpada și ne-am udat rău. Am sosit în Satul Nou, unde am dormit noaptea de 26 spre 27 decembrie. De aici am plecat și am ajuns în satul Crucea de

Jos. Mergând spre acest sat, am văzut cum curgea vinul, pârâu, prin șanțurile de pe marginea șoselei.

Am sosit în satul Crucea de Jos în ziua de Sfântul Ștefan, a treia zi de Crăciun. Aici erau vase pline cu vin din care am băut toți cât am putut; și am petrecut foarte bine.

În 28 decembrie am plecat, de aici, la ora 2:30. În comuna Panciu am cantonat la un evreu ce se numea Haim. Aici am stat pe loc în ziua de 29-30 decembrie.

30 decembrie 1916

La ora 8:30 a.m. plecat spre comuna Movilița și ne-am oprit în satul Frecăței; de aici am mers la Fitinianești, unde am dormit în noaptea de 30-31 decembrie. La 31 decembrie, ora 6, ne-am întors, înapoi, prin satele Păunești, Ruginești, Domnești, orașul Adjud, Urăchești Cornățelul, și am ajuns la Coțofănești, în seara zilei de 1 ianuarie 1917.

Zilele de 29, 30 și 31 le-am făcut în marș, pe drum, prin satele de mai sus.

Eram la Fitianești, în seara zilei de 30 spre 31, când umblau copiii mici cu plugușorul: era noaptea de 31 spre 1 ianuarie. Când a înserat, eram între satele Păunești și Ruginești, se vedeau copii mari umblând cu plugușorul. Aici, am dormit în seara de Anul Nou, adăpostiți între niște copaci. Era vânt mare și vreme urâtă. Am muncit până la ora 12 noaptea de am scos căruțele de pe șoseaua rea, cu clisă; înțepenisem toate tunurile și chesoanele, iar căruțele cu câte 6 cai abia le-am adus până la locul unde ne fixasem tunurile și chesoanele.

1917

11 ianuarie 1917

Am fost cu fierarii, la lucru, în satul Bîlca. Aici, era o femeie numită Maria Barbu Berescu, care avea scule și foi pentru fierărie, și care mi le-a pus la dispoziție; și am lucrat. Aici locuiau ruși, de care am râs mult, deoarece făceau comicării; ziua din urmă am luat țuică din Borșani, la Bâlca, și am vândut-o rușilor. Țuică avea moșu' Andrei Mugureanu. Toate zilele, cât am stat în Borșani, am avut vin și țuică de ajuns: țuică 2 lei kg, vinul 7 lei kg.

14 ianuarie 1917

La ora 8 am fost la gara Bâlca, după alimente, și nu era nimic; am primit ordin și am plecat la gara Adjud, tot cu sergentul Iordachi Gheorghe, fiindcă nu aveam pâine. Din gara Adjud am primit tutun și carele și am plecat, mai înainte, spre Manotața; la orele 10:30, noaptea, am primit pâinea caldă, pentru 4 zile, pâine albă și bună; apoi am plecat din gară, prin Adjud, și, la ieșirea din oraș, am cantonat, nițel, la o casă; și am făcut foc într-o bucătărie. Am dormit cam 2 ore, și am plecat spre Borșani. Drumul a fost înzăpezit și, foarte greu, abia la ora 6 a.m., ziua de 15, am ajuns în Borșani, și am văzut că Regimentul 24 Infanterie era pe la șața Uța. M-am întâlnit cu Bateria noastră și domnul locotenent m-a înjurat fiindcă raportasem că nu pot urma imediat Bateria, fiind cai morți de oboesală și flămânzi. Am plecat la cantonament, la moșu' Andrei Ungureanu, și am stat, în repaus, până la ora 1 p.m.

15 ianuarie 1917

Am plecat cu sergent Iordachi Gh., soldații Baris, Iancu, Comărniceanu, Avanu, Iordachi Gh. și Brânzariu Iosif. Am trecut prin satele Coțofănești, Urechești, peste deal, spre Sascut, lăsând șoseaua mare. Chiar de la plecare a început să viscolească, așa că șoseaua, peste deal, nu se mai cunoștea pe unde a fost. Am necăjit mult până am ajuns în satul Conțești, comuna Sascut, abia la ora 2 p.m.; atât am necăjit în drumul de la Urechești spre Conțești, care nu erau mai departe de 4 km. Aici am tras căruțele la locuitorul Iftimie Burle, am dat furaj, apă și grăunțe, și am intrat în casă unde am dormit puțin. Am plecat spre Sascut lăsând cu două căruțe de muniție pe Brânzariu Iosif, ca planton. Am stat puțin în Sascut; aici am ajuns la ora 12 a.m., ziua de 16 ianuarie. Am plecat, înainte, și am ajuns la un canton pustiu, înainte de a ajunge la Parova. Am intrat într-o casă și ne-am încălzit la foc. Am lăsat acest drum, pe care trebuia să mergem, și am plecat, mai înainte făcând la vale. Pe alt drum, mergând mai la vale, am dat căruța lui Avanu într-un canal; și nu am putut să o scot până nu am dat jos muniția, și am scos întâi căruța goală, încărcând-o, în urmă. Am mai mers vreo 30 minute și am ieșit în șoseaua Adjud – Parova – Răcăciuni – Bacău.

Am ajuns la moara din marginea satului Parova; în curtea acestei mori era cantonată toată Bateria, cu cai, tunuri, chesoane și căruțe. Am degerat toți de frig. Pe afară, pe lângă foc, era ger și ninge; am stat afară, ziua și noaptea, de la 15 ianuarie și până în ziua de 18 ianuarie. În aceste zile a nins, zi și noapte. Într-o noapte am dormit într-o bucătărie, iar a doua în moară, unde era motorul, cu soldatul Iancu. Aici, soldatul Dumbravă a băut toată ziua vin fierț și s-a îmbătat, iar noaptea a dormit în căruța bucătăriei; era ger grozav. Eu l-am chemat să vie în moară, dar a refuzat.

.....

15 februarie, miercuri

Ora 9:30 am plecat, prin Rădoaea, prin Țigănic. Am stat, în repaus, la Gropi. Am trecut la Râpi prin Popeni, și, pe gheață, am trecut Troțușul, și am ieșit în șoseaua Palania, și am luat drumul spre Livada. Am ajuns, aici, la ora 9, seara; și era un ger grozav. Imediat am plecat după cantonamente. Eu m-am dus la domnul locotenent și i-am raportat că sunt bolnav și m-a oprit la el; mi-au dat un ceai iar Dumbravă mi-a pus termometrul. Aveam temperatura 38 de grade. Am venit la cantonamentul meu și am pus pe Chițu Cristea de ne-a făcut frecție, mie și lui caporal Negoită.

16 februarie, joi

S-a revocat ordinul de plecare, și am rămas pe loc. În această zi ne-au dus sergentul Iordachi la infirmeria regimentului 12 Cantemir, și nu ne-au primit.

17 februarie, vineri:

Am plecat din Livada, vineri, la ora 9:30, după ce am cumpărat două ouă, cu Negoită. Am plecat prin satul Gârbovan, și noi stam, într-o casă, toți bolnavi; numai bateria și regimentul din divizia a 6-a au așteptat trecerea în revistă a domnului general Argherescu; și a ținut o cuvântare, după care a primit defilarea diviziei și apoi au plecat.

Am trecut dealul, și, prin satul Popeni ne-am oprit în comuna Blidaru. Eu și ceilalți bolnavi ne-am dus la o casă unde era foarte cald. Ziua de 17 februarie, vineri (sf. Teodor Tiran), a nins toată ziua și a viscolit. Conducătorii cailor au fost, toți, la pădure, după muguri pentru cai. Aici am avut criză de furaj.

22 februarie, miercuri

Am plecat și am oprit coloana în marginea comunei Răcăciuni, peste drum de gară; sergentul Iordachi a plecat în gară după pâine, iar eu m-am dus după Anca să vie cu furajul adus de la Ghilăvești, județul Tecuci, la locul unde era oprită bateria. După ce am vizitat gazda, unde am stat mai înainte, m-am oprit la școală, unde era spitalul diviziei 6 și unde am căutat bolnavi din baterie; nu am găsit decât pe cumnatul meu, Dumbravă, care mi-a spus că se simte mai bine. M-am oprit și la spitalul din marginea comunei Răcăciuni, dar nu am găsit bolnavi de la noi. Am plecat la baterie și domnul locotenent m-a însărcinat să mă întorc, îndărăt, și să viu cu soldații Manolescu și Zamfira, care rămăseseră în urmă cu calul lui Iordachi Gh., cel care băuse și abia se mișca. Am ajuns seara, pe la 6, la Răcăciuni, iar la Cleja ne-am oprit și am dormit acolo. A doua zi au plecat, domnul locotenent cu sergentul Iordachi, la Bacău, și au sosit seara. A doua zi a plecat sergentul Iordachi, la Pralea, la divizia a șasea.

14 martie, marti

Ne-am încolonat după regimentul 2 artilerie, și am trecut podul, pe Troțuș, prin comuna Domnești, și am pornit spre Movilița. La 3 km de acest sat am oprit căruța cu boi a bucătăriei, fiindcă nu mai puteam merge, de oboseală. Aici, am ajuns pe soldatul Dumbravă, cu căruța, cu bolnavi, și pe Radu D. I. Am fost nevoiți a dormi, aici, afară. Era ploaie, și jos, noroi. Am înghețat de frig toată noaptea.

15 martie, miercuri

Ne-am pornit și, cu noroc, am ajuns în satul Movilița. Regimentul 22 artilerie, și Bateria, au plecat la poziție, însă eu am rămas, aici, în Movilița. După-amiază mi-a căzut calul negru, al soldatului Iordachi Gh. Eu am plecat, bolnav, spre poziție, prin Panciu, Crucea de Jos, Strășanii de Jos și de Sus și ... Muncel; și la canton am aflat că trenul meu de luptă este într-o pădure. M-am dus acolo, și, imediat, am descălecat. Calul a început a se tăvăli pe jos și a se întinde. Peste o oră, s-a făcut bine. Eu simțeam o durere de cap și îmi era frig.

15-16 martie

Noaptea am dormit în această pădure.

16 martie, joi

Ne-am întâlnit cu părintele Domalache și am vorbit mult cu Sfinția Sa, și mi-a dat și 20 de lei. M-am întâlnit, apoi, cu fratele Vasile, care mi-a povestit moartea cumnatului

meu, Bradu Constantin; și ne-am despărțit cu multă tristețe. Tot cu Vasile era și băiatul lui Th. Feraru, cu gradul de caporal, care, împreună cu Vasile, mi-a spus cine a mai rămas cu viață din satul Grivița. M-am întors, apoi, la trenul de luptă, și, de aici, am primit ordin să vin, cu trenul de luptă, pe front; și am executat în ziua de 17 martie, joi. Am plecat în infirmerie în ziua de 18 martie, și am stat acolo până la 30 martie, când ne-am întors la trenul de luptă, cu bilet, că am fost lăsat 10 zile, în convalescență, după boală; și a fost imposibil să stau, fiindcă în ziua de 31 martie, când s-a prezentat domnul lt. Diaconescu, care mi-a spus că cu începere de la 1 aprilie va lua comanda Batalionului în locul domnului lt. Becescu, și n-am mai stat în repaus.

.....
1 mai

Am fost numit ca șef de tun, la tunul 6, în locul sergentului Bogdan, la paradă; a primit defilarea Domnul General Comandantul Diviziei 12; la prânz, am stat la masă, în pădure, unde, după ce ne-am odihnit, am plecat spre cantonamente prin satele Cornățel, Urechești, Slobozia.

.....
21 mai, Duminică, Sfinții Împărați Constantin și Elena:

Am făcut rugăciune cu sergentul Avraam Ștefan în chioșcul cu crengi verzi, apoi ne-am suit pe munte și am cules flori și am cântat. Domnul Plutonier Major ne-a ținut un mic discurs relativ la însemnătatea zilei de 21 Mai și la situația noastră, după care au urmat strigăte de „Ura”. De la 21 Mai și până la 1 Iunie în fiecare zi, de la ora 6:30 a.m. și până la ora 8:30 a.m., și după amiază, de la ora 3:30 la 6 p.m., s-a făcut instrucție, la tunuri, și instrucție pe jos.

.....
10 iulie

Ora 7 p.m.: am plecat din această pădure spre Ivești, și am trecut pe lângă satele: Bucești, Ivești și am ajuns în Comuna Leești, Județul Tecuci, 6 km de la Siret; ne-am instalat tunurile și chesoanele în acest sat și ne-am făcut tranșee la intrarea în sat; 3 aeroplane inamice au aruncat bombe, asupra Regimentului nostru, fără a pricinui pagube; eram la 3 km de poziție.

11 iulie

Inamicul a bombardat satul și a omorât un soldat din Batalionul 8.

12 iulie

Iar a bombardat inamicul, satul, la ora 10 a.m. Am fost cu Batalionul la școală, la Batalionul 7; ne-a citit Domnul Colonel Stoenescu ordinul de ofensivă al Majestății Sale Regele Ferdinand.

13 iulie

Ora 7 seara: am plecat din pădurea Drăgănești și am trecut prin orașul Tecuci; am trecut podul peste râul Siret, pe la Ionășești, și ne-am oprit în pădurea Pădureni, Plasa Răcăciuni, Județul Putna.

15 iulie

Ora 9 seara, am plecat din pădurea Pădureni și am trecut prin localitățile Călimănești, Cîrăști, Pufești, Adjutul Nou și am sosit la Slobozia la ora 6.30 a.m. Ne-am așezat în grădina boierească, sub copaci; aici am stat până la ora 6 p.m. Apoi, ne-am întors îndărăt, la Adjutul Nou-Domnești, Morlița-Mănăstioara, și am sosit în satul Fiționești în ziua de 17 Iulie, ora 7 a.m.; aici, ne-am adăpostit într-o grădină de pruni, și am stat până la ora 6 p.m., când ne-am întors prin satele: Mănăstioara, Panciu, Crucea de Sus, Străoanei de Jos, Străoanei de Sus, Varnița, Băcoasa și am ajuns în satul Gugoiu, aci am dormit vreo 2 ore, până la ora 7 a.m. Ziua de 18 Iulie - de aci am plecat prin satele: Ciurucuri, Roscărești, Câmpurile și ne-am oprit într-o pădure de brazi, în partea dreaptă a satului Soveja, în apropiere de fabrica de cherestea. În marșul făcut în noaptea de 17-18 iulie, și în ziua de 18, am văzut tunurile capturate de ai noștri, în ofensivă, precum și multe vagoane și magazine de muniții și efecte. Asemenea, am observat că inamicul a dat foc la păduri.

miercuri, 26 iulie

Am stat, iarăși, în repaus. Inamicul a rupt fronturile rușilor la Mărășești, dar a fost respins, cu pierderi, de armata română; am tras mare frică, în ziua de 26, fiind vorba să ne retragem, dar s-a contramandat.

duminică, 24 decembrie

M-am dus în Vizante cu sergentul Bogdan, Subțirică Bratu, spre a aduce fier și șuruburi pentru batalion, și un elev de la Compania 5 nu a permis spre a ne duce toți în sat, ci numai Subțirică s-a dus în sat, iar eu cu moș Bogdan ne-am întors, îndărăt, spre poziție; când am sosit în Câmpul Vizante, unde erau toți soldații noștri, spre a aduna porumb pentru cai, iar soldații Lazăr I., Micu M. și Țugui se duseseră cu niște boabe la o moară spre a face tapiac, niște santinele i-au luat pe fugă spre a-i prinde și a-i duce la elev, în sat, după ce îi duseseră pe toți soldații din Regimentul 45 Infanterie și le luaseră cocenii și fasolea. Pe când priveam noi spre moară, soldatul Lazăr fugea, gonit de o santinelă, care se prefăcea că încarcă arma, să-l împuște (seara am colindat cu Micu M.); eu m-am dus să scot pe Micu M. și pe Țugui, și făcea la mine gesturi un caporal.

luni, 25 decembrie

“Nașterea Domnului”; Chiar de duminică am plecat, cu “Nașterea Domnului”, la toți domnii ofițeri de la Batalionul II și la soldații din Regimentul 45 Infanterie; asemenea, și la secția 4, la domnul plutonier major și camarazii mei.

marți, 26 decembrie

Soborul Prea Curatei. Am avut musafiri pe sergent Iordachi și pe sergentul Marinescu Florea, care ne-au adus câte o gustare și câte un pahar de vin.

miercuri, 27 decembrie

Sf. Archidiacon Ștefan;

Am avut mâncare, carne; și m-au vizitat doi sergenți de la Mitraliera Reg. 45 Infanterie, care mi-au lăsat adresele.

joi, 28 decembrie

Am primit 2 pachete de tutun.

vineri, 29 decembrie:

Am stat pe poziții.

sâmbătă, 30 decembrie:

Am venit la baterie, de unde am luat semințele.

duminică, 31 decembrie:

Am venit, iarăși, la baterie, am băut vin și țuică, iar seara, fiind Ajunul Anului Nou, am făcut ca moșneag pe Brig. Chilican Al., sold. Micu, cu fluierul, și Radu V. Ioan; și pe la ora 5 p.m. ne-am pornit ca să urâm, la toți, pe front; și am sosit, mai întâi, la domnul plutonier major Marinescu, care ne-a dat 4 lei, un leu, Codreanu, un leu, Iordachi, și, un leu, soldat Voicu; apoi, ne-am întors pe la Plutonier Major din Regimentul 45 Infanterie, care ne-a dat, și el, vreo 4 lei, apoi ne-am dat jos, la Baterie, spre a-i ura domnului căpitan Diaconescu Constantin; am sosit acolo pe la ora 7 p.m., care ne-a dat bani și câte un pachet de tutun, apoi ne-am dus la Reg. 22 Artilerie, de aici la Reg. 27/2 obuziere, apoi la Reg. 45 Infanterie, și apoi la poziție. După aceasta ne-am împărțit 4 din 100 lei; la ora 6, am terminat.

1918Luni, 1 ianuarie 1918:

Dimineața, am venit la postul de comandă, spre a ne completa rația de rezervă, și, când vrui să plec, m-a strigat moș Bogdan, îndărăt, și mi-a spus ca să-mi dau muniția de război în primire și să vin la postul de comandă, ca să plec acasă; și am ajuns, aici, la ora 10 a.m.; însă ordinul de serviciu nu era semnat decât de domnul căpitan și a trebuit să plec la Reg. 22 Artilerie, spre a semna și domnul căpitan Stoenescu, comandantul regimentului; tocmai în apropiere de regiment am văzut în dreapta mea pe domnul colonel trecând spre satul Câmpurile, și ne-am întors, îndărăt, la batalion; am întrebat la telefon și ne-a răspuns că domnul colonel merge la divizie, și că la ora 8-9 seara se întoarce la regiment; la ora 6 a.m. m-am dus, iarăși, la regiment, și am făcut posibilul de m-am găsit cu Părintele Alexie, într-o casă, unde

mai locuia un domn Locotenent de la Trenul Regimentului 46, iar părintele a plecat la popotă; iar pe mine m-au trimis la casa unde locuia Sfînția Sa și am dormit, aici, până la ora 6 a.m.;

marți, 2 ianuarie

Când a venit Părintele mi-a spus că încă nu mi-au iscălit ordinul de serviciu și, pe la ora 12 a.m., după ce am făcut cinste iar, am primit ordin semnat de mîna Domnului Locotenent Ionescu, adjunctul Regimentului, și am venit la Postul de comandă al Batalionului unde m-am prezentat Domnului Căpitan Diaconescu Constantin; aici, sosise căruța cu alimente, de la Prulea și, la ora 2 p.m., am plecat. Am sosit la Prulea la ora 6.30, iar la ora 7.30 am sosit la gara Căiuți, când am văzut că trenul Curieri plecase și am așteptat până la ora 12, când a sosit, în gară, un tren cu ruși, care a plecat la ora 12.15; am plecat prin stațiile Căiuți, Urechești, Adjud, Blâca, Fărăoani, Valea Seacă.

3 ianuarie

Ora 12⁴⁰: am sosit în orașul Bacău: sosit în stația Fântănele, la ora 1¹⁵; la ora 1³⁰, la Galbeni, 2⁴⁵, la Secuieni, 3²⁰, la Roman, 4, sosit la Săboani, apoi Micești, Hălăucești, Muncel, și am ajuns la Pașcani la 7 seara, unde am stat până în dimineața zilei de 4 ianuarie; la ora 6.30 am plecat din Pașcani prin stațiile Lespezi, Liteni, Dolhasca, Verești, Bucecea, Leorda, Văculești și, la ora 2 p.m., am ajuns în Dorohoi, în gară. Am plecat și am venit în Dersca la ora 5 p.m.; am vizitat întâi pe socrul meu, și apoi m-am dus acasă; când am sosit, tocmai atunci cumnatul Sofronie mi-a tăiat poreul.

5 ianuarie

Am fost la Th. Sarachonavici și am cumpărat tutun.

6 ianuarie

Am fost la slujbă.

7 ianuarie

Am fost la slujbă, și, pe urnă, l-am vizitat pe Domnul Florescu, care era la vânătoare.

8 ianuarie:

Ora 11 a.m. am plecat de acasă cu cumnatul Sofronie și cu Ghiță Lăpănariu; la ora 12 p.m. am venit, cu căruța, în orașul Dorohoi, unde am căutat pentru Domnul Căpitan Diaconescu niște obiecte, și pe urmă am venit la lăncu Dămăchianu. Am plecat din gara Dorohoi și am mers în vagon cu cumnatul Sofronie până în stația Verești, iar de aici și până în gară, la Bacău, abia am putut încăpea pe vagon, deasupra; am suferit un frig teribil; de la Bacău m-am despărțit de cumnatul Sofronie; căci el a luat direcția Piatra Neamț, iar eu spre stația Căiuți, unde am ajuns în ziua de 9 ianuarie, marți, ora 12 a.m., iar de aici am luat-o, pe jos, spre Pralea, și am sosit la trenul de luptă pe la ora 2 p.m.; noaptea de 9 ianuarie am dormit la domnul plutonier major Anca Manole.

miercuri, 10 ianuarie

Ora 8 a.m.: am plecat cu un furgon spre poziție, și am sosit la Câmpurile, post de Comandă al Batalionului, la ora 5 p.m.. Noaptea de 10/11 ianuarie am dormit cu cumnatul Dumbravă, la lemnărie, și am istorisit cum am petrecut acasă.

.....
marți, 6 martie

Ora 2³⁰, apelul sub arme, pe Regiment, a oamenilor; demobilizarea era la ora 4. Domnul căpitan Diaconescu și-a luat ziua bună de la toți soldații și gradații, după ce mai întâi a ținut un discurs. Pe la ora 5 a.m. am prezentat 2 certificate, unul al meu și unul al lui Dumbravă, pe care le-a semnat bucuros. La ora 6 p.m. mi-am luat rămas bun de la toți camarazii și, imediat, ei au plecat la gara Căiuți pentru îmbarcare, iar noi, moldovenii, am rămas, triști, pe loc.

* miercuri, 7 martie:

Am copiat ordinul de Raport în care scria că noi rămânem, ca reținuți.

joi, 8 martie:

Am fost la Regiment, pentru ordine.

vineri, 9 martie:

Am spălat rufe.

sâmbătă, 10 martie:

Am primit de la Regiment, pe la ora 5.30, seara, ordinul ca toți moldovenii să fim demobilizați pe mâine, 11 Martie.

duminică, 11 martie:

Am făcut bagajul, dimineața, iar după masă am fost, toți, la regiment și ne-au dat bilete de demobilizare. Apoi ne-au dus la domnul colonel Părcălăbescu, care ne-a ținut o cuvântare; apoi ne-am întors, îndărăt, la bordei și ne-am luat bagajul; și am plecat la gara Căiuți.

luni, 12 martie:

Ora 2: am sosit, cu trenul, în gara Dorohoi. Am stat la masă la lăncu Dămăchianu, unde am găsit pe băiatul lui Costin Pintilei, cu care am ajuns în Dersca la ora 5³⁰ p.m., iar acasă am sosit la ora 6 p.m. Cumnatul Sofronie nu venise.



Cu aceasta am terminat campania din anii 1916-1917-1918 sergent ANICHITEI CONSTANTIN

**Fotografia sergentului
Anichitei Constantin
(1889 – 1962)**

Sergeant Anichitei's Memories (Summary)

“Sergeant Anichitei's Memories” rely on the notes written on the front by a participant in our war of national entirety (1916-1918), notes taken on a notebook (8 cm extensiveness, 13 cm length) by C-tin Anichitei, who lived in Dersca, Botosani district (ex Dorohoi district). This notebook was given to me by an ex-pupil, C-tin Anichitei's grand grandson, Cosmin Anichitei. Biographical information about Sergeant Anichitei: born on the 17th of May 1889, dead on the 2nd of June 1962. As I said before, these “Memories...”, which I now present them in fragments, haven't been appreciated as they should. But for this, I kept the original title given by the Sergeant.

The front notes represent the most substantial notes of the Sergeant Anichitei, first written a couple of weeks before the Romania's entrance in the 1st World War, on the 1st of July 1916, alongside of Antanta and they end beginning the 12th of March 1918, the moment when Sergeant Anichitei finally leaves the army. The fragments from the “Memories...” include the most meaningful events on written and published in the week by “The Life”, Botosani, and also a photographic album in which there can be seen the C-tin Anichitei's home, his grave and the monument from Dersca, erected by the local community in the memory of its sons, who died in the 1st World War.

MOMENTE PREMERGĂTOARE MARII UNIRI DE LA 1918 – REFLECTATE ÎN NEAMUL ROMÂNESC, CU TRIMETERI LA COLECȚIA DOCUMENTARĂ A CASEI MEMORIALE NICOLAE IORGA BOTOȘANI (COL. CMNI BT)*

VIOLETA BUDĂI – DAMASCHIN**

Puțin după anul 1900, năzuința de întregire a unității naționale a românilor se transformă în acțiuni practice în care sunt antrenate categorii tot mai largi de oameni. Această problemă preocupă deopotrivă clasele politice, masele populare din teritoriile ocupate de Imperiul austro-ungar și țarist (Transilvania, Bucovina și Basarabia), cât și cele din România.

Contribuția lui Nicolae Iorga la trezirea conștiinței naționale în primele două decenii ale secolului XX se concretizează atât în publicarea unor lucrări de interes național- la loc de frunte situându-se *Istoria literaturii române din sec. al XVIII-lea*¹, lucrare premiată de Academia Română, din care transpare spiritul României întregite-, cât și în acțiuni practice menite să ducă la realizarea idealului nostru național. Între acestea se înscriu: acțiunile culturale de la Vălenii de Munte, acțiunile parlamentare; integrarea treptată în Liga Culturală și orientarea ei spre realizarea acestui scop; înființarea unui partid care și-a înscris între obiectivele sale prioritare realizarea idealului național.

Preocupat îndeaproape de educarea patriotică a maselor și de conștientizarea rolului pe care acestea trebuiau să-l dețină în realizarea dezideratului național, Nicolae Iorga acordă o atenție deosebită publicațiilor sale, între care *Neamul Românesc* ocupă un loc aparte. Ziarul său influențează tot mai mult opinia publică românească din primele două decenii ale secolului XX, ajungând, după propria mărturisire, în timpul desfășurării

* Articol inedit

** Muzcograf Casa Memorială „Nicolae Iorga” Botoșani

¹ Aprecieri recente pun în valoare noi valențe ale acestei lucrări: "act de naștere a unei noi discipline în cultura noastră", în vol. Ecaterina Vaum, *N.Iorga-critic și istoric literar*, București, Editura Sigma, 2005, p.178, col.CMNI BT (donația Ecaterina Vaum și Nicolae Scurtu), inv. 3442.

campaniei militare românești din 1916-1917, “organul de căpetenie al rezistenței morale”², merit recunoscut și de istoricii actuali³.

Încă din a doua jumătate a anului 1908, când guvernanții căutau soluții pentru rezolvarea problemei țărănești, N.Iorga acordă o atenție tot mai mare problemei naționale - ce tinde să concentreze toate eforturile istoricului. Prin rubrica *De la românii de peste hotare*, chiar și în timpul marilor frământări țărănești de la 1907 și perioada ce i-a urmat, cauza națională se întrevește din majoritatea materialelor publicate aici. Scriind despre situația școlilor românești din provinciile ocupate, N.Iorga publica în *Neamul Românesc* un apel pentru strângerea de fonduri destinate sprijinirii acestor instituții aflate în dificultate: “Făgărășenii vor avea în toate școlile românești numai două ceasuri de românește, începând cu clasa a III-a. Așa a admis și comitetul administrativ, în care sunt mulți membri români”⁴. În alt număr, scrie despre necesitatea completării cu opt clase a gimnaziului românesc din localitatea Brad, ținutul Zarandului, înființat cu 37 de ani în urmă la stăruințele episcopului Andrei Șaguna⁵.

În articolul *O primejdie pentru viața morala a românilor de dincolo*, din același număr, N.Iorga pune în discuție educația tinerei generații de intelectuali transilvăneni aflați la studii în Budapesta, unde, spre deosebire de vechea generație de intelectuali români formați la școala nemțească, care erau siguri de originea noastră românească, tânăra generație era supusă tentațiilor de tot felul în orașul unde interesul material stăpânea în toată grozăvia lui: “Fum de fabrici și minți cu fumuri; cheiuri de piatră și inimi așijderea; trenuri subterane și uneltiri de același fel”, se scria în paginile ziarului *Neamul Românesc* din acele zile. Tot aici se dau și soluții pentru rezolvarea problemei prin întemeierea unei fundații care să sprijine cu fonduri învățământul superior și prin amenajarea unui internat comun pentru tinerii plecați la studii în Budapesta. Astfel, – scria N.Iorga – tânăra generație s-ar salva de la “primejdia pierderii pentru bunul cel mai de seamă al unui popor neliber, viața lui morală”. În numărul următor al ziarului său, apărut la 29 februarie 1908, într-un amplu articol de prima pagină, începe dezbateră problematicei românilor bucovineni- lipsiți și ei de o publicație dedicată în exclusivitate culturii românești, de un muzeu sau o librărie care să fie a Românilor. Căutând să înlăture aceste neajunsuri, Sextil Pușcariu, „distinsul filolog”⁶, numit profesor de limba română la Universitatea din Cernăuți, a adus un suflu nou printre studenții bucovineni, inițiativele acestuia fiind amplu redată în coloanele ziarului condus de istoric. Astfel, prin încercarea de reformare a “Asociației Studenților Bucovineni”, se caută folosirea banilor societății pentru amenajarea unei săli de conferințe, organizarea de cursuri pentru adulți și dotarea bibliotecii din sediul organizației.

Expoziția istorică din Iași oraganizată de N. Iorga pentru românii bucovineni a prilejuit o serie de articole publicate de *Neamul Românesc*, unde, începând cu primul

² N.Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, II, București, Editura N Stroilă, 1934, p.264, col.CMNI Bt, inv. 322

³ Gh. Bazutu, C. Gh. Marinescu, *Iorga – omul și opera*, Bacau, 1994, p. 29, col.CMNI Bt.

⁴ *Neamul Românesc*, Anul III, nr.23 din 22 februarie 1908, p. 367, col.CMNI Bt, inv.741.

⁵ *Idem*, nr.25 din 27 februarie 1908, p.391, col.CMNI Bt, inv.743.

⁶ Art.N.Iorga, *D.Sextil Pușcariu și Românii din Bucovina*, în *Neamul Românesc*, nr.26 din 29 februarie 1908, amintește de foiletonistica de tinerețe, vezi Ecaterina Vaum, *op.cit* , p. 137.

articol, intitulat *O vizită*, (foto 1) apărut în numărul din 28 martie 1908, adresează un apel către populație și instituții să sprijine această inițiativă. Într-un număr ulterior, găsim și cronică vizitei bucovinenilor la Iași, număr special oferit acestui eveniment, apărut la 20 aprilie 1908 (foto 2) și tipărit la Tipografia *Dacia* Iliescu, Grosu & Comp din Iași. Peste 600 de bucovineni au fost primiți la Burdujeni, apoi au vizitat monumentele Iașului și au făcut un pelerinaj la mormântul lui Al. I. Cuza de la Ruginoasa. "Românii din Bucovina au fost ajutați să cunoască trecutul nostru care este și al lor" – scria Iorga în publicația sa.

Încă din luna ianuarie a anului 1908, *Neamul Românesc* publica lista subscripțiilor pentru construcția clădirii care urma să adăpostească Tipografia *Neamul Românesc*. Activitatea efectivă a Tipografiei a început înainte de inaugurarea ei oficială din 21 mai 1908. Primul număr al *Neamului Românesc* tipărit la Vălenii de Munte a fost cel din 24 aprilie 1908. Începând cu această dată, la Vălenii de Munte, se vor tipări majoritatea lucrărilor lui Nicolae Iorga⁷, precum și publicațiile conduse de acesta, publicații care au avut un mare rol în lupta pentru unitate națională; ele pătrund și în Transilvania, Bucovina și Basarabia, susținând moral pe românii din provinciile nelibere⁸. Toate aceste tipăriri trebuiau să consolideze conștiința societății despre posibilitatea înfăptuirii idealului național, idee subliniată atât de contemporanii istoricului, cât și de istoricii actuali⁹.

Pentru educația patriotică a românilor de pretutindeni, N. Iorga a înființat o instituție în care aceștia aveau posibilitatea de a se cunoaște mai bine și de a-și lămurii idealurile pentru care trebuie să lupte, precum și metodele de atingere a lor. Așa au luat ființă, în vara anului 1908, Cursurile de vară de la Vălenii de Munte, localitate care a devenit treptat "un puternic centru al spiritualității românești de unde au iradiat ideile unirii românilor de peste Carpați cu țara"¹⁰.

Cursurile s-au desfășurat cu consecvență câte o lună de zile în fiecare vară între 1908 și 1940, întrerupte doar în anii 1915-1920. Ziarul *Neamul Românesc*, este principalul mijloc de popularizare și de atragere a cursanților din rândul profesorilor, învățătorilor, studenților, elevilor din clasele superioare, funcționarilor ș.a. Primul anunț public al inaugurării cursurilor la data de 1 iulie, apărea în numărul din 11 iunie 1908, unde se

⁷ Redăm selectiv titlurile aparițiilor semnalate prin broșurile de popularizare existente în colecția documentară a muzeului memorial (*Catalogul cărților apărute la Tipografia Neamul Românesc*, din anul 1911, inv.275 vm-CMNI- Bt.): N.Iorga – *Istoria Românilor*, ed. II; *Istoria Românilor pentru poporul românesc*, ed.II; *Istoria Românilor pentru cl. IV și VIII secundară*, ed.I; *Istoria Lumii pentru cl. II, ed.II*; *Istoria literaturii românești*, vol.III; *Unirea Principatelor; Din faptele străbunilor, povestiri ale cronicarilor; Istoria Armatei*, I: *Studii și Documente*, vol.XVI și vol.XVIII; *Viața femeilor în trecutul românesc; Viața și domnia lui Vodă Știrbei; Herodot*, publicat după un manuscris din 1645; M.Kogălniceanu – *Răpirea Bucovinei*; N.Băncescu – *Gheorghe Bariț*; M.Eminescu – *Icoane vechi și icoane nouă*; I.Agârbiceanu – *În clasa cultă*, navelc; G.Murgoci – *Valea Teișenului*; *Poesii* de Vasile Alcesandri; Gh.Asachi; Al.Sihlcianu; D.Bolintineanu; Maria Mavrodin; D.Petrino; C.A. Rosetti ș.a.

⁸ N.Iorga, *Așezămintele mele*, în anexă Izabela Sadovcanu, *Vălenii de Munte -Centru de Cultură Națională*, Extras din "Boabe de Grâu", Anul I, nr.5, 1930, col.CMNI Bt., (donația Mircea Iorga), inv.448.

⁹ Petre Ţurlea, *Nicolae Iorga -O viață pentru Neamul Românesc*, Editura PRO HISTORIA, București, p.56, (donația Petre Ţurlea).

¹⁰ Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga și Marea Unire*, studiu în *Permanența lui Nicolae Iorga*, volum omagial editat de Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni, București, 2006, pp. 58-59.

preciza atât numele profesorilor: N. Iorga, Gh.M. Murgoci, N. Dobrescu, Șt. Bogdan, V. Bogrea, Al. Lapedatu, cât și materiile studiate: *Istoria Românilor și Istoria literaturii românești*, *Geografia României*, *Istoria Bisericii românești*, *Economia națională românească*, *Istoria literaturilor moderne* ș.a.

Scopul Cursurilor de vară era expus de inițiatorul lor, deseori, în mod implicit datorită evitării protestelor ce se așteptau din partea imperiilor vecine. Dezideratul suprem – Unirea tuturor Românilor – transpare clar din tematica abordată, care pune accentul pe formarea unității spirituale, culturale, care era privită ca o etapă premergătoare realizării unității politice statale. În acest sens, cititorii *Neamului Românesc* erau pe deplin informați cu privire la menirea acestor demersuri ale istoricului: "A pune constatările noi, toate cuceririle zilei, toate descoperirile cercetării, toate inovațiile științei în funcție de sufletul național și pentru desăvârșirea și întărirea acestui suflet național"¹¹.

Prin urmare, pe lângă simpla sporire a nivelului cunoștințelor cursanților îl interesa pe întemeietorul acestora și trezirea conștiinței unității naționale, prin crearea unui sentiment puternic de solidaritate națională, pentru pregătirea spirituală a Marii Uniri.

An de an *Neamul Românesc* publica programul cursurilor care cuprindea dezbateri pe diferite teme istorice, economice și de cultură națională, excursii la locuri și monumente istorice, spectacole cu piese din dramaturgia națională; concerte de muzică populară, seri de poezii, dansuri naționale etc. În colecția documentară a muzeului memorial se păstrează câteva mărturii edificatoare pentru caracterul educativ-patriotic al prelegerilor. Lista cursurilor de vară din anii 1910, 1911 și 1912 cuprinde: *Istoria Românilor după spusele călătorilor străini* (N.Iorga-9 lecții); *Filosofia veche* (Vasile Pârvan-5 lecții); *Despre doctrinele economice* (I.Răducanu-4 lecții); *Din Istoria Românilor* (A.D.Xenopol); *Din Sociologie* (Virgil Arion); *Armata Română în trecutul românesc* (I.Manolescu-Mladian); *Istoria Românilor după scrisori contemporane* (N.Iorga); *Pedagogia experimentală* (G.Bogdan-Duică); *Din literatura poporană* (N.Cartojan); *Rolul Românilor în Istoria universală* (N.Iorga) ș.a.¹².

Noua cititorie de la Vălenii de Munte a produs o vie impresie asupra opiniei publice românești, dar era privită cu suspiciune de autoritățile din Vechiul Regat, probabil și datorită faptului că o interpretau ca o acțiune politică a lui N. Iorga. În fiecare an informatori, bine instruiți raportau fidel tematica tuturor cursurilor¹³.

¹¹ *Neamul Românesc*, Anul VII, nr. 72 din 2 iulie 1912, p. 4.

¹² Vezi lista completă în: *Amintiri de la cursurile de vară, 1910, Vălenii-de-Munte*, Tipografia *Neamul Românesc*, col.CMNI-Bt, inv.276vm; *Cursurile de vară din Vălenii-de Munte, 1911*, col.CMNI-Bt., inv.274vm; *Amintire de la Cursurile de vară din Vălenii-de-Munte, 1912*, col.CMNI.-Bt., inv.278vm.).

¹³ Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României 1900-1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991, col.CMNI Bt. și vol.IIdcm, *Nicolae Iorga între Dictatura Regală și Dictatura Legionară*, București, Editura Enciclopedică, 2001, col. CMNI Bt.(donația Petre Țurlea), inv.3266.

Din anul 1911, odată cu venirea guvernului conservator, atitudinea autorităților¹⁴ față de acțiunea de la Vălenii de Munte se schimbă în bine; cursurile de vară transformându-se în anul 1912 în Universitatea Populară. (foto 3: Primirea la gară a Principelui Carol și a principesei Elisabeta și foto 4: Casa lui N. Iorga din Văleni, 1912).

O puternică impresie și o vie mulțumire s-a produs printre românii din teritoriile ocupate la vestea înființării Universității Populare din Vălenii de Munte. În ciuda măsurilor represive luate de autoritățile austro-ungare contra lor, românii participau aici în număr tot mai mare. Erau atrași – după cum consemnase ziarul *Neamul Românesc* – ”de dorul de a auzi maeștri ai științei în dulcea limbă românească și îndeosebi cei însetați de a se adăpa din izvoarele nesecate ale istoriei noastre comune”¹⁵. În timp ce ziarele maghiare condamnavă cu vehemență cursurile respective, presa românească din Transilvania și Bucovina își arăta deschis bucuria: *Gazeta Transilvaniei* de pildă scria în 1912: ”Noi, fiii Ardealului îndurerat, am venit și venim cu mare dor de lumină și înaintare la cursurile de vară ca apă vie să luăm din izvorul dător de viață de aici”¹⁶.

Cursurile de la Vălenii de Munte aveau o puternică rezonanță și pe plan extern. Ele au fost audiate de numeroase personalități culturale din alte țări, reacția acestora fiind total diferită față de cea a autorităților românești – studii recente își propun să releve noi aspecte ale acestei teme¹⁷.

Problema națională a devenit o constantă a activității Ligii Culturale, ca urmare a alegerii lui N. Iorga în funcția de secretar general (1908). Întregul program a fost reconsiderat, punându-se accent pe educația patriotică a maselor prin mijloace culturale, pe dezvoltarea conștiinței naționale a românilor de pretutindeni. În acest scop, ziarul *Neamul Românesc* dedică un spațiu tipografic amplu activității Ligii Culturale, făcând cunoscute acțiunile sale și ale secretarului general în toată țara. La întrunirea Ligii din sala ”Dacia” din București, la 14 octombrie 1908, discursul rostit de N. Iorga cu acest prilej a fost publicat în nr. 123 din 15 octombrie, sub titlul *Cultură Națională și Politică*

¹⁴ Despre originalitatea inițiativei și menținerea statutului particular al acestei instituții vezi Petre Țurlea, *Cursurile de vară de la Vălenii de Munte în 1908*, în *Nicolae Iorga 1871-1940*, Studii și documente, coordonatori Constantin Bușe și Constantin Găucan, București, 2007, col. CMNI-Bt (donația Petre Țurlea-anul 2007).

¹⁵ *Neamul Românesc*, an VI, nr. din 10 octombrie 1911, p. 3.

¹⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 148 din 4/17 iulie 1912, p. 8.

¹⁷ *Nicolae Iorga 1871-1940, Studii și documente*, III, coordonatori Constantin Bușe și Constantin Găucan, București, Editura Universității, 2007, pp. 529-557, col. CMNI Bt (donația Petre Țurlea); Pentru stimularea interesului istoricilor actuali față de opera marelui istoric Asociația Culturală ”Nicolae Iorga” din Botoșani în parteneriat cu Primăria Botoșani și Consiliul Local - având sprijin financiar din partea Fundației ”Carpaticea” - Fondul de Dezvoltare a Euroregiunii Carpatice, cu sediul la Oradea, a lansat, în anul 2002, un concurs tematic de opere științifice, finalizat anul următor, când, în urma deliberării Juriului – alcătuit din academicienii Al. Zub, Virgil Căndea, Șerban Papacostea, Paul H. Stahl și prof. niv. dr. Andrei Pippidi (președinte) - s-a decernat Premiul Național ”Nicolae Iorga”, ediția I, în cadrul *Zilelor Nicolae Iorga Botoșani 26-27 Noiembrie 2003*. Ajunsă la a V-A ediție în acest an (2007), manifestarea cultural-științifică amintită tinde să devină un eveniment cultural emblematic pentru orașul natal al marelui istoric, întrunind atât aprecierile specialiștilor, cât și ale membrilor comunității locale prin participarea în număr tot mai mare la manifestările muzicale anuale: cf. Contract de finanțare a proiectului *Valorificarea patrimoniului muzeal al Casei memoriale Nicolae Iorga Botoșani*, afiș, mapă-program, pliant, banner, extrase din presă și altele. Mai multe detalii despre această inițiativă de succes, rod al parteneriatului public-privat, găsiți accesând pagina www.asocni.damoring.ro.

Națională, urmat de un format broșură, distribuită odată cu fiecare exemplar, cu prețul de 25 de bani. Tot în paginile ziarului său a fost publicat și textul Motiunii *Ligii Culturale* care cerea guvernului reorientarea politicii sale externe, adoptarea unei politici bazate pe colaborarea cu vecinii din Peninsula Balcanică. Era necesar, în concepția lui Iorga, ca societatea să acorde o atenție sporită activităților cultural-patriotice în rândurile românilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia, să-și sporească ajutoarele pentru școlile, bisericile, ziarele și revistele românești de aici. Propaganda prin conferințe realizată de *Liga Culturală* sub îndrumarea lui N. Iorga a constituit un puternic îndemn la luptă și la rezistență pentru românii din provinciile nelibere, un mijloc de înfrățire și călire, de mobilizare a întregii națiuni spre țelul final – unitatea culturală ca premiză a unității politice ¹⁸.

Toate acțiunile Ligii erau cunoscute de românii transilvăneni atât prin cărțile, cât și prin organele de presă ale Ligii Culturale ¹⁹, care treceau granița ungurească sub titluri deghizate *Primăvara*, *Toamna*, *Iarna* pentru a evita returnarea lor. Ziarul *Neamul Românesc* ²⁰ a devenit „pâinea de toate zilele” a unor intelectuali patrioți din Transilvania: Octavian Goga, D. Tăzlăuanu, I. Lupaș ș.a.

La începutul anului 1909, la invitația Societății ”Steaua Română” din Câmpulung Moldovenesc, istoricul urma să țină o conferință în acea localitate. Autoritățile austriece din Bucovina îi refuzau pașaportul, motivându-și decizia prin faptul că, în timpul din urmă, N.Iorga s-a manifestat ca cel mai aprig dușman al unei politici prietenoase Austriei. Răspunsul nu întârzie să apară și-l găsim în paginile *Neamului Românesc*: ”politica pe care o reprezintă și o propagă are un crez mai simplu și care e în domeniul realității, a se păstra oriunde ființa etnică neatinată...” ²¹.

La 24 ianuarie 1909, când se împlineau 50 de ani de la unirea Principatelor, Iorga își amplifică acțiunile. Încă din luna decembrie 1908, el publica în *Neamul Românesc* un articol, intitulat *Aniversarea Unirii*, prin care cerea guvernului să organizeze așa cum se cuvine această sărbătorire - considerată de N.Iorga drept o datorie morală a întregii țări față de jertfa Moldovei: ”Ființa politică a Moldovei s-a jertfit atunci eroic și într-o glorioasă Domnie de șapte ani de zile s-au săvârșit reforme mărețe, a căror întregire neapărată o așteaptă un neam întreg” ²². La 14 februarie 1909 rostește un impresionant discurs în Cameră, cerând ca întreaga armată să participe la sărbătorire, întregul Parlament să se adune la Mitropolie pentru o slujbă de pomenire a celor de la 1859 ²³. Numerele 8 și 9 din *Neamul Românesc* din 24 ianuarie 1909 sunt dedicate Domnului

¹⁸ Barbu Theodorescu, *N. Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 123.

¹⁹ *Calendarul Ligei Culturale* 1910-1934, CMNI-Bt., inv.1026-1053; *Congresul Ligei Culturale* 1922-1938, inv.1054-1067; 1356c; *Buletinul Ligii Culturale* 1939, col.CMNI-Bt, inv.1068.

²⁰ cf. *Neamul Românesc* 1908 (colecție completă), 1914 (4 numere), 1915 (6 numere), 1916 (3 numere), 1917 (4 numere), 1918 (3 numere), 1920 (1 număr), 1926 (20 numere), 1928 (2 numere), 1929 (10 numere), 1930 (19 numere), 1931 (19 numere), 1932 (18 numere), 1936 (1 număr), 1939 (8 numere), 1940 (3 numere) din colecțiile ”carte”, notate în continuarea codului numeric cu ”c” pentru carte și ”vm” pentru valori muzicale (ca în exemplele de mai sus) din colecția Casci Memorială Nicolae Iorga Botoșani(col. CNMI Bt).

²¹ *Neamul Românesc*, an IV, nr. 3 din 11 ianuarie 1909, p. 7.

²² Idem, an III, nr. 147 din 10 decembrie 1908, col.CMNI Bt.,inv.846.

²³ Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, București, 1939., pp. 223-233.

Unirii și colaboratorilor săi. Prin articolul *Să dăm Iașului fondul jubilar Cuza Vodă*, N. Iorga propune o statuie și un muzeu, ziarul deschizând o listă de subscripție la care este primul care se înscrie cu suma de 100 de lei. În discursul pe care-l ține la Iași atrage atenția celor de față că poartă răspunderea față de înaintași "fiindcă Unirea de la 1859 se cheamă, numai copil, întâi din Unirea poporului român"²⁴. În alt articol, N. Iorga îndemna la lupta "pentru a doua Unire". Tot din inițiativa sa, Liga Culturală organizează în toată țara uriașe manifestări închinare Unirii și lui Cuza. Publică mai multe studii și articole pe această temă și conferențiază în mai multe orașe din țară. *Neamul Românesc* consemnează, în tot cursul lunii, mișcarea de comemorare a lui Al. I. Cuza, desfășurată în întreaga țară²⁵.

În luna mai 1909, N. Iorga era expulzat din Bucovina, în timp ce conducea un grup de 38 de membri ai Ligii Culturale într-o excursie la Suceava, fiind amenințat și cu arestarea, ca urmare a articolelor publicate în *Neamul Românesc*, în timpul vizitei în România, în mai 1909, a principeului moștenitor al Austro-Ungariei și datorită reafirmării, cu acest prilej, a drepturilor românești asupra unor teritorii stăpânite de dubla monarhie. Această măsură a provocat vii proteste în rândurile studenților români din țară și din străinătate. S-au organizat manifestații de simpatie și solidaritate cu istoricul N. Iorga, demonstrații de protest și mitinguri de solidaritate cu românii de peste munți. Întreaga opinie publică românească a fost puternic influențată și orientată spre cauza națională. *Neamul Românesc* redă telegrama trimisă lui N. Iorga de către studenții ieșeni, primii care, solidarizându-se cu marele istoric, își exprimau credința în victoria idealului românesc.

Ciclul de conferințe susținute de N. Iorga la sfârșitul anului 1909 viza tot problema națională. Prezentate în *Neamul Românesc*, an IV, nr.121, 134, 135, 138, 147-149 din 15, 27, 28 noiembrie și 4, 25, decembrie 1909, aceste conferințe purtau titluri sugestive pentru problema abordată: *Chestiunea națională – datoria României și a românilor neliberi; Pe ce se poate sprijini un popor, Ce este o graniță, Sufletul românesc în Basarabia după anexare; Sentimentul național și idea națională; Legăturile dintre stat și societate*.

Toate aceste acțiuni ale istoricului au contribuit și la mărirea numărului adepților curentului naționalist-democrat, pregătind condițiile pentru crearea partidului.

Desprinderea de *Neamul Românesc* a altor două periodice: *Neamul Românesc pentru popor* și *Neamul Românesc literar* cu apariție săptămânală, determină accentuarea caracterului politic al publicației inițiale – devenită cotidian. În ajunul primului război mondial, N. Iorga apreciază că a sosit momentul ca și politica oficială a statului roman să tindă deschis la realizarea idealului național. Alianța României cu Puterile Centrale – ce data din 1863 – era cu mult depășită de evenimente și în contradicție flagrantă cu aspirațiile de unitate națională. Încă de la congresul de constituire a Partidului

²⁴ Idem, La sărbătorirea zilei de 24 Ianuarie, în *Calendarul Ligii Culturale*, 1910, pp. 56-58.

²⁵ "Ziua Unirii Principatelor nu putea trece fără a fi marcată de *Neamul Românesc* și de directorul lui." Vezi Dorina N. Rusu, *Nicolae Iorga și Neamul Românesc*, în *Istoria ca lectură a lumii*, vol. coordonat de Gabriel Bădăraș, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, 1994, p.583.

Naționalist-Democrat, din 23-24 aprilie 1910, reflectat pe larg în publicația sa, exista la primul punct din program prevederea care recomanda ca politica externă a statului român viitor: “să plece de la conștiința unității neamului și a intereselor lui solidare în toate prvințele”²⁶.

Din anul 1914, acțiunile lui N. Iorga pe tărâmul luptei naționale au sporit în intensitate, împletindu-se strâns cu evenimentele politice generale. După atentatul de la

Sarajevo, N. Iorga a publicat în *Neamul Românesc* articolul *Războiul general și România*. Încă din primele zile ale declanșării conflagrației mondiale, intuia grozăvia atrocităților ce vor urma în acest “odios masacru”. Cunoscător al trecutului și fin observator al realităților prezente, N. Iorga prevedea de pe acum urmările nefaste ale războiului pentru dezvoltarea civilizației umane în general: “un imperialism tot așa de brutal ca și călcăiul unui biruitor beat care strivește cu țeasta unui rănit o lume întreagă – de cugetare și de simțire”²⁷.

În ceea ce privește poziția României în mijlocul acestor evenimente, N. Iorga scria: “Ca un popor de omenie, cu liniște arma la picior. Ceasul nostru va veni doar numai atunci când asupra ambițiilor zdrobite ideea senină va veni să cumpănească dreptățile naționale care azi nu se văd deasupra măcelului”²⁸. Acest articol a fost trimis ziarului *Universul* “al cărui colaborator era să rămân în lunga noastră neutralitate, și-mi stă și acum pe masă călimara de bronz pe care mi-a dat-o în schimb generalul Crăiniceanu, devenit conducătorul rubricii militare”²⁹ – scria N. Iorga mult mai târziu.

(Nu ne propunem să insistăm în rândurile ce urmează asupra disputei între partizanii Antantei și filocentrali, în care N. Iorga s-a angajat în perioada neutralității. Nu ne rămâne decât să urmărim cronologia evenimentelor, în măsura în care acestea au tangență cu tema lucrării de față.)

Cu o zi înaintea cunoașterii poziției oficiale a statului român – Consiliul de coroană de la Sinaia din 21 iulie/3 august 1914 a hotărât adoptarea unei politici de neutralitate – N. Iorga publica în *Neamul Românesc* o *Declarație* în numele Partidului Naționalist-Democrat. Documentul respectiv preciza că, în oribilul război general, România nu se poate să fie alături de un stat a cărui politică externă a fost întotdeauna dominată de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc, cuprins în el, precum e Austro-Ungaria. La 27 iulie 1914, un alt articol purtând semnătura lui N. Iorga în *Neamul Românesc* cuprindea un proces de conștiință în numele poporului român aflat între cele două tabere beligerante. Purtând titlul *Franța și Germania în cumpăna recunoștinței noastre*, Iorga enumera datoriile României față de țările aflate în conflict: “Suntem îndatorați Germaniei pentru toată cultura pe care atâția fii ai acesteia țări au primit-o, dar Franța nu poate pieri. Ar fi o catastrofă morală pentru omenire”³⁰.

²⁶ *Neamul Românesc*, an V, nr. 49 din 19 aprilie 1910, p. 6.

²⁷ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol I, Craiova, 1921, p.7.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Idem*, *O viață de om așa cum a fost*, editie Valeriu Râpeanu și Senda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1972, p.462, col.CMNI Bt, (donația Ioan I. Zaharia), inv.1702.

³⁰ *Idem*, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, ed. Cit., pp.8-9.

Anii dinaintea lui 1914 au consolidat prestigiul lui Nicolae Iorga într-o măsură atât de mare, încât el a devenit unul din factorii cei mai importanți pentru orientarea opiniei publice românești. Din acest motiv, primul ministru Ion I. C. Brătianu a făcut eforturi deosebite pentru a și-l apropia. La declanșarea războiului, istoricul era chemat telegrafic la București pentru consultări numeroase³¹, astfel de solicitări fiindu-i trimise în toată perioada neutralității. Mergând până la încredințarea unora dintre secretele guvernării (Convenția secretă româno-rusă, concretizată în Acordul Lazarov-Diamandi de la 18 septembrie/1 octombrie 1914). Așa se explică atitudinea lui N. Iorga, care, în publicațiile îndrumate de el, s-a abținut să mai recomande intervenția imediată, cu orice preț, a țării în conflict, insistând să se lase la latitudinea cabinetului liberal decizia supremă. În articolul *Guvern și opinie publică*³² își exprima încrederea în faptul că guvernul mergea pe calea cea bună și recomanda să nu se exercite o presiune populară excesivă care să-l oblige să ia prematur hotărârea definitivă. Aceleași idei le găsim exprimate în articolul *Răspunderea guvernului*. “Niciodată un guvern n-a vut mai multă răspundere decât guvernul prezidat de Ion I. C. Brătianu, deoarece primul ministru a înțeles a-și rezerva conducerea superioară a politicii Regatului; niciodată n-a fost la noi om care să poarte pe umerii săi sarcina de răspundere pe care o poartă fiul lui Ion Brătianu”³³.

Soarta românilor din Transilvania obligați să lupte în armata austro-ungară sau condamnați la moarte prin spânzurătoare în caz de refuz, nu poate să-l lase indiferent pe marele istoric, care, în articole publicate în *Neamul Românesc*, atragea atenția asupra acestor atrocități: “Pier mii de români în foc, gemetele altor mii umplu spitalele străinătății de la Apus și de la Răsărit, nevinovați dintre ai noștri așteaptă în temnițe ceasul morții”³⁴. Coloanele ziarului cuprind îndemnul de strângere a ajutoarelor pentru românii răniți din Transilvania³⁵.

Oriunde s-ar afla pe patul lor de suferință, în spitalele din Apus sau din Răsărit, slova scrisă de lui N. Iorga urmărea să le aline suferința: “Luați seama domnilor! Cu toate manifestațiile d-voastră entuziastice, sunteți pe cale să trageți cu această nepăsare, încă un hotar între frații noștri și noi – acela al sufletelor”³⁶.

Nicolae Iorga urmărea îndeaproape evoluția evenimentelor determinate de războiul în curs. Ecoul acestora se simțea în conținutul periodicelor sale. În cursul lunii

³¹ “Peste câteva ceasuri eram chemat la București de Brătianu, cu care acum relațiile erau bune, opoziția mea fără perspectivă fiind între marginile stricte ale interesului general”, vezi N. Iorga, *O viață de om...*, ed. cit., p. 462.

³² *Neamul Românesc*, an IX, nr. 36 din 14 septembrie 1914, p. 8.

³³ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, ed. cit., p. 172.

³⁴ *Neamul Românesc*, an IX, nr. din 28 septembrie 1914, p. 5.

³⁵ N. Iorga organizează din decembrie 1914 o subscripție publică în numele Ligii culturale pentru ajutorarea familiilor românești din Bucovina și Transilvania rămase fără sprijin din cauza războiului. Corespondența cu soția sa, în această perioadă cuprindea referiri, uneori, numai la “banii răniților”. Sumele depuse de N. Iorga, în anii 1914 și 1915, spre distribuirea între ostași români răniți din Ardeal și familiile lor, se ridicau la 10620 coroane, în condițiile în care, atunci, salariul de profesor universitar era atunci de 1346 lei. (Cf. N. Iorga – *Scrisori către Catinca*, ed. Andrei Pippidi, Editura Minerva, București, 1991, p. 119 și nota 37, p. 127).

³⁶ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, ed. cit., p. 60.

noiembrie 1914, numeroase articole priveau tragedia poporului sârb: *Din legăturile noastre cu sârbii, Moțiunea pentru Serbia, Belgradul vorbit*. Urmărind cu îngrijorare invazia germană din țările din Apus, N. Iorga își exprima temerea că războiul a înlăturat ultima rămășiță de omenie din sufletul devastat al umanității. Conform așteptărilor, realitatea faptelor dovedea și altceva, anume că pe lângă generalii care declară în Germania că “în așa de mult la victorie, încât ar smulge-o călcând pe ruinele civilizației nimicile, se găsesc chiar acolo și de aceia care încep a recunoaște că totuși francezul e un viteaz, englezul – cavaler și rusul – un om”³⁷.

În vara anului 1915, după intrarea Italiei în război, opoziția din România a inițiat o puternică ofensivă împotriva guvernului pentru a-l obliga să scoată țara din neutralitate.

N. Iorga și-a precizat poziția printr-o *Declarație* pe care a publicat-o în nr. 24 din 14 iunie 1915 din “Neamul Românesc”. Neacceptarea acțiunilor violente de stradă i-a determinat pe unii dintre refugiații ardeleni să creadă în abandonarea - de către istoric - a cauzei naționale³⁸. Unul dintre ei îi scria lui N. Iorga, la 17 iunie 1915, scrisoarea fiind publicată în *Neamul Românesc* împreună cu răspunsul lui N. Iorga³⁹. Era evident că istoricul nu abandona lupta pentru desăvârșirea unității de stat, sacrificând uneori timpul acordat familiei sale⁴⁰.

Noua poziție adoptată exprima doar modificarea tacticii preconizate pentru atingerea țelului urmărit și nicidecum renunțarea la el. După Turcia, Bulgaria se alătură și ea Puterilor Centrale, declarând război Serbiei. Pentru N. Iorga nu era o noutate, prevăzând cu mult timp în urmă intenția Bulgariei. Spiritul pamfletar al gazetarului se împletea cu clarviziunea omului politic atunci când imagina împărțirea prăzii între cei patru aliați: german, maghiar, bulgar, turc: “și atunci pe ruinele Serbiei distruse se vor

³⁷ *Neamul Românesc*, an IX, nr. din 9 noiembrie 1914, p. 6.

³⁸ Dorina Rusu, *op.cit.*, p. 584.

³⁹ *Neamul Românesc*, an X, nr. 30 din 26 iulie 1915, p. 3.

⁴⁰ Aflat sub impresia comunicatelor militare, N. Iorga devenea tot mai intrasigent în relațiile cu membrii familiei sale: “Puritanismul lui se înăsprișe, sub impresia comunicatelor militare, de când știa că românii din a căror eliberare și-a făcut țelul suprem sînt decimați pe cîmpurile de luptă,” – notează editorul - găsim în schimbul de scrisori dintre cei doi soți o dovadă incontestabilă că toți acești ani de sacrificii comune sudaseră solidaritatea lor”. Intrasigenței lui N. Iorga i se opunea calmul și dușoșia soției sale, aflată în vara anului 1915 la o cură de nămol, la Techirgiol, de unde a expediat mai multe scrisori, din care am ales acest fragment care conține o declarație de dragoste inedită: “Mi-ar părea foarte rău să crezi că mic îmi place altfel de viață decît a ta. Mic îmi place tu, viața ta, în scurt tot ce faci și cum faci și de aceea nu mă simt eu bine în lumca ceastălaltă a oamenilor simpli. Un lucru nu-mi place la tine: tristetea ta din ultima-ți scrisoare. Mi se pare orice minut trăit departe de tine un păcat.” (N. Iorga - *Scrisori către Catinca 1900-1939*, București, 1991, pp.120-121.col. CMNI-Bt, inv.2719, dedicație autografă, donația Andrei Pippidi – 1998). N. Iorga nu putea să rămână insensibil la citirea acestor rânduri, mai ales că soția sa era foarte reținută în a-i dezvălui trăirea unor asemenea sentimente, în timp ce, aproape fiecare scrisoare primită de la soțul ei cuprindea o declarație de dragoste. Am selectat din bogata corespondență întreținută de N. Iorga cu soția sa, un fragment revelator (scrisoare semnată N. Iorga, expediată la Iași, 31 octombrie 1916: “Am trăit o viață întregă și ca niște oameni cari s-au iubit așa cum trebuie să se iubească doi soți, dar am trăit și ca doi credincioși buni prieteni noi amîndoi, Catinco. Și de aceea și mic îmi e așa de greu cum sînt acum și doresc așa de mult ca în mîntuirea țerii acesteia așa de greu amenințată să ni regăsim și noi vechiul colț de modestă fericire. Cînd și cum ? Știm noi ? Dar fericirea aceea n-avem dreptul să o căutăm altă vreme cît ne înconjură o suferință obștească imensă.” (N. Iorga, *Scrisori către Catinca*, *op. cit.*, p.135).

vedea un turc ungând cizmele rasei germane biruitoare, iar mândrul bulgar săturat, în sfârșit, dând lustru... căci lăcomnia pierde omenia, la state, ca și la oameni”⁴¹.

La sfârșitul anului 1915, când S.U.A. a luat prima atitudine oficială fermă ca urmărire a torpilării "Ancorei" de către austrieci, N. Iorga scria în articolul *Nota Americii* că salută intervenția acestei țări care s-a dovedit totdeauna că e, și altfel decât prin momentul descoperirii, o lume nouă. În același timp, marile manifestații ale opoziției au instaurat o atmosferă turbulentă, improprie marilor hotărâri. În acest context, N. Iorga publica mai multe articole de critică la adresa tuturor partidelor, îndemnând la solidaritate națională, singura care putea conduce la victorie. Preocupat de rolul publicației lui N. Iorga din acea perioadă, unul din istoricii actuali, într-un studiu recent, opina: "În felul acesta, *Neamul Românesc* s-a transformat dintr-un ziar obișnuit într-o adevărată cronică, în care consemnările lapidare se împleteau armonios cu evocările istorice, rămânând astfel fidel intențiilor anunțate încă din primul număr..."⁴².

În lucrarea *Supt trei regi*, publicată în anul 1932, N. Iorga prezintă contextul în care s-a luat decizia intrării României în luptă alături de Antantă: "De luni de zile, imense forțe germane amenințau Verdunul, devenit cheia Franciei; mii de oameni se îngropau zilnic și presiunea înspăimântătoare continua. Acum, în primăvara și vara anului 1916, era rândul Rusiei să încerce marea lovitură presupusă decisivă." În volumul X din sinteza intitulată *Istoria Românilor*, publicat în 1939, situația este prezentată mult mai concis și direct: "Așa se ajunsese în anul mării hotărâri 1916. Nu Brătianu se rosti, liber, pentru intrarea în acțiune, ci ea îi fu impusă, din cauza situației de la Verdun pe care n-o putuse salva nici ofensiva lui Brusilov în Galiția. O primă somație de a-și trimite trupele în Ardeal îi fu adresată de Rusia, încă din iunie. Franța adause, în aceeași formă, ca un ultimatum, care dacă n-ar fi ascultat, toate promisiunile de întindere teritorială în Austro-Ungaria s-ar retrage." În acest context, preciza N. Iorga, a fost semnată, la 4 august 1916, Convenția de alianță între România, pe de o parte, și Franța, Marea Britanie, Rusia și Italia, pe de altă parte, prin care Antanta recunoștea dreptul României de a-și anexa teritoriile locuite de Români din Austro-Ungaria: "Acuma, Brătianu avea deci garanția, de mult dorită, a acestora, fără care el nu înțelegea să se angajeze într-o luptă care trebuia să fie pe viață și pe moarte, căci nu sosise acel moment, așteptat răbdător de dânsul, al oboselii generale."⁴³

Momentul intervenției României în război se apropia. Articolele lui N. Iorga din *Neamul Românesc* exprimau încordarea înainte de intrarea României în război. La Vălenii de Munte, în seara zilei de 14 august 1916, i s-a comunicat vestea decretării mobilizării generale. În nr. 32 din 21 august 1916 apărea articolul *Ceasul*: "A sosit un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gândit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii, cinsit, cu arma în mână, cu jertfa a tot ce avem, ceea ce alte

⁴¹ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, ed. cit., p.264.

⁴² Dorina N.Rusu, *Nicolae Iorga și ziarul său Neamul Românesc*, în *Nicolae Iorga 1871 – 1940 – Studii și documente*, II, Partea a 2-a, Editura Universității din București, 2006, p.330, col.CMNI Bt., inv.3452 (donăția Petre Țurlea, anul 2006).

⁴³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol.X, ed. cit., pp.360-361, col.CMNI-Bt. inv. 1457.

neamuri mai fericite au de atîta vreme, unde fără să fi vărsat o picătură de sînge pentru aceasta: dreptul de a trăi pentru noi, dreptul de a nu da nimănui ca robi rodul ostelenilor noastre”⁴⁴.

Purtat în scopul desăvârșirii unității de stat, războiul României a întâlnit, se înțelege, aprobarea lui N. Iorga, care în încheierea articolului citat mai sus își exprima convingerea că și Dumnezeu este de partea celor ce luptă pentru o cauză dreaptă: “Dumnezeu va ajuta silințele unui neam întreg care pentru un drept așa de firesc nu cruță nimic din tot ce a putut agonisi, din tot ce se cuprinde în puterile sale”.

Vestea intrării României în război a fost primită cu entuziasm de mai toate categoriile sociale din teritoriile locuite de români⁴⁵, inclusiv de militari. Presa și memoriile contemporanilor, din care și astăzi asistăm la noi apariții editoriale⁴⁶, au redat acea atmosferă, când oamenii se îmbrățișau de fericire, fiind convinși că victoria va fi totală și rapidă.

În septembrie 1916, în condițiile necesității canalizării tuturor eforturilor și a întregii atenții spre obținerea victoriei, N. Iorga a suspendat activitatea Partidului Naționalist-Democrat. După părerea sa, lupta de partide trebuia înlocuită cu solidaritatea tuturor forțelor politice în vederea înfăptuirii unității naționale. A mers până la suprimarea din titulatura *Neamului Românesc* a calificativului de ziar de partid, gest explicat mai târziu (1918) în publicația sa: “De aceea, în foaia pe care am făcut-o zilnică “*Neamul Românesc*” am suprimat orice caracter de partid, închipuindu-mi că și alții sunt capabili de a face așa [...], rămâneam în hotărârea că, atîta timp cît pămîntul se zguduie sub noi și pușca germană e în pieptul nostru a face politică e și o prostie și un păcat”⁴⁷.

După începerea operațiunilor militare, N. Iorga a insistat pentru aflarea unor mijloace adecvate care să susțină moralul ostașilor de pe front. După opinia sa, presa trebuia să joace un rol important în această direcție de aceea, își propune să facă din *Neamul Românesc* un ziar care “să vorbească în adevăr sufletelor de cele bune și de cele rele, infiltrând, forțând credința în victoria neapărată, oricât de târziu, cu oricât de multe jertfe”⁴⁸. Curând, intenția a devenit faptă, ziarul său editat în timpul războiului a devenit principalul purtător de cuvânt al istoricului, totodată cel mai popular în acel moment, după cum apreciau contemporanii. Istoricii actuali susțin că publicația lui N. Iorga era “organul de căpetenie”⁴⁹ al rezistenței României: “Dintre cotidienele din țară ale timpului

⁴⁴ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, II, Ramuri, Craiova, f.a., p.83-84, col.CMNI Bt., inv. 1782.

⁴⁵ “Mari manifestații de stradă și discursuri fulminante rostite de Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Nicolae Titulescu sau Octavian Goga” vezi Ioan Scurtu, *N.Iorga despre intrarea României în primul război mondial*, în *Nicolae Iorga 1871-1940, op.cit.*, p.504.

⁴⁶ Vezi Dimitrie St. Ardeleanu, *Mobilizarea 1916/1917 Frânturi de amintiri*, coord. Alexandrina Ioniță, Ediție îngrijită de Ion Agrigoroaici și Mihai C.-M. Ardeleanu, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007, volum lansat în cadrul Zilelor Nicolae Iorga Botoșani 5-6 iunie 2007, col. CMNI Bt, inv. 3456 (donația Mihai C.-M. Ardeleanu).

⁴⁷ *Neamul Românesc*, an XIII, nr. 330 din 29 noiembrie 1918, p. 1.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, ed. cit., p.315.

⁴⁹ Gheorghe Buzatu, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 29.

nici unul nu s-a bucurat de influența celui îndrumat de Iorga și nici unul nu a exprimat mai bine rolul străduințelor neamului”⁵⁰.

La 17 august 1916, Nicolae Iorga și-a mutat redacția ziarului de la Vălenii de Munte la București, în Hotelul *Regal*, unde locuia de obicei. Într-una din notele sale zilnice, datând din primele zile ale războiului, Nicolae Iorga elogia personalitatea regelui Ferdinand I al României: „Această mlădiță de Hohenzolerni” care a trecut peste orice pentru a începe războiul de întregire a României⁵¹.

O serie de articole precum *Ce sunt pentru noi Brașovul și ținutul Sibiului, Carpații, Ostașii*, publicate în *Neamul Românesc*, în acele zile fierbinți de la începutul războiului, relevau entuziasmul general provocat de înaintarea armatei române în ținuturile din sudul Transilvaniei. Starea de spirit a oștirii era descrisă prin cuvinte mișcătoare pe care numai până lui Iorga putea să le scrie: ⁵² „Pare că prin creșterea pământului țării fiecare se simte mai mare de cum a fost până atunci, dându-și sama fiecare, oricât de puțin deslușit, că în această mărire este ceva, fie cât de puțin; din munca și destoinicia lui”.

Evocarea trecutului are menirea de a îmbărbăta și a spori încrederea în cauza dreaptă a războiului în care țara noastră s-a angajat. Nu lipsesc exemple de eroi legendari precum Ștefan cel Mare: „Cum Ștefan Bătrânul, întrebând de ce face războiu pentru Pocuția, spunea că acesta nu e răboiu, ci urmărirea cu arma a unei moșteniri, credem cu toții că, oricâte dureri le-ar întovărăși, războiul pe care îl facem cu atâta hotărâre, dar și cu atâta liniște nu e altceva decât o revendicare de drepturi”.

După bătălia de la Turtucaia, în ziarul istoricului apărea îndemnul: ”Să nu ne întristăm prea mult” sau apelativul de descurajare a inamicului: ”nu ne dăm!”.

Spre deosebire de alte publicații, *Neamul Românesc* s-a dovedit a fi mai lucid în evaluarea primelor rezultate ale confruntării armatei de pe fronturile de nord și de sud⁵³. De aceea, puternica contraofensivă inițiată de către Puterile Centrale în septembrie 1916, care a determinat o întorsătură defavorabilă pentru România, n-a fost ceva neprevăzut de publicația lui Nicolae Iorga. În repetate rânduri, aceasta a atras atenția asupra dotării necorespunzătoare a trupelor române, făcând apel la ”bogații” României să ajute și ei – nu numai guvernul – la înzestrarea armatei.

În ultimele luni ale anului 1916, în timpul retragerii trupelor din Oltenia, Muntenia și Dobrogea, în Moldova, N. Iorga scria: ”Solidaritatea morală a unei națiuni nu se reazemă numai pe unitatea convingerilor, ci, mai ales, pe unitatea datoriei. Paguba, umilirea țării, sunt dureri pentru toți.”⁵⁴

Fiind ocupat cu editarea *Neamului Românesc*, Iorga a rămas în București până în ultimele zile ale retragerii guvernului și ale administrației. Avertizat de pericolul la care se expunea în cazul rămânării sub ocupație străină, el a luat un tren spre vechea capitală a Moldovei, unde era așteptat de familie.

⁵⁰ Dorina Rusu, *op. cit.*, p. 54.

⁵¹ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, ed. cit., p. 227.

⁵² Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 105.

⁵³ Gheorghe Buzatu, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 33.

⁵⁴ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, ed. cit., p. 86.

Întâmpinat cu bucurie de ieșeni, i s-a creat condiții pentru editarea *Neamului Românesc*. Înțelegând rolul ziarului în îmbărbătarea ostașilor care apărau, într-o sfortare supremă, ultima bucată de pământ românesc, guvernul a dispus tipărirea a încă 5000 de exemplare, pe cheltuiuala statului, pentru a se distribui în tranșee.

Primul articol scris de Nicolae Iorga la Iași intitulat *Rușii*, apărea în *Neamul Românesc* din 21 noiembrie 1916⁵⁵. Își continua apariția și *Revista Istorică* și *Buletin de L'Institute*. Amintindu-și, peste ani, de hotărârea privind reapariția ziarului său, Nicolae Iorga nota în paginile autobiografiei sale: "S-a oferit să scoatem din nou "Neamul Românesc" mi-am dat seama imediat ce folos moral ar putea să aibă pentru miile de descurajați și dezorientați și contra trădătorilor care foiau în toate părțile, reapariția unei foi care avea toată libertatea și ceva mai multă autoritate decât ziarele ieșene"⁵⁶.

Tipărirea *Neamului Românesc* l-a suprasolicitat pe istoric în cei peste 2 ani ai campaniei militare a României. Lucra în condiții improprii activității ziaristice. Sediul redacției era o agenție teatrală, situată pe strada din fața bisericii Banu⁵⁷. Cu toate acestea ziarul era așteptat cu nerăbdare și repede epuizat. Pentru realizarea lui, Nicolae Iorga a dat – după propria mărturisire – "și ultima picătură de vlagă acelei foi în care mi se rezuma acuma toată viața"⁵⁸. Eforturile istoricului nu au fost zadarnice. El a constatat cu bucurie că sfaturile sale erau urmate: "Venise, în sfârșit, ceasul când cuvintele mele nu se pierdeau în vânt, în mijlocul unei societăți ușurate și flecare, ci fiecare rând era urmărit cu frângere de inimi, pentru a se lua de acolo și știrile și îndemnurile, care nu se puteau găsi aiurea". Apoi, se întreba unde mai era timpul marilor gazete bucureștene, *Universul*, *Dimineața*, *Adevărul*, atât de absolut stăpâne pe "ce se poate numi, cu oarecare indulgență, opinia publică"⁵⁹.

Retragerea în Moldova a armatei române, în toamna anului 1916, a creat în această provincie o situație dramatică: peste un milion și jumătate de refugiați, aproape un milion de soldați ruși veniți, lipsa acută a alimentelor, a locuințelor, a combustibilului în condițiile unei ierni foarte friguroase, tifosul exantematic care a dus la moartea a peste 100 de mii de oameni. Toate au determinat o scădere a moralului populației, resimțit până târziu, și după plecarea refugiaților⁶⁰.

Un contemporan al acelor evenimente nota: "Era greu de suportat o asemenea atmosferă. Noroc de casa lui N. Iorga unde mergeam aproape zilnic și unde găseam întotdeauna – chiar în cele mai neașteptate adversități – o altă atmosferă, de încurajatoare

⁵⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁵⁶ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, ed. cit., p. 261.

⁵⁷ Despre primele zile petrecute la Iași, în perioada refugiului, vezi N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1972, pp.485-490.

⁵⁸ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, ed. cit., p. 249.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 262.

⁶⁰ Vezi două scrisori în colecția documentară a muzeului memorial: 1) Scrisoare (manuscris original) de recomandare către Olga Sturdza, președinta Societății Ortodoxe a femeilor române, semnată N. Iorga, Iași 10 aprilie 1918, inv.101vm (foto 5) și Scrisoare (manuscris original) Olga Sturdza către Dimitrie Boroianu, prof.dr. la Facultatea de Teologie din București, refugiat în Iași, unde este numit directorul Orfelinatului pentru copii orfani de război din Mănăstirea Văratec, inv.94vm și o notiță informativă privind apartenența acestor documente, inv.918vm. (foto 6).

încredere și reconfortantă speranță.”⁶¹ Un alt personaj care s-a bucurat de ospitalitatea lui N. Iorga în timpul refugiului la Iași, scria: ”Am fost îmbrățișat de fostul meu profesor, domnul N. Iorga, și reținut în locuința d-sale ospitalieră. Deși avea o casă foarte grea, o mamă bătrână, șapte copii de hrănit, au mai găsit aici găzduire inimosul geolog prof. Murgoci, Dr. Ștefan Bogdan, fratele d-nei Iorga și atîția alții... Casa primitoare a profesorului Iorga era în strada Lascăr Catargiu 21, peste drum de locuința taciturnă a primului ministru I.I.C. Brătianu”⁶².

La 11 decembrie 1916 s-a constituit un nou guvern de coaliție al liberalilor și conservatorilor democrați, avându-l prim-ministru pe Ion I.C. Brătianu, care și-a asumat în continuare responsabilitatea conducerii destinului României. Solicitat să facă parte din noul cabinet, N. Iorga a refuzat, dar s-a angajat să dea tot sprijinul, spre dezamăgirea opoziției conservatoare care încercase să-l atragă într-o colaborare, în speranța că influența ce o avea față de Rege îi va ajuta să treacă la putere: ”A face politică de suprappe mi se părea însă în acele momente aproape o crimă, și n-am represintat un singur moment în acei doi ani și jumătate de încercare un punct de vedere divergent față de silințele care se cheltuiau pentru o ultimă și desperată apărare”⁶³.

La 14 decembrie 1916, în fața Parlamentului refugiat la Iași, întrunit cu ocazia dezbaterii Răspunsului la Mesaj, N. Iorga a rostit un memorabil discurs, care a fost unanim considerat un început al refacerii credinței în victoria finală. În cuvinte simple, dar expuse vibrant și convingător se făcea cunoscută decizia fermă a României libere de a se opune biruitorilor de moment până la atingerea țelului pentru care a intrat în luptă: ”Oriunde am fi, oricum am fi, suntem hotărâți – a declarat oratorul – să mergem până la capăt, în credință că nu se poate cu nici un chip, ca, și înaintea celei mai sălbatice forțe organizatorice, să piară drepturile unui popor de a trăi pe pământul în care nu este fir de țărăniță care să nu fie acoperit de cel mai nobil sânge”⁶⁴.

Pentru a spulbera dezamăgirea produsă de înfrângerile pe câmpul de luptă, se aduceau exemple din istoria neamului. Soldații români erau – în concepția istoricului – aidoma oștenilor din vremea lui Ștefan cel Mare ”gata să se întoarcă asupra biruitorilor”⁶⁵. Împotriva superiorității tehnice a mașinii de război germane se opunea patriotismul ostașilor români: ”niciodată steagul românesc n-a fost mai mândru decât în momentul când a arătat celei mai superbe alcătuirii militare din Europa că pot merge țărani fără școală, – fără arme moderne, înaintea oștirilor înzestrate, cu tot ce o cultură grozavă și inverșunată – dă sclavilor inarmați care o reprezintă” – și, încrezător în victoria finală, într-un moment de genială inspirație, a încheiat cu cuvintele lui Petru Rareș: ”Vom

⁶¹ Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, p.229.

⁶² Aceste amintiri aparțin lui Henri Stahl, un apropiat colaborator, fost student al lui N. Iorga, expert stenograf, care le-a publicat mai întâi în revista săptămânală *Cuget Clar*, în octombrie 1939 – ianuarie 1940, apoi într-un volum intitulat *Cu Parlamentul în U.R.S.S.*, fără dată, probabil 1941, cu mențiunea ”mult regretatului meu profesor N. Iorga” cf. N. Iorga – *Scrieri către Catinca*, op.cit.

⁶³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, II, București, 1934, p.248, col.CMNI Bt, inv.322 (donația Mircea N. Iorga).

⁶⁴ Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, București, 1981, Edit. Politică, p. 323.

⁶⁵ *Ibidem*.

fi iarăși ce am fost, și mai mult decât atât”⁶⁶ La propunerea lui Ion I. C. Brătianu, discursul a fost tipărit și afișat la toate primăriile, răspândit în tranșee prin *Monitorul Oficial*, având un puternic răsunset printre soldați, cu efect mobilizator, așa cum nota un martor ocular: ”Am citit cu camarazii mei pe front numărul din *Monitorul Oficial* în care se publicase discursul lui Iorga. Încerc și astăzi, scriind aceste evocări, emoția de atunci și mi-o amintesc de finalul în care evoca pe Petru Rareș[...] Acolo, într-un cotlon al tranșeeelor, un camarad citea, cu glas înecat de plâns, îndemnul pe care ni-l trimetea Nicolae Iorga de a nu ne lăsa cotropiți de îndoială, de a crede cu tărie în biruința finală, a dreptății nației noastre”⁶⁷.

Aceleași sentimente erau împărtășite și de unii oameni politici, care îl apreciau pe N. Iorga, considerând că ”a refăcut atmosfera morală a lașilor și a Țării, cu puternica sa cuvântare din Parlament, care a zguduit reînviind toată suflarea românească, cu ziarul său *Neamul Românesc*, elixir zilnic de viață nouă pentru toți concetățenii săi și cu deosebire pentru cei de pe front, cu conferințele sale publice- așa de gustate de tineretul studios și de intelectuali – și cu publicațiile sale istorice întocmite spre a servi de propagandă politică în afară, în folosul cauzei noastre”⁶⁸. Intervenția istoricului în Cameră a fost amplu comentată în presa din țările Antantei, mai ales în Franța. Însuși ministrul Franței la Iași, contele de Saint-Aulaire, a ținut să-l felicite pe Nicolae Iorga.

Ecoul acestui discurs persistă mult timp în opinia publică, cu implicații și în biografia istoricului. Peste ani, acesta nota în paginile memorialistice: ”Mi-a dat prilejul să exprim tot ce atâta vreme îmi zăcea pe inimă și nu-și putea găsi rostirea în scurtele articole de jurnal. Am îmbrăcat în acele cuvinte toată ura contra călcătorilor pământului nostru, tot disprețul față de forța brută, de șarlatania uneltirilor, opusă energiei viteze, toată încrederea, sprijinită pe îndelunga cercetare a unui trecut de atâtea secole, că, totuși, dreptatea elementară a cauzei noastre nu va putea fi zdrobită și, în același timp, tot regretul că am ajuns unde eram, prin vremea pierdută cu certe interne trecătoare, de pe urma cărora am intrat în războiul cel mai plin de primejdii și fără pregătirea materială și fără indispensabila solidaritate morală”⁶⁹.

Anul 1917 a fost cel mai dificil al campaniei militare a României. Redusă doar la Moldova, țara se confrunta cu numeroase probleme militare, politico-diplomatice, economice, sociale. În timpul refacerii armatei române, în prima jumătate a anului 1917, N. Iorga s-a preocupat să contribuie la îmbunătățirea situației oștirii prin inițierea unor acțiuni de colectare a îmbrăcămintei pe care o expedia vitejilor luptători de pe linia frontului. Numeroase erau apelurile apărute în ziarul *Neamul Românesc* adresate populației civile, care se cuvenea să contribuie la dotarea spitalelor în care se aflau numeroși răniți⁷⁰. Observator atent și lucid al realităților zilnice, N. Iorga atrăgea atenția într-un articol al *Neamului românesc* asupra fenomenului speculei care se întâlnea la tot

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Pamfil Șeicaru, *Nicolae Iorga*, Madrid, 1957, p. 52-53.

⁶⁸ Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, p. 229.

⁶⁹ N. Iorga, *O viață de om...*, cd. cit., p. 253.

⁷⁰ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, pp. 209-210.

pasul, într-un moment în care "țara arde în focul celor mai grozave suferinți!"⁷¹. Se recomandă statului să-și pună în mișcare funcționarii pentru a-i opri și a-i pedepsi cum se cuvine pe speculați. Ziarele ieșene *Opinia*, *Ecoul Moldovei*, *Acțiunea română* luau și ele atitudine, demascând fenomenul fără menajamente. Astfel aflăm că laptele se vindea la negru cu 3 lei litrul. Un stoc de 2000 kilograme de scrumbii a fost vândut unui negustor la un preț de 2,70 lei/kg, iar acesta le-a revândut la un preț aproape dublu, 5,20 lei/kg. Se făcea speculă și cu devize, respectiv cu ruble. Cursul era de 2,66 lei. Mulți funcționari sau particulari, sub pretext că se refugiau din Iași, plecau la Chișinău sau Odessa, unde schimbau devizele în hârtie-monetă românească, obținând foloase îndoit și întreite decât li se cuveneau. În replică, N. Iorga publica în *Neamul Românesc* o cu totul altă fațetă a vieții cotidiene din Iași, în timpul refugiului: "Dar mulți au înțeles. Doamne mari stau în cămăruțe mici.[...] În locul călătoriilor prin strălucite locuri calde, ajunge o mică plimbare pe zăpadă la Copou. Și se găsesc și distracții la care nu s-ar fi putut gândi cineva înainte: atîția cari nu ceteau cu anii nimeresc la două-trei zile în prăvălioara rece a anticvarului Kuppermann și iau suspinînd cărți de istorie, de filosofie în care nu ai măcar mîngîierea unui adulter inedit; mulți ar dori conferințe, care și după a mea părere ar trebui să se reieie.

Și, în materie de gazete, cutare, cetind acest *Neam Românesc* al nostru, rămîne pe gînduri aflînd că apare de doisprezece ani fără să fi văzut măcar un număr înainte de ceasul nenorocirii care face alegerea cea strașnică...Dar între acești converși la altă viață, mai bine de trei sferturi își zic : Să dea Dumnezeu pacea ! Să facă Dumnezeu România Mare!"⁷² (foto 7).

Ziarul era bine informat. N. Iorga primea multă presă străină și se baza pe colaborarea unor cărturari de seamă, aflați în refugiu la Iași. Apar articole semnate de I. Simionescu, Vasile Bogrea⁷³, I. Agârbiceanu, Gh.T. Kirileanu, I. Petrovici, Al. Vlahuță, Al. Petroniu, Al. Cusin și alții⁷⁴.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² N. Iorga, *Și după Război*, art. *Neamul Românesc*, an XII, nr. 28, Iași, 31 Ianuarie 1917, col.CMNI Bt., inv.801vm.

⁷³ Semnează un articol prin care anunță moartea profesorului Petre Mihăilescu de la Universitatea ieșeană, care a căzut victimă unui stupid accident de tren. Personalitatea celui dispărut este creionată în cuvinte de caldă apreciere : "Conștiințioasă lui activitate didactică, la catedră și, mai cu seamă la seminar – unde era fericit că obținuse unele rezultate promițătoare – n-a împiedicat însă activitatea științifică a lui Mihăilescu : în timpul din urmă, el prepara o monografie asupra lui Horațiu. Moartea năprasnică a întrerupt pentru totdeauna această lucrare, pe care războiul o întrerupsese vremelnice, - prefăcînd în cenușă mina care o schișase în parte, creierul și inima care o fermentase în totul. Căci Mihăilescu nu înțelegea să facă știință fără participarea întregii sale ființe : bătaie de cap și bătaie de inimă era pentru el știință, nu bătaia de joc fără conștiință și fără decență care e pentru atîția «deștepți»!" *Neamul Românesc*, nr.28, Iași, Marți, 31 Ianuar, 1917, col.CMNI Bt., inv. 801vm; "În acești doi ani și jumătate de Iași el a fost, trebuie s-o spun, suflet din sufletul meu..." (N. Iorga, *O viață de om...*, ediție Valeriu și Sanda Răpeanu, p.497); Carte poștală – manuscris original, expediată de N. Iorga la Berlin, unde se afla Vasile Bogrea la 2 martie 1910, col CMNI Bt, inv.95vm.

⁷⁴ Mărturiile celor care au trăit în Iași, în perioada refugiului, relevă că publicațiile conduse de N. Iorga s-au constituit într-un factor moral de primă importanță.(vezi *Scisori către N. Iorga*, V, 1916-1918, Documente literare, ediție îngrijită de Petre Ţurlea, Editura Mincerva, 1996, Muzeul Județean Botoșani (donația Ștefan Baban).

Cu toată precaritatea desfășurării unei activități culturale în condițiile date, cotidianul lui Iorga acorda un spațiu cuprinzător literaturii și artei, publicând cronici, articole, versuri semnate de Vasile Voiculescu, Nechifor Crainic, Perpessicius, dacă vrem să reținem nume consacrate în domeniile amintite sau extindem aria preocupărilor noastre, oprindu-ne la tineri aflați la început de carieră, deveniți apoi mari talente, ale căror nume le găsim frecvent în paginile ziarului: Mihail Jora, Victor Ion Popa, Paul I. Prodan. Acesta din urmă semnează toate cronicile despre George Enescu, apărute în *Neamul Românesc*, de la primul concert simfonic susținut de mare maestru în vremuri de prigoană – nr.346 din 17 decembrie 1917 - și până la ultimul, al unsprezecelea, - nr.75 din 17 martie 1918. Personalitatea marelui compozitor a continuat să preocupe publicația lui N. Iorga mult timp după încheierea primului război mondial⁷⁵.

După eșecul campaniei militare din 1916, istoricul a insistat pentru refacerea și pregătirea armatei în vederea unei ofensive contra coteropitorilor străini. Considerând că aceasta era „datoria cea mare a tuturor”⁷⁶. Revenind la o revendicare pe care a mai susținut-o deseori, s-a pronunțat pentru îmbunătățirea situației economice și politice a țărănimii. Înaintea reluării ofensivei împotriva coteropitorilor străini, N. Iorga considera că era imperios necesar să fie satisfăcute problemele țărănimii, care era elementul de bază al societății din acel moment⁷⁷.

În perioada marii revanșe din vara anului 1917, N. Iorga, rămas singur în Iași, fără familia pe care a trimis-o la Odessa⁷⁸, a continuat să publice în *Neamul Românesc*

⁷⁵ La sărbătorirea celor cincizeci de ani de la nașterea marelui muzician, în anul 1931, apare un articol semnat de Alexandru Lascarov-Moldoveanu, scriitor astăzi uitat, care, în concepția lui Valeriu Râpceanu, „re stabilește la juste proporții locul pe care ziarul lui Nicolae Iorga, *Neamul Românesc*, l-a avut în exegeza enesciană”. (Valeriu Râpceanu, *Enescu, Interpretări și Reconstituiri. Contribuții documentare*, Editura Fundației PRO, 2003, p.159, col.CMNI B1, inv. 3455; Idem, *N. Iorga 1940 – 1947*, Editura Gramar, București, 2001, cu dedicație autografă, datată 27 noiembrie 2003 la decernarea Premiului Național Nicolae Iorga Botoșani 2003, ediția I – laureat Valeriu Râpceanu).

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol I, p.56.

⁷⁷ Idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol II, op. cit., p. 276 și în *Memorii* vol. I, pp. 11-39.

⁷⁸ Evacuarea familiei lui N. Iorga în Rusia are loc în perioada 26 iulie-13 noiembrie 1917, decizie luată cu mare greutate, după multe ezitări și determinată de marca ofensivă austro-germană din a doua jumătate a lunii iulie 1917. Două pașapoarte ale Zulfici Iorga (foto 8) se păstrează în colecția documentară a Casci Memoriale N. Iorga din Botoșani, (donația Liliana Iorga-Pippidi, 1981), vezi *Nicolae Iorga - Scrisori către Catinca 1900-1939*, editate de Andrei Pippidi, apărute la Editura Minerva în anul 1991, (donația Andrei Pippidi - anul 1998). Din aceeași sursă aflăm că, pe lângă cei nouă membri ai familiei Iorga (soția, mama și copiii : Florica, Magdalena, Mircea, Ștefan, Liliana, Valentin și Alina) mai fac parte din entourage și un frate al Catinței, Ștefan Bogdan cu soția și trei copii, o soră, „tanti Mariț”, cu „Moșu Grigore” al ei și I. Nistor, profesor la Universitatea din Cernăuți. Deosebit de util pentru o viitoare reorganizare tematică la casa memorială din Botoșani se dovedește comentariul IV din cartea amintită, în care editorul vine în sprijinul reconstituirii muzeistice – fără să-și propună expres acest demers - prin enumerarea acestor mărturii: scrisorile lui N. Iorga și ale soției sale, jurnale aparținând celor doi, articole din *Neamul Românesc*, foi volante, cărți poștale, scrisori de pe front, afișe, cu trimiteri directe la surse. Spre exemplificare, un caiet aparținând lui Mircea Iorga cu titlul *Plecarea noastră din Iași prin Rusia și statul în Rusia* se află la Biblioteca Academiei; „o carte de vizită” care a aparținut lui Mihail G.Cantacuzino, nedată, pe care se află mențiunea lui N. Iorga “Dec.1916.Vrancea și Ucraina ? Scrisoarea mea...” are mai multe trimiteri: N. Iorga, *O viață de om*, II, p.350; *Sunt trei regi*, p.239; *Discursuri parlamentare*, I, 2, p.259 și N. Iorga – Scrisori către Catinca 1900-1939, cd. cit., p.148; o gazetă șapiografiată – *Ziarul bateriei nr.* - ordine polițienesci din teritoriul ocupat; un *Apel* către cetățeni, datat 13

articole de căldă apreciere la adresa ostaşului român, care, în condiții inferioare celor ale adversarului, a scris pagini memorabile de eroism în cartea de aur a neamului. Atât în cursul contraofensivei în Vrancea, inițiată la 10 iulie 1917, cât și în marea bătălie de la Mărășești din iulie-august 1917 – scria Iorga – rezistența armatei române în marea confruntare a determinat totală ruinare a planurilor Comandamentului German⁷⁹.

Prin întreaga sa activitate din perioada războiului – susținerea moralului întregii populații și al armatei prin articole publicate în *Neamul Românesc*, lucrări științifice, conferințe și activități culturale – N. Iorga și-a înscris numele în Cartea de Aur a istoriei Neamului printre realizatorii Marii Uniri de la 1918⁸⁰.

Precursory moments of the Great Union from 1918, reflected in the journal *Neamul Românesc (Romanian Nation)* (Summary)

The author describes how the big patriot and historian Nicolae Iorga has presented, in his journal *Neamul Românesc (Romanian Nation)*, the main precursory moments of the Great Union from 1918. Thus, have been reflected the historical events from the period 1908-1918: summer courses from Vălenii de Munte (Prahova), activity of the Cultural League, Romania in the neutrality, Romania in World War I. The name and the intense activities of the Nicolae Iorga have been registered in the Gold Book of the makers of the Great Union/Big Romania from 1918.

ianuarie 1917; o *Foaie volantă* care cuprinde articolul *Să nu descurajăm!* și cărți poștale militare, primite de N. Iorga, cu vești despre fiul său, Petru, ori fratele, George. Toate acestea din urmă se află în arhiva familiei.

⁷⁹ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, op. cit., p. 202.

⁸⁰ Demnă de reținut ca notă finală este remarcă lui Andrei Pippidi, care, citându-l pe Nicolae Iorga la evocarea lui Avram Iancu, avansează ideea că această caracterizare politică a marelui tribun transilvan este "un autoportret secret al marelui istoric": "Fiindcă n-a călcat nici un cuvânt și n-a îngenunchiat nici o hotărâre, fiindcă a dat tot și n-a răvnit nimic, ba a refuzat ce i s-a oferit, n-a fost nici bărbat politic, altfel murea baron von Iancu și purta decorațiile lui Franz Joseph. El a fost numai de la început până la sfârșit, un mare nebun generos al descurării neamului său." (N. Iorga, *Avram Iancu - o comemorare și o învățătură*, art. în *Neamul Românesc* din 30 august 1924). Și, cu pictate filială, notează, de data aceasta, editorul: "Cine crede că opera lui N. Iorga s-a construit de la sine, fluierând, în clanul unui entuziasm veșnic, se înșală. Miracolul este că n-a cedat niciodată descurajării care l-a urmărit pas cu pas o viață întreagă, ca un blestem. De data asta, reacționând viguros împotriva îndoicilor, agravate de premoniția unui cataclism revoluționar încă îndepărtat, trece la îndeplinirea sintezei de istoric universală al cărei gând nu-l părăsea încă din vremea războiului." (N. Iorga - *Scrisori către Catinca*, în op.cit., comentariul V: *Vremuri tulburi după război*, p.194).



Foto 1 - *Neamul Românesc*,
28 martie 1908



Foto 2 - *Neamul Românesc*,
20 aprilie 1908



Foto 2 - Primirea la gară a Principelui Carol

**Foto 3 - Primirea la gară a Principelui Carol
și a principesei Elisabeta, Văleni, 1912**



Casa lui Iorga.

foto 4 - Casa lui N.Iorga din Văleni, 1912

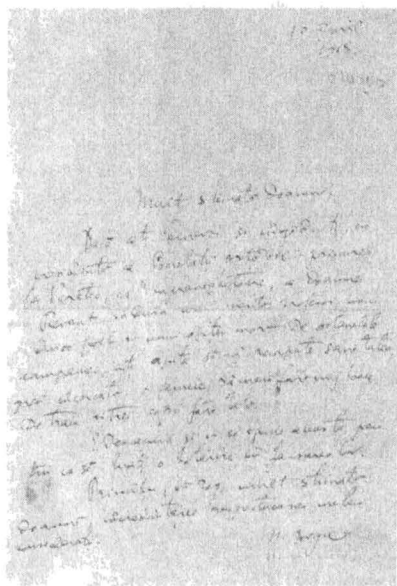


Foto 5 - Scrisoare Nicolae Iorga către Olga Sturdza, președinta Societății Ortodoxe

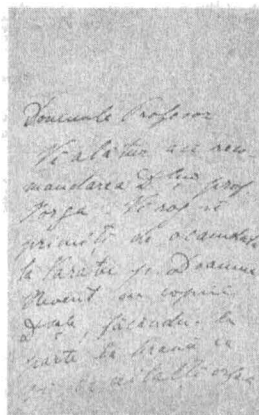
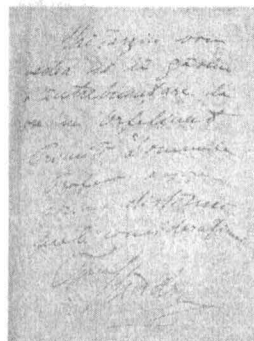


Foto 6 - Scrisoare Olga Sturdza către Dimitrie Boroianu



(Mult stimată Doamnă,

Dacă ați binevoi să îngăduiți, ca presidentă a "Societății ortodoxe" primirea la Văratec, ca supraveghetore, a Doamnei Revent, văduva unui meritos profesor, unui duios poet și unui ofițer mort de ostencile campanici, ați ajuta să-și recapete sănătatea, prea încercată, o femeie rămasă fără mijloace de trai și trei copii fără tată.

E de-ajuns să vi se spue aceasta pentru ca să luați o hotărîre în favoarea lor.

Primiți, vă rog, mult stimată Doamnă, încredințarea respectuoasci mele considerații. N. Iorga.)

(Domnule Profesor

Vă alătur aci recomandarea D^{lui} prof. Iorga. Vă rog să primiți de ocamdată la Văratec pe Doamna Revent cu copii Dst, făcându-le parte la hrană ca și la ceilalți orfani.

Mai târziu vom vedea să îi găsim o întrebuințare la ore în Orfelinat.

Primiți Domnule Profesor exprimarca distinși mele considerațiuni. Olga Sturdza.)



Foto 7 - Neamul Românesc, Iași, 31 ianuarie 1917



Foto 8 - Pașaport Zulnia Iorga,



ARS MORIENDI. CULTUL EROILOR*

ANDI MIHALACHE**

Parentalia

Cultul eroilor oferea cândva un înțeles favorabil verbului „a muri”. Găseam în el un fel de „estetică a dispariției”¹, un ansamblu de gesturi și valori prin care încercam să ieșim din scenă cât mai onorabil cu putință. Cultul acesta ne mai învăța să fim oricând pregătiți pentru ultima zi, să nu ne lăsăm impresionați de apropierea morții. Astfel, ultima faptă avea puterea de a ne încununa întreaga existență, indiferent cât de scurtă fusese, dând tânărului șansa de a vedea în biografia lui un întreg, o reușită, nu un destin neîmplinit. Mai mult, vechii greci credeau că omul pleca în eternitate cu înfățișarea pe care o avea în clipa de pe urmă², tinerețea fiind asimilată cu frumusețea, cei care mureau în floarea vârstei păreau niște privilegiați ai sorții.

Din cele mai vechi timpuri ne-am obișnuit să nu ne despărțim de cineva fără a-i asocia o imagine ultimă, pe care să o reîntălnim, când și când, în amintire. Căci odată intrat în posteritate, eroul iese din propria-i biografie, trăind viața și moartea urmașilor săi. Este părintele pierdut și regăsit, tratat cu o afecțiune supralicită pentru a se scuza uitarea lui și pentru a se recupera astfel timpul în care nu am fost împreună. Ceea ce nu însemna că cel revendicat ca strămoș³ nu aducea niște foloase cât se poate de lumeste, mai

* Studiu publicat în: Andi Mihalache, *Mănuși albe. Mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Edit. Limes, Cluj-Napoca, 2007, pp. 7-28.

** Cecetător științific principal II, doctor în istorie, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” - Iași, secretar de redacție al „A.I.I.X.I.”.

¹ Am preluat această sintagmă de la Jean Baudrillard, însă doar formal, de dragul metaforici. Spre deosebire de filosoful francez, care echivalcă estetica dispariției cu nimicul și nulitatea, noi îi dăm un sens mai optimist, de *ars moriendi*. Vezi Jean Baudrillard, Jean Nouvel, *Obiectele singulare. Arhitectură și filosofie*, traducere de Ciprian Mihali, București, Editura Paidia, 2005, p. 36.

² Jean Pierre Vernant, *L'individu, la mort, l'amour. Soi même et l'autre en Grèce ancienne*, Paris, Gallimard, 1996, p. 78.

³ Culturile funerare ne dau cele mai bune explicații în ceea ce privește îndelungata și complicata geneză a ideii de pantcon. „... Pentru a-și continua existența în condiții bune, cei din familia defunctului trebuie să se îndepărteze treptat de acesta metamorfozându-l în ipostaza de *moș* al neamului, pe care să-l pomenească la sărbători [...] Bocetile la pomeniri, îndecosebi acelea ce se rostesc «la un an» sau chiar la un interval de timp mai mare, pun accentul pe evenimentele mai importante petrecute în viața celor rămași. Valoarea emotivă a unor fapte de viață devine pentru bocitoare prioritară, criza de doliu atenuându-se o dată cu trecerea timpului. Așa se explică și faptul că, uneori, la pomeniri sunt plânși mai mulți defuncți decedată”. (Ion H. Ciubotaru,

ales când era vorba de extratemporalizarea unor mize ori vinovății: eroul crea totul felul de precedente și oferea anumite legitimări, o opțiune controversată fiind atribuită intenționat unor timpuri mai vechi, spre a fi scoasă din contextul disputelor de moment. Rezulta aplanarea, consensualizarea, eliminarea unor crize. Nu degeaba se spune că mitul eroic este semnul comunităților civilizate⁴.

Cultul eroilor a fost resuscitat în epoca modernă datorită confluentei mai multor factori, o ierarhie a importanței lor fiind însă dificil de stabilit. Ne gândim, de pildă, la panteonul homeric, promovat multă vreme de intelectualii și profesorii greci aflați în Principate. Luând totuși în calcul stereotipul grec-fanariot, această filieră nu a fost, poate, cea mai eficace. La folosirea trecutului drept comentariu asupra prezentului au contribuit, probabil, și alte coincidențe ori compatibilități cultural-religioase între antichitatea greacă și modernitatea europeană⁵. Luăm în calcul mai ales *substratul funebru din cultul antic al eroilor*⁶ și modul în care el putea conșona, în ortodoxie, cu devoțiunea grecilor și românilor față de cei morți⁷. Suntem siguri că o anume contribuție au avut și mitul Greciei antice și acela al Greciei byroniene, reînviate, pe care intelectualii români îl descopereau nu în sudul Balcanilor, cum ar fi părut firesc, ci în timpul călătoriilor întreprinse în Vestul Europei.

Marea trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova, București, Editura „Grai și Suflet-Cultura națională”, 1999, pp. 156, 220).

⁴ Ștefan Borbély, *De la Herakles la Eulenspiegel. Eroicul*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 225. Este cartea care ne-a influențat cel mai mult, aflându-se la originile demersului nostru.

⁵ Am putea vorbi mai mult de o perenitate a gesturilor, nu a semnificațiilor care li se dau. Și am exemplifica, în cazul grecilor și românilor ortodocși cu acele practice binecunoscute: dezgroparea reală ori simbolică a mortului, coliva etc. Cea din urmă, bunăoară, reface legăturile dintre vii și morți, vindecă rupturile și oferă un cadru familiar, favorabil negocierii cu moartea. Vezi David E. Sutton, *Ritual, Continuity and Change: Greeek Reflections*, în „History and Antropology”, vol. 15, no. 2, June 2004, p. 99.

⁶ Despre cultul strămoșilor, despre substratul lui greco-roman și acela românesc-ortodox vezi I.H. Ciubotaru, *op. cit.*, pp. 180-204.

⁷ Conform versetului biblic „mai de preț este un nume bun decât untelemnul cel binemirositor și ziua morții decât ziua nașterii” (Ecclesiastul, VII,1), Biserica creștină serbează de obicei data morții sfinților, socotită ca fiind *ziua lor de naștere* în viața cea nouă, veșnică, adevărată. Se mai spune că iubirea creștină trebuie să depășească hotarele vieții și să îi lege, pe cei departe, pe cei vii de cei morți. Ca membri ai aceleiași comunități, cei vii au datoria de a se ruga pentru cei „adormiți”. Credința în eficacitatea rugăciunilor de mijlocire pentru cei morți era atât de puternică în comunitățile primare încât unii se rebotezau pentru morții lor, socotind că gestul cu pricina suplinca lipsa botezului la rudele sau cunoscuții care nu apucaseră să-l primească în viață (Corinteni XV, 29). La rândul lor, morții și mai ales sfinții îi asistau pe cei vii cu rugăciuni pe lângă Dumnezeu. Rugăciunea mutuală s-a numit mai apoi Comuniunea Sfinților. Astfel se explică dispariția repulsiei față de cadavre și apariția sentimentului de apropiere și familiaritate cu decedații. Biserica ortodoxă a introdus în cultul ei pomeniri generale ale tuturor morților, pe care le-a fixat în anumite zile ale anului bisericesc. Ziua din săptămână dedicată acestui scop este sâmbăta și mai ales două dintre ele: cea dinaintea Duminicii lăsatului secului la carne și cea dinaintea Duminicii Pogorării Duhului Sfânt (sâmbăta Rusaliilor). Popular, se numesc „Moși de iarnă” și „Moși de vară”. Prin aceste prevederi Biserica ortodoxă n-a făcut altceva decât să creștineze străvechea sărbătoare păgână de vară, numită Parentalia, prin care romanii își cinsteau morții (parentes, de unde Parentalia) și care se celebra în această perioadă. Neputând să suprimă sărbătoarea păgână, Biserica a căutat să o încadreze în cultul ei, dând un sens nou, creștin, străvechilor datini legate de cultul morților. Ele persistă până azi în pictarea populară românească: pelerinaje și bocete la morminte, stropiri și tămăcirii, agape funcbre sau pomeni, împărțirea de către cei vii a unor vase și alimente destinate celor morți. Pentru detalii vezi Enc Braniște, *Liturgica generală*, ediția II, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, pp. 220, 264, 267-268, 273.

Lupta de eliberare dusă de greci în prima jumătate a secolului al XIX-lea consolida acolo un gust anticizant extrem de pronunțat încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Prin analogie, se dorea aceeași renaștere și în spațiul românesc, scop pentru care s-a simțit nevoia de a se construi un panteon național. Apoi ar mai contribui faptul că liturghia a fost cooptată în ceremoniile publice ale modernității românești, făcându-se o derogare de la modelul francez⁸. Arhivele ne arată că viața cotidiană a instituțiilor de stat din România regală era punctată de mulțimea invitațiilor la *Te Deum*, de multe ori prezența fiind obligatorie. De altfel, primele acte cu care începe dosarul unui birocratic sunt, de regulă, cele legate de Bobotează⁹. Mai mult, cultul regelui Carol I fiind o tentativă de grefare a dinastiei Hohenzollern la istoria românilor, liturghia¹⁰ oferea acea doză de atemporal necesară decontextualizării și introducerii „altoiului” prusac în povestiri care îl acceptau pe rege ca personaj de la sine înțeles. Vedem astfel că ritualul religios este cel mai bun mijloc de a integra modernizarea într-o retorică a continuității, a lucrurilor care durează de mai multă vreme¹¹. Ortodoxia fiind un fel de „mamă purtătoare”, reprezentările ei despre moarte s-au întâlnit foarte bine cu cele antice, resuscitate de intelectualii secolului XIX. Trebuiau doar să își găsească un public de bază, să se integreze într-o atmosferă încărcată de gestualitatea ortodoxă¹²: „... Anul Nou, dar din punct de vedere al bisericii, nu-l sărbătorim încă, nota regina Maria la 1 ianuarie 1922. Am asistat la o ceremonie naivă și impresionantă. Într-una din «mahalale» locuitorii au ridicat o cruce de lemn în memoria celor din comunitatea lor căzuți în război. M-au rugat să vin și s-o dezvelesc, ceea ce am și făcut. Am fost nemijlocit printre oamenii simpli care stăteau în jurul meu într-un mare semicerc cu «pomenile» sub formă de pâine, cozonac, vin, așezate în fața lor pe mesele de scândură și cu lumânările

⁸ În consecință, împărtășim cele spuse de Jacques Le Rider, care arată că transferurile culturale nu concretizează niste strategii de export, ci se supun contextului recepției: acesta adaptează cele primite la necesitățile locale, în funcție de criteriile care nu aparțin defel culturii emițătoare. Vezi Jacques Le Rider, *Europa centrală sau paradoxul fragilității*, Iași, Polirom, 2001, pp. 42-43.

⁹ Listele cu numele celor convocați pentru slujba de Bobotează sunt numeroase. Un exemplu găsim la DJAN Iași, Fond Rectorat, dosar 274/1874, f. 4-5. Un alt convocator și iscăliturile celor care își confirmau participarea pot fi văzute la fila 8, de această dată fiind vorba de 23 aprilie, ziua Sf. Gheorghe, patronul armatei, și de 24 aprilie, onomastica reginei Elisabeta. Se făcea totul pentru crearea unor evenimente, a unor jubilee sau pretexte de a celebra. De exemplu, la 27 august 1873 se oficia un *Te Deum* pentru aniversarea micuței principese Maria. Deși fetița nu se afla la vârsta la care ar fi putut aprecia o asemenea osteneală, scenariul se repeta pe 8 septembrie, pentru onomastica ei. Vezi DJAN Iași, Fond Rectorat, dosar 187/1872, f. 27, 30.

¹⁰ Nedorind să insinueze credința că aspectul pe care îl figurăm în cadrul unui ritual devine cu adevărat o realitate, sărbătorile modernității salvează ideea de *comemorare*. Aceasta nu mai pretinde că ar face prezentă o divinitate absentă, limitându-se la evocarea imaginii unui personaj mai apropiat de omenească: croul. Prin analogie și mimetism, croii au luat locul zcilor, ei jucând cel mai bine rolul de intermediari între registrul mândan și cel supranatural. Comemorările fac media între ritualul religios și bucuria profană, ele trecând drept „ritualuri realiste”, unde omul este „supranaturalizat” ori divinul este umanizat (F.A. Isambert, *Le sens du sacré. Fête et religion populaire*, Paris, Éditions de Minuit, 1982, p. 154).

¹¹ Pentru a înțelege diferențele față de Franța, unde procesiunile religioase dispăreau treptat, vezi Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford University Press, 1976, p. 354.

¹² Transmiterea și redimensionarea unor gesturi culturale se realizează de către participanții la rit, prin intermediul imitației. Aceasta conservă și, totodată, actualizează arhetipul, pregătindu-l pentru schimbările cu care va fi obligat să interacționeze. Vezi Felicia Dumas, *Gest și expresie în liturghia ortodoxă*, Iași, Institutul European, 2000, pp. 148-154.

subțiri puse pe toată această mâncare, încercând în zadar să le protejeze flacăra firavă de vânt. Toate femeile stăteau în picioare având fețele resemnate și răbdătoare și desigur că văduvele și orfanii constituiau grupul principal, dar se alăturaseră și toți vecinii, *pentru că oamenilor sârmani le sunt atât de dragi ceremoniile pentru morți* (s.n.)”¹³.

Alb și negru

Mănușile nu mai erau de multă vreme un simplu articol vestimentar, codurile sociale consacându-le, alături de baston și joben, ca însemne civile ale domnului de bună condiție¹⁴. Și cum *cea mai sigură metodă de a conserva realitatea este transpunerea acesteia în registrul ficțiunii*, al literaturii de mare succes, Adela Hagiu făcea o paralelă între *Însemnările de război*¹⁵ lăsate de Camil Petrescu și aluziile autoreferențiale din binecunoscutul lui roman, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*. Observând repetată apariție a mănușilor în relatările sublocotenentului Ștefan Gheorghidiu, personajul camilpetrescian, A. Hagiu vorbea de o anume defuncționalizare a acestor accesorii și de resemnificarea lor în acord cu noul context social (primul război mondial) în care erau totuși folosite: ele nu mai protejau ofițerul de frig, devenind un fel de talisman împotriva fricii de moarte. De câte ori și le puneă, Gheorghidiu se simțea apărat, invulnerabil ca Ahile¹⁶.

Apropiindu-ne și mai mult de subiectul nostru, precizăm că mănușile negre erau adecvate într-un context funerar, cele albe acompaniind celebrările cu tentă pozitivă, recuperatorie, aniversară¹⁷. Dacă aparențele păreau bine reglementate, subtextul lor era însă

¹³ Maria, regina României, *Însemnări zilnice*, vol. IV, traducere de Sanda Ilcana Racovitanu, București, Editura Albatros, 2005, p. 23.

¹⁴ Adela Hagiu, *Romanul poetic-filosofic*, Iași, Institutul European, 1998, p. 193.

¹⁵ Camil Petrescu, *Însemnări de război*, București, Editura militară, 1980, 198p. În *Cuvântul înainte* al cărții, Ilcana Manole ne pune în temă cu detaliile participării lui Camil Petrescu la prima conflagrație mondială: inițial respins la recrutare, ajunge, după multe insistențe, la infanterie; activează ca plutonier, apoi ca sublocotenent; este rănit de trei ori, luat prizonier și o vreme trecut pe lista decedaților; suferă toată viața de pe urma surzaniei câpătate pe front.

¹⁶ „.....Hiperlucidul Gheorghidiu se simte rușinat de a fi obligat, nu numai să recunoască această putere, dar și să recurgă la ea. Mănușile sunt dovada tangibilă a miraculosului, iar acesta are o conotație eroică bine cunoscută...” (*Ibidem*, p. 189). Glosând mai departe pe tema mănușilor și a resorțurilor mitologice pe care acestea le păstrează, Adela Hagiu mai adăugă: „.....textul, de o coerență poetică, sugerează că simbolul mănușilor se angrenează semnificației morții oarbe. Moartea ar fi un fel de Polifem ce poate fi evitat în extremis, păcătind, cu ajutorul unei îmbrăcăminți de oalcă sau, de ce nu, cu o pereche de mănuși de piele...” (*Ibidem*, p. 195).

¹⁷ Un prilej de a purta mănuși albe era aniversarea ori onomastica unui membru al familiei regale, când se oficia cuvenitul *Te Deum*. Așa se pretindea, bunăoară, pentru serviciul religios care marca ziua de naștere a reginei Maria, la sfârșitul lui octombrie 1934. Cu două săptămâni înainte se cecuseră mănuși negre, în contextul morții regelui Iugoslaviei, Alexandru. În cel de-al doilea caz, indicațiile erau mult mai clare, dorindu-se „..... ținută de mare doliu: frac, cravată albă, mănuși negre, decorațiuni...”. Vezi DJAN Iași, Inspectoratul Regional de Poliție Iași, dosar 8/1934, f. 1, 80. Mult mai detaliate sunt ținutele prescrise o dată cu începerea celui de-al doilea război mondial și cu necesitatea ca ceremoniile să salveze aparențele, să mimeze normalitatea. În ziua de marți, 20 iulie 1943, la Mitropolia din Iași se oficia un parastas dedicat celor cinci ani de la moartea reginei Maria și celor 16 surori de la dispariția regelui Ferdinand. Prin urmare, prefectul hotărâ că „..... ținuta va fi, pentru civili: jachetă, cravată și mănuși negre, pălărie înaltă cu bandă de doliu, pentru militari: kaki, în cismă, centură de piele, sabie atârnată de cureluș, una sau două decorații, bandă de doliu la mână...” (DJAN Iași, Fond Rectorat,

mult mai ambiguu, trimițându-ne cu gândul la o tratare festivă a binomului viață-moarte. Cum anume? Neputând nega dispariția eroului, comemorările sau jubileele negociau cu moartea. Ceremoniile aveau o dimensiune funebă și o alta festivă, recunoașterea faptului ineluctabil al morții fiind contrabalansată de perpetuarea memoriei sociale a celui pierdut. Comemoratorii deplângeau absența eroului și, în același timp, voiau să demonstreze că stingerea lui din viață nu ni-l răpește cu totul. Pretextul dolorist ducea spre concluzii optimiste, latura sobră a ritualului politic suportând o alta, mai mondenă, mai ludică¹⁸. De aceea credem că, din punct de vedere semiotic, serbările de 10 mai¹⁹ erau complementare cu acelea mai grave, comemorative, alegorizând relația fericită dintre trecut și prezent, dintre eroii naționali și conducătorii în exercițiu²⁰. Nu vom ezita așadar să vedem în respectivele întruniri și o formă de sociabilitate, ca expresie a plăcerii gratuite de a fi împreună cu alții²¹. Nu numai că societatea „juca” ceva, dar se punea ea însăși în joc²²: „... Frigurile și neastâmpărul în vederea zilei de 10 Mai au început! Tot românul, ipocrit sau sincer dinastic, toată oficialitatea, toți înscriși – falși sau nu – din listele electorale, toți stâlpii și bătaușii guvernului, urcă și descind rând pe rând treptele autorităților în goana lor ne bună după bilete de tribună, ca nu cumva să scape parada de 10 Mai, care vecinic e aceeași și iar aceeași. [...] În zilele acestea de «furie națională» birourile nu mai sunt birouri, încetând orice activitate din cauza cerșetorilor de bilete, cari, ca să convingă pe fericirii deținători sau distribuitori, invocă motive cari de cari mai ridicole și mai puternice, spre a nu fi tratarisiți cu refuz. Câte amenințări de treceri în opoziție nu se aud cu această solemnă ocaziune! Câte schimburi de cuvinte aspre, câte ghionturi, câtă ură și nemulțumire

dosar 2252/1943, f. 168). Atunci când un eveniment anume trebuia să capete o oarecare însemnătate, împlinirea unui an de la producerea lui era o ocazie numai bună de a fi celebrat prin *Te Deum* și instituit astfel ca fapt memorabil. Cu acest prilej se acceptau unele variații. Astfel, la 22 iunie 1943 se marceau doi ani de la intrarea noastră în război. La *Te Deum*-ul din catedrala mitropolitană se intra cu următoarea ținută: „... pentru civilie haină neagră și pantaloni reați, iar pentru militari veston kaki, centură, cisme negre, sabie atârnată de curelușe, șapcă, mănuși roșii și una decorată...” (DJAN Iași, Fond Rectorat, dosar 2251/1943, f. 810).

¹⁸ Ludicul introduce o anume creativitate și indeterminare, obligându-ne să evităm, pe cât posibil, explicațiile prea deterministe, prea atașate de rolul factorului politic în detrimentul celui cultural, de latura repetitivă a ritului și nu de inovațiile pe care acesta le strecoară (Jean Jacques Wunenburger, *La fête, le jeu et le sacré*, Paris, Jean-Pierre Delarge, Éditions Universitaires, 1977, pp. 113-120).

¹⁹ Sărbătorirea anilor trecuți de la înscăunarea unui monarh era un model lansat de Napoleon I și perpetuat de Napoleon III. Prin decretul din 19 februarie 1806, împăratul hotărâ că ziua lui de naștere (15 august) și data încoronării sale (2 decembrie) deveneau sărbători naționale. Vezi Rosemonde Sanson, *Le 15 août: Fête nationale du Second Empire*, în Alain Corbin, Noëlle Gêrôme, Danielle Tartakowsky, *Les usages politiques des fêtes aux XIX^e – XX^e siècles*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1994, pp. 117-136.

²⁰ Respectiva dată era prezentată chiar ca un apogeu al istoriei noastre. Cel puțin așa își justifică Spiru Haret hotărârea (1897) de a institui obligativitatea serbărilor școlare pentru ziua de 10 mai. O circulară din 22 aprilie 1897 spunea, printre altele, că „acastă d zi este deja recunoscută ca d zi de serbare națională. Evenimentele a căror aniversară este ca: întronarea M.S. Regelui, proclamarea independenței țării, urmărită timp de patru secole, stabilirea regatului, sunt fapte de o însemnătate capitală în istoria noastră și justifică pe deplin alegerea zilei de 10 Maiu ca d zi de serbare națională...” (DJAN Iași, Fond Rectorat, dosar 631/ 1896, f. 190v.).

²¹ Este accepția dată de Georg Simmel și analizată, la noi, de Sandra Dungaci. Sociabilitățile au o dimensiune estetică (amabilitate, tact, rafinament, acceptarea unor reguli implicite, respectarea aparențelor) și o alta democratică (efortul de a sugera participanților completa lor egalitate în cadrul jocului). Sandra Dungaci, *Georg Simmel și sociologia modernității*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 2003, pp. 119-125.

²² *Ibidem*, p. 124.

nu se seamănă din cauza acestei sărbători zise naționale! Câte căsnicii chiar nu se destramă pentru binecuvântata cauză că soțul coanei Veta sau al d-nei Repezeanu n-a fost în stare să-i satisfacă hegemoniconul de a asista la parada de 10 Mai de pe Bulevardul Academiei!²³. Mănușile albe și cele negre sugerează deci și ambiguitatea reprezentațiilor ceremoniale: elogiul funebre ori sărbătorii? Deplângem moartea eroului, ori ne bucurăm că îl păstrăm încă în memorie? Știm doar că celebrările din spațiul public nu au puterea celor din spațiul sacru, nu consolidează o prezență eternă. Serbările din agora nu pot decât să ne acomodeze cu absența cuiva, consolându-ne cu faptul că mai suntem în stare să ne gândim la el²⁴. Titlul cărții este deci o aluzie la ambivalența fenomenului comemorativ, pe jumătate anamneză, pe jumătate sărbătoare. Evident, reperul la care ne raportăm este scenariul liturgic: nu putem spune că ar avea ceva din simptomele divertismentului, dar este, cu siguranță, un spectacol²⁵. După melanjul de solemnitate și de ludic sunt judecate și celelalte rituri, poate și mai grave, pompele funebre (cu decorul lor floral și ospețele de după înhumare) situându-se în capul listei²⁶. Aceași mixtură poate fi observată oricând, pentru că sărbătorile rămân, prin definiție, paradoxale, ele identificând sacralul, monumentalul, printr-o selecție atentă de gesturi profane. Acesta e și cazul divertismentului: o deviere de la țelul principal al festivității și, totodată, unul din ingredientele ei de bază²⁷. Cum spune Isambert, ludicul ne extrage din viața de zi cu zi fără a ne rupe totalmente de ea. Îi stilizează doar caracteristicile, pentru a nu crea rupturi și a sugera, dimpotrivă, prezența, continuitatea corpului social. Cu gândul la această ambiguitate funciară a comemorărilor, ne mai întoarcem o dată la semnificația titlului, sugerând că simbolistica albului și negrului nu este chiar atât de antinomică. Într-un substrat cultural mai vechi, cele două culori sunt de fapt complementare, amândouă reprezentând doliul, solidaritatea cu cel plecat²⁸. Modernitatea le-a simplificat cumva, vechile înțelesuri păstrându-se, totuși, în ritualurile satului românesc.

Cum întrebuițăm ritualul

Neputând găsi soluții definitive, specialiștii identifică întrebările la care pot răspunde: dacă istoria-știință ne suspectează amintirile, cultul eroilor se entuziasmează pe

²³ „Adevărul”, joi 10 mai 1912, p. 1. Trecând peste faptul că am citat dintr-un ziar de stânga, antiregalist, tabloul înfățișat este suficient de revelator pentru o anumită realitate: ceremoniile publice erau, dincolo de motivația lor imediată, un pretext de autoctalar, autolicitare și autoconfirmare socială.

²⁴ Pentru ambivalențele fenomenului comemorativ vezi Mona Ozouf, *Célébrer, savoir et fêter*, în „Le Débat”, numéro 57, novembre-décembre 1989, p. 19.

²⁵ F.A. Isambert, *op. cit.*, p. 156.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 157.

²⁸ „... Culoarea neagră a doliului a fost asociată și cu practica arhaică a ungurii cu noroi sau a presărării țărânci pe cap, sugerând că urmașii împărtășesc soarta defunctului. La rândul său, doliul alb a fost pus în legătură cu credința că spiritele morților, duhurile în general, li se înfățișează pământenilor îmbrăcate în alb. [...] Prin urmare, folosirea cu obstinată a acestei culori ar semnifica nu numai grija ca «dalbul» călător să fie cât mai bine primit și integrat în lumea «de dincolo», ci și un semn al solidarizării celor rămași cu situația sa” (Ion H. Ciobotaru, *op. cit.*, p. 74).

marginile lor; comemorarea simplifică și exaltă ceea ce istoria complică și pune la îndoială; pentru istorie contează amănuntul, cronologia și înlanțuirea cauzală, pentru comemorare mult mai importante fiind punerea în scenă, participarea, emoția²⁹. Înțelegând complexitatea fenomenului, ne distanțăm de interpretările exclusiviste, de abordările care văd în ritualul politic doar o manifestare artificială, propagandistică ori patriotardă, un simplu instrument de mobilizare, manipulare, disciplinare. Cartea de față are la origini una din observațiile lui Pascal Lardellier: sub lozinca spontaneității, a naturaleții care ar domina acum relațiile sociale, se insistă pe caracterul formal al solemnităților ritualice, opus neapărat unei sincerități interumane generalizată³⁰. Riturile par, de aceea, că ar constrânge individul, supunându-l unor obiceiuri și tradiții „depășite”.

Ca să combatem clișeele, nu trebuie să uităm că acest cult al eroilor nu era exclusiv funebru, el intrând în complementaritate cu „optimismul” cultului regal, cu dimensiunile lui ludice și mondene. La 1900, nu mobilizarea maselor era țelul suprem, mult mai importante părând rochia cu care vei fi văzută de 10 mai, locul rezervat la tribună, grija de a „da bine” în ochii celorlalți³¹. Trebuie totuși să ne apropiem de *Belle Epoque*-ul românesc³² cu conștiința că el reprezintă, categoric, un *illo tempore*, definitiv pierdut, imposibil de comparat cu zilele noastre și mai ales cu dezgustul pe care ni-l trezesc azi ceremoniile publice. Este firească mefiența față de asemenea manifestări, prea des uzitate de regimul comunist și de politicianismul perioadei postdecembriste. E necesar totuși să recuperăm fenomenul ritualic, să îl înțelegem în istoricitatea lui și să acceptăm că odinioară el putea stimula niște sensibilități reale, independente de oportunismul discursului politic. Cu rezerva că teoriile despre *performance* sunt produsul unor antropologi care merg pe teren, asistă la diverse ritualuri și intră astfel în contact direct cu obiectul cercetării lor. Antropologul se bucură de privilegiul de a fi un martor ocular³³. Dimpotrivă, istoricul nu are la dispoziție subiectul său de interes, trecutul, trebuind să atribuie oamenilor dintr-o epocă anterioară niște trăiri dificil de probat.

Ritualul nu disciplinează, ci participă, în primul rând, la teatralizarea și estetizarea vieții. El nu își îndeplinește menirea fără privirea asistenței, o privire

²⁹ Mona Ozouf, *op. cit.*, p. 21.

³⁰ *Ibidem*, p. 11.

³¹ Ceea ce nu înseamnă că ludicul ar fi neapărat frivol, iar detaliul plictisitor. Dimpotrivă, în această anchetă contează acele amănunte care ne scapă la o primă vedere, întrebându-ne, ca să dăm un exemplu, care era diferența dintre o ceremonie unde regele asista la defilarea trupelor și o altă, unde se limita să treacă în revistă o gardă de onoare? Era o simplă comoditate ori o dorință de a diminua, poate, semnificații militare ai manifestării?

³² Jubileul Universității și inaugurarea statuii lui Mihail Kogălniceanu din Iași, în septembrie 1911, erau însoțite de o suită de manifestări din sfera divertismentului: curse de cai, ccai dansant, demonstrație aviatică. Presa publica atât meniul servit la dejunul oficial („poulet aux choux fleurs”, „soufflés à la vanille” etc.) cât și anunțuri de genul: „... doamnele și domnișoarele care au locuri în loje, ca și în stâluri, la cele două festivități jubiliare de la teatru național, sunt rugate să asiste fără pălării...” („Evenimentul”, sâmbătă, 24 septembrie 1911, p. 3).

³³ Susan Sontag, *Împotriva interpretării*, traducere de Mircea Ivănescu, București, Editura Univers, 2000, p. 94.

estetizantă, care înlătură, temporar, tot ceea ce nu place ochiului³⁴. La propriu și figurat, ritualul *ne pune în vedere*. A ritualiza este totuna cu a da naștere, a descoperi, a face vizibil, a expune, a avertiza, a aduce în atenție valori neglijate. Autenticitatea ritului nu depinde de acuratețea informației transmise, ci de numărul celor care iau parte la el, dându-i consistență și notorietate. În acest caz, martorii sunt și ei niște actori: cu cât persoanele prezente sunt mai multe, cu atât figurăm mai convingător o absență, aceea a eroului, alegorizând-o totodată, pentru a-i da interpretări convenabile. Simbolizarea, în orice formă ar fi, exprimă o dispută între realitatea unei dispariții dureroase și felul în care noi suntem dispuși să o acceptăm. De aici derivă și alegoria episodică a „corpului social amputat”: o sintagmă familiară și totuși abstractă, care nu există în afara momentului când oamenii o pun în scenă și o vizualizează. Adică o *corporalizează*, dezvoltând, coregrafic, alegoria „organismului” comunitar, sintetizat cel mai bine cu prilejul comemorărilor. Urmașii dispărutului se adună și figurează ritual absența acestuia, recunoscând-o și, prin aceasta, redefinindu-se, regăsindu-se, solidarizându-se în jurul a ceea ce ei au în comun: „noi, cei care l-am pierdut pe ...”³⁵. Dacă semnificații ceremoniei sunt aceiași (*te deum*, discursuri, paradă) de ce semnificatul este diferit, imprevizibil? Această carte nu se ocupă de aparițiile regelui Carol I ori ale succesorilor săi, ci de felul cum prezența lui trebuie să aline simbolic, să umple parțial golul ireparabil lăsat de un erou anume. Iar metoda cea mai bună este situarea în descendența dispărutului, intrarea monarhului în genealogia transistorică a eroilor neamului. Parăzile de atunci contraziceau imaginile-standard pe care viața cotidiană le oferă de obicei ochilor noștri. Erau niște evenimente senzoriale. Ritualurile scoteau istoria din cronici și o puneau pe scenă, dar descrierea sărbătorilor ca simple farse ori *potemkiade* ține de consensul vulgar al gândirii de stânga. De la Toma d’Aquino³⁶ încoace, fastul este un simptom, o probă a bunei guvernări, o dovadă că monarhul își stimează supușii respectându-se pe sine. Luxul pe care îl expune nu e risipă, ci concretizarea vizuală a puterii regatului. *Vizibilitatea* subîntindea o idee de *probitate*, adică de verificare prin vâz. La rândul ei, *probitatea* se baza pe o idee de *notorietate* care stimula dorința de a vedea, de a te situa, nesperat, în *proximitatea* unui personaj celebru. Legitimitatea unei guvernări se verifica și în stimularea nevoii supușilor de a vizualiza încarnarea respectivei

³⁴ Gândindu-se la lumea stărilorului de secol XIX și de început de secol XX, unii cercetători vorbesc de „recapitularea prin privire”. Despre modalitățile de a *trăi o imagine* produsă chiar de noi, vezi Ioana Popescu, *Folosele privirii*, București, Editura Paidexia, 2002, pp. 135-137.

³⁵ La 4 februarie 1909, I. Stănculescu îi scria din București lui Mihai Costăchescu, relatându-i modul în care fusese sărbătorită împlinirea celor 50 de ani de la unirea Moldovei cu Muntenia. Alegem un fragment ilustrativ atât pentru ideea corpului social reunit în jurul unui erou, cât și pentru doza de incontrolabil pe care o conține o comemorare, oricât de oficială ar fi ea: „... aici studenții au luat parte la Te Deum cu toți și de la biserică (Radu Vodă, biserică istorică) ne-am unit cu convoiul Ligii, la care participase toți meseriașii și unde bustul lui Cuza a fost purtat pe străzile principale, tras de șase cai și oprit chiar în fața palatului regal și întors cu fața către palat și ținut așa vreo cinci minute, căci la una din ferestrele palatului apăruse regina și prințul Carol, care s-au retras imediat ce au văzut că bustul e oprit în față-le...” (*Mihai Costăchescu. Corespondență*, volum editat de Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, Sorin D. Ivănescu, Iași, Junimea, 2003, p. 556).

³⁶ Ne referim la Toma din Aquino, *Despre guvernământ*, ediție bilingvă, traducere de Andrei Bereschi, Iași, Polirom, 2005, 310 p.

puteri. Ca excepție care întărește regula distanței față de supuși, vederea unui monarh constituia, prin urmare, un eveniment, deoarece apropierea față de el era un privilegiu.

Noi abordări

Ritualul este doar în aparență un loc al regulilor clare, al codului prescris care ar respinge orice transformare. El nu împiedică schimbarea, dar disimulează foarte bine frica de ea³⁷. Ritualul nu reproduce cuminte un scenariu. El oferă un cadru formal care îndreptățește schimbarea sau, mai curând, o lipsește de nevoia de a se legitima. Ritualul este *adevăr* prin el însuși³⁸. Nu ne interesează cum produce el valori prestabilite³⁹ ci cum generează înțelesuri „secundare”, născute chiar din actul performării în fața unei asistențe empatice. Dimpotrivă, considerăm că ritualul este un spectacol cu public, nu un monolog⁴⁰. Organizatorul serbării trebuie să comunice cu publicul prin experiențe și evenimente scoase din realitate în care acesta este situat zilnic. Esențial este acel referent comun folosit pentru codificarea unui anumit mesaj către privitor⁴¹. Ritualul comportă o structură dialogică⁴², cu receptări uneori neprevăzute. Presupune o tensiune creatoare între ceea „ce ar trebui să fie”, scenariul adică, și „ceea ce se petrece” de fapt în timpul transpunerii lui în practică. A ritualiza nu e totuna cu a legifera. Dimpotrivă, stabilim un cadru în care putem face schimburi de informații contradictorii, acomodându-le sub umbrela unui adevăr provizoriu. Iar ambiguitatea pe care o aduce nu șterge tensiunile, ci le echilibrează, le găsește un *modus vivendi*. Nu reflectă lumea, nu interacționează cu ea, ci o generează⁴³. Se știe, el nu rezolvă probleme, dar le modifică natura⁴⁴. Este un mod de

³⁷ În anii 90 ai secolului trecut s-a discutat mult pe ideea că ritualul nu ar fi un loc al stabilității și coerenței culturale, al fidelității față de anumite interpretări. Părerile s-au nuanțat, specialiștii considerând că nu trebuie să ne așteptăm ca un ritual să se repete absolut identic și să aibă permanent aceleași efecte. Apărea astfel sintagma „continuitate schimbătoare”: practicile rituale se pot schimba tocmai pentru a păstra experiența continuității pe care trebuie să o semnifice. Vezi David E. Sutton, *op. cit.*, p. 93.

³⁸ O viziune sintetică asupra evoluției metodologice în domeniul studiilor despre ritual ne este oferită de istoricul ieșean Adrian Cioflăncă, *Studiul ritualurilor politice: o retrospectivă istoriografică*, în „Xenopoliana”, XIV, 1-4, 2006, pp. 3-17. Autorul atrage atenția asupra viziunii performative asupra culturii, promovată mai ales de școala filosofică și lingvistică de la Oxford: noile cercetări în domeniu scot cultura dintr-un stadiu ancilar, de subprodus ori reprezentare a realităților social-politice, dându-i o putere cauzală de sine stătătoare. Opiniile lui Adrian Cioflăncă ne trimit spre William H. Sewall Jr., *The Concept(s) of Culture*, în Victoria E. Bonnell, Lynn Hunt (eds.), *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, University of California Press, 1999, pp. 49-52.

³⁹ Despre ritualurile funebre se spune că au propriul ritm, discordant sau anacronic față de contextual social în care sunt practicate. A spune că lumea morților ar reflecta-o pe aceea a viilor este, prin urmare, destul de riscant. Este o aserțiune extrasă din ipoteza potrivit căreia societățile se schimbă mult mai greu decât s-ar părea, în cuprinsul lor coexistând influențe culturale din epoci diferite, multe dintre ele contrazicând flagrant tendințele dominante ale contemporanității. Vezi David E. Sutton, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁰ Gavin Brown, *Theorizing ritual as performance: explorations of ritual indeterminacy*, în „Journal of Ritual Studies”, 17, 1, 2003, p. 5.

⁴¹ Ian Prattis, *Understanding symbolic process-metaphor, vibration, form*, în „Journal of Ritual Studies”, 15, 1, 2001, p. 38.

⁴² Gavin Brown, *op. cit.*, p. 6.

⁴³ Kevin Schilbrack, *Ritual metaphysics*, în „Journal of ritual studies”, 18, 1, 2004, p. 86.

⁴⁴ Catherine Bell, *Ritual theory, ritual practice*, Oxford University Press, 1992, p. 109.

a răspunde unor circumstanțe, unor probleme, unei tradiții. El codifică niște gesturi ambigui, din care putem extrage, la fel de legitim, viziuni diverse asupra unei singure realități. Nu ne dictează o imagine anume despre lume, ci ne oferă posibilitatea de a-i găsi noi înșine niște variante. Lumea revelată în ritualuri nu este altceva decât rezultatul ritualului însuși⁴⁵. Ne mai întrebăm: interesul nostru pentru trecutul dat în spectacol nu semnifică oare o vacanță față de ceea ce trebuie să facem în prezent?⁴⁶ Comemorarea edulcorează ceea ce ne amintește? Da, deoarece ritul trebuie să ignore, parțial, rațiunile instituirii sale⁴⁷.

Obosiți de gâlceville identitare, căutăm totuși *originalul* pentru că nu este specific cuiva și nu-l caracterizează în mod privilegiat. Acesta comportă o inocență a începuturilor și o valabilitate universală, prin care oamenii se apropie, se redescoperă, trezindu-și gustul pentru ceea ce au în comun, nu pentru ceea ce-i desparte. Și cum *originile* stau mereu la îndemâna unui zeu, ele se învecinează cu ideea de *sacru* și cu *adevărurile* primordiale din el. Așa că marile mituri, inclusiv cele eroice, nu evocă și nu descriu o realitate, ci reprezintă însuși *modul de a fi* al acestei realități⁴⁸. Pe urmele lui Gianbattista Vico⁴⁹, care credea că mitul ar fi, întâi de toate, un limbaj gestual, capabil să rememoreze faptele zeilor, studiile despre ritualurile dedicate eroilor pun în evidență dimensiunea lor vizuală și totodată simbolică. Foarte apropiate de perspectiva „teatrului sărac”⁵⁰ (eliberarea corpului de sub hegemonia limbajului, a narațiunii care îl descria și domina), noile abordări ale ritualului pun accentul pe „dicționarul” trupului, pe autonomizarea gesturilor față de cuvinte și pe nevoia noastră de cunoaștere directă, nemediată, la fața locului. Comportamentele ritualizate nu spun, deci, o poveste ci transmit, succint, niște semnificații. Ele unifică astfel o multitudine de fapte entropice, întreținând un simbol care nu aglutinează sensurile ci le federalizează, acceptându-le succesiv.

Eficacitatea ritualului operează și prin interacțiunea trupurilor într-un cadru simbolic numit „corp social”. Dar acolo unde unii văd doar două corpuri juxtapuse, cel individual și cel colectiv, alții văd două trupuri care se constituie unul pe altul⁵¹. De aceea ritualul nu este o formă de mobilizare mecanică a indivizilor ci o formă de a inocula și perpetua niște valori prin experimentarea și „încorporarea” lor de către cetățeni. Este modelarea pe care corpul social o exercită asupra corpului individual. Imaginea corpului este așadar o obiectivare a concepției despre ființa umană care, deopotrivă, simbolizează societatea și o „reconstituie”⁵². A face propagandă unor idei înseamnă a le inocula în

⁴⁵ *Ibidem*, p. 85.

⁴⁶ Pierre Sansot, *Du bon et du moins bon usage de la commémoration*, în Henri Pierre Joudy, *Patrimoines en folie*, Paris, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1990, pp. 285-286.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 288.

⁴⁸ Vezi excelenta lucrare a Stelei Petecel, *Agonistica în viața spirituală a cetății antice*, București, Editura Meridian, 2002, p. 24.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 22-25.

⁵⁰ Am împrumutat acest concept dintr-un articol (nepublicat încă) pe care Oltița Cântec îl dedică lui Andrei Șerban și concepțiilor regizorale din momentul de față.

⁵¹ Catherine Bell, *op. cit.*, p. 180.

⁵² *Ibidem*, pp. 180-181.

trupuri, a le da corporalitate. Din acest unghi de vedere, corpul este punctul critic în care are loc construcția socială a realității⁵³. Este metafora cea mai uzitată, tropul prin care o societate se percepe pe sine și se organizează. Văzând imaginea cu oamenii care înconjurau îndeaproape statuia lui Cuza (27 mai 1912), putem accepta ideea că în acea vreme corpul social era singurul apt să ofere prezentului imaginea concretă a unei continuități comunitare. Ritualul nu era neapărat un act de putere, de control, de manipulare, de mobilizare, ci o tehnică de negociere și alegere consensuală a unui trecut recunoscut finalmente, de toate taberele, ca fiind al „tuturor”, nepartinic. La reușita acestui conciliatorism contribuia, cu siguranță, faptul că semnificațiile lui rămăneau recurente, multistratificate și poliforme, nu diacronice, ordonate strict și definitiv⁵⁴. El acceptă, într-adevăr, un rol de pacificator, dar nu în relațiile sociale, cum s-a tot spus, ci în cazul conflictului dintre incertitudine și predictibilitate, dintre interpretările sale acceptate și acelea tolerate⁵⁵.

Multe abordări teoretice ale ideii de tradiție (legată îndeobște de activități rituale și confundată adesea cu *tradiționalismul*) par structurate în jurul perenității și schimbării⁵⁶. Desigur, sunt lucruri care persistă în timp, dând oamenilor senzația continuității cu ceea ce ei cred că i-a precedat. Dar este la fel de adevărat că ele se schimbă în structură, detalii și interpretări, iar asemenea transformări nu sunt mereu recunoscute de cei care le trăiesc⁵⁷. Din acest motiv, nu suntem de acord cu ideea fixității rituale care ar păstra și ar salva tradiția. Perpetuarea acesteia înseamnă adaptarea, reutilizarea ceremoniilor în acord cu ultimele necesități. Nu tradiția în sine este aceea salvată, ci corpul social care se perpetuează cu ajutorul apelului la ea. În fond, de ce îi vorbim pe morți numai de bine? Pentru că mitul implică o anume supralicitare, iar *a supralicita* echivalează aici cu *a conserva ceva*⁵⁸. Îi sporim deliberat importanța, îndemnându-i pe contemporani să facă totul pentru a nu pierde valoarea respectivă. El poate avea rolul de a prezerva o istorie, o imagine despre ea, înscriindu-se astfel în seria

⁵³ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁴ Ian Pratts, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁵ Barbara G. Myerhoff, *A death in due time: construction of self and culture in ritual drama*, în John J. MacAloon (ed.), *Rite, drama, festival, spectacle. Rehearsals toward a theory of cultural performance*, Philadelphia, Institute for the Study of Human Issues, 1984, p. 149.

⁵⁶ „...În timp ce tradiția desemnează o transmitere a ceva de la o generație la alta (sau a ceva ce este transmis), tradiționalismul trimite la o relație anume cu ceea ce este transmis. Spre deosebire de tradiție, tradiționalismul reprezintă o ideologie. Tradiția este acceptată fără o reflecție preliminară, pe când tradiționalismul presupune o raportare deliberată, conștientă. [...] Printre însușirile de bază ale tradiției se numără: generalitatea, universalitatea, aplicabilitatea sa în toate domeniile, caracterul nedeterminat, imprecis, flexibilitatea, influențabilitatea, adaptabilitatea, toleranța, capacitatea de a se ramifica pe o arie relativ extinsă, caracterul articulat, facultativ, recomandabil, distanța față de origine. La polul opus se află caracteristicile tradiționalismului: specificitatea, circumspecția, precizia în privința reglementărilor, fermitatea, exactitatea, rigiditatea, inflexibilitatea, consecvența, caracterul compact, stabilitatea structurală, caracterul imperativ, constrângător” (Vezi Norbert Hinderstein, *Către o depășire a tradițiilor. Contribuții anglo-americane la o hermeneutică interculturală a tradiției*, traducere de George Bratușca, Cluj Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 59).

⁵⁷ Catherine Bell, *op. cit.*, p. 118.

⁵⁸ Eric W. Rothenbuhler, *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*, London, SAGE Publications Ltd., 1998, p. 34.

practicilor patrimoniale. Mitul este aici un produs al retoricii reiterate periodic, discursul comemorativ funcționând ca instrument de preservare, ca modalitate de a păstra eroul printre noi. Cu riscul de a plictisi cititorul, vom evidenția câteva momente care se repetau la fiecare ceremonie, tocmai pentru a surprinde recurența și însemnătatea acesteia în cadrul unui spectacol de asemenea factură. În asemenea situații, repetiția este indispensabilă acordului cu realitatea, ea camuflând, cu aparențele sale de rigiditate, schimbările introduse pe parcurs. Redundanța înseamnă codificare și recodificare continuă. În sprijinul ei, ca figură de discurs, mai vine și analogia: ea nu canonizează, dar ne acomodează cu elementele recent apărute, pe care vrem să le integrăm, împăciutor, în imaginea coerentă pe care o aveam deja despre noi înșine.

Nu agreăm nici ideea că formalizarea discursului ar induce o acceptare generală⁵⁹ că ar descuraja provocările și ne-ar sili să acceptăm interpretările oficiale. De fapt, setul de norme care trebuiesc respectate în mod obligatoriu nu disciplinează de dragul disciplinei, ci au menirea de a izola participanții de contextul concret, pentru ca ei să se poată lăsa captați de mica magie a ceremoniei⁶⁰. Ne exprimăm, de asemenea, rezervele față de tratarea discursului identitar doar ca un accesoriu al aparatului propagandistic al puterii. Marile teme ale ideologie naționale nu erau un monopol al guvernanților. În cadrul acesteia, cel mai interesant aspect era concurența unor imagini diferite ale aceluiași erou sau eveniment, nu unanimitatea opiniilor. Chiar din măsurile de prevedere ce se luau cu ocazia unor ceremonii, vedem că dorința de a controla nu face imposibilă inițiativa personală, divergentă, locală. Cu toate că aparențele l-ar confirma, monopolul statului în domeniul comemorărilor ni se pare discutabil. Cazul statuii lui Cuza este grăitor în acest sens, comemorarea lui Ștefan cel Mare din 1904 fiind, de asemenea, susceptibilă să ilustreze ipoteza „construcției”. Apoi nu trebuie să uităm nici o clipă două trăsături definitorii pentru primele decenii ale secolului trecut: 1) nevoia de spectacol, într-o lume în care strada nu oferea încă foarte multe posibilități în acest sens; 2) deplina empatie a publicului cu acest gen de ceremonii, consumate deopotrivă în registrul patriotismului și în acela al divertismentului.

A ritualiza, a patrimonializa

Înregistrarea unor momente importante din viața colectivității pătrunde uneori în mici vestigii aparținând trecutului și eroilor, în simboluri străvechi, încorporând existența individuală pe termen lung. Cumulându-se cu altele, această fetișizare a obiectelor contribuie la cultul continuității generaționale⁶¹. După cum am amintit deja, lucrarea de față are la origine și preocupări asupra diverselor accepții ale noțiunii de patrimoniu. Prin urmare, sinonimia dintre *comemorare* și *muzeificare* nu este întâmplătoare. Teatrul istoric

⁵⁹ Catherine Bell, *op. cit.*, p. 121.

⁶⁰ Pascal Lardellier, *Teoria legăturii rituale*, traducere de Valentina Pricopic, București, Editura Tritonic, 2003, p. 19.

⁶¹ Michel Pinçon, Monique Pinçon-Charlot, *Ritualuri familiale și sociale din marea burghezie*, în Monique Segré (ed.), *Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană*, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura Amacord, 2000, p. 106.

și teatralizările din stradă transpuneau un gust special pentru trecut, jucând, până la un punct, rolul muzeului⁶². De fapt, însăși ideea de *patrimoniu* este un rezultat al *expunerii*, al exhibării unor lucruri, practici și persoane inițial uitate, cărora noua etalare prin expoziții și comemorări le conferă o a doua viață⁶³. Ceremoniile care exprimă o nostalgie recurg la o reinventare a acestor obiecte, contextul festiv scoțându-le din funcționalitatea lor curentă, banală, și dându-le o densitate semantică mai mare, apropiată de aceea a relicvelor⁶⁴. Recuzita comemorărilor supraviețuiește serbării, putând fi regăsită în mici expoziții, la originea cărora se află deseori. Toate elementele ce compun scenografia unui ritual ies astfel din regimul obișnuitului și nu mai revin la el nici după încheierea ceremoniei. Vizualizarea lor în timpul unei comemorări le scoate definitiv din uzul curent, transformându-le în bunuri patrimoniale, de muzeu.

Oare nu putem cunoaște decât ceea ce putem vedea? Plecăm, evident, de la importanța componentei materiale a actului de cult, ceva din statutul de obiecte superioare celor din viața profană prelungindu-se, mai târziu, în dispozitivul muzeal, unde exponatele sunt izolate de contextul lor original. Rostul decorului ritual nu este de a ne oferi o priveliște plăcută ochiului⁶⁵, ci de a determina publicul să accepte o convenție teatrală. Din materialitatea lui perceptibilă și din organizarea spațială pe care o delimitează, decorul permite instaurarea unui cadru spectacular separat de obișnuințele zilnice și favorabil însușirii semnificațiilor produse de actul comemorativ⁶⁶. Dacă răsfoim dosarele comemorării dedicate lui Ștefan cel Mare în iulie 1904, observăm atenția acordată costumelor „medievale” ce compuneau cortegiile istorice. Preocupările organizatorilor se concentrau, nu întâmplător, asupra plauzibilității și puterii lor de a aduce dinaintea ochilor o epocă demult apusă. În acea vreme, a vogii pozitivistice, estetica decorului de teatru, a celui istoric îndeosebi, insista mult pe detaliul „fotografic”, pe copierea realului⁶⁷. Corectitudinea reconstituirii nu era suficientă, autenticitatea costumelor fiind principala miză: exactitatea unui pliu ori a unei coafuri trebuia să transporte privitorul în timpuri pierdute și, totodată, să îi dea sentimentul diferenței față de ele, să îl impresioneze, nu numai să-l informeze. Procesionile istorice din stradă se reclamau și ele de la această concepție regizorală pe care unii o numesc realism descriptiv, imitativ⁶⁸.

⁶² Denis Bablet, *Esthétique générale du décor de théâtre de 1870 à 1914*, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1965, p. 20.

⁶³ Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Theorizing Heritage*, în „Ethnomusicology”, vol. 39, no.3 (Autumn, 1995), p. 369. Autoarea consideră că termeni cum ar fi „tradiție”, „folclor” ori „patrimoniu” nu pot fi realmente înțeleși din definițiile deja canonizate, ci din accepțiile distorsionate, „populare”, pe care le capătă în practica de zi cu zi.

⁶⁴ Pascal Lardellier, *op. cit.*, p. 89.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Denis Bablet, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 44, 50.

Ce ne propunem

Studiul de față iese din seria nenumăratelor deconstrucții ale identității naționale, integrându-se, sperăm, într-o istorie a tipurilor de devoțiune, într-o poveste a regimurilor pietății. Face parte dintr-un plan de cercetare dedicat ideii de patrimoniu și urmărește, în special, tentația modernilor de a se îndatora unui trecut, de a se devota acestuia ca și cum l-ar putea re trăi într-o nouă actualitate. De altfel, în practica socială multe lucruri sunt justificate prin faptul că ele persistă de multă vreme și ar fi păcat să se întrerupă o continuitate. Putem chiar să afirmăm că orice rit este imitarea sau reproducerea unui alt rit, aporiturile originale neeliminand analogia globală căutată explicit de responsabili noului cult⁶⁹. Comemorările iau probabil ceva din „pomenirea morților”. Oricum, e clar că nu au plecat de la nimic, publicul lor fiind atras cu ceva familiar, instituit de multă vreme. De reușita acestei operațiuni depinde succesul ritualului, adică suspendarea neîncrederii inițiale a țaranului în toate manifestările „pantalonarilor”. Nu se poate pleca niciodată de la zero, nu se poate construi o memorie socială viabilă fără ajutorul unei experiențe comune mai vechi, care să gireze măcar începutul procesului comemorativ⁷⁰. Vom pune la lucru două ipoteze aparent contrarii: a) spontaneitatea ritualului, a semnificațiilor subiacente și „periculoase” pe care le poate naște; b) vechimea gesturilor, a tradițiilor și valorilor împrumutate din cultura populară, din aceea funerară mai ales: ceremoniile publice resuscită acest fond preexistent, dar în scopuri civico-educative, nu din rațiuni funerare. Prin alăturarea celor două presupozii dorim să luăm distanță față de abordările prea îndatorate dogmei „tradiției inventate”. Ea ne face să judecăm totul după scepticismul nostru postcomunist și să vedem, oriunde și oricând, numai ipocrizie, oportunism, formalism, politicianism. Cu alte cuvinte, să nu dăm nici o șansă oamenilor de acum o sută de ani. Credem că acele ceremonii nu erau niște invenții absolut moderne, ci încercări prin care elita încerca să intre în contact cu lumea satului, aparent imună la problemele cetății. Comemorând, împrumutam limbajul omului simplu, pentru care cuvântul „pomenire” desemna unul din cele mai importante sociabilități din zona rurală. Aducând acest vocabular în agora, modernitatea îi deturna semnificațiile: comemorarea nu recunoștea faptul înhumării eroului, dispariția lui fizică. Susținând continuitatea memoriei sale, ea juca, dimpotrivă, rolul de antidot al înmormântării. Prin urmare, cartea de față nu vizează în mod special ritualul politic, ci doar posibilitățile lui recuperatoare, conservatoare. Nu ne-a interesat efectiv spectacolul, ceremoniile descrise în paginile următoare fiind un pretext de a investiga modalitățile prin care cultul eroilor sprijinea retorica patrimonială. Or, dacă termenul „patrimoniu” ne duce cu gândul la *originea* unui lucru, ideea de „moștenire” sugerează *trecerea* unui bun material sau imaterial de la

⁶⁹ Marc Augé, *Pour une anthropologie des mondes contemporains*, Paris, Aubier, 1994, p. 110.

⁷⁰ Venit la Putna în iulie 1904, cu ocazia marcării celor patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare, Gala Galaction observa că acele manifestări au succes pentru că valorifică sensibilitățile omului de rând: „... dar ce poți face mai mult decât o cruce, două, un crâmpci de rugăciune în gându-ți! – căci curentul închinătorilor te împinge spre iconostas. Mă opresc un minut lung în strună și privesc pe cei ce se închină – sunt toți țărani...” (Gala Galaction, *Jurnal*, vol. II, București, Editura Albatros, 1997, p. 20).

părinți la copii⁷¹. Problema moștenirii trebuie văzută însă dintr-un dublu punct de vedere: receptarea și transmiterea⁷². Mai precis, moștenirea se situează mai curând de partea receptării, ceea ce implică un act de transmitere de la un grup la altul. De exemplu, nenumăratele comparații dintre Carol I și Al.I.Cuza ne vor demonstra că tema transmiterii puterii se leagă strâns de perenitatea și longevitatea corpului social⁷³, succesiunea nefiind de conceput fără punerea în scenă a fenomenului de transmitere alegorică a prerogativelor. Problema continuității în exercitarea puterii devenind esențială, oamenii conjurau discontinuitatea și dezordinea care le amenința societatea chiar și în afara perioadelor când succesiunea nu era la ordinea zilei: o dată implicat și conducătorul statului, se asigura regenerarea și perpetuarea rituală a corpului politic prin implicarea persoanei care încarna suveranitatea⁷⁴. Dar cum poți succeda unui personaj popular, cum a fost Al. I. Cuza, care a încarnat el însuși regimul inaugurat o dată cu el? Reușim acest lucru organizând o transmitere metaforică a puterii, manipulând ancestralitatea și acceptând filiații simbolice prestigioase, în numele unei logici eminamente consensuale⁷⁵. Astfel, ritualul comemorativ conjugă două dimensiuni ale vieții publice: 1) dimensiunea patrimonială, adică perpetuarea corpului politic; 2) „prudența”, adică stăpânirea prezentului și anticiparea viitorului⁷⁶. Persoana șefului este expresia convergenței, nu a exacerbării conflictelor. Este o figură a puterii ce conciliază *eternul* și *temporalul*, suveranitatea și contingențele politice⁷⁷.

Ideea-cheie ar fi că fiecare eveniment abordat de noi ilustrează oarecum o ipostază aparte a cultului eroilor. Sunt studii de caz pentru care nu am optat întâmplător, multitudinea informațiilor din arhive sau din presă dându-ne indicii clare despre relevanța unei ceremonii, despre mizele ei simbolice⁷⁸. După capitolul introductiv, prima aplicație se referă la înhumarea lui Alexandru Ioan Cuza (1873): *funeraliile* unui erou sintetizează toată gama de atitudini, discursuri, valori și rituri care se regăsesc ulterior în scenografia comemorărilor dedicate lui sau altora (cap. II). Exemplificăm imediat cu marcarea celor 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare (1904). Era o *comemorare* extinsă la dimensiunile Vechiului Regat și organizată, după dispozițiile lui Spiru Haret, atât în orașe cât și în sate (cap. III). A urmat *jubileul* unui personaj în viață, regele Carol I, care sărbătorea, în 1906, patru decenii de domnie. Medalistica momentului era însă un bun

⁷¹ Anne Gotman, *Le présent de l'héritage*, în Henri Pierre Joudy, *op. cit.*, p. 109.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Marc Abélès, *Rituels de héritage politique*, în Henri Pierre Joudy, *op. cit.*, p. 127.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 128.

⁷⁵ În asemenea situații, se invocă strădania francezilor de a salva continuitatea unor simboluri după trecerea de la cel de-al Doilea Imperiu la Republica a III-a. Insistându-se pe „unire” și „armonic,” ca idealuri depolitizate, sărbătorile naționale erau niște cludări temporare ale spiritului partinic. Vezi Sudhir Hazareesingh, „A Common Sentiment of National Glory”: *Civic Festivities and French Collective Sentiment under the Second Empire*, în „J.M.H.”, 76, June 2004, p. 281.

⁷⁶ Marc Abélès, *op. cit.*, pp. 133-145.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 146.

⁷⁸ Am căutat să oferim portretul aceluiași eveniment pe baza unor surse care se completează și se verifică reciproc. Căutând urmele unei comemorări anume în arhivele de la Iași, apoi de la București, am dorit să surprindem diseminarea unor discursuri și practici, fără să trecem cu vederea eventualele animozități dintre „centru” și „provincie”.

prilej de a redefini accepția cuvântului „erou”⁷⁹, de a recapitula întregul panteon național, pentru noi fiind un pretext de a studia relația dintre cei vii și morții lor celebri (cap. IV). Ne oprim apoi asupra *statuii* lui Cuza, inaugurată la Iași, în mai 1912: deși s-a dorit o serbare restrânsă la dimensiunile ei ieșene, interpretările care i-au fost date au depășit acest cadru (cap. V). Un alt episod: în august 1920 avea loc procesiunea prin care o *relicvă itinerantă*, capul lui Mihai Viteazul, se întorcea la mănăstirea Dealu și consfințea ritualic Marea Unire (cap. VI). Mai mult, după primul război mondial, apărea un alt tip de erou, cel *colectiv*, uneori și anonim, omagiat prin *monumente civice sau funerare*, ridicate în mai toate comunele care avuseseră pierderi de vieți omenești (cap. VII). La final, am schițat un capitol mai sintetic, cu trimiteri atât la începutul cât și ultimii ani ai dinastiei Hohenzollern. Ne referim, prin urmare, la „corporalizarea” teritoriului patriei prin hărți, turism funerar ori turnee regale de-a lungul granițelor (cap. VIII). În acest context, atragem atenția asupra felului în care monumentele erau multiplicare cu scopul de a le face ubiquie, sintetizând astfel, în orice punct, întreaga istorie a românilor, nu doar datele ei strict locale.

Ars Moriendi. The Cult of the Heros

(Summary)

The author presents the general considerations about the cult of the heros in Romania's Hohenzollern regal Dynasty. He has underlined the important fact: the mintal evolution from the medieval individual hero to the national collective hero. Thus, after a few years after the World War I, in Big Romania had appeared a new kind of hero, the collective / anonymus one. He has been homaged by civic and over a tomb monuments, builded in many localities with dead heros in WW I. All the people who has been involved in the commemorative activities have used same words, experiences and representations about the dead, hero's remembrance or immortality.

⁷⁹ În sensul că această calitate de crou nu era condiționată la modul absolut de moartea personajului omagiat, de bravura lui pe câmpul de luptă. Sensul cuvântului se lărgesc, în panteon făcându-se loc pentru toate meritele și vocațiile.

NICOLAE PETRESCU - COMNEN – DIPLOMAT AL ROMÂNIEI INTERBELICE*

ADRIAN VIȚALARU**

Introducere

Politica externă a fiecărui stat este realizată de către diplomați, oameni special pregătiți pentru a face față provocărilor internaționale. De acești diplomați, reprezentanți ai intereselor statului peste hotare, depind imaginea și locul pe care îl ocupă un anumit stat pe arena internațională. Însă activitatea multora dintre acești actori minori ai relațiilor internaționale nu este îndeaproape cunoscută, istoriografia axându-se mai ales pe studierea marilor personalități care au marcat profund epoca în care au trăit. Numai că, astfel, se uită ori se trece cu vederea activitatea unor diplomați care au activat în posturi cheie și care au reprezentat cu succes interesele statului român peste hotare. Întâlnim astfel de cazuri dacă avem în vedere cercetarea activității foștilor miniștri de Externe și ai membrilor corpului diplomatic al României în perioada interbelică. Observăm atenția acordată de către istorici unor diplomați de renume precum: Nicolae Titulescu, Take Ionescu, Grigore Gafencu; activitatea politică și diplomatică a acestor personalități a fost studiată în numeroase lucrări publicate în țară și străinaătate. Nu putem reduce însă cercetarea asupra diplomaților români și totodată a reprezentanților politicii Externe a României la doar câteva personalități marcante, ci ar trebui să cercetăm și activitatea celorlalți pioni ai politicii externe a României. Diplomați precum Alexandru Lahovari, Dimitrie Ghika, Frederick C. Nanu, Victor Antonescu sau Nicolae Petrescu-Comnen, unii dintre aceștia foști miniștri ai Afacerilor Străine, au fost prea puțin studiați de către specialiști. Avem convingerea că analizarea activității unor personalități precum cele menționate mai sus poate neni în sprijinul unei înțelegeri mai complexe a politicii externe a României din perioada interbelică.

De aceea am ales ca în rândurile următoare să realizăm un scurt portret al unuia dintre diplomații de seamă ai României interbelice, Nicolae Petrescu-Comnen. Fiind un personaj mai puțin cunoscut, în ceea ce urmează vom încerca să prezentăm câteva elemente relative la biografia și cariera sa diplomatică, însă fără a intra în amănunte.

* Articol inedit.

** Doctorand al Facultății de Istoric, Universitatea „A.I.I. Cuza” - Iași.

O scurtă biografie

Nicolae Petrescu-Comnen s-a născut la București în ziua de 24 august 1881. tatăl său era funcționar public, iar mama era profesoară la un pension de fete din capitala României. Petrescu-Comnen era de profesie jurist, fiind doctor în drept, în științe economice și financiare la Paris. Din anul 1906 a profesat ca judecător și apoi, din 1910, ca avocat, până în timpul războiului. Spre sfârșitul primului război mondial s-a evidențiat prin propaganda pe care a făcut-o în străinătate pentru reîntregirea României. Cu această ocazie i s-au încredințat și misiuni cu caracter diplomatic, precum cea din Ungaria, desfășurată în toamna anului 1919¹. Tot atunci s-a implicat în politică, fiind ales deputat de Durutor, din partea Partidului Național Liberal, în urma alegerilor din noiembrie 1919. avea să dețină aceeași demnitate și după alegerile din 1922, activând în cadrul Comisiei de politică externă a legislativului. Și-a început activitatea diplomatică în 1923 și a activat succesiv în calitate de reprezentant al României la Berna și delegat pe lângă Societatea Națiunilor (1 iulie 1923-1 februarie 1928), apoi a reprezentat statul român în Germania, în perioada 1928-1930 și 1932-1938. între anii 1930-1932 și 1938-1940 a deținut portofoliul de ministru plenipotențiar al României pe lângă Sfântul Scaun². Apogeul carierei sale s-a consumat în perioada 30 martie-21 decembrie 1938, când a îndeplinit funcția de ministru al Afacerilor Străine. Era așadar un diplomat de carieră, cu o bogată experiență în domeniul afacerilor externe și un bun cunoscător al evoluțiilor politice din Europa. Aflat în conflict cu ministrul de Externe legionar, Mihail Sturdza, al guvernului format de către generalul Ion Antonescu și legionari, Petrescu-Comnen a fost îndepărtat de la conducerea ambasadei României de pe lângă Sfântul Scaun și pensionat începând cu data de 1 mai 1941³. Eliminarea lui Comnen din corpul diplomatic al României a venit în contextul unei reconfigurări a diplomației românești, marcată și de apropierea dintre România și Germania, fapt ce i-a determinat pe mulți dintre diplomații ruși puși în retragere să rămână în exil.

Și Nicolae Petrescu-Comnen a ales calea exilului după ce, a încercat să convingă Guvernul Antonescu de utilitatea menținerii sale în rândul diplomaților activi ai României. Ultima sa misiune diplomatică fiind aceea de ambasador al României la Vatican, Comnen și-a ales ca reședință de exil orașul Florența, unde a locuit până la moartea sa, survenită la 8 decembrie 1958.

Pe lângă activitatea juridică, politică și diplomatică, Nicolae Petrescu-Comnen a susținut numeroase conferințe pe teme juridice, istorice și politice⁴. De asemenea, a

¹ Vezi Nicolae Petrescu-Comnen, *O primă experiență comunistă în Ungaria. Amintiri și documente inedite*, Madrid, Colecția Destin, 1957, passim.

² Pentru informații mai detaliate asupra activității diplomatice a lui Nicolae Petrescu-Comnen, vezi Nicolae Petrescu, *Nicolae Petrescu Comnen. Un mare diplomat, pe deplin uitat*, în *Diplomație și diplomați români*, Focșani, f.e., 2001, pp. 371-406.

³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: AMAE), Fond Dosare Personale – Nicolae Petrescu-Comnen, vol. III, Scrisoarea ministrului Afacerilor Străine Al. Cretzianu către Nicolae Petrescu-Comnen, 15 aprilie 1941.

⁴ Comnen a susținut în 1906 conferința despre *Ziua de opt ore de muncă*, în anul următor a prezentat conferința *Accidentele profesionale*, pentru ca în 1909 să susțină conferința *Câteva considerațiuni asupra socialismului*. Toate aceste conferințe au fost publicate în broșuri.

redactat un studiu de aproximativ 200 de pagini despre condiția evreilor din România⁵, lucrare apreciată de specialiști. În plus, a publicat și câteva volume despre relațiile diplomatice dintre state în perioada interbelică⁶, fiind preocupat și implicându-se în polemica legată de crearea Organizației Națiunilor Unite și de configurarea Europei și a lumii la sfârșitul celui de-al doilea război mondial⁷.

Ca om, Nicolae Petrescu-Comnen a fost perceput diferit de către cei care l-au cunoscut. Unii îi apreciau profesionalismul și pasiunea cu care își îndeplinea îndatoririle de diplomat, alții, poate din invidie, îl considerau diletant și vanitos. Ce-i drept, în cercul diplomaților, era numit uneori Nicolae Petrescu **Quand-même**, adică Nicolae Petrescu **Chiar dacă**⁸, fiindu-i luată în derădere ascendența nobiliară, destul de contestată, la care Raymond-Alexis născut în 1908 și Elsa-Irène născută în anul 1909⁹. Deși a fost ambasador al României la Vatican, Comnen era ortodox. Cunoștea bine limba franceză, datorită studiilor universitare făcute la Paris, dar avea și noțiuni de italiană, engleză și germană¹⁰.

Cariera diplomatică

Nicolae Petrescu-Comnen și-a început cariera diplomatică la 1 iulie 1923, când a fost numit Trimis extraordinar și Ministru Plenipotențiar clasa a II-a la Berna¹¹. Numirea sa în capitala Elveției nu a fost întâmplătoare. Spre sfârșitul primului război mondial, Comnen a locuit în Elveția și a condus, la cererea autorităților române, un Birou de presă care a susținut acțiuni propagandistice. Pe timpul cât a deținut conducerea legației române la de Berna, Nicolae Petrescu-Comnen a fost și delegatul permanent al statului român pe lângă Liga Națiunilor, intrând în contact, la Geneva, cu multe personalități ale diplomației europene.

Începând cu 1 februarie 1928, a fost numit la conducerea legației române de la Berlin, post pe care îl deține efectiv începând cu dat de 9 februarie¹². Comnen a acceptat mutarea la Berlin, deoarece era vorba despre unul dintre cele mai râvnite posturi de către diplomații români, pe lângă cele de la Paris, Londra și Roma. În perioada în care a condus

⁵ N. Petresco-Comnenc, *Etudes sur la condition des israélites en Roumanie*, Paris, A. Pedanc Editeurs, 1905.

⁶ Idem, *Suggerimenti per la pace*, Firenze, Bompinioni, 1945; Idem, *Preludi del grande drama. Ricordi e documenti di un diplomatico*, Roma, Edizioni Leonardo, 1947; Idem, *I Responsabili*, Verona, Arnoldo Mondadori, 1949; Idem, *Luci e ombre sul Europa. 1914-1950*, Milano, Bompiani, 1957; Idem, *O primă experiență comunistă în Ungaria. Amintiri și documente inedite*, Madrid, Colecția Destin, 1957.

⁷ Comnen a publicat la sfârșitul celui de-al doilea război mondial lucrarea *Anarchie, dictature ou organisation international*, Geneva, Perret-Gentil, 1946.

⁸ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I, 1918-1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1993, p. 267.

⁹ AMAE, Fond Dosare Personale- Nicolae Petrescu-Comnen, vol. I, Sector Galben. Oficiul de Stare Civilă. Extract din registrul actelor de naștere pe anul 1908, nr. 4519; Extract din registrul actelor de naștere pe anul 1909, nr. 3461.

¹⁰ *Ibidem*, vol. III, Stat de Serviciu al Domnului Nicolae-Petrescu Comnen.

¹¹ *Ibidem*, Gradele sau funcțiile ocupate și diferite mutațiuni.

¹² *Ibidem*, telegrama nr. 1217, Berlin, 9 februarie 1928, Comnen către MAS.

legația de la Berlin, Comnen a încercat să reconstruiască relațiile româno-germane, inițiind tratative economice între cele două state.

A fost numit ca „Trimis extraordinar și Ministru plenipotențiar” al României pe lângă Sfântul Scaun prin decretul regal emis la 30 ianuarie 1930. Nicolae Petrescu-Comnen ar fi trebuit să-și preia postul începând cu data de 1 martie 1930, moment din care intra efectiv în funcție¹³. Numai că diplomatul român se afla la acel moment în tratative avansate cu germanii pentru încheierea unui tratat economic, astfel încât a trebuit să-și mai prelungească șederea la Berlin, la cererea lui Madgearu și a lui Mironescu, până în ziua de 25 martie¹⁴. După ce a predat scrisorile de rechemare președintelui Reich-ului, la 24 martie, Comnen a plecat spre Roma unde, la 29 martie 1930, a preluat conducerea legației României de la Vatican, înlocuindu-l pe Caius Brediceanu¹⁵.

Propunerea de numire la Vatican îi fusese făcută lui Comnen cu câteva luni înainte de preluarea postului, în contextul unor mutări realizate la conducerea legațiilor României în diferite țări, schimbări dorite de către noul ministru al Afacerilor Străine, G.G. Mironescu și susținute de către prim-ministrul Iuliu Maniu. aceste mișcări în cadrul corpului diplomatic al României au creat tensiuni și nemulțumiri. Unul dintre cei nemulțumiți a fost chiar Nicolae Petrescu-Comnen. Acesta, deși a încuviințat acreditarea sa la Vatican, și-a exprimat dorința de a obține, la un moment dat, postul de la Roma motivându-și dorința prin faptul că știa limba, istoria și chestiunile politice ale Italiei, având totodată rude și prieteni la Milano, Veneția și Trieste¹⁶. Înțelegem prin atitudinea lui Comnen faptul că ar fi dorit numirea la conducerea legației României dintr-o altă capitală europeană și că, probabil, mutarea sa de la Berlin la Vatican era văzută ca un fel de trecere în eșalonul secund al corpului diplomatic, știut fiind faptul că printre cele mai râvnite posturi se aflau cele de la Paris, Londra, Roma și Berlin, nicidecum acela de ministru plenipotențiar pe lângă Sfântul Scaun.

Cu toate acestea, Nicolae Petrescu-Comnen și a preluat atribuțiile de la Vatican și a reușit, datorită faptului că îl cunoștea pe Secretarul de Stat Pacelli, „să treacă peste ritualul vetust al Cancelariei Pontificale”, fapt ce a făcut ca „Sfântul Scaun să fie primul guvern care să recunoască în mod oficial” urcarea pe tron a lui Carol al II-lea¹⁷. Acest fapt i-a fost anunțat regelui printr-o scrisoare trimisă de către Comnen, text din care deducem un oarecare iz de oportunism al diplomatului român, care încerca astfel să-și atragă simpatia monarhului¹⁸.

În timpul mandatului său, comnen a făcut tot posibilul să își creeze o imagine cât mai bună în ochii Sfântului Părinte și, prin diverse mijloace, cum ar fi trimiterea unor

¹³ *Ibidem*, Decretul regal de numire a lui Nicolae Petrescu-Comnen la vatican, 30 ianuarie 1930.

¹⁴ *Ibidem*, telegrama nr. 1198, Berlin, 23 februarie 1930, Comnen către MAS.

¹⁵ *Ibidem*, telegrama nr. 70, Roma, 29 martie 1930, Comnen către MAS.

¹⁶ *Ibidem*, vol. I, referat întocmit de MAS despre cariera lui Nicolae Petrescu-Comnen; Noti Constantinide, *Valiza diplomatică. 1890-1940*, Ediție îngrijită de Florica Vranceanu, introducere de prof. univ. dr. Dumitru Preda, Editura Libra, București, 2002, p. 144.

¹⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Casa Regală, dos. 92/1930, Scrisoare a lui Nicolae Petrescu-Comnen către regele Carol al II-lea, luni, 16 iunie 1930.

¹⁸ Vezi: *Ibidem*.

daruri din partea Suveranului român, a făcut demersuri pentru consolidarea relațiilor dintre cele două țări¹⁹.

Însă, pe lângă faptul că și-a lărgit cercul de prieteni de la Vatican, cea mai mare realizare a primului său mandat o reprezintă negocierile și apoi semnarea, în prezența sa, la 30 mai 1932, a unui „Acord privitor la interpretarea articolului 9 din Concordatul de la 10 mai 1927”, cunoscut în istorie și sub denumirea de **Acordul de la Roma**²⁰. Participarea la semnarea acestui act a fost și ultima misiune a lui Comnen la Vatican, întrucât primise, încă de la începutul lunii mai, conducerea legației de la Berlin, unde activase în perioada 1928-1930. prima sa misiune la Vatican a luat sfârșit în ziua de 9 iunie, atunci când a prezentat scrisorile de rechemare²¹.

Comnen revine, începând cu 15 iunie 1932, la conducerea legației României de la Berlin, iar pe 29 iunie predă scrisorile de acreditare președintelui Reich-ului²². În calitate de trimis al României în Germania, Nicolae Petrescu-Comnen a fost un fin observator al realităților germane. A surprins schimbările politice produse în statul german marcate de venirea la putere a cancelarului Adolf Hitler²³. De asemenea, și-a construit legături cu oameni politici ai celui de-al III-lea Reich, precum Goering, von Neurath și von Ribbentrop, cu care a încercat să trateze diferite aspecte ale relațiilor româno-germane. În ceea ce privește relațiile bilaterale, Comnen nu era un adept al apropierii de Germania, fiind mai degrabă un susținător al liniei politice titulesciene, bazată pe alianțele regionale și pe sprijin occidental. De aceea a menținut relațiile dintre cele două state în limitele dictate de București. Și totuși, Comnen era conștient de importanța Germaniei în regiunea dunăreană, dar și de importanța strategică și economică a României pentru Reich.

Relația bună cu regele Carol al-lea, experiența sa pe arena diplomatică precum și cunoașterea realităților germane au constituit elementele definitorii în numirea sa în calitate de secretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine și apoi, începând cu 30 martie, la conducerea aceluiași minister. La Ministerul Afacerilor Străine, Comnen venea cu o bogată experiență pe scena internațională. Ca diplomat era destul de cunoscut, având în urmă misiuni în câteva capitale europene importante, dintre care se disting cele două misiuni de la Berlin. Petrescu-Comnen a fost unul dintre artizanii reluării relațiilor politico-diplomatice cu Republica de la Weimar²⁴ și, mai apoi, cel care a consolidat legăturile dintre România și Germania lui Hitler. Și totuși, viziunea politică a lui Petrescu-Comnen tindea spre linia predominantă din rândul oamenilor politici români și anume a continuării politicii tradiționale de cooperare cu Franța și Anglia, precum și de cultivare a alințelor regionale (Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică). În ciuda faptului că a fost reprezentant al României în capitala Germaniei, considera că linia tradițională de

¹⁹ *Ibidem*, dos. 85/1931, ff. 323-327.

²⁰ Adela Herban, *România-Vatican, 1920-1940. relații diplomatice*, Editura Călăuza, deva, 2002, p. 150.

²¹ AMAE, fond Dosare Personale – Nicolae Petrescu-Comnen, vol. III, telegrama nr. 30447, Roma 9 iunie 1932, Comnen către MAS.

²² *Ibidem*, telegrama 34538, Berlin, 30 iunie 1932.

²³ Marin Badca, *Martor în culisele celui de-al treilea Reich*, în „M.I.”, anul XV, nr. 1, ianuarie 1981, pp. 50-53.

²⁴ Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar 1919- 1933. Economie, diplomație și geopolitică*, All Educațional, București, 2001, pp. 60,69.

politică externă constituia principala direcție a diplomației românești. Acest lucru era cunoscut și în marile capitale europene. Astfel că, imediat după numirea sa la Palatul Sturdza, cotidianul francez „Journal des Débats” prezenta portretul politic al noului ministru de Externe în felul următor: „S-a spus că noul ministru al Afacerilor Străine, dl. Comnen, ar avea relații personale cu Führer-ul. Noi nu credem de fel că acest fapt ar fi de natură să influențeze asupra simpatiei pe care – lucrul este de notorietate publică – el o poartă Franței, și încă mai puțin asupra atitudinii Suveranului”²⁵.

În ceea ce privește politica față de cel de-al III-lea Reich, Petrescu-Comnen susținea că acestuia trebuie să i se acorde unele satisfacții economice, pentru a reduce presiunile politice asupra României²⁶. Astfel, în 6 aprilie, într-o declarație de presă, deși a accentuat importanța alianțelor tradiționale ale României, noul ministru de Externe a evidențiat că „îndelungata misiune în Berlin mi-a oferit ocazia de a înțelege amănunțit relațiile noastre cu Germania”²⁷. De aceea el își propunea o dezvoltare a relațiilor cu Reich-ul. Prezența lui Nicolae Petrescu-Comnen la Externe era gândită tocmai în scopul de a administra cât mai bine relația cu statul german și de a limita presiunile germanilor asupra autorităților române. Mai ales că aceștia nu vedeau cu ochi buni îndepărtarea guvernului Goga-Cuza. La această mutare au reacționat bine și italienii, ministrul Italiei la București, Ugo Sola, fiind „încântat de intrarea lui Petrescu-Comnen ca subsecretar de stat la Externe”²⁸.

În vremea mandatului la conducerea politicii externe românești, comnen s-a confruntat cu o serie de conflicte diplomatice de anvergură: „cazul Butenko”, criza cehoslovacă și, legat de aceasta, chestiunea trecerii avioanelor sovietice prin România, precum și diferendul legat de Ucraina subcarpatică. Apoi au intervenit, în decembrie 1938, intense tensiuni diplomatice cu germania datorită asasinării lui Corneliu Zelea-Codreanu și a politicii de simpatie cu Marea Britanie și Franța dusă de către liderii de la București. Astfel, tocmai pentru a reduce tensiunile cu Germania, Comnen a fost înlocuit cu Grigore Grigore.

În presa românească apărea, în ziua de 23 decembrie 1938, știrea conform căreia noul ministru al Afacerilor Străine devenise Grigore Gafencu²⁹. Se specifica faptul că noul ministru a depus jurământul încă pe data de 21 decembrie 1938, succedându-i demisionarului Nicolae Petrescu-Comnen³⁰. Totuși, articolele de presă nu prezentau clar motivele demisiei lui Petrescu-Comnen. În cuvântarea fostului ministru, rostită cu prilejul instalării la Palatul Sturdza a succesorului său, Petrescu-Comnen își motiva demisia susținând faptul că: „Majestatea Sa Regele, dându-mi o nouă dovadă de Înalta Sa încredere a binevoit a mă însărcina cu o importantă misiune în străinătate. Cu chipul acesta,

²⁵ „Viitorul”, anul XXX, nr. 9072, luni, 4 aprilie 1938, p. 6.

²⁶ „Universul”, anul 55, nr. 98, sâmbătă, 9 aprilie 1938, p. 1.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice, 11, 2 ianuarie 1938-31 decembrie 1939*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penleca-Filitti, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 222.

²⁹ „Argus”, anul XXVIII, nr. 7713, vineri, 23 decembrie 1938, p. 1.

³⁰ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 298, din 22 decembrie 1938, p. 6116;

funcțiunea mea în acest Departament ia astăzi sfârșit”³¹. Importanta misiune în străinătate de care amintea Comnen era reprezentată de preluarea conducerii misiunii diplomatice românești de la Vatican, ridicată de curând la rangul de ambasadă. Prin urmare, constatăm faptul că Nicolae Petrescu-Comnen revenea, după 6 ani, la Vatican, acolo unde avea deja relații cu oficialii cancelariei papale. De asemenea, ridicarea legației la nivel de ambasadă și totodată numirea fostului ministru, la 24 decembrie, în funcția de ambasador, cel mai înalt grad diplomatic, erau menite să demonstreze importanța misiunii sale și să-i mai atenueze lui Comnen supărarea pricinuită de pierderea fotoliului ministerial³².

Nicolae Petrescu-Comnen a preluat efectiv conducerea ambasadei în ziua de 20 ianuarie 1939, iar la 4 februarie același an a remis Papei scrisorile de acreditare promițându-i că, în activitatea pe care o va desfășura, nu va „pierde din vedere litera și spiritul Concordatului încheiat la 1927 între Sfântul Scaun” și România³³. Această solemnitate a fost organizată într-un mod deosebit, care l-a impresionat pe ambasadorul român, determinându-l să recomande liderilor diplomației românești fructificarea „acestei atmosfere” în promovarea „intereselor noastre, atât pe planul politicii externe cât și a celei interne”³⁴.

De asemenea, fin observator al politicii europene și bun cunoscător al realităților vaticaneze, Comnen realiza, în rapoartele și telegramele expediate către București, caracterizări subtile ale actelor de politică externă susținute de către reprezentanții Cancelariei Sfântului Părinte ori de către unii cardinali. Astfel, în decembrie 1939, atunci când conducătorul Congregației Bisericii Orientale, Cardinalul Tisserant, a atzecat politica balcanică a Italiei care „întreținea revizionismul inamicilor” României, Comnen preciza, în raportul trimis la 9 decembrie 1939 spre București, faptul că „Eminentul purpurat este francez, ba încă fost ofițer” explicând faptul că anumite spuse ale oficialilor Vaticanului trebuiau percepute mai nuanțat³⁵.

O dată cu începerea războiului și cu intensificarea presiunilor germane, ungare și bulgare asupra României, subiectele raporturile dintre statul român și Vatican se diversifică, șicanele diplomatice și pretențiile celor doi vecini ai României fiind tot mai prezente în discuțiile dintre diplomații acreditați pe lângă Sfântul Scaun. Un astfel de moment tensionat a fost acela de la sfârșitul lunii august 1940, atunci când ungurii presau autoritățile române au încercat să-l informeze pe Suveranul Pontif despre cererile ungare, sperând într-o mediere venită din partea Papei. Însă, cu toate eforturile depuse de către Comnen și în ciuda faptului că Pius al XII-lea a arătat simpatie față de problemele României, acesta din urmă nu a reușit să intervină în disputa dintre cele două state³⁶.

³¹ „Argus”, anul XXVIII, nr. 7714, sâmbătă, 24 decembrie 1938, p. 3.

³² AMAE, Fond Dosare Personale- Nicolae Petrescu Comnen, vol. II, telegrama din 29 decembrie 1938.

³³ *Ibidem*, telegrama nr. 19523, Roma, 13 februarie 1939, Comnen către MAS; Adela Herban, *op. cit.*, p. 209.

³⁴ *România-Vatican. Relații diplomatice, I, 1920-1950*, cuvânt înainte de Mihail Dobre și Mons. Jean-Claude Périsset, Editura Enciclopedică, București, 2003, doc. nr. 44, p. 111.

³⁵ *Ibidem*, doc. nr. 55, p. 129.

³⁶ AMAE, Fond 71/Vatican. Relații cu România. 1940, vol. XXI, telegrama nr. 572, Roma, 23 august 1940, Comnen către MAS, f. 117.

Această importantă acțiune diplomatică a fost printre ultimele inițiate de către Nicolae Petrescu-Comnen în calitate de ambasador al României la Vatican deoarece, după venirea la putere, în România, a generalului Antonescu, s-a trecut la un proces de reformare a corpului diplomatic, concretizat prin pensionarea unor diplomați. Unul dintre cei care erau puși în disponibilitate începând cu data de 15 noiembrie 1940 era și Nicolae Petrescu-Comnen³⁷. Cu toate protestele lui Comnen pe lângă ministrul Afacerilor Străine, cea de-a doua sa misiune la Vatican, la fel ca și cariera sa diplomatică, se încheiau la jumătatea lunii noiembrie 1940.

Concluzii

Activând în posturi diplomatice importante, la Berna, Vatican și Berlin, Nicolae Petrescu-Comnen și-a construit o impresionantă carieră diplomatică încununată prin deținerea portofoliului Ministerului Afacerilor Străine. În cei 18 ani cât s-a aflat în serviciul diplomației românești precum și de către conducătorii statelor în care a activat în decursul timpului. A cunoscut numeroase personalități ale diplomației europene, cu multe dintre ele având relații de amicitie, fapt care l-a transformat într-o voce importantă în mediul diplomatic. În plus, cariera prodigioasă a făcut din Nicolae Petrescu-Comnen un personaj cunoscut al exilului românesc, iar lucrările sale, apărute după 1945, l-au consacrat în postura de memorialist și, totodată, analist al perioadei interbelice.

Deși până acum nu i s-a acordat o atenție deosebită, Nicolae Petrescu rămâne unul din acei diplomați români care a prezentat cu succes interesele statului român peste hotare, urmărind îndeplinirea interesului național.

Nicolae Petrescu-Comnen – diplomé de la Roumanie d'entre les deux guerres (Resumé)

Dans cette étude, nous avons réalisé un bref portrait de l'un des diplomés de valeur de la Roumanie d'entre les deux guerres mondiales, Nicolae Petrescu-Comnen. Il a commencé son activité diplomatique en 1923 et a activité successivement en tant que représentant de la Roumanie à Berne, délégué auprès de la Société des Nations (1 juillet 1923-1 février 1928), puis il a représenté l'Etat roumain en Allemagne entre 1928-1930 et 1932-1938. En 1930-1932 et 1938-1940, Petrescu-Comnen a été nommé „Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire” de la Roumanie auprès du Saint Siège. Cependant, la période de pointe de sa carrière diplomatique est celle où il a détenu, entre 30 mars et 21 décembre 1938, le portefeuille du Ministère des Affaires Étrangères. Grâce à ses réussites professionnelles, Nicolae Petrescu-Comnen peut être encadré parmi les grandes figures de la diplomatie roumaine.

³⁷ Idem, Fond Dosare Personale-Nicolae Petrescu Comnen, vol. I, decretul semnat de Ion Antonescu la 30 octombrie 1940 prin care se specifica punerea în disponibilitate a lui Nicolae Petrescu-Comnen

Izvoare și Bibliografie

Documente inedite

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Casa Regală, dos. 92/1930; 85/1931.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond Dosare Personale-Nicolae Petrescu-Comnen, vol. I, II, III.

Idem, Fond 71/Vatican. Relații cu România. 1940, vol. XXI.

Documente publicate

România-Vatican. Relații diplomatice, I, 1920-1950, cuvânt înainte de Mihail Dobre și Mons. Jean-Claude Périsset, Editura Enciclopedică, București, 2003.

Ziare și periodice

„Argus”, 1938.

„Monitorul Oficial”, 1938.

„Universul”, 1938.

„Viitorul”, 1938.

Bibliografie

Badea, Marin, *Martor în culisele celui de-al treilea Reich*, în „M.I.”, anul XV, nr. 1, ianuarie 1981, pp. 50-53.

Bossy, Raoul, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I, 1918-1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1993.

Buchet, Constantin, *România și Republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomație și geopolitică*, All Educational, București, 2001.

Constantinide, Noti, *Valiza diplomatică. 1890-1940*, Ediție îngrijită de Florica Vrâncănu, introducere de prof. univ. dr. Dumitru Preda, Editura Libra, București, 2002.

Herban, Adela, *România-Vatican, 1920-1940. Relații diplomatice*, Editura Călăuza, Deva, 2002.

Petresco-Comnene, Nicolae, *Etudes sur la condition des israélites en Roumanie*, Paris, A. Pedane Editeurs, 1905.

Idem, *Suggerimenti per la pace*, Firenze, Bompinioni, 1945.

Idem, *Anarchie, dictature ou organisation internationale*, Geneva, Perret-Gentil, 1946.

Idem, *Preludi del grande drama. Ricordi e documenti di un diplomatico*, Roma, Edizioni Leonardo, 1947.

Idem, *I Responsabili*, Verona, Arnoldo Mondadori, 1949; Idem, *Luci e ombre sul Europa. 1914-1950*, Milano, Bompiani, 1957.

Petrescu, Nicolae, *Nicolae Petrescu Comnen. Un mare diplomat, pe deplin uitat*, în *Diplomație și diplomați români*, Focșani, 2001.

Slăvescu, Victor, *Note și însemnări zilnice*, II, 2 ianuarie 1938-31 decembrie 1939, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, Editura Enciclopedică, București, 1996.

UN DOCUMENT INEDIT - ÎNSEMNARILE MEMORIALISTICE ALE LUI ION MIHALACHE*

OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN**
MIRCEA PUȘCAȘU***

În 1882 se naște la Topoloveni-Argeș, Ion Mihalache, cel *care printr-o luptă și o viață și jertfa finală, a făcut din țărănism mai mult decât un program, o adevărată ideologie*¹.

Ajuns învățător, adept al ideilor lui Constantin Dobrescu-Argeș, își va lega numele de emanciparea țărănimii, la Topoloveni, vreme de 12 ani, va pune bazele țărănismului, atent fiind la glasul și trăirea țăranului român. Remarcabila sa activitate îl va aduce în postura de președinte al Asociației Generale a Învățătorilor, din această poziție făcând un pas important pe drumul afirmării politice. Participă la luptele din Primul război mondial pentru ca apoi, în decembrie 1918, cu câțiva camarazi de arme, preoți, învățători și țărani, înființează *Partidul Țărănesc din România*. Sucesul la alegerile din 1919 și proiectul legii de reformă agrară radicală, în calitate de ministru al Agriculturii și Domeniilor, în guvernul Blocului parlamentar, nepromulgat de rege, atrag o campanie de denigrări din partea oligarhiei vremii.

La 10 octombrie 1926 se face fuziunea între Partidul Național și Partidul Țărănesc, creându-se Partidul Național Țărănesc, în care Ion Mihalache era vicepreședinte, și care va obține la alegerile din 1928 o mare victorie și va forma câteva guverne în perioada 1928-1933. Ion Mihalache va deține funcția de ministru la Ministerul Agriculturii și Domeniilor sau la Ministerul de Interne (guvernele Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voievod)². După 1933, în calitate de președinte, Ion Mihalache a condus Partidul, până la revenirea lui Maniu în 1937. A fost un deceniu de instabilitate politică, care a dus la schimbări importante în planul politicii interne și externe a României. În timpul războiului, PNȚ condus de Iuliu Maniu și Ion Mihalache participă la pregătirea și executarea actului de la 23 august 1944, revenind apoi la ceea ce părea a fi o viață politică normală, Ion Mihalache refuzând însă demnitatea de prim ministru în locul lui Petru Groza. În 1947, PNȚ a fost dizolvat și conducătorii săi au fost închiși în temnițe.

* Publicat în *Forum Cultural*, VI, n-r 4, 2006, VII, n-rele 1-4, VIII, n-r 1, 2008, părțile 1-6, Botoșani.

** Doctor în istorie, D.J.C.C.P.C.N. Botoșani, redactor-coordonator al revistei *Forum Cultural*, Botoșani.

*** Colecționar din Botoșani.

¹ Ion Diaconescu, *Ion Mihalache, ctitor al țărănismului*, în volumul *Ion Mihalache în fața istoriei*, coordonatori, Ion Diaconescu, Gabriel Țepelea, București, Editura Gândirea Românească, 1993, p. 9.

² *Istoria Românilor*, vol. VIII, pp.775-778, București, 2003.

În martie 1963, Ion Mihalache va închide ochii în temnița de la Râmnicu Sărat. *Ion Mihalache a rămas* – cum spunea și Corneliu Coposu – *marele erou al țărănimii și în fața morții și se numără printre personalitățile de excepție ale poporului român*³.

Am prezentat sumar câteva elemente din biografia unui important om politic din România interbelică care, alături de alte mii, a suferit după 1945 privațiuni ieșite din comun, sub povara unui regim care și-a lichidat fără milă oponenții politici. Motivul este important, pentru că întâmplarea a făcut ca al doilea semnatar al acestor rânduri să intre în posesia a câteva zeci de pagini din ceea ce în volumul editat cu prilejul Simpozionului din martie 1993 închinat lui Ion Mihalache, volum amintit mai jos, au fost intitulate *Însemnări memoriale* (volum pus la dispoziție cu amabilitate de istoricul Gheorghe Buzatu). Aceste însemnări, scrise de mâna lui Mihalache, sunt puține și reprezintă o succintă reamintare, aproape zilnică, a unor evenimente la care a participat, între 6 și 14 iunie 1930, o relatare din iulie 1931 privind o audiență a lui Maniu la rege, apoi aprilie-octombrie 1937 precum și în anii 1945 și 1946 (convorbiri cu Harriman, cu Sir Archibald C. Kerr și Vășinschi). Ele au fost publicate în cap. II, *Documente Ion Mihalache 1912-1946*, între alte câteva zeci de documente privind activitatea sa politică. Nu avem cunoștință de alte însemnări ale lui Ion Mihalache, dar cele pe care le vom publica în serial în revista noastră «*Forum cultural*» par a face parte dintr-un efort mai amplu, întins pe mai mulți ani, care pot ieși la iveală așa cum au ieșit și cele despre care vom vorbi în rândurile ce urmează.

Publicarea însemnărilor lui Ion Mihalache o vom face în ordinea cronologică și cu titlurile capitolelor date chiar de autor: *Cum am fost numit Consilier Regal*, datat Joi 25 Aprilie 1940, în care din memorie se întoarce la evenimente ce au ca punct de plecare data de 14 aprilie, întâlniri și discuții cu mareșalul Palatului Ernest Urdăreanu, cu dr. N. Lupu și Mihai Popovici, cu Iuliu Maniu și regele Carol al II-lea. *Cum s-a pierdut Ardealul*, „după notele făcute chiar în timpul ședinței”, după cum notează chiar autorul, datat 1 sept. 1940, este al doilea capitol al notelor (*Ce s'a petrecut în așa zisele „Consilii de Coroană” din noaptea de 29/30 și 30/31 aug. 1940*). Aici se află anexat un exemplar dactilografiat, cu semnături în original al celor care am fost contra acceptării arbitrajului și pentru rezistența Țării la pretențiunile maghiare. După un interval mare de timp, se fac referiri la *Audiența din 12 aprilie 1944*, cu mareșalul Ion Antonescu și Mihai Antonescu. *Întâlnire cu Dl M. Antonescu, din 18-25 aprilie*, discuții cu I. Maniu și I. Antonescu referitoare la telegrame primite de la prințul Barbu Știrbey din Cairo și legația de la Stockholm, din Ankara și Berlin. Alte note, începând cu *11 August 1944*, se referă la diverse discuții cu Iuliu Maniu referitoare la parcursul războiului, discuții continuate și a doua zi cu privire la *politica viitoare a României*. *Lovitura de stat din 23 august 1944* menționează premisele evenimentelor care au dus la răsturnarea regimului lui I. Antonescu și participarea sa la ele.

Capitolul intitulat *La Vășinski*, datat sâmbătă 2 decembrie 1944, face referiri la o întâlnire la București în care s-au discutat rolul PNȚ în contextul evenimentelor în derulare, opțiunile României, căreia îi stau în cale numai atâtea câi câte îi lasă Rusia.

³ Corneliu Coposu, *O colaborare politică model: Iuliu Maniu-Ion Mihalache*, în același volum, p. 32.

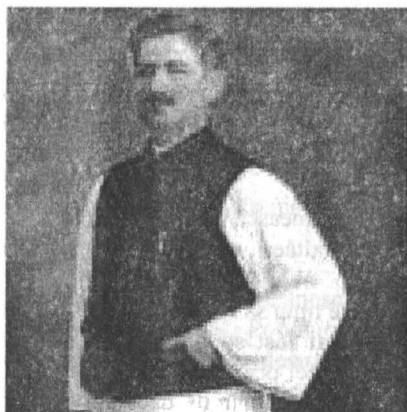
Criza politică din zilele de 28 Feb(ruarie) – 6 Mart(ie) 1945 și Audiența la Regele Mihaiu din 21 August 1945 sunt ultimele două titluri și capitole ale acestor însemnări memoriale ce trec în revistă momente de implicare a omului politic Ion Mihalache în vârtejul unor evenimente ce aveau să ducă România sub zodia nefastă a epocii comuniste.

Mai este necesar să amintim că descoperirea însemnărilor ce vor apare în serial începând cu acest număr a fost de domeniul norocului. Un cetățean din satul Sărata-Basarab, comuna Hănești, jud. Botoșani, pe nume Alboaie Savel, aflat la lucru în localitatea Agigea, jud. Constanța, prin anul 1976, în timp ce participa la repararea unei vile, a descoperit în pod un pachet învelit în ziar și legat cu sfoară, ce conținea filele manuscrisului, pe care l-a adus acasă, unde de-abia în 2004 l-a dăruit celui de-al doilea autor al acestor rânduri, rugându-l să le facă publice, după ce și-a dat seama de valoarea lor. Ne și conformăm, cu speranța că descifrarea, uneori dificilă, a rândurilor scrise cu peste 6 decenii în urmă a fost corectă și că vor fi de folos celor care se ocupă de evenimentele acelor ani tulburi din istoria României.

Menționăm că acolo unde nu am reușit să înțelegem scrisul autorului, am folosit trei puncte între paranteze sau eventual semnul întrebării între paranteze, iar ortografia autorului am reproduș-o întocmai cu originalul.

Însemnări memorialistice

Ion Mihalache



Joi 25 Aprilie 940

Cum am fost numit Consilier regal

Scriu azi cum am fost numit Cons(ilier) Regal azi săptămâna.

Duminică 14 Apr(ilie), noaptea, la Buc(urești) cu Popescu (...).

Luni dim(ineața) 15 Apr(ilie), ora 11 și orele 6-7 ¹/₂ audiență la Urdăreanu și Palat(chemat). Lupu. Popovici.

Marți 16 la Cluj la Maniu.

Mercuri 17 Ședință la Dr. Lupu (Lupu-Popovici). Ora 11. La 1 ¹/₂ la Palat, dat rezultatul.

Joi 18 apărut Decretul. Dat la Radio. După prânz, publicat ziarele de după amiază- numirea și scrisoarea, liberat Madgearu din înch(isoarea) Bist(rița). Vestit Radio.

Vineri 19 publicat ziarele scris(oarea) mea.

Seara: Ordinea publică răsp(unsul) lui Maniu.

Ziarele de Sâmb(ătă) dim(ineața) publică scris(oarea) lui Maniu.

Sâmbătă și Duminică la Topol(oveni) (venit cu Marinescu(?) și Dna Eftimiu).

Luni dim(ineața) cu Dl Busuiocescu(?) la Buc(urești).

Luni 5 ¹/₂ audiență de prezentare la Palat (22 Aprilie).

Ce s'a petrecut Duminică 14 Apr(ilie).

Erau aci la Dobr(ești) Patraulea, Dr Vleia(?)

Telefon Popescu: Astă seară sosesc cu autom(obilul) și vă iau la Buc(urești).

A sosit la 10 seara, insistând să merg noaptea ca să nu piardă cazarma (Sc. de ofițeri).

Mi-a spus: M'a chemat Ghelmegeanu, mi-a spus să vin cu o mașină că așa i-a spus Urdărianu, nu știe de ce; știe că am relații directe cu Palatul. Sosind să dau un telefon lui U(rdăreanu) la 9.

Am plecat luând și pe înv(vățătorul) Oprescu care mergea în Basar(abia).

Sosit la 3 – ploaie - mă scol peste 9, telefonez, mi se dă ora 11 acasă în Aleea Alexandru.

Început conversația cu legământ de onoare să nu se știe nimic dacă și până nu se obține o înțelegere.

Confirmat conversația și după amiaza la ora 6 – iar la 7 la Palat cu Regele.

Conversația cu Urdăreanu face un (...)- și ajungând la concluzia că am nevoie de 48 de ore ca să reflectez și să mă consult cu prietenii, am luat dezlegarea de a-i informa.

În rezumat mi-a spus:

- Regele e hotărât să te numească Cons(ilier) regal,
- Era să apară decretul alaltăieri, sâmbătă – fără să te întrebe; spunea că n'ai cum refuza.

- L-am oprit eu – în care timp să te pun la curent pe contul meu.

- În mai multe rânduri ai fost sondat. Te-am întrebat și eu mai vag – ai dat răspunsuri din care rezultă că nu vei primi. De aceea Regele s'a hotărât să te numească fără să te mai întrebe. Vor mai fi și alți numiți, dacă dorești, îți voi comunica cine(n'am întrebat tot timpul).

- Eu te rog să primești. Ai prilejul să stai de vorbă cu R(egele) și sper să-l convingi și pe El cum m'ai convins pe mine în multe.

- În tot cazul, vei fi numit. E mai bine să nu faci dificultăți.

Eu:

- Propunerea așa de stăruitoare a M. S. mă enfoționează. Vă rog să-i transmiteți cele mai respectuoase mulțumiri.

- Dar vă mulțumesc și D(umneavoastră) că l-ați oprit și că mă informați – deoarece aș fi fost în plăcută poziție de a fi refuzat motivând.

- Acuma am posibilitatea de a-l ruga să renunțe și în tot cazul să amâne această chestie, înlesnindu-mi posibilitatea unor explicații de ordin principal de care D(umneavoastră), în parte, v'am vorbit. Atunci se va vedea dacă e cazul să stăruie or nu în dorința care mă onorează.

El: Maj(estatea) Sa m'ia spus că e ferm hotărât; conversațiile le veți avea pe urmă; acuma M. Sa nu poate să țină contact precum ar dori, ca să nu se abată prea mult de regulile ce și-a impus (cuvintele nu mi le aduc aminte întocmai, dar ideea asta era).

Eu: Nu pricep ce-l face pe M. S. să stăruie până la a mă pune în fața unui fapt împlinit.

El: Împrejurările sunt destul de grele pentru ca M. S. să nu aibă dorința a se consulta și cu D(umneavoastră). Nu cere alta decât să-i înlesnești forma.

- Sunt la dispoziția M. S. or de câte ori va voi, așa cum sunt, fără titlu.

- Tocmai asta este chestiunea care-l pune în situații delicate...(am înțeles: față de ceilalți consilieri).

- Cum este posibil ca mie să mi se propună să fiu Consilier Regal – după ce m'am declarat solidar cu Virgil Madgearu care în acest timp e închis la Bistrița. Nu pricep.

- Ai dreptate (notând). Nu pune această chestie care se rezolvă dela sine, ca să nu se facă impresia că e ... cum s'ar traduce (...) - și Regele voește să evite această impresie.

- Că pentru mine, nu poate fi vorba de așa ceva, atitudinea mea fiind determinată de chestiuni de ordin principal.

- Ce te reține să nu accepți?

- Mai întâi, precum știți de la conv(ersația) ultimă (în chestia Madgearu ca și altele mai vechi), eu sunt adversar al acestui Regim pe care-l consider dezastruos pentru Țară.

- I-am spus regelui, știa, nu-ți cere să-ți schimbi poziția, așteaptă să-i spui și lui motivele, e gata să accepte argumentele.

- Eu sunt crescut cu ideologia național-țărănistă, în care cred mai mult ca oricând, după verificarea eșecului Regimului de azi.

- Regele știe, nu-ți cere să renunți la ea.

- Eu sunt membru al Partidului național țărănesc, care are azi în frunte pe Iuliu Maniu, am prieteni cu care colaborez, N. Lupu, Popovici, Madgearu.

- Știe și astea R(egele) – și nu-ți cere să te desparți de ei. Firește că e sigur că dacă până acuma nu l'ai pus în situații delicate(e informat de tot ce faceți – și eu centralizez informațiile și deci știu și despre D(umneavoastră) și despre fiecare din D(umneavoastră) cu atât mai mult d'aci încolo n'o să l pui.

- Eu sunt senator de drept, în proces cu statul, alături de alți prieteni ai mei, pentru un Regulament care calcă Constituția, cerându-mi uniforma unui partid a cărui ideologie nu o admit, iar Constituția nu mi-o cere.

El: chestiunea e rezolvată pentru Dta; uniforma de Consilier Regal nu e unif(orma) Frontului, nici ca culoare, nici ca embleme, e la fel cum este a mea.

Eu: Și va trebui s'o îmbrac ?

El: Când am spus că ți se cere o singură concesie de ordin formal, ca să înlesnești R(egelui) contactul(?) oficial, așa s'a înțeles: titlul și unif(orma) lui. De altfel și Dta mi-ai spus altădată și alți prieteni care au vorbit cu mine și cu R(egele), că dacă era la Senat o uniformă a Senatului deosebită de a Frontului, mai mergea, cum e de pildă cea dela Casație pentru ziua judecării proceselor. Iar Dta te vei prezenta la senat cu el, depui jurământul constituțional și chestia se solu(ționează) de la sine.

Eu: Nu aș intra nici la senat pe părțile de din dos, lăsând impresia că pe tovarășii mei îi las la ușă, aștept rezultatul procesului de la care eu m'am sustras. Și nu m'aș duce în nici un caz cu unif(ormă) de Cons(ilier).

Sfătuiesc pe Rege să nu lase impresia că îndepărtează pe cei cu costum național. Mi-au spus intelectuali cândva: „Regele a introdus uniforma și ca să-ți înlesnească schimbul costumului”; firește, n'am considerat serios acest lucru; dar mi-au spus țărani: “e adevărat că Regelui nu-i place portul nostru ?” – Am răspuns că nu poate fi adevărat, că la Camera și S(enat) țărani merg cu portul lor, dar le pune pe piept un colac pe care eu nu-l pot primi.

A tăcut. A spus că știe că e în studiu Reg(ulamentul Senatului).

Am spus: Spune R(egelui) că-l sfătuiesc să nu ceară mai mult de cât cere Constituția; că prin asta dă motive altora să ceară mai puțin. Și să lase pe senatorii de drept să vină cu portul lor civil. Vor veni toți : nu garantez de Maniu, care socoate că o dogmă parlamentară, că parlamentarilor nu li se poate cere jurământul. Noi ceilalți, n'am pus chestiunea jurământului fiind de părere că legile trebuiesc respectate până în momentul când sunt schimbate – ceea ce e cazul și că Const(ituția) cu care în fond nu suntem de acord (ceea ce nu înseamnă întoarcerea la trecut cum îi precizasem altădată), ci lupta de a convinge pe Suv(eran) și Parl(amentari) că trebuie schimbate anumite dispoziții.

El de acord cu felul meu de a judeca lucrul.

Eu: Dacă credeți că M. S. e de acord cu ceea ce pentru mine e esențial: păstrarea atitudinii mele întregi, îl rog încă odată să procedeze normal, să amâne până am aceste verificări prin audiență la M. S. și poate ne punem de acord și asupra esențialului: renunțarea la Regim.

- Îi voi vorbi – dar știu că nu acceptă amânare și te va numi.

- În tot cazul, nu pot da un răspuns de acceptare înainte de reflectare și de consultare cu prietenii mei, incl(usiv) Iuliu Maniu. Făcând parte dintr-un partid politic de care sunt strâns legat, eu nu pot proceda cum au procedat foștii prieteni, care... etc.

(El: Știi despre ...). Vă previn deci că le voi comunica întocmai cele ce s'au discutat.

(Nu m'a oprit).

- Iar în ipoteza că aș da un răspuns afirmativ, adversar al echivocurilor, voi ține ca opinia publică să fie informată.

- Da.

- Mă gândesc că în cazul că aș fi de acord cu Maniu: pui o scrisoare publică către Maniu.

El, stând pe gânduri: De ce asta?

Eu: prefer să explic eu cum stau lucrurile - nu să le explice unul și altul, neinformați, sau cu intenție neprietenească; și eu să stau să desmint.

El: Ai dreptate. Să vedem ce zice și M. S.

Eu: Vor rămâne totuși suficiente echivocuri asupra reporturilor mele cu regimul M. S.

El: eu cred că împrejurările vor veni așa că rolul D-tale să fie clar (nu sunt astea cuvintele, nu mi le reamintesc, aluzie la guvernare, aluzii de care eu am fugit ca să rămân cu poziția mea principală).

Eu: Și acum, eu te rog să intervii la M. S. cu rugămintea să amâne și să procedeze normal; să fim lămurii asupra Regimului și să asculte părerile mele cu privire la situație(evident: pe baza datelor ce am) și apoi să pue această chestiune a Consilieratului).

El: Așteaptă să vorbesc cu M. S. la telefon (eram tot la locuința sa din Parcul Filipesco). Am așteptat 5-10 minute.

El: M. S. te așteaptă la ora 7 la Palat (era trecut de 6 ½) (sau 7 ½). I-am comunicat cele ce mi-ai spus în rezumat. Îți va confirma ce ți-am spus și eu. (am avut libere câteva minute, de m'am schimbat).

**Cum s'a pierdut Ardealul (după notele făcute chiar în timpul ședinței)
1 sept(embrie) 1940, Dobrești**

I

Ce s'a petrecut în așa zisele "Consilii de Coroană", din nopțile de 29/30 și 30/31 Aug(ust) 940.

Am venit de la București acasă cu sufletul zdrobit. Mă aștept de-acum, la orice.

În seara de joi, 29, după ora 8, sunt chemat la telefon de Palatul Regal.

Colonelul Rusescu îmi spune: *Ești rugat să iei imediat un automobil, să pleci la București. Vii la Palatul Regal direct.*

Am răspuns: *Mai întâi n'am automobile, apoi nici nu se găsește aici; D-lui Maniu i se poate lua urma la D(omnul) Romul(us) Boila la Cluj.*

Mi s'a spus: *Vi s'ar face un tren special ca D(omnu)lui Maniu, dar se întârzie prea mult. Să telefonez Prefectului de Muscel.*

Eu, ca să câștig și timp: *Prefectul de Muscel e la 90 km, cât și Bucureștii, imposibil de venit în noaptea asta; sunt dimineața acolo.*

El: *Consiliul e chiar în noaptea asta. Îți trimitem mașina de la București. Vii direct la Palat, afară numai dacă vei vedea că nu mai sunt lumini și mașini.*

Eu: *Aștept mașina, care însă va face 3 ore până aici și alte 3 ore înapoi.*

El: *Să merg deci la gazdă și să anunț telefonic c'am sosit.*

xxx

Chem pe Popescu [(...) meu, care nu era acasă și las vorba să mă cheme el]. Caut și gălesc cu telefonul pe Madg(earu) la vie (Florica). Îl pun în scurt la curent, îl întreb când a venit de la București și dacă știe ceva.

A venit de dimineață, nu știe nimic Ne înțelegem să vină la mine și să mergem împreună la București. Sosește cu ceva înainte de 11, la 11 sosește și mașina singură de la București. (În răstimp, vorbisem cu Popescu să anunțe pe Badea și pe Popovici și eventual să vină și ei dar mașina plecase la 9 fără 5). Plec cu Madgearu și ne întrebăm ce să fie. Facem diferite ipoteze, între care și aceea care a și fost: „Merge rău la Viena”, unde se aflau chemați de Ribentrop și Ciano, Ministrul de externe și R(egentul) Ung(ariei).

Ajunși la București (cu cele două mașini) - Badea îmi comunică că Mihai Popovici, chemat și el, așteaptă telefon. Telefoniez la Palat și lui Popovici să mergem, împreună când suntem vestiți.

Palatul (Rusescu- care se interesase în răstimp acasă dacă am plecat): Mulțumit că am sosit (sosisem la 1, în 2 ore), să mă culc să fiu odihnit, a doua zi la 6 dim(ineța) vom avea Consiliu la Palat, se așteaptă și Maniu, e plecat din Cluj cu tren special.

Schimb de impresii și nedumeriri, pleacă Madgearu, mă culc. Spre ora 2, de-abia ațipisem, sculat cu telefonul, Rusescu: ”Evenimentele s’au agravat în ultimele momente, să vin imediat la Palat”.

Sun la Popovici, sosește, fusese și el chemat, pun întrebarea ce rost avem noi, îmi exprim îndoiala dacă e bine să mergem (simțind calculul ce se făcuse), dar nu insist, Popovici spune că trebuie neapărat să mergem, sosim către ora 2^{1/2} noaptea.

Sala de festivități a Palatului plină, membrii Guvernului, ai Cons(iliului) de Coroană (lipsia Iorga și Mih. Niculescu), Șeful St(atului) Maj(or), (...), Sidcrovici, figuri necunoscute: alături de Popa Moța (pe care nu-l recunoscui la prima vedere), un tânăr sperios - vecinul (Min. Macovei) îmi spune: „fratele lui Codreanu” (Iamandi la urmă: Ce mai înseamnă și asta? Ce rost are aducerea și a acestuia?).

Ni se dau spre citire, în particular, telegramele, ce formează obiectul Consiliului. Nici n’am avut timp să le parcurg pe toate, în special ultima, prezentată de Rusescu [sau Urd(ăreanu)?] ca cea mai importantă: unele destăinuiri de la Fabricius, cu privire la Gafencu, garanțiile funcționează numai p(entru) noi, Hitler nu face blufuri etc!

II

Ce era în telegrame?

Erau vr’o 3. Nu știu dacă am putut parcurge tot. Col(onelul) Rusescu a venit cu câteva pagini (cele mai interesante) când intra Regele. Toate date de Manoilescu de la Viena.

Prima. Dată la ora 18⁴⁵.

Și începea așa.

Situația e mult mai gravă decât ne-am închipuit. Nu mai e vorba de bazele convenite la T(urnu) Severin. Ni se cer să admitem și să ne supunem arbitrajului Ribentrop-Ciano, răspunzând chiar în seara aceasta (la început: cel mai târziu mâine până în 12, apoi, revenindu-se, în noaptea asta).

Redau din texte: Ungurii au convenit, Teleki a primit și apoi a demisionat. Dacă acceptăm, Germ(ania) și It(alia) iau garanție asupra granițelor, dacă nu, Ungurii ne vor ataca în nopatea asta [în alte telegrame se spunea: cu sprijinul Germ(aniei) și It(aliei)].

Rușii sunt înțeleși cu Ungurii să ne atace concomitent. Nu vom fi apărați. Dacă acceptăm, ne sprijină și cu armele în caz că suntem atacați de Ruși.

În alta.

Ribentrop i-a atras atenția că cele spuse nu sunt un bluf din partea lui H(itler). Hitler nu face blufuri. Ne sfătuie să primim, altfel va fi rău de noi. Germanii sunt informați că Gafencu a asigurat pe Ruși că înțel(egerea) noastră cu Germ(ania) e provizorie; el e sigur că Rușii cu (...) vor bate pe Germ(ani) și România va face pol(itică) cu Rușii. Nu e oportun ca să se facă ceva lui Gafencu acum.

În alta.

Fabricius ne informează că garanția ce o dau Nemții – în caz că primim arbit(rajul) – e numai pentru noi; n'o dau și Ungurilor.

Manoilescu a încercat teza schimbului de populație; și nu știu ce – la care s'a răspuns; Ribentrop s'a pus mai mult pe teren istoric, apoi; avem și noi sașii noștri acolo; și apoi, mai ales: nu va fi frontiera nici cât au propus Rom(ânii), nici cât au propus Ung(urii)(adică între 25.000 kmp cât ar fi evaluat Germanii prop(unerea) rom(ânilor) și 65.000 cât au evaluat-o p'a Ungurilor; va fi cam pe la mijloc; și nu va fi nici pur geografică, nici pur etn(ică), ci geografico-etnică.

Ciano a fost mult mai dur ca Ribentrop. Gafencu s'a compromis față de Germ(ani) care știu că la Moscova s'a comportat altfel decât ca Min(istru) de Ext(erne). A asigurat Moscova că trecerea lângă axa e provizorie. Asta n'o pot tolera Nemții. Dar să nu i se facă nimic acum.

xxx

Gigurtu, la o întrebare la urmă: Am aflat, sub presiunea continuă a Rusiei, armata propune: pe linia de retragere, guv(ernul) pe a lui răspundere (...).

III

Cum a decurs ședința

[Redau după notele luate în ședință. Am putut să le iau ca Mihai Pop(ovici), care nu auzia, să poată urmări desbaterile cetind scrisul meu, fiind așezat în dreapta mea. Mi-a prins bine: am putut aproape însemna tot ce s'a auzit. Mi-a prins și rău (se poate și aci: bine?): N'am putut a mă (...) să dau toată vigoarea revoltei mele.]

Regele deschide ședința(după ce dăduse mâna fiecăruia în parte):

Momentele sunt foarte grele (cam așa ceva). Ați luat cunoștință din telegrame. Veți asculta și cele ce va spune și Primul Ministru. Sunteți rugați să vă spuneți părerea cât mai concis, dat fiind situația (se cerea răspunsul până la ora 3). Nici nu începuse bine ședința și telefonul așezat în sala de Consiliu, cu Urdăreanu lângă el, cerea mereu răspunsul dela Viena unde vorbea Ministrul Manoilescu, spunând că e presat de

Ribentrop și Ciano. Se cerea de Urdăreanu așteptare cu minutul: așa a durat toată ședința până pe la 4.

Gigurtu. Conferința dela Turnu Severin a fost brusc întreruptă. Miniștri de Externe ai R(omâniei) și U(ngariei) au fost convocați la Viena. Am crezut că pentru a se înlesni tratativele pe bazele de la T(urnu) S(everin). Acolo au fost anunțați că li se cere arbitrajul Berlinului și Romei.

Îată ce spun telegramele. Citește numai anumite părți. Și adaugă: De hotărârea ce veți lua depinde soarta Țării. Cu răspunderea pe care o am, știind la ce ne expunem, sunt pentru primirea arbitrajului.

Argentoianu. (eram pe rând provocați de Suveran, așa după cum eram așezați, cu anume rost, la masă).

Ne aflăm în fața unui nou ultimatum: Îl așteptam. Știam de la început. Ungurii vor fi favorizați. Au făcut parte în frontul german în 914-918 care a fost învins. Azi s'a întors roata. Era natural ca G(ermânia) să-și aducă aminte de foștii aliați. Țasta e adevăratul argument. Nu-l putem discuta. Ne aflăm în fața unui ultimatum german. Îl putem discuta? Suntem învinși fără a fi purtat războiu. Nu ne putem bate cu germanii. Suntem înfrânți în câteva săptămâni. Ce putem face? Să ne închinăm la D(umne)zeu pentru o soartă mai bună în viitor. Suntem cu genunchii germani pe grumazi. Dar, atât timp cât va rămâne intact: o armată, un Rege, un steag, nu pierdem nădejdea. Altfel, mergem la distrugere. Să ne supunem ultimatumului.

Vaida. Când am celit am înțeles....(tragedia, trădarea?-nu s'a auzit bine). Toată viața mea a fost o (tragedie? trădare?) apoi cuvintele „în zadar”. Eu sunt amenințat chiar în averea mea. În ultimul Consiliu de Coroană am fost de părere pentru “arbitraj”(?). Azi trebuie să fie o neînțelegere între Ruși și Germani – de aceea graba. Ungurii au primit. Ce se întâmplă dacă noi nu primim? Suntem cu cuțitul în grumaz.

Sunt informat că Moldova e în panică, toată. Ungurii gata să ne atace. Să păstrăm Piemontul: Valahia, Moldova. Discurs patriotard? Ce-ar însemna.....(etc), fără armate, fără Rege?-Bolșevizarea Țării. Arbitrajul este soluția cea mai adecvată. Azi, noi suntem “parte”. Refuzând, suntem la cheremul lui Hitler și Musolini. Deci, fără ezitare,”sunt pentru arbitraj”.

Mironescu: Pentru arbitraj(n'a mai justificat).

Dinu Brătianu.

Chiar de am ceda, noi nu scăpăm de consecințele destrămării. În Ardeal vom avea revoluție; e altă mentalitate, altă conștiință, nu ca în Basarabia și Cadrilater. În Ardeal sunt simptome de revoltă. Să nu avem nici o încredere în garanția Germană contra Rusiei. Cuvântul șefilor de stat se schimbă la fiecare moment. Hitler asigurase pe care au vorbit cu el (din partea noastră) că ne susține pe noi. Azi cu Ungurii e deja înțeles.. Vom mai putea ține noi Ardealul?

Nici la Ruși nu trebuia cedat. Toți ne desconsideră. Pentru Unguri, Transilvania e o ambiție, pentru noi e un drept. Sunt contra arbitrajului dacă nu presimțim ce reprezintă și în ce condiții. Schimbul de populație e imposibil. Vin și sunt întrebat în ceasul al 12. Nu știu ce s'a făcut. Nu știm cât sunt de documentați Hitler și Musolini. Țara e demoralizată.

Caracostea.

Suntem într'o dilemă, între două primejdii, să alegem între Răsărit și Apus. Ca profesor de literatură, în scrierile mele am reflec(tat) totdeauna marea primejdie: spre Răsărit. Între Stalin și Hitler, să ne apropiem de cei doi: D(om)nii Hitler și Musolini.

Nichifor Crainic.

De nu primim, facem războiu. Vom cădea total. Dacă primim, salvăm restul țării. Pentru arbitraj.

Păiș.

Să salvăm un teritoriu, o armată, un Rege, un steag. Pentru arbitraj.

Mota.

E pentru (câteva cuvinte de introducere, neînțelese).

Horia Codreanu.

Pentru(fără nici o explicație).

Silviu Dragomir.

Ca ardelean, ca unul care știe că Ardealul e dreptul României (și încă vr'o câteva cuvinte) e Contra primirii arbitrajului.

Andrei Rădulescu

Nu e nici Cons(ilier) R(egal), nici membru al Guvernului, nu are nici o cădere oficială, își spune deci părerea personală. În împrejurările date, să ne supunem la ceea ce ni se cere de Germ(ania) și Italia.

Gruia.

Sunt pentru arbitraj, fiindcă nu văd în el o soluție definitivă, ci văd una provizorie.

Macovei.

Sunt pentru (fără argumentări).

Mihalache – Vezi paginile următoare(scrise a doua zi).

Ce am vorbit eu

Sunt prezent aici pentru a răspunde, cu tot respectul cuvenit, la chemarea M.S.Regelui. Nu particip ca om politic, neavând calitate care să îndreptățească prezența mea. Întrebat, voi spune deci că sunt ca român și cetățean particular.

Ca om politic am obicinuit să-mi fac (...) și să-mi dau părerile pe bază de date pozitive și de documentări cât mai complete. Nu posed alte date și documentări decât telegramele puse la dispoziție în ultimele clipe, neavând timp nici să le parcurg în întregime.

Cum aş putea să formulez cu simț de răspundere judecăți ce privesc viitorul neamului, în astfel de condițiuni? Am fost cu atât mai surprins cu cât am constatat, pe cât am înțeles, că nici măcar nu mai e vorba de principiul schimbului de populație, pe care guvernul comunicase Țării că s'a așezat. La o întrerupere, mai târziu, a lui (...) făcută când vorbea...am complectat: Nu e momentul să intrăm în stabilirea răspunderilor. Consider politica guvernelor din ultimul timp complet greșite și vinovate. La care Regele a răspuns: N-am cercetat acum trecutul, ci numai ce răspuns dau(cam așa ceva).

Așa fiind, eu îmi spun deschis sentimentul meu de român și cetățean particular. Sunt contra Arbitrajului cerut prin ultimatum care ni se prezintă. Sunt pentru rezistență cu

orice consecințe. Un guvern și o stăpânire nu au dreptul să accepte înstrăinarea pământului Țării și a unei părți din populația sa. Domnul Musolini a spus, fiind vorba de hotarele Italiei: Hotarele se apără, nu se discută. Ce e adevăr pentru Italia, rămâne adevăr și pentru alte popoare. Înstrăinarea cu consimțământ este cea mai rea, mai primejdioasă dintre soluții: ea leagă pentru totdeauna și ia dreptul generațiilor viitoare să revendice ce s'a înstrăinat. Prefer oricare din celelalte soluții (văd două): sau Dictatul italo-german sau războiul cu orice preț: să fiu supus cu forța, să nu răpesc altor generații mai vrednice decât a noastră dreptul de a revendica (S'a șoptit de Gigurtu: arbitrajul e dictat).

Am răspuns: (și au aprobat încet și alții ...): Nu e totuna: ni se pretinde să cerem noi arbitraj, deci să socotim dinainte ca bun și definitiv ce se va arbitra. Așa fiind, să lăsăm la timpul lor răspunderile, sunt contra propunerii de arbitraj, sunt pentru rezistență cu orice chip. Mai târziu, după închidere, am mai (...) zdrobit sufletul Țării și sufletul oștirii. Să rezistăm tocmai fiindcă suntem sub presiunea germană: asta înseamnă că se tem de ruși; tocmai de aceea să rezistăm cu riscul provocării războiului ruso-german(an), dela care, am ajuns și acolo, mai nădăjduim să avem înapoi(...).[Gig.urtu: Nu vor germanii acum]. Apoi, după citirea proiectului de Comunicat, am subliniat eu: Cum să nu avem măcar curajul de a afirma adevărul că Țării i s'a dat ultimatum de germani? Era numai: "Comunicarea de la Viena".

Regele și după el și ceilalți au recunoscut, și R(egele) a propus, întrebându-mă dacă mi se pare potrivit: Comunicare ultimativă.

Am spus că nu consider (...) - dar se apropie. Propuneam pur și simplu "ultimatum" [(dată o fisă de consolare(...) Țării). Cineva a propus și s'a admis: Comunicare cu caracter de ultimatum.

Mihail Popovici(cu glas tremurând): Sunt pentru rezistență. Oricum concesii nu pot duce națiunile decât la peire.Dacă unei nații i se surpă elanul...(ceva, despre primejdiile care o așteaptă). Cum pot permite la mil(ioane) de Rom(âni) să li se împartă Țara? Cum vor putea tolera una ca asta generațiile viitoare? Micii voievozi de odinioară găseau curajul să înfrunte semiluna fără să întrebe cât e de mare. Am ajuns la România Mare. Azi ni se cere s'o micșorăm. Trădând interesele Țării, nu se va mai putea refăce. Sunt pentru sacrificiul suprem.

Victor Antonescu: Îngrijorarea pe care am arătat-o la ședința Con(siliului) de Coroană precedent, se realizează. Nu valorează nimic garanțiile promise. Cehoslovaciei i se dăduse aceleași garanții. Și totuși, la ce i-a servit. Nu vom scăpa de dezastrul desmembrării. Sunt contra arbitrajului- și în condițiile în care s'a pfețat, nu-mi iau răspunderea.

Iamandi: Am arătat argumentele mele cu prilejul Con(siliului) de Coroană în chestia Basarabiei (aluzii la capitulare) Le mențin și cu acest prilej. Sunt contra arbitrajului. S'a dus o politică greșită.

A.C. Cuza: Arbitrajul cerut, în condițiile în care s'a prezentat, nu poate fi acceptat.

Patriarhul: A vorbit încet, n'am auzit. E pentru.

G(enera)l Văitoianu: Ni se cere să consfințim la sfârșmare. Nu putem consimți. Nu pot accepta arbitrajul.

D(oc)to(r) Anghelescu: Pentru aceleași motive, este contra.

(...): Pentru.

Gomoiu: Pentru.

Tătărăscu: Înainte de a se pronunța, ar voi să știe din partea guvernului: Care e atitudinea Rusiei, dacă suntem atacați de Unguri. În caz că Rușii ne atacă, Germanii își execută obligația? Care sunt informațiile Guvernului cu privire la atitudinea Iugoslaviei dacă ne atacă Ungurii. Și care atitudinea Turciei (...dacă ne-ar ataca Bulgarii?)

Răspunde Gigurtu:

După știrea Guvernului, Rușii au armata mobilizată și cu dispozitiv de atac împotriva României. Statul Major era gata să dispună retragerea pe linia de rezistență(...). Guvernul pe proprie răspundere a menținut armata acolo unde e. Despre Iugoslavi, nimic sigur. Dar putem lucra și singuri(?). Germanii susțin că Ungurii sunt înțeleși cu Rușii. Turcii, înc-o politică pe care nimeni nu o ... (cunoaște?, știe?, înțelege?).

Tătărăscu, în continuare, declamatoriu (cu murmure):

Trebuie să ne dăm seama că cei 22 de ani trecuți dela încheierea războiului mondial n'au fost ani de pace, ci numai un armistițiu. Europa nouă este din victoria dela 1918, e azi la pământ. În momentul de față, nu e decât un provizorat. Vom ști să luăm mâine înapoi ceea ce ni se impune să dăm azi? Să păstrăm Statul și Coroana. Să acceptăm.

Generalul Mihail (Șeful St. Major):

Spiritul ostirii este: Să se bată. Pe Unguri, îi putem bate. Pe Ruși? Le putem ține piept, câțva timp, și apoi vom fi dați înapoi. Pentru primirea arbitrajului.

Sidorovici(din memorie):

În calitate de conducător al Tineretului Țării și cu sentimentul de răspundere față de generațiile viitoare se abține.

Noveanu:

Situația de azi e mai grea ca oricând. Ca unul care reprezintă tânăra generație(din memorie) și ca unul care cu întreaga lui generație crede în Neam, e pentru. Dacă arbitrajul va fi corect, îl vom respecta, altfel, îl vom sfărâma.

Priboianu:

Ne aflăm în fața unui ultimatum germano-italian. Ce putem face? Îi primim.

General Baliff: Nu ne putem bate și cu Ung(urii) și cu Rușii. Sunt pentru primirea lui.

Mitropolitul Bălan: În clipa aceasta...(evocă sentimente de emoție, ca ardelean și șef al Bisericii).

Țara trebuie apărată. Un popor care nu e în stare să aducă jertfa e merit pieirii. Nu putem lăsa soarta Neamului în necunoscut. Nu pot pricepe: Germanii și Italienii solidari cu Ungurii, dacă ne atacă Ungurii – dar gata să ne apere dacă ne atacă Ungurii cu Rușii? E o incoerență. Sunt contra arbitrajului.

Câteva cuvinte cu Cuza: Aici ne-a dus politica partidelor.

Eu: Cum puteți spune asta? Pe timpul partidelor s'a făcut România Mare, (.....).

Urdăreanu:

Am telefonat la Viena: s'a primit cu majoritate de voturi, cu condiția garantării. A răspuns Valer Pop: "Bine s'a făcut".

Regele:

Momentele cele mai grele.....(n'am auzit bine fraza, vorbea încet, emoționat)- Și ca suveran și ca șef al oștirii. Totul va depinde de ce va da acest arbitraj. Să sperăm că....(va corespunde dorințelor?- va fi cât mai puțin dureros? -n'am înțeles cuvintele). Dar dacă nu va fi așa...aceeași... Va pricinui pentru noi.... Și va crea o nouă barbarie, care să insufle... Românii au trecut prin atâtea griji în decursul veacurilor și s'au izbit de atâtea ori de primejdii, încât s'a făcut în înțelepciunea populară acea...(lozincă?) "apa trece, pietrele rămân". Rămân pietrele iar noi care avem dragostea de Patrie să știm să însuflețim aceste pietre ca să le facem și mai puternice și mai durabile(?). În aceste momente de durere adâncă, să ne îmbărbătăm și să ne gândim ca cu ajutorul tuturor și al lui D(umne)zeu, trebuie să...(refacem)...Așa să ne ajute D(umne)zeu.

Consultările s'au terminat (Tot timpul, presiunea prin telefon a Vienei).

Urdăreanu anunță:

19 pentru, 9 contra, 1 abținere. Regele crede că „10 contra”. Se citește numele celor cu contra și se găsește 10. Se scoală de la masă. Urdăreanu citește proiectul de Comunicat. Regele întreabă care are de zis ceva. Vezi cele spuse la urma cuvântării mele.

Al II-lea așa zis Consiliu de Coroană: noaptea (12-3) de 30/31 august

După relatările d(omnu)lui Maniu.

D(omnu)l Maniu a sosit cu tren special dimineața (vineri,30). În cursul zilei ne-am consfătuît la Madg(earu): ei, eu și D(omnu)l Lupu, a venit apoi Căpățâneanu și Halippa. Am citit după note cele întâmplate. Am comentat dezastrul. Maniu a fost primit după amiază în aud(iență) la ora 6. Ne-am consfătuît dacă să-i vorbească și de abdicare, cum spunea (...), am fost de părere ca să-i spună totul, iar chestia Tronului s'o spună că în condițiunile cum s'au pregătit even(imentele) și cu răspunderile ce și-a luat, nu se va putea menține.

Mi-a spus că așa i-a vorbit. Regele i-a spus că a regretat că n'a fost prezent (...), că a trebuit etc. și l-a întrebat ce crede.

Maniu a spus: că a regretat și el, că în fața arg(umentelor) poate că nu s'ar fi accept(at) ultimatum, că e cea mai rea din soluții, că era de prezent(at) sau războiul cu orice consecințe sau supunerea săbiei etc. (exact în felul în care pusesem și eu tema). Apoi a spus că dictatura a suprimat puțința de exprimare a națiunii, că Regele și-a luat personal răsp(underea), că lumea îl va face pe el răspunzător și de înstrăinarea Țării și de celelalte suferințe, că în astfel de condiții Tronul s'a pus în primejdie.

Seara, continuare de consf(ățuire) la Madg(earu). Mulți prieteni-ferbere mare. Exprim nedumerirea dacă să mai mergem și la al 2-lea "Consiliu" ce se anunțase p(entru) seara. Lupu, Madg(earu) și cond(ucătorii) celorlalți: " Să mergem, să cerem Guvern Maniu".

Seara a fost chemat însă din partea noastră numai Maniu: din cei streini de Consiliu: numai cei ce nu se prezentaseră: Maniu și Gh. Brătianu. Consiliul a început la 12 noaptea. Maniu, așteptându-ne și pe noi, întârziase. Tocmai la 12 și ceva, întrebând eu la Palat, mi s'a spus că nu mai sunt chemat.

Când a sosit Maniu, ședința începuse. Vorbea regele cu ton ridicat, ca să înalțe moralul. Le aducea la cunoștință hotărârea dela Viena, dezastruoasă pentru noi. A vorbit Romalo, Ministru la Berlin, care venia dela Viena, arătând cum s'au desfășurat lucrurile. Iorga – a arătat nedreptatea făcută României și cât de românesc e Ardealul. Apoi a propus să vorbească cei care n'au fost prezenți noaptea trecută, indicând ca cel dintâi pe Maniu "reprezentant al Ardealului", alături de Vaida etc.

Maniu.

În prima parte: Caracterul românesc al Ardealului. A doua: Noi nu putem conveni la înstrăinare. Al III: Guvernul nu are căderea legală. Ieșit din dictatură și lovitură de stat, el nu e expresia voinței naționale și nu poate angaja națiunea.

Regele l-a întrerupt: Pentru D(umne)zeu, D(omnu)le Maniu, noi nu facem aici politică internă, facem poilitică internațională.

Maniu: Pardon, pardon (vorbind amândoi d'odată). Și apoi: În orice act care leagă, cât de mărunț, se discută întâi calitatea celui ce a semnat, a avut procură sau mandat, or nu. Cu atât mai mult, când se leagă viitorul națiunii - asta nu e problemă internă, ci internațională. Nația nu va putea (...). (Iorga a tăcut tot timpul).

Și-a conchis: Să nu ne supunem arbitrajului. Să declarăm că nu e drept. Să întâmpinăm orce(...) etc.

George Brătianu a relevat caracterul românesc al Ardealului și nedreptatea făcută. Dar n'a susținut și nici n'a atins propunerea Maniu.

La cetirea Comunicatului- când a fost vorba de „hotărâște”: Maniu: Noi nu putem aici hotări. Hotărârile le ia un for legal. Aici nu-i guvern, nici Cons(iliu) de Coroană, ci unii suntem simpli particulari. Prin urmare, nici nu hotărâm, nici nu luăm la cunoștință, nici nu avizăm.

Regele: D(omnu)l M(aniu) are dreptate.

De aceea Comunicatul a fost un simplu reportaj.

A doua zi, sâmbătă 31, M(aniu) ne-a povestit, multe la el în Cameră, agitat.

Veste de ferbere în armată, ferbere la Cluj. Maniu ar fi fiind chemat la Cluj. S-au redactat 2 telegr(ame) către Musolini și Hitler-protest. Sâmbătă seara (31) plec la Dobrești, cu Madg(earu), care rămâne la via lui Florica.

(Următoarele rânduri sunt scrise independent de textul de mai stis.,- că o concluzie, probabil la o dată ulterioară: n.n. – O.L.Șovan).

I. Consiliul de Coroană a fost o făcătură, menită să dea impresia – prin confuzia urmărită – că "s'a acoperit Coroana". În afară de miniștri și oamenii de încredere personală ai Regelui [Sidorovici, G(eneralu)l Mihail etc], au fost chemate persoane ce nu făceau parte din Cons(iliul) de Coroană. D(om)nii Dinu Brătianu, I. Mihalache care atât timp cât a fost cons(ilier) Regal n'a fost nici o dată chemat spre consultare, Mihai Popovici, Silviu Dragomir și Pr. Moța și Horia Codreanu, ultimul, fără nici o cădere decât

că purta același nume cu Ion Z(elea) Codreanu și penultimul pentru că era tatăl lui Moța, unul din (legionarii?) căzuți în Spania.

2. Așa cum a fost, 10 persoane din cele mai cu greutate au fost contra arbitrajului impus, și anume I. Mihalache, C.I. Brătianu, Mihai Popovici, Mitr(opolitul) Bălan, A.C. Cuza, G(eneral) Văitoianu, Victor Antonescu, Victor Iamandi, D(octo)r Angelescu și Silviu Dragomir. Deși proiectul de comunicat specifică că majoritatea a fost pentru arbitraj, în Comunicatul tipărit nu a mai apărut cuvântul “majoritate”, ca să se lase impresia că a fost unanimitate solidaritate în jurul Coroanei – așa cum pe urmă s’ar fi înfățișat reportajele oficiale.

3. Hotărârea s’a luat sub presiunea ultimatumului de la Viena. Telegrama expediată de Min(istrul) Manolescu la ora 6⁴⁵ cu specificația că se cere răspunsul până la ora 3 noaptea. Alte două telegrame repetau și complectau că orice întârziere a răspunsului duce la atacarea Ardealului a doua zi, iar refuzul arbitrajului duce la războiu cu Ungurii înțeleși – după informațiile germane - cu Rușii.

Se insinua și aceea că în acest caz Germanii vor da sprijin armatelor ungare.

Numele D(omni)lor Ribentrop, Ciano și Fabricius, care cereau răspunsul continuu și presau pe Min(istrul) de Externe este de amestecat în aceste telefoane. Se spunea și aceea că Hitler nu obicinuieste blufuri.

Nici nu începuse așa-zisul Consiliu de Coroană, și telefonul așezat chiar în sala de Consiliu suna continuu de la Viena, Ministrul de Externe cerând Răspunsul – iar Min(istrul) Palatului amânându-l cu minutele. S’a cerut fiecăruia să spună în puține cuvinte dacă e pentru arbitraj sau contra – sub sbârâitul mtelefonului. O națiune nu se leagă astfel cu viitorul ei. Și astfel de procedare nu poate acoperi pe factorii responsabili.

Aud(iența) din 12 Aprilie 1944

Mercuri 12 Aprilie 1944

Joia trecută 6 Apr(il), chemat la București, prin Maniu, am văzut pe M(ihai) Antonescu (la ora 12) și pe Mareș(al) Ant(onescu) la 7 ½ p. m.

Impresie generală: dacă au făcut teatru cu mine, de astădată în bună parte au reușit: ”Merg din plin cu germanii. Totuși când împrejurările le-ar permite, fac volt(e)face. Acum se tem de germani. Până când s’ar putea, tratează și cu ceilalți – dar cu condiții pe care ei înșiși văd că a(nglo)- am(ericanii) nu pot (cel puțin în prezent) decât să le respingă”.

Cum au decurs convorbirile?

Cu M(ihai) A(ntonescu).

S’a eschivat a vorbi deschis. Căuta mai mult să vadă ce mai cred eu. – “Să spui asta și Mareșalului. Să mergem împreună”. Mi-a cetit o telegr(amă) din Ancara, pe care apoi a ars-o. I-am cerut telegramele primite de M(areșal?).

1) Cea trimisă lui în copie după telegr(ama) trimisă Guv(ernului) de Wilson - în care îndeamnă la înțeleg(ere) cu Rușii pe baza decl(arației) Molotov.

2) Cea trimisă de Știrbei lui M.(?) ca să-și ia răspunderea el, dacă nu și-o ia Guvernul, altfel el își consideră misiunea încetată (Pe asta n’am cetit-o întocmai, lăsând a se înțelege că e vorba tot de guvern). (Tot așa le-a cetit și Mareșalul după prânz). Mi-a

spus că ei vor cere angloameric(anilor) garanții asupra acestor puncte (pe cât mi le amintesc):

- 1) Chestia Bas(arabiei) și Buc(ovinei) amânate până la Pace.
- 2) Garant(area) imediată a restului frontierelor conf(orm) Tra(atului) Trianon(incl. Cadrilaterul).
- 3) Gurile Dunării internaționalizate – cu Comisie Europeană.
- 4) Să nu ni se ceară baze navale și puncte strategice.
- 5) Indep(endența) Regatului, resp(ectarea) struct(urilor) sociale.

Am observat:

- 1) Se cereau unele lucruri importante: conflict cu Rușii acum nu pot face.
- 2) Unele, inutile: p(unctul) 5.
- 3) Unele primejdioase: p(unctul) 4 – înseamnă că principial e de discutat... etc.

Și vor vedea că e o sustragere. Iar bombardamentele vor continua. (În ziua de Marți 4 Apr(ilie): bombard(ament) teribil Buc(urești), Mercuri 5 Apr(ilie): Ploești. Mercuri seara era să fim uciși și noi la (...) de bomba (...) din aeroplanul căzut.

Am recunoscut că ce cer a(nglo)-am(ericanii) nu se poate: să întoarcem armele împotriva germanilor. Afară de cazul că germanii ar trage în noi. Dar trebuie spus lucrul limpede. Și până atunci nu trebuiesc risipite trupele. El mi-a spus: trebuie să rec(unoaștem) că are dreptate și mareșalul cu dispozitivul trupelor(...) schimb de impresii despre bombardament. (...) împotriva engl(ezilor) și am(ericanilor) care bombardează; “Rușii nu bombardează orașe și civili”.

La Mareșal.

Vorbim despre teribilele bombardamente din București și Ploești. Ei la președinție au stat în adăp(ostul) Preșid(enției). După bomb(ardament) fusese de văzuse ravagiile și în Buc(urești) și la Ploești. Mi-a spus ce-a văzut. La București a urmărit anumite obiective. La Ploești, germ(anii) au acoperit orașul cu ceață artif(icială) și au tras în ceață distrugând centrul. Apoi, spit(alul) maternit(atea) Patronajului(100 mil.). Pușc(ăria) parcă(?) a doua oară. “Din nenorocire au căzut multe bombe pe adăposturi în Buc(urești): la Malmezon 100 uciși: într-un adăpost la G(ara) de Nord etc. etc.”

Întârm în subiect. Imposibil de redat mersul convorbirii. Un dialog fără șir, eu încercând să aflu ce gând are și să spun punctul meu de vedere, el întrerupându-mă mereu și contrazicându-ne.

Încerc să redau aci punctul său de vedere – eu rămânând pe cele convenite (credeam:stabilite) rândul trecut. Când am intrat, tocmai ieșea ambasadorul turc, cu care discutasese, probabil, cele de după bombardament și cele comunicate de turci după (...) făcut rândul trecut.

- Știi ce-mi spuse amb(asadorul) turc? „Ils sont des idiots” – despre englezi. „Cum pot ei să-mi ceară să mă dau pe mâna rușilor fără să-mi dea și o garanție scrisă? Să-mi garanteze scris cutare și cutare (vezi punctele arătate la conv(orbirile) cu M(ihai) A(ntonescu) și apoi mă duc și la H(itler), îi arăt ce-mi gar(antează) engl(ezii) și am(ericanii) și mă desfac cu cinste de germani. Eu nu mă pot asvârli în necunoscut. Eu nu pot intra în istorie ca unul care n’am apărat Basarabia și Moldova. N’am apărat Bas(arabia), să apăr (...) pentru Moldova”. Apoi: el nu poate expune la o lovitură

germană aci care poate dura cine știe cât. Germanii sunt capabili de mari lovituri încă. Marea greșeală a lui Hitler este că, călcând o regulă elementară de strategie, a repetat greșala franceză în fața italienilor, mobilizând inutile rezerve în fața englezilor, care totuși nu vor debarca, că nu vor invazie:

- englezii și americanii au infanterie slabă, din mercenari -- aviație au bună -- ca în Italia unde stau de atâtea luni la Casino.

Germanii au dus pe front numai 52%; n'au avut soldați pe front, front subțire -- de aceea au fost dați peste cap. Dar dacă ar duce pe front, de pildă în regiunea Lunberg (unde e ieșindul rus) 30 de divizii, și dacă întrebuințează arma nouă pe care au experimentat-o în Crimeea, ei pot recuceri Ucraina. El a văzut ce s'a petrecut în Crimeea. Manstein primise ordin să atace istmul Cherci apărât de 20 de div(izii) ruse, având (M) numai 4 div(izii) germane. L-am întrebat: Cum ai să ataci d(umneata) cu numai 4 div(izii) pe cele 20? Manstein însuș dă din umăr: așa am primit ordinul. Și totuși, a cucerit (poziția cu cele 4 div(izii) utilizând acea armă (cu aer lichid!) care stinge orice viață pe o rază de 200-300 m. Germanii au retras-o din luptă după cucerirea Crimeei, anume ca să nu cadă în mâna inamicului. Acum au fabricat-o în serie și vor utiliza-o.

Apoi nu e exclus să întrebuințeze gazele. Hitler l-a lăst să înțeleagă lucruri groaznice. H(Hitler) a zis: "sunt sigur că vor întrebuința gazele". Antonescu a răspuns: "Cred că cunosc mai bine pe englezi: nu cred că vor întreb(uința)". H(Hitler) a răspuns: "Dacă vor întrebuința, eu am măsca pentru toate gazele lor. Dar eu voi răspunde cu un gaz pentru care nu există mască, că distruge tot corpul".

Așa fiind, conchidea Mar(eșalul) Ant(onescu), nu se poate ști soarta războiului. Ce m'aș face eu cu R(usia) ocupată de germani atâtea vreme, până când s'ar decide bătălia de celelalte? Numai l la mie de ar fi șansa de partea germ(ană), eu trebe să țin socoteala. Deci, merg alături de germani în mod leal. Dacă a(nglo)-a(mericanii) îmi garantează scris, e o situație nouă. Asta e punctul meu de vedere. Dacă credeți altfel, încă odată vă spun: luați-vă răspunderea.

Acestea sunt ideile prinse din fragmente și înșiruite mai sus le dau eu pentru a le scoate sensul logic.

Am obiectat (tot pe fragmente).

- Maniu v'a spus că-și ia răspunderea dacă îi dați concursul necondiționat pe punctul lui de vedere așa cum de altfel Dv. aveți concursul nostru dacă Dv. vă decideți în sensul celor ce am avut sentimentul în audiența trecută (n'am spus cuvintele din urmă, că m'a întrerupt, dar a înțeles sensul).

- A, nu, eu trebe să consult organe de stat: mitropolii, armata, magistrați etc.

- Ca să ne ia pe tot de-a gata germanii. De ce să pierdem vremea din nou, Domnule Mareșal. cu astfel de discuții. Vă comportați ca politician, în vremuri obicinuite -- când purtați pe umăr răspunderi grave în împrejurări excepționale.

Am avut sentimentul, rândul trecut, că s'au lămurit unele chestiuni esențiale:

- Dacă germanii nu apără România cu toate forțele (și Dv. mi-ați spus că credeți că nu o apără) -- cum nu au apărât Basarabia, pe care ne-au garantat-o cu trata(?) -- ei sunt cei care ne lezează și dacă încapă cuvântul trădare, asta e de partea lor;

- Că odată ce v'ați convins că Germania pierde războiul, că soarta noastră depinde de ceilalți, datoria noastră e să schimbăm orientarea politică greșită dela început, căutând pe cât cu putință să ne apropiem de cei care ne cheamă încă și în tot cazul să nu ne legăm soarta de cei care se prăbușesc și care ne-au constrâns la aceasta.

- Că deci este inutil să mai vărsăm sânge pentru o cauză pierdută și să contribuim noi înșine a ne preface țara în teatru de război și orașele în mormane de ruine (El, întrerupând: așa e și Berlinul, Iași, Budapesta - care nu s'au speriat; le vom repara din nou mai frumoase).

- Nici eu nu aș întoarce armele împotriva aliatului - afară dacă el nu le-ar întoarce mai întâi împotriva mea; ci, după măsurile militare de precauție, m'aș explica leal cu H(itler), că R(omânia) nu poate duce singură un război (care nu e al ei), pentru o cauză care nu e a ei.

El mi-a spus că în prezent germanii trimit câteva divizii (4-5?) prin Ghimeș și câteva scoboață pe la Dorna Vatra - recunoscând însă că nu sunt suficiente, ci că trimite trupe românești. "Eu nu le pot împrăști prin Ardeal cum cere Dl. Maniu - ci le duc spre front; și dacă aș fi bine înarmat, aș da pe ruși peste cap".

- Dv. nu trebuie să fiți în prezent mai mult general decât om politic. Să priviți în față marile răspunderi ce vă apasă.

- Eu nu sunt în măsură să cunosc nici intențiile germanilor cu frontul din R(usia), nici posibilitățile lor. Dar când văd cum Rușii dau peste cap frontul din sud și din dreptul Basarab(iei) și Moldovei și când aud de la cei ce i-au văzut, cum se întorc trupele germane, nu numai demoralizate ci și(cum ați recunoscut și Dv.) chiar anarhizate (devastând, furând, siluind și îngrozind), eu nu pot să nu privesc cu groază la contactul armatei române cu astfel de elemente; și nu mai pot avea nici o iluzie asupra rezultatului unei astfel de colaborări.

(El: în adevăr că așa se întorc trupele germane de pe front- dar sunt numai etapele - cei de pe front se mențin...).

Punctul nostru de vedere rămâne deci așa cum vi l-am formulat în audiența trecută rămânând doar că măsurile pregătitoare să vi le luați Dv. așa cum vă indică datele ce posedăți cu privire la dispozitivul forțelor germane.

Audiența s'a terminat fără concluzii și fără să am credința că i-am înțeles sau ghicit intențiile.

P.S. I-am cerut și lui telegr(ama) lui M.(?) din care rezultă că a(nglo)-am(ericani) așteaptă atitudini clare iar nu echivocuri și(...): și că Șt(irbei) „își declină mandatul”.

Nu-mi amintesc dacă de rândul acesta sau în aud(iența) precedentă, spunându-i: să nu vă pierdeți în detalii - să priviți în ansamblul lucrurilor - mi-a răspuns: „Dacă pierdeam ansamblul lucrurilor, nu ajungeam pe scaunul ăsta”, arătându-mi scaunul pe care ședea.

18 Aprilie (1)944-Întâlnire cu D(omnu)l M(ihai) Antonescu

Miercuri 19 Aprilie (1)944, Buc(urești)

Ieri, 18 apr(ilie), am sosit în Buc(urești) (la ora 7 seara), chemat urgent de D(omnu)l Maniu. Mi-a arătat cond(ițiile) am(ericaniilor) trimise dela Cairo prin Șt(irbei)

de Guv(ernul) Sov(ietic) – iar dela el am trecut la M(ihai) A(ntonescu), unde am stat dela 8 ^{1/4} la 9 ^{1/2} seara.

Mi-a cetit: Telegrame de la Stocholm, telegrame de la Ancara și mi-a spus: Despre o conv(orbire) a Min(istrului) nostru din Stch(olm) cu Min(istrul) (sovietic) de acolo. Despre o telegr(amă) a Min(istrului) nostru d(omnu)l Gheorghe din Berlin. Despre 2 tel(efoane) dela Madrid. Despre conv(orbirea) lui Killinger. Am ascultat tot timpul. Redau aci din memorie – cu (...) con(vorbirea) tel(efonică) a lui Știrbei pe care o redau după note (dela Maniu).

I. Din teleg(rama) Știrbei (După note). Dela Ministr(ul) sovietic din Cairo “Condiții minimale”, ale „unui armistițiu”, cu” caracter ultimativ”- „aprobate de guv(ernele) britanic și american” – la care se cere un răspuns urgent.

În introducere, precizându-se că armatele române de pe front au efective: În Caucaz 7 div(izii) sau mai mult, la Odesa 3 div(izii) sau mai mult și în Reg(iunea) Chișinău 3 div(izii) sau mai mult – se cere: „trebuie să se predea armatei roșii – sau să atace pe germani din spate” și să opereze cu armata roșie – înarmate de ruși și puse la dispo(ziția) Mareșalului Ant(onescu) sau Iuliu Maniu.

Se enumeră apoi Condițiile armistițiului minime.

1. Ruperea legăturilor cu germanii și lupta comună a trupelor române și aliate – incl(usiv) armata roșie – contra germanilor în scopul de a reda independența și suveranitatea României.

2. Restabilirea frontierelor româno-sovietice din 1940.

3. Indemnizare pentru pierderile cauzate U(niunii) S(ovietice) de ostilități și ocupații a teritoriilor sovietice.

4. Repatrierea tuturor prizonierilor de război sovietici și aliați cum și a celor internați. „Aceste condiții minime pot fi schimbate într-un sens mult mai nefarovabil dacă Rom(ânia) nu le acceptă în foarte scurtă vreme”.

Guvernul sovietic nu cere ca terit(oriile) românești să fie ocupate cu trupe sovietice – în cursul duratei armistițiului – însă ca ele și cele aliate să aibă posibilitate să se deplaseze în mod liber în toate direcțiile. Guvernul trebuie să contribue la acestea pe cât îi stă în putere, prin toate mijloacele sale de comunicație, terestre, aeriene și navale.

Guvernul sovietic consideră nedrepte deciziile arbitrajului de la Viena și e gata să conducă operații comune cu Românii contra Ungurilor și Germanilor în scopul de a restitui României toată Transilvania sau cea mai mare parte a ei, sub rezerva confirmării la Conf(erința) Păcii.

Dacă România dorește să aibă, pentru („contactarea“?) U(niunii) S(ovietice), în afară de generalul care reprezintă chestiunile militare, și un reprezentant politic pentru chestiunile politice, Guv(ernul) sovietic nu face nici o obiecție.

1. Ministrul nostru din Stocholm explică că cerând lămuriri Min(istrului) sov(ietic) din St(ocholm) asupra acestei părți, acesta a spus: e vorba de posi(bilitatea) unei reluări a raporturilor diplomatice, în felul Italiei.

Știrbei adaugă la textul de mai sus, către Maniu: Dacă ai fost informat de termenii acestui armistițiu, în același timp cu Guvernul, este pentru că D(omni)a sa, în perfectă cunoștință de cauză și neavând în vedere decât interesele super(ioare) ale

României, să hotărâți cui îi incumbă sarcina executării lor, pentru a șterge nedreptatea de la Viena, pentru a salva independența și suveranitatea Teritoriului nostru, noi suntem chemați, în ciuda sentimentului profund al dreptății noastre, să ne supunem rațiunea cererilor forțelor superioare ale necesității.

Dar acest... (angajament ?) este solemn și cere colaborarea D(umneavoastră) și a tuturor celorlalți. Trebuie să cunoașteți că condițiile armistițiului sunt rezultatul unor ample discuții. Prompta lor acceptare ca bază are puterea de a îndulci aplicarea lor, pe când noi tergiversări, riscă să provoace retragerea ofertelor.

1. Din teleg(ama) Stocholm (din memorie).

1. Prima. O teleg(amă) dela Legația n(oastră) din Stocholm ca în acest sens. Ministrul nostru, chemat de Leg(ația) rusă din St(ocholm) [(nu de d(oam)na Colontai care se afla convalesc(ență) la o stațiune] s'a spus: Guv(ernul) rus presupune că Guv(ernul) rom(ân) e dispus să trateze condi(țiile) de armistițiu. Guvernul rus, în acest caz e dispus să le trateze cu actualul guv(ern) sau cu un guv(ern) Iuliu M(aniu) și Dinu Br(ătianu). Ministrul nostru a amintit că era și mai bine ca acest lucru să fi avut loc încă din Ianuar(ie) când acesta a făcut primele sondagii. Însărc(inatul) de af(aceri) rus (care ținea locul D(oam)nei C(olontai) a recunoscut acest lucru.

Ministrul nostru (Nanu) a telefonat guv(ernului), întrebând ce să facă. Acesta a răspuns: să ia cunoșt(ință) de condi(țiile) guv(ernului) rus.

2. A doua tel(egramă). Min(istrul) nostru s'a prezentat D(oam)nei Colontai care a spus: că s'a comunicat guv(ernului) rus care însă n'a trimis condi(țiile), că acestea sunt așteptate că îndată ce vor fi primite vor fi comunicate min(istrului) nostru.

D(oam)na Colontai – cu o atitudine deosebit de amabilă, a adăogat că e convinsă că aceste condiții vor fi din cele mai moderate deoarece Stalin ține să aibă raporturi de prietenie cu toate statele vecine. Nu este adevărat – a adăogat dânsa – că Rușii urmăresc să aibă guvernul lor de încredere sau un guv(ern) socialist în R(omânia). Este treaba R(omâniei) să-și facă guv(ernul) ei. Cu atât mai mult, nu e adev(ărat) cele ce s'au spus că vor să provoace revol(uție) în R(omânia). Stalin e prea cu experiență ca să nu știe că o revoluție sau izbucnește dela sine și de înafară cel mult dacă se poate capta sau dirija – sau nu izbucnește dela sine (nefiind condiții) – și atunci orice încercare de dinafară e menită să eșueze [aceasta era ideea, care în teleg(ramă) era în semnele citării].

3. A treia teleg(ramă), cuprindea condi(țiile) arm(istițiului) și ale Păcii (adaug eu) în felul în care s'au văzut și în cea a lui Știrbei. Era scrisă în franț(uzește) și în ce privește desarmarea era spus clar – ou-ou (adică sau să se predea unitățile de pe front – sau să întoarcă armele etc).

Erau adăogate și cuvinte de ale Min(istrului) nostru pe care nu mi le amintesc. Acestea, ca și introdu(erea), erau în românește. Textul a fost transmis în franț(uzește), așa cum i s'a comunicat.

4. O altă comunicare din St(ocholm) era în leg(ătură) cu Finlanda [“cu care noi ne ținem în contact”- adaoga M(ihai) A(ntonescu)]. Min(istrul) Fin(landei) din Stoc(holm) comunicase alui nostru că ei sunt informați că se poartă convorbiri între germ(ani) și ruși, în care caz s'ar simți liberi de germ(ani) și că Fin(lande) s'au cerut despăg(ubiri) de r(ăzboi) 2.600 milioane dolari ceea ce ar ech(ivala) cu 600 miliarde de lei.

III. Telegr(ama) din Ancara, de la englezi prin generalul atașat militar și Crețeanu [cu cond(i)țiile Arm(istițiului)].

IV. Telegr(amă) directă prin Cs. (Chastelain?) – aceasta nu vorbea de Transilvania și a fost prima care a sosit [chiar rezulta oarecum că rezerva: Trans(ilvania) „în total sau în cea mai mare parte” – era cerută de englezi].

V. Telegr(amă) dela G(enera)l Gheorghe din Berlin. Relata convorb(irea) lui cu un personaj (nu-i rețin numele) dela Wilhelm Strasse după care rezulta că germ(anii) au comunicat englezilor că dacă nu-i lasă să detașeze un număr important de divizii depe frontul oc(cidental) ca să îndepărteze pe Ruși atunci să știe Englezii că nu ei au să intre întâi în Germania, ci Rușii.

Adică „șantajul” [zice M(ihai) A(ntonescu)] dacă ar fi că dacă nu vă înțelegeți cu noi, ne vom înțelege noi cu Rușii preferând să intre Rușii în Germ(ania), în Penins(ula) Balcanică etc.

Iar – zice M(ihai) A(ntonescu) – cum rezultă și din (telegramă), Germ(ania) ar fi tratând și cu R(usia).

Mi-a mai spus:

Min(istrul) am(erician) din Madrid – prieten al lui (...) – i-a comunicat prin o tel(egramă) dela sf(ârșitul) lui martie, că Stettinium va veni la Londra și vor sta să discute și cu un reprez(entant) al R(omâniei), cerându-i să trimită pe cineva la Lis(abona), de unde îl va trimite el la Londra. Tel(egramă) nu i-a fost prezentată de (...) de la Ex(terne) decât după 12 zile.

- Cum e posibil? (am întrebat eu mirat).

-Așa e. Dar am primit alta, acum că Stet(tinius) mai întârzie vr'o 10 zile și că nici acum nu e târziu. Îmi spune că și Mareșalul a vorbit lui M(anu) de Gafencu [la început Mareșalul ținea ca M(ihai) Ant(onescu) să lucreze singur, nu și cu Maniu].

Mă întreabă ce cred de Gafencu („cel mai indicat” - am zis eu).

Apoi în concluzii îmi spune că Guv(ernul) nu poate da un răspuns acum, direct – mai ales că:

-pe de o parte Germanii [Kill(inger)], asigură că în câteva zile va fi o situație schimbată prin ofensiva începută Lemberg-Tarnopol, care dacă reușește, ar prelungi situația(...) germană;

-iar pe de alta Rușii anunță că vor cuceri (...) în care caz situația e pierdută total p(entru) noi și capitularea vine dela sine. Dar că tratativele trebuiesc întreținute de Maniu printr'un om al lui. Ei se gândiseră la mine – dar el a înțeles că rolul și rostul meu politic e altul – și au renunțat.

[Eu: Nu accept, am spus și nici M(anu).]

[Viș(oianu) ar fi indicat să trateze la timpul oportun cu Rușii – nu la(...) (zicea M(ihai) A(ntonescu)). Să comunice lui M(anu):

-Criza Idem a fost în leg(ătură) și cu probl(ema) românească (recte Ardealul). Churchill i-a reproșat că n'a lămurit la timp cu Rușii intrarea în Rom(ânia) și chestiile politice în leg(ătură) cu asta.

Idem s'a sforțat și a obținut decl(arația) Molotov – care i'a salvat situația.

- Să comunice dacă poate înșt(iința) el pe Fab(ricius) sau guvernul printr'un trimis[M.(?) mi-a spus că a primit dela Guv(ern) cuvânt că nu poate pleca din Elveția].
- Să comunice dacă acceptă să dea răspuns R(omâniei) să o facă cât mai degrabă, găsind formulă care să nu (...).

xxx

Nu mi-a cerut părerea mea.

Se făcuse 9 ^¼ seara și era chemat cu telef(onul) de Mareșal, să meargă împreună la Znagov[unde dorm de când cu bombardamentul Buc(ureștiului)]. A continuat a-mi ceti și vorbi până la 9 ^¼.

I-am spus totuși în câteva cuvinte opinia mea:

-Satisfăcut că Rușii recunosc nedreptatea dela Viena și ar trebui fixat acest lucru.

-Condi(iile) nici nu sunt de respins în bloc, nici de acceptat în bloc (i-a plăcut formula).

- Condi(iile) armistițiului propriu-zis acceptabile, în alternativa că nu suntem obligați a întoarce armele contra aliatului de ieri ceea ce n'ar fi anevoie nici p(entru) cine cere nici p(entru) cine acceptă.

- Dar se vede că Rușii vor să rezolve (ca și cu Finlandezii) și Pacea. La Conf(erința) Păcii, dacă ar găsi cu cale să se mai prezinte, ar putea refuza să se discute chestiile rezolvate odată cu armistițiul, adică tot ce privește Rusia direct. Iar englezii și americanii ...acceptă. Nu cumva vor să se spele pe mâni ca Pilat (...) că la conf(erința) Păcii nu vor putea obliga pe Ruși la nimic? Nu cumva Rușii nici nu se gândesc să participe la o conf(erință) a unei Păci burgheze?

Iată reflecțiile cu care am plecat și pe care le-am rezumat și (...) Președ(intelui) M(ihai) A(ntonescu).

1. M(ihai) Ant(onescu) mi-a zis că după o inf(ormare) a lor, englezii susțin o rectific(are) a frontierei în fav(oarea) Ungariei ca și o câștigi și pe ea.

25 Aprilie.

Maniu trimisese o telegr(amă) prin care arăta că el e dispus a-și lua răspunderea unui Guv(ern) de arm(istițiu) în condițiile pe care le arătase prin Știrbeiu (le reamintea și complecta). La asta, St(irbei) i-a răspuns cu telegr(ama) ce anexez aici.

Maniu a trimis alaltă seară pe M(ihai) Popov(ici) chiar să ne-o arate – iar Lupu s'o arate ieri lui Dinu Br(ătianu) la Florica. Nu l-a găsit. Și azi – după nenorocirea cu moartea subită a lui C. Lupu în Leordeni, alaltă seară – am mers amândoi la Florica și am comentat-o în acord – că numai Guv(ernul) sau Regele (cu riscul arestării sale) ar putea-o face.

20 apr. Imediat la primirea mesagiurilor Dv. Număr 29,30,34,35,36 am luat contact cu reprezentanții națiunilor unite. Ei nu acceptă aceste mesagiuri ca un răspuns la condițiunile de armistițiu hotărâte de sovietici, cu aprobarea lor. Aceste condițiuni v-au fost comunicate în mesagiul meu no. 9 în 6 părți. Ele au un caracter ultimativ și cer un răspuns precis de acceptare sau refuz.

De asemenea aliații văd în ele un energetic apel de a ne alătura lor în ajunul unor mari evenimente. Operațiuni militare de mare anvergură sunt în pregătire. Ele se vor declanșa la ora hotărâtă și vor fi conduse fără milă, brusc, indiferent de atitudinea noastră. Rog răspundeți urgent dacă să luăm parte la ele până încă este vreme, sau să suferim lovitura cu toate consecințele înfrângerii.

Situația nu este tragică, indiferent care este hotărârea sau nehotărârea noastră și implică sacrificii, suferință și(...). Să impune să alegem aceia ce ne va asigura, cu maximum de garanții, libertatea și independența noastră. Aliații știu că alegerea D(umnea)voastră este (...). Ei doresc să vă ajute, dar vă cere să acționați. Tergiversările ne-au costat deja pierderi grele în oameni. Ele antrenează acum la retragerea condițiilor de armistițiu. Sfârșit. (Telegrama lui Stirbei, copiată de Ion Mihalache – n. n. O.L. Șovan).

An Unpublished document – Ion Mihalache's Memories (Summary)

The authors have edited a few chapters from Ion Mihalache's *unpublished Memories*, referring to a different political events: Crown Council, Diktat of Vienna, loss of N.E. Transylvania (August, 1940) audience of Marshal Ion Antonescu (April, 12, 1944), meeting with Mihai Antonescu (April, 18, 1944).

IN MEMORIAM VIEȚI TRECUTE LA MUZEU SAU „OPT, DOAMNE, ȘI TOȚI OPT”*

IONEL BEJENARU**

3 decembrie 1977 rămâne data (re)deschiderii Muzeului Județean Botoșani, în actualul spațiu, situat pe strada Unirii, nr 15, din municipiul reședință de județ. Mai exact, a Secției de Istorie-Arheologie. Evocarea colegilor care nu mai sunt, adevărate personalități muzeale, prin faptele lor, mai mult sau mai puțin cunoscute publicului larg, mai mari sau mai mici, cu nota de pioșenie cuvenită este, totodată, un act de suflet, de trăire prietenească și colegială.

Nu o facem având o cronologie strictă a dispariției lor, așa că începem cu **Lucian Valea**, fiu adoptiv al Botoșanilor, scriitor fecund, venind dintr-o epocă interbelică, animator al vieții scriitoricești botoșănene și nu numai. Nonconformist din fire, nicidecum "potolit" în urma a patru ani "executați" la Canal, deveniți într-un târziu, "vechime în câmpul muncii", prinzând bine la calcularea pensiei, Lucian Valea era aici la Botoșani un veritabil mentor în ale scrisului pentru o sumedenie de botoșăneni - Gellu Dorian, Constantin Dracsin, Constantin Bojescu, Corneliu Popel, Victor Teișanu, Valeriu Imbir, Maria Baci, Dumitru Necșanu, Corneliu Filip, Nicolae Căruntu, Elisabeta Vartic, Constanța Munteanu, Cristi Bădiliță, Val Guraliuc, Val Talpalaru, Lucian Alecsa, Horațiu Ioan Lașcu, Lucia Olaru Nenati, subsemnatul, dar și pentru ceva mai vârstnicii Alexandru Bardieru, Alexandru Pleșca, Mihai Lupu, Mihai Munteanu, I.D. Marin, Mihai Marciuc, Dumitru Țiganiuc, Dumitru Ignat, Dorin Baci, și, fie-mi iertat, atâția alții. Pare, astfel, ușor de înțeles, că activitatea sa depășea cu mult ușile Muzeului botoșănean, depășea condiția de muzeograf.

S-a ilustrat în memorialistică, (și) cu prezența la mari manifestări culturale la nivelul județului Botoșani - Zilele Mihai Eminescu, N. Iorga, George Enescu, Ion Pillat -, în conducerea cenaclului literar „Mihai Eminescu”, în editarea "Caietelor botoșănene", din corpurile revistei "Ateneu" (Bacău), în publicistica din corpurile unor periodice naționale și locale. O prezență insolită a Maestrului era aceea "la o cafea", într-o cofetărie sau cafenea, înconjurat de convivi, confracți în ale scrisului, cu manuscrisele prin buzunare,

* Articol inedit.

** Muzcograf la Muzeul Județean Botoșani.

spre a i le lectura sau încredința spre lectură și părere, caz în care se crea o atmosferă tipică de cafenea literară.

Discret, artistul plastic și muzeograful de artă **Alexandru Pleșca**, dincolo de etalarea atentă și cu mîgală a operelor pe simeze, depăna minunate amintiri cu întâmplări trăite cu apropiații săi de idei : Donisă, Scheleti sau Sturza, la rîndu-le cochetaînd bine cu arta, cu expozițiile în materie. Și nu numai cu ei, ci și cu mai tinerii Nicolae Bădărău, Vasile Mălinaș, Marcel Mănăstireanu, Victor Foca și, cum altfel, cu Virgil Pleșca, bunul său fecior și tot artist plastic.

Ecaterina Amurăriței, filolog de formație, de o rigoare profesională impecabilă, ostenea din greu asupra "cărții vechi românești de patrimoniu", spre a construi fișe analitice de evidență, minuțioase și relevante. A reușit din plin, fișele realizate de ea putînd fi cotate ca adevărate modele, atât pentru continuatori, cât și pentru cei care vor veni. Un destin tragic avea să-i curme viața, în plină putere de muncă și maturitate de viață și creație.

Se vede treaba, același tragic destin a a acționat și în cazul altor doi colegi și prieteni, artiștii plastici - **Nicolae Cornea** și **Adrian Ciuraru**, ambii "băieți de comitet", rodnici în ceea ce au făcut, în ceea ce au creat. Ori, mereu solicitați în organizări de expoziții, în schimbările și retușurile aduse în expoziția de bază, Nicolae Cornea și Adrian Ciuraru își mai descrețeau frunțile cu colegii, și tot la câte o cafea, acolo unde mergea de minune o poantă nouă sau reactualizată, care să curgă, să placă, să bucure frumos. Lucrau și pentru sufletul lor - frumoase portrete și icoane (N. Cornea), frumoase peisaje (marine), dar și crochiuri (Adrian Ciuraru), aflate prin colecții în țară și străinătate.

Restaurator de muzeu, bun profesionist, **Vasile Buinoschi**, a lăsat în urmă lucrări cu viață lungă, cu greu de dus mai departe de către urmașii în funcție. Era din categoria celor care se dăruiau lucrurilor foarte binefăcute, distingându-se printr-un excelent spirit de colaborare, de echipă.

La laboratorul foto al Muzeului si-au făcut bine treaba **Ioan Helici** și **Nicolae Marinescu**, sufletești și pasionați de meserie până în "măduva oaselor", ca să zicem așa și să-i definim cât mai bine. Și, de subliniat, nu era tehnica artei fotografice de astăzi, facilitățile oferite de aceasta. Helici - Marinescu, maestru și ucenic, o rocadă dată de ieșirea la pensie a primului, post '90. Era acesta și artist fotograf cu prezențe la „Clopotul” local, în vechiul festival "Cîntarea României", dincolo de mai modesta activitate de a executa fotografii pentru fișe analitice de evidență, altfel treabă împărtășită și înscrisă în fișa postului. Era mîndru că sub fotografiile sale din ziar sau din expoziții figura distinct "foto Helici"!

Nicolae Marinescu, urmașul său, anterior fost șef coloană de mașini la ICIL, s-a format ca fotograf din mers. Nevoile l-au împins să-și înceteze contractul de muncă la muzeu, luînd-o spre Israel, acolo unde excesul de zel în a răspunde urgenței unui patron, domic de a-și monta o antenă pe o clădire, i-a adus o cădere în gol și o moarte nemeritată și tragică. În final, după o depunere destul de lungă la morgă străină, familia a reușit să-i repatrieze trupul neînsuflețit, fiind înmormîntat creștinește, la cimitirul "Pacea", din Botoșani.

Tangential ținem să-I pomenim și pe dr. **Corneliu Andriescu**, muzeograf șef secție la Muzeul de Științe ale Naturii Dorohoi, **Ioan Balan** și **Nicolae Ani Codreanu**, muzeografi la Muzeul Memorial "George Enescu" din Dorohoi, **Dumitru Pătrar**, contabil șef al muzeului Județean Botoșani, **Petru Păduraru** și **Haralambie Isac**, paznici în rețeaua muzeistică botoșăneană.

Sunt rânduri și gânduri despre colegi care au fost, despre trudirea lor la existența și funcționalitatea Muzeului Județean Botoșani, meritând din plin memoria noastră vie și pioșenia din cuvinte.

*

La momentul editării volumului de față, să mai consemnăm – cu regret – stingerea din viață a lui **Pentilie Atudoroaie**, fost magaziner și administrator al Muzeului Județean Botoșani. Al 9-lea, deci...

IN MEMORIAM – Des vies passées au Musée de Botoșani

(Résumé)

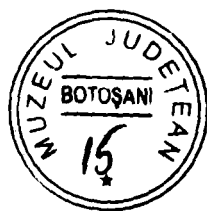
Mes amis et camaredes évocations dans ce text sont: Lucian Valea, Alexandru Pleșca, Ecaterina Amurăriței, Nicolae Cornea, Adrian Ciuraru, Ioan Helici, Nicolae Marinescu, Corneliu Andriescu, Ioan Balan, Nicolae Ani Codreanu, Dumitru Pătrar, Petru Păduraru et Haralambie Isac.

Correspondența relativă la studiile incluse
în actualul număr, cât și propunerile
de materiale pentru numerele viitoare,
pot fi trimise pe adresa Muzeului Județean Botoșani - 710221 Botoșani,
str. Unirii nr.13; tel.0231/513446



Corectura: Dan PRODAN, Eduard SETNIC, Daniel CIUCALAU
Tehnoredactare: Eduard SETNIC, Daniel CIUCALAU, Daniel IHOROV

Tiparul executat la S.C. CAROMI S.R.L. Botoșani
Str. Constantin Ganc, nr. 16 • tel/fax: 0231-585050



Redactori coordonatori:
Dan PRODAN
Eduard SETNIC

Volumul de față include teme de ISTORIE, MEMORIALISTICĂ, CIVILIZAȚIE-CULTURĂ, MUZEOGRAFIE, RESTAURARE-CONSERVARE, ETNOGRAFIE, NOTE. COMENTARII. IDEI, structurate în trei secțiuni:

- I. EVUL MEDIU ROMÂNESC: PERSONALITĂȚI, AȘEZĂRI, SIMBOLURI;**
- II. DIRECȚIILE MODERNIZĂRII: DEMOGRAFICĂ, ECONOMICĂ, POLITICĂ, SOCIALĂ, CULTURALĂ;**
- III. RĂZBOAIELE MONDIALE ȘI ROMÂNIA: VICTORII, EROI, MEMORIALIȘTI, DIPLOMAȚI, ATITUDINI.**

ISSN: 1582 - 6112

